

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

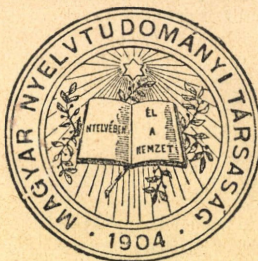
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

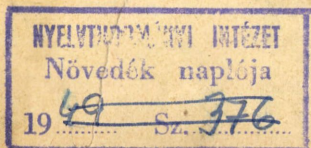
XXXV. KÖTET

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1939

F 1194/75

Lelt.
1980.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai 1939-ben.

	† Gróf Apponyi Sándor, Lengyel (1921)	2000	korona
	† Baksay Sándor, Kunszentmiklós (1914)	200	„
	Balogh Jenő, Nagylózs (1921—1939)	120 00	pengő
	Balogh József, Budapest (1924)	100000	korona
5	Baranyai Béla, Debrecen (1924—1925)	270000	„
	Baranyai Zoltán, Budapest (1922—1931)	60 00	pengő
	† Bárdos Remig, Pannonhalma (1920—1932)	58 68	„
	† Bartóky József, Budapest (1923)	2000	korona
	† Bátky Zsigmond, Budapest (1924—1939)	152 00	pengő
10	Becker Henrik, Lipcse (1926—1931)	115 70	„
	† Bedő Albert, Budapest (1918)	200	korona
	Benkő József, Budapest (1923)	1000	„
	† Berczik Árpád, Budapest (1906)	200	„
	Bogdánfy Ödön, Budapest (1919—1926)	150000	„
15	Boldisár Kálmán, Debrecen (1921—1922)	1000	„
	Bonkáló Sándor, Budapest (1920—1924)	10000	„
	Budapest: M. Általános Hitelbank (1918)	2000	„
	Budapest: Déli Vaspálya Társaság (1917)	200	„
	Budapest: Első M. Ált. Bizt. Társaság (1912—1918)	300	„
20	Budapest: Hazai Bank (1928)	200	pengő
	Budapest: József Műegyetem könyvtára (1916—1922)	2000	korona
	Budapest: Országos Kaszinó (1912)	200	„
	Budapest: Orsz. Közp. Takarékpénztár (1908)	200	„
	Budapest: Osztrák-Magyar Bank (1921)	3000	„
25	Budapest: Székesfőv. Közlek. R. T. (1929—1937)	700	pengő
	Cegléd: áll gimn. önképzőköre (1937—1939)	100 00	„
	Chorin Ferenc, Budapest (1924)	850000	korona
	† Csánki Dezső, Budapest (1923)	1000	„
	Csorna: Prémontrei könyvtár (1905—1922)	2000	„
30	Csűry Bálint, Debrecen (1922—1937)	200 00	pengő
	Debrecen városa (1922)	10000	korona
	† Dongó Gyárfás Géza, Sátoraljaújhely (1924—1926)	218000	„
	† Ecséri Lajos, Szentés (1923—1924)	100000	„
	Eger: Gárdonyi Géza könyvtára (1926)	1000000	„
35	† Erdélyi Lajos, Budapest (1923—1932)	54 00	pengő
	† Erdős János, Rákosszentmihály (1917—1923)	1000	korona
	Erdős János nevére tőkésítés (1917)	600	„
	Esterházy hercegi könyvtár (1923—1939)	1316 00	pengő
	Gróf Festetics Sándor, Budapest (1915)	200	korona
40	† Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200	„
	† Frencz Géza, Budapest (1923—1924)	10000	„
	Gálos Rezső, Budapest (1921—1934)	23 28	pengő
	† Gárdonyi Géza, Eger (1921)	300	korona
	Gombássy Imre, Budapest (1924)	100000	„
45	† Gombocz Zoltán, Budapest (1908—1934)	153 00	pengő
	Győr: Pápóci prépostság könyvtára (1908—1923)	1200	korona
	Győr: Női felső kereskedelmi iskola (1921—1936)	72 04	pengő

	† Gyulai Pál, Budapest (1904)	200	korona
	Halász Dénes, Sárospatak (1920—1923)	500	”
50	Hartyáni Zoltán, Cegléd (1922)	2000	”
	† Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200	”
	Heltai Lajos, Budapest (1923)	100000	”
	† Herman Ottó, Budapest (1912)	200	”
	† Hirschler József, Kolozsvár (1909)	200	”
55	Hóman Bálint, Budapest (1923—1924)	12000	”
	Horger Antal, Szeged (1915—1926)	700000	”
	Horger Antal neje emlékezetére (1916—1926)	700000	”
	† Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400	”
	† Hornyánszky Viktor, Budapest (1904—1923)	6000	”
60	Horváth Endre, Budapest (1922—1932)	708	pengő
	Horváth János, Budapest (1915—1921)	400	korona
	Pálóczy Horváth Zoltán, Budapest (1923)	2000	”
	† Jakubovich Emil, Budapest (1921—1930)	4000	pengő
	Jambrekovich László, Budapest (1919)	200	korona
65	Ifj. Jambrekovich László, Budapest (1923)	5000	”
	† Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200	”
	Jánosi József, Veszprém (1925—1939)	16200	pengő
	† Joannovics György, Budapest (1906)	200	korona
	József főherceg Ö Fensége (1921)	2000	”
70	† Karácsonyi János, Nagyvárad (1925)	1000000	”
	† Gróf Károlyi Gyuláné, Mácsa (1919)	200	”
	† Katona Lajos, Budapest (1906)	200	”
	Kecskemét városa (1923)	10000	”
	† Kis-Erős Ferenc, Kalocsa (1920)	300	”
75	Klemm Antal, Pécs (1920—1938)	14100	pengő
	† Kollányi Ferenc, Budapest (1920—1931)	10816	pengő
	Báró Kornfeld Móric, Budapest (1926)	2000	ar. kor.
	† Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200	korona
	† Gróf Kuun Géza, Marosnémedi (1904)	200	”
80	† Latzkó Antal, Budapest (1904)	200	”
	† Lehr Albert, Budapest (1910)	200	”
	† Lengyel Lajos, Budapest (1919)	200	”
	† Lenk Adolf, Budapest (1919)	200	”
	Ligeti Lajos, Budapest (1938—1939)	11600	pengő
85	Losonczy Zoltán, Budapest (1923—1937)	20000	”
	Mader Béla, Budapest (1923)	2000	korona
	Gróf Majláth Gusztáv, Gyulafehérvár (1908)	200	”
	† Majovszky Pál, Budapest (1920)	300	”
	Manninger Vilmos, Budapest (1919—1921)	700	”
90	Manninger Vilmosné, Budapest (1919—1921)	700	”
	Melich János, Budapest (1916—1933)	20000	pengő
	† Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200	korona
	† Nátly József, Budapest (1921—1922)	1500	”
	Neményi Sándor, Budapest (1924)	100000	”
95	Ország Sándor, Budapest (1924)	850000	”
	† Óváry Ferenc, Veszprém (1905—1920)	300	”
	† Palkovics Sándor, Egervár (1922—1930)	1696	pengő
	Pannonhalma: Szt. Benedek-rend főkönyvtára (1922)	2000	korona
	† Páray József, Debrecen (1922—1927)	2224	pengő
100	Pázmán József, Budapest (1923—1930)	1616	”
	Pécs: Ciszt. főgimnáziumi önképzőkör (1906)	200	korona
	† Péller Pál, Veszprém (1905)	200	”
	Perczel György, Budapest (1921—1929)	7760	pengő
	Pintér Jenő, Budapest (1913—1928)	4536	”
105	† Pór Antal, Esztergom (1904)	200	korona
	Putnoky Imre, Budapest (1923)	5000	”
	Quittner Ervin, Budapest (1925)	850000	”

	† Rada István, Veszprém (1905—1927)	208'02	pengő
	Radó Antal, Budapest (1918)	200	korona
110	Ifj. Radványi Sándor, Nyiregyháza (1923)	2000	„
	Rásonyi László, Budapest (1923—1938)	36'00	pengő
	† Réthei Prikkel Marián, Győr (1922)	1000	korona
	Rexa Dezső, Budapest (1923)	2000	„
	† Rust József, Budapest (1906)	500	„
115	Sági István, Budapest (1923—1937)	64'00	pengő
	† Semsey Andor, Budapest (1904—1912)	4000	korona
	Simon György, Veszprém (1922—1928)	25'24	pengő
	Sopron városa (1922)	5000	korona
	† Stoll Ernő, Nyiregyháza (1922)	1000	„
120	Szabó Béla, Szeged (1918—1938)	61'01	pengő
	Szacelláry György, Budapest (1921)	2000	korona
	Szeged: Tud.-egyet. m. nyelv. szeminárium (1908)	200	„
	† Székely István, Budapest (1921—1925)	235700	„
	Szendrey Zsigmond, Budapest (1923—1924)	15000	„
125	† Szily Kálmán, Budapest (1904—1924)	100000	„
	† Szily Tamás, Gödreszentmárton (1922—1928)	18'16	pengő
	Szinnyei József, Budapest (1906—1937)	208'08	„
	† Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200	korona
	† Szöcs Ferenc, Hajdunánás (1904—1935)	98'08	pengő
130	† Tagányi Károly, Budapest (1920—1924)	26000	korona
	† Thallóczy Lajos, Bécs (1916—1918)	400	„
	† Tolnai Vilmos, Pécs (1917—1934)	120'00	pengő
	Tóth László, Pécs (1923—1924)	23000	korona
	Trócsányi Zoltán, Budapest (1917)	200	„
135	Vargha Damján, Pécs (1912—1928)	60'22	pengő
	† Vargha Gyula, Budapest (1922)	2000	korona
	† Varsányi Emil, Budapest (1920)	200	„
	Veszprém: Papnevelő könyvtára (1906)	200	„
	Veszprém városa (1922)	2000	„
140	Veszprémi Takarékpénztár (1922)	2000	„
	† Gróf Vigyázó Ferenc, Budapest (1923)	200000	„
	Vikár Béla, Budapest (1920—1925)	61700	„
	Viszota Gyula, Budapest (1919—1939)	120'02	pengő
	† Wiklund Károly Bernát, Upsala (1920—1921)	3600	korona
145	† Wodianer Artúr, Budapest (1904)	200	„
	† Zalán Menyhért, Pannonhalma (1922)	1000	„
	Gróf Zichy István, Budapest (1919—1932)	95'13	pengő
	† Gróf Zichy Nándor, Adony (1916—1921)	2000	korona
	Zirc: Apátsági könyvtár (1905—1927)	8'16	pengő
150	Zlinszky Aladár, Budapest (1918—1921)	500	korona
	Zolnai Gyula, Budapest (1913—1927)	200'00	pengő
	Zsirai Miklós, Budapest (1922—1924)	100000	korona
	Zsíros Lajos, Nagyikinda (1919)	200	„

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXV. ÉVF.

1939. JAN.—FEBR.

1—2. SZÁM

Reguly Antal emlékezete.¹

Tisztelt Társaság!

Nemsokára száz éve lesz annak, hogy a pesti egyetem egy jeles joghallgatója befejezte iskolai tanulmányait, s afféle jutalmul, szünidei időtöltésül Németországba utazott.

Tudjuk, nem ő volt az első magyar ifjú, akit a világlátás ösztöne, a tanulás vágya kiröpített a szűk hazai környezetből. Ezek jártak előtte, ezek utána... Azonban kellő történeti távlatból ma már bizvást elmondhatjuk, hogy ennek a mi jogászunknak, Reguly Antalnak az útja emlékezetesebb, eredményekben gazdagabb, emberileg megrendítőbb, jelképesen magyarabb volt, mint a többi vándoré: nyugatra indult, s keletre jutott, idegen népek polgárosodásának újszerű vívmányait kereste, s a magyar múlt rejtelmeit fedte föl, futólagos önművelő portyának szánta, s a magyar nemzeti tudományok gránitpilléreit rakta le.

Méltó, hogy az elindulás századik évfordulója alkalmából megemlékezzünk a nagy utazó-kutató rendeltetészerű pályafutásáról, önfeláldozó élete halhatatlan művéről és tudománytörténeti jelentőségéről. Nemcsak a kegyeleti kötelesség készítet bennünket megemlékezésre, hanem egyúttal hódolni is akarunk az előtt az eszmény előtt, amely őt holta napjáiig vezérelte, és hitet akarunk tenni a mellett az igazság mellett, amely elválaszthatatlanul összeforrott az ő nevével.

*

A jelekből ítélve húszéves koráig eszébe sem juthatott Regulynak, hogy majdan a magyar nyelvrokonság kérdésének szenteli életét. A művelt zirci családi otthonban meg az iskolai évek alatt Székesfehérvárott, Győrött, Pesten sokat olvasott és nyelveket tanulgatott, szeretett énekelgetni, festgetni, kardvívást gyakorolni és alkalmi verseket faragni. Legnagyobb örömét azonban az utazásban lelte: hazai kirándulásait nem számítva 1837-ben Bécs és környékét látogatta meg, 1838 nyarán pedig Galíciát járta be társ nélkül, többnyire gyalogosan. Megható gonddal írt útinaplóinak tanúsága szerint minden érdekelte: ember és természet, szokások és intézmények, jelen

¹ A MNyT. 1939. január 24 én tartott közgyűlésének elnöki megnyitó előadása.

és múlt. Nyilván jogos volt szüleinek az a reménye, hogy az általános műveltség, látókör, tapasztaltság és józan ítélőképesség tekintetében kortársai fölé nőtt ifjú a magyar közgazdasátnak vagy igazságszolgáltatásnak díszére válik majd.

Az 1839. évi németországi út váratlan fejleményei végleg szétrombolták a nyugodt jövőről, a szabványos közhivatali érvényesülésről szőtt szülői álmokat. Pedig eleinte ez az út is a megszokott mederben haladt: Észak-Németországnak főleg természeti látványosságai, időjárási viszonyai, történeti emlékei, múzeumi kincsei meg népeletének eredetiségei kötötték le utazónk figyelmét. Terv szerinti befejezésül Hollandiának és a Rajna-vidéknek kellett volna sorra kerülnie, de ekkor jelentkezett a végzet halk szózataként Reguly egyéniségének egyik addig szunnyadó alapvonása, az északi világ iránt érzett vadregényes vonzalom: „Azért vala az én utazási vágyam mindig éjszakra irányozva, éjszakra, nem pedig a déli mívelt országok felé, mellyek felől utazási leírásokból az ember eleget tudhat.“ Hirtelen elhatározással lemondott tehát Hollandiáról, Be'giumról, a Rajna völgyéről, és Hamburgból Koppenhágán keresztül Svédországba utazott. Szomjas lelke mohón szívta itt magába az újszerű benyomásokat, élményeket, ismereteket, s följegyzéséből sejtethetőleg szinte kereste az északi tartózkodás meghosszabbítására alkalmas ürügyeket.

Ebben a várakozó érzelmi telítettségben következett be a Reguly pályájára s egyúttal a hazai finnugor tudományok alakulására döntő hatású fordulat: a stockholmi királyi könyvtárban megismerkedett egy finn tudóssal, a gyűjtő hazafias működése miatt Finnországból száműzött ARWIDSONNAL. A két testvér között tüstént szóba került az állítólagos nyelvrokonság kérdése is. Szót szó, gondolatot gondolat követett, elővette a „magyar és finnusz szavak hasonlatosságain“ meglepődött Reguly SAJNOVICS munkáját, tanulmányozni kezdte GYARMATHI Affinitását és varázsütésszerűen csodálatos tiszta távlat bontakozott ki előtte: „ha Gyarmathi csekély ösmérete mellett a nyugoti finnok rokonságát a Magyarjal valószínűvé tehettem, érdekes és üdeje volna, egy félszázad mulva, egy tellyesebb tudománya által e finn nyelveknek, okkal és alappal végre a kérdéshez szólni, és ezt vagy azt megalapítani, vagy eldönteni. Ily szolgálatot hazámnak tehetni én örültem, és az eltökéllés e munkára nem volt nehéz. Mit nyerhetne, gondolám, nyelvünk, ha ez állított rokonság valódi és mint látszik közeli rokonság volna. Lehetne e finn nyelvek közt, mely egy régibb testvére volna nyelvünknek; vagy juthatnánk talán összes ösméretébül e finn nyelveknek — mint különféle elágazataibul ugyan azon egy ősnyelvnek — azon eredetnyelvre, melybül mi nyelvünk is származ; melybe nyelvünk ősfarmáit, mellyekből ez mostani voltához nyölte ki ma-

gát, lelhetnénk. Ha így eredése módját és kifejlődése processusát, ha multját nyelvünknek, melyből e jelen kétes kérdései kifejtésére tanácsot nyerhetnénk, megösmérhetnénk! Minő előmenet lehetne ez! és éppen azon időben, melyben nyelvünk nyilvános nemzeti nyelvünké lesz, melyben használata köre oly igen terjed, hogy míveltségünk pontjának mérő eszköze leendő nem sokára. Azon régi ősképét nyelvünknek elővarázsolhatni, melyből ez századok folytán lett azzá, mi ő most, ez volna a fő, mi nyelvünk ügyében lehetséges lenne. Így gondoltam és egy ily czélt láttam előttem és evvel meg volt határozatom is a munkához. Megyek, gondolám, kinczsásó gyanánt a munkához, kétes sikerrel, de nemzeti kincs után; és ha mit sem találok e helyen, mondhatom legalább azt, hogy nincs, mit mások ígértek — és nyertünk evvel is.“

A lelkes elhatározást tett követte. Első feladatának a finnség és a lappság tüzetes helyszíni búvárlátat ismerte föl, s ezért 1839. november 8-án Finnországba költözött át.

A Finnországban töltött majdnem két évnvi időt szorgalmas tanulásra fordította. Igyekezett elsajátítani a nélkülözhetetlen általános nyelvészeti tudnivalókat, a nyelvhasznító munka módszertanának elemeit és iparkodott minél behatóbban megismerkedni a rokonnak állított „nyugati finn“ nyelvekkel. Sok kényelmetlenséggel, nehézséggel kellett megküzdenie, de nem csüggedt el. Jótékonyan bátorító hatással volt reá a finnek egészséges nemzeti fölbuzdulása és a Kalevala megjelenése nyomán megizmosodott önbizalma. Jól megtanult finnül, megismerkedett a finn viszonyokkal, a finnség történetével, irodalmával, hagyományaival és népi sajtáságaival, de e mellett huzamosan foglalkozott a lapp, majd az észti nyelvvel is, lévén az a meggyőződése, hogy „a hasonlító nyelvvizsgálat annál gyümölcsözőbb, minél több nyelvre terjeszkedhetik ki“.

Tanulmányai közben végleg megbizonyosodott SAJNOVICS és GYARMATHI tanításának igazáról, a magyar-finn-lapp nyelvrokonság kétségbevonhatatlan tényéről. A kezeügyébe került gyér és gyarló adatok alapján azonban mást is sikerült megállapítania, azt t. i., hogy a nyugati finneknél jóval közelebb állnak hozzánk a keleti finnek, kivált a vogulok és osztjákok. Észrevette ezt a fokozati viszonylást kerek száz évvel korábban HUSZTI ANDRÁS, HALMÁGYI ISTVÁN, későbbben GYARMATHI is, sőt 1795-ben SÁNDOR ISTVÁN, 1839-ben JERNEY JÁNOS tervet is dolgozott ki Urál-vidéki nyelvrokonaink meglátogatására, sajnos azonban az éles szemre valló fölfedezés elszigetelt magánvélemény, az útiterv meg hamvába holt ötlet maradt csupán.

A helyzet világos fölismerése után Reguly habozás nélkül kész volt vállalkozni a kincskereső keleti útra: „Ha lehetne, egyenesen az Uralra utaznék most, hogy a vogulok és utánna

az osztjások nyelvét tanuljam. Igen keveset tudunk e nyelvekről, de a mit tudunk, az mind grammaticalis, mind lexicologiai tekintetben legnagyobb fontosságúnak látszik.“

Miután sikerült a Magyar Tudományos Akadémia erkölcsi és valamelyes előzetes anyagi támogatását is elnyernie, 1841. június 11-én az orosz fővárosba, Szentpétervárra telepedett át. Lázás sietséggel tanult oroszul, foglalkozott zürjén, cseremis, mordvin meg csuvas nyelvi tanulmányokkal, földolgozta a finn-ugor népekről szóló földrajzi, történeti, néprajzi, sőt ember-tani szakirodalmat is, érdeklődésének középpontjában azonban az obi-ugorság állott. Az Orosz Akadémia tudósai szokatlan szívéllyességgel fogadták és hathatós jóindulattal támogatták. Különösen BAERnek köszönhetett sokat, mert az nemcsak előkészületi tanulmányaiban segítette, hanem minden ügyes-bajos dolgában atyai jóbarátként állott mellette. Egy magyar származású előkelő jogász, BALUGYÁNSZKY statustitoknok az orosz arisztokrácia több tekintélyes tagjával is megismertette, úgy-hogy amikor a hazuról ígért útiköltség ügye aggasztóan húzódtott-halogatódott, orosz megbízást kínáltak föl neki. Regulyt végtelenül elsomorította az érthetetlennek látszó hazai huzavona, megalázónak érezte, hogy idegen zsoldon szolgálja a legnemzetibb magyar tudomány ügyét, s már-már a visszavonulás, a hazatérés keserű gondolatával foglalkozott.

Végre aztán mégis csak kitisztult az égbolt. A Reguly megbízásának kérdésével foglalkozó bizottság megnyerte a Magyar Tudományos Akadémiát: „Hol van tárgy, akár a történeteket, akár az összes nyelvtudományt véve, melly inkább nézne reánk, a' magyar Academiára, mint épen ez? mellynek felvilágosítását inkább várja tőlünk a haza, várja a tudós világ, mint épen ez? Nekünk nincsenek tengereink, 's tengeren tu'i gyarmataink, mellyekre tudományos expeditiókat küldhesünk, 's az egyetemes tudományosság körét tágíthassuk; nincs sem éjszaki, sem déli földszarkunk, melly körül felfedezőinket utaztassuk, hogy bámulásra és tiszteletre bírjuk a népeket irántunk. Eredetünk s nyelvrokonaink azon sarok, melly körül tehetünk és csak mi tehetünk felfedezéseket, 's ha mindent nem akarunk idegenektől várni — s várni siker nélkül — tennünk kell is.“

Az Akadémia kedvező döntésének hallatára egy csapásra elfeledte a marcangoló kétségeket, fájdalmakat, s 1843. október 9-én repeső örömmel rohant tudományos vágyainak ígért-földjére, a vogulok és az osztjások közé. Átutazóban éppen hogy csak érintette a Volga-vidéki finnugor népeket is, mert az volt a szándéka, hogy majd az Urál vidékéről visszatérőben behatóbban foglalkozik velük.

December elején átkelt az Urálon s Vszevolodszkojban két kiváló vogul nyelvmestere, a Lozva vidékéről melléje rendelt Jurkina és Pachtjar segítségével megkezdte vogul tanulmányait.

Egész télen át folyt a serény munka: vogul népköltészeti termékek lejegyzése, szótári anyag és nyelvtani adalékok gyűjtése. Levelei tele vannak a kisebb-nagyobb kirándulások közben megismert táj és a vogul nép dícséretével, s az úthoz fűzött tudományos remények beteljesedésén érzett örömmel. Nézetei napról-napra tisztulnak, nyelvi és néptani ismeretei folyvást bővülnek, s egyre meggyőzőbben hirdeti, hogy a vogul csakugyan sokkal közelebbi rokonunk, mint a finn, a lapp vagy a volgai-finnugor nyelvek. hogy „a vogul által valóban tudományos magyar nyelvbumvárlat leszen lehető“; sőt a vogul népköltészet sajátos hagyományvilágába beavatva azt is vallja, hogy „az egész finn néptörzsnek régi művelődéséről és vallásáról rajzolandó helyes kép nem tartozik többé a legnehezebb föladatok közé“. 1844 márciusában elindult aztán a vogul föld és az egész vogulság megismerése végett szükségesnek látott vándorútra. Irbiten és Tobolszkon keresztül a Konda, onnét a Pelymka vidékére vágott át, majd folytatólagosan az idegen hatásoktól leginkább megkímélt északi vogulság területét, a Szoszva és a Szygva mellékét kereste föl és kutatta végig. Vándorlásai közben óriási mennyiségű nyelvi, legfőképpen népköltészeti anyagot gyűjtött, de figyelme kiterjedt a nép anyagi és szellemi életének minden formájára, megnyilvánulására, kivált pedig a településtörténeti viszonyok vizsgálatára is.

A vogul után a másik obi-ugor nép, az osztják tanulmányozása következett. Egy darabig az északi osztjakság közép-pontjában, Obdorszkban időzött, azután a Poluj-vidéki telepeket látogatta meg, majd az Ob torkolatától északnyugatra elterülő hóborította tundrának és az Urál-hegylánc északi nyúlványainak, átjáróinak fáradságos átfürkészése után Berjozovban telepedett meg. Itt maradt 1845 márciusáig, önfeledt buzgalommal jegyezve egy Szygva-vidéki osztják aggastyán, Nyikilov Maxim ajkáról a veszendő osztják énektudomány ritka remekeit.

Részben egészségi, részben anyagi okokból, de az ellene irányuló áskálódások miatt is, sajnó szívvel abba kellett hagynia a szibériai munkát, s abban a reményben, hogy később még lesz alkalmá osztják gyűjtéseire folytatására és ismeretei kiegészítésére, visszatért Kazánba. Az éveken át tartó erőltetett munka, a fáradalom, nélkülözések és lelki megrázkódtatások rendkívül megviselték. Orvosi tanácsra is pihenni szeretett volna, de az egészségi állapotáról tájékozatlan Magyar Tudományos Akadémia kérésére mégis vállalkozott a Volga-vidéki népek, nyelvek tanulmányozására. A hazai érdeklődés és megbecsülés jelei kedvet, önbizalmat sugároztak beléje, s bár a kimerültségtől sokszor csak fekvé tudott dolgozni, először cseremisiz, azután mordvin, s végül csuvas nyelvi gyűjtéseket végzett.

1846 augusztusában érkezett vissza Szentpétervárra. Egyelőre még az orosz fővárosban maradt, mert az Orosz Föld-

rajzi Társaság fölkérésére, helyszíni földrajzi adatgyűjtésének felhasználásával meg kellett rajzolnia az Északi-Urál térképét. Mivel egészségi állapota rohamosan romlott, 1847 elején üdülésre előbb Gräfenbergbe utazott, majd rövid magyarországi látogatás után egy mecklenburgi vízgyógyintézetben kezelte magát.

Tizenegy évet élt még, ha ugyan életnek nevezhetjük megrendítő összeroppanását. A magyar közönség, sőt a külföld is feszült érdeklődéssel leste a hosszú tanulmányutakon végzett kutatások perdöntő eredményeit: helytállnak-e a nyelvünk finnugor rokonságáról elterjedt hírek, és megtalálta-e Reguly a magyarságnak keleten visszamaradt testvéreit? Egyesek azzal magyarázták a hosszú hallgatást, hogy Reguly teljes gyűjteménye közzétételével akarja meglepni a türelmetlenkedőket, mások Kőrösi Csoma tévedésének megismétlődését gyanították, a beavatottak azonban lesújtva látták Reguly sorsának tragikus fordulatát: az évekig tartó hajsza és a szenvedések teljesen fölemésztették erejét, felőrölték idegzetét, sőt emlékezőtehetsége is elborulóban volt, úgyhogy tanácstalanul vergődött többnyire magyarázó jegyzetek nélkül sebtében írt anyaggyűjteménye előtt. Barátai, tisztelői, főleg TOLDY FERENC mindenképpen segítségére igyekeztek lenni, s nagy nehezen rá is bírták, hogy HUNFALVYVAL együtt dolgozza fel gyűjteményét. A közös munka mintha följazotta volna maradék erőit, de aztán csakhamar ismét magába roskadt, fáradtságról panaszkodva félreállt és 1858 augusztusában meghalt.

A tragikus sorsú magyar kutató, ahogy emlegetni szokták: Észak Kőrösi Csomája, majdnem nyolc évet áldozott finnugor tárgyú tanulmányokra. Nagyszabású összefoglaló munka körvonalai lebegtek szeme előtt. Az volt a terve, hogy kutatásai eredményeit egy sorozatban bocsátja közre, amely a következő részekből állt volna: 1. a korábbi finnugor kutatások története; 2. saját utazásainak ismertetése; 3. nyelvi gyűjtések (az eredeti szövegek fordítással, nyelvi és tárgyi magyarázatokkal), egyúttal vogul, osztják, cseremis, mordvin és csuvas szótár, valamint nyelvtan „folytonos tekintettel egymásra s a magyar nyelvre“; 4. a keleti finnugor népek történeti, földrajzi és néprajzi ismertetése. — A végzet könyörtelenül keresztülhúzta a merész terveket, s Reguly mindössze két kis dolgozatának megjelentét érthette meg. Az egyik a Szentpétervárt készített Urál-vidéki térkép, mely az akkor még terra incognita számba menő Északi-Urál teljes hegy- és vízrajzát, életföldrajzát, közlekedési útjait és népességi viszonyait iparkodott pontosan papírra rögzíteni. — Másik munkája az akadémiai székfoglalóul előadott kis értekezés: A dzungárokrol és azoknak a magyarokkal állított fajrokonságáról. Ez voltaképpen félre esik Reguly szakkörétől: egy GÜTZLAFF nevű kínai misszionáriusnak a mongol csa-

lárda tartozó dzungarok és a magyarok rokonságára vonatkozó állításával s általában a nyelvrokonság kérdésével foglalkozik.

Reguly sírba szállt a nélkül, hogy csodálatosan gazdag finnugor gyűjteményeiből bármit is közkinccsé tehetett volna. Mégis őt tekinthetjük a magyar nyelvhasznítás egyik legnagyobb értékének, hajtó erejének. A halálos áldozat, amelyet hazafias és tudományos meggyőződéséért hozott, nemzedékek lelkét ihlette meg, s az örökség, melyet hátra hagyott, a mesebeli kincs varázsával vonzotta maga köré a kutatókat. Mindenekelőtt az ő kézirati hagyatékának köszönhetjük, hogy összehasonlító nyelvészeti iskola fejlődött ki nálunk, és döntő jelentőségű magyar közreműködéssel oldódott meg a magyar nyelv eredetének nagy kérdése.

Mit foglalt magába ez a hagyaték? Naplószerű följegyzéseket, vázlatos leírásokat, jellemzéseket, Kalevala-fordítás-részleteket, szójegyzékeket és főleg a helyszínen leírt különféle finnugor és csuvas nyelvi szövegeket. Nagyon érdekesek, tanulságosak a jórészt máiglan kiadatlan naplók és földrajzi, néprajzi, történeti jegyzetek; az összehasonlító nyelvtudomány igen nagy hasznát látta a később BUDENZTŐL kiadott csuvas, cseremiszi és mordvin példamondat-gyűjteményeknek, szójegyzékeknek, nyelvtani jegyzeteknek és szövegeknek. Terjedelem és tudománytörténeti jelentőség tekintetében azonban magasan túlszárnyalja őket a vogul és az osztják népköltési gyűjtemény. Eddig a vogulra és az osztjákra csak egészen jelentéktelen mennyiségű és csekély értékű nyelvi anyag állott az összehasonlító kutató rendelkezésére, pedig már régóta gyanították, hogy éppen ez a két obi-ugor nyelv van a magyarhoz legközelebb. Reguly nemcsak ezen a nyelvtudományunk továbbjutását gátló súlyos hiányosságon segített, hanem megmentette a kiveszőben levő, csak néhány aggastyán ajkán élő hagyományos vogul és osztják ősköltészet emlékeit, és ezzel lehetővé tette, hogy bepillantassunk legközelebbi nyelvrokonaink lelki világába, hajdani életüknek a mainál sokkalta egészségesebb, derűsebb és tevékenyebb formáiba, ősi szokásaiba, hiedelmeibe és pogány mítoszába.

Nem lehet kétséges, ha Reguly rendezhette, földolgozhatta és közzétehetette volna páratlanul gazdag gyűjteményeit, óriási lendületet adott volna a finnugor tudományok fejlődésének és a magyar közvélemény végleges kialakulásának. Bár így hosszabb időbe telt, míg a rendezetlen állapotban maradt nyers anyag fokozatosan belekerülhetett a tudomány vérkeringésébe, jórészt mégis ez az elárvult kincs tartotta nálunk ébren az érdeklődést, indította meg a rokon nyelvek tanulmányozásának rendszeres munkáját és biztosította összehasonlító nyelvésztünknek a helyes út egyenesében való továbbfejlődését. Elképzelünk is bajos, mi lett volna a magyar nyelvtudománynak

és a filológiai eszközökkel dolgozó őstörténetkutatásnak a sorsa — Reguly nélkül. Hisz még HUNFALVY és BUDENZ is csak akkor szabadult ki a török rokonítás zsákutcájából, amikor megismerkedett a Reguly hagyatékában talált finnugor anyaggal.

Az Akadémia kéziratárának kincsei között szerénykedik özvegy Reguly Istvánnénak Toldy Ferenc titoknokhoz intézett levélkéje. 1859-ben írta, s azt kéri benne, ha érdemes, tegyék közzé boldogult fia gyűjtéseit. Az Akadémia nem is zárkózott el a reá váró feladat teljesítése elől, s ez a megértés, ez a helyén való áldozatkészség bőségesen megérlelte gyümölcseit. Csakhogy Reguly kézirati hagyatékában még ma, száz év múltán is temérdek napvilágra kívánczó eleven érték porlad! Hogy egyebet ne is említsek, az osztrák népköltési gyűjteménynek körülbelül négyötöde, pontosan 12.089 verssornyi hőskölteményszöveg várja — jórészt sajtóra kész állapotban — a tovább elodázhatatlan kiadás sorát. Özvegy Reguly Istvánéból csak a gyermeke emléket védő anyai szeretet szólott, — mi a nemzeti becsület és a tudományos érdek jogán kérjük a mentő munka megindítását, a friss levegőt. — Ez lesz az igazi, a Regulyhoz méltó ünneplés.

*

Ezzel a Magyar Nyelvtudományi Társaság 37. közgyűlését megnyitom.

ZSIRAI MIKLÓS.

A XVIII. századi oláh nyelv jövevényszavai.

Ha a XVIII. század oláh nyelvét összevetjük ugyanezen kor francia vagy olasz nyelvállapotával, első pillantásra szembe-tűnő különbségeket tapasztalunk. Nyugaton a legsajátosabb vonás az, hogy ott a XVIII. század nem egy nagy nyelvi megújulás kora, hanem régebben kiforrott hagyományok megőrzése és továbbfejlesztése. A keleti romanizmusban ilyen hagyományok nem voltak és nem is lehettek. A reformáció hatására felcsillan ugyan itt is az a kívánság, hogy a szentírást minden oláh számára érthető nyelvre fordítsák le, vagyis egy-egy oláhlakta vidék jellegzetes nyelvhasználatán tülemelkedjenek, de vajjon lehet-e az efféle kezdeményezéseknek maradandó hatása olyan népnél, melynek gyakran még papjai sem tudnak írni, s hol egészen a XVIII. század végéig semmiféle irodalmi tudatról, semmiféle irodalmi folytonosságról nem beszélhetünk? Ennek a helyzetnek az írott nyelv terén is lehetett más eredménye, mint kiforratlan, könnyen változó, szóhasználatában és kifejezéseiben állandóan ingadozó nyelvállapot. Az irodalmi élet kezdetén maguk az írók is állandóan küzdenek a helyes nyelvhasználat követelményeivel és sokáig nincsen álta-

lánosan ismert oláh nyelvtan sem, mely útbaigazíthatná őket. Még 1820 ban is a moldvai Beldiman Sándor így kiált fel „Numa Pompilius“ című történelmi műve előszavában: „Számptalan nyelvi nehézséggel küzdöttem s az az általános meggyőződés, hogy lehetetlen írni ezen a szabályokba nem foglalt nyelven, valósággal a kétségbeesésbe vitt“ (BIANU—HODOŞ—SIMIONESCU, Bibliografia românească veche III, 329). Az irodalmi nyelvnek e fejletlensége persze jórészt azzal magyarázható, hogy e korban még nem akadt olyan alkotó nyelv-érzékű nagy író, aki saját nyelvhasználatával alakította volna ki ennek a szabályokba nem foglalt nyelvnek, ennek a „limbă necanonisită“-nak helyes alkalmazását.

Röviden utalnunk kellett ezekre a körülményekre, mert csak így érthetjük meg az oláh szókincsnek azokat a nagyjelentőségű, de mindmáig kevés figyelemre méltatott változásait, melyek a XVIII. században bekövetkeztek. E kor a jövevényszavak tömeges beáramlásának kora: az erdélyi oláh nyelv magyar és magyar származású latin elemekkel telik meg, a kárpátalji oláhság pedig török és görög szavak nagy tömegét szívja fel. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy e korban a jövevényszavak nagy beáramlása tipikusan közép- és délkelet-európai jelenség. Ekkor jut sok francia szó a német nyelvbe, ekkor kerülnek át hozzánk — jórészt Bécs közvetítésével — a nyugati divatszavak, ekkor hatol be a magyar nyelvbe a legtöbb — bár múló jelentőségű — latinizmus, s ekkor keveredik a szórvány-állapotban élő görögség nyelve a legváltozatosabb török és olasz elemekkel. Az oláh nyelv szókincsének fejlődése tehát széles európai keretbe állítható, mely egyszerűen annak a kettősségnek is magyarázatát adja, amit az oláhlakta területeken megfigyelhetünk. Erdélyben, hol az únió az oláhságnak előre nem látott művelődésbeli emelkedést és politikai öntudatot biztosít (vö. TÓTH ANDRÁS, Az erdélyi román kérdés a 18. században. Bp., 1938.), Közép-Európa szellemi és nyelvi hullámai hatnak: magyar és magyar közvetítéssel átkerült latin elemek tükrözik itt a humanista hagyományoktól áthatott magyar szellem keleti terjeszkedését és termékenyítő, serkentő erejét. A Kárpáton túl viszont Moldvában és Havasalföldön a török hódoltság utolsó korszaka nyomja rá keleties bélyegét az oláh nyelvre és társadalomra, s ebbe a már előbb megkezdődött, de tetőpontjához csak most elérkező török hatásba ágyazódik bele a görög befolyás, amit elsősorban a vajdaságoknak görög származású helytartói, az ú. n. „fanarióta“ (Konstantinápoly Fanar nevű városrészéből származó) fejedelmek közvetítenek. Tudjuk, hogyan fejlődtek az események a török birodalom bomlásának korában a görög szabadságharcig, s hogyan emelkedett a szétszórt görögség nemzeti létének tudatára. Ennek a fokozatos feleszmélésnek java-része oláh földön játszódott le, ahol a menekült görögség,

vérokonainak kormányzása mellett, aránylag nyugodt hazára találhatott. De ez a görögség, mely az oláhföldi társadalom legmagasabb rétegét képezte, állandóan szívott fel európai — s elsősorban velencei — kapcsolatai révén nyugati műveltségi elemeket, s ezért joggal mondhatjuk, hogy olasz és kisebb mértékben francia hatást már a XVIII. századi görögség közvetített az oláhok felé, közelebb hozván őket nyugati nyelvrokonaikhoz.

Ennek a művelődésbeli megoszlásnak tökéletes tükörképét adja a XVIII. század nyelvállapota. Hogy erről meggyőződhessünk, egyenként meg kell vizsgálnunk a kor jövevényszavainak legfontosabb rétegeit.

A török hatás, mellyel RÖSLER, MIKLOSICH, СИНАС és LÖBEL előmunkálatai után legalaposabban SĂINEANU foglalkozott (Influența orientală asupra limbei și culturalei române. București, 1900—1901. I—III.), elsősorban a kereskedelemre, a pénzügyre, a lakásra, az életmódra, az udvari életre, tehát a tárgyi műveltség különböző ágaira irányul. Maga az oláhság életmódja keletiesedik el, s ez az áramlat nem marad a magasabb osztályok kiváltsága, hanem a kereskedelem és a divatos életformák utánzása révén lehatol az alsó néprétegekbe is. Olyan jövevényszócsoporthoz ez, mely sok tekintetben hasonlít török jövevényszavaink legfiatalabb, hódoltságkori rétegéhez. A XVII. és XVIII. század folyamán kerül át az oláhba sok olyan szó, mely nálunk mint oszmánliból való átvétel ismeretes. Ilyenek: *haráciu* (*harács*), *fustan* (*fosztány*), *domuz* (*damasz*, *domasz*), *ciorbăgiu* (*csorbadzsia*), *achingii* (*akancsa*) stb. Szófeldrajzi szempontból igen fontos tény az, hogy ilyen újabb keletű török szavak általában csak a kárpátaljai vajdaságokban voltak elterjedve, tehát elsősorban a Havaselvén és Moldvában, valamint néha Bukovinában és Besszarábiában, viszont Erdélyben jóformán teljesen hiányoznak, a Bánság és egy keskeny délerdélyi sáv kivételével (vö. SĂINEANU i. m. I, 79—80, L. GÁLDI, Problemi di geografia linguistica nel rumeno del Settecento. Roma, 1938. 11). Erdélyben, ahol a tárgyi kultúrának ugyanezeket az elemeit rendszerint magyar és kisebb mértékben német szavak jelölik, a Kárpátokon túli török szavak csak legújabbban terjedtek el. Személyes megfigyelés alapján tudjuk például, hogy a 'tányér' keleti elnevezése: *farfurie* (SĂINEANU i. m. II, 168) Erdélyben, Dés környékén a világháború végéig ismeretlen volt. Helyette a magyarból átvett *tăier*, *tăner* (Dict. Enc. 1269, ТИКТИН III, 1553) szót használták (e szó közép európai elterjedésére nézve vö. Nyr. XVII, 499). Sok más esetben kimutatható még a török és magyar elemeknek e földrajzi kiegészülése. A 'bársony' neve odaát *catifea*, vagyis a török-arab *kadife* átvétele (SĂINEANU i. m. I, 94, СИНАС, Dict. Etym. II, 558), ami megvan minden balkáni nyelvben s arab közvetítéssel a spanyolban is (*alcatifa*). Erdélyben

a megfelelő szó inkább *bárson*, *barsón* vagy hangátvetéssel *braşón* (DicţAcadRom. I, s. v.; a hangsúlyátvetésre nézve vö. L. TREML, Der dynamische Wortakzent der ung. Lehnwörter im Rum.: Bulletin Linguistique II, 34 kk.). Ilyen alakpár még *ciarsaf*, a 'lepedő' perzsa eredetű keleti neve (ŞAINEANU i. m. II, 124—5, ЦИАС II, 559—60) és *lepedeu* < *lepedő* (TREML i. m. 59) | *dulap* 'szekrény' (ŞAINEANU i. m. II, 164—5; vö. *dolap* EtSz.) és *almar* < *almárium* | *rândeà* 'gyalu' és *gialău* < *gyalu* | *rachiu* 'pálinka' és *palincă* < *pálinka* | *peschir* és *chindeu* < *kendő* | *luleà* 'pipa' és *pipă* < *pipa* | stb. (mindezekre nézve vö. DicţAcadRom., TIKTIN, Rum.-Deutsch. Wb. és ŞAINEANU megfelelő cikkeit, valamint GÁLDI i. m. 12). Némely esetben a magyar szó messzebb hatol le a Kárpátokon túlra, mint amekkora a török szó elterjedése Erdélyben. A *sicriu* < *szekrény* előfordul eredeti értelmében (s nem a ma szokásosabb 'koporsó' jelentésben) nemcsak erdélyi írónál, hanem a havaseltvi nyelvhasználatban is.

Természetes, hogy a megoszlás élesen kitűnik a hivatalos életre vonatkozó kifejezésekből is. Egy HALICS MIHÁLYnak tulajdonított, XVII. századi bánsági szótárban (vö. NyK. XLVIII, 68) adószedő, vagyis „tributorum exactor“ oláh megfelelője *birar*, ami a magyar *bér*-ből átvett *bir* továbbképzése (Dacoromania IV, 1:148). A Kárpátokon túl ugyanebben az értelemben a török eredetű *taxi[l]dar* volt használatos (TIKTIN III, 1569).

A Bánságban általában véve több török elem van, mint Erdélyben, úgyhogy ez a terület bizonyos mértékben átmenetet képez a Kárpátokon inneni és túli vidékek között. Ezek a török elemek azonban sok esetben élesen elválnak a havasalföldiektől, mivel nem közvetlenül a törökből kerültek át, hanem magyar vagy szerb szűrőn keresztül. A 'pipa' neve odalenn *luleà*, Moldvában *liulè* < török *lüle* (ŞAINEANU i. m. II, 240), de a Bánságban *lulă*, ami nyilvánvalóan a szerb *tula* átvétele. HALICS MIHÁLY fentebb idézett szótárában az 'ópium' neve nem *afion*, mint a két vajdaságban, hanem *afiom* (Dacoromania IV, 1:148), amit csakis magyar közvetítéssel tudunk kielégítően megmagyarázni.

A török szók esetében a Kárpátok vonala tehát meglehetősen pontos vízválasztónak bizonyult. Kérdés, tapasztalunk-e valami hasonlót az újjörög jövevényszók esetében is, melyeknek számát, saját gyűjtésünk alapján, körülbelül 1200-ra tehetjük.¹ Mielőtt erre a kérdésre felelnénk, jellemezzük röviden az

¹ Munkánk eredménye a MORAVCSIK GYULA szerkesztette „Magyar-Görög Tanulmányok“ sorozatában a közeljövőben francia nyelven jelenik meg (Les mots d'origine néo-grecque du roumain à l'Époque des Phanariotes). Ebben a tanulmányban az összes itt említett tények még részletesebb adatközléssel nyernek bizonyítást.

oláh nyelv görög jövevényszavainak a legfrissebb s mindmáig egységesen fel nem dolgozott rétegét.

Jelentéstani és fogalmi szempontból a legsajátságosabb az, hogy a görög jövevényszók fogalmi köreikkel pontosan kiegészítik a török hatás hagyta hézagokat. Általában véve olyan jellegűek, mint az újgörög nyelv újabb olasz elemei, melyekkel G. MEYER alapvető tanulmánya után (Neugriechische Studien IV.) legújabban H. KAHANE foglalkozott (ArchRom. 1938. XXII, 120 kk.). A török kultúra, vallási különbségek miatt, nem gyakorolható az oláhságra szellemi befolyást egy olyan korban, mikor két fontos művelődési tevékenység, a könyvnyomtatás és az iskoláztatás egészen középkori módon tapadt az ortodox egyház szervezetéhez (vö. R. ORTIZ, *Il medioevo rumeno: Studi Rumeni* 1925. I. és GÁLDI L., *Les deux visages de la civilisation roumaine au XVIIIe siècle: Nouvelle Revue de Hongrie* LIX, 3, 225 kk.). Éppen e ponton érvényesült nagy mértékben a görög hatás, hiszen már jóval a fanarióta-kor előtt megkezdődött az egyházi s ezzel párhuzamosan az állami élet elgörögösödése. Ami kevés irodalmi és művészeti téren történt, az is, csekély kivétellel, mind görög hatásról tanúskodik. Azt mondhatjuk tehát, hogy a görög hatás, ellentétben az anyagi kultúrát hordozó török hatással, elsősorban szellemi kultúrát jelentett, ha nem is az egész oláh nép, de legalább a lakosság magasabb rétegei számára. A fanarióta-kor szelleme ugyanis teljesen arisztokrátikus: nincs középosztály, s azt a hézagot, mely a művelődésből jóformán teljesen kirekesztett föld népét a bevándorolt főnemességtől, az „első ötöd“-től elválasztja (*protipendadă*, vagyis *πρώτη πεντάδα*), semmi autochton elem nem tölti ki. A jövevényszók pontosan megfelelnek e végleges társadalmi rétegződésnek: tipikus műveltségi szavak ezek, melyek a népnyelvbe kevésbé hatolnak le, s a legtöbb esetben kizárólagosan a kor írott nyelvéhez vannak kötve: azzal élnek és azzal pusztulnak el. Nem olyan gyorsan és nem is olyan nyomtalanul, ahogyan azt oláh tudósok szeretik feltüntetni, hiszen kétségtelen, hogy ma is legalább 150—200 él többé-kevésbbé nagy területeken. Érdekes megemlítenünk, hogy sok közülük elsősorban az érzelmileg gazdagon színezett bizalmas nyelvben használatos; például *Pascu*, a jászvásári egyetemnek heves nézeteltéréseiről ismert professzora, szívesen mond kollégáiról ilyeneket: *ifose de savant* 'tudós nagyképűség' (vö. újgörög ὕψος), *polologhie* 'üres fecsegés' (vö. újgörög πολυλογία), *lefter de parale* 'pénztelen, éhenkórász' (vö. ελεῦθερος 'szabad'; e szóról l. még TAGLIAVINI: ArchRom. XII, 223, a példákra nézve vö. Revista Critică IX, 1, 44; i. m. 52, 101).

Behatoltak-e vajjon a görög elemek az erdélyi oláhság nyelvébe is? Egy-két elszigetelt esetet nem számítva, azt kell mondanunk, hogy nem. Ezt a tényt már az erdélyi száрма-

zású LAURIAN észrevette és etimológiai szótárában ki is domborította. Pl.: *anostie* (ἀνοστία) 'insultitas, fatuitas'. „Csak egyesek használják a szabad Romániában, ahová az újjörögből került, a fanarióták idejében“ (A. T. LAURIANU—J. C. MASSIMU, *Glossariu care coprine vorbele d'in limba romana strainu* . . . Bucuresti, 1871. 21) | *afanisire*, a görög ἀφανίζειv-ből; 'láthatatlanná tenni magát, megsemmisíteni', csak „a szabad Románia városaiban használják egyesek *derapenare*, *ruinare* helyett“ (i. m. 6). Erdélyben a görög elemeknek ez a legújabb rétege jóformán teljesen ismeretlen maradt, amit többek között az a tény is bizonyít, hogy az erdélyi oláhok, ha meg is próbálkoztak alkalmilag egy-egy ilyen „fanarióta“ szó használatával, azt legtöbbször hibásan vagy legalább is a kárpátalji nyelvszokástól eltérően alkalmazták. Ezúttal csak egyetlen példára hivatkozunk. A Havasalföldön volt két rokonhangzású *planisî* ige. Az elsőnek, mely a görög πλανῶ átvétele, jelentése 'elcsábítani' (ΤΙΚΤΙΝ, Rum.-Deutsch. Wb. 1181). A másikkal már G. MEYER foglalkozott, megállapítván, hogy a latin *plana* 'gyalu' szóból továbbképzett πλανίζω igével azonos (Neugriech. St. III, 54), s így jelentése 'gyalulni, lesimítani'. 1800 körül Molnár János (oláh nevén Ioan Piuariu Molnar) erdélyi író világtörténetében (idézi I. LUPAŞ, *Cronicarii Transilvaniei* I, 89) szintén előfordul egy *planisî* ige, mégpedig a következő mondatban: „In Atena se ivise o Genie . . . plină de planisiri departe căutătoare“, vagyis „Athénben feltűnt egy génius, tele messzire tekintő tervekkel“. Ebben a szövegben *planisî* nem lehet 'elcsábítani', sem 'gyalulni', hanem nyilvánvalóan 'tervezni'. Hogyan magyarázható ez? Véleményünk szerint úgy, hogy Molnár tudott ugyan egy oláh *planisî* létezéséről, de abba a latin-magyar *planum* vagy a német *Plan* tövét érezte bele.

Ebben az esetben azt látjuk tehát, hogy egy erdélyi származású, latinos műveltségű oláh író latin szótóval azonosít egy görögös igealakot. Ebből a példából már sejteni lehet azt a megoszlást, melyet az alábbiakban bemutatni igyekezünk.

A Kárpátokon túli újjörög szavak nagy többségének Erdélyben magyar, illetőleg magyar közvetítéssel átkerült latin elem felel meg. Ez a jelenség — épp úgy, mint fentebb a török-magyar párhuzamok — számos görög-latin példával igazolható.

A 'levelezés' fogalmát a kárpátalji tartományokban sokszor az *alilografie* < ἀλλογραφία szóval fejezik ki (vö. N. IORGA, *Correspondența lui D. Aman*. Bucureşti, 1913. 150). Erdélyben ugyanabban a jelentésben inkább *corospondeanță* járja, jellegzetes magyar ŝ-ezéssel (I. N. IORGA, *Studii și Doc.* XII, 30). A leltár vagy összeírás neve odaát mindmáig *catagrafie* < καταγραφή (Dict. Acad.); Erdélyben e helyett sokszor előfordul *inventarium*, vagy hátratett főnévmeghatározóval *inventariumul*

(ST. STINGHE, Documente privitoare la trecutul Romînilor din Schei. Braşov., 1893. III, 281). A pap eltiltására, felüggesztésére használt ige amott *caterisi* <καθαίρω (DicţAcad); itt inkább *suspendălui* vagy *subşpendălui* fordul elő (STINGHE i. m. 36, 39). *Epitropisi* <ἐπιτροπέω (ADAMESCU—CANDREA, Dicţ. Encicl. 461) helyett Erdélyben 'igazgat' értelemben *administrălui* használatos, ami a magyarországi latin *administrál* átvétele (STINGHE i. m. II, 65). Éppen így áll egymással szemben *filonichie* 'vita' <φιλονεκία (ALECSANDRI, Teatru III, 1052) és *disputație* <*disputatio* (N. IORGA, Acte rom. din Braşov. Bucureşti, 1932. 147) | *ipochimen* 'egyen' <ὑποκείμενο[v] (TIKTIN II, 852) és *individum* (I. PUŞCARIU, Documente pentru limbă şi istorie. Sibiu, 1889. I, 191) | *pliroforisi* 'értésíteni' <πληροφορῶ (TIKTIN III, 1190) és *informălui* <*informāl* (vö. Fraţilor Lepădatu. Bucureşti, 1936. 841) | *pronomion*, *pronomiu* 'kiváltság' <προνόμιον (TIKTIN III, 1268) és *privileghiom* <*privilégium* (N. IORGA, Acte rom. din Braşov 133) | stb. (vö. még GÁLDI, Problemi di geogr. linguistica 18—9).

Havasalföldön és Moldvában ekkortájt a latin jövevény-szavak még annyira ismeretlenek, hogy ha egy-egy át is kerül, görögös végződészel fordul elő az oláh szövegekben. A hadsereg egyes részeinek neve *corpos*, a törvényszék neve *criminalion* (TIKTIN szerint ebből: *sedes criminalium causarum*), a pénzbeli alap neve *fondos* (Erdélyben inkább *fundus*). Mindez könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy az oláh fejedelemségek XVIII. századi görög hivatalos nyelvében nem ritkák a latin jövevény-szavak, pl. κομμοδάτον <*commodatum* | λεγάτορ <*legator* | φιδεϊκομισσάριος <*fideicommissarius* (egy 1815-i idegen szavak jegyzékéből idézi BIANU—HODOŞ—SIMIONESCU, Bibliografia românească veche III, 126).

A szókinés kettőssége s a jövevény-szavak földrajzi megoszlása ezzel bebizonyítottnak vehető. A párhuzamokat azonban alaktani téren is folytathatjuk. Az oláh nyelvérzékét a latin és görög szavak behatolása sok esetben azonos feladatok elé állította. Épp oly nehézkesen illeszkedtek bele a klasszikus hagyományok nélkül szűkölködő keleti román nyelvbe a magyarországi latin elemek, mint amilyen erősen kiütköztek az oláh mondatok hang- és alaktani szerkezetéből az újjörög neologizmusok. E párhuzamok megvannak a főnevek átvételében is (Erdélyben az *-us*, *-um* vagy *-om* éppen úgy megmarad, mint a Kárpátalján a görög *-ος* és *-ov*; pl. *respectus*, *comitatus*, *curzuş*, *colleghium*, *publicum*, — *scopos*, *tarros*, *protos*, *pronomion* stb.), de legélesebben az igeképzésben domborodnak ki. Erdélyben, amint ismeretes, s amint fentebb *informălui* esetében mi is igazoltuk, a legtöbb latin ige magyar eredetű *-ălui* képzővel került át, ami nem más, mint *-ál* képzőnk oláh megfelelője. Az ilyen *recomăndălui*, *pretăndălui*-féle igék valósággal hemzsegnék a XVIII. század oláh nyelvében, s még 1822-ben

is, BOBB JÁNOS püspök PÁRIZ-PÁPAIBÓL fordított szótárában az oláh szókincsnek igen tetemes részét szolgáltatják (vö. NYK. XLVIII, 256 kk.). A Kárpátokon túl más a helyzet. Ott minden görög eredetű oláh ige *-si* szótagra végződik (változatai: *-asi*, *-esi*, *-isi*, *-osi*, *-psi*), melynek *s*-je a görög aoristos *tő* σ -jának felel meg, Általános balkáni jelenség (I. A. MAZON, *Mélanges Vendryès*. Paris, 1925. 265 kk.), hogy a görög igék a balkáni nyelvekbe nem a jelenidő töve, hanem az aoristos alakja szerint mennek át, ami igen érthető, hiszen ez a leggyakoribb nyelvi alak: nemcsak magában az aoristosban használatos, hanem az infinitívust pótló *s* igen sűrűn előforduló aoristos coniunctivusban is, valamint a jövő idő perfektív alakjában: *vá γάρω θά γράρω*. Az oláhban igen régi ilyen típusú igék *sosi* 'érkezik': *σώζω*, aor. coni. *σώσω* | *pedepsi* 'büntet': *παιδέω*, aor. coni. *παιδέσω*. A XVIII. században ugyanígy keletkezett *simvivasì* 'kiegyeztet': *συμβιβάζω*, aor. coni. *συμβιβάσω* | *heretisi* 'köszönt': *χαίρειζω*, aor. coni. *χαίρεισω* | *litrosì* 'megvált, megszabadít' < *λυτρώνω*, aor. coni. *λυτρώσω* | stb.¹ Külön csoportot alkotnak azok az igék, melyek nem görög, hanem olasz *s* tőből származnak. Ha ugyanis az újjörögbe olasz igék kerülnek át, ezeknek infinitívusi *-are*, *-ere* végzetük a ragozott alakokba is behatol, s az így keletkezett tőhöz járulnak a személyragok (vö. G. HATZIDAKIS, *Μεσαιωνικά και Νέα Έλληνικά*. Athén, 1906. I, 303 kk.). Már a XV. században találunk ilyen igéket: *avvisare* > *άβισάρω* | *praticare* > *πρατικάρω* | *rispondere* > *ρεσπου(ν)τάρω* (MORAVCSIK Gy., *Il Caronte bizantino*. Roma, 1930. 24). Oláhföldi görög okiratokban is gyakoriak az ilyenek: *κοντεστάρω* < *contestare* (M. A. TRIANDAPHYLIDIS, *Νεοελληνική Γραμματική*. Athén, 1938. 362) | *πρετεντέρω* < *pretendere* (HURMUZACHI, *Documente XIV*, 3: 214). Természetes, hogy a XVIII. század folyamán ezek az olasz-görög igék is beáramlanak az oláh nyelvbe, mégpedig legtöbbször *-arisi* végződéssel, ami az *allargare* < *άλλαργάρω*, aor. *άλλαργάρισα* típusból származik (vö. G. HATZIDAKIS, *Λεξικονοραφικόν Άρχειον της Μεσης και Νέας Έλληνικής VI*, 11).

Ezekből az igékből válik aztán ki egy új *-arisi* képző, mely a XIX. század elején a havasalföldi oláh nyelvben s nemsokára Moldvában is rendkívül termékeny lesz. Ezt ragsztják hozzá most már nem olasz elemekhez, hanem — a két ország új művelődési áramlatainak megfelelően — a francia kölcsönszavakhoz. Keletkezik tehát egy furcsa szimbiózis: a

¹ A görög igéknek jelenidejű 1. személye után nem magát az aoristost, hanem az aoristos coni.-át jelezzük azért, mert ebben az alakban sohasem találunk szöveleji magánhangzógyarapodást (augmentum). Az oláhba került igékben sincs semmi nyoma az augmentumnak. A coni.-i alakból elhagytuk a *vá* kötőszót, mely az átvételben semmi szerepet sem játszott, s melynek használata az újjörögben sem kötelező minden esetben (vö. PERNOT, *Grammaire de la langue néo-grecque I*, 172, II, 133).

francia kölcsönszavak a kárpátalji oláhságban mint „álgörög“ szavak jelennek meg. Ilyen: *adresarisi* (Anul 1848. II, 503, DicțAcad.) | *amiuzarisi* (C. FACĂ, Franțuzitele 1833. 60) | *ambarcarisi* (DicțAcad.), amik nem mások, mint *adresser*, *amuser*, *s'embarquer* első oláh átvételei. Ezek az igei neologizmusok Erdélybe azonban nem hatoltak be, úgyhogy könnyen állíthatunk össze ilyen szópárokat: *pretenderisi* (ANTONOVICI, Documente Bârlădene IV, 243) ~ *pretendălu* (MNY. XXIX, 32) | *recomendarisi* (PREDETICS kéziratós szótára 1793-ból, I, 438) ~ *recomăndălu* (STINGHE i. m. I, 134) | *dictarisi* (CODRESCU, Uricariul VIII, 144) ~ *dictălu* (N. IORGA, Studii și Doc. XII, 94) | *publicarisi* (TIKTIN II, 1275) ~ *publicălu* (N. IORGA, Acte rom. din Brașov 41) | stb.

Természetesen a szigorú elkülönülés mellett is fordultak elő alkalmilag átmeneti alakok, annál is inkább, mert a XVIII. század folyamán igen sokan költöztek be a kárpátalji vajdaságokból Erdélybe (I. A. DOMANOVSKY, La méthode historique de M. Iorga. Bp., 1938. 39). 1749-ből ismeretes Enyed vidékéről a következő mondat: „Sânt chitilian a da instanția mea și mai departe . . . recomanduleasese totu lucrul mieu acestu la jupănul birău“: 'kénytelen vagyok tovább vinni kérésemet . . . ajánlom egész ügyemet a bíró úr jóindulatába' (N. IORGA, Studii și Doc. XII, 52). E mondatban *chitilian* a magyar *kénytelen* átvétele, *instanția* jellegzetes erdélyi latin kölcsönszó (<*instancia*.) *recomanduleasese* pedig nem más, mint *recomăndălu* <*rekommendál* és *recomand[ar]isi* alakvegyülése, mely egyetlen szóban tükrözi a XVIII. század nyelvi kettősségét.

Mindaddig csak az oláh szókészlet belső ellentéteiről szölkünk. Vajjon nem történtek-e kísérletek e nyelvi ellentétek kiküszöbölésére? Ilyenekről valóban tudunk. Már 1793-ban megpróbálta PREDETICS AURÉL ANTAL, ki erdélyi származású volt, de Moldvában teljesített katonai szolgálatot — körülbelül egy időben a szintén ott tartózkodó Fazekas Mihállyal, — hogy a kétfajta szókincset összeolvassza. Háromnyelvű szótárában („Lexicon trilingue“, kézírata a nagyváradi görög katolikus püspökségen, vö. Revue des Etudes Hongroises 1933 : 56): „Bittschreiben“ *instanție rogatorie* I, 289), „Ess-saal“ *refectorium* (I, 503), de már „Leib-medicus“ *archiatros* (<*ἀρχίατρος*) (II, 35) és „Discretion“ *diacrisis* (<*διάκρισις*) (I, 370). PREDETICS hatalmas munkája azonban kéziratban maradt, s korára hatást nem gyakorolhatott. Ugyanez lett a sorsa a hunyadmegyei származású BUDAI JÁNOS (IOAN BUDAI DELEANU) episzának, a blumaueri ötletű „Țiganiada“-nak, ahol magyar, latin és újjörög elemek szintén egyesesen fordulnak elő.

Komoly kiegyenlítési kísérletet csak HELIADE—RĂDULESCU JÁNOS tett, Szebenben, 1828-ban megjelent nyelvtana előszavában. Szerinte a leghelyesebb az lenne, ha *recomăndălu* és *re-*

comandaris helyett egyszerűen *recomandà* alakot használnának, vagyis mindig abba az igeragozásba soroznák az idegen igét, amelyikbe az átadó nyelvben tartozik (vö. BIANU—HODOŞ—SIMIONESCU i. m. 590). Ezzel HELIADE a további fejlődés útját biztos nyelvérzékkel jelölte ki.

A XIX. századi oláh nyelv története jóformán nem más, mint a XVIII. századi hagyományok kibontakozása. A vajdaságokban, melyekből a század második felében kialakul az oláh királyság, a török szavak továbbra is élnek az alacsony népnyelvben s általában a tárgyi környezet vonatkozásaiban, mint eleven megőrzői annak a keleties színezetnek, melyre hiába vonták a felületes európaiasodás puszta mázát. A görög szavak, melyek hajdan a legelőkelőbb osztályok nyelvében divatoztak, most kiszorulnak a nagyvárosok, elsősorban Bukarest kültelkeire, és ebben a nyelvrétegben valóságos „gesunkenes Kulturgut“-ot, lesüllyedt szellemi kincset alkotnak. — A magyar szók terjedése a XVIII. század végén sem hanyatlík, hiszen még az erdélyi latinos iskola tagjai is sűrűn használják azokat. Az írott nyelvből főleg a XIX. század második felének nemzetiségi mozgalmái következtében szorulnak ki. A híres memorandumpör hivatalos irataiban magyar szókat jóformán hiába keresünk; annál több azonban itt a magyar észjárásra, magyar műveltségre valló tükörszó és tükörkifejezés, melyeknek rendszeres feldolgozása — reméljük — nem késik sokáig. S végül, ami a latinizáló hullámot illeti, aminek kiindulópontját feltétlenül Erdélyben kell keresnünk, ez nem más, mint egyenes folytatása és kiterelvényesedése a XVIII. század latin kölcsönzavainak. Amint az erdélyi oláh folytonosság elmélete lényegében véve a XVIII. századi magyar humanista felfogás közvetlen vetülete (vö. EPhK. LX, 90 kk.), úgy a latinizáló törekvés is tagadhatatlanul ebből a korból származik. A Kárpátokon túl azért diadalmaskodott a francia kölcsönzavak áradata, mert ott alapos latin műveltség sohasem volt (vö. S. PUŞCARIU, *La Transylvanie et la langue roumaine*, a „La Transylvanie“ című kötetben [Bucureşti, 1938], 68).

Igy kapcsolódik bele a XVIII. századi szókinés tanulmányozása a mai oláhság szellemi életébe, s így nyújt a jövevényszók életére, megoszlására és társadalmi rétegeződésére nézve olyan tanulságokat, melyek általános szempontból is fontossággal bírnak. Egyszersmind ékesen tűnik ki e kölcsönzavakból nemcsak a görög és török hatás jelentősége, hanem az a gazdagodás is, amit az oláh nyelv és az oláh szellem, fejlődésének legújabb szakaszában csakúgy mint hajdan, a XV. század derekán, a magyar nyelvnek és a magyar szellemnek köszön.

GÁLDI LÁSZLÓ.

Korc.

E ma már szinte köznyelvinek mondható szavunkat CzF. (III, 983) a „kerekséget, kört jelentő *kor*“-ból származtatja. E szófejtés semmiképen sem igazolható. MUNKÁCSI (Ethn. IV, 262—3) a következő szavakkal hozta a *korc*-ot kapcsolatba: oszm. *kor*, *kur* 'Rand, Mauerrand; Einfassung, Umzäumung; Band, Schlinge; Gürtel'. | csag. *korug*, oszm. *koru* 'Gehege, Jagdgehege' | burj. *xofo*, *kuü*, mong. *körije* 'Gehege, Hof, Stall' | csag. *kuršak* 'Gürtel', *kurčuk* 'sapkáról lelógó nemezszalagok' | alt. *khurčü* 'abroncs, karika, fakerék'. E feltevésekről azonban GOMBOCZ (MNY. III, 257 és BTLw. 220) kimutatta, hogy tarthatatlanok. — Azt hiszem, hogy a kérdéses szót mind hangtani, mind jelentéstani szempontból kifogástalanul meg lehet magyarázni az ó-franciából.

Mindenekelőtt a 'ruhaalkatrész', továbbá a 'nádkötés, kerítéspártázat stb.' jelentésű *korc* (alakváltozat: *gorc*) szót el kell választani a NySz.-ban (II, 361) Gvadányitól idézett *korts*-, *korcs*-tól; ugyanis ez: *kasza korcsa* kétségtelenül a *kasza kacsá*, *kosza koccsa* változata (FRECSKAY J.: Nyr. XXIX, 366).¹ Ugyancsak nem tartoznak hozzá a következő, vele egyező vagy hozzá közelálló hangalakú szavak, amelyek egyikével-másikával összefüggésbe hozták (HERMAN O.: Nyr. XIV, 368): *gorc* 1. 'hegygerinc' Szatmár m.; 2. 'földnek gerincformájú emelkedése, dombos része' Szamoshát (de Csűrű, SzhSz. nem ismeri); 3. 'szőlőhegy tábláit egymástól elválasztó, bokros kerítés' Alsóbereg m.; 4. 'mocsáros helyen lévő szigetecske' Bodroglak (MTsz. I, 707; HEFTY Gy.: Nyr. XL, 168; Föld és Ember V, 74, VI, 128; Nyr. XIV, 368) | *görc* 'kis domb' Somogy m. (MTsz. I, 717) | *dörc* 'domb, halom, dombos hely (úton, uccán, mezőn, hegyoldalon)' Somogy m., Nógrád m. (MTsz. I, 426) | *goronc* 1. 'a kaszálónak emelkedettebb része' Szabolcs m.; 2. 'mocsáros helyen v. nádasban levő emelkedettebb földdarab, szigetecske' Szatmár m. Ecsedi-láp (MTsz. I, 709; HEFTY Gy. i. h.; Csűrű, SzhSz. I, 331) | *gerinc*, *girinc*, *gërënc*, *girics* stb. (MTsz.) 'hosszan elnyúló hátszerű emelkedés' Szeged vid., Békés m., Bihar m. (HEFTY i. h.) | *gorond*, *gorand*, *garand* Ugocsa, Bereg, Zemplén m., Szamoshát (MTsz. I, 709; HEFTY i. h.; Csűrű, SzhSz. I, 321; vö. még OklSz.) | *girind*, *görend*, *gerend*, *Gerend*, *gerind*, *gered* 1. 'domb, halom', 2. 'domborulat' 3. 'szántóföld széle és mesgyéje stb.', vö. *Gördövény* Tolna m., Pest m., Szabolcs m., Körmend vid., Göcsej, Zemplén m., Szepetnek mellett (MTsz. I, 698; MNY. VIII, 394; XXX, 296, Nyr. XL, 169) | *görongy* és változatai: *gërëncs* Háromszék, *göroncs* Torna m., Székelyföld; *göroncse* Alföld, *gërëncs*, *göreny*, *garangy*, *garancs*, *gorongya*, *darancs*, *daroncs*, *doroncs* Székely-

¹ Egészen más szó az $\frac{1}{6}$ mérőt jelentő *korc*, *korec*, *koroc* (OklSz.) is.

föld stb. (MTsz. I, 677, 719). A *gorond*, *görend*, *göröngy* stb. kétségtelenül szláv eredetű (SIMONYI: Nyr. XXXVIII, 390—1). Alig férhet azonban kétség a *gorc* (*görc*, *dörc*) szláv eredetéhez sem (vö. ERDŐDI JÓZSEF: Népünk és Nyelvünk IX, 214). A többi: *goronc*, *gerinc*, *gerenc* stb. alakok összefüggése a megelőzőkkel valószínű, akár oly módon, ahogy ERDŐDI bizonyítja (i. h.), akár másképen. A *gorc* (*görc*, *dörc*) azonban semmiképen sem azonosítható a *korc*, *gorc*-cal; földrajzi elterjedése is egészen szűkrezabott, már amennyire az eddigi hiányos adatgyűjtésből megállapítható, holott emez úgyszólván az egész országban megvan a nép nyelvében; alakváltozataikban is elkülönülnek egymástól: a 'földhát' sohasem *korc*, a 'gatyakötés' sohasem *dörc* vagy *görc*; a *gorc* 'földhát' meglehetősen biztos származtatása arra mutat, hogy a szókezdő *g*-eredeti, márpedig ebből a szókezdő *k*-t nehéz volna megmagyarázni, míg a *korc* 'kötés' szókezdő *k*-jából a *gorc* 'kötés' *g*-je egyáltalában nem példátlan; s végül a jelentésbeli eltérést elég bajos volna kielégítően áthidalni.

Az a *korc*, *gorc* szó, amellyel foglalkozunk, a következő jelentésekben fordul elő: 1. 'a gatyá, nadrág, pendely, szoknya stb. felső pártázata, amelybe szíjat, kötöt, madzagot húznak'¹ Balatonmellék, Tolna, Csongrád, Gömör m., Tiszadob, Szatmár, Zemplén, Szolnok-Doboka, Háromszék m. (CzF. III, 982, MTsz. I, 1174; CsÜRY, SzhSz. I, 536); 2. 'a ruha derék körüli ráncai' (CzF.); 3. 'az emberi test csípőn felüli része' Kisújszállás (MÉSZÁROS K.: Nyr. XXXI, 585); 4. 'valaminek a közepe tája': *kemence korc* 'a boglyakemence patkán felüli része'. Kisújszállás (uo.); 5. 'zsineg, madzag, amennyiben pártázatul, hevederül szolgál' (CzF.); 6. 'fonatos keresztkötése, vesszőből font hevedere a nád- vagy vesszőkerítésnek' Balatonmellék, Tiszadob, Tokaj (CzF. MTsz. i. h.); 7. 'zsup- vagy nádfödél beszegése, bekötése a háztető gerincén' Szamoshat, Zemplén m. CsÜRY, SzhSz., Nyr. XIV, 367 (vö. még: GYÖRFFY ISTVÁN, A magyarság néprajza I, 403, 407).

Szavunk eredetét az ó-francia *cors*-ban keresem. E szónak, mely a latin *corpus*-nak népi fejlődésű utóda, gazdag jelentésváltozatai vannak. Egyebek között a XII. századtól a XV. századig egy bizonyos ruharészt vagy ruhadarabot is jelent. Bár az adatok nagy számúak (GODEFROY, Nouveau tirage. 1938. IX, 208; TOBLER—LOMMATZSCH, AfrzWb. 1926. II, 907), a pontos jelentést megállapítani nehéz; különben is szinte bizonyos, hogy a kérdéses ruhadarabnak formája, nagysága, szabása temérdek divatdiktálta változáson ment át.

¹ E sokszor széles vagy öblöt vető pártázatban tartanak nemcsak pipát és kostököt, de sok egyéb apró holmit, mint az pl. Jókai következő mondatából is kiderül: „A faquin kivett a korczából egy csipetnyi só t . . .” (A köszívű ember fiai I, 160 Cent. kiad.)

GODEFROY (i. h.) *justaucorps*-nak fordítja, míg TOBLER—LOMMATZSCH (i. h.) meghatározása szerint a *cors* 'Mittelstück (taille) eines Gewandes'. Mindenesetre mind férfi- mind női ruhát jelentett. A legrégebb példák, a XII. századból, arra mutatnak, hogy a *cors* eredetileg nem önálló ruhadarab volt, hanem, mint TOBLER—LOMMATZSCH is véli, különböző ruhafélék derékresze, így (szembeállítva a ruhaujjakkal): „Un haubergol aveit vestu | Desore une chemise blanche, | Lé fu le cors, lee la manche“ Rou III, 8144; vagy mint a *bliaut* derék-része: „Lasse, quel bliaut me vesti | Amors, qant Illes m'acointa! | Ele co(i)si, ele enpointa, | De dolor fist la gironee | Qui m'a trestote avironee. | De lons sospirs, de griès espointes | Fist les coustures et les pointes; | Le cors du bliaut de pesance, | Qui me destraint sans esperance; . . .“ Ille et Galeron 6269 kk. (TOBLER—LOMMATZSCH). Csakhamar azonban önálló ruhadarab nevévé válik a *cors*, így pl.: „Messire Phelippe de Yblin seneschau ala a pié, mais non pas en cors (= pongyolán öltözve)“. Gestes des Chiprois 324, vagy: „et apres lui . . . alerent tous les autres chevaliers, vallets et tricopoles et sergans a pie et en cors sans saintures“ i. h. 325 (GODEFROY). Már e két példából is kitűnik, hogy a *cors* inkább alsó (köpeny vagy díszesebb dolmány a'att hordott) egyszerűbb, pongyolább öltözetdarabot jelentett. Egészen világos ez a jelentés az ó-franciában igen gyakori *en pur le cors* kifejezéstől, melyet TOBLER—LOMMATZSCH 'im bloßen Leibchen'-nel értelmez.¹ Ez a kifejezés is megvolt már a XII. században is (Perceval 9260). Ez a *cors*, úgy látszik, legalább egy időben, szorosán a derékra tapadó ruhadarab volt, legalább is erre mutat a következő példa: „Il n'ot espée ne baston | Seurcot ne cape ne mantel, | Mais il avoit un vert capel; | Aplaniés ert et lachiés, | En pur le cors estroit cauchiés“ De l'Hermitte et del Jogleour (ed. L. ALLEN 1925. 106). Ez a példa különben, ha a kiadó központosása helyes, arra mutat, hogy a *cors* a csípőt, a derekat, az övtáját borító ruha volt, máskülönben a *cauchiés* szó nem illenék rá.²

A *cors* szó nyilván a francia hatás fénykorában a XII—XIII. századforduló tájékán (vö. BÁRCZI, A magyar nyelv francia jövevényszavai: MNyK. I, 12 fo 3 kk.), a francia divat és öltözködésmód meghonosodásával került hozzánk. Hogy eredeti jelentése pontosan mi volt, azt ma már igen nehéz megállapítani, annyi azonban kétségtelen, hogy az emberi test csípőn felüli részét vagy deréktáját borító ruhát vagy ruha-

¹ Nem szabad összetéveszteni ezt a kifejezést az *en pur cors*-sal, ami annyit jelent, mint 'pőrén, meztelenül'.

² Ó-fr. *chaucier* (nyj. *cauchier*) 'an den Beinen und Füßen bekleiden' (TOBLER—LOMMATZSCH II, 323). Vö. még *corset* 'Leibchen' (TOBLER—LOMMATZSCH) | *corsete* 'ua.' | *corset* 'ua.'; nyj. *corselet* 'gilet' (GODEFROY II, 316, IX, 208).

részt jelentett. A francia divat múltával ez az öltözékdarab nevével együtt a nép közé süllyedt le. Sajnos a magyar köznép középkori öltözködéséről vajmi keveset tudunk, s így lehetetlen megállapítani vagy nyomon követni, milyen jelentésváltozatokon ment át szavunk az idők folyamán; egészen érthető azonban, hogy a derékra tapadó, szoros ruharész nevéből maga a 'derék, kötés' meg 'a szoknya, gatyá stb. felső, derékon összehúzott pártázata' lett. E jelentésfejlődésre bizonyos fokig párhuzamot nyújt a francia *taille* vagy akár a magyar *derék* szó: 'felső test, törzs' → '(fegyver), ruhaderék' ~ 'kötés' (*tour de taille* 'derékbőség').

A magyar szó egyéb jelentései közül a 'derékráncok' meg 'kötőmadzag' szorosan kapcsolódik az előbbihez. Szemmelláthatólag másodlagos a 'kerítés vagy háztető összefogó hevedere, kötése' és a 'kemence padkán (derékon) felüli része' jelentés. A 'fonott kötés, tetőheveder' jelentés másodlagos voltára mutat a *gorc* alakváltozat, mely jóval ritkább, és kétségtelenül *korc*-ból fejlődött (talán a másjelentésű *gorc* hatására, mert pl. a házorom *gorca* alapjában mind a két szóból: *korc* 'kötés' és *gorc* 'domborulat, kiemelkedő rész' magyarázható). A *gorc* változat ugyanis kizárólag a 'kerítés vagy tető kötése, hevedere' jelentéshez kapcsolódik. De e 'fonott kötés' és 'kemence-derék' jelentések másodlagos voltára mutat e jelentések sokkal kisebb elterjedtsége; a *korc* 'ruharész' ugyanis már a MTsz. tanúsága szerint is szinte az egész ország népnyelvében megvan (pedig ott meg sincs említve pl. Bácska meg az Ipoly vidéke, ahol — személyes tapasztalatból tudom — a szó él vagy legalább egy pár évtizeddel ezelőtt élt), holott a *korc*, *gorc* 'fonott vessző, nád-, szalmakötés' csak itt-ott van meg, ha eddig ismeretes és valószínűleg hiányos adatainkra építeni lehet. Igaz, hogy szigetszerű felbukkanása arra mutat, hogy azelőtt elterjedtebb lehetett. E másodlagos jelentés csak akkor keletkezhetett, mikor a *korc* szó jelentésének a madzaggal stb. való összehúzás, leszorítás, beráncolás lényeges jegye lett.

A hangalak szempontjából nehézség nem merül fel. A *cors* szó az ó-franciában ragozhatatlan, vagy helyesebben mind az egyesszám mind a többesszám mindkét esetében változatlanul *cors*. Ha az átvétel időpontját a XIII. század első felénél későbbre nem tesszük, ami történeti adataink szerint sem volna indokolt, feltehető, hogy a francia szóvégi -s mássalhangzó után még érintetlen volt. Természetesen, ha szavunk régebbinek bizonyulna, az meg cseppet sem változtatna a helyzeten. A szóvégi -rs a magyarban fejlődött -rc-vé, épúgy, mint a **mars* > *márc* esetében (BÁRCZI: MNy. XXVI, 389; MNyK. I, 12 fa 13—14).

Látszólag nehézséget okoz az a körülmény, hogy a magyar szó csak igen későn bukkan fel. A NySz. különben is egészen kései adatai, mint láttuk, nem tartoznak ide. Tudo-

másom szerint a legrégebb adat a Lexicon Budense-ben van, vagyis 1825-ből: „*korc*, ránca (gatyának vagy nadrágnak): limbus fasciae braccalis: hosenbandelsaum“ (ALEXICS: Nyr. XVII, 372). Ha azonban meggondoljuk, hogy a divatját múlt ruhánem és neve az alsóbb társadalmi rétegekbe szállva le csak a nép körében maradt meg és terjedt, továbbá hogy a szó szinte a legutóbbi időkhöz nem emelkedett ki tájszó, sőt tájnyelvi műszó jellegéből,¹ érthetőnek találjuk, hogy írott forrásaink hosszú évszázadokon át nem tudnak róla. Mindenesetre nagy régiségre vall az a körülmény, hogy, mint már említettük, a szó országszerte használatos a nép nyelvében, a Székelyföldről a Dunántúlra, Zempléntől Bácskáig; alak- és jelentésváltozatai is fejlődtek, ez utóbbiak takaros bőségben, s néhány származéka is egészen általános, mint *korcol*, *korcolat*, *korcolás* (CzF.), *korcoz*, *korcozás* (KELEMEN). Szavunk kései jelentkezése tehát nem komoly akadálya a XII—XIII. századi átvétel lehetőségének.

Végeredményben a magyar *korc* < ó-francia *cors* származtatás sem történeti, sem hang- vagy jelentéstani szempontból nem kifogásolható.

BÁRCZI GÉZA.

Szönyeg.

HORGER: MNy. XXXIV, 247—9 azt fejtegeti, hogy *szönyeg* szavunk történetileg nem a *sző*, hanem a *szőke* családjába tartozik, lényegileg azonos a N. *szönye* 'szürkés-fehér' szóval, annak -g járulékhangos változata, és köznyelvi jelentéséhez egy *szönyeg-terítő*, *szönyeg-szötte*s, *szönyeg-posztó*, *szönyeg-pokróc*-féle kifejezésben jutott.

E magyarázatnak több gyengéje van. Hangalaki szempontból a *g*-nek járulékhangként való felfogása fölöttébb aggályos, mert mint HORGER maga is elismeri: „a járulékos *g*-nek ilyen hangtani helyzetben való fejlődése . . . teljesen érthetetlen“. Jelentési szempontból kifogásolható, hogy a *szönyeg* szónak sem a régiségben, sem a népnyelvben nincs 'szürkés-fehér' jelentése. A 'grauweiss' → 'Teppich' jelentésfejlődést valószínűsíteni lehet ugyan azzal, hogy egy állandósult *szönyeg-terítő*, *szönyeg-posztó*-féle szerkezetből indulunk ki és jelentéstopadást tételünk fel, vagy miként HORGER kívánja: a sab-

¹ Jellemző, hogy pl. MÉSZÁROS KÁLMÁN még, aki pedig erősen érdeklődött a népi nyelv iránt, 1902-ben a Nyr. kérdésére először azt feleli, hogy náluk a szó nem használatos újítás (Nyr. XXXI, 466); csak később, kérdezősködés után helyesbíti első értesítését s szolgáltat becses adatokat (Nyr. XXXI, 585). A legbővebb magyar szótár, ECKHARDT S. magyar-francia szótára mint köznyelvi szót felveszi. Épígy KELEMEN Magyar-német szótára. Érdekes, hogy ECKHARDT ismer egy *korc* 'crin' horgászati műszót is, KELEMEN pedig a 'der Falz (beim Blech)' szaknyelvi jelentést is adja.

lonossá vált *szőnyeg-terítő*, *szőnyeg-posztó*-félekből rövidüléssel magyarazzuk a dolgot, a bökkenő csak az, hogy ilyen jelzős szerkezetre, ilyen sablonossá vált kifejezésre megint csak nincs egyetlen adatunk sem. Sőt a régiségből — éppen fordítva — csak ilyen példáink vannak: *gapot zeneg* (SchlSzój.), *aztal szőnieg*, *dévány szőnyög*, *persia-szőnyeg* (NySz.), *posztó szőnyeg* (OklSz.).

Még elfogadhatatlanabb a magyarázat tárgyi, tárgytörténeti szempontból. HORGER azzal indokolja a *szőnyeg* szónak a 'szürkés-fehér' színnévből való származását, hogy „a szobapadló beborítására szolgáló, tehát a rajta való járás következtében könnyen piszkolódó szövetfélék készítésére a szürkésszínű gyapjút használták őseink, nempedig a tiszta fehéret vagy feketét”. Hogy ez a mondat csak a szófejtés mentésére íródott, az nyilvánvaló. Őseink szőnyegkészítéséről nyilatkozni és a szürke (festetlen?) gyapjúanyag előnyös voltát a szőnyegen való járás piszkító hatásával magyarázni, legalább is önkényes eljárás, melynek tárgytörténeti alapja egyáltalán nincsen.

A magyar szőnyeg — mint tárgy — a keleti szőnyeggel függ össze. A keleti szőnyeg a nomád kultúrának egyik legjellegzetesebb terméke: abból sarjadt és abba illeszkedik legszervesebben bele.

A keleti szőnyeg mai elterjedési vonala széles övben fogja át az ázsiai szárazföldet körülbelül a 30. és 45. szélességi fok között. A szőnyeg-öv déli határa a kisázsiai partoknál indul, és Mezopotámián át haladva a Perzsa-öböl vonalát követi, majd jóval az Indus előtt északnak kanyarodva Kaszmir vidékéig nyúlik, onnan pedig a Himalája koszorúja mentén vonul Kínán át, fel egészen Koreáig. Az északi határ a Góbi-sivatag déli szegélyével párhuzamosan vonul Turkesztántól északra, a Kaspi-tó és a Fekete-tenger felett szinte egyenes irányban nyugatnak, Európa délkeleti részeit, Erdélyt és az egész Balkánt az övhöz csatolva. Ezt a szőnyeg-övet északon, a zord éghajlati viszonyoknak megfelelően, a prém-öv váltja fel, délen pedig, főleg trópusi vidékeken, a gyékény-öv. (Vö. H. UHLEMANN, *Geographie des Orientteppichs*. Leipzig, 1930.)

Szőnyeg-kultúra csak ott fejlődhetett ki, ahol megvoltak a szükséges feltételek, ahol az éghajlati viszonyok, az állat-, növény- és emberföldrajzi tényezők egyaránt kedveztek a kialakulásának. Az említett szőnyeg-övben mindenütt megvan a szőnyegkészítés fő anyagi kelléke: az állati (juh, kecske, teve, yak) gyapjú vagy szőr (néhol a selyem vagy gyapot is), és mindenütt rendelkezésre áll az anyag festéséhez szükséges növényi (indigó, buzér, sáfrány stb.) vagy állati festő-anyag is. Mert a keleti szőnyeg minden változata színes, festett anyagú. A festésnek nemcsak esztétikai hatás, hanem megővás is a célja.

A szőnyeg csak „szárazföldi“ klimában tud meglenni. Csak száraz, víznyelő, homokos talajra terítve tudja szolgálni gazdáját, és tudja megőrizni tartósságát. A nedves föld, a vizegyős talaj hamar tönkretenné. Éppen ezért használják helyette délen a gyékényt. Még az őshazáját is azon a vidéken keresik, ahol az időjárási viszonyok a legkedvezőbbek számára: Közép-Ázsiában, vagy ami még valószínűbb, Irán és Turán (Perzsia, Afganisztán, Beludzsisztán, Uzbekisztán, Turkménia, Transzkaukázia) nomád steppe-világában. Szélsőséges éghajlatú, vízben rendkívül szegény vidékek ezek: az évi csapadékmennyiség a legtöbb helyen alig éri el a 250—300 mm-t (vö. UHLEMANN i. m.).

A keleti embernek a földhöz, a talajhoz való viszonya más, mint a miénk. Ő mindig közelebb van a földhöz, élete minden megnyilvánulásában. Innen a szőnyeg nagy fontossága is. A szőnyeg a sátorozó nomád univerzális bútora: széke, asztala és ágya. Ezen ül, ha társaival beszélget, ezen étkezik házanépével vagy vendégeivel, és ezen pihenni ki fáradalmait. Néha ajtó is a szőnyeg, a sátor ajtaja, néha dísz is a sátor falán. Nélkülözhetetlen használati tárgy, de egyszersmind kegyeser is, hisz a jámbor pusztázó szőnyegre kuporodva végzi ájtatosságait. De a megtelepedetteknel is hasonló a szőnyeg szerepe. Náluk is ima-alkalmatosság és egyben a legfontosabb bútordarab.

A keleti embernek természetesen a szőnyeghez való viszonya is más, mint a miénk. Sohasem lép rá, csak ha levetette lábbelijét. Ez Keleten törvény, amely a nomádot, a letelepült bennszülöttet és az idegent egyaránt kötelezi.¹ És nincs is ebben semmi különös: mi sem lépünk cipőstől, csizmástól a megterített asztalra vagy a megvetett ágyba.

Mielőtt a magyar szőnyeg kérdésére rátérnénk, még egy tárgyi mozzanatot kell szóvá tennünk. Azt, hogy a keleti szőnyegnek két fontos változata van: az egyik a szőtt (ke-lim vagy kilim), a másik a csomózott fajta. Van ugyan még egy harmadik fajta is, a döngölt nemez-szőnyeg, de ezt már csak átvitt értelemben lehet szőnyegnek tekinteni. E fajták közül a szőtt szőnyeg az ősi. A nomád-szőnyeg mind szöttes és a szövés technikai körülményei folytán geometrikus mustrájú. Még ha történetesen állati vagy növényi motívumok is vannak beleszöve, azok is mind geometrikus alapformákból tevődnek össze. A nomád-szőnyeg rajza majdnem mindig szabálytalan, színei pedig kiegyensúlyozatlanok. A csomózott szőnyeg már finomabb rajzú, színeiben harmonikusabb, keletkezését tekintve pedig feltétlenül fiatalabb.

Hogy a magyar szőnyeg miképp függ össze a keletivel, azt pontosan nem tudjuk. Az összefüggés kétségtelen, a részletek

¹ LIGETI LAJOS szíves szóbeli közlése.

tekintetében azonban csak tapogatódzásra vagyunk utalva. Egyesek szerint csak későn ismertük és kedveltük meg ezt a keleti tárgyat: a hódoltság korában. A török előkelőségek hozták magukkal sátraik díszítésére és imáik elvégzésére. A magyar főurak megismerve a török szőnyeg szépségeit, maguk is vásárolták őket, ajándékba is kaptak belőlük; lakásukat és templomaik padját díszítették velük (vö. JAJCZAYNÉ KANYÓ ERZSÉBET, A keleti szőnyeg. Bp., év n. 7, 41). Főleg Erdélyben maradt meg sok ilyen szőnyeg. Számukat 1914-ben mintegy 600-ra becsülték (vö. CSÁNYI KÁROLY, Erdélyi török szőnyegek kiállításának leíró lajstroma. Bp., 1914.). A szakirodalom erdélyi szőnyeg néven tartja számon e darabokat, mert eleinte azt hitték, hogy Erdélyben készültek. Ma már azonban tudjuk, hogy ezek mind kisázsiai török csomózások, javarészt a XVI—XVII. századból, és a legrégebb típus sem korábbi a XV. századnál (vö. VÉGH—LAYER, Tapis tuics prov. des églises et collections de Transylvanie 2).

A hódoltság koránál azonban régebbi kapcsolatra utalnak maguk a nyelvi adatok is, hisz már a Besztercei Szójegyzékben is megvan a *zeneg* 'tapete' szó és a XV. század közepéig még három hasonló adatunk van: két *zeneg* adat a Schlägeli Szójegyzékben és egy *zenek* adat 1448-ból (OkI Sz.). Feltűnő nagy szám ez a körülményekhez képest; arra bőségesen elegendő, hogy a tárgyi kapcsolatok szempontjából a XIV. század végét tekintsük „ante quem“-nek.

A „post quem“ az őshaza, amely nyilván a prémövbé tartozott, és így tárgyi szempontból aligha jöhet számba. A prémövből jövet azonban őseinknek át kellett haladniuk a szőnyeg-övé délorosz steppe-tájjain. Itt kerülhettünk először érintkezésbe a szőnyeg-kultúrával, mégpedig annak nomád fajtájával.

Szinte elképzelhetetlen, hogy a török törzsi szövetségekben élő, maga is nomadizáló honfoglaláselőtti magyar ne ismerkedett volna meg a legjellegzetesebb nomád-bútorral, a szőnyeggel. A valószínűségen kívül azonban egy tárgyi mozzanat is támogatni látszik ezt a korai kapcsolatot. A magyar népi szőnyeg egyetlen képviselőjének, a székely festékesnek a mintázata feltűnően régies (A Magyarország Tárgyi Néprajza II, 317—9). Mivel e festékesekhez hasonló szőttemények Délkelet-Európában sok helyütt megtalálhatók, a moldvai és bukovinai csángókon kívül az erdélyi és királtság oláhoknál, a dob-rudzsai török népeknél, kis- és nagyoroszoknál is, lehetséges, hogy ez a szőnyeg-hatás már csak a honfoglalás után sugárzott be Erdélybe, de lehetséges az is, hogy korábbi behozattal van itt dolgunk. Ezt az utóbbi lehetőséget a kérdés legalaposabb ismerője, VISKI KÁROLY is nyitva hagyja, sőt szem-melláthatólag hajlik is hozzá. „Ily jellegű díszítványelemek — írja a festékesek mustráiról — föltehetőleg olyan régen vannak birtokunkban, mint amilyen régen a szövés mesterségét

ismerjük; (már pedig *fon, szó, varr, mos* szavunk tudvalevőleg az ugor együttelés korából való, s *vászon, gyolcs, bársony, szűr, nemez* szavunk is honfoglaláselőtti). Ezzel korántsem állítjuk azt is, hogy az itteni [t. i. székely] szőnyegek díszítő elemeinek egységbe fogalmazása is azonos az 1000—2000 év előttiekkel; sőt azt sem, hogy ilyen szőnyegeink már akkor voltak; de föltehetjük, hogy lehettek, hiszen a szőnyegféle minden jobb módú, állattenyésztő, sátorozó népnek fontos bűtora.“ (Székely szőnyegek. Bp., 1928.)

Persze ezek csak lehetőségek, valószínűségek, és a dolog természeténél fogva mások nem is lehetnek, de feltűnő, hogy e valószínűségek összevágának azzal a vallomással is, amely a *szőnyeg* szó természetes eredeztetéséből adódik.

A *szőnyeg* ugyanis szerintem mégis csak a *szó*-vel tartozik egy etimológiai családba. HORGER azért veti el ezt a különben tárgyilag is nyilvánvaló összetartozást, mert nem tudja magyarázni a *-nyeg* végződést. Rejtélyesnek mondja e szöveget, pedig szinte magától kínálkozik a nyitja. A régiségben nemcsak *szó*, hanem **szövön* (vö. NySz. Bev. X.), *szön* (∩ *szün*) ige is volt. Az összevonatlan alakra vö. DöbrK.: *egbe zövenet*; az összevonatra vö. KeszthK., KulcsK.: *egybe zventeketh* és a DomK.: *ugy zventek vala evzue, evzue zvent* (NySz.).¹ A **szövön* (∩ *szövén*-∩ **szävén*-) többől a **szövön-eg* > *szőneg*, *szőnyeg* -g névszóképzővel ugyanolyan származék, mint a *fuldal*-ból a R. *fuldalag* 'Stachel' (vö. DöbrK.: *foldalag*), a *reszket*-ből a R. *reszketeg* 'das Zittern', a *gombolit*-ből a *gombolag* vagy *gombolyag* stb. A **szövön* > *szön* (az utóbbi a N.-ben is) összevonásra vö. N. *gyovon* > *gyón*.

A legrégebb adatokban előforduló *zeneg, zenek* (a szóvégre vö. VirgK.: *gungeliek* 'göngyölyeg') alakokat *szén(y)eg*-nek olvasom és a **szävén*-többől származtatom. A *szőlnyeg*-et pedig úgy ítélem meg, mint a *szölke*-féléket általában: a *föld* ∩ *föld*, *költ* ∩ *költ* és hasonló váltakozó alakpárok analógiájára keletkezettnek. Ilyen esetekben mindig kettőshangból kiindulni és az *l*-et az *ü* helyettesítőjének mondani, ahogy HORGER teszi, túlságosan formalisztikus magyarázat.

Ha a *szőnyeg* és a *szó* történetileg csakugyan összefügg, akkor ebben megint van egy olyan mozzanat, amelynek tárgy-történeti fontossága van vagy lehet. Az, hogy a *szó* származékával jelöltek őseink egy tárgyat, valószínűvé teszi, hogy az a tárgy szöttes volt. Nyilván nem csomózott, hanem szött szőnyeget illettek először ezzel a névvel. Ez a körülmény szintén a nomád-szőnyeg felé látszik mutatni.

LAZICZIUS GYULA.

¹ Vö. MÉSZÖLY: Népünk és Nyelvünk II, 174.

Rusag, Ršava.

Ismeretes, hogy a magyar *ország* szó számos szomszéd nyelvben elterjedt. Így megvolt a tótban: *orság* (adatok a XVII. század eleje óta: Slovenský Letopis II, 159), a hazai ruténben: *orsag*, *arsag* (adatok a XVII. század óta¹, az élő nyelvben is²), a lengyelben: *orsag* (a XVI. században³), a kaj-horvátban: *orsag* (adatok a XVI. század elejétől⁴), a hazai szlovénben: *orsag*,⁵ a szerbben: *orsag* (a hilandari kolostornak a zágrábi püspökhöz 1618-ban írt levelében⁶) és a havasalföldi oláhban: *orsag* (első adatok Zsigmond magyar királynak a dobricai kolostor kalugyerei számára szerb szerkesztésű egyházi szláv nyelven 1418-ban írt kiváltságlevelében⁷). Nem lehet kétséges azonban a 'király kísérete, nagy tömeg' jelentésű lengyel *orszak* szónak magyar eredete sem. A jelentésváltozásra meg kell említeni, hogy a magyar *ország* szónak 'országgyűlés' jelentése is volt,⁸ amiből a 'díszkíséret, király kísérete, nagy tömeg' jelentések már könnyen megmagyarázhatók. Ami pedig a lengyel szó *ś*-ét illeti a magyar *s*-szel szemben⁹, itt nyilván hiperurbanizmussal állunk szemben. Mivel a lengyel nyelvterület legnagyobb része mazurál, azaz a *č*, *ś*, *ż* hangok helyett *c*, *s*, *z* vagy *ć*, *ś*, *ź* hangokat ejt, az irodalmi nyelv viszont nem mazurál, az ismeretlenebb szavaknál gyakran előfordul, hogy az eredeti *c*, *s*, *z* hangokat tévesen *č*, *ś*, *ź* hangokra „helyesbítik“.

Mindezek a szók világosan a magyar *ország* szóból származnak, átvételük tehát kétségkívül a magyar *u > o* fejlődés után történt. Volt azonban a szerb-horvátban egy 'ország, állam, tartomány' jelentésű *rusag* szó is, amelynek *u*-ja a magyar szónak csak ó-magyar *u*-val hangzó alakjára mehet vissza. A szó egyébként a bosnyákban a XIV. század végétől¹⁰, a csa-horvátban pedig a XV. század közepétől¹¹ igazolható.

¹ JAVORSKIJ: Naukovyj Zbórnik Tovarištva Prosvěta (Užhorod) V, 200 és Pověsti iz Gesta Romanorum: Kny. a Sbornik Russkago Instituta v Pragě. 1929. 16.

² HRINČENKO és CSOPEY.

³ BRÜCKNER A., Wpływy języków obcych: Język polski i jego historia I. Kraków. 1915. 145.

⁴ MAŽURANIĆ VI., Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik. Zagreb, 1908—1922. 840.

⁵ FLISZAR LAJOS, Magyar-vend szótár. Bp., 1922. 118.

⁶ MIKLOSICH FR., Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii. Viennae, 1858. 560.

⁷ VENELIN, JURJ, Vlacho-bolgarskija, ili dako-slavjanskija gramoty. Sankt Peterburg, 1840. 37.

⁸ A tót *orság* szónak is ki tudjuk mutatni 1635-ből 'országgyűlés' jelentését (l. Slovenský Letopis II, 254).

⁹ A lengyel helyesírásban az *sz* az *ś* hangot jelöli.

¹⁰ DANIČIĆ, Rječnik iz književnih starina srpskih. Beograd, 1863—7. III, 67.

¹¹ MAŽURANIĆ 1274, 1747.

Bár a szónak a magyarból való származása egészen kétségtelen,¹ a két szó alakjának egymáshoz való viszonya még nincs tisztázva. GOMBOCZ² szerint az átvett magyar alak az *urszág* volna, amelyből a szerb-horvátban hangátvetéssel vált volna a *rusag* alak. Ez a vélemény azonban nem fogadható el, mert a szerb-horvátban ilyen fajta hangátvetést egyébként kimutatni nem tudunk.

Nézetem szerint a *rusag* szóban nem hangátvetéssel kell magyaráznunk a *ru-* szókezdetet. A szerb-horvátban ugyanis a szóeleji *v* szabályosan *u*-vá fejlődött,³ tehát *u* az alakja a *v* praepositionnak is, amelynek jelentése accusativusszal '-ba, -be', locativusszal pedig '-ban, -ben'. Azt hiszem tehát, hogy a szó eredeti szóeleji *u*-ját praepositionnak fogták fel és téves felbontással elvonták. A gyakori **u urusagu* 'országban' és **u urusag* 'országba' alakok helyett *u-rusagu*, illetőleg *u-rusag* alakok igen könnyen érthetők.

Ebből azonban az következik, hogy a szerb-horvát szó nem a magyar *urszág*, hanem az *uruszág* alakból való, amely, mint tudjuk, a HB.-ben valóban elő is fordul. A szó átvételét tehát arra az időre kell helyezni, amikor a magyar szóban az *úr* tövéghangzója még nem tűnt el, ezt pedig a XIII. század közepénél későbbre tenni nem lehet.

A szerb-horvát szóban a szóeleji *u*- elvonásának korát meghatározni nem tudjuk. Mivel azonban a szót csak a XIV. század végétől tudjuk kimutatni, amikor a szerb-horvát *v*->*u*-fejlődés már teljesen be volt fejezve,⁴ magyaráztatunk helyesége szempontjából erre nincs is szükségünk.

Ugyanígy magyarázom az *Orsova*: ó-magyar *Ursova* (vö. Anon.: *Ursoua*, *Urschia*) helynév szerb *Ršava*⁵ megfelelőjében a szókezdő **u*- hiányát is. Az átvett alak tehát egy ó-magyar **Ursava* volt.⁶ Az 1342. évi havasalföldi bolgár szerkesztésű egyházi szláv oklevél *Rvšava* alakját⁷, valamint a mai oláh *Rușava* alakot nyilván a szerbből kell magyarázni.

Orsova szerb és oláh nevének az alakja tehát világosan mutatja, hogy a név semmiesetre sem származhatik a szláv **Jel'sava* (<*jel'cha* 'égerfa') névből, mint MOÓR gondolja,⁸

¹ MAŽURANIĆ i. m.; MELICH: MNy. XXV, 3.

² GOMBOCZ ZOLTÁN, Magyar történeti nyelvtan. II. Hangtan. II. Hangtörténet. 1925. 15.

³ LESKIEN, Grammatik der serbokroatischen Sprache. I. Heidelberg, 1914. 15.

⁴ A *v*->*u*-fejlődésre már a XII. század végén írt szerb szerkesztésű Miroszláv-Evangéliumban igen sok példánk van. A XIV. század folyamán épen a bosnyákban gyakori.

⁵ Ejítsd: *R-ša-va*, tehát három szótagú szó!

⁶ MELICH: MNy. XXII, 3.

⁷ VENELIN Ő.

⁸ MOÓR ELEMÉR: Zeitschrift für Ortsnamenforschung VI, 33.

hanem minden bizonnyal MELICHnek¹ van igaza, hogy t. i. a helynévben egy ó-magyar személynév rejlik. Hogy ez a személynév *Irs* ~ *Ürs*-e, vagy esetleg más, pl. egy **Urs* (az *úr*-ból),² azt források hiányában eldönteni ezidő szerint nem lehet.

KNIEZSA ISTVÁN.

Néhány német földrajzi névről.³

A Pinka folyó egyik mellékpatakát régen magyarul *Észtürmen*-nek (vö. 1157/1230: fluvius *Ezturmen* M. 383), a XVIII—XX. században, addig míg e patak vidékét el nem csatolták, tehát 1918-ig hivatalosan *Strém*-nek (vö. M. 382; V. 14) hívták. Azért mondom: „hivatalosan“, mert a patakot a felsőri magyarok ma is *Ösztrömen*-nek (vö. MO. 28), más arrafelé lakó magyarok meg *Csik*-nak (vö. M. 383, 388, KN. 398, 468) hívják. „A honfoglaláskori Magyarország“ című művemben azt a nézetemet fejtettem ki, s ma is az a nézetem, hogy a magyar *Strém* a német *Strem* (így írva Lex. 1773.; LIPSZKY, Rep. stb., de kiejtve bizonyára: *Schtrém*, vö. német nyelvj. *Schtrëim* SCH. 184) átvétele. Milyen eredetű azonban a német név? Bizonyos, hogy végső fokon szláv eredetű, még pedig egyesek szerint nyugati szláv: tót, mások szerint déli szláv: szlovén. Hogy azonban a német név közvetlen szlávból való átvétel-e, vagy pedig a régi magyar *Sztrëmen* (vö. 1265: „iuxta fluuium *Ztremen*“ M. 383) név közvetítésével, a felett lehet vitatkozni. A régi magyarban *Sztrëmen* alakja is volt a névnek, s az *Észtürmen* és a mai magyar *Ösztrömen* e réginek csupán változatai. A régi magyar *Észtürmen* ~ *Esztermen* nevet a *Strém* mentén lakó németek egy része ma is megőrizte. A legfelsőbb folyásánál lakó németek ugyanis Sr. 309 szerint a patakot *Estermenbach*-nak hívják (l. MO. 28 is).

Engem azonban most nem az érdekel, hogy a német *Strem* (olv. *Schtrém*) közvetlenül a szlávból vagy pedig magyar közvetítéssel került-e a németbe. Engem az érdekel, hová, hogyan tűnt el a németben a szóvégi *-en*. Mert hogy egykor a patak-

¹ MELICH i. h. 5.

² Vö. PAIS: *Scriptores Rerum Hungaricarum* I, 49.

³ A Pap Károly-Emlékkönyvből.

Rövidítések: KN. = KNIEZSA ISTVÁN, Magyarország népei a XI-ik században: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Bp., 1938. II, 365—472. M. = MELICH JÁNOS, A honfoglaláskori Magyarország. Bp., 1929. 8° 434. MO. = ELEMÉR MOÓR, Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. Szeged, 1936. 8° 336. SCH. = SCHWARTZ ELEMÉR, A nyugatmagyarországi német helységnevek. 2. kiadás. Bp., 1933. 8° 295. ST. = WALTER STEINHAUSER, Die Ortsnamen des Burgenlandes als siedlungsgeschichtliche Quellen: Mitteilungen des österr. Institutes für Geschichtsforschung. Wien, XXXV. [1931.] 281—321. V. = Vízügyi Közlemények. XVIII. füzet. [Bp., 1903.]

nak a neve a németben is *-en*-be végződött, amint erre a szláv **stromno* ~ **stremno* ~ **stremen* stb. és a magyar *Ösztrömen* ~ *Ěsztürmen* ~ *Sztrëmen* utal, abban senki nem kételkedik. Abban sincsen kétség, hogy a német szó először *sztr*-rel hangzott, s csak később lépett a helyébe *str*, amely ma is hangzik benne.

Az *-en* elesését tudtommal csak STEINHAUSER WALTER kísérelte meg megmagyarázni. Ő azt hiszi, hogy amint a közép-felnémet *këmen* 'jönni', *nëmen* 'venni' igékből (= igenevekből) vált német nyelvjárási *khem*, *nem*, azonképen válhatott egy német **Stremen* (dezt én teszem fel) > **Strem'n*-ből *Strem*. Vö. St. 310: „Die deutsche Namensform »Strembach«, älter *Strem* [vgl. den gleichnamigen Ort nördl. v. Heiligenbrunn] ist aus **Strem'n* entstanden wie altmundartlich *khem*, *nem* < mhd. *këmen*, *nëmen*.“ Elfogadja Mo. 201.

Én ezzel a magyarázattal nem tudok egyetérteni, s nagyon sajnálom, hogy a helynévkutatás terén is kiváló STEINHAUSER WALTER bécsi egyetemi tanár nem vette tekintetbe azokat az analógiákat, amelyeket az idegen nyelvi szóvégi *-en*-nek a németben való elesésére „A honfoglaláskori Magyarország“ című művemben (355, 383) a német *Strem*-mel kapcsolatban idéztem. Pedig STEINHAUSER fentebb idézett dolgozatában többször hivatkozik művemre.

Hogy egy-egy idegennyelvi *-en*-ben végződő földrajzi név a németbe kerülve más esetben is elveszthette *-en*-jét, arra több példát közlök említett művemben. Én azonban nem vagyok annyira jártas a német helynévkutatásban, s a vele kapcsolatos német nyelvészet eredményeit sem ismerem annyira, hogy az idegennyelvi szóvégi *-en* > német Ø, tehát elesést meg tudjam magyarázni. Bizonyosnak tartom azonban, hogy hasonló példák a következők:

1. Ó-tót **Brëzen*, mai tót *Brezno* 'Breznóbánya' Zólyom megye > német *Briesen* (LIPSZKY, Rep.), de: *die Bries* (BÉL M., Not. Hung. II, 443). Itt jegyzem meg, hogy „A honfoglaláskori Magyarország“ című művem 355. lapján a *Bries* alakról tévesen az van mondva, hogy LIPSZKY, Rep.-ban fordul elő. Helyesen BÉL M., Not. Hung. II, 443: „*Brizno* lat., *Brezno-Bánya* ~ *Brizno-Bánya* hung., *die Bries* germ.“

2. Ó-tót *Zvol'en* személynév > ó-magyar **Zvolen* személynév, mai magyar *Zólyom* (vö. M. 354, 355, 383) > német *Sohl* (vö. *Alt-Sohl* 'Zólyom', *Neu-Sohl* 'Besztercebánya', tótul *Banská Bystrica*, l. BÉL M., Not. Hung. II, LIPSZKY, Rep., M. i. h.).

3. Ó-tót **Trnčîn* > ó-magyar **Trencsin* > *Trencsën* stb. (l. M. 351, 353, KN. 466) > XIV. század elejéről való Steier Ottokar Reimchronik-jában német *Trens*, *Trense* (vö. Nyr. XLIV, 261).

E három példában idegennyelvi szóvégi *-en* a német *Bries*, *Sohl*, *Trens* átvételekben nincsen meg. Ennek, miként a német *Bries* mellett előforduló *Briesen* is igazolja, a németben kellett elesnie.

Ismétlem, nem ismerem annyira a német helynévkutatást, hogy az elesésben határozott véleményt tudnék mondani. Mégis azt tartom, hogy az elesés magyarázatánál a következő tényeket nem szabad figyelmen kívül hagynunk:

1. *Aachen* városát németül nemcsak *Aachen*-nek, hanem *Aach*-nak is hívták, és esetleg ma is hívják. Az Ofner Stadt-rechtben (l. MICHNAY és LICHNER kiadását az index alapján) *Ach* a város neve. Hogy az volt *Aachen*-nek az osztrák-bajor nyelvjárásban a neve, azt bizonyíthatja a városnak régi és mai cseh *Cáchy* (többes nominativus) neve is, amely egy német *Z-Aach* 'ze Aachen, zu Aachen' átvétele (l. MELICH J.: Klebelsberg-Emlékkönyv 163).

2. Ismeretes, hogy a német *-ing* patronymicum-képzővel alkotott, személyeket: családot, nemzetséget stb. jelölő nevek-ből *-ingen* (eredetileg többes dativus, l. a többek közt PAUL, DGram. II, 160) végződésű helynevek alakultak: *Hecklingen*, *Gundolfingen*, *Ihringen*, *Gündlingen* stb. *Gundolfingen* pl. azt jelenti, hogy hely, ahol *Gundolf* leszármazói: *die Gundolfinge* (többes nominativus) emberek letelepedtek. Az a nevezetes már most, hogy az *-ingen* végződésű helynevek főleg középnémet területen fordulnak elő. Bajor nyelvi területen *-ing* az a'akjuk, pl. *Freising*. Bizonyos az, hogy az ilyen bajor nyelvi területen előforduló *-ing* végződésű helynevek egyrésze többes *-a*-ba végződő nominativusból *-e*-vé gyöngüléssel, majd az *-e* elesésével keletkezett, bizonyos azonban az is, hogy az *-ing* végződésű eredeti bajor-német helynevek közt vannak olyanok, amelyek bajor nyelvi *-ing* alakja előbbi bajor nyelvi *-ingen*-ből való (l. erre a többek közt SCHMELLER, Bayr. Wb. *-ing* al.; sok más eredetű *-ing* végű osztrák-német helynévről l. WALTER STEINHAUSER, Zur Herkunft, Bildungsweise und siedlungsgeschichtlichen Bedeutung der niederösterreichischen Orts- und Flurnamen. 1932. 41—4). Bizonyára vannak olyan német *-feld*, *-haus*, *-hof*, *-kirch* végű helynevek is, amelyek egykor *-felden*, *-hausen*, *-hofen*, *-kirchen* végűek voltak.

A felhozott példákkal, analógiákkal valószínűvé akartam tenni, hogy az idegennyelvi földrajzi nevek szóvégi *-en*-jének a németben való elesése talán az *Aach* ~ *Aaachen*, *-ing* ~ *-ingen*, *-feld* ~ *-felden* stb. analógiákkal helyesebben magyarázható, mintsem a középfelnémet *kēmen*, *nēmen* > nyelvjárási *khem*, *nem* megfeleléssel. De ismétlem, a jelzett tudomány-szakban kevés az ismeretem, ép azért céлом csak az volt, hogy a német *Strem* kapcsán többi példámra is a germanisták figyelmét felhívjam.

MELICH JÁNOS.

A magyar kiejtés kérdése.

Az Eötvös-kollégium 1936—1937-i évkönyvében KODÁLY ZOLTÁN a magyar kiejtés romlását tette szóvá. Mint a magyar népi zene kiváló bűvőjét természetesen közelről érdeklí őt a magyar beszéd melódiája és annak mindennemű romlása.

Fejtegetéseinek számos finom megállapítása mellett különösen megkapott az a gondolata, hogy mennyire jogosult, természetes és szükségyszerű tevékenység minden nyelvben az idegenszerűségek beözönlése elleni védekezés. Találóan mutat rá, hogy az idegenszerűségek elleni védekezésnek, a nyelv ápolásának mily okos rendszere alakult ki különösen a francia nyelvoktatásban. Az idegenszerűségek elleni védekezés minden egészséges nyelvnek, nyelvi alakulatnak legtermészetesebb kötelessége, legösztönszerűbb cselekedete. Megvan ez a védekező hajlam magában a nép nyelvében is. Az a sok népi csúfolódás a szomszéd nyelvjárások eltérő beszédmódjával voltaképpen a saját nyelvjárása helyességének védelmét szolgálja, tehát nyelvhelyességi küzdelem. Beteg az a nyelv, amely nem védekezik az idegenszerűségek beözönlése ellen. Aki pedig gúnyolja, vagy fölöslegesen hirdeti ezt a védekezést, az voltaképpen a romlás csíráit terjeszti.

Áttérve a magyar kiejtés kérdésére, magam is évtizedek óta gyűjtögetem erre vonatkozó tapasztalataimat. Első rendszerűsüket kolozsvári tanár koromban kíséreltem meg GOMBOCZ ZOLTÁN ösztönzésére, ki épen abban az időben volt a kolozsvári magyar egyetem tanára, s akivel akkoriban sokat beszélgettünk nyelvészeti kérdésekről. Az ő közbenjárásának köszönhetem, hogy folyóiratunkban helyet kapott a szamosháti mondathanglejtésről szóló tanulmányom, s ezt az a kitüntetés is érte, hogy egyik felolvasó ülésen GOMBOCZ mutatta be a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak.

Legyen szabad e helyen nekem is előadnom röviden e kérdésre vonatkozó tapasztalataimat és gondolataimat.

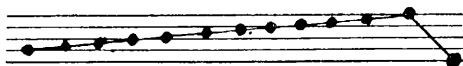
En a kérdés vizsgálatát a népnyelv területén kezdtem, mert úgy hiszem, hogy különösen hangtani téren a nyelvi vizsgálatoknak onnan kell kiindulniok.

A köznyelv írott alakja ugyanis egységes ugyan, de beszélt formájáról: a művelt, társalgási nyelvről ezt csak viszonylag lehet mondani. Mint más köznyelvnek, a közmagyarnak sincs szigorúan egységes hangtani képe. Minden művelt magyar magával hoz a köznyelvbe több-kevesebb tájnyelvi sajátágot anyanyelvjárásának hangtanából. Miként a művelt német kiejtése más Karintiában és megint más Pomerániában, a művelt magyart is több-kevesébbé meg lehet ismerni a kiejtéséről: ez dunántúli, ez debreceni, ez székely, ez palóc. GOMBOCZ ZOLTÁN egyike volt a legszabatosabban beszélőknek azok közt, akiket valaha ismertem, s ezt a rendkívül szabatos beszédmódot bizonyos dunántúli nyelvjárási zamat is színezte. Pl. az s végű melléknevek GOMBOCZ kiejtésében így hangoztak: *okossabb, világossan, helyessen, egyetlenesen, izéssabb*. Valahol azt olvastam, hogy Kossuth kiejtésében is volt bizonyos nyelvjárási zamat. Ismerek jó szónoknak elismert egyetemi tanárt, akinek beszédé-

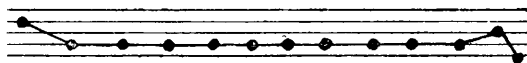
ben ilyen mássalhangzóhasonulások hallhatók: *kébviseelő, alabvizsga*. „Szamosháti palatogrammok“ című tanulmányomban (NyK. L.) rámutattam egyebek közt arra, hogy a szamosháti s általában a tiszántúli t palatogrammja mennyire más, mint Gombocz dunántúli t hangjának palatogrammja. Gombocz-Meyer és másfelől Zolnai-Poirot eredményeinek eltéréseiben szintén szerepet játszik az északkeleti és dunántúli magyar nyelv hangtani különbözősége.

Az a bizonyos magával hozott nyelvjárási zamat természetesen főként a mondathanglejtés terén érvényesül.

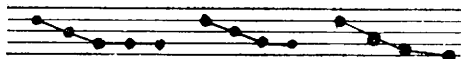
A mondathanglejtés terén a magyar rendkívül kifejező és színes. Nyelvünkben a mondathanglejtés egyes fajaihoz határozott jelentés fűződik. Az alábbi mondatoknak a három különböző hanglejtés három különböző értelmet ad:

Mind a két lovat bekötik az istállóba? (Kérdés.)

Mind a két lovat bekötik az istállóba. (Kijelentő közlés.)

Mind a két lovat bekötik az istállóba. (Parancs)

Az ismeretes zsidótárgyú anekdotában Samunak a következő szövegű bocsánatkéréssel kellett a gyülekezet előtt Móricot megkövetnie: „*Móric nem gazember. Bocsánatot kérek.*“ Azonban ő ezt a következő hanglejtéssel ejtette ki:

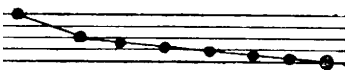

Móric nem gazember? Bocsánatot kérek!

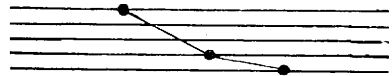
S ezzel a kijelentésnek épen ellenkező értelmet adott.

Mind a népnyelv, mind a közmagyar nyelv más-más hanglejtéssel különbözteti meg egyfelől a kétfajta kérdést, másfelől a közlést.

A kiegészítendő kérdés tipikus hanglejtése az egész magyar nyelvterületen el egészen a moldvai csángókig egy nagy hangközben lefolyó ereszkedő hangmenetből áll.

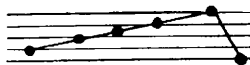

Hová viszed azt a zsákot?

Miért sírsz?

Viszont az eldöntendő kérdés hanglejtése egy nagy hangközben lefolyó emelkedő és az utolsó szótagban mélyre eső hangmenet összetételéből áll. Legmagasabb az utolsóelőtti szótag, legmélyebb az utolsó szótag. A hangköz ugyanolyan nagy, mint a kiegészítendő kérdésben:

Behozzam a lámpát?

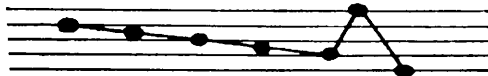
E hanglejtés szintén megvan az egész magyar nyelvterületen. Ennek hallani olyan változatát is, mely nem emelkedő, hanem egyenes hangmenettel kezdődik, az utolsóelőtti szótag hangja magasra emelkedik, az utolsó pedig az alaphangra esik:

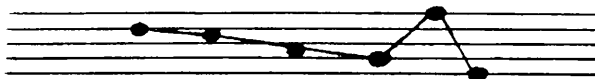
Nem cseréli visz-sza?

Azonban nézetem szerint teljesen idegenszerű az a változat, melyet csak Budapesten hallottam, de ott aztán nagyon el van terjedve.

Idegenszerűsége abban van, hogy kezdő hangmenete teljesen ellentétes irányú az eldöntendő kérdés hangmenetével, mert nem emelkedő, hanem ereszkedő:

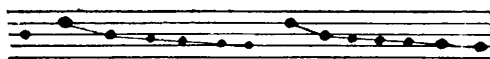
*Történt talán valami?
Meggyógyult már a szemed?*

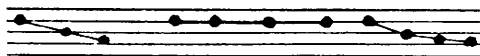
Szóltál Aladárnak?

A közlés hanglejtése nyelvünkben rendkívül érdekes és tanulságos. A magyar nyelv a közlő hanglejtéssel két beszéd-fajt különböztet meg. Megkülönbözteti nevezetesen azt, hogy a beszélő valamely beszélgető társához, valamely személyhez intézi-e közlését, vagy pedig személyre való tekintet nélkül közli mondanivalóját. Ez utóbbit nevezhetnők személytelen közlésnek, az előbbit pedig párbeszédés közlésnek.

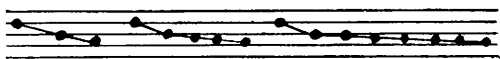
Személytelen közlés pl. az élőszóval való elbeszélés, mesemondás, szónoklat, ima, előadás, a falusi bakternek dobszóval való hirdetése stb. Hanglejtése ereszkedő hangmenetektől van összetéve. Íme egy részlet egy templomi közlésből:

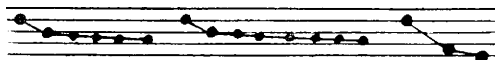
Hogy miképpen szerzette Urunk Jézus Krisztus a

szentséges végvacsorát, legbővebben

megírta Pál apostol a korinthusbeliekhez írt

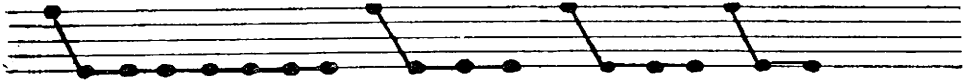
első levelének tizenegyedik részében ekképpen.

Ezt a hanglejtésformát szintén megtaláljuk az egész magyar nyelvterületen, mint a személytelen közlés tipikus hanglejtésformáját.

Van azonban ennek egy igen csúnya és idegenszerű változata, melyet — sajnos — már nemcsak Budapesten, hanem már másutt is hall az ember. E változat abban különbözik az előbbi-től, hogy hangmenete nem egyenletesen ereszkedő, hanem a második szótagban rendkívül mélyre esik s ott meg is marad. Olyan nagy hangközben folyik le egy-egy hangmenete, mint a kiegészítendő kérdése. Pl.

Elmegyek a zsúrba, ott mellém ül a Csaláné

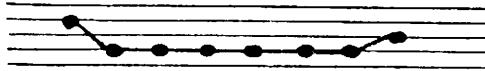
Ko-csiba vágom magam, és tíz perc alatt ott vagyok a Goldmannál.

Ennek a csúnya, rikoltozó hanglejtésnek idegenszerű voltát első hallásra megérzi minden született magyar anyanyelvű.

A magyar nyelvterületnek igen tekintélyes részén van a közlésnek egy másik hanglejtésformája, mely a magyar párbeszédben lép fel. Ezt a Szamosháton figyeltem meg először, s részletesen le is írtam a szamosháti nyelvjárás hanglejtésformáiról írt tanulmányomban.

A párbeszédés közlés hanglejtésének a Szamosháton s vele összefüggő nagy területen (Tiszahát, Ugocsa, Nyírség, Hajdúság, Palócság stb.) két formája van a szerint, hogy a mondat állítmánnyal, vagy bővítménnyel végződik. A kezdő hangmenet mindkét típusban ereszkedő. A különbség a két típus között a hanglejtés végén van.

Ha a mondat állítmánnyal végződik, akkor szökő hangmenettel zárul, vagyis a mondat utolsó szótagja magasra szökik:

Ide is szalmát hintsetek.

Beszélgetni voltam.

Ezt a formát szökőzárású hanglejtésnek nevezhetnők.

Ha pedig nem állítmánnyal, hanem bővítménnyel végződik a mondat, akkor eső hangmenettel zárul, vagyis két utolsó szótagja egy eső hangmenetet képez:

*Szépen bánjatok a jószággal.
Jobban köt tőle az ugorka.*

Ezt nevezhetnők esőzárású hanglejtésnek.

Ez a kéttípusú párbeszédés hanglejtés a maga eredeti épségében megvan az egész északkeleti, palóc és alföldi nyelvjárás-területen. Kalotaszegen, Kolozsvárt és környékén szintén meg-

van, csakhogy ott nincs kötve az egyik állítmányos végű, a másik bővítményes végű mondathoz, hanem egyesén használják a két típust bármely párbeszédes közlő mondatban. Az Ormány-ságban Kákicson egy alkalommal szintén figyeltem a mondat-hanglejtést. Jegyzeteim szerint ott már egészen ritkán csendül föl párbeszédekben a fenti hanglejtés. A párbeszéd ott leginkább a személytelen közlés ereszkedő hangmenetektől álló hanglejtésében folyik le.

A székely nyelvjárasterületen szintén külön hanglejtése van a párbeszédnek, de nem kéttípusú, hanem csak egyféle. A székely párbeszédben minden közlő mondat hanglejtése szökőzárású. Ezenkívül a székely párbeszédes hanglejtésnek van egy másik érdekes sajátága: hangmenete egyenletes magas kezdetű, csak a hangmenet végén van leereszkedés:

*Erős gazdaember volt.
Szabó Márton lövé meg.
Esmént meg kellett falazni.
Olyan uram volt Dezső Simon.*

A személytelen közlés és a párbeszédes közlés hanglejtéséhez más-más hangulat is fűződik. A személytelen közlés komolyabb, néha ünnepélyesebb színezetű, a párbeszédes közlés viszont közvetlenebb, bizalmasabb hangulatú. Hangulatrontás volna, ha pl. a pap a szószéken az imát a párbeszédes közlés bizalmas, diskuráló modorában adná elő.

Ha most már visszatérünk eredeti célunkhoz, és azt vizsgáljuk, van-e valaminő egység a közmagyar társalgási nyelv mondathanglejtéseiben, azt látjuk, hogy a kétféle kérdés és a személytelen közlés hanglejtésében az egész magyar nyelvterület megegyezik. Másként áll a dolog a párbeszédes közlés hanglejtése tekintetében.

A budapesti művelt társalgási nyelv a párbeszédben is a személytelen közlés ereszkedő hangmenetektől álló hanglejtését használja. Általában a művelt társalgási nyelv egy részéből a párbeszédes közlés két típusa kiveszett. A párbeszédet a személytelen közléstől ez esetben nem a hanglejtés, hanem a hangfekvés, beszédtempó, hangerősség és hangszín különbözteti meg. Azonban, ahol a párbeszédes közlés saját hanglejtése a népnyelvben még teljes virágjában él, ott a műveltek beszédében is megvan. A tősgyökeres debreceni, szatmári, nagykállói művelt magyar párbeszéde a főntebb jellemzett két hanglejtésformában jelenik meg. A művelt székely párbeszéde a székely népi hanglejtést tükrözi vissza. Bálint Gábor, a kolozsvári magyar egyetem egykori tanára, a katedrán is oly hamisítatlan székely párbeszédes hanglejtéssel, valósággal dialektusban („mű széke-lyekül...“) beszélt, hogy azt különleges élvezet és nyelvjárási tanulság volt hallani.

A magyar nyelvnek ez a rendkívül kifejező, dallamos volta a kétféle kérdésben és kétféle közlésben ősrégi sajátság lehet. A székely párbeszédre vonatkozólag e sajátságot SZAMOSKÖZY ISTVÁN már a XVI. században megállapítja. A művelt társalgási nyelv egy részéből azonban a párbeszédes hanglejtés kiveszében van.

Rendkívül érdekes kísérlet történt a kéttípusú párbeszédes hanglejtésnek a magyar színpadi nyelvbe való bevezetésére a múlt század közepe táján. EGRESSY GÁBOR, a jeles színész „A színészet könyve” című (1863.) hangtani szempontból is érdekes művében a színpadi párbeszédbe akarja bevinni anyanyelvjárása párbeszédes hanglejtését, mégpedig mind a két típust. EGRESSY kísérlete nem sikerült. A magyar színpadi párbeszédnek ma sincs egységes mondathanglejtése. A színészek a saját anyanyelvjárásuk hanglejtésével lépnek színpadra. Természetesen sokszor lehet hallani a magyar színpadról az EGRESSY ajánlotta párbeszédes hanglejtést is. A felvidéki születésű SZENTGYÖRGYI ISTVÁN, országos nevű jeles kolozsvári színész ajkáról léptenyomon lehetett hallani a színpadról a párbeszédes hanglejtést. EGRESSY kétségkívül szintén ezt használta a színpadon és az életben egyaránt.

Sikertelen kísérlet volna az északi, északkeleti és dunatiszakai nyelvjárásterületek vagy a székely nyelvjárások párbeszédes hanglejtését általánossá tenni. Azonban a meglevő hanglejtések magyarosságra féltékenyen vigyázni fontos érdekünk és kötelességünk. Ha a hatalmas francia és német oly féltékenyen tud vigyázni nyelve tisztaságára és épségére, nem kellene-e a sokkal kisebbszámú magyarságnak kétszerte jobban féltenie nyelvének épségét és eredetiségét? Nem kellene-e kifejező eszközökben, a mondat melódiájában oly csodálatosan gazdag nyelvünknek minden értékére vigyázni és elszíntelenedni nem engedni?

A kiejtés terén a rádió is sokat tehet: javíthat, de ronthat is. Sokszor hibáztatták már rádiónk egy-két bemondójának azt a kiejtésbeli idegenszerűségét, hogy magyar szövegben az idegen személynéveket idegenesen: az olaszokat olaszosan, a franciákat franciásan hangsúlyozzák: „*Mussolini* álláspontja győzött [helyesen: *Mussolini* álláspontja...]; holott ezt épen *Boncour* kezdeményezte [helyesen: holott ezt épen *Boncour* kezdeményezte].”¹ A finn rádióban is hallani idegen személynévekben ezt az idegenes szóhangsúlyt: *Mussolini* stb. Náluk ez nem oly idegenszerű, mint nálunk (lásd: személynévek svédés, latinos ejtése), bár ott is túlzó pontoskodás. Olyan tösgyökeres finn nyelvtudósok, mint KANNISTO és TUNKELO, nem térnek el a finn hangsúlyozástól a *Mussolini*-féle személynévekben sem. De nálunk nemcsak szóhanglejtés, hanem igen kifejező mondathanglejtés is van, mely határozottan megköveteli a mondat értelmé szerinti hangsúlyt.

Másik idegenszerűsége a magyar rádió némely bemondójának, hogy a jelzőszerkezetben a jelzett szót is hangsúlyozza: „Rövid szünet után híreket adunk.” (Helyesen: „Rövid szünet

¹ Újabban már alig hallható.

mulva híreket adunk.“) „Tizennegyedik Lajos, Franciaország királya.“ (Helyesen: „Tizennegyedik Lajos, Franciaország királya.“) „Tíz óra az idő.“ (Helyesen: „Most tíz óra van.“ Vagy még egyszerűbben: „Tíz óra.“) Ma este tíz órakor.“ (Helyesen: Ma este tíz órakor.“)

Legyen a szószerk, a színpad és rádió a helyes magyar kiejtés mintaképe. A magyar közoktatásban pedig foglaljon helyet a nyelvhelyességre, a helyes magyar kiejtésre való figyelem és gond a KODÁLY ZOLTÁNTÓL oly szépen kifejtett, okos gyakorlati tanácsok szerint.

CsÜRVY BÁLINT.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Ady és a népnyelv. ZOLNAI BÉLA „Szóhangulat és morphologia“ című tanulmányában (NyK. L, 490—502) többek között Ady Endrével is foglalkozik. Ezt írja (i. h. 496): „Ady Endre, aki zseniális stilisztikai érzékkel ismerte a szavak értékét... a beszéd morfológiáját is szuverén módon kezelte. A göthösből főnevet von el:

Sebeim arany-pikkelyeknek,
Göthömet szűz mámornak lássam...

(Könyörgés víg halásért, 1909.)“

A fenti szó nem lehet Ady elvonása, hiszen már CzF. is tud róla (II, 1120), s a *keh* vagy *köh* szóval és a székely *göte*, *götös* szavak *göt-* gyökével veti egybe.

„Szokatlan képzők használata szintén alkalmas arra, hogy a szavak értelmét — Mallarmé szellemében — fokozza a költő.

Ki akarta, ki istenelte
Bús lényemet...?

kérdi Ady Endre (Rendben van Úristen, 1909.) és az *-l*-képzővel új lehetőséget nyitott a nyelvben, elkülönítette a szót az *istenit* alaktól és az »urak«, »úrnak elismer« asszociációs csoportba utalta.“ (I. h. 496—7.)

Bárhogyan próbálja is azonban az ember, a szó ZOLNAI-féle jelentése sehogyan sem illik bele a mondatba. Forduljunk a népnyelvhez magyarázatért. CsÜRVY BÁLINT Szamosháti Szótárában (I, 272) olvassuk, hogy a *felistenel* szó ilyen szólásban fordul elő: „... aki felistenelt ére a világra! (= aki teremtet)“. Amint a *felistenel* itt a. m. 'teremt', az *istenel* Adynál a. m. 'teremt', nem pedig 'istennek elismer'. Rögtön megviláglik az egész jelentés, ha az idézetet nem szakítjuk félbe:

Ki akarta, ki istenelte
Bús lényemet, így ki nevelte,
Ilyen gyávának, kicsinek...?

„Az érzelmi árnyalatokat kereső költő“ — írja tovább ZOLNAI — „nem elégszik meg a *folyó* közhasznú kicsinyítő alakjával (*folyócska*), hanem más formát használ, ami ismét kiemeli az új-képzős szót a mindennapiságból:

Elébeem kis folyókák hozzák
Szakadt kegyelmed, oh Uram . . .

(Alázatosság langy esője, 1909.)“

A *folyóká*-t szintén nem Ady csinálta; a MTsz. is ismeri: *folyóka* 1. 'szulák (convolvulus)' Heves m.; 2. 'nyitott csatornácska' Heves m., Kolozsvár. A Szamosháton: „*folyóka* fojóka (-át, -ája) fn. 'barázdácska, melyen az esővíz az udvarról az utcai árokba folyik.'“ (Csűrű, SzhSz. I, 299). Konyáron Bihar m. nemcsak ezt a levezető barázdácskát hívják *folyóká*-nak, hanem általában minden olyan kis nyitott csatornát, amelyen vizet akarnak tovább vezetni. Így pl. *folyóká*-t csinálnak a gyerekek a kútnál, vagy akár a porban is. Sőt *folyóká*-nak hívják azt a nyílást is, amelyen keresztül, vagy azt a deszkadarabot, faháncsot is, amelynek segítségével levezetik a vizet. Pl. *Csinálok ide egygy ijē fojóukát. Odaütöttem mán ety fojóukát.* (Saját megfigyelésem.) Ismerőseimtől hallottam, hogy Debrecenben és vidékén, valamint Békésen is hasonló jelentésben használják a *folyóka* szót. Ady, mivel e vidékről való volt és sokáig itt is élt (Debrecen, Nagyvárad), egész biztosan maga is hallotta ezt a közismert szót.

Ugyanez ez az eset ismétlődik meg a *lengeteg* szóval. Ezt írja ZOLNAI: „költőnek minden szabad. Új szót is gyárthat onomatopoeitikus, vagy meglevő elemekből:

Óh, csókolt, *lengeteg* asszonyok . . .

(Öreg suhanc vágyakozása, 1910.)

A *lengeteg* nyilván a *lenge*, *ingatag* és a *rengeteg* kontaminációja.“ (Uo.)

A MTsz. arról értesít, hogy a *lengeteg* szó meglehetősen elterjedt, különösen Erdélyben. Alakjai: 1. *léngeteg*, *lengeteg*, *léngetég*, *lengetég* 'elviselt, elnyűtt, kopott (fehérmű)'; 2. *léngeteg* 'langyos'.

Ezt a szót különben, — mint debreceni ismerőseim is megerősítették és magam is hallottam, — Debrecenben és vidékén is használják, bár ritkán. Jelentése: 'libegő, lenge, lebegő (pl. szélfulalom)'. De mondják így is: *Leŋgetek kis félhőŋ, leŋgetek szoknya*. Véleményem szerint a *rengeteg* szónak semmi köze sincsen a *lengeteg*-hez. Ady valószínűleg csak annyiban ad újat, hogy az eredeti *lenge*, *libegő*, esetleg a fentiek szerint *elviselt*, *elnyűtt* vagy *langyos* jelentésben beleszővi az *ingatag* jelentést is.

Az eddigi néhány adat is világosan mutatja, hogy Ady sokat merített a népnyelvből. Ez természetes is, hiszen még talán senki sem élt olyan eleven kapcsolatban a magyarság egyetemével, tehát a néppel is, mint ő. Nagyon kíváncsot volna, hogyha Ady és a népnyelv kapcsolata élesebb megvilágításban állana előttünk.

BAKÓ ELEMÉR.

Szemere Pál mint rimszótáríró. SZEMERE PÁL egyik kéziratíró rimtárából megtudjuk, hogy nemcsak kritikai megjegyzéseket adott a rímről és a rímfejlesztés ügyében (így az Új Holmi kritikai megítélésére. Írá KÉPLAKI VILHELM. Pesten, 1810. Tratt-

ner T. betűivel), hanem dolgozott egy kisebbszerű rímszótár szerkesztésén is. Kézirati rímtára a debreceni református kollégium nagykönyvtárában található R. 592/4 szám alatt. Címe: Rímek (Magyar rímszótár, SZEMERE PÁLTÓL, 106 lap. 13¹/₄ ív). A kézirati rímszótár anyagára nézve nem gazdag, rendszertelen, s SZEMERÉNEK ez a munkája még a kezdet kezdetén maradt félbe. Mégis érdemes róla megemlékezni, különösen a rímtár célkitűző bevezetéséről tudomást venni: „Három évtized folyt le, mióta a rím ügyében a közönség előtt néhány szót említettem. (Az Uj Holmi kritikai megítélésé. Irá Képlaki Vilhelm. Pest. 1810. Trattner T. betűivel) s e hosszú idő alatt több ízben szándékoztam szólni, annyival inkább, mert általános és egyetemi vala a vélemény, hogy nyelvünk nemcsak nem gazdag, hanem szegény rímekben, s annyival inkább, mert a vélemény nem eléggé alaposnak látszott előttem. S valóban úgy látom a dolgot még most is midőn e tárgyat újabb vizsgálat alá venni bátorodom. Méltó tekintetbe s szükség jönnie itt azon történetnek, mely szerint egyéb szép literatúrával bíró nemzetek, mielőtt nyelvököt gazdagnak vagy szegénynek állították volna rím dolgában, a költészetet vizsgálták meg, s nevezetesebb költők rímeikből szerkesztenek rímtárokat.“

SZEMERE PÁL is ezt a módszert követte. Látszik, hogy a rímtár szerkesztése közben sok költő versét forgatta, s különösen barátjának, Kölesey Ferencnek verseit használta fel ebben a tekintetben.

Ismerte és forgatta az idevonatkozó szakirodalmat is. Erről a bevezető fejezetben számot is ad: „A rímtár literatúrája“ cím alatt. Meglepően sok olasz, francia és német munkát sorol fel. VERSEGHY FERENC, A Tiszta magyarság etc... a Cadentiák lajstroma, Pest. 1805. (116—63) és SIMAI KRISTÓF, Végtagokra szedett szótár. Buda, 1809—1810. is említve vannak. A rímszótár jelzett fogyatkozásai ellenére is érdekes adalék a szerző sokoldalú irodalmi munkásságának ismeretéhez.

BAKOS JÓZSEF.

A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészetéhez. SÁGI ISTVÁN könyvészetéhez (MNyTK. 18. sz.) a könyvtáramban meglevő szótárak és nyelvtanok alapján kiegészítésül közlöm a következő adatokat.

1. CELLARIUSNAK BÉL MÁTYÁSTÓL latin-német-magyar-cseh nyelvű szótárrá átdolgozott Liber memorialis-a Pozsonyban már 1743-ban megjelent.

2. MELIBOEUS (BÉL MÁTYÁS) Ungarischer Sprachmeister-ének a 10. és 11. kiadása nincsen meg SÁGI könyvészetében. A 10. kiadás Pozsonyban és Pesten 1809-ben jelent meg. A címlapja szerint: „Itzt aber in der zehnten Auflage auf das neue mit Fleiss durchgesehen, und nach den Bedürfnissen der Zeit eingerichtet.“

3. A Magyar-Német és Német-Magyar Tanodai és Utazási Zsebszótárnak (SÁGI 103.), úgy látszik, csak a német-magyar része jelent meg Bécsben 1846-ban, mert a magyar-német résznek a kiadási helye a címlap szerint Pest, Lipcse és Bécs, a kiadási éve pedig 1847.

4. PÁL KÁROLY 1871-ben megjelent Hadi Szótára előszavában hivatkozik MÁRTYUS Uzornak 1868-ban megjelent német-magyar hadi műszótárára. SÁGI könyvészetében MÁRTYUS szótára nincsen meg, én sem ismerem. LOVÁNYI GYULA.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Fóra! E szavunkról, mely a XVI. század közepén elszigetelten, egyetlen adatban bukkan fel (Sztárai, NySz.), majd a XIX. század első felében (legrégebbi adat 1803., id. Nyr. XLII, 19) jelentkezik újból és ezúttal elég sűrűen, mint színházi műszó, az EtSz. (II, 375) kétségkívül helyesen állapítja meg, hogy kétszer vettük át, először a XVI. században, másodsor a XIX. században. Nem valószínű azonban, hogy mind a kétszer az olaszból került volna hozzánk, mint az EtSz. véli. Hogy az első átvétel közvetlenül az olaszból történt-e, azt a XV–XVI. századi olasz-magyar kapcsolatok tüzetesebb vizsgálata fogja eldönteni, bár Mátyás udvarának meg a XVI. századi magyar humanizmusnak és a bécsi udvarnak olasz kapcsolatai, továbbá a magyarországi olasz zsoldos hadseregek útján a közvetlen átvétel nagyon jól elképzelhető. A XIX. század első felében a magyar színházi nyelvben elterjedt *fóra!* 'újra! hogy volt!' azonban csak onnan kerülhetett hozzánk, ahonnan a magyar színjátszás első ösztönzéseit kapta, szervezetét, játékmódozat tanulta, első műsorait és színészi mintaképeit szerezte. Ez a forrás pedig, igen jól tudjuk, a hazai német színjátszás s ennek közvetítésével a bécsi színpadi műveltség volt (RÉDEY, A Nemzeti Színház története I, több helyen). Csak innen jöhetett hozzánk a *fóra* szó, nem pedig az olasz vagy éppen velencei olasz (Kőrösi: Nyr. XXI, 321, XXVIII, 462) színházból, amellyel az ébredő magyar színészetnek semmi közvetlen kapcsolata nem volt. De így érezték és így tudták ezt maguk a magyar színészek és nyilván a magyar közönség is. DÉRYNÉ, aki Naplójában (kiadta BAYER JÓZSEF) gyakran használja e szót és származékait: *fóráz, megfóráztat, fórázás* (pl. I, 108, 124, 141, 401, II, 34 stb.), ezt mondja pl. a pesti német színházban való föllépéséről megemlékezve: „...következett a kedvelt cavatina. Végzetével ismét szünni nem akaró tapsvihar és újra! fora! újra! fora! ily vegyes magyar és német¹ nyelven ismételtetett a kiáltás“ (II, 34; tévegen s úgy látszik, csak emlékezetből idézve: Nyr. XXVIII, 463). Ebből az adatból nyilvánvaló, hogy a *fórázás* a német színházlátogatók szokása volt, tőlük került át a magyar színházi közönség nyelvébe, s így a szó német jövevényszónak tekintendő, bár a németbe az olaszból került.

BÁRCZI GÉZA.

Sovét: szövetség? Egyik cseh-szlovákiai főiskolán a professor azt magyarázta előadásában, hogy a magyar nyelv szókinése mennyire nem magyar a rengeteg idegenből átvett

¹ Én ritkítottam.

szó miatt. A példakul felhozott szavak között volt az is, hogy a magyarok *szövetség* szava a szláv (orosz) *sovět* szónak megmagyarosodott alakja. Egy magyar hallgató figyelmeztette a professzort tévedésére, de eredménytelenül. A magyar hallgató nem félt a professzorral való szembeszállás esetleges veszedelmétől és felhívta figyelmét a két szó közötti különbségekre. A *sovět* szó a következő részekből áll: *sz* (> *so*) 'össze' határozószó + *vět* (*vě+t*) 'mondás' (vö. *otvētŭ*, *větiti*, *privetivŭ*, *súveta* stb.). A fő jelentéshordozó tag a *-t* képzővel ellátott *-vě-*, a *so-* (< *sz*) ma is használatos adverbium. A *szövetség* szó alkata nagy mértékben eltér a *sovět-étől*, minthogy benne (a *-ség* képzőt elhagyva) *szöv-* a *tő -et* meg a képző. Tehát *szövetség* szavunk töve messze esik etimológiailag és jelentéstaniilag egyaránt az orosz *so-* (< *sz*) határozószótól; a *-vet* és *-vět* elemek között még nagyobb a különbség, mert az orosz *-vět* szócsaládokban tőként szerepel, a magyar *-vet*-ben pedig a ketőshangzó eredetű *-v-* a *szöv-* tőből mint heterosyllabikus *-v-* kapcsolódik az *-et* képzőhöz. A magyar *szó*, *szőni* pedig nem származik a szláv *sz* (> *so*, *s*) határozószóból, hiszen a rokon nyelvekből igazolni tudjuk ugor eredetét: az osztyákból: *sěu*, a vogulban: *seβ*; az ó-magyarban: **szüü* — Ebből az egy példából is láthatjuk, hogy nyelvünk kincseit a tudomány fegyvereivel kell megvédenünk és visszaszerezniünk, mint ahogyan fáradtságos munkával kell dolgoznunk elszakított testvéreink és területeink visszatérhetéséért.

D. V

Gyimbor. A fagyöngyöt, ezt a lombos fákon élősködő örökzöld növényt, melynek bogyóiból a ragadós madárlépet készíttik, másként *gyimbor* nak vagy *gyombor*-nak is hívják (MNy. XVI, 8), a nép nyelvében pedig *gyomboru*-nak és *gyombolyú*-nak (MTsz.). Első meggondolásra is nyilvánvaló, hogy e két utóbbi alak korábbi **gyomboró* fejleménye, s hogy ennek szóvégi *ó* (> *ú* > *u*) hangja elhomályosult kicsinyítő-becéző képző. Az e szerint alapszónak tekintendő *gyimbor* vagy *gyombor* szó eredetének megfejtésére eddig három kísérlet történt. SETÄLÄ (NyK. XXVI, 435) szerint elhomályosult összetétel volna. Előtagját 'enyv' jelentésű finnugor szavakkal egyeztette, közelebb-ről nem magyarázott utótagját pedig 'bogyó' jelentésűnek mondta. MUNKÁCSI (NyK. XXVII, 163) SETÄLÄ szófejtését helytelenítve, azt próbálta bizonyítani, hogy e szavunk a német (Vogel-) *leimbeere* valamely nyelvjárási változatának átvétele, Gombocz pedig (MNy. XVI, 115) 'Ahlkirschbaum' jelentésű finnugor szavakkal egyeztette.

Azt hiszem, hogy kár volna a MNy. drága lapjait e három magyarázókísérlet elfogadhatatlanságának szükségképen hosszadalmas bizonyításával pazarolni, mert meg vagyok róla győződve, hogy minden szakember, aki csak kissé is latolgatja e kísérleteket, egy véleményen lesz velem ebben a tekintetben. Áttérek tehát mindjárt annak kijelentésére, hogy e 'fagyöngy' jelentésű *gyimbor* szavunk az én nézetem szerint etimológiailag azonos 'stomachus, Magen' jelentésű *gyomor* szavunkkal. Előbb a hangalakok, aztán a jelentések viszonyát próbálom megmagyarázni.

Magánhangzók elhasonulásának egyik elég gyakori esete az, hogy két szomszédos szótagbeli *o* (vagy *o—ó*) közül az első helyébe ennek illabialis párja, az *ë* lép. A sok idetartozó eset közül idézem pl. a következőket: (tör. *bokajū*) **bokó* > **bëkó* (> *békó*), R. *Bortolon* > *Bërtolon* (> *Bërtalan*) (PAIS: MNy. XXIX, 300), R. *Csorgou* > (*Csurgó* ~) R. *Csërgou* (uo.), (*drót*) > N. *dorót* > N. *dërot*, (tót *Dvorčan*) > R. *Dovoresán* > *Dëvoresán*, (lat. *Fortunatus*.) **Fortonád* > R. *Fërtonád* (PAIS: MNy. XXIX, 300), (*gróf*) > N. *goróf* > N. *gërof*, R. *gyolkos* > R. *gyëlkos* (> *gyilkos*), R. *Gyolou* > R. *Gyëlou* (~ *Gyalu*) (MELICH: MNyK. I, 6:298) stb. Ugyanígy észlelhető *o—o* (~ *ó*) > *i—o* (~ *ó*) elhasonulás is, bár az *i* az eseteknek legalább egy részében korábbi *ë*-ből való lehet. Pl. (itt is csak néhány érdekesebb példát közölve) R. *boboresó* > R. *biboresó* (> *bibiressó*) (LAZICZIUS: MNy. XXX, 288), R. *bombó* > *bimbó*, (*comb* ~ R., N. *comp*.) **compó* > *cimpó* (BEKE: NYr. LXIV, 83), (*csomó*.) N. *csombók* > *csimbók*, *golyóbis* > R. *gilyóbis*, R., N. *gyovón* > (*gyón* ~) N. *gyivón*, *káromkodik* > N. *káriřkodik*, **porojt* > R. *pirojt* (> *pirít*), R. *porogat* > *pirogat*, (szl. *Rogovec*) > R. *Rogouc* > R. *Rigouc* (> *Rigóc*) (PAIS: MNy. XXX, 293), (*rongy*.) **rongyó* > *ringyó*, R. *Soklós* > *Siklós* stb. Ugyanígy magyarázandó az én nézetem szerint a *gyombor* és *gyimbor* alakváltozatok közötti viszony is.

Megelőző *m* és következő magánhangzó között sok esetben (de még gyakrabban *m* és bizonyos fajtájú mássalhangzók között) járulékos *b* (vagy *p*) fejlődött. Így: (*ámul*.) N. *ámolyog* > N. *ámolyog*. (nem magyar fejlemény *Balamér* > *Balambér*), (*bámuló*.) **bama* > *bamba* (HORGER: NNy. VI, 198), **bömög* > (N. *bömmög* ~) R. *bömbög*, **bömöl* > *bömböl*, *címér*: N. *cimbër*, *csomó*: N. *csombó*, N. *gömörödik*: *gëmbërödik*, N. *gyamátol* 'gyömszöl': N. *gyambál*, *gyámbál*, *gyámbász*, Kelemér hn.: *Kelembëri* csn., *lomos*: *Lombár*, (*a teremő urát!*) > **teremurát* > *terëmburáját* (HORGER: NNy. VI, 199). És *comb*-féle ragos alakokból és származékokból való elvonásként *comb*, *gomb*, *gömb*, *lomb* és N. *Esztërgomb* (BEKE: NYr. LXII, 47). Ugyanígy magyarázandó az én nézetem szerint a *gyomor* és *gyombor* (> *gyimbor*) alakok viszonya is. (E járulékos *b*, *p* hangok fejlődésének okáról l. MNy. XXIX, 263—4.)

Azt hiszem, hogy ezek után már senki sem kételkedik abban, hogy *gyimbor* < *gyombor* szavunk igenis lehet *gyomor* szavunk alakváltozata. Kérdés most már csak az, hogy hogyan viszonylik egymáshoz a *gyimbor* alakváltozat 'fagyöngy' jelentése és a *gyomor* alak 'stomachus, Magen' jelentése.

Van számos olyan növény, mely a maga egészében vagy valamely részében (esetleg egy kis képzelődést is segítségül hívva) valamely emberi vagy állati testrészhez hasonlít. Ilyenek pl. *bakgyomor*-, *bakszakál*-, *barátmony*-, *boldogasszonyköldöke*-, *borjuláb*-, *daruorrú*-, *ëbfejű*-, *ëbnyelvű*-, *egërfark*-, *fül-fű*¹ stb.

¹ Megjegyzendő ezekhez, hogy *fű* szavunk régebben általában 'planta, növény' jelentésű volt; mai szűkebb 'Gras' jelentésére csak a nyelvújításkori *növény* szó elterjedése következtében korlátozódott. És felhasználom ezt az alkalmat annak közlésére is, hogy az Alföldön eléggé elterjedt (nem névmagyarosítás útján keletkezett!) *Szörfi* családnév értesülesem szerint a XVIII. szá-

(l. ezekre NySz.), vagy (valószínűleg *galambbéggy-fű*-féle összetételek rövidítéseként) *galambbéggy*, *farkasfog* (és *foghagyma*), *egérfül*, *árvalányhaj*, *tyúkhúr* (itt a *húr* 'bél'), *gólyaköröm*, *szarkaláb*, *papmonya*, *sárkánynyelv*, *ébszém*, *medvetalp* stb. (l. NySz.). Ilyen hasonlóságon alapuló átvitel lehet az én nézetem szerint a fagyöngynek (talán szintén **gyomor-fű*ből rövidült) **gyomor* > *gyombor* > *gyimbor* neve is. A fagyöngynek nagyobb természetű állatok gyomrával való összehasonlítására egyrészt nagysága, másrészt a gazdafa koronájának belsejében való helyzete adhatott okot.

Hogy ma két külön szónak érezzük ezeket, az természetesen jelentésmegoszlás következménye. A két hangalak, t. i. *gyomor* és (*gyombor* >) *gyimbor*, meg a két jelentés, tudniillik 'Magen' és 'fagyöngy', szabályszerűen megoszlott: a *gyomor* alak mellett csak az eredeti 'Magen' jelentés maradt meg, a *gyimbor* alak mellett pedig csak a másodlagos 'fagyöngy' jelentés.

Azt hiszem, tökéletesen ugyanilyen viszony van a 'Speise-röhre' (és 'marhabél', 'a disznóbél belső oldalán levő kövérség') jelentésű *bárszing* és a több növényfajta nevéül szolgáló *bárszing* között. De mivel e szó eredete ismeretlen (l. EtSz.), ezért ebben az esetben nem tudjuk eldönteni, hogy a *zs* vagy a *z* hangú alak-e az eredetibb.

Vadon. E szavunkról valószínűleg általánosan az a vélemény (NyH.⁷ 41, 95, MNy. XV, 128, XXIII, 54, 571, ZSIRAI, FgrRok. 76), hogy napjainkig megőrzött emléke annak, hogy alapszava, a *vad* szó, valamikor 'erdő' jelentésű volt, és hogy végén elhomályosult funkciójú -n kicsinyítő képző van. Én azonban e feltevések egyikét sem tartom elfogadhatónak. Mert először is nem tudom képzelni, hogy hogyan változhatott volna e szónak eredeti *'erdőske' jelentése a mai 'rengeteg, őserdő' (majd ebből általánosabb 'Wildnis, Einöde') jelentéssé. De talán ennél is nagyobb akadálya e feltevések elfogadásának az a meglepő tény, hogy ez a *vadon* főnév nem ősrégi magyar szó, hanem nagyon is új, talán csak a XVIII. században keletkezett. Régibb nyelvünkben ugyanis csak 'vadul' jelentésű *vadon* módhatározó volt (NySz. I, 921) és 'vastus, öde' jelentésű *vadon* melléknév (NySz. I, 923), de ez is mindig csak az *erdő* szó (Zrínyinél egyszer *Lybia*) jelzőjeként. Nyilvánvaló tehát, hogy a 'rengeteg, őserdő' jelentésű, a XVIII. század előtt ismeretlen *vadon* főnév nem lehet egyéb, mint a régibb *vadon erdő* ki-ejezésnek (amelynek persze sehasem lehetett 'erdőske erdő' jelentése) rövideülése.

De mi lehetett mármost ez a *vadon erdő* kifejezés? Az én nézetem szerint nem egyéb mint korábbi *vadon nőtt erdő* rövi-

zadban még *Szőrfű* alakú volt. Ha ez igaz, ami elég valószínűnek látszik, akkor úgy keletkezhettek, hogy a *szőrfű* növénynevből (l. MTsz.) előbb ragadványnév lett, aztán ebből családnév, s mikor ebben később má, nem érezték meg a *fü* főnevet, hosszú *ü* hangja kéttagú szó végén levő helyzeté miatt s z a b á l y o s a n megrövidült (mint pl. *fű*, de *Szekfű* csn.), s az így keletkezett érthetetlen **Szőrfű* nevet aztán a népetimológia *Szőrfü*-vé „értelmesítette.“

dülése. Olyan, mint amilyenek pl. *tejbe főtt kása* > *tejbekása*, *összefogott marok* > *összemarok* és *félre (eső) út, félre (való) hely, együtt-lét, messze földön* stb. (L. ezekről SIMONYI, A jelzők 48 kk.). Mai 'rengeteg, őserdő' jelentésű *vadon* főnevünknek tehát nézetem szerint az a története, hogy az egykori *vadon nőtt erdő* kifejezés gyakori használata miatt előbb *vadon erdő*-vé, majd *vadon*-ná rövidült. Vagyis: nem 'erdő' jelentésű *vad* főnév kicsinyítő -n képzős származéka, hanem etimológiailag azonos a 'wild' jelentésű *vad* melléknév -n ragos módhatározói alakjával. (Az 'egészen, merőben új' jelentésű *vadonat új* < *vadonnat* ~ *R. vadonnan új* kifejezés valószínűleg tréfás eredetű. Az *újdonnat* ~ *ujdonnan új* kifejezésnek tréfás célzatú elferdítéseként keletkezhetett, de tréfás volta az idők folyamán elhomályosodott. CzF.-éknak az a magyarázata, hogy „mintha valamely vadonból jött v. származott volna“, a *vadon* főnév új volta miatt nem lehet helyes.)

Ezzel azonban persze még nem akarom azt állítani, hogy *vad* (< *R. vod* < *vodu*) szavunknak sohasem volt 'erdő' jelentése, s hogy e miatt nem lehet azonos azon 'erdő' (a *vogulban* → 'vad, Wild') jelentésű finnugor szavakkal, melyekkel eddig egyeztetétek (MUSz., NyH.⁷, Gombocz: NyK. XXXIX, 246). A hangtani megfelelés ugyanis kifogástalan és valamiként az 'erdő' → 'wild' jelentésváltozás több más nyelvben is végbement (BUDENZ, MUSz, Gombocz: MNy. VII, 106), éppen úgy végbemehetett ez a mi nyelvünkben is. Csak éppen azt állítom, hogy ennek a származtatásnak ezentúl nem lehet bizonyítéka a *vadon* főnévnek 'rengeteg, őserdő' jelentése. És azt is, hogy az 'erdő' → 'wild' jelentésváltozásnak a mi nyelvünkben már igen régen, jóval legrégebb nyelvemlékeink kora előtt kellett végbemennie. Hogy e kétjelentésűvé vált szónak eredeti 'erdő' jelentése aztán csakhamar teljesen elavult (mint száz és száz más ilyen esetben is), az teljesen érthető: kerülték e fogalomnak a kétjelentésű *vad* szóval való kifejezését, mert ezt az egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *erdő* szóval is ki lehetett fejezni.

HORGER ANTAL.

Nyereg. *Nyereg* szavunk szókészletünk azon rétegébe tartozik, melynek megfelelői csak az obi-ugor nyelvekből ismeretesek, s *fék, ostor, kengyel* valamint *ló* szavunkkal és *vogulosztják* megfelelőikkel az ugor lovas kultúra bizonyítékául szolgál. Az alábbiakban talán sikerül bebizonyítanunk, hogy *nyereg* szavunk kapcsolatba hozható egy finu-permi szócsoporttal.

Az idetartozó adatok a következők:

A) *Vogul T. naurä, AK. naurä, nairä, FK. nayër, sis-nayër, P. nairä, AL. nair, KL. nairä, É na'ir 'Sattel', na'irt-, na'iraxt- 'satteln'* (MUNKÁCSI, VogNGy. II, 0434, ÁKE. 487), *T. nešbrä, AK. nãyar, P. nayr, AL. nãyr, KL. nãyr 'Sattel'* (KAN-NISTO, WogVok. 17). — *Osztják noyar, neyar.* (Vö. NyH.⁷ 146).

B) *Zürjén nyr 'Nase, Schnauze, Schnabel, nyr vom 'Gesicht, Antliz' (WIEDEMANN). — Votják nir, Kaz. nër 'orr', im-nir 'arc', gurëznër (Kaz.) 'hegyfok', nan-nir 'kenyérpille', ded'i-nir 'a szán orra vagy előrésze', sapäg-nër (Kaz.) 'esizmaorr' (MUNKÁCSI), Glaz.*

nj̄r, Jelab. *nj̄r* 'Nase, Schnabel' (WICHMANN). — Cseremisiz *neř*, *ner*, *ner* 'Nase, Schnabel, Schnauze. Rüssel, Vorderstevan, hervorstehende Ecke' (SZILASI); gyakran előfordul összetett helynevekben 'Hügel Landspitze' jelentésben (ZSIRAI, FgrRok. 241). — Mordvin M. *neř*, E. *neř* 'Schnabel, Rüssel, Schnauze, Maul' (PAASONEN, Chrest.). — Finn S. *nirkko* 'Spitze, Zipfel', vót *nirko* 'Rüssel. — Lapp L. *nierra* 'Wange', K. *nirr* 'Wange, Backe'. — Szamojéd Jur. *ner*, *nier* 'das Vordere, Frühere', T. *narā* 'das Vordere', *narāq* 'vor, früher', *narānu* 'vorn', OS. *nar-ne* 'vornhin', *nar-nen* 'vorn, vornher'. *nar-nei* 'der Vordere', *naranni* 'ua.', K. *ner* 'Spitze', Koib. *ner-de* 'Ende', Motor. *jery-da* 'ua.'. (Vö. DONNER, Wb. III, 52, SETÁLA: FUF. XII Anz. 108, JSFOu. XXX/5, 29, MUNKÁCSI: NyK. XXIII, 91, PAASONEN, Beiträge 51, 273.)

A felsorolt finn-permi szavak eredeti jelentése 'orr'. Gondoljunk a magyar *orr* szóra és rokonnyelvi megfelelőire (ZSIRAI: MNy. XXIII, 310, Mészöly: MNy. XXV. 328). Az *orr* szó *orum* származékának jelentése 'valamely testnek felmagasló része', míg *orja* a. m. 'disznó hátgerince'. Hasonlóképp történhetett a mi esetünkben is: 'orr → valaminek kiemelkedő része → hegynek a gerince, állatnak a háta → azon lévő ülés → nyereg'. Ennek a jelentésfejlődésnek utolsó mozzanata csak az ugor népeknek mint lótartóknak a nyelvében ment végbe.

Hangtani szempontból, azt hiszem, nem lehet kifogást emelni az említett finn-permi szócsoporthoz az ugor szavakkal való egyeztetése ellen. A magyarban nyílt *e* van, KANNISTO ős-vogul **e*-re gondol (WogVok. 18). Hasonlítsuk össze most tárgyalat szavunk és a kétségtelenül finnugor elemnek tartott *nyel*- ige és megfelelői (NyH.⁷ 32) vokalizmusát: m. *nyer* - *nyel* | vog. *nęřrū*, *nęřr* × *nęřt-*, *nęřlt-* | osztj. *nęřar* × *nęřl-* | zürj. *nj̄r* × *nj̄l-* | votj. *nj̄r* × *nj̄l-*, *nj̄l-* | cser. *ner* × *nel-* | md. *ner*, *ner* × *nj̄lle-* | J. *nir* - *niele* | K. *nirr* × *nj̄lle-*.

A fenti példa arra is rámutat, hogy finnugor szókezdő **n*-hangot kell feltennünk; a magyar *ny* *n*-ből fejlődött. A szó alakja SZINNYEI szerint (MNy. XII, 258) a tővégi magánhangzók lekopása előtt **nergü* volt, a XIII. századtól kezdve *nerg*, ill-tőleg *nyerg*, majd a XVI. század óta *nyerég*, tehát a hangtoldó tövek csoportjába tartozik. (A szamojéd nyelvi adatok összamojéd **n*-hangra utalnak, mindamellett PAASONEN, Beiträge 51, 273 a felsorolt finn-permi szavakkal egyeztetési azokat).

A finn-permi nyelvekből felsorolt szavaknak megfelelője a magyar *nyer*-szótag; a -*g*-t képzőnek tartom. Hogyan állunk azonban az obi-ugor nyelvekbeli adatokkal? Az eddigi irodalom az egész ugor szót egyeztette a *nyer*-szótaggal. MUNKÁCSI (AKE. 488) ezt írja a -*g*-ről: „Talán meg is maradt ez a mássalhangzó [a vogulban] a *na'irt* mellett használt *na'iraxt*, *na'iręxt* képzésben [jelentése: 'yergelni'], melyben denominatívumképző volta-kép csak a -*t* lehet.“ Azonban éppen az a körülmény, hogy a *na'ir* szó egyszerű -*t* képzővel ellátva is ugyanazt jelenti, mint a hosszabb *na'iraxt*- származék, arra utal, hogy a -*x*- nem tartozik a tőhöz, hanem az -*axt*- összetett képző egyik eleme. Az -*axt*- képző és -*xt* változata igen gyakori a vogulban: különösen mint deverbális képző visszaható igéket képez (SZABÓ: NyK. XXXIV, 225–6); de előfordul denominális képzőként is,

úgyhogy χ eleme a magyar *-h* denominalis képző megfelelője (NyH.⁷ 80). — MUNKÁCSI nézetét elfogadja HORGER is (MNY. XXIII, 499.). MÉSZÖLY (NNy. I, 209) szintén az egész ugor szót egyezteteti a magyar *nyer-* szótaggal.

Véleményem szerint a magyar *nycreg* szó az obi-ugor nyelvekbeli adatoknak ízről-ízre megfelel. A finn permi szók a *nyer-* szótag megfelelői. A magyarban *-g* képző van. Ez a képző az ugor-korban járult a tőszóhoz, megvan a vogul és osztják szóban is, az obi-ugor nyelvekben azonban hangátvetés történt. Az ugor alapnyelvi alak **neršyš* lehetett. A hangátvetés különben gyakori az obi-ugor nyelvekben; vö. f. S. *kulke* ~ osztj. *χōyāa* | észt *mäl'v* ~ vog. *mayl*, osztj. *mēuel* | md. *tolga* ~ vog. *toul*, osztj. *toɽəl*; vö. m. N. *tolvas* | f. S. *palvi* (KALIMA: FUF. XVIII, 144) ~ vog. *pāβl*, osztj. *pōyāl* (vö. SETÄLÄ: JSFOU. XIV/3, 7, SZINNYEI: MNY. XXII, 241, 316, PAIS: MNY. XXVII, 245, másképpen MÉSZÖLY, SzegTudKt. I, 36, MNY. XXIV, 38, MNY. I, 209, HORGER: MNY. XXIII, 490).

A $\gamma > g$ fejlődés ellen fel lehetne hozni a jól ismert *σαυταγ > szántó*-féle fejlődést, vagyis hogy szóvégi **k* ~ γ a magyarban eltűnik. Ez a fejlődés azonban korántsem ilyen egységes; így pl. MELICH szerint (MNY. XXXIII, 75) az ilyen hangnak a magyarban lehet *-g* megfelelője is, pl. f. S. *jänne*, tő *jäntee* < *jänteye* ~ m. ideg (NyH.⁷ 29, LEHTISALO: MSFOU. LXXII, 334). Az idevonatkozó példák számát lehetne még szaporítani. A finn-ugor **η* ~ γ magyar megfelelői közt SZINNYEI is említi a *g*-t (NyH.⁷ 47). Természetesen nem minden *-g* képzőnél kell ilyen fejlődést feltennünk, a *-g* hangalakú képzők egy része fejlődhetett finnugor *ηk*-ból is (SZINNYEI: NyK. XLVI, 167).

HORVÁTH KÁROLY.

Mantoha. Egy nógrádmegyei magyar asszony túlságosan lassan, lomhán dolgozó, vontatva járó cselédjére azt mondta: „Úgy jár, mint a *mantoha*.” Mikor azt kérdeztem tőle, mit ért a *mantoha* szón, azt felelte: „kísértet”. A *mantohá*-t gyerekkorában Nógrád megyében, Lócban — tiszta magyar falu — hallotta, s a szón ott 'kísértet'-et értenek, de 'lustán dolgozó, lomhán járó' emberre is mondják. Hogy a szó a népnyelvi *mátoha* (változat: *mátuhá*) 'kísértet; lusta' (MTsz.) szónak csupán alakváltozata, nem kétséges. Balassagyarmatról a MTsz. igei származékát is közli, ott *mátovál* a. m. 'kísért, csoszog, mint valami kísértet'. A MTsz. e szavaknál utal a népnyelvi *matahála* (alakv.: *matahu'la*) 'otromba, nagytestű. lassú, rest, nehézjárású, ügyetlen, lompos (nőszemély)' és *motohárica* 'ügyetlen kezefogású. lassú' szavakra. SZINNYEI JÓZSEF: Nyr. XXIII, 391 kimutatta, hogy a *matahála* (alakv.: *matahu'la*) <oláh *mätähälä* (alakv.: *mätähulä*, hangsúly az utolsóelőtti szótagon) 'grosse, Furcht einflössende Gestalt; Üngetüm; szörnyeteg, mumus, ijesztő, rémkép' (ГНЕТИЕ, ТИТТИН); az oláh szó talán a *mätähäi* 'schwenken, schwanken' ige (ТИТТИН) származéka; talán ide való a magyar *motohárica* is. Másképp az oláh szóról СИНАС II, 189.

A népnyelvi *mátoha* (alakv.: *mátuhá*) eredete is ismeretes: tőtből való a szó (vö. MIKL., SlavEl., Nyr. XI, 319; VALLÓ, Tót el.; BERN., EtWb. II, 25). A tótban *mátoha* 'Gespenst; Schreck-

bild' (vö. JANCS., KÁLAL, ZÁTURECKY, Slov. poř., HVOZDIK stb.). Az -oha: ó-tót -oga képző; vö. cseh és tót *mátožiti*, -žit' 'ijeszteni'. A szlovén *matoga* 'Schreckbild' tudatos átvétel lesz a csehből-tótból (l. PLET., BERN., EtWb. II, 25.).

Hogyan kell magyaroznunk a magyar népnyelvi *má- man-* megfelelést? Magyar vagy tót nyelvjárási sajáttság ez? A tót nyelvjárásokban az idegen szóbelseji -ó-nak megfelelhettőt -om- ~ -on-; vö. magyar *Nógrád*, *lógós*, *Sóvár* tót nyelvj. *Nongrád*, *longoš*, *Šomvar* (l. CZAMBEL, Slovenská reč 47). Hogy azonban idegen nyelvi -á-ból tót -an- lenne, vagy hogy eredeti tót -á- nyelvjárásilag -an-nal váltakoznék, arra példát nem tudok. Az meg, hogy a tót *mátoha* szó -á-ja régi ós-tót *e*-re menne vissza, helytelen állítás (így MIKL., SlavEl., EtWb. 189, de BERN., EtWb. II, 25). A magyar *mátoha* ~ *mantoha* váltakozásnak magyarnak kell lennie.

KEMENES PÁL.

Napság. ZOLNAI GYULA MNy. XXXIV, 179 tévedésnek minősíti azt a megjegyzésemet, hogy a *napság* szó a nyelvhasználatban csakis ragozva fordul elő, s hivatkozik az általános *manapság* és *mai napság* kifejezésekre. E helyreigazítással kapcsolatban két körülményre szeretném fölhívni a figyelmet. 1. Dolgozatomban csakis azokkal a szavakkal és kifejezésekkel foglalkoztam, melyek határozottan napszakok jelölésére szolgálnak. E jelentéstani korlátozáshoz kénytelen voltam szigorúan ragaszkodni, különben a képzések, összetételek, jelentésárnyalatok roppant sokasága nagyon megnövelte volna a dolgozat terjedelmét, a nélkül, hogy eredményeit bármiben is módosíthatta volna. A *napság* jelentése nyilván soha nem volt 'dies', hanem mindig 'manapság, mostanság stb' vagy KELEMEN és SAUVAGEOT szerint 'heutzutage', illetőleg 'aujourd'hui, actuellement, de nos jours'. Ezt akartam a két idézett példával bizonyítani. A *napság* szószervezetet nem is vettem volna föl a 'világos napfél' elnevezései közé, ha a Tzs, bár szerintem helytelenül, illetőleg önkényesen, nem értelmezné 'der Tag'-nak. Jellemző különben, hogy ezzel az értelmezéssel sehol másutt nem találkoztam, szövegben pedig a szó csakis ragozva s mutatónévmással kapcsolatban került előm. — 2. A jelentéstani szemponton kívül alaktani okból sem szerepelhet a *manapság* és *mai napság* kifejezés a *napság* címszó alatt. *Nap*-pal való szerkezetek lévén, a nevezetesebb összetételek, kifejezések közt lett volna helyük. Azonban a főt említett jelentéstani elv alapján oda is csak azon összetételeket vettem föl, melyek határozottan egy bizonyos nap, vagy egy bizonyos napszakasz jelölésére szolgálnak.

KIS PÁL MAGDOLNA.

Csikk. Eljutott hát hozzánk is a *csikk* szó. Izsáky Margit írja a Magyarságban (1938. január 1.): „... kialudt cigarettacsikk a szájukban...“ Az Új Nemzedékben (1938. április 9.) meg ezt olvassuk: „Nem szabad többé a főváros utcáin senkinek sem felszedni az eldobott cigarettavégeket, műnyelven »csikkeket«.

Az idézett újságcikkek szabatosan meghatározzák a *csikk* szó jelentését: 'kialudt cigarettavég'. Meglepő, hogy a *csikk*

megjelent nyelvünkben. Hisz van magyar megfelelője a köznyelvben, de a pesti nyelvben is megvan a kifejezője. A pesti nyelv ugyanis eddig a *stimfli* szót használta a cigarettavég jelölésére.¹ Még meglepőbb, hogy a *csikk* csak most jelentkezik nálunk. Mert a *tschick* szó a bécsi tájszólás régi kedvelt kifejezése 'Zigarren-, Zigarettenstummel' jelentéssel. A magyar átvételre az is jellemző, hogy Bécsen kívül alig használja az osztrák népnyelv a *tschick* szót.

A bécsi nyelv *tschick* szava az olasz *cicca* szóból származik. MEYER-LÜBRE szerint (RomEtWb. 1911.) a *cicca* a latin *ciccum*-ból származik, jelentése pedig 1. 'Kerngehäuse des Obstes'; 2. *'Kleinigkeit'. *Ciccum* > olasz *cicca* > francia *chique* 'Zigarrenstummel'. KÖRÖSI (Olasz-magyar Sz.). GAMILLSCHEG (Et. Wb. d. frz. Spr. 1926.) is ilyen értelemben ismeri. KÖRTING (LatEtWb. 1901.²) szerint a portugál nyelvben *chico* 'kleine Geldmünze' jelentéssel él. A spanyol *chiquito* jelentése pedig 'eig. sehr klein (v. *chico*, klein), eine Art sehr dünner Zigarren für Damen' (HEVSE, Fremdw. 1910). A latin *ciccus* meg BOISACQ szerint (Dict. de la langue grecque. 1923.³) a görög κικκος szóból ered. A görög szó jelentése 'loge des pépins de la grenade; fig. un rien, un zeste'.

LOVÁNYI GYULA.

Virgó. E helynevéünkkel az erdélyi helynévanyag gyűjtögetése közben többször találkoztam, de sokáig nem tudtam megmagyarázni keletkezését. Bár sok helyről ismerem, egyelőre még nem céduláztott jegyzetanyagomban nem tudok mindenik adatnak nyomára akadni. Így csak a következő helyekről idézhetem: Csitszentivány (Maros-Torda m.): 1818: *Virgó* (VIGH KÁROLY, Marosvásárhely, közlése) † 1849 körül: „borsohely és *virgo*“ (az Erdélyi Múzeum Báro Szentkereszthy levéltárából magam írtam ki). — Csíkszentdomokos (Csík m.): 1915 körül: *Virgó* (erdő) (Nyr. XLIV, 382). — Nyárádszentimre (Maros-Torda m.): 1938: *Virgó* (SZABÓ BALINT ref. teológus közlése). — Vadasd (Maros-Torda m.): 1938: *Virgó* (erdő) (KOVÁCS ALADÁR ref. teológus közlése). Ez utóbbi adattal kapcsolatban a közlő megjegyezte, hogy a kérdéses erdő Vadasd és Erdőszentgyörgy között fekszik, az öreg emberek szerint ezért az erdőért a hét falu között *per folyt*, s a pert az erdőszentgyörgyiek nyerték meg.

Mikor először került elélem e helynév, hirtelenében a latin *virgo* köznévtől eredeztettem, bár semmiképpen sem tudtam a helynév keletkezésékor közrejátszott szemléleti alapot megállapítani. Különben is nehéz elképzelni, hogy egy ilyenféle latin köznévi miképpen szerepelhet a népi helynévadásban. Az eredet kérdésének megoldásához részben a véletlen segített hozzá. Tudniillik éppen az nap, mikor KELEMEN LAJOSNAK, az Erdélyi Múzeum levéltárosának említettem a *Virgó*-ügyet, ő a Múzeum kisebb családi levéltári gyűjteményei közül a Csíkszentdomokosi Sándor-család levéltárában egy 1683. október 9-én kelt egyezséglevelet talált. A kérdéses oklevélben egyfelől Bosban lakó Bosi

¹ BÁRCZI GÉZA, A pesti nyelv. — A pesti nyelv tehát átvette a *zigarettenstummel* szót torzított formában a némettől. A német pedig a *stummel* helyébe a *tschick* szót az olasztól.

Miklós, másfelől Bari András bizonyos peres bosí föld kérdésében egyezkedik. Az egyezséglevélben Bosí Miklós kijelentését a következő formában jegyezte fel a két tanu: Nemes Miklós és Bari Péter: „Bari András uram! Én kegyelmedhez azért jöttem, hogy én kigyelmeddel nem virgok, mivelhogy tudom, hogy az kigyelmed menyit illeti az a kicsin bosí birodalom, hanem én öszveocomputálván volt nekem adós Adamosi András fl. 18 id est tizennyolc forintokkal, hanem én abban Kigyelmedért elhagyok ötven penzt és adjon Kigyelmed énnékem tizennyolcadfél forintra bort.”¹ Az egyezség ilyen alapon létre is jött.

Már az oklevél kiemelt részéből is kitűnik, hogy a *virog* igének itt 'perlekedik, veszekedik' jelentése van. Ez okleveles adat útmutatása alapján a NySz.-ban is találhatunk adatokat. Itt (III, 1188) az igének *villong* ~ *villang* ~ *virong* alakváltozata található és 'altercor, contendo; zanken, hadern, streiten' jelentése. Egy 1632. évi Gömör megyétől való jelentő iratban szerepelnek: *vilangás* | *vilangó szántóföldek és rétek* | *vilangó határ* | *vilangó föld* (MNy. I, 413). Még érdekesebbek a MTsz. adatai. Ebben ez az ige: *virrog* 1. 'vihog'; 2. 'agyarkodik, veszekszik, pörlekedik' (Háromszék, Udvarhely, Székelyföld) | *virrong* 'veszekszik' (Székelyföld) | *villong* 'veszekszik' (Pápa vidéke). Ide tartoznak még a következő származékok: *villongó* 'zenebonás, háborgós, nyugtalan' (Háromszék m.) | *virrongó* 'veszekedő, pörpatvarzkodó' (Székelyföld) | *összevirrog* 'összeveszekszik (pl. két csintalan gyerek)' (Háromszék m., Székelyföld) | *virrogás* 'veszekedés, pörpatvar' (Székelyföld, Háromszék) | [*virrogat*] *vérrogat* 'csúnyán, haragosan néz' (Vas m. Körmend). — Ezek az adatok kettő kivételével a Székelyföldről valók. Ugyaninnen került elő a régiségből eddig csak *villong* ~ *villang* ~ *virong* alakban ismert igének az 1683-i oklevélben szereplő *virog* alakváltozata is.

A fennebbiek alapján kétségtelen, hogy *Virgó* helynevünk a (*villong* ~ *villang* ~ *virong*) *virog* ~ *virrog* ige igenévi származéka; olyan, mint amilyen a magyar nyelvterületen több felőlről ismert *Villongó*-k és *Peres*-ek: *Pereshíd*, *Peres*, *Perestér* stb. A *Villongó*-król CsűRY BALINT (MNy. XXX, 168–9, 311) mutatta ki a magam rossz irányban keresett származtatásával szemben, hogy a *villong* ige származékai. Az eddigi helynévi adatok azt mutatják, hogy e helynév Erdélyben, pontosabban a Székelyföldön élt és él *Virgó* alakban, egyebütt csak ilyen formában ismeretes: *Villongó* (vö. MNy. i. h.).

Séd ~ *síd* ~ *sid*. Közelebről az Erdélyi Múzeum Gróf Bánffy I. Nemzeti levéltárában kutatva, kezembe került a kolozsmegyei Széplaknak 1228. évi határjáró oklevele. Az 1378-ból származó átírásban egy ilyen oklevélrészlet olvastam: „... iuxta alium rivulum qui vocatur *O'ioio fyd'*”.² — A helyne-

¹ Az egyezséglevelet Backamadarason (Maros-Torda m.) anno 1683 die 9 Octobris írták le.

² Az oklevél egyébként ki van adva Bánffy-Okl. I, 4.

vet magam *Oszójo sid*-nek olvasom, bár az előtag olvasatát kétesnek tartom. Ebben az esetben azonban bennünket csak a *sid*-nek olvasott utótag érdekel, Ez a *sid*- kétségtelenül az először 1084-ben emlegetett *séd(ü)* 'rivulus, fluentum' köznév *i-ző* változata (vö. NySz.). Az általam előbb idézett *sid* adat a legrégebb ilyen változat, de későbből több hasonló adatot ismerünk. Ime: 1254: Hinc ad *Sidfy* | 1294/1367: Venit ad Ryuum qui vocatur *Syd* | 1328: Quendam riuum *Kiralsidi* dictum | 1334: A quodam riuulo *Meelsyd* nominato (OklSz.) | 1411: *Nyrsyd* | 1543: *Nyrsyd* | 1570: *Nyrsyd* (PETRI, Szilágy Vm. Mon. IV, 152 kk. és CSÁNKI I, 561) | 1752: *Nyirsid* (Erd. Múz. Báró Wesselényi-lt.)

A *séd* köznév legrégebbi előfordulása: *sedu* azt mutatja, hogy e köznévrünk is az Árpádkor vége felé még két szótagú volt, és valószínűleg *sédü*-nek hangzott. Csak a szóvégi rövid magánhangzók általános lekopása után lett a *séd*-ből egyes vidékeken *sid*. Az *i-ző* változat keletkezése az adatok és az *i-* és történetének ismerete¹ alapján a XII. vagy XIII. századra tehető. Úgy látszik azonban, hogy a *séd* > *sid* változással e köznév fejlődése nem fejeződött be. Legalább is a szilágy megyei *Nyirsid* községnév ezt mutatja. Ugyanis e helységnév utótagjában szintén a *séd(ü)* ~ *sid* köznév rejtőzik (vö. MNy. XXXII, 47), csak hogy itt a *sid*-ből mennyiségi változással *sid* lett. Lehet azonban, hogy e változás már nem is a magyar nyelv kebelén belül folyt le. A kérdéses község nagyon régen rumén falu; ha volt is magyarság benne, az Váradnak török kézre jutása után elpusztult (vö. PETRI i. h.). Minthogy az *i-ző* szavakban a Szilágyországban még ma is *i* hallható, az említett községnévben szereplő rövid: *sid* változatot a rumén *M'irsid* olv. *Mnyirsid*² visszakölcöszése útján előállott fejlődésnek kell tekintenünk. Ezt az is bizonyítani látszik, hogy köznévi szerepében nagyon hamar, talán még a középkorban kihalt *séd* > *sid* szavunk *sid* változatát máshonnan egyelőre nem tudjuk kimutatni.

SZABÓ T. ATTILA.

Máma. E szavunkról többször is szó esett nyelvtudományi irodalmunkban; utójára HARTNAGEL SÁNDOR MNy. XXXII, 121—3. foglalkozott vele. HARTNAGEL ekkor kétségtelen adatokkal igazolta ZOLNAI GYULA feltevését, hogy t. i. a *máma* nem szókettőzés (reduplikáció) útján keletkezett, hanem a *márma* összetett szó elhomályosult alakváltozata. HARTNAGEL érdekes példái azt bizonyították, hogy „a mult század második felében használatos volt a *márma* szó *ma* (= *máma*) értelemben. Sőt talán még később is”, t. i. a századforduló idején is.

Úgy látom azonban, hogy a *márma* már jóval előbb megkezdte külön életét. A XVIII. század végén meginduló változatos irodalomban már ugyancsak egy szóba írva 'ma' jelentésben bukkan elő. Érdekes, hogy mindkét példám drámai irodalmunk egy-egy korai próbálkozásából való. Ebből is az látszik, hogy e munkák nyelve valóban az akkori beszélt nyelv

¹ FÜR ISTVÁN, Az ízés állapota a mai magyar nyelvjárásokban. Szeged, 1930. 3 kk.

² A község rumén nevét 1733-ból *Mirssid* alakban ismerjük (PETRI i. h.).

tükörképe. Első adatom a Kazinczy—Bacsányi—Szabó Dávid triász szerkesztette kassai Magyar Múzeumból való (I, 176; 1788-ból), Simai Kristóf egy népies vígjátékából: „Tegnap kére bennünket, hogy *márma* véle ebédelnénk.“ — Másik példám a Kazinczy és mások ösztönzésére megindult „A' magyar játékszín“ I. kötetéből (246; 1792.) idézem: „Az én Férjem Uramnak igen nagy kedve van *márma* a' mardosásra“.

A *márma* tehát már ekkor önálló szó, s jelentésében is messze került az eredeti 'iam hodie' értelemtől. Megjegyzendő, ez az eredeti jelentés sem ritka e korban, de ezekben a példákban alakilag is megvan a különbség: a *már ma* még két szóba van írva. Pl.: „Noth sucht Brod. — *Már ma* a mi Igaz, de a mellett . . .“ [Andrád Sámuel?:] Válasz Philétéhez . . . 26. 1787: | „A' mint tartjuk Debretzen bír — *már ma* Athené helyett“ Pálóczi Horváth Á.: Hol-mi III, 126. 1792.

Bizonyos azonban, hogy a *márma* 'ma, hodie' szó régebben különvált a *már ma* 'ma már; iam hodie' határozós kifejezéstől. A készülő Nagy Szótár anyagának rendezése közben kezembe került egy 1778-ból való adat, melyben már a *máma* alak is előfordul, noha még külön írva: „még *má ma* útomnak [így!] eredeke“ Sándor I.: G. svédi grófné 224.

Úgy látszik tehát, hogy az utolsó százötven—kétszáz év szóanyagának rendszeres feldolgozása nemcsak a tudatos szóalkotások történetében lesz fontos, hanem az újabb magyar nyelvkinés öntudatlan, állandó gazdagodását is csak így tudjuk majd valódi színében látni.

TECHERT JÓZSEF.

NYELVMŰVELÉS.

A „*Lebensraum*“ magyar neve. Ha új fogalom neve kerül elének idegen nyelven, rendszerint nem sokat töprengünk rajta, hogyan lehetne ezt a fogalmat magyarul kifejezni, hanem — a dolognak a könnyebb végét fogva — gépiesen lefordítjuk az idegen szót. Így tettünk a *Lebensraum*-mal is. *Leben* a. m. *élet*, *Raum* a. m. *tér*, a *Lebensraum* tehát *élettér*.

De vannak, akik érzik, hogy ez az *élettér* mégis túlságos szolgai fordítása a *Lebensraum* szónak. Úgy akarnak hát segíteni a bajon, hogy megnyugtadják lelkiismeretüket: nincs is szükség új szóra, mert pl. állat vagy növény *élettere* helyett bizvást mondhatjuk azt, hogy *házája*. Ezzel azonban nincs elintézve a kérdés, hiszen megeshetik, hogy valaminek eredeti *házája* egykor szűkebb területre korlátozódott, s onnan aztán az illető állat vagy növény nagyobb területen is elterjedt. Ezért a *Lebensraum* fogalmát okvetlenül ki kell fejeznünk valahogyan, s a magyar nyelv van is olyan gazdag és hajlékony, hogy ezt az új fogalmat is ki tudja fejezni a maga módján, idegen íz nélkül.

A Sprach-Brockhaus ezt mondja a *Raum* címszó szövegében: „*der deutsche R[raum]*, der Teil der Erde, auf dem das Leben des deutschen Volkes sich abspielt“, vagyis a

deutscher Raum a földnek az a része, amelyen a német nép él. Ezt semmikép sem fejezhetjük ki a *haza* szóval, mert a német népnek Németország a hazája, a *deutscher Raum* fogalma pedig magában foglalja azokat a németeket is, akik Németországon kívül élnek. De *német tér*-nek sem fordíthatjuk a *deutscher Raum*-ot, hanem ha főképp németek vagy csupán németek élnek valahol, akkor arról a területről így szoktunk beszélni: *német hely*, *német vidék* vagy *német föld*. Szíviünknek egyik vágya is ilyen módon fejeződött ki mostanában: „Piros, fehér, zöld, | Pozsony magyar föld.” A *Lebensraum*-ot sem fordítanám tehát *élettér*-nek, hanem így gondolkoznám:

Ahol valaki született, ahol szülték, az a *szülőhelye*; ahol laknak, tartózkodnak, nyaralnak, telelnek, pihennek, fürödnek, nyugsznak, fekszenek, kirakodnak, elférnek, az *lakóhely*, *tartózkodóhely*, *nyaralóhely*, *telelőhely*, *pihenőhely*, *fürdőhely*, *nyugvóhely*, *fekvőhely*, *kirakodóhely*, *férőhely*; ahol lennek valamit, az *lelőhely*; ahol terem valami, az annak a *termőhelye*; ahol az ivás, a bajvívás, a találkozás végbemegy, az *ivóhely*, *bajvívóhely*, *találkozóhely* stb. E szerint ahol valaki vagy valami él, az annak az *élőhelye*. Ismeretes dolog, hogy az *elő* igenév nem csupán arra vonatkozhatik, aki vagy ami él (*elő ember*, *előállat*, *előbcszéd*, *előnyelv*, *előszó*, *előfa*, *elősvény*), hanem a helyre is, pl. *íróember*, *írószoba*; *hálóvendég*, *hálókocsi*; *dolgozó méh*, *dolgozóasztal*; a *legelő gulya* kinn van a *legelőn* stb.

Ha pedig arra gondolunk, hogy ahol valaki született, azt így is kifejezhetjük: *születése helye* (Petőfi is így mondja: „Ez a város *születésem helye*”), ha az a hely, ahol meghalt valaki, az illetőnek *halála helye*, akkor ahol él, az lehet az *élete helye*, *életének helye* vagy akár *élete színtere*, *életének színtere* is. Hogy pedig a *hely* szó nem csupán pontot jelenthet, hanem területet is, az kitűnik az efféle példákból: a magyarság *lakóhelye*, a búza *termőhelye*.

Megfordítható szavak és mondatok. Még nincs megállapított műszavunk annak kifejezésére, aminek nemzetközi neve a görög eredetű *palindrom* (*palin-dromos* a. m. 'vissza-futás'). Kétfélet is értenek rajta: 1. Olyan szót, amelynek visszafelé olvasva is van értelme, de nem ugyanaz, mint ha rendszeren, balról jobbra haladva olvassuk, pl. *eb*, megfordítva *be*; *ráz*, *zár*; *Pál*, *láp*; latin *Roma*, *amor*; német *Gras*, *Sarg*. 2. Olyan szót, szó szerkezetet vagy mondatot, amely visszafelé is ugyanúgy hangzik, pl. *Anna*, *ebe*, *uccu*. *A sári pap írása*. Géza *kék az ég*. *Indul a kutya s a tyúk aludni*. *Kár a kan papnak a rák*. Természetes, hogy az ilyen „kiagyalt” mondatok nem lehetnek valami bölcssek és szellemesek, hiszen nagyon is mondvacsinált és kényszeredett alkotások. Latin példákat említ JUXICUS—BECHER (Der lustige Lateiner² 39. l.), németeket és latinokat pedig REIMANN (Vergnügliches Handbuch der deutschen Sprache³ 160–62. l.). JUXICUS—BECHER pusztán látásos nyelvszemlélettel *szimmetrikus szavak*-nak és *mondatok*-nak nevezi őket (*Symmetriewörter*, *Symmetriesatz*), REIMANN pedig hasonló felfogással így: *Spiegelwörter* (i. m. 161. l.). A *szimmetria* és a *szimmetrikus* magyarítására újabban a *részarányosság* és a *részarányos* helyett a

tükrösség és a *tükrös* szót ajánlják (STACHÓ TIBOR, Mennyiség-tani magyar nyelvünk; PÁVÓ ELEMÉR, Idegen-magyar műszaki szótár; PINTÉR JENŐ, Magyar nyelvvédő könyv²); e szerint az ilyen megfordítható szavakat és mondatokat *tükrös szavak*-nak és *mondatok* nak lehetne magyarul elnevezni. Csakugyan olyanok ezek, hogy ha leírjuk őket és a hátával összefogott két tükörlapot teszünk a közéjükre, akkor a tükörbeli kép ugyanazt mutatja, ami a tükör háta mögött van leírva. Szigorúan vett mértani tükrösségről persze nem beszélhetünk, kivált akkor nem, ha a tükörtengely betű középre esik, mint pl. a *pap*, *anya*, *esze* szóban, de még akkor sem, ha két betű között van a tükörtengely, mint pl. ebben: *uccu*, mert a tükörbeli képben az eredetinek bal fele jobbra kerül, jobb fele pedig balra, vagyis a betűk meg vannak fordítva balról jobbra, a kétjegyű betűk jegyei pedig fel vannak cserélve. A franciában van is a tükörben látszó írás, a német *Spiegelschrift* jelölésére olyan elnevezés, amely kifejezi ezt a fénytani jelenséget: az *écriture renversée* (MOHRHENN szótára) vagy *écriture retournée* (SAUVAGEOT, magyar-francia rész), azaz 'megfordított írás'. A *tükrös mondat*-nak ehhez hasonló nevére akadtam TRÓCSÁNYI ZOLTÁNNAK egyik könyvében (Kirándulás a magyar múltba 342 l.). Arról van ottan szó, hogy 1922-ben egy álnevű szerző, *Lápi Pál* (ez maga is *tükrös név*), egy ilyen című füzetet adott ki (a hosszú címnek csak a kezdetét idézem): 380 *visszafordítható mondat*...

NAGY J. BÉLA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Bánffy Gáspár záloglevele 1540-ből.

En Bãfi Gaspar nagj faluy¹ az en Batiaimtúl | Banfi lažlot-
tul es Mikloftul neminemw | nagj Bwkeges dolgay mert kertem
harom | Baz forintott kyert az Valazutj es Bonzi | dabelj² reze-
met wetettem Balagon. es | nagj Czegen,³ Jgj hogy wk birhaf-
sak | mind addiglan mig az wk K: penzet en | meg atthatom,
kinek bizonyfagara attam | pezetes lewelemet. Keolt ez lewel
febes | warban Bent Katalin azonj nap wtã | keden⁴ 1540.

[A negyedív hátlapján XVII. századi kézzel:] Banfi Gaspar | Zalagos leuele | az Bonchidai és Valaß | uti ioßagi felöl | 1540. — [Alatta a régi levéltári jelzet:] Nro 11o Fasc. K.

[Eredetije egy negyedív mindkét lapján papirosra viaszba nyomott gemmapecséttel az Erdélyi Múzeum Gróf Bánffy I. Nemzetségi levéltárában.]

¹ Szilágynagyfalu, Szilágy m.

² Válaszút és Bonchida, Kolozs m. a Bánffy-birtokok középpontja volt.

³ Nagycég, Kolozs m.

⁴ Azaz november 30-án.

Leltár 1580-ból.

Ezeket hatta Oereg Vram Miklof Vramnak az mellic az ladaba vadnok mind aranj miet es mind ewwst miet

- 4 egibe boritot Araniaf kvpak
- 4 viragos kupak
- 1 fedeletlen aranos kupa
- 1 Eoreg fima ferleg
- 1 so tarto
- 6 fima ewwft Colan
- 8 Aranos nieles kolanok gomb az vege
- 6 ewwft villak

Ezek zam zerint Lenarte mellic kwlón mas Ladaba vodnak

- Negi egibe boritot aranos kvpak
- 4 viragos aranos kvpak
- 3 fedeletlen aranos kvpak
- 1 Eoreg aranos ferleg pogan pénzel rakot
- 6 fima lengel ewwft kolan
- 8 Araniof nieles kolanok gōb az vege
- 6 Ewwft villak
- 1 fo tarto

[Eredetije a M. Nemz. Múzeum Levéltári Osztályában, az Országos Levéltárban levő Gróf Bethlen-család levéltárában az évek sorrendjében.] SZABÓ T. ATTILA.

XVI. századi orvosság a mirigy ellen.

Mirigi ellen wallo orvosság.

Mikor kél à mirigj az Emberen valamelic nioltz oraig érnek ewwel az orwoffággal el mulik rólla: Az eoneon wizeleteben igiék megh feier eb ganeiat anniet ameni /ot Ember egj tiuk monjba tenne; esmet etzetbe a tjuk bart párolia megh es keoffe rea egy más wtán háromzor, mihelt egyzer megh hute [? hüté v. hüle?] mingiarast à mafik ot legien anniera heuen ameniere el twrheti.

Eredetije a kolozsvári református kollégium egyik címlap-talan „De conservanda bona valetudine“ című könyvének első előzéklapja belső felén XVI. század-végi kézírással. A könyv könyvtári jelzete: III. 249. SZABÓ T. ATTILA.

Csepreg polgármesterének jelentése 1559-ből.

1559. december hó 7-én Csepreg város polgármestere jelenti a csepregi tizenkét tanácsnak:

Mjnd-Zenth Napjan Jeówenek hozza Chiszar Estwan es az Pewrewskej Janos az wegeth, hagi mivel az Chiszar Estwan hazanon wolt zallason valami Zegeni fwtott Azonniallat, kij teljes menedeketh ada nekj, es annak hallata tewrtent ott, es maradott kett gyermeke. az eggiknek egi heti mwlt, hagi azon ew gyermekaggiaban megh holt. az masjck kjs gyermeket fo-

gatta fel az nagi palne eztendeigh. zerzewttek megh in flo. negi. lett ez weghezes en elewtem illien ockal, hogiha az kjys gierneknek holta tewrtinik, az mj az ew Zollgalattia kj tudwan, — az tewbbit tartozzik hattra fizetni.

OLÁH MIHÁLY.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

G. J. Ramstedt: Über den Ursprung der türkischen Sprache. Sitzungsberichte der Finnischen Akademie der Wissenschaften 1935. (Helsinki, 1937.) 81—91.

A kitünő mongolista és altaista, G. J. RAMSTEDT már évekkel ezelőtt bejelentette nagy feltűnést keltő felfedezését, hogy t. i. a koreai szabályszerű tagja az altaji nyelvcsaládnak, melynek ily módon a jövőben most már négy ágával kellene számolnunk: törökkel, mongollal, mandzsu-tungúzzal és koreaival. (Vö. Remarks on the Korean Language: MSFOu. XLVIII.) A terjedelmes, minden részletre kiterjedő bizonyító anyag ez ideig még mindig nem jelent meg — a dolog természeténél fogva nem is jelenhetett meg —, de izelítőül azóta RAMSTEDT több kisebb dolgozatban már új felfogását is teljes mértékben érvényesítette: Die Palatalisation in den altaischen Sprachen: Annales Academiae Scientiarum Fennicae 1931. XXVII.; The Nominal Postpositions in Korean: MSFOu. LXVII.; Koreanisch *kes* 'Ding, Stück': JSFOu. XLVIII. Ezek a rövidebb lélegzetű elemfuttatások persze nem elegendők ahhoz, hogy a koreai nyelvnek az altaji nyelvcsaládhoz való tartozása kérdésében végleges állást foglalhassunk; annyi azonban bizonyos, hogy az eddig szétszórtan közölt egyeztetések közt is akad már jóegynéhány meglepő, meggyőzően ható vagy igen szellemes egybevetés.

A fenti kis dolgozatnak különösen nagy jelentősége van mostani tájékoztatásunkban, mert hiszen épen a legfogasabb kérdésre igyekszik választ adni, arra a kérdésre, amelyik akaratlanul is elsőnek tolakszik a szánkra: van-e valami kapcsolat — ha még oly távoli is — a török és a koreai nyelv között, amelynek alapján ez a két, kétségtelenül szélső ág is megnyugtató módon visszavezethető az ősi közös forrásra. RAMSTEDT nem marad adós a válasszal, nemcsak a most felvetett kérdésre felel igennel, hanem még olyan koreai—török egyezésekről is tud, amelyeknek egyelőre nincsen nyoma a többi altaji nyelvben, s amelyek alapján külön koreai—török nyelvi érintkezést, egymás mellett élést is igazoltnak lát. De gyerünk sorjában.

RAMSTEDT a mai török nyelveket négy nagy csoportra osztja (a csuvason és jakuton kívül): északi, déli, keleti, nyugati ágra. Ezek a nyelvek összehasonlító szempontból csak igen keveset fejlődtek a legrégebb török emlékek, a VII. (?) és VIII. századi feliratok ideje óta. Ez a legrégebb nyelvemlékkor szerinte az ó-török állapotot tükrözteti. Ezt megelőzte az ős-török kor, amelyet közelebről is, szinte kísérteties pontossággal, meghatározó: a kínai forrásokban előforduló egyik, Kr. u. IV. századra vonatkozó barbár nyelvi glosszát SHIRATORI nyomán már régebben

próbálta megfejteni. Ebben a glosszában fordul elő egy feltett **talikang* 'vonuljatok ki' szó; ez szerinte nem volna más, mint az orkhoni feliratokban előforduló *tašiqiŋ* ős-török párja. Tehát a kép igen egyszerű: Kr. u. 350 **talikaŋ* = ős-török, Kr. u. 730 *tašiqiŋ* = ó-török. Már most szerinte sok okból jogosan tehető fel, hogy ezt az előbbieken vázolt ős-török nyelvet a Kr. u. VIII. századot megelőző időkben messze keletebbre és délebbre is beszélték, nevezetesen a mai Ordosban és Csaharban. Az ős-törököt megelőző elő-török kort RAMSTEDT körülbelül Kr. e. 500–600-ra teszi, s véleménye szerint épen ezért a hiung-nu ~ hún nyelv török avagy mongol jellege körül folytatott vita azzal volna egyértelmű, mintha valaki azt firtatná, vajjon a latin nyelv oláh vagy portugál volt-e.

Az elő-töröktől ős törökig tartó korban következtek volna be e fontosabb változások. ill. fejlődések: 1. a szókezdő *p*-eltűnése, 2. a *d'*-, *j*-, *j*-, *n*- szókezdeteknek *j*-, illetőleg *d'* ~ *j*-vé való egyszerűsödése, 3. a **baram-är(ür)* 'a menés abbamarad' típusú feltett alakokból a *barmaz* 'nem megy' tagadó-alak kifejecesedése. Az ős-török korban alakult volna ki csak a személyes névmás genitivusából a birtokos személyrag; mint különnyelvi fejleménynek ezért nincs meg a mongol és mandzsu-tungúz pontos megfelelője.

Ami mármost a mongolt illeti, RAMSTEDT itt is az ős-mongolig követi a szálat a kínai források idegen nyelvi glosszáinak a segítségével. Az ős-mongol nyelvállapotot közelebről is rögzíti, pontosan ezen a fokon áll nézete szerint ugyanis a *si en-pi*. A tungúz és koreai őseit ennyire már nem részletezi, csak általánosságban a kínaiaknál *tung-hu* néven szereplő néppel vagy népekkel hozza összefüggésbe.

Ezek után következik a végső megállapítások felsorakoztatása: a török, a mongol, a tungúz, a koreai közös alapnyelvből származik, melyet eddig altaji ősnyelvnek neveztek, de felfogása szerint teljesen helytelenül, mert a történeti adatok mind arra vallanak, hogy valamennyi idetartozó nyelv messze Kelet-Ázsiából származik, és az őshazájuk dél-mongol, dél-mandzsu területen, mindenestre a kínai Nagy Fal közelében keresendő. Állításának bizonyosságául hivatkozik arra, hogy a régi kínai szomszédság emlékét valamennyi altaji nyelvben rengeteg ős-régi kínai műveltség szó őrzi, a koreai és török kapcsolatok régiségét pedig e két nyelvre szorítókozó egyezésekkel igyekszik bizonyítani.

Fejtegetéseit azzal fejezi be RAMSTEDT, amit már a koreai nyelv hovatartozóságáról írt első cikkében is hangsúlyozott, hogy t. i. még csak beszélni sem lehet uráli és altaji nyelvek közti kapcsolatokról, még kevésbé urál-altaji rokonságról. Nem lehet szó tehát török és finnugor, illetőleg uráli rokonságról sem, mert hiszen ily módon a török — keletázsiai eredetű nyelv.

Természetes, hogy ezen a nehéz területen, az altaji nyelvek sokat vitatott rokonsága és még inkább az egész nyelvcsalád távolabbi kapcsolatai körül ma még oly óriási nagyok a véleményeltérések, hiszen a Kr. u. VIII. századot megelőző időkre még mindig csak egy-két alig magyarázható vagy nehezen magyarázható fogódzópontunk van. A szerint, hogy a fogódzópont-

tok közül melyiket tartja valaki csalhatatlannak, persze az eredmények is mások, néha homlokegyenest ellenkezők lesznek. A régebben szinte általánosan elfogadott nézet szerint az altaji nyelvek őshazája az Altaj-hegység körül lehetett. Újabban NÉMETH GYULA a török és az uráli nyelvek közt kimutatható mélyreható, szerinte ősi érintkezésből, valamint a török nyelvek igen régi ó-ind jövevényszavaiból arra következtetett, hogy ez az őshaza, legalább is a törökségé, semmiesetre sem lehetett az Altaj-hegységben, hanem jóval nyugatabbra, Nyugat-Ázsiának valamelyik, közelebből meg nem határozott vagy meg nem határozható részén. RAMSTEDT koreai elméletéből viszont ellentmondást nem tűrő világossággal következik, hogy ez az őshaza, vele együtt a törökségé is, Kelet-Ázsiában, a Khingan-hegység legdélibb vonulatánál lehetett csak.

Világos, hogy nem szabad magát az őshaza-elmélet díszes épületét vizsgálgatnunk, bírálnunk addig, amíg a kiindulási pontul szolgáló elméletet minden részletében nem tisztáztuk. Tehát továbbra is nagy érdeklődéssel várjuk a koreai nyelv rokonságát tárgyaló és bizonyító, minden bizonytalanságot terjedelmes anyagot, amely valószínűleg részletesen kitér majd a különleges koreai-török egyezésekre is.

Különös érdeme RAMSTEDTnek, hogy ő is felismerte a kínai források altaji nyelvekre vonatkozó szórványemlékeinek az értékét. Sajnos, ez az anyag meglehetősen egyenlőtlen, s ami a legnagyobb baj, nem sinológusok számára alig hozzáférhető, s a már ismertek értékesítése sem minden nehézség nélkül való, főleg a hozzájuk fűződő kínai nyelvtörténeti problémák miatt, melyek annál nagyobbak, minél messzebbre megyünk vissza az időben.

Igy van ez mindjárt a RAMSTEDT által több ízben is idézett IV. századi „hún“ mondattal. Mai kínai kiejtés szerint ez a mondat a következőképpen hangzik: *siu c'e t'i li kang pu ku k'ü t'u tang*; jelentése: 'ha a hadsereg kivonul, elfogja Liu-jaot (akinek a címe *pu-ku*)'. Az V–VI. századi régi észak-kínai kiejtés szerint (ez a legrégebbi kínai hangállapot, amelyet ma teljes biztonsággal megállapíthatunk) ez a barbár glossza ily módon alakul: *siu t'šie t'iei liet käng b'uok kuk g'ju t'uk täng*. A részletnehézségekkel itt nem kívánunk foglalkozni, csak arra utalunk, hogy a kínai forrás szavanként is magyarázza a mondatot és világosan azt mondja, hogy 'elfogni' ezen a nyelven a. m. *k'ü-tu-tang*, ebben az esetben persze már nem nagyon egyezik a RAMSTEDT által javasolt török *tut*- 'elfogni' megfejtés. Mindez nem volna nagyobb baj, hiszen a rejtélyes mondat magyarázásával kisebb-nagyobb sikerrel, de teljes eredmény nélkül, már mások is megpróbálkoztak (ABEL RÉMUSAT, VASILEV, ARISTOV, SHIRATORI, MUNKÁCSI), a baj csak az, mikor egy újabb megfejtési kísérlet nem áll meg a kísérletnél, hanem koronatanúnak vonul fel az őstörök lambdacizmus bizonyítására.

Tökéletesen helyes úton jár RAMSTEDT, amikor a sien-pi nyelvet BARTHOLD több helyen is megismételt tévedésével szemben mongolnak tartja és nem töröknek (már olyanok is voltak, akik a név hasonlósága alapján szabirokat kerestek bennük), az előttem ismert sien-pi glosszák alapján azonban semmiesetre

sem tartanám ezt a nyelvet ős-mongolnak, noha természetesen régiesebb mint pl. a XIII. századi mongol, de már igen sok hasonlatosságot mutat a kitajjal.

Nem szándékozunk most azokba a kérdésekbe bocsátkozni, amelyekben más véleményen vagyunk, mint RAMSTEDE, mert hiszen a legtöbbször csak elvi felfogásról van szó, ahol az eltérés egyelőre csak természetes. Egy bizonyos kérdésre azonban szeretnénk felhívni RAMSTEDE figyelmét, épen annak a nagyszabású munkának az érdekében és attól a tisztelettől és megbecsüléstől indítatva, amelyet tudós személye iránt érzünk.

A koreai nyelv nagyszámú kínai jövevényszavait, az ú. n. szino-koreai adatokat RAMSTEDE nem rekesztette ki összehasonlításaiból, sőt a közölt néhány példa között is akad egypár, amelyek a koreai-török közvetlen érintkezést volnának hivatva bizonyítani.

Mármost, bizonyára jól tudja ő maga is, a koreai nyelvnek többféle, különböző időkből származó kínai jövevényszavai vannak: A) déliek, a IV—V. századi délkínai W u-ból; ezek a jövevények jóideig csak Dél-Koreában éltek; B) északiak, nevezetesen a) H a n és S a n-k u o-koriak, b) T' a n g-koriak a VII. századtól kezdve, — megjegyzendő, hogy az északi és déli jövevényréteg egymás mellett él és hat egymásra a XIV. századig, végül is a déli kerekedik felül, a nélkül azonban, hogy az északit teljesen elnyomná, — c) a XVIII. században meginduló k u a n-h u a-reform újabb északi jövevényekkel gazdagítja az eddigi meglehetősen változatos jövevényszóanyagot. Kínai nyelvtörténészeknek több igen fontos kritériumuk van az eligazodásra és a rétegek szétválasztására, vigyázni kell tehát, hogy amikor szino-koreai adatot használunk fel, tudjuk, melyik rétegből merítünk, ha pedig ez nem állapítható meg pontosan, még nagyobb óvatosság ajánlatos.

A hiung-nu **tengri* 'ég' pl. az altaji (?) szóképlet legrégebb anyagához tartozik, viszont a vele összevetett szino-koreai *t' en-ri*, mint összetétel. — XVIII. századi, tehát csaknem modern jövevény; sajátságos véletlenkép az összetétel második tagjában előforduló kínai *li* megvan T'ang-kori átvétel alakjában is, mint szino-koreai *ryei* (V—VI. századi északi kínai *liei*). A nem feltétlenül meggyőző török *kümüs* 'ezüst' ~ szino-koreai *kim* 'arany' (mai kínai *kin*) hitelét aligha öregbíti, ha megtudjuk, hogy az idézett szino-koreai *kim* IV—V. századi délkínai (W u) jövevény, amely ebben az alakban hosszú ideig csak Korea déli partvidékein élt. Hasonlóképen aligha fogunk altaji alapnyelvi következtetéseket fűzni a tungúz *kālu* 'Wassergeist, Fluss-drache' és a türök *lui* 'sárkány' szavakhoz, ha tudjuk, hogy a kínai *kiang* (V—VI. századi *kāng*) 'folyó', *lung* (V—VI. századi *li^wong*) 'sárkány' sajátságos T'ang-kori alakjában elenyészett a szóvégi *ng*, mint azt a szino-japáni *kō* (*kau*), *rō* (*riou*), *riū*, de általában a belsőázsiai T'ang-kori uigur stb. kéziratok kínai jövevényszavai napnál világosabban bizonyítják. Minden sinológus nyelvész ezt a jelenséget, mint az egyik legjellegzetesebb T'ang-kori jegyet tartja számon, amely sem előbb, sem utóbb nem mutatkozik sehoh. De van még egy igen fontos T'ang-kori kritérium: az V—VI. századi kínai szóvégi *-t* ebben a korban zöngésül, majd

réshangúsodik. Ezt a spirans δ t az egykorú középázsiai népek, tibetiek, szogdok, türkök, ujugurok stb. vagy *-r*-nek, vagy *-l*-nek hallották. És megfordítva: ezeknek a nyelveknek *-r* és *-l* hangjait szóvégi helyzetben a kínaiak ugyanezzel a δ -vel írták át. Ily módon egészen szabályosan *sa-kaδ*-ot írtak a kínai történetírók (ma: *so-ko*, V—VI. század: *sa-kât*) a türk *saqal* 'szakál' visszaadásakor. Ugyanígy érthetjük meg a mongol *bir* 'ecset' szót is, mely a tibetiből került a mongolba, a tibetibe pedig a kínaiból a T'ang-korban *piδ* alakban (mai *pi* 'ecset', V—VI. század: *piēt*). Ez a T'ang-kori szóvégi zöngés δ a koreában mint *-r* vagy *-l* van meg, hangos bizonyítékául annak, hogy az ilyen szino-koreai elemek — T'ang-kori jövevények! Ha viszont ezt szem előtt tartjuk, akkor aligha írjuk le, hogy a szino-koreai *tar-kwan* 'Emeritus, Edelmann' \sim mongol *darqan*, türk *tarqan* egyezés az ősi altaji—kínai érintkezés egyik bizonyítéka.

Mindez azonban csak részletkérdés, hiszen a koreai—altaji nyelvviszony teljességgel megoldható a szino-koreai jövevény-szavak figyelmen kívül hagyásával is. Ha megemlítettük, csak azért tettük, mert a kínai nyelvtörténet többé nem terra incognita, s figyelembe nem vétele csak fölösleges szeplőfoltokat jelentene olyan alapvető szép munkán, mint RAMSTEDT most készülő nagy műve, melyet a legnagyobb érdeklődéssel, türelmetlenül várunk.

LIGETI LAJOS.

J. R. Firth: The Tongues of Men. London, Watts & Co., 1937. 160 l.

J. R. FIRTH a londoni University College fényes múltira visszatekintő nyelvész-köréhez tartozik. Könyve mégis az első pillanatban családasként hat. Kissé alaktalan munka; fejezetei rendszertelenül sorakoznak egymás mellé; gondolatmenetei szellemesek, de sokszor ötletszerűek vagy épen szétesők. A kis kötet anyaga egyvelegszerűen változatos. Az ókori népek nyelvi babonáin kezd, azután merész ugrással áttér a nyelvi jelrendszer leírására, majd a hang és a betű kérdéseinek ismertetésére. Újabb irányváltoztatással sorra veszi a keleti nyelvek felfedezésének, a világnyelvelméleteknek és a nyelvek osztályozásának történetét. Az utóbbi rész meglepően hiányos, csak az osztályozás régi alapelveit (izoláló, agglutináló, flektáló nyelvek) és az összehasonlító módszer körvonalait adja elő, de a Stammbaum-és a Wellentheorieról nem szól, valamint MEILLER és SETÄLÄ idevágó kutatásairól sem. És ami a legnagyobb hiány, még a Föld nyelveinek tényleges felosztását sem adja, úgyhogy a „világ nyelvei“ címet viselő könyv elolvasása után fogalmunk sem lesz az indogermán vagy a finnugor nyelvcsoporthoz tartozásról. Annál nagyobb gondtal tárgyalja szerzőnk a mai nyelvtudomány társaslélektani feladatait és azokat a változásokat, amelyeket korunk megváltozott életkörülményei, főként a gazdasági élet és a reklám, a nyelvben előidézték.

Sok közhely vagy csak a laikust érdeklő adat mellett van a könyvben két olyan rész, amely a szakembernek is új és meglepő tanulságokat nyújt. Ilyen először is az V—VI. fejezet. Itt a szerző történeti tények és évszámok fonalán tárgyalja azt a folyamatot, amely a XVI—XVII. században a hittérítők mun-

kája nyomán megismertette Európával a közel- és távol-kelet nyelveit, kibővítette a nyelvtudomány látókörét. Főként a kínai nyelv és írás megismerése hatott termékenyítőleg egy csomó angol tudósra (BECK, DALGARNO, WILKINS), valamint LEIBNIZ-re is, az első világnyelvek megszerkesztőire. Az ő gondolataikban gyökereznek az újabban felburjánzott világnyelvek, melyeket a szerző érdekesen át is tekint; különös elismeréssel szól O. JESPERSEN „Novial“-járól (An International Language. 1928.; vö. RUBINYI Mózes bírálata: Budapesti Szemle 1928. okt. 144—6). Ez az egész fejtegetés, különösen ami a XVII. századi kutatásra vonatkozik, tudománytörténeti szempontból is új távlatokat nyit meg, melyeket hiába keresünk V. THOMSEN, O. JESPERSEN vagy H. PEDERSEN nagy munkáiban.

Nagyon tanulságosak még FIRTH nyelvészociológiai fejtegetései (VIII—X. fejezet). Itt t. i. olyan új törekvéseket ismertet, amelyek sokban eltérnek a nálunk uralkodó „funkcionális nyelv szemlélet“-től (vö. GOMBOCZ Z.: MNY. XXX, 1). Az egyik irány az úgynevezett „bécsi iskola“ (CARNAP, NEURATH, WITTGENSTEIN) munkássága. Ezek a LEIBNIZ és RUSSELL nyomán elindult bölcselők föltámasztották azt a régi nyelvlogikai irányt, amely a középkori skolasztikától SCALIGEREN és Port-Royalon át egészen STEINTHALIG uralkodott. A mennyiségtanból kölcsönvett egyezményes jelek segítségével logikai, merőben formai nyelvet akarnak szerkeszteni: világosan meghatározni az egyes tudományok műnyelvének fogalmait és a fogalmak összekapcsolási módját, az illető tudomány „mondattaná“-t, függetlenül a tapasztalati tényektől. Nálunk PAULER ÁKOS ismertette ezt az irányt (Logikai alapelv és matematikai axioma: Athenaeum XXII, 18). FIRTH a nyelvtudomány számára is nagy nyereségeket vár ettől az új vállalkozástól, sőt a bécsi iskola Amerikában élő egyik vezére, RUDOLF CARNAP is hasonló kilátásokkal kecségtet FIRTHÉVEL egyidejűleg megjelent nagy művében (The Logical Syntax of Language. 1937. 8). Azonban ez a merev nyelvlogikai álláspont olyan élesen szembehelyezkedik a nyelvi jelrendszer lélektani jellegével, hogy aligha várhatunk tőle termékenyítő hatásokat, amint az ki is derült O. JESPERSEN tavaly megjelent „Analytic Syntax“-ából.

Még érdekesebbek azok a fejtegetések, melyek az Amerikában elterjedt PARETO-féle „behaviourista“ társaslélektant alkalmazzák a nyelvtudományra. Ez az álláspont, mely már LEONARD BLOOMFIELDOT (Language. 1935.^{II}) is befolyásolta, a nyelvi nyilatkozatban a mindenkori helyzet (context of situation), sőt ennek háttérében a társadalmi rétegek és ösztönök (set) lecsapódását látja. E szerint a nyelv a társas érintkezés eszköze, az ember viselkedésének (behaviour) egyik mozzanata. A nyelvtudományban már WUNDT óta hangoztatott (vö. pl. C. BALLY, Le langage et la vie. 1926.) társaslélektani szempont egyeduralmát követeli ez az új iskola, amely különösen a jelentéstant akarja gyökeresen átalakítani. Már G. STERN jelentéstanának (vö. MNY. XXXIII, 185) egyik bírálója, S. MOORE (Modern Language Review XXVII, 492—4) sürgette a behaviourista gondolatok alkalmazását a jelentéstanban. Most FIRTH (126) a jelentésben egyszerűen a helyzet, a „context“ viszonylatának összegét látja.

Egy másik amerikai tudós, I. A. RICHARDS, egész könyvet írt erről a kérdéstről (The Philosophy of Rhetoric. 1936.), amelyben a jelentést kizárólag a helyzetből szűri le, mintha a mondaton kívül nem lehetne megállapítani, hogy könyvről vagy pályaudvarról van-e szó. Az összefüggő nyelvi nyilatkozat csakugyan fontos a szó jelentésárnyalatának vagy hangulatának megértéséhez, sőt homonim vagy többértelmű szavak esetében elengedhetetlen feltétel. Ezt J. STÖCKLEIN már 1898-ban (Bedeutungswandel der Wörter) kijelentette, és azóta SPERBER és STERN is hangoztatták. Azonban a behaviourizmus itt is erősen túlló a célon. A szó képzettartalma önmagában független a mondattól, habár mi csak a mondat jelentéstani elemzése útján tudjuk megragadni, épen úgy, mint ahogy a hangot az összefüggő beszéd hangtani elemzése útján nyerjük. Minden szónak van egy központi jelentésmagva, szótartománya, amelynek a helyzet, a nyelvi nyilatkozat csak a határait módosíthatja, kivéve persze a homonimia és a többértelműség rendkívüli eseteit. Hiszen másként nem lehetne leíró szótárakat szerkeszteni. A nyelvi nyilatkozat tehát nem jelentésteremtő erő, mint ahogy FIRTHÉK gondolják, hanem csupán fontos jelentésmeghatározó tényező.

ULLMANN ISTVÁN.

KÜLÖNFÉLÉK.

A magyar népnév, a magyar törzsnevek, a kazár népnév.

A Népiünk és Nyelvünk két turkológusa, MÉSZÁROS GYULA és MOÓR ELEMÉR, tovább folytatja „ellenzéki” munkásságát, s a folyóirat legújabb számában (X, 4–12) a fenti három kérdést tárgyalja.

A *magyar* népnévre vonatkozólag MOÓR ELEMÉR megállapítja, hogy 'törzs' az eredeti jelentése. E kétségbeejtő megállapításnak a „hét magyar” kifejezés a kiinduló pontja; MOÓR ELEMÉR azt állítja, hogy az olyan törökös népnévben, melynek első része számnév, a második rész 'törzs'-et jelent. Ennek az állításnak semmi alapja nincs. MOÓR ELEMÉR egyszerűen kiírt a HonfKialból egy pár népnevet, amely tételét igazolja, de nem vette figyelembe azokat a számnévvel összetett török népneveket, melyekben a második résznek sohasem volt 'törzs'-féle jelentése (pl. *Üç Karluk* 'Három Hótömög', *Negyven Jagma*, *Három Kurikan*, *Tört Kara* 'Négy Fekete', *Kilenc Tatár*, *Harminc Tatár*, *Nyole Ujgur*, *Kilenc Ujgur*, *Tíz Ujgur*). Ilyeneket könyvemben is idézek. MOÓR ELEMÉR, aki — az önismeret teljes hiányával — az alaposág bálványaként akar szerepelni, fordíthatott volna némi fáradságot arra, hogy megnézzék LIGETI LAJOS idevonatkozó értekezését és az enyémet — ezeket könyvemnek azon a helyén idézem, ahonnan MOÓR ELEMÉR anyagát veszi —, akkor azonnal látta volna, hogy ötlete képtelenség. A fölénynek ez a mestere azonban sokszor nem

ismeri a legfontosabb adatokat sem, és még vita közben sem nézi meg az idézett irodalmat, mint ahogy mindjárt — már nem tudom, hányadszor — alkalmam lesz bemutatni. Erre a szilárd alapra azután MOÓR ELEMÉR egy nagyobb szabású kártyavárat épít, amellyel már nem érdemes foglalkozni.

Csak egy megjegyzését teszem szavá (61. l.), azt, amelyik arra vonatkozik, hogy én erőszakolom az ősmagyarországban a török elemek felvételét, mert romantikus elképzeléseim szerint a török faj magasabb rendű. Hogy én a magyar- finnugor kapcsolatokat ugyanazzal — ha nem több — érdeklődéssel nézem, mint a magyar-török kapcsolatokat, azt nyugodt lélekkel mondhatom. Hogy a törökök „magasabbrendű” faj volnának, arról én sohasem beszéltem; de tessék összehasonlítani a törökök történeti szereplését az V–X. századokban a finnugorokéval, — aki nem látja a különbséget, az vak, vagy behúnyja a szemét.

A magyar törzsnevek tárgyalását MOÓR ELEMÉR a *Kürt-Gyarmat*-tal kezdi. Fejtegetéseinek mindjárt az elején nagyon rámjár a rúd. Felfedezi, hogy e törzs nevéét helytelenül Κουρτοϋ γερματου-nak írom, holott Konstantin császárnál, illetőleg a Honfoglalás Kútfőiben Κουρτοϋ γερματου alak található. MOÓR ELEMÉRnek határtalan az öröme. Külön jegyzetben emeli ki, hogy „Németh Gyulának erre a balfogására Mészáros Gyula volt szíves figyelmeztetni”. Már az a körülmény is, hogy rosszul írom e nevet, bizalmatlanná tesz a magyarázatommal szemben, — írja. (Vajjon, ha most kiderül, hogy helyesen írom a nevet, több bizalommal lesz a magyarázatom iránt?) Ugyanezen a lapon (67) ez esettel kapcsolatban háromszor bélyegez meg felületességgel. Ha azonban közelebből megnézzük a dolgot, kiderül, hogy a balfogást szinte érthetetlen felületességgel ők követték el. Az idevonatkozó konstantinosi szöveg idézetében ugyanis (és mindenütt, ahol e törzsnévről beszélek) valóban Κουρτουγερματου-t írok és hivatkozom a Honfoglalás Kútfőire, de hivatkozom a JAKUBOVICH EMIL és PAIS DEZSŐ Ó-magyar Olvasókönyvére is, amely lényegében ugyanazt a szöveget közli, mint a Honfoglalás Kútfői, egy fontos eltéréssel, t. i. hogy a Honfoglalás Kútfői Κουρτουγερματου alakja helyett a Κουρτοϋ γερματου alakot adja, mivelhogy ez a helyes forma. A Κουρτοϋ γερματου hibás alak, mely a MEUNSIUS-féle editio princeps megjelenése (1611.) óta vándorol egyik kiadásból a másikba (MORAVCSIK GYULA: NyK. L, 288). MOÓR ELEMÉR és MÉSZÁROS GYULA mindenütt a rossz alakot idézik, de azért a felületes én vagyok. Valahogyan a feje tetején áll ez a szegedi őstörténelem.

MOÓR ELEMÉR szerint a magyar *Kürt* törzsnevet nem lehet a török *Kürt* törzsnévvvel egyeztetni. Első kifogása az, hogy a török törzsnév csak egy Jeniszej-vidéki feliratban fordul elő, s a hely, ahol előfordul, esetleg másképp is magyarázható. Én meglehetősen világosnak találok a felirat kérdéses részét. Az *el-qan* 'nép-kán, nép kánja' kifejezés fordul elő benne, mely már az ujjurban megvan, s előtte ki van írva világosan a *Köfűrt* név (l. HonfKial. 251), amelynek 'lavina, hótörleszt' az eredeti jelentése, s így szépen beleillik a 'Hótömeg, Hózivatar, Hó-

vihar, Jégtömeg, Eső-Hó' jelentésű — sajátságos, de egész világosan jelentkező — török népnévesoportba.

Másik kifogása MOÓR ELEMÉRNEK a magyar *Kürt* ~ török *Kürt* egyeztetés ellen az, hogy a magyarban a török *ü* képviseletében *ö* hangot várnánk, s csak akkor maradhatott volna meg az *ü*, ha hosszú volna.

Viszont harmadik ellenvetésében — homlokegyenest ellentétben második kifogásával — azt bizonyítja, hogy a magyar *Kürt* egy régibb **Küürt*-féle alakot tükröz, mert a XIV. században *Kiürt* alakban jelenik meg (nem egyeztethető tehát egy török *Kürt* alakkal), s a Konstantinosnál található *Κουρτου* alak tömagánhangzója is diftongusnak olvasandó. Ezt az állítást a tények nem támogatják; sem a 950 tájáról származó *Κουρτου*, sem ennek magyar forrásokbeli folytatásai, az 1138/1221-i *Kurtu* és az 1156-i *Kurt* nem olvasható kettőshangzóval. Hogy miért lép fel a XIV. században a *Kiürt* alak, amelyet én is idézek a HonfKial-ban, az mindenesetre probléma, de ennek többféle megoldása elképzelhető. (Lehet gondolni írássajátságra, bár ennek ellentmondani látszik az ÓMS. *biüntelen* alakja; lehet gondolni régebbi hosszúságra, amely ebben az esetben talán még a törökre megy vissza.)

Következik a *Gyarmat* (γερμάτου) magyarázata. Ez persze szintén rossz, első sorban turkológiai szempontból. Ezt a turkológiai cáfolatot MÉSZÁROS GYULA szállítja MOÓR ELEMÉRNEK (75–6. l.). MÉSZÁROS GYULA szerint még az is kérdéses, hogy jogunk van-e a *Κουρτουγερμάτου* törzsnévben a *γερμάτου* részt különválasztani. Aki ezt a kérdést felveti, annak rendkívül gyenge sejtelmek vannak a magyar törzsnévek helyes kutatási módszeréről. Hogy miért, azt a MNy. olvasói előtt nem kell magyarázni. MÉSZÁROS GYULA talán azt gondolja, hogy ő majd az ó-kartvel nyelvből egyszerre fogja megmagyarázni az egész nevet.

A sorok között szememre hányja, hogy a *Jurmati* baskir törzsnévet nem az ő Magna Ungaria-jából idézem.¹ Közben megtörténik vele, hogy saját adatát rosszul idézi: könyvében *jörmateę* alak van, mostani cikkében *jörmateę*. A Magna Ungaria szerint tehát az első szótág mélyhangú, a cikk szerint magashangú. (Persze sajtóhibáról van szó, de az ilyen kényes kérdéseknél az adatnak nem válik előnyére a sajtóhiba.)

Azután kijelenti MÉSZÁROS GYULA, hogy ezt a törzsnévet csak a baskirból szabad magyarázni. Ez éppoly naiv állítás, mintha valaki azt mondaná, hogy a *Preussen*, *Bayern* nevek módszeresen csak a németből magyarázhatók (tudvalevőleg egyik sem német eredetű); — turkológiai területen, ahol a törzsek annyit keveredtek, még naivabb az ilyen állítás.

¹ E munka ajánlása: „Szeretett mesteremnek, Vámbéry Armin tanár úrnak tanítványi hálám jeléül.“ Ma a legnagyobb csúfság, amit MÉSZÁROS GYULA ránk foghat, az, hogy mi neo-vámberisták vagyunk. A NNy. előttem levő füzetének 78. lapján csúfolódva mondja ránk, hogy „szigorúan Vámbéry ideológiájára támaszkodunk“, s ugyanígy mondja: „mesterüknek, Vámbérynek“. Nem, nekünk Vámbéry nem mesterünk. Sohasem mondtuk, hogy az volna s különösen nem írtuk le olyan nagy betűkkel, mint MÉSZÁROS GYULA.

A *Jurmatī* < *Jormatī* nevet 'Fáradhatatlan'-nak magyarázom (több 'Fáradt' jelentésű török törzsnevünk van) a *gor-* 'elfárasztani, elfáradni' igéből, melyet az oszmánliból és — egy származékszóban — a csagatájból mutathatunk ki. MÉSZÁROS GYULA először is azt mondja, hogy a *gor-* igének 'elfáradni' jelentése nincsen, e jelentést RADLOFF szótára tévedésből közli. Ez lehetséges, de bizonyítani kellene. Nem túlságosan fontos dolog, hiszen a török *jorgun* 'fáradt' szó, a *gor-* származéka sem jelent éppen 'kifárasztott'-at.

A *-matī* végzettel való operálást szintén kifogásolja MÉSZÁROS GYULA: ez gerundium, nem participium. Ezt én jól tudom, a könyvemben (254. l.) meg is mondom, hozzáfűzve: „az eredeti jelentés kétségtelenül participiális”. A *-matī(n)* végzethez megjegyzi, hogy ennek hangtanilag megközelítőbb átírása az ujjur *-madīn*. Ez az állítás ellenkezik mindazzal, amit a türk feliratok hangjelöléséről tudunk.

MOÓR ELEMÉR azután egyéb szempontból is kifogásolja a *Gyarmat* magyarázatát, majd sorra veszi a többi törzsneveket is, és cáfolja magyarázataimat (a *Kér*-nél újra segít neki MÉSZÁROS GYULA). E cáfolatokkal nem foglalkozom részletesen; ezek általában még gyengébben sikerültek, mint a bemutatottak. Két-három sorban megdönti, illetőleg megdönteni ígéri Gombocz ZOLTÁN egyes hangtörténeti tételeit; — az olvasónak az a benyomása, hogy a magyar nyelvtudomány MOÓR ELEMÉRrel kezdődik. Valójában pedig úgy van a dolog, hogy MOÓR ELEMÉR nincs tisztában a magyar hangtörténet alapvető megállapításaival, zavart lát ott, ahol rend van, s ebben a vélt zavarosban igyekszik kedvére halászni. Így pl. a *Gyarmat* szókezdő *gy-*ének bolgár-török voltát cáfolva kijelenti, hogy a finnugor *j-* és az őstörök *-j* a magyarban egyformán *-j*, *-gy-* és *Ű*-val van képviselve. MOÓR ELEMÉR ezzel csak azokat vezetheti félre, akik a dolgokat éppúgy nem tudják, mint ő. Mert tudvalevő, hogy az őstörök **j*-nek a magyarban *sz-* is megfelel, eredeti *j-* megfelelése pedig az őstörök *j*-nek a magyarban nincsen, ennek az adatok világosan ellentmondanak. A *gyász*, *gyárt*, *gyaláz* szavak *j*-s alakja, melyre MOÓR ELEMÉR épít, későbbi fejlődés. A *gyász* egy 1466-i személynévben és a kódexekben, pl. a Müncheniben, *gy-* vel van, csak Heltaival kezdődnek a *j*-s alakok, melyek elvéte fordulnak elő (az 1349-i *Jaz* személynév nem *Gyász*, hanem *Jász*, mint az OklSz. is megengedi); ugyanilyen világosan beszélnek az adatok a *gyárt* és *gyaláz* esetében. Vagy tessék megnézni a *gyakor* szavunk történetét, melynek *gy-*je nem választható el a fenti török jövevényszavak *gy-*jétől: a XIII. századtól fogva bőven vannak rá adataink, de *j*-vel a régiebb korból nincs rá egyetlen adatunk sem. És ilyen tudással, ilyen kritikai képességgel akarja MOÓR ELEMÉR — ahogy bejelenti — Gombocz ZOLTÁNNAK a magyar nyelv török jövevényszavaival kapcsolatos hangtörténeti tételeit vizsgálat alá venni és megdönteni. Az ember nem tudja, nevéssen-e vagy bosszankodjék.

Mióta a magyar törzsnevek magyarázatát megírtam, azóta körülbelül tizenöt év telt el. Ma éppen olyan világos előttem.

mint akkor volt, hogy a magyarázatokban jó úton jártam. A honfoglalás előtti magyarságot a történeti források szerint be kell helyezni a török népalakulatok közé, s ha a Konstantinostól leírt magyar törzsrendszert általában vizsgálat alá vesszük, benne törökös tulajdonságokat látunk (maga a határozott alakban élő törzsjegyzék, újonnan csatlakozott törzs helye, kettős törzsnév, „hét magyar“ népnév a régi hét törzs után), s az egyes nevek vizsgálata szintén kétséget kizárólag török hatásra mutat. (Kiveendő természetesen a *Megyer* és a *Nyék*.) Minden kétségen felül van a *Keszi*, *Keszó* törzsnév török eredete, mely egyúttal a bolgár-törökben meglevő hangsajátságot is mutat. (Moór ELEMÉR azt kifogásolja itt, hogy török **Käsü* alakot teszek fel, holott a régi magyar alak *Keszi*, — a második szótagban *i*-vel és nem *e*-vel. Mivel ő többet ír, mint olvas, nem tudja, hogy magam is közöltem, RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ is közölt török *käsik* alakokat, egy török **Käsü* alak tehát éppoly jól feltehető, mint a **Käsü*.) A RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ által közzétett *Kär-lär* 'Kér-ek' török nemzetségnév ismeretével nem lehet kételkedni a *Kér* név magyarázatában sem. Az etimológián kívül történeti forrás biztosítja a *Kovár* törzsnév török eredetét. A *Kürt* akkor is megmagyarázható a törökből, ha a feliratok *Kürt* törzsnévben valaki kételkednék, mert beleillik a török törzsnevek jelentéstani rendszerébe. Ezek a biztosnak mondható magyarázatok. A *Tarján* törzsnévnél a hangtörténeti kronológia ellentmondani látszik; én azt hiszem, a magyar *h > j* változás — bizonyos kapcsolatokban — hosszabban tartó folyamat volt, mint általában gondoljuk (gondolok itt a *bojtorján* *ry*-ből fejlődött, igen régi *rj* hangkapcsolatára is), s ha az előbb említett törzsnevek török eredetét, továbbá a török *Tarxan* méltóság- és törzsnév feltűnő egyezését tekintetbe veszem, nem tartom elvethetőnek az egyeztetést Feltevés-jellegű azután a *Jenő* és *Gyarmat* magyarázata. A *Jenő*-t hangtanilag kell magyarázni, bár e magyarázatban semmi erőszak nincsen, a *Gyarmat* magyarázata meg alaktanilag hipotétikus, de nem alaptalan. Elképzelek, különösen a két utóbbi helyett, jobb magyarázatokot, de — lássuk azokat a jobb magyarázatokot. Az igaz, hogy nem kell mindent megmagyarázni.

Nem tudom, helyén való volt-e itt komolyan beszélni. Mert hogyha Moór ELEMÉRre visszatérünk, újra tréfás hangulatba esünk.

Moór ELEMÉR ugyanis, miután halomra döntötte magyarázataimat, kijelenti, hogy pedig lehet ám jó magyarázatokot is csinálni, mint ezt az ő fent ismertetett magyarázata a *magyar* névről „világosan tanúsítja“. Teljes tárgyilagossággal mondom Moór ELEMÉRnek, hogy ez az ő örökre fennmaradó magyarázata egyike a magyar őstörténeti irodalom legrosszabb ötleteinek. Ezen a területen pedig nagyon sok rossz ötlet látott nyomdafestéket.

Moór ELEMÉR gyanítása szerint a magyar törzsnevek java-része eredetileg víznév lehetett. Ilyet lehet mondani, és még sok ilyet lehetne mondani. Víznevekből származó török és magyar

népnevekről a HonfKial.-ban is, a *Dentümgögyer*-ről szóló német cikkemben is írtam, de míg MOÓR ELEMÉR ki nem mutatja, hogy voltak valahol Kelet-Európában egymás mellett *Nyék*, *Tarján*, *Jenő*, *Keszi*, *Kér*, *Kürt*, *Gyarmat* nevű folyók, addig nem tulajdoníthatok jelentőséget a gyanításának.

*

MÉSZÁROS GYULÁNAK a *kazár* névről írott cikke úgy másfél századdal vetné vissza a kazárokról szóló ismereteinket, ha ez egyáltalában lehetséges volna.

Először azt kifogásolja MÉSZÁROS GYULA, hogy „a neovámberista irányzat követői” ezt a nevet *k*-val írják. Hát bizony mi neovámberisták ezt Anonymus óta így írjuk, s ezen már aligha is fogunk változtatni. Pedig a források szókezdő *χ*-t mutatnak, s ezzel a neovámberisták nem számolnak, mondja tovább. Ez aztán már nem felel meg az igazságnak. A Honf. Kial.-ban ezt írom (205. l.) a kazárokról: „... vegyesen *türk* és *zazar* néven szerepelnek a bizánciaknál és a keleti forrásokban”. A népnév magyarázatánál pedig (211. l.) *kazar* alakot adok. Ha figyelembe vesszük ezt a szókezdő *χ*-t, — okoskodik tovább szerzőnk, — akkor belátjuk, hogy a török *kaz*- igéből nem magyarázhatjuk e népnévet, mert ebben az igében szókezdő *k*- van. Ez az okoskodás igen primitív, mert itt semmi rendkívüli probléma nincs. A kazárban a szókezdő velaris *k* aspirált volt; ezt mutatja a *kayan* kazár megfelelője, mely arab forrásokban *χāqān*, bizánci forrásban *χαράνος* alakban maradt ránk, s ezt mutatja az örmény forrásban ránk maradt *t'engri-zan* kifejezés *zan* < *kan* szava. Nincs ebben semmi furcsa: a besenyő törzsnevekben is *Xapo-* alakban van meg a *kara* 'fekete' szó, s a besenyő *Χοπόν* törzsnév *χ*-ja is kétségkívül *k*-ra megy vissza. Mint ahogy a HonfKial.-ban is tettem, én itt *k*-t veszek fel, nem *χ*-t. (Anonymus *cozar* alakja is inkább e mellett látszik szólni; ezt az adatot persze nem lehet kirekeszteni, ahogyan MÉSZÁROS GYULA szeretné.)

Az is bizonyos, hogy a kazárok törökök; nemcsak a neovámberisták hiszik ezt, nincs a keleteurópai történetnek és filológiának számottevő képviselője, aki ezt ne vallaná (l. a kazár nyelvmaradványok tárgyalását a HonfKial.-ban). Az is bizonyos, hogy e név egyeredetű a török *kazak* népnévvel, s mindkettő a *kaz*- 'vándorolni' igéből származik. (Egyben igaza van MÉSZÁROS GYULÁNAK: könyvemben a 37. l. 1. jegyzetében a Codex Cumanicusra való hivatkozás törlendő.)

MÉSZÁROS GYULA a török *kazak* népnévet az oszét *kosäg*, *kūsäg* 'arbeitend, Arbeiter, Tagelöhner, Diener, Knecht, Sklave' szóval magyarázza. Ez egészen kalandos ötlet, mely nem számol a magánhangzók megfelelésével, s nem számol ezzel, hogy hangzóközi -s-ből a törökben -z- nem lehet, nem is szólva a jelentésbeli különbségről.

De a legfényesebb része ennek a cikknek az, ahol MÉSZÁROS GYULA a *kazár* név régi alakját feltüntető „e g y k o r ú” „k ú t f ő k e t” adja. Egy esomó, nagyobb részben közkézen nem forgó keleti forrás és író szerepel itt. A komoly képpel felsorolt cifra

címek, nevek kiválóan alkalmasak arra, hogy MOÓR ELEMÉRTE és másokra, akik a dologhoz nem értenek, káprázatos hatást tegyenek, de közelebbi vizsgálatnál kiderül, hogy itt csak üres csillogásról van szó, s a cifraság alatt megdöbbentő szegénység húzódik meg. Arról nem is szólok, hogy MÉSZÁROS GYULA a Kr. u. II. századdal kezdi a kazárok történetét, olyanformán mint FEJÉR GYÖRGY vagy GYÁRFÁS ISTVÁN tették, s ahogyan ma már senkisé tesz, és a világosan beszélő adatok alapján nem is teheti.

Kezdjük a dolgot MÉSZÁROS GYULA cikkének idevonatkozó helyével. Ezt olvassuk itt (79. l.): „Az egykorú kútfők [lén ritkítom] már a Kr. utáni II-III. századtól kezdve ugyanezt [t. i. a *kazár*] népvét egymással egybehangzóan mindenütt χ -s szókezdettel közlik:

Khazir, Bardesan II, LXV.—II-III. század;

Chazir-k' (pl.), *Chazr(-ac)*, Mos. Choren. II, LXII.—II. századi eseménnyel kapcsolatban;

xazar-, K'art'lis Cxovreba—III. századi eseménnyel kapcsolatban;

Chazar, Barhebraeus—VI. század (586/7);

xazar, Ibn Fadhlān, Ibn Mas'ūdī, Istaḫrī, Ibn Haukal, Muqaddasi... — X. század;

Χάζαροι Const. Porph.—X. század.

xazar-ni (pl.), Alguziani — XV. század, stb.“

Tekintettel arra, hogy a szegedi tanyákon nincs, aki ne tudná, ki az a Bardesan, mi az a K'art'lis Cxovreba, vagy hogy miképen áll ma Chorenei Mózes problémája, MÉSZÁROS GYULA feleslegesnek tartja e forrásokról csak egy fél sort is írni. Mi itt Pesten tudatlanbabb vagyunk, én jónak látom ezekről a forrásokról egy-pár szót szólni.

Először is meg kell jegyezni, hogy MÉSZÁROS GYULA ezeket a forrásokat inkább csak hírből ismeri. Egy másik alkalommal bemutattam, hogy a régi keleteurópai történet, a hun és kazár kérdés e szakértőjének a bizánci források területén nincsenek meg az alapismeretei. Most a fenti jegyzékből kiderül, hogy az arab forrásokkal sem foglalkozott rendszeresen. Ez abból derül ki, hogy alig van arab író, akinek a nevét helyesen írja. Ibn Fadhlān, Ibn Hauqal, Muqaddasī, Mas'ūdī nevében: mindegyikben egy-egy íráshiba van nála (s ezek nem sajtóhibák, vagy nem írhatók a gondatlan szerkesztő rovására, mert olyan területen, ahol MÉSZÁROS GYULÁnak vannak ismeretei, igen ritka cikkeiben a sajtóhiba). A szerencsétlen Mas'ūdī-t meg elkereszteli Ibn Mas'ūdī-nak. Ez olyanforma, mintha a magyar irodalom egy „szakértője“ Kemény Zsigmond helyett Keményfi Zsigmondot írta. Nem nagy dolog, de az illetőről mégsem hinnénk el, hogy^t rendes ismeretei vannak a magyar irodalomról.

Ami azután ezeket a jeles forrásokat illeti:

Bardesanes egy a II. század végén író szír gnosztikus, — hogy nála a kazárok szereplnének, ez az állítás csak hiányos kritikán alapulhat.

A Chorenei Mózesről nevezett munka a legújabb kutatások szerint a IX. század elején keletkezett; hogy a *kazár* népnév hogyan hangzott volna a II. században, — ha kazárok ebben a korban egyáltalában lettek volna, — az éppen olyan jól meg tudható belőle, mint az, hogy mikor lesz vége a japán-kínai háborúnak.

A K'art'lis Cxovreba' Georgia élete' egy a XVIII. században befejezett grúz krónika, mely főleg egy XI. századi igen rossz forráson alapszik; — MÉSZÁROS GYULA szerint kitűnő forrás arra, hogy miképen hangzott a *kazár* név a III. században.

Barhebraeus-t klasszikus szűkszavúsággal a VI. századba látszik tenni MÉSZÁROS GYULA, holott ez az író a XIII. században élt, s hogy milyen alakban adja a *kazár* népnevet, az lényegtelen: az a kérdés, hogy az ő arab és perzsa forrásai milyen alakban adják.

Végül az Alguziani, magyarul Alguziáda (az oszét Aigus királyról) egy grúz költői mű a grúz irodalom hanyatló korából (XIII—XVII. század), forrásérték tekintetében méltó az előbbiekhöz.

A világért sem alkalmaznám MÉSZÁROS GYULARA a neovámberista jelzőt. VÁMBÉRY kora a magyar őstörténet kutatásának kezdetleges kora volt, de annak a színvonalnak, amelyet itt láttunk, felette volt. VÁMBÉRY tudta azt, hogy Mas'ūdī nem Ibn Mas'ūdī, s nem idézte volna a K'art'lis Cxovrebat, pedig ezzel talán ő is tudósabbnak látszott volna.

*

Végül legyen szabad visszatérni többször emlegetett török nyelvi ismereteink ügyére. Ehhez t. i. újra találtam egy adatot, s nem lesz érdektelen a dolgot egészben és világosan látni.

MÉSZÁROS GYULA kifogásolja török nyelvi ismereteimet, s tekintélyként a sorok között önmagát, nyíltan pedig VÁMBÉRY ÁRMINT, akit egyébként igen kevésre becsül, állítja elébem. Véleménye főleg azon alapszik, hogy én a török *dahi* 'is' szót — szerinte helytelenül — *daḫī* alakban is ismerem, azután a *dahi* 'is' és *daha* 'még' szavak között nem tudok különbséget tenni, végül, hogy hittem rossz nyelvtanoknak, melyek a *-džariz* kiesinyítő képzőt *-džigiz* alakban is adják. (MÉSZÁROS GYULA állításait MOOR ELEMÉR igen gyér turkológiai ismeretekkel, de egyéniségének megfelelőleg annál határozottabban ismétli.) A *dahi* szóra vonatkozólag kimutattam, hogy a *χ*-val és *ī*-val ejtett alak a legjobb török szótáríróknál, VÁMBÉRY ÁRMINNÁL, sőt MÉSZÁROS GYULA hangtanilag különös gonddal feljegyzett szövegek közléseiben is megvan. Hogy a mai nyelv *dahi* 'is' és *daha* 'még' szavai között nem tudnék különbséget tenni, azt MÉSZÁROS GYULA és MOOR ELEMÉR is aligha gondolják komolyan, de ha valóban aggodalmaik volnának ebben a tekintetben, megnyugtatójukra közlöm török olvasókönyvem (Sammlung Göschel. 1916.) szótárának két illető adatát: (79. l.) *dahi* 'und, auch', (81. l.) *daha* 'noch'. Ami pedig a *-džigiz* képzőalakot illeti, ezt többek közt kimutattam egy török nyelvtanírónál, legújabban

pedig megtaláltam VÁMBÉRY ÁRMINNÁL is (Altosm. Sprachstudien, 157). Most már aztán egészen homályos előttem, hogy kinek hiányosak a török nyelvismeretei. Annyi azonban kétségtelen, hogy ezen a téren MÉSZÁROS GYULÁNÁL, MOÓR ELEMÉRNÉL és VÁMBÉRY ÁRMINNÁL a MÉSZÁROS GYULA által felállított tételek szerint súlyos bajok vannak. NÉMETH GYULA.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Balogh Ödön írja: KNIEZSA ISTVÁN „-nn->-dn- elhasonulás a magyarban” című közleményében: MNY. XXXIII, 168-9 a *Radnót* nevet az ó-felnémet *Raginwald*-ból fejlődött német *Reinold*-, *Renold*-ból származtatja. Idézi a marostordamegyeci 1453: *Ranolthfaia*, ma: *Radnótfája* helységnevet is. Közvetlen mellette van *Szászrégen*. Van-e valami összefüggés az ó-felnémet *Ragin*- és a *Szászrégen* helynév *-régen* része közt?

Kovalovszky Miklós írja: PAP KÁROLY MNY. XXXIV, 251-2 a *láttam én már karón varjút* kifejezésnek HERMAN OTTÓ és TOLNAI VILMOS-féle értelmezését idézi, s hozzáfűzi a saját, élményi alapon nyugvó magyarázatát. A jelentés kérdéséhez a következő adattal szolgálhatok: Szolnokon hallottam, amint egy 83 éves asszony valami meglepetésnek szánt hírre mosolyogva vállalt vont és azt mondta: *Láttam én már karón varnyút*. Értelme ebben az esetben nyilván ez volt: 'Láttam én már ilyen csodát, láttam én már nagyobb dolgot is'.

Szegedi Lőrincnek: (Vö. MNY. XXXIV, 340.) Arra a kérdésre, hogy Szász Póli írói álneve: *Iduna* milyen eredetű, felvilágosításul idézhetjük a Pallas-Lexikon következő cikkét: „*IDUN* (Idhunn), a skandináv mitologia nőalakja, a költészet istennének, Bragiinak (l. o) neje, az ifjúság istennője. Csodálatos almákat őriz, amelyekből az istenek esznek, hogy örökké ifjak maradjanak. Mikor Thiazi óriás sas alakjában hatalmába ejti I-t és Thrymheimbe repül vele, az istenek gyorsan megöregednek és azt követelik Lokitól, hogy kerítse ismét elő az istennőt. Loki sólyom alakjában az óriás házába repül, míg ez épp a tengerre hajózott; dióvá varázsolja I-t s elviszi. Thiazi sas képében üldözőbe veszi, de az istenek tüzet gyujtanak, a sas szárnyai megperzselődnek s most az ázok könnyen megölik őt. — *PETZ*.” Hogy pedig az *Iduna* név az *Idun* vagy *Idhunn* egyik helyesírási változata csupán, ezt igazolja az *Encyclopaedia Britannica*, amelynek 14. kiadásában a XII. kötet 73. lapján ezt olvashatjuk: „*IDUN* or *IDUNA*, in Scandinavian mythology, the goddess of youth and spring, daughter of the dwarf Svald, wife of Bragi, was keeper of the golden apples, the eating of which preserved to the gods their eternal youth. Idun personifies the year between March and September, and her myth represents the annual imprisonment of spring by winter.” A germán mitológiával való egyezésekre nyilván fölösleges rámutatnom. GOSZTONYI LÁSZLÓ.

S. J. irja: DR. KARL JÁNOS ÉS DR. VITÉZ TEMESY GYÖZÖ tankönyve: „A magyar föld és népe... az I. osztály számára“ (Bp., 1938. Az engedélyezés száma: 111.120/1938.-IX.) 47. lapján a következő „megállapítások“ találhatóak: „A nyugati németek részben már itt voltak, mikor őseink a hazát elfoglalták. A másik két csoport elenyésző kis részét Szent István hozta be. Túlnyomó nagy többségüket a török hódoltság után telepítették ide Németország különböző vidékéről.“ Ugyanitt a 49. lapon a tananyagot ismételtető kérdések között ezt olvassuk: „Felelj a következő kérdésekre: Mikor telepedtek le a magyarok Dunántúlon? Találtak-e itt már német telepeseket? A Középhegység és Tolna—Baranya németjei mikor telepedtek le?“ Az ilyen „tanok“-tól nem vagyok túlságosan elragadtatva. — **Felelet:** Igaza van! Különösnek kell minősítenünk, hogy a tankönyv miért tartja számon olyan pontosan a németeknek a honfoglalás idején való jelenlétét, ugyanakkor pedig pl. az avarokról és a szlávokról teljesen megfélekedzik. Holott ami a szlávokat illeti, ezek jelenlétében kételkedni nem lehet, míg a németeké legalább is kérdéses. Ma már a komoly német tudósok (SCHÜNEMANN, STEINHAUSER stb.) sem mernek a Dunántúl német tömegeket feltételezni a honfoglalás korában, legfeljebb csak Nyugatmagyarországon tesznek fel egész jelentéktelen apró „szigeteket“. De a német kontinuitás elmélete még ilyen szerény mértékben sem bizonyítható. Amíg ugyanis a Dunántúl számos szláv eredetű víz- és helynevet találunk, addig még Nyugatmagyarországon sincs egyetlenegy víznév sem, amelyet a magyarság a németből vett volna át: *Lajta* régen *Sár*, *Vulka* régen *Seleg*, *Csáva*, *Ikva*, *Gyöngyös*, *Pinka* stb. Ezzel szemben éppen a németiség vett át több víznevet a magyarból: *Vertowe* 1074-ben < m. *Fertő*, *Zickenbach*, a *Pinka* és a *Strém* mellékvizei < m. *Szék*. Ez pedig igenis a magyarság elsőbbségét jelenti. Sopron német neve *Ödenburg*, amely már a honfoglalás előtt is megvolt, nem sokat bizonyít, mert fontosabb városok, várak nevének folytonossága nem jelenti okvetlenül azt, hogy a nevet az ott élő nép őrizte volna meg. Megőrizhette az *Ödenburg* nevet a távolabbi, pl. bajor németiség is. *Bécs* neve vagy Mainznak cseh *Mohuč* neve nem bizonyítja Bécsnek valamikori magyar vagy Mainznak cseh lakosságát, bár mindkét névnek legalább ezeréves hagyománya van. Hogy a németiség Sopron környékén valóban nem élhetett valami jelentékeny számban, mutatja az a körülmény is, hogy a honfoglaló magyarság nem az *Ödenburg* nevet vette át, hanem a helynek a német elnevezéstől teljesen független *Sopron* nevet adta. A Szent István-féle német telepítés szintén nem épen kétségtelen. — A tankönyvíró urak tehát egy kicsit nagyobb gondnal válogassák meg amúgy is szűkre szabott mondanivalóikat.

KNIEZSA ISTVÁN.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,
A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZZÁROS

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXV. ÉVF.

1939. MÁRC.—ÁPR.

3—4. SZÁM

Wichmann György északi-csángó hangtanának kiadatlan részei.

WICHMANN északi-csángó hagyatékát részletesen ismerttettem a helsinki Finnugor Társaságtól nemrég kiadott északi-csángó szótárának megjelenése alkalmából (MNy. XXXII, 281—8). Ugyanott megígértem, hogy az északi-csángó hangtan kiadatlan részeit is hozzáférhetővé tesszük a tudomány számára. WICHMANN északi-csángó hangtörténeti tanulmányai — leszámítva a FUF-ben (VII, 31—53) megjelent „Zum stufenwechsel im ungarischen“ című, félig már a nyelvhasonlítás körét érintő értekezését — egytől-egyig magyar szakfolyóiratokban jelentek meg. „A *tš*, *s*, *z*, *š* és *ž* hangok története a moldvai csángó nyelvben“ című tanulmány (NyK. XXXVII, 149—63; XXXVIII, 265—6) az ezen hangok körül fölmerülő vitás kérdéseket igyekszik tisztázni. „A moldvai csángó magánhangzók történetéből“ című tanulmányában (MNy. IV, 160, 208, 295, 394, 457) az északi-csángó explosívák történetét dolgozta ki. „A moldvai csángó magánhangzók történetéből“ című tanulmánya (Nyr. XXXVII, 193, 241, 303), mely a mély magánhangzókat tárgyalja, a harmadik folytatással félbeszakadt. Ezek az eddig nyomtatásban megjelent tanulmányok, mint látjuk, nem merítik ki az egész északi-csángó hangtant. Mindenképen kívánatos tehát, hogy a csángó hangtannak kéziratban maradt részei is hozzáférhetőkké legyenek a szaktudomány számára.

Már a hátrahagyott kéziratok legelső átnézése alkalmával láttam, hogy a hangtani rész kiadása fölötté fontos és magának a szótárnak a használatához is nélkülözhetetlen. Ezért a Finnugor Társaság nagyérdemű elnökével: KANNISTO ARTÚRRAL abban állapodtunk meg, hogy ez a hangtani rész, noha jórészt kidolgozatlan és magában véve töredékes voltánál fogva szótárkiadványunk keretébe nem illeszthető be, mégis adassék ki, de ott jelenjék meg, ahová eredetileg írójuk is szánta, s ahol egyes részletei még WICHMANN életében megjelentek, vagyis a magyar szakfolyóiratok valamelyikében.

Az alábbi kiadvány tehát voltaképen folytatása és befejezése WICHMANN fentebb említett, 1907—1908-ban közölt északi-csángó hangtani búvárlatainak. Vele a szerző északi-csángó hangtana nagyjában teljessé egészül. E kiadatlan részek ismerete WICHMANN északi-csángó gyűjtésének hangtani megítélésé-

séhez okvetlenül szükséges. Világosság derül ezekből egyebek közt pl. a WICHMANNtól használt háromféle *ī*, *ē* és *ē* hangjelre, a mássalhangzóhasonulás számos jelenségére. A szótárt ismerető cikkemben s a szótár bevezetésében is utalás történt arra, hogy a csángó hagyatéak hangjelölése több tekintetben nem következetes. WICHMANN hangtani jegyzeteiben a szótár használója támaszpontokat találhat az ilyen következetlenségekből származó kétségek eldöntésére. Már HORGER ANTAL utalt arra, hogy WICHMANN csángó hangtani tanulmányaiban az orrhangúsodás jelölése nem egyenletes, a megfelelő fonetikai helyzetekben nincs mindig feltüntetve az orrhangúsodás (MNy. XXXV, 112—3). Erre a körülményre mi is többször utaltunk a szótár egyes adataihoz írt lapalji jegyzetekben. Épen ezért igen fontos az alább közölt hangtani fejezetekből félreérthetetlenül megtudni, hogyan látta WICHMANN ezt a nyelvjárási jelenséget fonetikai jelöléseinek minden egyenetlensége ellenére is.¹ A nyelvjárási sajátságok felfedezése hosszas, beható megfigyelés és tanulmány eredménye. WICHMANNnak elévülhetlen érdeme, hogy öthavi moldvai tartózkodása alatt kitűnő érzékel mélyen belelátott a csángó nyelv szerkezetébe, és bizony nagyon sok új dolgot látott meg. Természetes, hogy felfedezései nem egyszerre, hanem fokozatosan történtek, hogy gyűjtőútja végén sok dolgot világosabban, öntudatosabban látott, mint gyűjtés közben. Ezzel magyarázhatjuk fonetikus jelölésének egyenetlenségeit. Ezzel magyarázhatjuk, hogy szógyűjtésében WICHMANN még mindenütt *š*, *ž*, *š*, *ž* és néha *ts* jelölést használ, de csángó hangtani tanulmányaiban, mind a megjelentekben, mind az alább közlendőkben ezek helyett mindenütt *s*, *z*, *š*, *ž* és *ts* jeleket alkalmaz. Ezzel magyarázhatjuk a 3. személyű birtokos személyragban a *j* és *ž* használatának a szótár bevezetésében (XIV. lap) érintett kérdését. Épen ezért fontos WICHMANN hangtani jegyzeteinek teljes egészükben való kiadása, mert ezeket öthavi folytonos tapasztalat után akkor írta, mikor lelkében az északi-csángó nyelv szerkezetéről való kép lehető teljességében kialakult. E tanulmányokban nemcsak megfigyelésének élességét és kombináló tehetségét csodálhatjuk, hanem bámulhatjuk a magyar nyelvtudományban való oly nagy jártasságát is, amilyennel kevés külföldi tudós dicsekedhetik.

A hangtan kiadatlanul maradt része néhány százra menő, 4° nagyságú papírszeleteken maradt hátra. A hátrahagyott jegyzetek kétféle papirosra vannak írva. A már kidolgozott részek fehér papírra vannak tintával letisztázva. Maga a hangtani adatgyűjtés pedig, melynek alapján a kidolgozás történt, illetőleg történt volna, barna fogalmazópapír-lapokra ceruzával van írva. A magánhangzók rendszerét WICHMANN csaknem

¹ Itt említtem meg, hogy a szótárban a *tizēēhjet* címszó nyomdatechnikai okokból keletkezett sajtóhiba *tizēhjet* helyett.

egészen kidolgozta. A magánhangzóharmóniára, elisiora és a járulékhangokra vonatkozó jegyzeteket azonban már a ceruzával írt adatgyűjtésből közöljük. A mássalhangzók rendszerét egyetlen rész: a nasalisatio kivételével WICHMANN már nem dolgozta ki, de ceruzajegyzetekben fennmaradt az adatgyűjtés, mely szöveg nélkül is érthetően elénk tárja WICHMANN észleleteit és felfogását a mássalhangzók terén. A nasalisatio kérdésében WICHMANN szóval is megfogalmazta megfigyelése eredményét.

A mássalhangzók tárgyalásának rendjében WICHMANN tárgyalási rendszerén csak annyit változtattam, hogy a mássalhangzónyúlásra (ikerítődésre) és mássalhangzócsökkenésre vonatkozó adatokat célszerűség kedvéért külön választottam a többi változástól. Ezenkívül, minthogy maga WICHMANN külön csoportot vett fel a palatalisatio számára, az ilyen természetű hangváltozás példáit mind ide tettem át.¹

És most adjuk át a szót WICHMANN GYÖRGYNEK.

I.

Magánhangzók.

á ~ á.

lång 'láng'. Vö. *lang* Háromszék m., Csík m., Udvarhely m. Szombatfalva, Székelyföld, Szolnok-Doboka m., Debrecen, Mezőtúr, Dráva mell. (MTsz.); *lang* Mátészalka vid. (Nyr. XXVI, 495), Vép vid. Vas m. (Nyr. XXIX, 172); *langal* Zala m. Kővágóórs, *långgol* Püspökladány, *langalló* Szatmár m. Kapnikbánya és vid., Veszprém m., Répcse mell. Nemesviss, Győr m., *langaló* Vas m. Kemenesalja, Pápa, Székesfehérvár, *langaluó* Sopron m. Horpács, *langoló* Tolna m. Felsőnyék, *langas* Baranya m. Ormányság (MTsz.).

ã ~ o.

balhã 'bolha'. Vö. *balház* Baranya m. Csúza (MTsz.); a régiebb irodalomban: *balha* Pesti: Fab. 1536., *balhát* Helt: Mes. 1566., *balhákat* Mel: Herb. 1578., stb. (l. NySz.), *balha* BesztSzőj., SZIKSZAI FABRICIUS szój. [Szláv eredetű; vö. ószl. *blsha*, újszl. *bolha*; vö. MIKL., SlavEl. 35. sz.]

mãnãstãr 'monostor'. Vö. a régiebb irodalomban: 1256: *Paradanmonustura*, 1317/1329: *Kulusmonustra* (így is: 1341: *Culusmunustura*), 1344: *Monusturuta*, 1355: *Ahtunmonustur* (így is: 1355: *Munustur*); de 1377 után csak ilyenféle alakok: *Monostor*, *monastra*, *monostora*, *monostra* (OkI Sz.). [Jövevény-szó; vö.: ószl. *manastyrb*, *monastyrb*, *monostyrb*; olasz *mana-*

¹ Szerkesztési szempontjaink szerint az eredeti kéziratban bizonyos formai változtatásokat tettünk. — A SZERK.

stero, monasterio, monostièr; dalm. horv. *manastir, monastir*; újszl. helynév *Monošter* (vö.: ÁSBÓTH: NyK. XVIII, 375, VOLF GYÖRGY, Kiktől tanult stb. 82—5; MELICH, SzJövsz. I, 2:334—6; MELICH véleménye szerint a magyar *monostor* „esetleg szlovén úton közvetített olasz eredetű szó.”]

tāppānt 'toppant'. Vö. *tappancs* 'nagy láb' Tolna m. Szegszárd, *tappancs* 'nehéz lábú' Vas m. Kemenesalja (MTsz.).

a ~ á.

barān 'bárány'. [Szláv eredetű; vö. ószl. *baran*, *boran*, tót, lengy. *baran* (vö. MIKL., SlavEl. 16. sz., BUDENZ: NyK. I, 310).]

q̄ ~ ó.

pān̄k 'pók'. Vö. *pánk* Székelyföld, Háromszék, Brassó m. Hétfalu, *pank* Torna m., Székelyföld, *pankháló* Rozsnyó és vid., *ponk* Udvarhely m., *ponk-áló* Abaúj m. Beret, *punk-háló* Bodroghköz, *punk-hálló* Torontál m. (MTsz.), *ponk* Halmágy NyK. XXXI, 376. [Szláv eredetű szó; vö. ószl. *paqkū*, újszl. *pavok*, szerb *pauk*, cseh *pavouk* stb. (MIKL., EtWb.).] — A magánhangzováltozás csak látszólagos, mert itt biztosan két külön átvétellel van dolgunk: *pān̄k* és a többi orrhangú alakok eredetije az ószl. *paqkū*, míg *pók* [*p^aók*, *pok*, *puk* (MTsz.)] újabb jövevény és legjobban az újszl. *pavok* és szerb *pauk* alakokból magyarázható. Hasonló szópárok a magyarban: *donga* ~ *duga*, *munka* ~ *nuka*, *múka* (MTsz.). Vö. MELICH, SzJövsz. I, 1:180; a *munka* és *pók* szavakra nézve másképp ÁSBÓTH, A szláv szók a magyar nyelvben 28—9.

o ~ a.

Itt először is a következő szláv eredetű szavak említendők:

bob 'bab'. Vö. 1211: *Bobzem*. OklSz. [Vö. óbolg. *bobū*, újszl., szerb, bolg. *bob* (MIKL. SlavEl., EtWb.).]

borozdo (<**borozdā*) 'borozda, barázda'. Vö. *borozda* Székelyföld, Háromszék m., Udvarhely m. Rava, Erdővidék, Csík m., Borsod m. Sáta és vid., Rimaszombat, Bereg m., Szatmár m. Sárköz, Torontál m. Lőrincfalva, Hódmezővásárhely, Dunavecse, Kalocsa, Kiskúnhalas, *borozdā* Gömör m., *borázda* Órség (MTsz.), *borozda* Csíkszentdomokos (NyF. IX, 22), Halmágy (NyK. XXXI, 376), Abaúj m. (NyF. XIII, 34); a régebbi irodalomban: 1655: *borozda* ACsere: Enc., 1645: *borozda* GelKat. (CorpGram.). [Vö. óbolg. *brazda*, újszl., szerb *brazda*, cseh *brázda*, l. szorb *brozda*, ruth. *borozda*, és *brazda*, or. *borozda*, MIKL., SlavEl., EtWb.] — Lehet, hogy a *borozda*-féle alakok nem délszláv eredetűek (mint *barázda* stb. hosszú másod szótagbeli magánhangzóval), hanem valamelyik északi szláv nyelvből valók.

hotār 'határ'. Vö. OklSz. egyszer 1095: *hotar*, de már 1240-ben és azután mindig *hatar*; NySz. 1217: *hotar* (CZINÁR). [? Vö. szerb *hatarī*, *hotarī* 'ambitus', ruth. *hotar* 'Grenzraum', *chōtar* 'Grenze'; újszl. horv. *kotar* 'territorium', szerb *kotar* 'Zaun um d. Heuschober', cs. *kotár* (MIKL., EtWb., MUNKÁCSI: NyK. XVII, 111); vö. oláh (*h*)*otar*.¹]

ius < **vius* < **vios* 'viasz'. Vö. *viusz* Brassó m. Hétfalu; a régibb irodalomban: 1436—9: *viuz* BécsiK., XV. sz. második feléből: *viuz* AporK., 1508: *viuz* NádK. (NySz.), 1564: *vioznak* (OklSz.). [Vö. óbolg. *voskū*, újszl. *vosk* és *vojsk*, szerb *vosak*, cs. *vosk* (MIKL., EtWb.).] — A kódexek *viuz* alakjának *u*-ja *u*-nak vagy *o*-nak, de semmi esetre sem *a*-nak olvasandó.

loŋko (< **loŋká*) [„*lanka*“] 'alacsony, bokros folyópart'. Vö. *lonka* Székelyföld, Csik m., Bukovina (MTsz.); a régibb irodalomban: 1389: *lonkas*, még 1505-ben is: *Lonka* (OklSz.). [Vö. óbolg. *lŋka* 'palus, sinus', újszl. *lōka*, szerb *l'uka*, 'urese, Thal, Meerbusen' (MIKL., SlavEl., EtWb.).]

lopāt 'lapát'. [Vö. óbolg. *lopata*, újszl. szerb *lopata* (MIKL., SlavEl., EtWb.).]

molom 'malom'. Vö. a régibb irodalomban: 1247: *Zereda molna*, 1525: *Janosdeak molna*, 1256, 1354, 1360: *molun*, 1363, 1368, 1377, 1385, 1405: *molon*, 1412: *Molom*, 1442 (?): *molom*, 1340, 1360: *molum* (OklSz.), 1639 (esetleg 1565): *molnokath* Ver: Verb., 1569: *molnoddal* ComBal. (NySz.). [Vö. óbolg. *mlynū*, *mlinū*, újszl. *mlin*, *malen*, horv. *malin*, szerb *mlin*, cs. *mlýn* (MIKL., SlavEl., EtWb.).] Vö. *molnár*.

pop 'pap'. Vö. **pop* Bihar m. Jánosfalva NyF. XXIX, 9; a régibb irodalomban: 1266—1380. mindig *o*-val: *Pop*, *pop*, 1381-től fogva mindig *a*-val (OklSz.). [Vö. óbolg. *popŋ*, újszl., szerb, cseh, tót stb. *pop* (MIKL., SlavEl., EtWb.; MELICH, SzlJövsz. I, 2:355—8).]

poroŋšol 'parancsol'. Vö. *poroncsol* Székelyföld, Háromszék m., Nyitra m. Vághosszúfalu, Pozsony m. Deáki, *poroncsolat* Udvarhely m. Homoród vid., Kolozs m. Zsobok (MTsz.), *poroncsol* Halmágy (NyK. XXXI, 376). [Vö. óbolg. *porāčī* 'mandatum', újszl. *porōčiti*, *poračiti* 'mündlich auftragen' (MIKL., SlavEl., EtWb.).]

rob 'rab'. [Vö. óbolg. *robŋ* és *rabŋ*, újszl., horv., szerb, cseh *rob* (MIKL., SlavEl., EtWb.).]

rokin,tsā 'rakonca 2' (MTsz.). Vö. *rokinca* Székelyföld, Háromszék m., *rokonca* Székelyföld, Gömör m., *rókinca* Székelyföld, Háromszék m., Udvarhely m., Olasztelek, *rókonca* Székelyföld, *rókanca* Székelyföld, Háromszék m., Udvarhely m. (MTsz.); a régibb irodalomban: 1354: *Rokunchas*, még 1567-ben is *o*-val: *rokonzayaba* (OklSz.), 1713, esetleg 1567: *rockontza* Vallást. (NySz.). [Vö. szerb *rukunica* 'Handhabe, Griff', *ruku-*

¹ A *határ* származtatására l. MELICH: MNy. XXVI, 166. — Cs. B.

nice 'die Deichselstange eines einspännigen Wagens' (Mikl., SlavEl.; vö. szerb *ruka*, újszl. *róka* 'kéz').]

A *bob*, *hotār* és *rob* szavakra nézve lehetne esetleg oláh hatásra is gondolni (vö. oláh *bob*, (*h*)*otar*, *rob*), de a többire nézve már nem (pl. az oláh *lopată* és *popă* alakokból a csángó nyelvben **lopātā* és **pōpā* lett volna; vö. *pomānā* 'alamizsna' <oláh *pomanā*, *lōzā* 'rekettyefűz' <oláh *lozā*): Megjegyzendő, hogy — a *hotār*, *loŋko* és *rokintsā* szavakat kivéve — az *o*-t egy labialis mássalhangzó (*m*, *b*, *p*, *v*) vagy megelőzi, vagy követi (az *ius* <**vios* szóban, igaz, nem közvetlenül), épen úgy, mint ezekben: *pogān* 'pogány', *postō* 'posztó' stb. (vö. ÁSBÓTH, A szláv szók a magyar nyelvben 24). A *loŋko* 'lanka' szóban -*oŋ*- az óbolgár *q*-nak felel meg, épen úgy mint pl. ezek: *doŋgo* 'donga' (*daga*), *koŋkol* 'konkoly' (*kakoli*). [Vö. még pl. *kondor* 'kondor' (**kūdri*), *bolond* 'bolond' (*blādū*), *sombot* 'szombat' (*sq̄bota*) (vö. ÁSBÓTH i. h. 23).]¹ A *rokintsā* szó valószínűleg újabb átvétel (<újszl.? vö. fönt); a csángó *hotār* esetleg az oláhból való.

Hogy az *o* a szóban forgó szavakban — legalább többiségükben — nem különleges moldvai csángó jellemvonás, az abból is látszik, hogy legalább öt szóban az *o* részint a magyarországi székely nyelvjárásterületen is, részint azon túl is (vö. fönt a *borozdo*, *pop*, *poroșöl*, *rokintsā* szavak alatt) előfordul.

Azonkívül még *o* áll a köznyelvi *a*-val szemben a következő szavakban is:

bogol 'bagoly'. Vö. *bogoly* Abaúj m. Beret, Zemplén m. (MTsz.); a régebbi irodalomban: 1335: *Boglaswegh*, 1366: *Boglyasto*, 1391: *Boglyas* (Oklsz.), 1508: *bogol* DöbrK., 1723: *boglyot* Csúzi: Sip. (NySz.). [Vö. vog. ⁺*mānglā*, ⁺*manxlā* 'gemeine Eule', vogL. ⁺*māxle* 'Horneule', ⁺*māñxlā* 'bagoly', osztj. *makla* 'pernis apivora' (BUDENZ, MUSz. 447; MUNKÁCSI: NyK. XXV, 271).]

buhudz (<**bohudz*, vö. **o*> *u* Nyr. XXXVII, 305) 'bajusz'. Vö. *bojsz* Szolnok-Doboka m. Apanagyfalva (MTsz.), ⁺*bojc* Bihar m. Jánosfalva (NyF. XXIX, 9).

mek-fodj 'megfagy'. Vö. *fogy* Háromszék m., Maros-Torda m. marosi alsójárás, Bereg m. Munkács és Beregrákos vid. (MTsz.), *fogy* Csíkszentdomokos (NyF. IX, 22); a régebbi irodalomban: 1526—7: *fogy* ÉrdyK. (NySz.). [Vö. vog. *pōl*, *pāl*, osztj. *pōt*- (BUDENZ, MUSz. 483, MUNKÁCSI: NyK. XXV, 269, SETÁLÁ: NyK. XXVI, 410).]

fodđjō 'faggyu'. [Vö. osztj. *polt* (BUDENZ, MUSz. 485; MUNKÁCSI: NyK. XXV, 270, SETÁLÁ: NyK. XXVI, 400).]

foizot (<**foizāt*) 'fajzat'.

¹ ÁSBÓTH véleménye szerint nem bizonyos, hogy *lanka* szláv eredetű (i. h. 26).

ki-fokod (<*fokād) 'kifakad'. Vö. *fokad* Debrecen, *bé-fokad* Eszék vid., *fokadék* Székelyföld, *fokadványos* Háromszék m., *foggat*, *kifoggat* Háromszék m., *fokad* Csíkszentdomokos (NyF. IX, 22); a régiebb irodalomban: 1565, 1683: *fokad* Mel: Sám., Szathm: Cent., 1695: *ki-fokad* Hall: HHist., 1619, 1669: *fokadék* KDebr., Nad: Kert., 1669: *fokaszt* Pós: Igazs., 1678, 1772: *foggat* Derk: ŐÉlet., Gyöngy: Cup. (NySz.). [Vö. vog. *pokati*, *pokapi* (SZINNYEI, NyH.³ 153).]

fol [„fal“] 'egy falatot elharap'. Vö. *folánk* Palócság (MTsz.). [Vö. vog. *pōl-*, *pūl-* 'falni', osztjJ. *pulem* 'verschlucken', *pul* 'Bissen, Stück' (BUDENZ, MUSz. 492; MUNKÁCSI: NyK. XXV, 268).]

kon 'kan, kandisznó'.

mog 'mag'. Vö. *mog* Bánffyhyunad (MTsz.), Abaúj m. (NyF. XIII, 34); a régiebb irodalomban: 1199—1299: *Mog*, *mog*, *Moch*, *Mochu*, *Mok*, *Mogh* (OkI Sz.) [Vö. ? osztj. *mōx*, *mox* J., *mōk* S. 'junges Tier; Ei' (CASTRÉN); *mōχ* 'fiók, kölyök; gyermek' (PATKANOV); vogÉ. *mongi*, **muñi*, Kond. *moñ* 'tojás' (BUDENZ, MUSz. 598; MUNKÁCSI: NyK. XXV, 269).]

mogzot (<*mogzat) [„magzat“] 'nemzedék'. Vö. **mogzat* Bihar m. Jánosfalva (NyF. XXIX, 10). Vö. fönt *mog*.

mogos 'magos'. Vö. a régiebb irodalomban: 1093—1336: *mogos*, *Mogus* (OkI Sz.), 1397: *mogostyget* (KamLt.), 1257: *mogoshalom* (WENZEL), 1678: *mogosság* Derk: ŐÉlet. (NySz.).

muk <? **mok* ebben: *šere-muk* 'makk'. L. *o* > *u* (Nyr. XXXVII, 305).

morok 'marok'. Vö. *morok* Zemplén m. Deregyő (MTsz.), Csíkszentdomokos NyF. IX, 22, *morek*, *morék* Abaúj m. NyF. XIII, 34; a régiebb irodalomból: *morkaban* PeerK. (XVI. század elejéről) (NySz.).

motot (<*motât) 'matat'. Vö. *motorász* Székelyföld, Debrecen, Csallóköz, Tolna m., *motyorász* Kassa vid. (MTsz.). Vö. *motoz*, Székelyföld: *matóz* (MTsz.).

nođj 'nagy'. Vö. a régiebb irodalomban: 1055: *nogu* és még 1476-ban is *Nogh* (OkI Sz.), 1525—1531: *nogh* TelK. (NySz.).

toplq 'tapló'.

tosit 'taszit'. Vö. *toszit* Szatmár, *toszit* Heves m. Kenygel, Bihar m. Székelyhíd, Debrecen, Hajdú m. Kaba, Szabolcs m. Besenyőd, *toszét* Ugocsa m. Gódnéyháza, *toszint* Hegyalja, Abaúj m. Beret, *toszénsd* Bereg m. Dercen; *tosz* Szatmár m. Kapnikbánya és vid., *toszik* Dunántúl. Alföld, Nagykőrös, Újverbász, *bé-tosz* Csík m., *el-tosz*. Szolnok-Doboka m. Málom, *toszogat* Tolna m. Szegszárd, Beregszász (MTsz.); a régiebb irodalomban: 1590: *toszitangya* Kár: Bibl., 1645: *toszított* GKat: Titk., 1615: *toszent elő* Zvon: PázmP., 1613: *toszni* Pázm: Kal., 1647: *tosz* GKat: Válts. stb., 1661: *toszogattyák* Udvar: Dáv. stb. (NySz.).

tsommog [„*cammog*“] 'valaki után ballag, valamire leelkedik'.

tjokoń 'takony'.

\bar{q} (q) \sim a ($< *á$)

mō, mō 'ma'. Vö. *mó* Göcsej, Beszterce-Naszód m. Zselyk, *móa* Zala m. Hetés, Dobronak, *mua, m^ua* Vas m. Órség, Göcsej, Páka. (Vö. BALASSA, TMNy. 87.)

$o \sim ó$.

hoh'èr 'kutyahóhér'. Vö. *hohár* Csallóköz; a régibb irodalomban: 1526—1527: *hoheerne* ErdyK., 1667: *hohér* Sám: 3 Fel., 1708: *hohérnak* PPI. (NySz.) [Vö. német *Haher* (ΣΙΜΟΝΥΙ: Nyr. VII, 242).]

kokońno ($< *kokońná$ v. $*kokońná$) 'húsvéti túrós lepény'. Vö. 1544: *kokońnat* (OkISz.), 1588: *kokannya* Mon: Apol. (NySz.). [Vö. olasz *cuccagna* (Nyr. XXVIII, 175).]

Mind a két szóban a rövid *o* valószínűleg eredetibb.

$o \sim u$.

johòr ($< *johàr$, vö. $\hat{a} > o$, Nyr. XXXVII, 199) 'juhar, ihar, jávor'. Vö. a régibb irodalomban: 1330: *johor*, 1337: *joharfa*, későbbben már így: *juhar, juhar* (OkISz.). [Szláv eredetű szó: vö. óbolg. *javorŭ* 'platanus', újszl., bolg. *javor*, szerb *javor* és *jahor*, cseh *javor* (MIKL. SlavEl., EtWb.).] — Biztosnak látszik, hogy az *o* itt mindenesetre eredetibb, s hogy a „köznyelvi“ *u* későbbben fejlődött (*o*-ból); arra mutatnak az idézett alakok a régibb irodalomból is (a *johor* alak t. i. valószínűleg *johar*-nak olvasandó). Hogy milyen okoknál fogva felel meg itt az *o* szláv *a*-nak, azt már nehezebb eldönteni. Régi hangátvetés: $*johar < *jahor?$ — A $h \sim v$ hangcserére nézve vö. *bivaly* \sim *bihal*. [Vö. óbolg. *byvolŭ*, újszl., szerb *bivol* (MIKL., SlavEl., EtWb.).] Figyelemre méltó itt a szerb *jahor* alak is. — Vö. még $o \sim i$ (*johòr* \sim *ihar*).

odvòr ($< *odvâr$) [„*udvar*“] 'az uraság háza'. Vö. *odvar* Háromszék m. Zágony; oklevelekben háromféle alakban fordul elő: 1. *uduor* (1193: *vduor*, 1200: *uduor*, 1203/1254: *uduor*, 1330: *wduor*); 2. *oduor* (1226: *Odvory*, 1328/1334: *oduor*, 1373: *oduorhel*, 1405: *Oduor*); 3. *uduar* (1332: *udvar*, 1353: *wduar*, 1421: *uduar*, 1521: *wduuar*) (OkISz.). [Szláv jövevényszó; vö. óbolg. *dvorŭ*, újszl., bolg., szerb *dvor*, cseh *dvŭr* (MIKL., SlavEl., EtWb.).]

$*o > i$ ($*og > ig$, $*ol > il$, $*on > in$, $*oš > is$).

($*og > ig$.)

sřrig 'sárga'. Vö. *sárig* Háromszék m., Brassó m. Hétfalu, Csík m., Udvarhely m., Székelyföld (MTsz.), *řa'rig* Halmágy

NyK. XXXI, 373, *sárog* Háromszék m., Erdély (MTsz.); a régebbi irodalomban: *sárig* Székely: Inst. (Nyr. II, 224), *sarik* Baranyai: Inst. (Nyr. II, 225), a XVIII. századból ~ 1504: *sarog* (OkISz.). [A lap szélén W. kézirati jegyzete: „Ehkä päinvast. ig > og matala vok. assim.“]

(*ol > il.)

bāiil [„bájol“] 'kuruzsol'.

hokkìl (<*hokkol) 'hókoltat, hőköltet (lovat)'.

ìlvàsõ 'olvasó; gyöngy, gyöngyszem'. A régi irodalomban az OkISz. és NySz. szerint mindig *o*-val.

kiliš (<*killintš) 'kullancs, kollancs'. Vö. *kolláncs* Répce mell., Balaton mell. (MTsz.); a régebbi irodalomban: 1599: *killincz* Adámi: Bar.¹, 1615: *kolláncz* Zvon: Pázm P., 1617: *kolláncsokot* Lép: Ptük. [Szláv eredetű szó: vö. újszl. *klošč*, *klěšě* 'Zecke', cseh *klišť*, ruth. *klišě* (MIKL., EtWb.: „Aus dem. . . nsl. *kloš* und dem magy. kolláncs ergiebt sich eine alte Form *kląšě*, asl. *kląštvo*.“ L. MIKL., SlavEl.² 82. 1.]

šillān (<*šillān) 'csalán'. Vö. *csijány* Székelyföld, *csihány* Háromszék m. Kovászna és orbai járás, Székelyföld, *csihán* Háromszék m., Erdővidék, Marosszék, Nyomát, Marosvásárhely, Székelyföld, *csiján* Háromszék m., Szolnok-Doboka m. Domokos, *csián* Háromszék m., *csilyán* Hunyad m. Lozsád, *csilán* Kapnikbánya, *csinál* Debrecen, Szatmár m. Patóháza, Zemplén m., *csilánt*, *csilánk* Szabolcs m. Besenyőd ~ *csollány* Göcsej, *csollán* Répce mell., Sopron és Vas m., Felső-Bácska, *csollánt* Órség, *csolyán* Veszprém m., *csonál* Nógrád m., *csonár* Bereg m., Munkács és Beregrákos vid., *csójján* Zala m. Kővágóörs, Révfülöp, Fehér m. Csurgó, *csóján* Fehér m. Csurgó, *csójány* Veszprém m. Csetény, *csohán* Deés, *csovány* Hont m., Ipoly völgye, Kovár vid., *csóvány* Mátyusföld, Tallós, Csallóköz, Komárom m. Naszvad, Nógrád m. Tolmács, Hont m. Páld és Ipolyság (MTsz.) (az eredeti *a*-vokalizmussal ezen szó — MTsz. szerint — a következő helyen fordul elő: Baranya m. Csúza, Dráva mell. Kopács, Szlavónia, Nógrád m., Gyöngyös vid., Gömör m., Rimaszombat, Rozsnyó vid., Palócság, Bereg m.); a régebbi irodalomban: 1676: *tsilán* Cseh: Orvk., 1696: *csillyán* Illy: Préd. ~ 1685: *csollyán* Com: Orb., 1689: *csollyán* Land: Uj Segits., kb. 1790: *tsollán* Gvad: Nót., PM.; az oklevelekben (1311—1536.) az OkISz. szerint mindig *a*-val. [Török eredetű szó: vö. csag. *čalayan*, tel. kumand. *čalkan* 'csalán' stb. (GOMBOCZ: MNy. III, 110—1).]

tāpšil 'tapsol'.

(*on > in.)

? *bu,đjin* (<*budoñ, vö. *bodony* Baranya m. Ormányság, Székelyföld) 'kútkávanak kivájt fatörzs'.

dòrši, de így is: *dòršo* (<**dòr,tšon*, vö. NyK. XXXVII, 156) 'gyorsan'. Vö. hétfal. csáng. *đjoršon* (Csernátfalu).

gòr,đjin (vezetéknev). Vö. *gordon* 'mindenféle magasra nőtt és összegubancosodott kórós burján vagy ilyenel benőtt hely', *gurgyin* Heves m., *gurdin* Nagykúnság, Heves m. Tiszaszöllös ~ *gordony* Sátoraljaújhely, *gordon* Hegyalja, Torna m., *gurdon* Szeged, Abaúj m., *gordó* Heves m. (MTsz.).

grind [„*gorond*“] 'sziget'. Az oklevelekben (1330—1525.) — az OklSz. szerint — ilyen alakok fordulnak elő: *gorong*, *gorongy*, *gorond* 'locus eminens, monticulus'. — SIMONYI véleménye szerint (Nyr. XXXI, 36) a magyar *gorond* 'a föld köralakú emelkedése, víz nem járta hely, domb, halom' a *porond* és *görongy* (*garangy*, *gorongya*) szavak kontaminációjából keletkezett; szerinte az utóbbi szláv jövevényszó és egy föltételezendő szláv **gradi* alakra vezethető vissza, „csakhogy ez a szláv forrásokban nem mutatható ki, de élhetett valamikor mint... az általános szláv *gruda* 'görongy' mellékalakja". Nézetem szerint a *gorond* és *görongy* szavak elválasztandók egymástól. Mind a kettő valószínűleg szláv eredetű. Az utóbbi: *görongy* (*gorongya*, *garangy*), mint SIMONYI is véli, alkalmassint a szláv *gruda* 'görongy' szóval függ össze. Ellenben *gorond* 'domb, halom', *grind* 'sziget' (nb. az oklevelekbeli *gorong*, *gorongy* alakokat!) a következőkkel vetendő egybe: ó-egyhszl. *gradi* 'mell', újszl. *grudi*, bolg. *grūd* 'csecs', *grüdi* 'mell', szerb *grudi*, cseh *hrud*, lengy. *grędz*, ruth. *hrud*, *hrudy*, or. *hrudi*; vö. tót *hrud* 'Erhöhung'. [MIKLOSICHNÁL (EtWb.) így: „Vergl. slk. *hrud* erhöhung.“] Tehát *gorond*: *gradi* épen úgy, mint pl. *bolond*: *blǫdū*, *porond*: *prǫdū*.]

rokin,tsā 'rakonca 2' (MTsz.). Vö. *rokinca* Háromszék m., Székelyföld, *rókinca* Háromszék m., Udvarhely m. Olasztelek, Székelyföld ~ *rokonca* Székelyföld, Gömör m., *rókonca* Székelyföld. [Szláv eredetű szó; vö. szerb *rukunica* 'Handhabe, Griff', *rukunice* 'die Deichselstange eines einspännigen Wagens' (MIKL., SlavEl.).]

(**oš* > *is*.)

ālmis 'álmos'. (?)*

Hogy az említett hangváltozás főképen *g*, [*l*], *n*, *š* előtt megtörténhetett, arról tanúskodnak még a következő, magyarországi nyelvjárásokból való példák: [**og* > *ig*:] *bádig* Háromszék m. ~ *bádog* (?) (| *baligács* Vas m. Őrség, *buligács* ~ *balog*, *balogács* | *tárigy* Somogy m. ~ *tályog* || [**on* > *in*:] *abrincs* Balaton mell., Nyitra m. Vághosszúfalu, Vác (NyF. X, 14), Pápa vid. (NyF. XVII, 9) ~ *abroncs* | *alacsin* Baranya m. Ormánság ~ *alacsony* | *állingál* Székelyföld ~ *állongál* | *boringat* Gyöngyösorosi ~ *borongat* | *csiszinka* Háromszék m. Uzon

* A kérdőjel W. lapszéli ceruza jegyzete.

~ *csicsonka* | *csicsinkázik* Kolozsvár, Kisküküllő m. Szőkefalva, Segesvár, Székelyföld, *csiszinkázik* Háromszék m. Uzon
 ~ *csicsonkázik* | *csorinka* Háromszék m. ~ *csoronka* | *kocsint*
 ~ *kocsont* | *osint* Háromszék m., *usint* Orosháza, Háromszék m., Székelyföld ~ *osont* | *szállingál* Háromszék m., *szálingál* Temesköz ~ *szállongál* || [**oš > iš:*] *anyáis* Zala m. Gelse és vid. ~ *anyájos* | *divális* Csallóköz, *divalis*, *devalis* Mátyusföldre (Tallós) ~ *dévályos*, *deványos* [W. lapszéli ceruzajegyzete e ponthoz: MUNKÁCSI: Nyr. X, 342: *lapos > -is*, *páros > -is*, *hamos > -is*. „Egy hangrendi változás, mely a második szótag zárt hangzóját a sziszegő mássalhangzó előtt *i*-vé alakította“] | *fóris* Zala és Győr m. ~ *fuvaros* | *hamis* ~ *hamos* Göcsej | *hónapis* Répce vid., Veszprém m. ~ *hónapos* | *lapis* Dunántúl, Répce mell., Vas m. Őrség. Hetés (Dobronak), Göcsej, Zala m. Gelse és vid., Somogy m. (KUBINYI—VAHOT), Baranya m. Ormányság, Eszék vid., Szeged és vid., Gömör m., Zemplén m. Bodrogekisfalud, Szilágys m. (MTsz.), Abaúj m. (NyF. XIII. 34), Halmágy (NyK. XXXI, 373) ~ *lapos* | *palizsnya* Hajdú m., *palizsna* Makó ~ *palozsna*, *palos*.

**u > i*.

A hangsúlytalan *u* az első szótagbeli *i* hatása alatt *i*-vé hasonult ezekben:

kišidá (< **ki-šudā*¹) 'kicsoda'. Vö. *kicsida* Szolnok-Doboka m. Domokos, Répce mell., Göcsej (MTsz.).

mišidá (< **mi-šudā*) 'micsoda'. Vö. *micsida* Szolnok-Doboka m. Domokos és Apanagyfalva, Hetés (Dobronak), Répce mell., Göcsej (MTsz.). Szógyűjtemény: *šiklik* 'csuklik', *šipàr* 'csupor', *šiga* 'csiga' (vrt. *csugolya* = *šugulá*; páinvast. *šugula* 'csigolya'). Vö. MNy. IV, 215.

ö > ü.

Az első (illetőleg az első és második) szótag *ö*-je a következő szótagbeli *ü*-höz hasonult ezekben:

gümbülü 'gömbölyü' (ellenben: *gömbölög* 'gurul'). Vö. pl. *küszürü*, *-rű* Háromszék m. Uzon, Csík m., Székelyföld (MTsz.), *küszürü* Halmágy (NyK. XXXI, 373), hétf. csáng. *küšürü* (Csernátf.) 'köszörü'.

külü 'kölyü'. Vö. *külü* Háromszék m. (KRIZA), Kiskúnység (Nyr. XXIII, 142); a régiebb irodalomban: *külüben* PP. 1708., *kalló-külyüje* (TörtTár. XXII, 251), *pappiros külyűhöz* MHeg: TOszl. 12 (1648.).

künü, de így is: *könv* 'könny'; *künüš* 'könnyes', de *könvöz* 'könnyez'. Vö. hétf. csáng. *könü* (Csernátf.).

¹ Vö. *u* ~ *o* alább.

küñüt [„könnöd“] 'könnyű': ellenben *köñüöbbön* 'könnyebben', *mek-köñüöbbit*. Vö. hétf. csáng. *küñüd* (Csernátf.); a régebbi irodalomban: 1617: *küñüü* Lép: Ptük. II, 13, 1626: *künyü* Káldi: Bibl. (NySz.).

küpu 'köpü'. Vö. *küpu* Háromszék m., Csík m., Udvarhely m. Etéd, Pápa vid., Nógrád m. Fülel (MTsz.), Csíkszentdomokos (NyF. IX, 22), Halmágy (NyK. XXXI, 373).

kürül 'körül'. Vö. *kürül* Háromszék m. (MTsz.), Halmágy (NyK. XXXI, 373).

ülü 'ölyü, ölyv'. Vö. *ülü* Háromszék m., Udvarhely m., *üllü*, *üllü* Udvarhely m., *üllü* Csík m., *hülü* Nagykovács, *üjjü* Szilágy m. (MTsz.), *ülü* Csíkszentdomokos (NyF. IX, 22), Gyergyó (NyF. XX, 38), Halmágy (NyK. XXXI, 373), hétf. csáng. *ülü* (Csernátf.).

$\varepsilon > \acute{a}$.

Az első és második szótagbeli eredeti ε a harmadik szótagbeli \acute{a} hatása alatt \acute{a} -vá hasonult ezekben: *ástárhá* 'eszterha' (vö. ószl. *stréha*), *sárádá* 'szerda' (vö. ószl. *sréda*). — Ezen hasonulás, úgy látszik, különleges moldvai csángó jelenség, mert tudtommal a rokon székely nyelvjárásokban se fordul elő (vö. MTsz.). A RUBINYINÁL található *széreda* alak (Nyr. XXX, 60) talán a déli moldvai csángó nyelvjárásból való (az \acute{e} betű hangértéke nincsen megmagyarázva). Ugyanilyen hasonulás történt ebben is: *tánnáp* (< **tennáp*) 'tegnap' (RUBINYINÁL i. h. *ténnap*).

$\varepsilon > \ddot{o}$.

Ha az első (illetőleg az első és második) szótagban rövid \ddot{o} volt, akkor a következő szótag (illetőleg szótagok) ε -je \ddot{o} -vé hasonult.

Példák: *döglöttöt* 'döglöttet', *döglöttök* 'döglöttek', *jöwöndö*, *jöwöt* [„jövet“] 'jövedelem', *kölös*, *körtö* (de még így is: *körte*, tárgyeset: *körtiet*), *kötölék* 'kötelék' *kötöstöm* 'kötöztem', *köwös* (de így is: *köwes*) 'keves', *köwösön*, *köwösöb*, *közrö* 'közre', *közöp* (< **közep*) 'közép', *közölöb* (de *köziel*), *közöpös*, *lökötöm* 'löktem', *nörrög* (de így is: *nürreg*), *öklöl*, *ölöl*, *örög*, *östö* (< **öste*, tárgyeset *östiet*), *ösvön* < **ösvén* [vö. *ösvény* Háromszék m. (MTsz.)], *öšö* (< **öše* < **öše*) 'öcs' (de *öšem*), *ötvön*, *öwöt* 'övet', *öwök*, *öwököt*, *özwödj*, *özwödj*, *tördöl*.

(j) $\varepsilon > {}^{(i)}\ddot{e}$.

Az eredeti szókezdő *je* *iē*-vé változott: *iédj* 'jegy', *iélent* 'jelent'.

$e > \varepsilon$.

Az eredeti e általában ε -vé változott. Ennek következtében az eredeti különbség e és ε között eltűnt, pl. *keľ*, *sem*, *seresę* 'szerencse' *veresę*. Ebben a tekintetben tehát nyelvjárá-sunk ugyanazon a fejlődési fokon van, mint az északkeleti nyelvjárások és a királyhágóntúliai közt a maros-szamosközi és a küküllőmegyei nyelvjárás (l. BALASSA, MNyj. 64—74).

Egypár szórványos esetben az eredeti e — úgy látszik, a közvetlen megelőző, ill. következő jésített magánhangzó védelme alatt — megmaradt: *edj* 'egy' (*edđjüt*, *edđjue*, *edđjik* stb., de: *ettsę* 'egyszer'), *elig* 'alig' (vö. *elig* Ipoly völgye, Kóvár vid. (MTsz.), Nyitra vid. (NyF. XX, 5), *élę* Garam völgye, Zeliz vid., *elę* Háromszék m., Csik m., Kisküküllő m., Szolnok-Doboka m., Ugocsa m., Rozsnyó, Arad m., Csongrád m., Szlavónia, Kiskúnmajsa, Jászkúnság (MTsz.), Abaúj m. (NyF. XIII, 34), *meg-ijed* 'megijed', *pešięt* 'pecsét', *belezná*, *keđjmed* (és *keňmed*) 'kegyelmed'.

$i > j$.

A következő szavakban az első szótagbeli i j -vá változott: *bizzęg* 'bizseg, pezseg' (vö. *bizseg*, *bizsęg* Göcsej, Fehér m., Szeged, Csallóköz, Székelyföld), *gjt.sá* 'lányok hajfonata, mely egy drótabroncs köré van csavarva a fejen' (vö. *gica* 3. Somogy m., *kicce* Szatmár m. 'vékony pálcácskának hajlított végébe illesztett rézdarabka, amellyel a husvétii piros tojást cifrázzák', **gice* fn. 'vékony réz- vagy acélsodrony' BALLAGI, A magyar nyelv teljes szótára): *kirreg* 'kír' hangot hallat (a tyúk)', vö. *kirřęg* 'ua.' Háromszék m. (MTsz.). — Valószínűleg egy eredetibb i feltételezendő ezekben is: *hissęnt* 'hissá' szóval uszít', vö. *hęsszint* 'ua.' Székelyföld (MTsz.); *kjřtsęg* 'ropog (pl. a hó)', vö. *kęrcęttet* Székelyföld (MTsz.); *pjřrentj* (így is: *pęřrentj*) 'pörgetyű', vö. *piręg*: *pireg-pjřrjg* 'egyre pörjg' Balaton mell., *pęřrentjü* Hárcmszék m.; *pjřřjřljđdik* 'párzik', vö. *pęřseljđdik* Szolnok-Doboka m. (MTsz.); *pjřrtsęnt* 'fingik', vö. *pęřcent* ua. Esztergcm m., *elpęřcent* Veszprém m. (MTsz.). — E hangváltozás egy esetben a második szótagban is megtörtént: *pęřzjnt* 'rázsit' [vö. *pęřszint* Háromszék m., Udvarhely m., Szolnok-Doboka m. (MTsz.)]. Megjegyzendő, hogy ezek a szavak (*gjt.sá* és *pęřzjnt* kivételével) hangutánzóak, s hogy az i itt csak zárt szótagban és r , s , z előtt fordul elő.

* $e^1 > (\bar{e},) i\bar{e}$.

* $e^2 > \bar{e}$.

A különbség a kétféle hosszú \bar{e} hang között nem vészett el, hanem megmaradt úgy, hogy az eredeti „nyiltabb” hosszú

\bar{e} -nek, mondjuk $*\bar{e}^1$ -nek rendszeren $i\bar{e}$, \bar{e} , az eredeti "zártabb" hosszú \bar{e} -nek: $*\bar{e}^2$ -nek rendszeren \bar{e} felel meg.¹

Példák: $*\bar{e}^1 > i\bar{e}$ (\bar{e}^2): *bⁱel*, *bⁱemā*, *dⁱer* [„*dér*“] 'kemény téli hideg', *i^eg* 'coelum', *i^eg* 'glacies' *i^elēs*, *i^en*, *fⁱel*, *fⁱerni*, *hⁱet*, *hⁱew* 'hév', *kⁱēs*, *kⁱet*, *mⁱerni*, *sⁱek*, *sⁱen*, *sⁱerik* 'fáj', *tⁱel*, *vⁱellem* 'velem' | *egⁱer*, *fedⁱel*, *fenⁱek*, *fejⁱer*, *kötⁱel*, *kuⁱel*, *nehⁱesség* | *k^ertⁱel*, *ettⁱel*, *edⁱel*. — $*\bar{e}^2 > \bar{e}$: *eg^eni*, *el^eni*, *f^eek*, *f^en*, *f^esek*, *k^es* 'kész', *l^elek*, *l^epni*, *m^eg*, *m^el*, *n^edj*, *n^ep* 'feleség', *r^egi*, *r^eseg*, *s^ek* 'tojás sárgája', *s^ep*, *s^eps^eg*, *t^epni*, *v^ekán*, *v^er* | *ew^es*, *eg^es*, *h^asád^ek*, *ka^mēn*, *ku^eel*, *leg^en*, *re^mēn^sg*, *set^et*, *t^or^vēn*, *ve^temēn* | *het^enk^en* 'hetenként', *az^et* 'azért', *por^e* 'porrá', *ow^e*, *be^lem* (de *beli* 'belé'), *ād^ek*, *ādⁿek*, *ew^em*, *enn^em*, *ed^ejek*.

E tekintetben tehát nyelvjárásunk legközelebb áll a háromszéki nyelvjáráshoz és a nyugati székelységhez, ahol az eredeti $*\bar{e}^1$ -nek i , az eredeti $*\bar{e}^2$ -nek e felel meg (l. BALASSA, A magyar nyelvjárások 102—5, 112—4).

Az összes $i\bar{e}$, ill. \bar{e} eseteket remélhetőleg lesz alkalmam más összefüggésben felsorolni.

$\bar{e} > e$.

E hangváltozás csak ebben a szóban fordul elő: *ts^edulā* 'cédula'.

$\bar{u} > u$, $\bar{ü} > ü$, $i > i$.

Az eredeti hosszú \bar{u} , $\bar{ü}$, i általában megrövidült, pl. *udj*, *ut*, *buzā*, *hug*, *hus*, *huz*, *kut*, *ássu*, *h^essu* | *bün*, *büz*, *h^üēs* 'hüvös', *d^jürü*, *g^ümbülü* 'gömbölyü' | *idj*, *irák*, *bir^o*, *himēs*, *hini*, *ēppitni*, *tānitām*.

$\bar{e}l > \bar{e}l$, $\bar{e}r > \bar{e}r$.

A szótag végén álló l , r hatása következtében a megelőző magánhangzó félhosszúvá vált, pl. *āls^o*, *ālmā*, *b^els^o*, *il^vas^o* 'olvasó', *bot^ol*, *ōl*, *tān^ul*, *ül* | *ārra*, *ez^er*, *irgālmās*, *ōrsāg*, *ōk^or*, *ūrkāl* 'hurkol', *ūrmēs-b^or*.³

Az állandóan szótag végén álló l előtti o -ról, $ö$ -ről l alább.

¹ Valószínű, hogy az ősmagyar $*\bar{e}^1$ „szűkebb ejtésű“ volt, mint a megelőző rövid $*e$ hang, épen úgy, mint a mai nyelvben is a „zártabb“ hosszú \bar{e} „szűkebb“ ejtésű, mint a rövid e . Eredetileg tehát alkalmasint

$*\bar{e} : *_{\bar{e}}$ ($z*\bar{e}^1$)
 $*e : *_{\bar{e}}$ ($z*\bar{e}^2$).

² Némelyeknél a diftongizálás vagy nagyon jelentéktelen, vagy egészen hiányzik.

³ E jelenségre vonatkozólag vö. a MNy. XXXII, 222—24. lapján olvasható tanulmányomat. WICHMANN szótárának *el-ād*, *f^el-ād* jelölése aligha helyes. Bizonyára *el-ād*, *f^el-ād* a helyes. — Cs. B.

$ol > \bar{o}l$, $\bar{o}l > \bar{o}l$.

Állandóan a szótag végén álló *l* hatása következtében a megelőző *o*, *ö* hosszúvá vált.

Példák. Szó belsejében: $f\bar{o}lt$, $h\bar{o}l$, $h\bar{o}ln\bar{a}p$, $h\bar{o}lt$, $k\bar{o}ldus$, $m\bar{o}ldu\bar{y}\bar{a}$ 'Moldova', $n\bar{o}lts$, $\bar{o}ld\bar{a}l$, $\bar{o}l\bar{s}u$, $\bar{o}lt\bar{a}r$, $p\bar{o}lts$, $t\bar{o}ld$, $t\bar{o}ls\bar{o}$ 'túlsó' (vö. *to-: touo 'tova'* stb.), $ut\bar{o}ls\bar{o}$, $\bar{o}lt$ 'volt', $\bar{o}lt\bar{a}ni$; $\bar{d}\bar{j}u$ - $m\bar{o}l\bar{s}$, $f\bar{o}ld$, $f\bar{e}l$ - $k\bar{o}lt$, $k\bar{o}ld$ 'küld', $k\bar{o}l\bar{s}en$ 'kölcson', $\bar{o}lt$, $s\bar{u}m\bar{o}ld\bar{e}k$ 'szemöldök', $t\bar{o}lt$, $\bar{s}u\bar{m}\bar{o}l\bar{s}$ 'szemölcs', $z\bar{o}ld$. — Szó végén: $h\bar{o}l?$ 'hol?'

Ahol *l* nem áll állandóan a szótag végén (mint pl. sokszor az *l*-végű igékben), ott az *o*, *ö* nem vált hosszúvá, pl. $t\bar{o}l$ (vö. pl. *to|lok*), $bot\bar{o}l$ (vö. pl. *boto|lok*); $\bar{o}l$ 'Schoss; Klafter', $\bar{o}lt$ (vö. pl. *ö|lö*), $\bar{o}l\bar{o}l$ (vö. pl. *ölölök*), $\bar{o}kl\bar{o}l$.

*

M a g á n h a n g z ó h a r m ó n i a. Mélyhang > magashang: $\bar{d}\bar{j}ep\bar{u}$ 'gyapju', $mezg\bar{e}$ 'mezga', $h\bar{e}rn\bar{o}$ 'hernyó', (?) $kili\bar{i}\bar{s}$ 'kullancs'.

E l i z i ó: $\bar{e}lm$ 'elme' (TMNy. 85), $h\bar{a}s\bar{u}l$ 'házasul', $\bar{j}\bar{a}n\bar{d}\bar{j}\bar{e}k$ 'ajándék' $k\bar{a}p\bar{s}$ 'kapocs', (*kapcsot*) [systeemipakko], $k\bar{o}rm$ 'köröm' (*kormot*), $k\bar{o}rm$ 'köröm' (*körmöt*), $pal\bar{q}nt$ 'palánta', $s\bar{u}lt\bar{u}$ < * $s\bar{u}l\bar{o}lt\bar{u}$ 'süvöltyű, Flöte', $tork$ 'torok' (*torkot*), $futt\bar{a}m$ < * $f\bar{u}$ - $tott\bar{a}m$ stb. (SIMONYI, UngSpr. 214).

J á r u l é k h a n g (lisävokaali): $e\bar{d}\bar{d}\bar{j}u$ 'egy' (beim Zählen: *e.*, $kett\bar{u}$) Systeemipakko. | $rou\bar{a}tk\bar{a}(-\bar{q}t)$ 'rovátk': *- $tok \sim$ *- $tk\bar{a}$ | $\bar{s}ere$ 'cser'.

WICHMANN GYÖRGY kéziratából CSÜRY BÁLINT.
(Folytatjuk.)

A XVIII. századi irodalmi nyelv és helyesírás.

Az irodalmi nyelv a XVI. század végén Károlyi Gáspár és Telegdi Miklós nyelvének hatása alatt véglegesen kialakul. Míg előttük a nyomtatott könyvek hol *i*-ző, hol *ö*-ző, hol *e*-ző nyelvjárásban írott nyelven jelentek meg, utánuk a magyar irodalom egyedül az *e*-ző nyelvjárás hangtanát követi, írásban és nyomtatásban egyedül ezt tartja helyesnek és az irodalom nyelvéül alkalmasnak. Ezt írják elő a grammatikák (Szeneci Molnár Albert, Geleji Katona István, Pereszlényi Pál), ezt a nyelvet tanították az összes iskolákban, *i*-ző és *ö*-ző vidékeken is, annál is inkább, mert ezt a nyelvjárást a szó szoros értelmében az egyház nyelvvé, szent nyelvvé tette a reformátusoknál Károlyi Gáspár biblia-fordítása, Szeneci Molnár Albert zoltár-fordítása, — s később a katolikusoknál Káldi György biblia-fordítása, meg a maga korában kétségtelenül

rendkívüli hatású Pázmány Péternek számos nagy műve. Az *e-ző* nyelvjárás hangtanával együtt kizárólagos uralomra jutott annak alakтана és mondattana is, minek következtében a *papni, papnúl, el van fonnyaddal (fonnyadva)* stb., vagy a székelly nyelvjárások *kell menjek* alakjai az irodalmi nyelvből kimaradtak.

Az irodalmi nyelv és nyelvjárás szövegek.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy az *e-ző* nyelvjárás szóalakjain, fonémáin kívül a többi nyelvjárások megfelelő alakváltozatai soha többé nem kerülnek elő az irodalmi nyelvben. A XVII. és a vele egységesnek tekinthető és tekintendő XVIII. század irodalmi nyelvében találunk kisiklásokat, az irodalmi nyelvtől eltérő szóalakokat (ma úgy mondhatnók: provincialismusokat), a szerint, hogy az író mennyire felejtette el a nyelvtani szabályokat, vagy mennyire függetlenítette magát azoktól, — ritkábban, vagy sűrűbben. Van azonban a XVIII. században olyan író is, aki a nyelvtani szabályokkal szakítva, teljesen a maga nyelvjárásában írja meg könyvét: Simonyi József kenyeri és ostfi-aszszonyfai plebánus, pápoczi administrator „Szomorú kérdés” című prédikációját tiszta rábaközi nyelvjárásban írta és nyomatta ki, Sopronban, 1743-ban (vö. MNy. XXXIV, 259—62).

A következő sorokban röviden ismertetem néhány olyan XVIII. századi nyomtatvány nyelvét, amelyek a már kialakult és elfogadott irodalmi nyelvjárással szemben — egyes fonémákban — szerzőjük nyelvjárását érvényesítik. Az első ilyen igen különös vocalismusú nyomtatvány az „Egyedől Valóság, az az Magános Istenes, és Szent Beszelgetések . . . Deák nyelven irattak. Most pedig egy nevetlen Seraphicus sz. Ferencz . . . által . . . Magyar nyelvnek tulajdonságára fordéttak” (ny. Budán, Veronika Nottensteinné özvegnél, 1749.). Ebben a következő nyelvjárás sajátosságokat látjuk:

A) Magánhangzók zártabbá válása: *e > ó*: *örögség* 157, *lecsópúlik* 223, *bócsület* 225, *lött* 227, *közöl* (közel) 228, *bócsúl* 261, 299, 306. — *é > i*: *cziloztad* 83, *dizsmát* 132, (de *dézsámát* 131), *tiveljéttő* (=tévelyítő) 224, (de *téveljedik* 224), *el-enyiszik* 232. — *i > ü*: *űdöket* 155, *űdönk* 157, 230, *hűtes* 263, *űgyekezéttél* 308. — *o > u*: *Távúl* 236. — *ö > ü*, *ő > ü*: (*bújaságot*) *űzű* 171, *tűlönk* 229, *tűlök* (=tölük) 232, *űltözete* (=öltözete) 227, *tűlem* 236, *tűled* 285, *űltözéttél* (*jámborabb erkölcsbe*) 313, *űltözni* 314.

B) Nyíltabbá válás: *i > é*: (*bolha*) *csépéstől* 149, *csépést* 319, *hējába* (*Nem hējába . . . fel-kiáltott*) 159, *péperésen* (pipe-résen) 219, *szén* (*az igazság széne alatt*) 223; (*Az Isten szénét* 289, *-készt-* 145, *álétó* 151, 162, *rémétó* 160, *őregbėti* 161, *elégéteni* 162, *épétünk* 163, *meg-késértettek* 185, *űdvözétünk*

185, meg-vakéttatott 221. — $\delta > e$: gyönyörkedtessük 217, 222, 224, 252, 278, (borral) töltezzünk 217, önnen 220, (hogy téged) meg-öljen 224, tündöklött 227, el-tekéllettem 235, údvözüljen 236, tekéletes- 242, 243, 251, 279, szűkölkednek 242, nyúgez 251, külömbeztesd 252, örökösen 261, gyümölcsöt 265, szűkölkedik 265, (annyira) bocsüled 299, el-töltött 308. — $\ddot{u} > \ddot{o}$: meg-másolhatatlanól 161, el-válthatatlanól 161. — $\ddot{u} > \ddot{o}$: földönkből 160, gyönyörb 227, (ékes) termető 228, tülönk 229, tülök 232, készülető 231, (számos) költségb 231, büntetlenöl 241, (tekéletes) erkölcső 272, erkölcsőek 241, (keserves) emlékezető 248, jelyől 273, (szent) élető 277, (Károly) névb (királyja) 277, győjtjük 278, elméjő 151, győjts 161, sűrő 221.

Egy másik XVIII. századi magyar munka, amelynek a már régen kialakult irodalmi nyelv vocalismusától eltérő vocalismusa van, Tömösvariott jelent meg, 1780-ban. Szerzője Sculpulus Lőrincz, címe „Lelki viadalom“, ismeretlen fordítója 1780-ban nyomatta ki. Ebben $\ddot{e} > \ddot{o}$: föl 54, 63, föllyül 54, 63, 72, fölső 55, de felső 55, fölsőbb 131, Fölség 103, fönn-tartja 135, bocsületünkre [1] 58, bötsületben 67, bötsüllü 68, köll 63, 67, köllene 65, kölletik 66, 67, köllemetes 67, löttek 67, vetközögdgyél 69, övedzőkkel 84, röpdösni 103, tött 89, tsöpögő 99, meg-ösmérés- 65, 75, 114. — $o > u$: hartzrül 111, tsalárd-ságábül 114, vakságábül 125, zurzavartül 127. — $\ddot{o} > \ddot{u}$ mellytül 113, résztül 116, vétkektül 124, szerettedtül 115, ellen-ségtül 115, 116, vétékrül 116, gyümöltsökrül 116, ezékrül 124, (ezen dolog) felül 127. — Nem tiszta \ddot{o} -ző szöveg, de a köznyelvben már elterjedt $e > \ddot{o}$ alakpárok közül az \ddot{o} -s alakot használja (föl, köll).

Csúzy Zsigmond: Evangeliomi Trombita (ny. Posenban, Royer János Pál, 1724.): $e > \ddot{o}$: Fölséges 8, 15, 423, böcsület 13, böcsüllü 13, böcsöt 13, pörbe 15, meg-söpröttem 47, föllegek 51, csöpög 51, csömötéje 51, lött 55, 688, tötte 307, pöcséteket 309. — $i > é$, $\ddot{i} > é$: irégy 15, szeléd 29, rédeg (legény) 357, szerént 8, tövéstet 31, 57, emlétet 574, údvözéttő 8, 49, Údvözéttönk 8, 9, fel-ékeséttetett 9, meg-világosétván 9, emléttém 9, gazdagéttatott 11, (Isten-hez) közellét 19, meg-feszéttetett 23, ki-tisztétván 49, meg-simétván 49, pusztéttással 33, nyeréttett 43, készéttett 357, 357, igazéttatni 364, tanéttya 393. — Magánhangzók megnyúlása: nyér 559, légyen 559, holtanak 669, sugarlás 563, hazúgság 641, Tüdomány 8, 31, tüdatlanól 43, tüdgyák 15, tüdgya 25, tüdgyam 27, Tülagdon 8, 23, 29, 305, 555, búzgo 91, 49, 53, 63, 557, úgyan 15, 15, bé-úgrat 535, Jússon (eszetekbe) 557, kép-mutatás 27, 27, 53, 63, 565, az-után 43, völtanak 39, völtál 611, tézsi 47, meg-csúszamodván 47, túsakodván 363, kúrva 47, 557, lássúk 21, láttyúk 59, mondgyúk 23, kívánnyúk 39, 353, barátúnkat 41, asszonyúnk 43, orvosságúnkat 555, boldogságúnkat 353, 555. — Mássalhangzók megnyúlása: állhatatossan 9, bé-telleyeséttéséből

9, nyilvánosságosan 9, dücsösségét 9, bőcsüllí 13, tekéltetessen 15, gyilkossan 21, dicséretessen 23, tündéressen 59, megbénnul 587.

Horvát Imre felső-gagyai Plebános: A' mennyei Sion hegyén építettett Jerusalem . . . cserneki Desőfi Ferentz . . . testének . . . el-takarítása. (Eger, 1760.): öltözött A2, böltsessége A2, B2, B2, völgyének A4, A4, földén A4, A4, A4, B, B2, költőznőtök B, B2, jövőnek B3, vólna B3, küldött B4, szüntelen C, (a' vig öröm) örömmé C2, zsöldgyát A2, volta-képpen A3, bújdosás B, kormányozta B4, távul C, póltzra C, néktek D3, légyen D3, vóltál D4, véled D4, vólt D4, Vóltam E, vóltanak E2.

Campegius Vitringa — Maros Vásárhelyi Baba Ferentz: Lelki elet (Francofurtum, 1722.): szörgalmatos 27, Evangyélium 25, folyának 27, lesznek 31, Czérémoniák 31, meghóltak 37, néki jutott 37, szivbéli 41, akárminémü 83, téjjel 105, jut 106, Mivóltát 155, vóltaképen 218, szólgál 219, esmér 27, fordúl 27, indulat 41, 189, 202, 203.

Az ő, ü hangoknál a kvantitást megállapítani a legtöbb esetben nem lehet, mert a régi fölszerelésű nyomdákban az ő, ü és ő, ü jele egyaránt az ő és ű, — az újabb nyomdák egy része, vagy a külföldi nyomdák, mint a fentebbi frankfurti is, csak rövid ő, ü betűkkel rendelkeztek.

A magyar nyelvtörténet alaposabb ismerete szempontjából kívánatos volna a következő műveknek: Áts Mihály: Boldoghalál szekere (több kiadás), Dreincourt—Zágoni Aranka György: A' keresztyén léleknek . . . orvosságai (1768.), Molnár János: A' megtérő református (1763.) részletesebb hangtani vizsgálata.

A helyesírás változatai.

A helyesírásban koránt sincs meg az az egység, ami az irodalmi nyelv hangtanában. A helyesírás a XVII. század közepéig fonetikus, kiejtés szerinti volt, 1645-ben azonban Geleji Katona István Magyar Grammatikácskájában szakít a régi helyesírással s követeli, hogy a láttya, tudgya, küttya, gondgya alakok helyett látja, tudja, kútja, gondja alakokat írjanak, mert a rag itt -ja. Ezt a helyesírást a XVII. században még csak szórványosan, a XVIII. században azonban Tsétsi János „Observationes Orthographico-Grammaticae“ című (1708.) helyesírási javallatának megjelenése után kivétel nélkül, általánosan elfogadják a — református iskolák és nyomdák. A katolikus iskolák és nyomdák azonban — szintén általánosan és kivétel nélkül — továbbra is ragaszkodnak a Pereszlényi Grammatikájában (1682.), mely a XVIII. században is újra meg újra megjelenik, előírt fonetikus helyesíráshoz, amelyet Pázmány Péter és Káldy György hagyománya szentesít. A hagyomány és racionalizmus békében él a helyesírásban egymás mellett a XVIII. században egész addig, amíg Révai

Miklós a nyolcvanas években teljesen el nem fogadja az etimológikus, racionalista helyesírást, a *tz*-vel és *ts*-vel együtt¹ (*látja, gondja; tzél, tsomó*); t. i. az etimológikus helyesírás a *c* és *cs* affrikátákat is elemezve, két hangelemre bontotta: *t* és *z*-re, *t* és *s*-re. A katolikus egyházi nyomdák azonban továbbra is a hagyományt követik a helyesírásban, s a két irány között harc tör ki (ypszilonista, iotista háború), melyben a XIX. század elején a hagyományt védő Verseghyn diadalmaskodott Révai.

E két helyesírás mellett volt még a XVIII. században egy harmadik helyesírás is: a kevert helyesírás, amely az etimológikus és fonetikus helyesírás ötletszerű, véletlen keveredéséből állott elő, azaz felváltva mutat *látja* és *láltya*, *gondja* és *gondgya* alakokat. Ez a nagyszombati, egri, kassai, kolozsvári katolikus akadémiai, illetőleg püspöki, s a református debreceni nyomdában, tehát azokban a nyomdákban, amelyek tanári vezetés és ellenőrzés alatt állottak, soha nem fordul elő. Az egyetlen egyházi nyomda, amelyben ez a helyesírás néha előfordul, a kolozsvári református nyomda. A magánnyomdák, úgy látszik, nem érezték a helyesírásnak felekezeti szempontból való fontosságát, — és ha a szedő vagy különböző felekezetekhez tartozó szedők, akik tudtak mind a két helyesírásról, összekeverték a kettőt (*látja, láltya*), nem tartották fontosnak, hogy kikorrigálják. Ugyanilyen kevert helyesírással készültek a külföldi magyar nyomtatványok is (vö. „A XVIII. századbeli magyar nyomtatványok meghatározása“ című művem 59—71).

De mint az irodalmi nyelvben, a helyesírásban is látunk szórványosan a szabályoktól eltérő egyéni törekvéseket is. P. Hermolaos „Boldog halálra el-készítő Imádságok“ című (Bécs, 1789.) műben például, amelyet Hraschanky József nyomtatott, efféle alakokat látunk: *maraddjak, gondolkoddjam, haddj, merüllj*. — Kalló Antal: Közönséges Keresztény Tudomány (Pécs, Engel József János, 1780.): *Igazsagh, Felségh, erdőgh, mégh, pedigh, világhban*; — *Edgy, edgyikét, edgytzer, edjik, edjütt*. — Campegius Vitringa — Maros Vásárhelyi Baba Ferentz: Lelki élet (Francfurtum, ny. Schwartz János, 1722.): *égyben, mint-égy, égy-mástól, égy-aránt*. — Bona János—Sebe Mihály Ignatz: Az égben kézen fogva való vezetés (Pest, Eitzenbergeri [!] bötüivel, 1773.): *hagyománja, fekéljeit, foljon*. Ezek azonban egyéni kísérletek, elszigetelt jelenségek, amelyeknek hatásuk, folytatásuk nem volt.

¹ Tehát a *tz* és *ts*-et is elfogadta Révai. „A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása“ című dolgozatomban tördelési hiba folytán tévesen.

Stílus.

A magyar próza stílusa a bibliafordítások megjelenése (Károlyi Gáspár 1590., Káldy György 1626.) óta biblikus stílus, ami azt jelenti, hogy a magyar prózában (a XVII., XVIII. században csekély kivétellel prédikáció, ima, könyörgés és ének) a biblia képei, hasonlatai metaforái, sőt szereplői szolgálnak a stílus színező, magyarázó, allegorikus elemeiül. A népies, magyar stílus csak a hitvitázó irodalomban jut jelentősebb hanghoz meg a népkönyvekben (a naptárakban alig). Az értekező, helyesebben: magyarázó stílus a tudományos művekben: történelmi, természetrajzi, orvosi munkákban.

A biblikus stílus nem volt azonos a református és katolikus írónál. A katolikusok Káldy szavait, helyesebben Káldy átfogalmazásában idézték a Biblia tropusait és igéit, a reformátusok Károlyi Gáspár szavait idézve vagy azokhoz alkalmazkodva írták egyházi, hitbéli fejtegetéseiket, egyben mégis megegyezve: a kor ízlésének megfelelően, cifra, cikornyás, kacsaringós mondatokban. Ezt a stílus-formát, a „cifra“ stílust nemcsak mi, késői utódok vettük észre, barokk-stílusnak nevezvén e kor stílusát. Ők maguk is jól tudták s a XVIII. századbeli írónál többször találkozunk írói menteketődzéssel, vagy tiltakozással, azért, mert az író vagy nem volt megalégedve írásának pompájával, vagy, mert már megúnta az erőltetett, cifrázkodó stílust. Dévay András 1764-ben azt írja: „nem vólt szándékom *czifra* magyarsággal ebben élnem“. — Diószegi K. István pedig: „Hogy magamat e' Fordításban lévő szólásomnak formájával, a' gyengébbekhez szabnám: e' végre a' Magyar szóknak *tzikornyáztatását* el-távoztattam.“

A cifra magyarság, a barokk stílus egyformán megvolt a katolikus és református írónál, ez utóbbiak közül különösen az erdélyieknél, akik a nagy urak, „prédikációshalottak“ fölött mondott halotti beszédekben minden stilisztikai képességüket összeszedték, hogy mennél szebben beszéljenek úri közönségük előtt, s ezért ma stílusuk erőltetettnek érzik. A debreceni puritánok, akik könyveik külső kiállításában is egyszerűbbek, puritánabbak voltak a kolozsvári reformátusoknál, már a század elején egyszerű mondatokban beszélnek, hallgatóik nem főurak, hanem városi polgárok és pusztai földművesek lévén.

A szépirodalom stílusának vizsgálatát most mellőzzük. Faludi, Mikes, az iskoladramák, a testőrök, s a századvégi írók a biblikus stílussal szakítva, világi tárgyokról és érzelmekről oly gazdag és változatos nyelven szólnak meg, hogy rövid tanulmány keretében még vázlatosan sem tudnók áttekinteni egyéni stílus-törekvéseiket és új kísérleteiket.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Adalékok a magyar z hang jelöléséhez.

A z hang azok közé a hangok közé tartozik, amelyeknek a jelölése a legnagyobb állandóságot mutatta a legrégebb időktől kezdve a mai napig. Mindezeideig tudtommal nem is merült fel irodalmunkban a legcsekélyebb kétely sem a felől, hogy a magyarban a z hangot bármikor is jelölhették volna másként, mint z-vel. Ha kutatóink mégis akadtak régi forrásaikban olyan szavakra, amelyekben a mai z-nek megfelelő helyen s vagy sz található, habozás nélkül sz-es alakváltozatoknak minősítették őket.

Ehhez a kérdéshez szeretnék e dolgozatomban hozzászólni. Évek óta folytatott különböző irányú vizsgálataim során gyakran bukkantam emlékeinkben s, sz-re olyan helyeken is, ahol a szó eredete és mai hangzása alapján csak z hangot lehetett feltételezni. E szórványos adatok alapján néhány, ebből a szempontból különösen sajtáságosan viselkedő forrást tüzetesebben is megvizsgáltam. Bár távolról sem dolgoztam fel valamennyi emlékünket, s így adataim semmiesetre sem tekinthetők kimerítőeknek, azt gondolom, az eddig gyűjtött anyag is elég világos képet nyújt a kérdésről, és alkalmas arra, hogy eldönthessük, vajjon az ilyen adatokban valóban ejtett alakváltozatokat vagy pedig csupán hangjelölési saját-ságot kell-e látnunk.

*

I. Eltérések a z általános jelölésétől szór-
vány-emlékeinkben.

Bresnek; ma: *Briznik* Hunyad m. (CSÁNKI, V, 80) < szl. **Brězvník* | *Erdewkw* 'Erdőköz' Bács m. (CSÁNKI II, 149) | 1447: *Fyseeth*; ma: *Füzesd* Hunyad m. (CSÁNKI V, 90) | 1454: *Iswarecz*, a mai Krassó megyében (CSÁNKI II, 42) < szl. **izvoroc* < *izvor* 'forrás' | 1452: *Casmecr*; ma: *Kázmér* Zemplén m. (CSÁNKI I, 352) | VR. 349.: *Kenesy* villa; 1336: *Kenesy* (ZichyOkm. I, 484; IV, 630); ma: *Kenéz* Szabolcs m. | 1446: *Keresmesev*: *Kölesmező* Kolozs m. (CSÁNKI V, 371) | 1383: *Kuseptelek* 'Középtelek' (OklSz. 551) | 1453: *Nemetheghas* (OklSz. 170) | *Nemetmesew* 'Németmező' Heves m.; ma nincs meg (1403: ZichyOkm. V, 346) | 1336: *Zarrasberek*; ma: *Szárazberek* Szatmár m. (AnjouOkm. III, 282; CSÁNKI I, 485) | 1395: *Wespremwisy* fluv. (OklSz. 1098) | 1225: *Wygne Wise* 'Vignye vize' (OklSz. 1097) | 1422: *Wyseserdew* 'vizeserdő' (OklSz. 1100) | 1448: *Wyzkews*: 'Vízköz' Bodrog m. (CSÁNKI II, 212) | 1427: *Salachka, Salochka*; ma: *Zalacska* Ung m. (CSÁNKI I, 400) < tót *zalučka*, szl. **za-ľočka* | 1317: *Sbugya*; ma: *Izbugya* ~ tótul *Zbúdza* Zemplén m. (AnjouOkm. I, 412) < szl. *iz-bud-ja* | 1357: *Sdoba*; ma: *Zdoba* Abaúj m. (CSÁNKI I, 221) < ó-tót **iz-doba*.

II. Eltérések a *z* általános jelölésétől kéziratoss nyelvemlékeinkben:

s: *kesebe* 'kezébe' (LevTár I, 12)¹ | *nagysagodhos semely szerint* 'nagyságodhoz személy szerint' (12) | *hossa* 'hozzá' (13) | *hosak be* 'hozák be' (12) | *kezemhes* (13) | *oltalmasny* (33) | *as vrak, asth, as wyche espan, as Oros falw* 'az . . . , azt' (35)² | *oltalmass* 'oltalmaz' (84); vö. *ydeszem* 'idézem'³ (uo.) | *alasitas* 'alázatos' (88); vö. uo. *alaszatos* (89) | *kefdi* 'kezdi' (HÁZI, SopronLev.⁴ 100) | *bifszodalmas, byfsott, azon Igjেকে/syik* 'bizodalmas, bízott, — igyekezik' (219—220) | *fyfzettem* 'fizettem' (221); vö. uo.: *fyfzettem* stb. | Drágffy János végrendelete: *meseyen* 'mezején' (ZOLNAI, Nyelveml. 258); vö. uo.: *keofzepseo* (255) | 1530: *zyf maryath* (MNY. II, 209) | *keselbe, keselb* (MNY. IV, 463); vö. uo.: *kezelb, kvzelbe* is.

sz: *byszonoskepen* (LevTár I, 4) | *koszot* 'között' (4)⁵ | *ydeszem* 'idézem' (84) | *hoszam* 'hozzám' (313)⁶ | *cyataszas* 'csatázás' (Budai Basák Lev.⁷ I, 41) | *keszesegekre* 'kezességekre', *keszeset* 'kezését', *keszeseknek* (378) | *gialaszattiara* (378) | *fiszetniek* 'fizetniek', *fyszethesere* 'fizetésére' (378) | *viteszleö* (i. h. 378)⁸ | *biszonnial* (380), *byszonnial* (385) | *keszel* 'közel' (386) | *aszert* (402) | *hasza* 'haza' (403) | *szaimok* 'zaimok'⁹ (387)¹⁰ | *byszon* (403) | *aszert* (403) | *ellenkeszeö* (uo.) | *keöszööt* 'között' (404)¹¹ | *tisz eszernel feleb* (444) | *biszonios* (445) | *szaszloyok* 'zászlójok' (443) | *wyteszek* (444)¹² stb. stb. | *tartoszik* (SopronLev. 62); de uo.: *tartozik* is | *hafz* (83) | *hafszaban* (99) | *hafszarfwl* (uo.) | *hafza* (220) | *hafsz* (237) | *afzoknak* (221—2) | *bifzonsagnak* (220) | *byfzony* (227) | *bifszodalmas* (229, 237) | *byfzonsagnak* (243) | *hofyaya* 'hozzája' (175) | *efeknek* (175) | *igyekefsök* 'igyekezők' (249) | *kefzeből* (94) | *köböl* (176) | *köböl* 'közül' (178) | *köböt* (237) | *köfzul* (221) | *fyfzettem* (221) | *neze meg* 'nézze meg' (176) | *öfzuegie* (182) | *viteszleö* (182) | *vegebettem* (245) | *fzaboth* 'zabot' (221—2) stb. stb.

Külön kell tárgyalnunk a Gyöngyösi Szótártörödéket, mert kéziratoss emlékeink között ez az egyetlen, amelyben a *z* hangot általában nem *z*-vel jelölik. E tekintetben azonban az egyes másolók között nagy különbségek vannak. A szótártörödékek

¹ Ebben a levélben az *sz* hangot legtöbbször az *s* jelöli.

² Itt is az *s* az *sz* hang leggyakoribb jele.

³ E levélben az *s* hangot is sokszor jelölik *sz*, *z*-vel!

⁴ VITÉZ HÁZI JENŐ, XVI. századi magyarnyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából. Sopron, 1928.

⁵ E levélben az *s*-et is jelölik *sz*-szel és *z*-vel.

⁶ Egyébként mindig *z* a *z* hang jele.

⁷ A budai basák magyar nyelvű levelezése. I. 1553—1589.

⁸ Ernő főherceg levele.

⁹ 20.000 oszporán felüli hűbér birtokosai. (MNY. XI, 394). < arabtörök *zaim*.

¹⁰ Ungnad Dávid levele.

¹¹ Szinán basa levele.

¹² Nogarola

Ferdinánd levele.

ugyanis öt kéz munkája.¹ Az öt másoló hangjelölése nem egyöntetű, és épen a z hang esetében nagyon jellemző különbségek vannak köztük.

Az A kéz hangjelölése: s hang: mindig s, kivéve egyszer sz² | zs hang: általában s, kétszer sz³, egyszer z⁴ | sz hang: sz, ritkábban z | z hang: sz, ritkábban z. — A B kézé: s hang: általában s, egyszer sz⁵, kétszer z⁶ | zs hang: z⁷ | sz hang: z, sz, s | z hang: z és gyakran s. — A C kézé: s hang: mindig s | zs hang: 's (egyszer)⁸ | sz hang: legtöbbször sz, ritkán s | z hang: mindig z. — A D kézé: s hang: mindig s | sz hang: sz és z | z hang: mindig z. — Az E kézé: s hang: mindig s | sz hang: sz, mássalhangzók előtt néha z | z hang: mindig z. — — A z hangot tehát az A és a B kéz jelöli az általánostól eltérően, míg a többi háromban z a jel.

Mivel a szótártörédék túlnyomó nagy részét az A kéz másolta, az A kéz jellegzetes jelölése, az sz, aránylag igen gyakran fordul elő. — A kéz: *abraszath* 2329 | *aldoszath* 465, 466, 822 | *byszonyttas* 718, *byszonytom* 353, 2449 | *buszgary* 298 | *chodalkoszm* 422, *chodalkoszaas* 424, *chodalkoszny* 428 | *deszkaszom* 2305 | *egyhaszath* 553 | *egyhaszy* 548, 550, 551, 555; *szenttegyhasz* 554 | *erszekensegh* 100 | *eszkószók* 'eszközök' 1667 | *eueszós* 'evezős' 282 | *eszwth* 649, *eszewsth* 1502 | *esz utan* 'ez után' | *faszek* 'fazék' 3508; de vö. *fazek* 3509 | *fószny* 'főzni' 1097 | *gaszos* 'gazos' 225 | *győszódelmes* 'győzedelmes' 827 | *hasz oldalan* 'ház oldalán' 1370 | *haaszath* 544 | *egy haszba lako* 555 | *haszassagh* 513—5, 517—8 | *haszwh* 'hazug' 1215 | *hyszagh* 'hézag' 4166—7 | *hyszelkódný* 'hizelkedni' 486 | *hyszalalom* 'hizlalom' 1131 | *hordoszo* 249 | *-hosz*, *-hesz*, *-heósz* 836, 1020, 1497, 152 | *hosza* 'hozzá' 203, 215 | *hozszá* 'hozzá' 156 | *hoszaya* 189, 329, 359, 369 stb. | *hoszaya* 326 | *hoszoya* 'hozzája' 321; de *hozza*, *hozaya* is 329, 442, 390 stb. | *hoszsa kepest* 437 | *hoszom* 'hozom' 750, 534 | *igasz ember* 608 | *igaszán* 608, 1357 | *igaszath* 506 | *igasztytasa* 622 | *inteszem* 333 | *igyekeszny* 470 | *az labadnak iszey* 'izei' 2379 | *iszetlen* 146, 251 | *iszszatt* 'izzadt' 675 | *Ioszansagh* 109; de *Iozan* uo. | *kaszdagh* 'gazdag' 754 | *keszdek* 469 | *keszdeny* 470 | *keszdes* 473 | *kólchónószó* 'kölcshönző' 356 | *kószel* 471, 491 | *kószelualo* 210 | *kwszdóm* 'küzdöm' 831 | *lanchoszom* 4133 | *magszath* 'magzat' 1268, 1283 | *masz nekwl* 'máz nélkül' 2328 | *maszagh* 'madzag' 1268 (régén *mazzag!*) |

¹ MELICH, A Gyöngyösi latin-magyar szótártörédék VIII. 1. Szerinte az öt író között a kézirat a következőképp oszlott meg: A: 1—1879, 2269—2729, 2889—2946, 3473—4270; B: 1880—2268, 2947—3472; C: 2730—2888; D: 4271—4330; E: 4331—4671.

² *orszsz* 'orzás' 38. ³ *szzyros* 'zsiros' 375, 377. ⁴ *zeóld penszth* 'zöldpénzt' 645.

⁵ *szooldar* 'sódar' 2055. ⁶ *ezüzt* 'ezüst' 1959, 1999. ⁷ *uarazlo* 2013, 2050, *uarazol* 2171.

⁸ 'sobra' 'zsobrák' 3745.

mesz 'méz' 301 | meszytelen 'mezítelen' 337, 567 | meszó, meszeó
 'mező' 775, 776, 789, 840, 3628 | nehersedny 808 | nemszeth
 811 | neszó 'néző' 2375, neszó 1334 | oltalmaszo 274, 2269,
 2275 | ostoroszmom 716, 719 | óltószeth 'öltözet' 1257, 4084 |
 órszó 'örző' 3624 | óryszóye 553, 1260 | órwendeszmóm 1064 |
 oszüegh 'özvegy' 760 | pensz, pynsz 'péncz' 657, 3625 | parasz-
 nalkodo 1700 | ragalmaszmom 122 | razzattatoth 'rázattatott'
 185 | részbeól 'rézből' 581 | szerszem 'szerzem' 1715 | tañoszmóm
 435 | themyenyöszők 450 | thyszed 'tized' 853 | thwszes 'tüzes'
 3681—5 | valtoszas 1127 | valtoszlagh, valtoszslak 'alternatív'
 1115, 1117 | waltoszoth 1122 | wegeszetre 492 | vetkószóm
 429 | veszer 'vezér' 566, 828 | veszetek New 'vezetéknev' 816 |
 vyteszy 'vitézi' 259 | vysz 'víz' 885, 1276, 1769, 1775, 1777 |
 vyszen lako 1279 | vyszy allat 1284 (l. még 1408, 1437, 1781,
 4044, 4079) | szalagha 'záloga' 1579; de: zaszlo 1558, zazo
 1800, zaab 'zab' 1523, 1525, zabola 1524. — B kéz: as arboch
 'az árbc' 2118 | as túseth 'az tüzet' 2123 | egyhasi 'egyházi'
 2986 | haas 'ház' 1885, 1887, 2038, 2993 | pynsz 'péncz' 2252 |
 szaas estendő 'száz esztendő' 3135 | tobsodaas 2224 | tús helyen
 2091 | túset, túseth 2091, 2123.

III. Eltérések a *z* általános jelölésétől XVI. századi nyomtatott emlékeinkben.

Nyomatványaink hangjelölése általában azonos a kéziratos emlékeinkével, mégis helyesebbnek látszik külön tárgyalni őket, mert a nyomtatványoknál a szedési hibákat, sőt — kisebb nyomdákánál — a nyomda betűkészletét is tekintetbe kell venni. Sokszor előfordul, hogy a szokottól eltérő hangjelölésnek oka az, hogy a nyomdának a megfelelő betűből nincs elegendő készlete, s ezt más betűvel pótolja. Legfontosabb oka a hangjelölés sokféleségének azonban az irodalmi gyakorlat kezdetlegessége volt. Ezt abból is lehet látni, hogy a XVI. századi világi eredetű kéziratos emlékeinkben ugyanolyan zavaros hangjelölési módokat találunk, mint nyomtatványainknak bizonyos csoportjában.

Az alábbiakban csak néhány, a mi szempontunkból jellegzetes emlék *z* jelölését vizsgálom. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezeken kívül sok olyan nyomtatványt is áttanulmányoztam, amelyeket itt nem említek, mert bennük a *z* általános jelölése alól kivételeket nem vettem észre.¹

Nyomatott szójegyzékeink közül számos adat található a *z* hangnak a szokottól eltérő jelölésére a MURMELIUS-féle szójegyzékben.² Bár a *z* jele túlnyomó többségben a *z*, ritkáb-

¹ Nyomatott szótáraink és szójegyzékeink közül csak *z* van pl. PESTY Nomenclator-ában (Bécs, 1532. és 1550.), valamint VERANCHICH FAUSTUS Dictionarium quinque . . . linguarum (Velenca, 1590.) c. szótárában.

² A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. Közzétette SZAMOTA ISTVÁN. NyelvÉrt. XVI. 7.

ban, de mindemellett elég nagy számban előfordul az *s* is¹: *sas* 'száz' 63, 2654—62 | *sús* 'szűz' 8, 17, 18, 23, 46, 588 | *sűsy* 'szűzi' 589 (de *sűzeczke* 591) | *tauosasa* 'távozása' 952 | *dis* (!) 'tíz' 2634 | *tised* 'tized' | *tiseneggy* 2635 | *tisenkettő* 2636 | *tisenket* 2583 | *tisenneeg*, *tisenótt*, *tisenhat*, *tisenheet*, *tisennyolcz*, *tisenkilencz*, *tisen hus* 'húsz' 2638—44; de *tizzet*, *tizzeneket* stb. 2675—77 | *tusok* 'túzok' 1107 | *vis* 'víz' 346, 344, 333, 338, 2160 | *visen* 'vizen' 399 | *visy allat* 561 | *visi borio* 516; de igen sokszor *viz* és egyszer *vifzús* 'aquarius' | *zuzmaras* 'zuzmaráz' 239.

Sajátságos, hogy SZIKSZAI FABRICZIUS szójegyzékében² a *z*-től eltérő jelölést csak a 192. laptól kezdve (az 1590.-i kiadás szerint) találunk. Azonban ekkor is csak kivételesen fordul elő. Itt a *z* jeleként az *sz* szerepel: *eszűst* 197, 198 | *hásznak* 'háznak' | *io iszű* 'jó ízű' 198 | *kesze írása* 192 | *k' szeuel* (!) 'kezeivel' 192 | *kószben* 196 | *legyesző* 'legyező' 198; de uo. *legyező* is! | *megmagyaraszas* 194 | *szoszat* 'szózat' 193 | *vetkőszó* 'vetkőző' 213 | *viszes bor* 'vizes bor' 199; de *viz* 201 és máshol | *szabola* 'zabola' 211 | *szalagozas* 'zalogozás' 215; de *zalagos* 234 | *szöld* 'zöld' 192; de *zöld* 9, 28 stb.

Nagyon fontos a CALEPINUS-féle szótár, mert ez volt az alapja XVII—XVIII. századi népszerű és elterjedt szótárainknak (SZENCZI MOLNÁR, PÁPAI PÁRIZ). A CALEPINUS-szótár³ *z* jelölése szintén nem következetes. Sőt itt háromféle jelölésmódot is találunk: *z*, *sz* és *s*. Leggyakoribb a *z*, legritkább az *s*.⁴

sz: *bimboszom* 'bimbózom' 449; de *bimbozom* uo. | *biszodalom* 418 | *buszabol valo* 1088; egyébként máskor mindig *buza* 437, 359 stb. | *gaszda* 480; de *gazda* uo. | *gyalaszatos* 294; *z*-vel: 355, 294 | *hasza* 'haza' 763 | *haszay* 762; de máskor *ház*, *haza* 6, 30, 903 stb. | *haboszok*, *habszás* 425; de *habozok* uo. stb. | *hoszo* 'hozó' 414; de *hozok* uo. és másutt | *kesz* 'kéz' 637 | *keszes* 'kezes' 838; de másutt *kez*, *kezes* | *magzat* 427; de *magzat* 233, 599 stb. | *magyarászat* 320; de a többi adat mind *z*-vel! | *neheszen* 322; de a többi adat *z*-vel! | *nyelueszét* (!) 320; de *nyeluzet*, *nyeluezés* uo. | *szerszes* 637; de *szerezés*, *szörzök* többször | *szaygok* 613, 717; de *zaygok* 133, *zaygo* 203 | *szaszlo*, *szazlo* 75; de *zazlo* 636, 929, 1119 | *szászpa* 356, 1111; de *zászpa* 475 | *szauarom*, *szauart* 665; de *zauaro-*

¹ Az *s* itt nemcsak az *s*-nek, hanem az *sz*-nek is a leggyakoribb jele.

² Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből. Közzetette MELICH JÁNOS. NyelvÉrt. XIX. 9.

³ Calepinus latin-magyar szótára 1585-ből. JAKUBOVICH EMIL és SÁGI ISTVÁN közreműködésével sajtó alá rendezte MELICH JÁNOS.

⁴ Az *s*-hangok jelei a szótárban a következők: az *s* hang túlnyomóan *s*-sel van jelölve, de van néhány adat az *sz*-re (*alá eszóm* 'esem' 299 | *kétségbe eszóm* (!) 312 | *szorgalmatozan* 390 | *szuba* 'suba' 189), sőt a *z*-re is (*mohoz* 'mohos' 361 | *iztenek* 'istenek' 365). Az *s* előfordul az *sz* jeleként is: *eskősöm* 353.

dot, zauarodás stb. többször | *szordanul* 1103; de *zordon* 503 stb. | *szöld* 'prasinus' 845; egyébként mindig *zöld* 477, 794, 1023 stb. | *szörgő, szörgetők* 269, 249; de *zörgők, zörgés, zörgetés* többször és *sörgés* egyszer 332 | *szuggo* 360; de *zuggo* 70, 783 stb.

s: *busgok* 415; de *buzgo, buzgok* 350 stb. | *kasdagság* 468; de *kazdag* 287 stb. | *kensas* 884; de *kénzás, kénzom* 166, 173 stb. | *kószónságes* 384; de *közönséges* 8 stb. | *megesztergásom* 'megesztergázom' 314 | *nehesen* 'nehezen' 465 | *penseert* 293; de *penz, penzes, sok penzw* 100, 678 | *ragadoso* 1077; de *ragadozo, ragadozom* 894 | *szás kezv, szás ember* 'száz...' 180; de *száz, százig, százados* többször | *vigyaso* 1123; de *vigyazok* stb.

Egyéb nyomtatott emlékeink közül a következő három munkával foglalkozunk behatóbban: Mélius Péter: A Szent Job könyvének fordítása. Várad, 1565. = Mel: Jób. — Félegyházi Tamás: Ami Vronk Jesvs Christvsnak vy testamentoma. Debrecenbe, 1586. = Fél: Bibl. — Pontianus historiája. Bécs, 1573. = Pont. — Ezekben a nyomtatványokban a *z* hang helyén a = mellett olyan gyakran találkozunk *sz-szel*, hogy ezt már szabályos jelölésmódnak is tekinthetjük.¹

Az adatok felsorolásánál nem törekedtem teljességre, csak az volt a szándékom, hogy némileg szemléltessem az *sz* jelölés gyakoriságát.

aldofzat Fél: Bibl. 69 v, 192² | *alafza magat* 'alázza magát' 29 v, 39 v | *arniekofza, megarniekofza* 28 v, 105 | *atkofzodni* 48 | *afzert* Pont. 71, 90, 107, 115, Fél: Bibl. 175 v | *afzokkal* uo. 36 v | *afzonnal* Pont. 75 | *afzal* 'azzal' Fél: Bibl. 171 | *megáfz* 'megáz' Mel: Jób 20 v | *baráfzdafon* Mel: Jób 95 | *bezfzeg* 14 | *bifzik* 'bízik' Fél: Bibl. 109 v | *bifzol vala* Mel: Jób. 9; de *bizol vala* i. h. 10 v | *bifzon* 'bizony' Fél: Bibl. 42, 30, 30 v, 28, 141—3 (igen sokszor!) | *bifzoni* Pont. 74, 91, 93, 96, 98—99, 102, 106, 108, 112 | *bifzoniába* Mel: Jób. 4 v, 9 | *bifzonnial* Fél: Bibl. 29 | *bifzonfag* 141—3 és igen sokszor másutt | *felbofzafztá* 'felborzasztá' Mel: Jób. 9 v | *botrankofzas* Fél: Bibl. 29 v (kétszer) | *bufza* 'búza', *bufzaual* 'búzával' 55 v,

¹ Mel: Jób.-ban az *β* még a következő hangok jelölésére is előfordul: *sz, s:* *erőβdik meg* 20 v | *leheβen* 21 | *ejβerβmind* 23 v | *titkoβ* 21 v | *hamiβan* 37 | *haβittia* 40 v. — *zs:* *szellerek* 46 | *szonga* 'zsenge' 51 | *βiروفittia* 'zsirosítja' 53. — Fél: Bibl.-ban a *z* hang *sz* jelölése főleg az I. kötetben (Evangéliumok, Apostolok cselekedetei) gyakori, itt is inkább a könyv második harmadától kezdve. A II. kötetben (Apostoli levelek, Jelenések könyve) az *sz* a *z* hang helyén feltűnően ritka. Az alábbi adatokban a kötetszám kitétele nélkül idézett adatok az I. kötetből valók.

² Fél: Bibl.-t és Mel: Jób.-ot az eredeti kiadásból idézem. A szám után álló „v” a levél verso-ját jelenti. A Pont.-ot a Régi Magyar Könyvtár 5. alapján idézem.

58 v, 119 | *bufzgo* 141 | *bűz* 'bűz' Mel: Jób. 31 v | *cziodalkofzának* 'csodálkozának' Fél: Bibl. 101 v, 184 v | *ellenkefzók* 'ellenkezők' Mel: Jób. 18 v | *emlekefzel* 'emlékezel' Pont. 95 | *megemlekefzenek* 'megemlékezének' Fél: Bibl. 141 | *emlekefzetek* 'emlékezettek' 122 | *el erkőfzót* 'elérkezett' 109 v | *altal euefze* 47, *euefzesben* 'által evezte, evezésben' Fél: Bibl. 101 v, 63 v | *erfzette* 'érzete' Pont. 90 | *efzekkel, efzek kőfzúl* 'ezekkel, ezek közül' 36 v, 43 | *efzer* 'ezer' Mel: Jób. 1 (de *uo. ezer* is), Fél: Bibl. 30 v, 66 v, 104, 117, 184 stb. | *efzűft* 'ezüst' 45 v, 103 v, 117 v (de itt *ezűft* is), 190 v, Mel: Jób. 7, 55 | *ferkőfzik be* Fél: Bibl. 119 v | *fiŕzetefed* 'fizetésed' 116 | *nem fiŕzetieie meg* 'nem fizetése meg' *uo.* 29 | *megfőfzy* Mel: Jób. 31 | *meggőfzendi* 'meggyőzendi' Fél: Bibl. 109 v | *gőflekőfzet* 157, 184 v, 187, 187 v, 186 v és igen sok más helyen | *hafza* 'haza', *hafzaiaban* 'házájában', *hafzaban* 'házában', *hafzamban* 'házamban', *hafzara: az ház az hafzra efik* *uo.* 118 v, 61 v, 109 v és igen sokszor más helyeken is; *háfzamban* Mel: Jób. 17, *házához* 20 v | *hafzud, hafzudnék, hafzugságot* 27, 50 (de *hafzuggiatok* 29 v, *hafzugfág* 32 stb.), *hafzug, hafzugfagot* Fél: Bibl. 115 | *hordofzot* 'hordozott' 109 v | *hofzam, hofzad, hofza, hofzai, hofzaiok* 'hozzám, hozzád, hozzá, hozzájok' 32, 44 v, 45, 24 v, 186 v és még igen sokszor; *hofzad, hofzai* Pont. 98 | *elhofza* 'elhozá', *elhofzattanak* Fél: Bibl. 187; *hofzatok ide* 'hozzátok ide' 29 | *idubőfzitő, idubőfzút, idubőfzútnők* 'idvözítő' stb. Bevezetés 2. l., 83 v, 184 v stb. | *igafzakat, igafzat, igafze* 'igazakat, igazat, igaz-e' 175 v, 185 | *igiekefzék* 4 v, 96 v, 103 v | *ifzenni* 'izenni', *megifzenek* 'megizenek', *megifzent* 206, 102, 183 | *io ifzú* 'jó ifjú' Mel: Jób. 14 | *ifzefittetik* 'izesíttetik' Fél: Bibl. 69 v | *ki ifgfe* 'kijegyzé' 106 v | *elkarhofzik* 83 v | *kenfzoknak* 'kénzőknek' 31 | *kefzed* 'kezéd', *kefzedet, kefzeit, kefzeket, kefzet* 'kezét' 185 v, 32, 61 v, 47, 106 v, 186 v és még igen sokszor; *kefzebe* 'kezébe' Mel: Jób. 18 v, 19, 20 v, 43 (de *kezet, kezei* stb. gyakran); *kefzet* 'kezét' Pont. 80 | *kefzde* 'kezdé' Pont. 83 | *kőtfzék* 'kötözzék' Fél: Bibl. 172 v | *kőuetkőfzik* 'következik', *kőuetkefzendő* 'következendő' 41, 105 | *meg kőuefzenek* 'megkövezenek', *kőuefzönk* 'kövezünk' *uo.* 36 v, 159 (de *uo. megkőueznek* is) | *kőfzel* 'közel', *kőfzelget, elkőfzelitet volna* 36 v, 106 v, 129 v, 183—18; és még nagyon sokszor | *allata azt kőfzikben* 'állatá azt közikben = közékük' 29 v | *kőfzepőn* 'középen' 56, 134 v; *kőfzepőtte* 'közepette' Mel: Jób. 48 | *kőfzönfege* Fél: Bibl. 199 v | *mi kőfzöd velem* 'mi közöd velem' 102 | *kőfzöl, kőfzúl* 'közül', *kőfzöt* 'között', *kőfzöttetek* 29 v, 30, 31, 39 v, 40, 43, 103 v, 183 v, 184, 185 stb. stb.; *keőfzúl* Pont. 77 | *lakofzo* 'lakozó', *lakofzot* Fél: Bibl. 138 v, 190 | *meniefző* 'ményegző' 37, 43 v és még számos esetben | *meŕfziten* 45 (háromszor) | *meŕző* 'mező', *meŕzőknek, meŕzőkre, meŕzőn, meŕzöt* 63 v, 76 v, 102, 185 v, 186 stb. stb. | *nehēfzīt* 'nehezét' 40; *nehēfzītuēn* 190 v; *nehēfze* 'neheze' Pont. 93 | *nemŕzet, nem-*

fzetfeg Fél: Bibl. 33, 119, 184 és még igen sokszor | *nefz* 'néz' Mel: Jób. 36 (kétszer) | *niu/za* 'nyúzza', *niu/zők* 'nyúzó' 43 v 49 v | *oldofzatok meg* 'oldozzatok meg' Fél: Bibl. 161 v | *megofstorofzak* 'megostorozák' 71 | *öltő/zők* 101 v, 119 v | *örif/zes* 'örizés', *örif/zet*, *örif/ző* 184, 186 v, II, 191; *örif/zd* Mel: Jób. 5, 55; *örif/zet* 17 | *örüendef/znek* (de *vigadoznak*) 91; *örüendő/ze* 'örvendezé' Fél: Bibl. 208 v | *megöued/ződ* *magad* 'megövedzed magad' 178 v | *özve/je/eket* 'özvegyeket' Mel: Jób. 54 | *paráf/ználkoggianak* 72 v (de *parázna* is) | *penf/z* 'pénz' *penf/zet*, *penf/zőmet* Fél: Bibl. 37 v, 44, 45 v, 48 v stb. stb. | *ragadof/za* 'ragadozó' 158 | *le raf/zuk* 'lerázzuk' 107 | *el reitő/zők* 'elrejtőzők' 156 | *fof/zattatik* 'sózattatik' 69 v | *fzáráf/z* 'száraz' Mel: Jób. (kétszer) 88 | *fzomiuf/zők* 'szomjúzik', *fzomiuhof/zők* Fél: Bibl. 143 v, 152 v | *tanaczikof/zas* 223 | *tartof/zők* 30 v, 31, 40 | *tauf/zatok el* 115 | *teko/zzol* 109 v | *tif/zenket* 'tizenkét', *tif/zenkettő* 33, 57 v, 103, 188 és még sokszor | *tobf/zoda/ffal* 'tobzódással' 129 v; *tobf/zottam* Mel: Jób. 8 v | *tűf/zet* 'tüzet', *tűf/zere* 'tüzére', *tűf/zre*, *tűf/zők* 'tüzők' Fél: Bibl. 30, 45, 69, 172 v, 181 | *üldőf/zők* 'üldözik', *üldőf/zítők* 40 v, 146 | *ütkőf/zők* 160 | *űf/zőt* 'űzött', *altal v/zi* 'által űzi', *altal űf/zóm* 83, 109, 109 v; *űf/zők fel* 'űzik fel', *űf/zended* 'űzended' Mel: Jób. 8 v, 55 | *el valtof/zők* 'elváltozó' Fél: Bibl. 67 v | *varakof/zafának* 129 | *vaf/zhoz* 'vázhoz' Mel: Jób. 27 v | *vegef/ze* 'végező' Fél: Bibl. 31 v | *vef/zeret* 'vezéré', *vef/zerek* 183 v, 40 | *vigaf/zot* 'vigyázott', *vigaf/zas* 42 v; *vigáf/z* 'vigyáz' Mel: Jób. 7 | *vitef/zek* 'vitézek' Fél: Bibl. 175 | *vitkőf/zőt* 'vétkezett' 156 | *vif/z* 'víz' Mel: Jób. 14 v; *hóvif/zek* 'hóvizek' 15, 16, *árvif/z*, *árvif/zek*, *vif/znélkül*, *vif/z mellett* 54, 14 v, 19 v, 20; *tenger uif/ze* . . . *viza nem tér* 35 (de a *viz* . . . *nem tér vif/za* uo.); *folio vif/zekbe* 55; *özön vif/el* 'özönvízzel' 55 v; *sebef/ff vif/sek* 'sebes vizek' 63 v; *vif/tes* 87 v; *vif/zet* Fél: Bibl. 140 v; *vif/zőzn* 42 v | *fzaporef/ffő* 'záporosó' 113 v; *bfápor-ef/fföt* Mel: Jób. 11 v; *fzapor* Pont. 113 | *fzálagát* 'zálogát' Mel: Jób. 53 v | *nem bfárta be* Mel: Jób. 8 v (de *bezária* 27 v), *bebfárró* 55, *be nem bfárta* 7; *bebfzariatok* Fél: Bibl. 39 v, *bebfzaria* 115, *bebfzarattatvan* 177 | *megfzauarittatik az viz* 146 | *fzergés* 'zörgés' Pont. 100 | *bföld, fzföldellőfégébe* Mel: Jób. 19 v; *fzföldellő háromszor* 20 | *fzfönguen az tenger* 'zöngvén az tenger' Fél: Bibl. 129 | *fzfördítte* 'zördíté' Pont. 90 | *fzelnek fzfugafa* Fél: Bibl. 180 v, *fzfugodafok* 'zúgódásuk' 188 | *fzfugolodnak* 149 v, 185; *fzfugodáfert* Mel: Jób. 8 v.

Egy esetben a Mel: Jób.-ban s is áll a z hang helyén: *afert* 'azért' 42 v.

Ezekén kívül még számos emlékbén találunk egy-két adatot a z hangnak s vagy sz jelölésére. Ezek azonban csak kivételeknek tekinthetők. Ha egy munkában csak egy vagy két ilyen adat fordul elő, azt hiszem, még sajtóhibára is gondolhatunk. Ilyen szórványos adatok a következők:

gasda 'gazda' Komjáthy: ZentPal 405; egyébként mindig *z!* | *szabola* 'zabola' Székely: Zsoltár Krakko. 1548. 29 v | *szűgás* Erasmus: Erkölcsek és Bécsi Kalendárium 1572-ből (NySz.) | *suppony* 'zubbony' Zrinyi munkáinak KAZINCZY-féle kiadása II, 157 NySz.) | *faszék* 'fazék' Csúzi: Sípszó 183. Valamivel több példa akad Méliusnak Szent János jelenéseiről írt prédikációiban (Várad, 1568.): *űzd ki* 'űzd ki' Nn 1 v | *be/zarni* 'bezárni' Nn 3 v; *bele /szart titkai* 'belezárt titkai' Ppp 1 v; *oda/zarta* 'odazárta' Rrr 1 v; */zara/t* 'zárást' Rrr 1 v | *ne /zauard* 'ne zavará' Nn 1 | */zer/ze/et* 'szerzését' N 3 v; */zör/ze/feuel* F 3 | */zörgefsen* 'zörgessen' Ll 4 v | */zuga/fa* 'zúgása' F 1 v. A munka azonban ezeket nem tekintve a *z* jelölést használja. Ugyancsak sok *sz*-es adatot találunk Pázmány Péter munkáiban,¹ bár egy-egy munkájában alig fordul elő egy-két példa: *szabolázni* 'zabolázni' II, 733, 735 | *százló* 'zászló' II, 629 | *száp* 'záp' II, 635 | *szavar* 'zavar' I, 414; *felszavarnom* II, 558 | *szenebona* 'zenebona' I, 405 | *szugolódtak* II, 795 stb.²

*

A felsorolt adatok között tehát a következő szavak fordulnak elő: 1. *az, ez, bezzeg, bűz, eszköz, ezer, ezüst, fazék, ház, hazug, hézag, -hoz, -hez, -höz* (hozzám stb.), *igaz, íz* 'Geschmack', *iz* 'Glied', *józan, kéz, köz* (közel, közép, között, közönséges stb.), *mádzag, méz, mez, mező, nehéz, nemez, özvegy, réz, szűz, száraz, száz, tiz, tűz* 'Feuer', *váz, vezér, víz*. — 2. *ázik, bizik, buzog, evez, fizet, főz, gyaláz, győz, hazudik, hizeleg, hoz, haboz, intéz, izen, izzad, kezd, néz, nyúz, ráz, tékozol, űz, vigyáz*. — 3. *aláz, áldoz, árnyékozik, átkozódik, bimbóz, borzaszt, botránkozik, csatáz, csodálkozik, deszkáz, ellenkezik, emlékezik, érez, érkezik, esztergáz, férközik, gyülekezik, hordoz, idéz, igyekezik, jegyez, kölcsönöz, kötöz, következik, kövez, lakozik, láncoz, lélekezik, magoz, magyaráz, menyekszik, nemz, oldoz, oltalmaz, ostoroz, őriz, örvendez, ragadoz, rágalmaz, rejtőzik, sóz, szerez, szomjúhozik, tanácskozik, tartozik, távozik, tobzódik, tömjénez, üldöz, végez, vetkőzik*. — 4. *búza, buzogány, gazdag, mazul, tüzök, zaim, zöld, zubbony*. — 5. *ábráz, barázda, gaz, máz, parázna, pénz, vitéz, záb, zálog, zár, zászló*. — 6. *zajog, zápor, zavar, zeng, zörög, zúg*.

Az 1—5. alatt felsorolt szavaknál nem kétséges,³ hogy a *z* az eredeti hang. Ugyancsak kivétel nélkül *z*-t találunk e szavakban a mai élő nyelvben is. Legalább is mindmáig

¹ Pázmány Péter összes munkái. Bp., 1896—1905.

² Itt említem meg, hogy NySz. I, 728 a Kulcsár-kódex 19. lapjáról idézett *ey/th* adata téves, mert itt *ey/th* található.

³ A *zöld*-nek a *szö*-ből való származtatása jórészt a fentebbi *sz*-et írt alakokon alapul (JUHÁSZ: MNy. XXXIV, 45—7).

egyetlenegy olyan biztos adat sem merült fel, amelyben e *z*-k helyén *sz* állana. Így tehát, ha feltennők, hogy a felsorolt adatokban az *s*, *sz* esetleg mégis az *sz* hangot akarja jelölni, fel kellene tételezni, hogy e közel 500 adatban nemesak az egyébként csupán egy-két bizonytalan adatra szorítkozó *z* > *sz* hangváltozás történt volna, hanem pontosan ugyanezekben a szavakban az egyébként szintén nagyon gyér példával igazolható *sz* > *z* fejlődés is végbement volna. Nem lehet tehát kétséges, hogy a *z* helyén álló *s*, *sz* csupán jelölési sajáttság, amelyre semmiféle hangtörténeti következtetést építeni nem szabad. Ha adataink között vannak is olyan szavak, amelyekben a mai *z* egy korábbi *sz*-re mehet vissza, pl. *zaj* < *szaj* stb., a mi adatainkból akkor sem lehet érvet kovácsolni a mellett, hogy az illető szó a XV—XVI. században *sz*-szel vagy *z*-vel hangzott. Még kevésbé lehet adatainkat bizonyítékul felhozni valamely etimológia helyessége mellett vagy helytelensége ellen.

KNIEZSA ISTVÁN.

Hangsúly és hanglejtés.

Méltó nagy feltűnést keltett az az előadás, amelyet KODÁLY ZOLTÁN tartott az Eötvös-Collegium Volt Tagjainak Szövetsége 1937. évi közgyűlésén a magyar kiejtés romlásáról. Az előadó személyisége és a tárgy fontossága egyaránt érthetővé teszi, hogy ez a szó nem hangzott el nyomtalanul. Különösen örvendetes, hogy a sok semmitmondó ismertetésen és magasztaláson kívül olyan hozzászólások is történtek, amelyek KODÁLY állításait komolyan megbeszélik és bírálják. Ilyen az a három cikk, amely az Országos Közoktatási Tanács megbízásából LAZICZIUS GYULA, NAGY J. BÉLA és SÁGI ISTVÁN tollából MNy. XXXIV, 306—20 jelent meg.

Azt azonban egy percig sem szabad gondolnunk, hogy ezzel a három hozzászólással a felvetett kérdések tisztázódtak, sőt — úgy látom — sok minden inkább összezavarodott. Éppen azért gondolom, hátha hozzájárulhatok az eszmék némi rendezéséhez.

A három hozzászóló közül legmerevebben LAZICZIUS mond ellent KODÁLYnak. Ő nagyrészt tagadja, hogy megvolnának azok a bajok, melyekről KODÁLY panaszkodik. Sokszor azonban úgy látom, hogy kettejük között a véleménykülönbség abból ered, hogy másra vonatkozik egyikük állítása, mint amit a másikuk cáfol. Talán, ha szabatosabban fogalmazzuk meg, hogy mik is azok a bajok, és mik az okaik, tisztázhatunk egyet s más.

Kezdjük mindjárt a legfontosabb dolgon, a magyar hangsúlyozás kérdésén és a szótagok intenzitásán, ami vele egybe tartozik. Ez t. i. az a terület, amelyet a magyar nyelvtudomány még mindig meglehetősen elhanyagol. Jól mondja SÁGI, hogy csak azt taníthatjuk, amit a tudomány már megállapított, de e szerint hogyan tanítsuk a helyes magyar hangsúlyozást, amelyről, mint LAZICZIUS is mondja, pontos mérések még alig történtek.

Ezért sikerül LAZICZIUSNAK olyan könnyen összebonyolítani és látszólag ellentmondásba keverni KODÁLY két állítását, amit az egyenlő intenzitásról és az intenzitásbeli különbségről mond.

Pedig éppen itt KODÁLY igen nagy és fontos igazságot állapított meg: a magyar hangsúly viszonylagos gyönge ségének törvényét. A magyar nyelvben a hangsúlyos szótag egész másképpen viszonylik a többihez, mint sok más nyelvben, pl. a németben, angolban. Nem nyomja el a többit, nem uralkodik rajtuk, csak primus inter pares.

A magyar beszédben minden szótagnak megvan a külön sulya és nyomatéka, nincs olyan nagy nyomaték (intenzitás)-különbség a szótagok között, mint az említett idegen nyelvekben. Ezt igen jól beláthatja bárki, ha idegent hall magyarul beszélni. A magyarok általában kétféleképpen vélekednek a németek magyar beszédéről. Vagy azt tartják, hogy a németek elnyújtják a magyar szót, vagy azt, hogy elhadarják. Mind a kettő igaz. A németek elnyújtják a magyar szónak azt a tagját, amely hangsúlyos, vagy amelyet hangsúlyosnak vélnék, s meg rövidítik a többit. Ezt tudja mindenki, aki valaha például budakörnyéki svábot hallott beszélni. — Megfigyeléseimből ilyen példákat jegyeztem fel erről:

[Ász!!] ä [t \bar{e} !!] [j \bar{o} !!], ämi [k \bar{e} g!!] ä [sz \bar{i} !!]n \bar{e} . — [F \bar{v} !!]gy \bar{a} sz, [m \bar{e} r \bar{i} !!] [k \bar{i} !!] [t \bar{e} !!]g \bar{e} r \bar{e} m [ä!!] [ny \bar{a} !!]k \bar{a} [t \bar{e} !!] [k \bar{a} !!]lök.¹

Más nyelvjárású németek talán nem nyújtják annyira a hangsúlyosnak hitt szótagot, de szintén erősen megnyomják és még jobban elsietik a többit. — Így hallottam pl. erdélyi szokásokat magyarul beszélni.

Másfelé is lehetne számtalan megfigyelést tenni. Egy angol egyszer az *igen* szót így mondotta utánam vagy ilyen formán: *igən*. Az ő füle ezt így fogta fel. Ennél többre vitte egy francia, aki évek óta élt magyar földön. Elmondotta, hogy „Párizs” nevét melyik nemzet hogyan ejti ki. Szerinte a magyarok így mondják: [Par!]-[ris!], mind a két szótagot külön ugatásszerű lendülettel kilökve. Valamit észrevett, de tévesen abból, amit KODÁLY így fejez ki: „Keményebb szemecske a magyar szótag, nem lehet úgy összenyomni.”

De térjünk vissza csak a németre! Ha nyelvünk idegenszerűségéről van szó, ma úgyszólván elég, ha csak a német hatással törődünk e csonka hazában.

A kfn. *geban*-ból ma *gēban*, *neman*-ból *nēmən*, *gigeban*-ból *gegebən* lett, s így tovább. Az újkorban az európai nyelvek általában valami elszíntelenedési folyamaton mentek át, amely-

¹ A magánhangzó fölé tett vízszintes vonal: — hosszú, a félkör: ~ rövid szótagot jelöl. A hangsúlyos szótag szögletes zárójelben van: [], a szótag után következő két felkiáltójel: !! erős, egy felkiáltójel: ! gyöngébb hangsúly jele, az alig észrevehető hangsúlyerősödést a szótag alatt pontokkal: jelölöm. || hosszú, ||| rövid, ||| igen rövid szünetet jelent. A két szót fölül összekötő félkör: — azt jelenti, hogy a kettőt egybe kell mondani. A szöveg alatt levő vastag vízszintes vonal: — erős lassítást jelent.

nek iránya és eredménye a hangsúlyviszonyoktól függött. A németben éppen a hangsúly nagy ereje következtében ez az elszíntelenedés abban áll, hogy a hangsúlytalan szótagokban elszaporodott a tökéletlenül képzett *ə* hang. A magyar köznyelvben is történt elszíntelenedés, de egészen másféle. Itt az *e* betűvel jelölt hang szaporodott el azáltal, hogy két különféle hang, az *ε* meg az *e* egybe esett, de rövidülés vagy tökéletlenül képzés nem következett be, mert a magyar hangsúlyos szótagoknak nincs olyan uralkodó ereje, hogy miatta a hangsúlytalan (helyesebben kisebb hangsúlyú) veszítsen hangerejéből vagy időtartamából. Ha tehát valaki úgy beszél magyarul, hogy a hangsúlyos szótagot kelletténél jobban megnyomja, s ezáltal a hangsúlytalan mellett a szokottnál jobban kiemeli, minden kényesebb magyar fül rögtön megérzi rajta az idegenszerűséget.

Egy másik fontos törvénye a magyar hangsúlyozásnak az, amit már régebben is észrevettek (Arany László összes művei II, 333), hogy a hangsúly helyét is könnyen változtatja az értelem és érzelem célja és oka szerint (vö. még TOLNAI VILMOS: MNy. XI, 56). Ez is nyilván csak azért lehetséges, mert a szótagok olyan egyenrangúak, hogy bármelyikük átveheti alkalom adtán a vezérséget.

De a főntebbi sváb példákból még egy harmadik törvény is következik, az, hogy a magyar nyelvben a hangsúlyos szótagok távolabb esnek egymástól, mint a németben. Nagyobb egységek kapnak egy-egy hangsúlyt. A német nyelv az egészen jelentéktelen kötőszók, névelők és hasonlók kivételével minden más szót külön hangsúlyoz, a magyar a jelzős szerkezetnek, igével összetartozó határozónak, s minden ilyen nagyobb egységnek csak egy főhangsúlyt ad. A német azt mondja:

[e!]/rös || [em!]/ber, a magyar: [e!]/rös em[ber!].

Ez az a hiba, amiről alig tud leszokni az, aki nem született magyarnek. Ez az, amit KODÁLY érzett Somogyváry beszédén. Az említett beszélgetést én is hallgattam, s teljesen KODÁLYnak adok igazat. Különben Somogyváry beszédét elég sűrűn lehet hallani a rádióban, s bárki megfigyelheti azt a hibáját, amire most felhívom a figyelmet: Hangsúlyos szótagjai sokkal sűrűbben váltakoznak a hangsúlytalanokkal, és valamivel erősebben kiemelkednek közülük, mint amennyire az magyar emberek beszédében lenni szokott.

Most pedig nézzük a magyar hangsúlyozás negyedik törvényét, amely a mellékhangsúlyról szól! Amiről eddig volt szó, azzal még csak foglalkozott, ha keveset is, a magyar nyelvészet, de a mellékhangsúllyal úgyszólván semmit. Csodálom, hogy azok, akik újabban a hanglejtés törvényeit kutatták, nem vonták bele mindjárt ezt is kutatásukba, mert a hanglejtés és a mellékhangsúly dolga szorosan összefügg. A nyelvjáráskutatók itt-ott megfigyeltek és följegyeztek egy-egy különösebb jelenséget.

A debreceni nyelvjárásban ilyeneket említenek:

Fenyegetve: [Gye!]/re mifelénk, [be!]/verem azt a kutya fel[je!]/det! — Hetykén: [Maj!]/kilelem én a ú ha[bók!]/ját! | [Nem!]/ ijjed am meg egyhamar[já!]/ba! — Indulatosan: [Tut!]/tam én aszt, hogy [gaz!]/ember lesz az én kedves fi[am!]/-

ból? — Kijelentő: [Min!!]dig kötötte a [ku!]tyát a ka[ró!!]ho!
— Óhajtó: [Es!!]sék beléd a [fít!!]tyfe[ne!!] (OLÁH GÁBOR:
NyF. 26.)

A hevesmegyei nyelvjárásból: [E!]rigy [má!!]! [Né!] bo-
londu [még!!]! | [Vi!!]gyen el a [ör!!]dög! | [Kí!!] [tét!!]
[Csí!!]ba [tét!!]! | [Si!!]hess má [tét!!]! | [Hog!!]gy a kakas csip-
jen [még!!]! | [Hégy!!]gyen még a f fe[ne!] | [I!!]gaz is [a!!] |
[É!!]gén [ám!!]! | [El!!] bi[zony!!]! | [Hát!!] tē hova mégy má,
[tét!!]! | [É!!]vitted-ē [má!!]?! (BERZE NAGY JÁNOS: NyF. 16.)

Balatonfelvidékről: [Hát!!] emmá [ré!]genn [vót!!], de
[uj!!]jan igaz, hogy [iv!!]-[vót!!], mind hogy én most [itt!!]
ál[lok!]. (ÉDES JENŐ: NyF. 40.)

Jánosfalváról: [va!]la [ec!]ce egy[em!!]ber, ez az em[ber!!]
[el!!]m[en!!]t [va!]la a [zer!!]dőre [fá!]ér. (BÖSZÖRMÉNYI:
NyF. 29.)

Ez csak egynéhány nyelvjárás, de így van az egész magyar nyelvterületen. A magyar beszédben a mondás, a mondat elől főhangsúlyt kap, a végén az utolsó vagy utolsóelőtti szótagon gyöngébb vagy erősebb mellékhangsúly van.

Ezt minden színész tudja, mert ha színészek parasztember szerepét adják, mind így beszélnek magyarul. De neincsak a falusiak beszélnek így. A művelt, vagy mondjuk, a városi magyar ember beszédében is él a mellékhangsúly, ha talán kissé halványabban is.

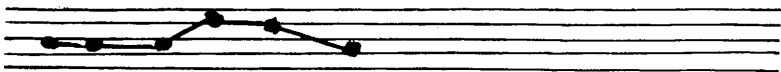
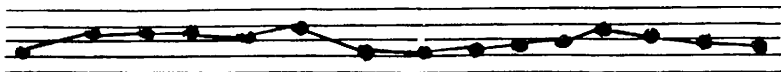
Erre példát magam is gyűjtöttem 1938 nyarán azon a tanfolyamon, amelyet a Budapesti Tanárképzőintézet tartott középiskolai tanárok számára. Amennyire írásban lehet, pontos megfigyelést végeztem 14 előadó beszédén. Tökéletes magyar hangsúlyozásának lááltam három-négy előadó beszédét. Ezeken kívül volt még egynéhány, akinek szintén nagyjából magyaros volt a beszéde hangsúlyozása. E kiváló tudósok egyikét sem vádolhatjuk azzal, hogy földműveléssel foglalkoznak, sem pedig hogy műveletlenek. Tehát lehet az ember beszéde magyaros akkor is, ha városiak és művelt ember. És különösen a műveltség egyáltalában nem teszi magyartalanná a beszédét. Hogy a városiak, és különösen a fővárosiak között miért van több magyartalan beszédű, arról később szólok.

De lássuk például Csűry Bálint mondatain, ahogy én megfigyeltem, miben áll beszédének magyaros hangsúlyozása! Ime egynéhány mondata:

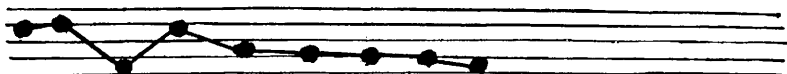
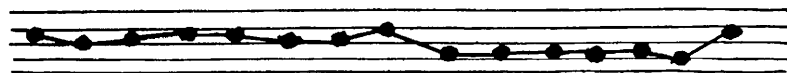
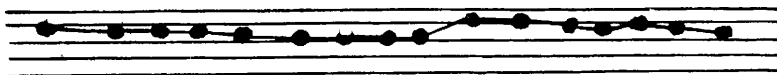
... [de!] már || a [köz!]nyelv [be!]szélt formájá[ban!], ||
az [egy!]ség csak [bi!]zonyos fokig van [meg!!].

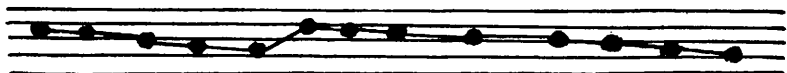
A [nyelv!]járás [egy!]ség ||, [e!]gyéneként [kü!]lönöző
[mér!]tékben [u!]gyan, || de ...

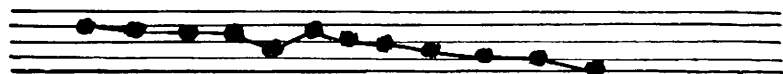
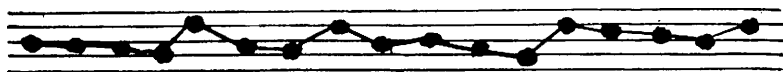

[Hang!]tani [meg!]figyeléseink ||, [ki!]sérleti eszközökkel
végzett [bú!]várlataink || [ak!]kor állanak csak [biz!]tosan, ha
[hely!]hez kötjük [ő!]ket.

[Tol!]dy Ferenc már [e!]zer nyolcszáznegyvennégyben
[ar!]ra hivatkozik, hogy a [nép!]nyel[v] || a [kü!]lönöző
irodalmi [ha!]tások, szöszék, [sa!]többi [ha!]tása al[att] ||
[mind!] jobban veszít [e!]redetiségéből.

Egy másik jó magyaros beszédű előadónak, N á g y J. B é l á -nak beszédéből ilyen részeket lestem el:

... *hogy a tanu[lók!!] || [meg!]tanul[ják!!]:*

(Erősen fel akarta hívni a figyelmet.)

Felsorolásban:

... *[al!]kalmazásá[ra!], [is!]méltésé[re!] és [meg!]világítá-sára [va!]ló.*

Csak a hangsúlyt tudtam megjegyezni ezekben:

*A [mo!!]hácsi [vész!] || [e!]zerötszázhuszonhatban [volt!].
[Mon!!]datokat kell olvas[ni!], || [nem!] szava[kat!!]; ||...*

Ebből is sokat tanulhatunk. Először is azt, hogy a hangsúly megerősödése mindig együtt jár a hanglejtésbeli változással. Többnyire a hangsúlyos szótag hangmagassága is emelkedik, de lehet fordítva is, hogy az erős hangsúlyú szótag hangmagassága leszáll.¹

Egy másik érdekes jelenség az, hogy ha a beszélő fel akarja hívni a figyelmet arra, ami beszédében következik, kisebb vagy nagyobb szünetet tart, s a szünet előtt az utolsó vagy utolsó-előtti szótag mellékhangsúlyt kap. — Ezt a jelenséget megfigyeltem olyan magyarok német beszédén, akik nem jól tudnak németül. A német pl. az *inzwischen* szót körülbelül így mondja: *[in!!]cvi[šən];* a magyar: *[in!!]cvi[šen!] ||*, — és úgy folytatja, hogy mi történt e közben.

¹ Tehát — úgy látszik — nem egészen úgy van, ahogy GYOMLAY: MNy. XXXIV, 22 mondja.

Azt is megfigyelhetjük példáinkon, hogy a hangsúlyos szótágok nincsenek egymástól egyenlő távolságra, — sőt! Hol egész hosszú mondásrészt foglal össze egy hangsúly, hol egész sűrűn következnek egymás után a hangsúlyos szótágok. Ez nyilván a hangsúly nagy mozgékonyaságából következik. A beszélő mindig azt a szótágot hangsúlyozza, amelyet éppen az értelem és érzelem szerint jónak lát. Ezért KODÁLY rajzai közül a másodikat, amely a magyar hangsúlyozást ábrázolja, ilyenformán helyesbítém:

S ez szintén tökéletlen rajz volna, mert nem lehet benne ábrázolni azt a végtelen sok változatosságot, azt a minden pillanatban megváltozható esetlegességet, amittől függ a jobban hangsúlyozott szótágok távolsága és hangereje.

E négy törvényhez ötödikül járul az, amit KODÁLY is kimond, hogy: A magyarban a rövid szótág is lehet hangsúlyos, a hosszú is lehet hangsúlytalan. A szótág hangsúlya nem függ az időtartamától.

Ezek azok a törvények, amelyeket mi, magyarok mind tudunk, amennyiben alkalmazkodunk hozzájuk a magyar beszédben, de mondhatom, a nyelvész mindezt alig tudja jobban, mint a laikus, mert a nyelvtudomány még alig foglalkozott velük.¹

Nagy feladat vár még itt a magyar nyelvtudományra: Pontos mérésekkel meg kell állapítani a magyar hangsúlyozás törvényeit. És az sem ártott volna, ha a rokon nyelvek kutatói is többet gondolnak ezzel a kérdéssel. De többnyire csak a magában kimondott szó hangsúlyozásáról beszélnek. Hogy a hangsúly, hanglejtés miképpen él, és miképpen viszonylik egymáshoz a mondatban, azzal adósok maradnak. Pedig sokat ér egy-egy olyan odavetett megjegyzés is, mint amit pl. LEHTISALO mond a jurák-szamojéd hangsúlyról, hogy itt a szótágok „dinamikus intervallumai” általában csekélyek.²

Bizonyos, hogy a hangsúly és a hanglejtés teszi a magyar beszédet valóban magyarrá, és ebből következik, amit LAZICZIUS szintén kétségbe von, hogy igenis, ma a magyar beszéd magyarsága veszedelemben van. A főváros nyelvének idegenszerűsége az országban mindenfelé kisugárzik.

„... a nagyvárosi nyelv... hatása erős, széleskörű” (KOVALOVSKY, A nagyvárosi nyelv: MNy. XXXIV, 295). Hogy pedig fővárosunk lakóinak beszéde jórészt magyartalan, azt hallja minden magyarfülű ember, ha egyszer végig megy az utcán. Százvezrek váltak itt aránylag rövid időn magyarrá.

¹ Hogy a magyar hangsúly törvényei miképpen érvényesülnek a magyar verstanban, arról van néhány megjegyzésem „Arany János ritmustana” címen a Bolyai-reáliskola Értesítőjében 1933-ban.

² JSFOu. LVI. — Érdekesek NIELSEN K. megfigyelései a török hangsúlyról. A hangsúly soha sem erős; az erősebb és gyöngébb hangsúly folyton változik; a mellékhangsúlyt magasabb zenei hang kíséri; stb. (NyK. XXXVI, 273).

Amilyen örvendetesnek találtuk ezt, mert hogy velük a magyarság száma szaporodott, olyan veszedelme is lett magyarságunknak, mert a hatás mindig kölesönös.

S itt egyáltalában nem értem LAZICZIUS ellenvetéseit. Ezt írja: „Minden generáció nyelvileg tabula rasával indul, és mindaddig, amíg el nem sajátította a nyelvet, addig csak kapni tud a nyelvközösségtől, adni semmit. Adni csak az tud a nyelvközösségnek, aki már feloldódott benne.” Nyelvileg tabula rasa az újszülött, aki még semmiféle nyelvet sem tud, de nem az idegen anyanyelvű.

Aki valamely nyelvet meg akar tanulni, az beszél azon a nyelven akkor is, mikor még alig tudja. Másképp hogyan tanuljon meg? Nem lehet semmiféle nyelvet úgy elsajátítani, hogy csak akkor kezdjük beszélni, mikor már jól tudjuk. Az idegen előbb igen rosszul beszél, aztán kevésbé rosszul, végül, ha képes rá, megtanulhat majdnem egészen jól, de a született magyar mindig meghallhatja rajta, hogy idegen. Ha ilyen egy vagy kettő akad a nagy tömegben, hatásuk elenyészik, megsemmisül, de ha a tömeg fele ilyen, míg a másik felétől megtanulja úgyahogy az átvett nyelvet, a hatás és ellenhatás törvényénél fogva bizony sokat átragaszt idegenszerűségeiből az átadókra is. Tiszta magyar vidékről Pestre került, tiszta magyarok beszédén egy-két év múlva megdöbbenve veszek észre rőt, hamis hangsúlyozást, és ha figyelmeztetem rá őket, letagadják. Nem tudnak róla. Éppen így abban is KONÁLYNAK van igaza, amit az idegen nyelvek tanulásáról mond. Nem az idegen nyelv tudása a hiba, hanem az, hogy igen korán tanulják az idegen nyelvet. Ha a két-három éves gyermeket német, francia nyelvre fogják, az lesz az anyanyelve, nem a magyar, és így a magyar lelki közösséggel majdnem éppen olyan viszonyban fog állani, mint a föntebb említett megmagyarosodó idegenek.

De lássuk a fordítási irodalom megduzzadását! Nem a jó író jó fordítása veszedelmes, hanem a „megduzzadás”. Az az ezer számra készülő tömegeikk, ami elárasztja a félművelt olvasóközönséget. Az ilyen fordítást fillérekkel fizetik, tehát csak nagy tömegben, gyors munkával érdemes végezni. A gyors fordító nem gondolkozik azon, hogy is mondják ezt vagy azt magyarul, hanem írja, ahogy látja. Gépiesen átvesz minden idegenszerűséget. Így kerül bele hírlapirodalmunkba is a külföldről kapott hírek útján a sok lefordított idegenszerűség.

Hát a zenés színművek, operettek, kabarédalok? Azokról külön könyvet lehetne írni. — De megint idéznem kell LAZICZIUST: „Hogyan? Hát a zenei dallamok a beszédbe is átkerülhetnek? És melyik az a 'hamis hangsúly', amely ezekből az idegen zenei művekből hatolt be a magyar ejtésbe?”

Bizonyára nem kívánja LAZICZIUS, hogy valaki egy dallamot megjelöljön, hogy ez volt a bűnös, — amikor az idegen dallamok állandóan százszám áradnak felénk. Sőt megtoldhatjuk azzal, hogy ezek az idegen dallamok nem mind idegenből jönnek. Teremnek azok nálunk is bőven. Idegen dallamokra, hangsúlyozásukra rákényszerítik a magyar szöveget, s aki mindig csak ezt hallja (mert kénytelen mindig, mindenütt hallani), ha magyar

is, ezek által könnyebben megszokja azt az idegen hangsúlyozást és hanglejtést, amihez a beolvadó idegenek révén már úgys hozzászokott a füle.

De példa kell? Itt van egy mindjárt, egy „magyar” operettből vett sor: A *[lá!!!nyok sze[rel!!!]me nem [egy!!!] sötét do[log!!!]* . . . A dallamát bizonyára nem kell ide kóráznom, mert ismeri mindenki. — Az *egy* határozatlan névelőnek itt semmi helye se volna. De nem elég, hogy hibásan ott van, még erős hangsúlyt is kap. — Hogyan csináljunk arról statisztikát, hogyan számláljuk össze, mivel mérjük meg, hogy hány jobb sorsra érdemes magyar ember milyen fokban szokta meg csak ez egy sor által az *egy* névelő hibás használatával együtt a hibás magyar hangsúlyozást? Nem segít itt más, csak a cenzura. Aki egyetlen egy embert egy pengővel megkárosít, azt becsukják, s a magyar lélek orgyilkosai szabadon garázdálkodhatnak.

És megint külön tanulmányokat lehetne végezni arról is, hogy valamely nép beszédének hanglejtésmódja miképpen függ össze e nép nemzeti énekeinek dallamformáival. Mert, hogy összefügg, az bizonyos, de erre itt bővebben nem térhetek ki.

Azt hiszem, ennyiből is elhiszi mindenki azt, amit már eddig is sokan hirdettek, hogy romlik a magyar beszéd hangsúlya és hanglejtése, mert sok ember (hál’ istennek, azért még mindig az egész nemzetnek kisebb része) idegen nyelv hatása alatt idegenül beszél. És abban is igaza van KODÁLYNAK, amiben e romlás okait megjelöli. Ezt LAZICZIUS is be fogja látni, nem az én sebtiben összekapkodott érveim hatása alatt, hanem saját megfontolásából is, ha egy kissé gondolkodik a dolgon.

Hátra van a harmadik kérdés: **Hogyan segítsünk a bajon?** Ebben KODÁLY javaslataira inkább a két másik hozzászóló válaszolt: NAGY J. BÉLA és SÁGI ISTVÁN. Joggal, sőt jogos büszkeséggel mutathattak rá, hogy már nincs egészen úgy, hogy az ember végigjárja a 16 iskolát a nélkül, hogy valaki figyelmeztetné hibás kiejtésére, s megmutatná a jót. Bizony, a mi nemzedékünk még úgy nőtt föl. S ha volt tanárom, aki mégis gondolt ilyesmire, az az ő külön érdeme volt, nem valamely intézményé.

Ma jobban állunk valamivel, de csak valamivel, mert vannak ugyan intézkedések, utasítások, de ezek sikere mindig attól függ, ki hajtja végre őket. Mert ugyan utasíthatják azt a tanárt, szónokot, rádióbemondót, hogy magyar hangsúlyozással beszéljen, ha nem képes rá. A tanár tanítsa a gyermeket helyes beszédre? De vajjon ő maga hogyan beszél? Még szerencse, hogy akiknek a kezében jelenleg van a Tanárképző Intézetben az ügy, azok kiválóan alkalmasak erre is. Az intézkedéshez mindig első sorban a személyt kell megválogatni, aki végrehajtja.

A múltban itt is teljes nemtörődömség dúlt. Gimnáziumi igazgatóvá tettek olyant, aki nem tudott megtanulni magyarul, és volt tanárunk, akinek beszéde a diákok derűjének állandó tárgya volt. Az egyetemen pedig a magyar irodalmat olyan tudós tanította, akinek beszéde a magyar hangsúlyozás szempontjából bizony elég sokszor kifogásolható volt. (Az igaz, ezzel szemben el kell ismernünk, hogy ha írt, annál szebben írt.)

Ma annyival jobban állunk, hogy megvan sokunkban a jó-akarat, az igyekecs a jobbra, és benne van a köztudatban, hogy védeni kell nyelvünket. Az iskolákban tiszteletreméltó munkálkodás folyik ma már. De az iskola hiába küzd egymaga nála hatalmasabb tényezők ellen.

A nyelvbeli változások nem tudatosan történnek. Ha meg is indít valaki tudatosan valami újítást, a beszélők nagy tömegének nyelvébe nem tudatos megfontolás útján kerül, hanem utánnézéssel. Amit az ember sokszor hall, annak emlékképe állandósul benne, s alkalomadtán ő is úgy mondja. — Itt a kulcsa annak, hogyan tudjuk magyar beszédünk magyarosságát intézményesen megőrizni. Ma könnyebb a nép tömegéhez hozzáférni, lelkileg irányítani, mint régebben. A betű és a rádió mind erősebb lelki irányítók lesz. De éppen, mert olyan óriási hatalom, céltudatosan kell rá vigyázni, hogy rossz irányba ne vezesse a tömeget.

S itt megint csak ismétlem, hiába utasítjuk az embereket, hogy így vagy úgy beszéljenek, írjanak, ha nem tudnak úgy írni, beszélni. Az embert kell megválogatni.

Akit arra választottak ki, hogy példaképe legyen a többinek, annak tudatosan is tudnia kell, hogy mi a jó, mi a helyes. Ezzel megint arra lyukadunk ki, amit SÁGI ISTVÁNTÓL már fentebb idéztem: Az embereket (akár iskolában, akár másutt) csak arra taníthatjuk, amit a tudomány már kikutatott, megállapított. A magyar hangsúlyozásra és hanglejtésre alkalmazva ez azt jelenti, hogy nyelvészeinknek sürgősen le kell róni régi tartózkodásukat, s a magyar hangsúlyozás és hanglejtés törvényeit részletesen meg kell állapítani.

JACOBI LÁNYI ERNŐ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A dativus possessivus szerkezet a Szamosháton. A *nekem házam van*-féle szerkezet, mint tudjuk, a rokon nyelvekben is megtalálható egymástól némileg eltérő formákban. A finn a külső birtok birtokosát adessivusszal fejezi ki: *Papilla on kaunis kello. Tytöllä on mustat silmät*. Ha pedig a birtokszó testi-lelki állapotot vagy elvont birtokot fejez ki, genitivus-dativust használ: *Minun on jano*. A birtokszón azonban itt nincs kitéve a birtokos személyrag. A birtokost a votják is adessivusszal, a mordvin és cseremisiz genitivusszal fejezi ki (KLEMM, MTörtMt. 200). A birtokszón a személyragot is kiteszi pl. a votják, mordvin, cseremisiz (SIMONYI, A jelzők mondattana 185; KLEMM idézetei i. m. 200).

A magyar köznyelv a *nekem van házam*-féle szerkezetekben a birtokszón kiteszi a birtokos személyragot, de a szélső területek népnyelve a személyrag nélküli szerkezeteket is használja. SZARVAS GÁBOR a szlavóniai magyaroknál találkozott ilyen szerkezettel: *Nekünk nincs gunyhónk, ezöknek meg nincs szék*. (Nyr. V, 64.) SIMONYI a palócból idéz hasonló példákat: *Van neki szép*

feőd. Már nekém a kumpér is észárad. (I. m. 185). KLEMM (i. m. 200) HORGER hétfalusi csángó meséiben találkozott ilyenekkel: *Volt neki egy kulacs. Volt neki egy ház.* E szerkezet szerinte Csíokban is előfordul.

A fenti népnyelvi adatok pótlásául megemlítem, hogy a szamosháti nyelvjárásban is él a személyrag nélküli szerkezet, de elég ritka. Ime néhány, jegyzeteimből összeszedett példa: *Vam még nekem rezörvába vaty három kötőűfék. Nekű nagy óura van. Nincs nekijek tehen. Nekű mos nincs kisruca. Nekű meg mos vaty kisruca. Vóút neki néty szé'p malac. Nekűk is az ű óulába vóút a lú (= a lovunk). Fond be a haját, lélkem, legyen neki konyty! Egyél, igyál, legyen neket karácsony!*

Az összes népnyelvi példák megegyeznek abban, hogy a birtokos a szlavóniai példát kivéve mindenikben személynévmás. Ez azonban talán csak véletlen.

Föltehető, hogy az ilyen birtokos személyrag nélküli szerkezetekben a dativus eredetileg nem possessivus, hanem dativus commodi volt 'számomra, számodra, számára' jelentéssel. Pl. *A nagy világon e kívül Nincsen számodra hely = nincs neked hely,* mondanák a Szamosháton. Ez annál inkább valószínű föltevés, mert pl. a Szamosháton a *számomra, számodra, számára* határozószót a nép nem használja, nincs meg a népnyelvben. Helyette ez van: *nekem, neked, neki.* Valószínűleg nincs meg a többi olyan nyelvjárásban sem, melyben ez a személyragtalan szerkezet is él a személyragos mellett,

A régi nyelvből személyrag nélküli dativus possessivus szerkezetet tudtommal senki sem mutatott ki.¹ Alkalmasint külön népnyelvi fejlemény. CSÜRY BALINT.

Ragozott magyar helynevek a ruménben. A helynévgyűjtésről írt vázlatombau már előbb felhívtam a figyelmet arra, hogy az erdélyi magyar helynévanyagból a ruménbe határozóragos alakban is kerültek át helynevek.² Legjellegzetesebb ilyen kölcsönadott helynévként a marosdécsei *Malombá*-t említettem meg, mint olyat, amely az eredetibb magyar *Malom* alak *-ba* ragos alakjaképpen előbb *Malombá* formában a ruménbe, aztán visszakölcsönzéssel ugyanilyen formában a magyarba is visszakerült. Így ma a décei magyarok is a *Malombába* mennek.³

Az ilyenféle magyar ragozott helyneveknek a ruménbe való átkerülése egyáltalában nem ritka jelenség. Csak nemrégiben is a szolnokdobokai Szásznyíres helyneveinek vizsgálatakor a következő e csoportba tartozó alakpárokra akadtam: *Belivár* ~ r. *Béli vár* < m. *Belivár* | *Delek* ~ r. *Gylákurj* ~ *Gyelákurj* |

¹ Ilyen szerkezetnek látszik a NySz. adata Sylvester Jánostól: „*Honnan vajon teneked az ilő víz?*“: „unde habes aquam vivam?“ (UT. I, 131).

² Természetesen ez a jelenség nemcsak a magyar-rumén nyelv keretein belül észlelhető. A többi idegen nyelvű példa mellett elsősorban azok a tót példák érdekesek, amelyekre KNEI ZSA ISTVÁN hívta fel a figyelmet (MNy. XXXII, 317–8).

³ MNy. XXX, 166. — L. még ugyancsak tőlem „Miért és hogyan gyűjtjük a helyneveket“ című kiadványt: Népvélelési Füzetek (szerk. GYÖRGY LAJOS és MÁRTON ÁRON) 4. sz. 10. l.

Ferhona ~ r. *Férréhába* | *Hódak* (<**Holdak*) ~ r. *Holdukurj* ~ *Holdokurj* | *Homlokak* ~ *Homlokok* ~ r. *Homlukurj* | *Kójiŋk* ~ r. *Kolimba* | *Kójiŋk feneke* ~ r. *Fundu Kolimbi* | *Sarájiŋg* ~ r. *Sárálimbá* | *Saráiŋg úttya* ~ r. *Drumu* (v. *Ulicá*) *lá Sárálimbá* | (Sóskút pataka ~) *Pereu Kolimbi* |¹ — Az itt felsorolt helynevek esetében a rumén helynévnek magyarból való átkerülése még akkor is kétségtelen, ha egyes esetben a magyar helynevek eredetét nem ismerjük.

Bár e jelenséggel a történeti helynév-gyűjtés közben az oklevelekben nagyon gyakran találkoztam, cédulázatlan és rendezetlen jegyzeteim között most alig egy-két adatot tudok találni. Kétségtelenül ide sorozható ez a két adat: *Göc* (Szolnok-Doboka m.): 1834: *La Gura Nagy Ajbi*. *Vízszilvás* (uo.): 1794: *In Popajaba*.² — Az első helynév a *Nagyájba*,³ az utóbbi a *Popajába* ruménbe átkerült alakja.

Az itt felsorolt ruménbe átkerült magyar helynévadatokból⁴ megállapítható, hogy mindig a legtöbbet hallott ragos alakok esúsznak át a magyarból a ruménbe; így elsősorban a *-ba* (= *ban*) határozóragos alakok meg a többesszám *-k* ragjával ellátottak. Ez utóbbi esetben a rumén lakosság újra ellátja a helynevet a többesszám *-uri* (olv. *urj*) ragjával.

SZABÓ T. ATTILA.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Főre. Az olasz *fuori*, *fuore* (régebben *fore*), illetőleg *fuora* (*fora*) határozószónak eddig két magyar átvétele volt ismeretes. Az egyik a XVII. század nyelvében egyetlen adatból ismeretes: *főri* 'kifelé' (EtSz. II, 386), a másik pedig a *fóra* változat (EtSz. II, 375), mellyel legutóbb Bárczi Géza is foglalkozott (MNY. XXXV, 42). Most Jókai egyik regényében, az 1879-ben megjelent „Rab Ráby”-ban megtaláltuk az eddig nem ismert *főre* alakot is: „vegye magára a porkoláb ruháit, aztán usgye fore“ (Nemz. Kiad. LI, 323). Érdekes megjegyeznünk, hogy ebben az esetben szavunk nem műszóként szerepel, mint a *fóra* s nem is két-nyelvű kifejezésben, mint a *főri* (vö. Nyr. XXVIII, 462), hanem egyszerű köznyelvi fordulatban. Ez arra látszik mutatni, hogy a *főre* változat beszélt nyelvi átvétel, mely Magyarországra talán az Olaszországban járt magyar katonák révén került át.

GÁLDI LÁSZLÓ.

¹ Vö. „Nireş-Szásznyíres település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században“ tanulmányom megfelelő címszávaival: ErdTudFüz. 91. sz.

² Mindkét adat az Erdélyi Múzeum gróf Bánffy I. nemzetségi levéltárából való: az előbbi a *Göc*, az utóbbi a *Bonenyíres* csomóból.

³ A „Nagy Ajbi“ alak nyilvánvalóan rumén birtokos eset.

⁴ Alighanem ebbe a helynévcsoportba tartozik a Magyarförrőről (Alsófehér m.) 1760-ból ismert *Krisájba* és egy Marosgersén (uo.) 1782-ben előforduló „terrenum *Gyalu Krisajbe* dictum“ helynévadat. Mindkettő egy magyar **Kórisáj* helynév kölcsönzése lehet.

Szőnyeg. Nyilvánvaló, hogy e szavunk eredetét nem én magyaráltam helyesen, hanem LAZICZIUS (MNy. XXXV, 22).¹ Abban azonban már nem adhatok neki igazat, hogy R. *szőnyeg* alakváltozata nem a magánhangzó és foghang között egykor igen gyakori ($u \sim$) $ü > l$ változás következménye, aminek én magyaráltam (MNy. XXXIV, 248), hanem — *szőlke*-féle jelenség. Az ilyen N. *szőlke* (MTsz.), *ölsi* (Nyr. XXXVI, 47), *csolk*, *holhér*, *szolda* (MTsz., valamint *éldés*, *élkés*, *kélk*, *pélpa*, *Sálgod*, *válgás*)-féle alakváltozatok ugyanis mind az úgynevezett uraskodó beszéd következményei, tehát csak olyan korban keletkezhettek, mikor már volt a népnyelvtől eltérő irodalmi nyelv, vagyis nagyon is fiatalok. Ezzel szemben az általam (i. h.) felsorolt *boldog*, *hold*-féle alakok mind igen régiek, olyan korból valók, mikor még nem volt magyar irodalmi nyelv, s így ezek nem keletkezhetek az úri osztály beszédmódjának téves utánzásaként, s ezért csakis R. *ou*, *öü > ol*, *öl* fejlődés eredményei lehetnek. Ha tehát valamelyikünk magyarázata „túláságosan formalisztikus“, akkor semmiesetre sem az enyém az.

Ábrándoz. Az *ábránd* főnévről bizonyos, hogy nyelvújítási tudatos elvonás az *ábrándoz* igéből. De milyen eredetű ez utóbbi? Én azt hiszem, hogy az *ábrázat* családjába tartozik. Ez a főnév tudvalevőleg annak köszöni eredetét, hogy elődeink a 'Form, Gestalt, Gesicht, Antlitz' jelentésű R. *ábráz* (\sim *abráz* < *ábráz* < szláv *obraz*) főnevet *z* vége miatt tévesen 'formen, gestalten, bilden' jelentésű igeiként fogták fel (éppen ezért képeztek belőle *-at*, *-et* képzős főnevet is), s nézetem szerint ugyane, bár tévesen, de igeiként felfogott R. *ábráz*-nak *-l* képzős gyakorító származéka az *ábrázol* ige is (mint pl. *zárol*, *hatol*, *szjtol* stb.), és *-doz* (*-déz*, *-döz*) képzős gyakorító származéka az *ábrándoz* ige is. Ennek 'phantasieren' jelentése egészen könnyen egyeztethető a R. *ábráz* ige jelentésével, csak az a kérdés, hogy hogyan volna magyarázható az *ábrándoz*-nak az elvárt *z* helyén való *n* hangja. Azt hiszem, úgy, hogy valamikor valaki a R. *ábráz* igéből gyakorító *-doz* képzős származékot akart képezni, de a második *z* hangnak hátraható elhasonító hatása következtében **ábrázdoz* helyett **ábráldoz* alakot ejtett, melyből utóbb foghang előtti $l > n$ változással *ábrándoz* lett. (Ez a népnyelvből juthatott be a nyelvújítás korában az irodalmi nyelvbe. L. EtSz. és MNy. XI, 85, XII, 133.) E hangváltozásra vö. pl. (a sok közül csak egészen hasonló eseteket idézve) *fickándozik*, *ugrándoz*, N. *vackolódik*: N. *vackondozik*. Már nehezebb az ezt megelőző $z - z > l - z$ elhasonulás feltevésének jogosságát igazolni, mert erre bizony egyetlen egy példát sem tudok idézni. Nem lesz azonban fölösleges ezzel kapcsolatban rámutatni arra a hasonló és szerintem rendkívül érdekes elhasonulási jelenségre, hogy németből átvett igék tövéhez a mi nyelvünkben általában *-l* képző járul ugyan, pl. *bokszol*, *dinsztél*, *faszol*, *kohol*, *kóstol*, *lumpol*, *pácol*,

¹ Azért jelentem ezt ki ilyen nyíltan és határozottan, mert a tudományban „az igazság“ a fontos (amiről nálunk egyesek, sajnos, minduntalan megfeledkeznek), nem pedig „az én igazságom“.

raccsol, ráamol stb., de ha tövük *l* végű, akkor sohasem *-l*, hanem mindig csak *-z* vagy *-áz* képző járul hozzá, pl. (hazai német *bumln*>) *bumliz* 'éltalanul jár-ke'l', *ferbliz, fingerliz, fortwurstliz, frocliz, bekasztliz, kurbliz, pëndliz* (:>pëndli), *berigliz, tislizés* 'ebéd utáni poharazgatás' és (hazai német *bifln*>) *bifláz*, (hazai német *gurgn*>) *gurguláz*.

Herkentyü. E szó jelentése az Alföldön és Erdélyben: 'valami tésztanemű (tejföllel készített, zsírban sült, pereg-alakú porhanyós tészta, amely meg van töltve; morzsolt tészta; kók-féle?)' Ezenkívül még ezt közli róla a MTsz. Veszprémből: *Mi van a kezdedben (a zsebédben)? — Herkentyü* [felelik, mikor nem akarják megmondani, hogy mi].

A MTsz. lapjainak forgatása közben már sokszor megakadt a szemem e szón, de sohasem tudtam, hogy hova sorozzam. Nemrégiben azonban rögtön megfejtődött ez a rejtély, mikor egy Görögországban járt barátom azzal fejezte be útítapasztalatairól szóló beszámolóját, hogy: „Minden szép és jó lett volna, csak ne kellett volna annyi *tengéri herkentyüt* ennem!” Arra a kérdésre pedig, hogy mi az a *tengéri herkentyü*, azt válaszolta, hogy tengeri halak és rákok és mindenféle más tengeri szörnyek. A *tengéri herkentyü*-nek 'tengeri szörny'-nyel való értelmezése rögtön megvilágította előttem, hogy a *herkentyü* szó nem lehet egyéb, mint korábbi **horkantyü*-nak hangrendi átesapás útján keletkezett változata, ez utóbbi pedig persze nem egyéb, mint a *horkant* ige *horkantó* igenevének *pattantó* ~ *pattantyü, billentő* ~ *billentyü*-féle változata. (Ezen *-tó* ~ *-tyü* ~ *-té* és *-tő* ~ *-tyü* végződések hangtörténeti viszonyának magyarázatára nem akarok itt kitérni. Csak annyit jegyzek meg, hogy ami erről TMNy. 501—2 olvasható, az határozottan téves.)

E szó története tehát nyilván az, hogy eredetileg csak kíváncsiskodó gyerekeknek azon (nem nagyon kívánatos) kérdésére, hogy: *mi ez?* válaszolták tréfás elijesztésül azt, hogy (**horkantó!* ~) **horkantyü!* (vö. hogy KERTÉSZ MANÓ szíves értesítése szerint Dunántúl ilyenkor azt válaszolják, hogy: *eleven herkentyü!*), később pedig, mikor e ('horkantó állat' →) 'szörny' jelentésű főnévnek már nem volt tudatos a *horkant* ige családjába való tartozása, hangrendi átesapással *herkentyü* lett az alakja. Tréfásan aztán átvitték ezt a szót egyes nem mindennapi, hanem ritka, különös, még soha nem látott tésztafélék jelölésére is, s e jelölésnek tréfás eredete végül teljesen elhomályosodott.

HORGER ANTAL.

Föld. E szavunknak főbb régi adatai az EtSz. gyűjtése alapján: 1095-től *feld* (olvasása: *föld*), 1269-től *feuld* (olvasása minden bizonnyal: *föld*), 1302-től *fuld, fúld, fúld* (olvasásuk: *füld*), s a XV. században talán *füld* (írva: *fýld*) is. A *föd* változatok csak a kódexek korából és a népnyelvből ismeretesek (NySz., Losonczy: NyK. XLV, 59, 218, MTsz., EtSz.). Eredetéről az EtSz. változatos irodalmat közöl: magyarázták ó-felnemet, langobárd, keleti germán, előárja, finnugor, magyar eredetűnek, de egyik sem bizonyult elfogadhatónak. Legtöbben a német szár-

mazást vallották, ami érthető is, hiszen *föld* (régii *föld*) szavunk a régi német *fēld* szó pontos másának látszik, s megnyugtató magyarázatot sem a finnugorságból, sem a magyar nyelvből nem kaptunk. BUDENZ igen korán észrevette, hogy szavunk a német *Feld* szóval „csak érintkezik, de nem felel meg neki“ (NyK. VI, 464), viszont sem a finn *pelto* 'mező' (így már HUNFALVY is: NyK. V, 275, 295), sem a finn *pöytä* 'asztal' és a velük egybevetett finnugor szók nem voltak elég meggyőzők a rokoni-tásra (a finn *pelto* germán eredetű, l. THOMSEN, Ueber den einfluss d. germ. spr. auf die f.-lapp. 162). A német, illetőleg a germán *fēld* szóból való magyarázat ellen különösen MELICH írt több ízben is, s kétségtelen, hogy e megfajtési kísérletnek hangtani és jelentéstani akadályai vannak: német eredet esetén **fēld*, sőt **fēlt* szóalakot várnánk a magyarban; a magyar szó első jelentése mindenkor 'Erde' volt, a német szónak azonban sohasem volt meg ez a jelentése, hanem 'Erdfläche, Fläche zum Fruchtbau, ebenes Land' (l. EtSz.).

Kétségtelen tehát, hogy szavunkat sem a németségből, sem a finnugorságból nem lehet megmagyarázni. Minthogy a mi *föld* szavunkhoz hasonló szót más idegen nyelvben sem találunk, eredetét mégis csak a magyar nyelvben kell keresnünk. A magyar nyelvből való magyarázat, úgy ahogy KRESZNERICS 171 („quasi eminens ex aquis“) vagy ahogy CZUCZOR—FOGARASI („alvilágunknak azon részét teszi, mely a vizeken felül emelkedik“) próbálgatja, nem lehet megnyugtató. MELICH legújabb magyarázata szerint szavunk a *föl* 'pars superior, superficies, das Obere, die Oberfläche' szónak -d képzős származéka (EtSz.). Ez a megfajtési lényegében azonos KR.-ével és CZF.-ével (csak itt talán nem 'a vizen felül emelkedés', hanem a 'felszín' jelentésre kell gondolnunk), de mivel nincs sem hangtani, sem alaktani, sőt elvileg jelentéstani akadálya sem, elfogadható, ha a most következő megfajtési kísérlet nem bizonyul majd megfelelőbbnek.

Több szavunkról bebizonyosodott, hogy l-jük *u*, *ü*-ből keletkezett: *oud*- (HB.: *ovdonia*, *ovga*) > *old* | **ou* (ó, óv) > *oltalom* | *boudug* > *boldog* | **Funyoudi* (*Fonyód* hn.) > 1083—95: *Funoldi* | *arnaut*, *arnout* > *arnalt*, *arnolt* | *Szounuk* > *Szolnok* | *tout* (*tót*) > CAL.: *tolt*- | *toy* (*tó*) > *Told* hn. | *Miskouc* > *Miskolc* | *böüség* > *böl-ség* (az oláhban is *belsug*, *bilsug*) | szláv *prstav*: hazai latin *pristaudus* > *pristaldus* | *Zlaudus* > *Zalaldus* | *houđ* > *hold* | *szēmöücs* > *szēmölcs* | *szēüđ*, *szöüđ* > *zēld*, *zöld* | *szöünyeg* > *szölnyeg* | *szēmöüđök* > *szēmöldök* | *Ilmeuch* > *Ilmelch* stb. (KASSAI: IV, 13; HUNFALVY: NyK. V, 254; BALASSA: NyK. XXIV, 279, 287; RÉTHEI PRIKKEI: MNy. XII, 130; MELICH: MNy. XI, 201, XXII, 331; SZENTPÉTERY: MNy. XXIII, 513; JUHÁSZ: MNy. XXXIV, 47; HORGER: MNy. XXXIV, 248—9). *Föld* szavunknak, amint említettem már, csak a kódexek korából ismeretes első *föd* változata, s ez kétségkívül újabb fejlődés, mint pl. *földob* > *födob*, *gyümölcs* > *gyümöles*, *költ* > *köt*, *völgy* > *vögy*. Az *u*, *ü* > *l* változásra idézett példák eléggé igazolják, hogy *föld* szavunk eredetét, függetlenül az újabb *föd* változattól, **föüđ* vagy (mivel első adatunk *fēld*) **fēüđ* alakból is magyarázhatjuk.

A német *Erde* 'terra' szó összetartozik az ó-skandináv *jordvi* 'Sand, Sandbank' szóval (WALDE—POKORNY I, 142). A török *topraq*

szó jelentése 'Erde, Staub' (Kašfari 213), a kalmükben *towrag* 'Staub, Erde, Sand' (RAMSTEDT 404). Az arab *turáb* jelentése 'Erde, Grund, Staub'.¹ Látjuk tehát, hogy néhány nyelvben a 'föld' jelentésű szó egyúttal 'por, homok' jelentésű is. Nekünk is van egy 'homok' jelentésű szavunk, mely hasonlít a *föld* < **föü-d*, **fëü-d* szóhoz: *fövény* 1. 'arena, der Sand'; 2. 'der Kiessand, Grobsand, Schotter, kavics'; 3. 'calculus, Steinkrankheit, hólyagban vagy vesében levő kő, homok' (EtSz.). A szóra első adataink: 1055: *fuegnes* (OkI Sz.) | 1193: *Fuinnes, fueenes* (MNY. XXXI, 248) | 1211: *fuen* (OkI Sz.). Ezeknek az *üé* vagy *üë, üi* vagy *üi-s* adatoknak *ü-je* régebbi *ëü*-ből keletkezett: *këü* (1193/1464: *-keu, -kew*, vö. még osztják *keü* stb.): *kues, cues* 'köves' | **lëü* 'lő' (vö. vogul *läj-en!* felszólító stb.): *Lwer* 'Lövér' (MELICH: MNY. XXII, 129) | **tëü* 'tő' (vö. finn *tyve-* stb.): *-tue* 'töve' | *Chuer* 'kövér' | *cuetsëgum* 'követségem' | *Nuetlen* 'Nevetlen'. (Vö. PAIS: MNY. XXIX, 41.)

Egyelőre nincs eldöntve, hogy a *fövény* szó voltaképpen *föven*, *fövény*, *fövën*, *fövëny*, *fövén* vagy *fövény-e* (l. EtSz.). A szó eredetét az EtSz. ismeretlennek jelzi, s elveti KASSAI és CZUCZOR—FOGARASI magyarázatát. KASSAI azt mondja: „a' földből kifőtt ki-forrott követs", CZUCZOR—FOGARASI: „nevét onnan vette, mivel ha a nap sugárai által fölmelegszik, igen forró". Más szóval *fövény* szavunk szerintük a *fö* 'kochen' ige származéka. Lehetséges ez a magyarázat? Nem merem határozottan állítani. Felhívom azonban a figyelmet két tényre: a) az idegen nyelvekben, amint láttuk, a 'föld' jelentésű szó egyúttal 'homok' jelentésű is; b) a latin *terra* 'föld' szó összefügg az ugyancsak latin *torreo* 'dörren, braten, rösten, sengen' igével (WALDE—POKORNY I, 738).

Ha a más nyelvek adatai alapján lehetségesnek tartjuk, hogy *föld* szavunk a *fövény* szóval, ez pedig a *fö* igével függ össze, a szó eredetét így állapíthatjuk meg: **fëü* (ma: *fő*) 'fövő' (a *föz* igét is annak idején a *fö* 'fövő' alapszóból igyekeztem magyarázni: MNY. XXXII, 123) *-d* képzővel. Más példák a melléknévi igenév és *-d* képző kapcsolatára (helynevekben): *Szán-tód*, *Aszód*, *Fonyód* (a *fon* igéből, l. EtSz.), *Erdőd* (az erdő voltaképpen **eredő!* l. EtSz.) stb. JUHÁSZ JENŐ.

Legrégibb latin-magyar szójegyzékeink es szaváról. A Besztercei, Schlägli és Soproni Szójegyzékben találunk néhány összetett szó látszatát keltő magyar értelmezést, amelyben az itt tárgyalandó es több szempontból magyarázatra szorul. Mivel fejtegetésünkben az egyes szópárok szomszédságának is fontos vallomása van, idézzük mindazokat az egymásra következő szópárokat, amelyek az es megfejtéséhez szükségesek:

BesztSzój.

SchlSzój.

216. fossa — arok	708. fossa — arok
217. specus — verem	709. specus — verem
218. fouea — vapa	710. cauerna — lik
219. kauerna — liuk	711. cauus —
220. kabis — es vapa	712. fouea — lik

¹ A török—mongol és arab adatokra LIGETI LAJOS hívta fel figyelmemet.

FINÁLY szerint (A besztercei szószedet 20) a BesztSzój. 220 úgy keletkezett, hogy „*scrobs* is vápa“: ezt mondták tollba „és az író *scrobis* helyett *kabis*-t írt“. Az EtSz. (2. † *es* és *eső* alatt) ezt a szópárt „*canalis* — *es vápa*“ alakúra javítja és az *es vápa* szót *eső-vápa*-nak (‘gödör, mélyedés, amelyben esővíz gyűl össze’) fogja fel. A fenti két szójegyzék latin adatainak egybevetéséből arra következtethetünk, hogy a *kabis a cavus* (= *cavum* ‘lyuk, üreg’) eltorzulásából keletkezett, esetleg úgy, hogy az eredetiben *cauus* és a rokonjelentésű *scrobis* állottak egymás alatt, s másolás közben az író szeme a *cauus* első szótagjának leírása után lesiklott a *scrobis* második szótagjára (vö. BesztSzój. 1266: *paverosa* — *makos* | 1267: *papolenta* — *lepyu*). Semmiesetre sem lehet a *kabis*-ban *canalis*-t keresnünk. Ez az utóbbi körülmény bizonyos mértékben az *eső-vápa* értelmezés helyességét is megingatni látszik. Sem a *cauus*, sem pedig a *scrobis* ‘verem, sír, gödör’ fogalma nem jár együtt a ‘víz’ mellékképzetével, a ‘kanális’-é azonban igen.

Az *es* helyes értelmezéséhez — úgy gondolom — a következő párhuzamos szócsoportok megfigyelésével jutunk el:

SchlSzój.	BesztSzój.
1410. <i>bidellus</i> — <i>boriw</i>	999. <i>bidens</i> — <i>tuluk</i>
1411. <i>emeritus</i> (a kéziratban áthúzva!)	1000. <i>emeritus</i> — <i>ag öker</i>
1412. <i>iuuencus</i> (a kéziratban áthúzva!)	1001. <i>juuencus</i> — <i>ysew</i>
1413. <i>vitulus</i> — <i>es boriw</i>	1002. <i>vitulus</i> — <i>boryu</i>

SZAMOTA (A schlágli magyar szójegyzék 63) megjegyzi, hogy az *es* jelentését nem ismeri s a Szómutatóba sem veszi fel. Az EtSz.-ban is csak *es-szár* (l. lejjebb), *es-vápa* és *es-pulgár* szerepel, bár ezek közé kívánczolt volna az *es-borjú* is.

Lássuk végül a harmadik idetartozó esetet:

SoprSzój.	SchlSzój.
40. <i>sura</i> — <i>sar</i>	446. <i>sura</i> — <i>zar</i>
41. <i>polles</i> [=poples] -- <i>terd kalach</i>	447. <i>genu</i> — <i>terd</i>
42. <i>crus</i> — <i>es sar</i>	448. <i>polles</i> — <i>terd kalach</i>
	449. <i>crus</i> — <i>zar</i>

Az *es sar* magyarázatával vitéz HÁZI JENŐ nem foglalkozik (MNy. XX, 152), az EtSz. pedig ismeretlen eredetűnek tartja.

Nézetem szerint a fenti esetekben ‘auch, etiam, quoque’ alapjelentésű *es* szavunkkal van dolgunk (l. erre EtSz. *és* alatt). FINÁLYnak tehát igaza lehet annyiban, hogy az *es vápa* tulajdonképpen *is vápa*, hiszen a *vapa* a rokonjelentésű *arók*, *verem*, *vapa* és *liuk* után ismétlődik, s így az *es vapa* feloldása egyszerűen: ‘ennek a szónak (t. i. a *kabis*-nak) jelentése *is vápa*’. Ezt a magyarázatot természetesebbnek tartjuk az ‘eső-vápa’ értelmezésnél. E mellett szól az *es boriw* és az *es sar* is. Mivel a SchlSzój.-ben a „*bidellus* — *boriw*“ után két tolmácsolatlanul maradt szót áthúzott a másoló, úgy látszik, hogy nagyobb világosság kedvéért a *vitulus* után nem a szokásos *idem*-et, hanem a *bidellus*-ra utaló *es boriw*-t írta. Az *idem* használata

az *es vapa* helyett szintén félreértésre adhatott volna alkalmat, mert akkor a közvetlenül megelőző *liuk* (l. fent) jelentése vonatkozott volna a *kabis*-ra is. A „*fouea—vapa*” szópárral az összefüggést az *idem* felhasználásával tehát meg sem kísérelhette a másoló. Még kevésbé tehetette ezt a Soprszój. leírója, mert ott is egy közbeszúrt szópár: „*p o l l e s — t e r d k a l a c h*” akadályozta meg az *idem* használatát.

Ezek szerint tehát tévesen tulajdonítjuk a középkori magyar nyelvnek az *es-szár*, *es-vápa* (és az *es-borjú*) szavakat.

Az egyetlen *es*-sel összetett szónak az *es-pulgar* látszik: „*i u r a t u s — e s p u l g á r*” a. m. 'esküdt' (l. ehhez EtSz.). Megléte mellett a SchlSzój. „*i u r a t u s — e s e s*” szópára szólhatna. Ugyanez a szó szerepel a Soprszój.-ben is: 104: „*S e q u e s t e (r) — t u r w e n e r t e, e s s e s*”. Az *es-polgár*-ra azonban csak egyetlen szótári adatunk van, s így, ismerve szójegyzékeink bonyolult leszármazási viszonyait, számot kell vetnünk azzal a lehetőséggel, hogy ez az egy adat is a cikkünkben tárgyalt módon keletkezhetett. Tekintettel arra, hogy a *civis*, *iuratus* szavak 'polgár, esküdt (és városbíró)' jelentésben egyaránt használatosak voltak, egyáltalában nem lehetetlen, hogy a Soprszój. és a SchlSzój. eredetijében ezek a szópárok állottak:

ciuis — pulgar
Ciuitas — varas
iuratus — es pulgar (!)
Sequester — turwen erte

Mivel pedig a *polgár* „magára állva is jelentett 'juratust'” (EtSz. 3. †*es* alatt), az eredetiben feltett *es pulgar* értelmezése: 'a *iuratus* magyar neve *is polgár*' lehetett. A SchlSzój. másolója ebben az *es*-ben az *es* 'eskü' névszót érezhette az *es* kötőszócska helyett, de az összetételt szokatlannak találva, azt az előtte világosabb *eses* szóval helyettesítette. Így lett nála a fenti sorrendből a „*Ciuitas*” kihagyásával: „*ciuis—polgar | i u r a t u s — e s e s | s e q u e s t e r — t e r v e n e r t w*”. A Soprszój. másolója megtartja a „*ciuitas*”-t, s talán ez az oka annak, hogy nála a „*ciuis*” *varas biro* megfelelőt kap (viréz HÁZI ebben elírást lát (l. i. h. 153. l. 101 j.). A „*iuratus*” azonban megmarad *es-pulgar*-nak, bizonyára azért, mert az eredetileg 'is' jelentésű *es-t* ő is 'eskü' jelentésűnek fogta fel, de a maga részéről az ilyenformán összetett szóvá alakított *es-pulgar*-ban nem talált kivetni valót. Ez persze — feltéve, hogy fejtegetéseink helytállóak — azt bizonyítaná, hogy az egyszeri előfordulású *es pulgar* nem az élő nyelvhasználat, hanem a másoló egyéni szövelemzésének a terméke. Nem így az *eses*, amely a Soprszój.-ben a SchlSzój.-kel ellentétben a „*Sequeste(r)*” második magyar jelentéseket szerepel *tur wenerte* 'törvényértő' mellett.

Az *es polgár* állósszétel jellegét az is sejteti, hogy ebben az esetben is rokonjelentésű szavak környezetében lép fel a hitelesség kérdése. Láttuk, hogy a fenti szavaknál is éppen ez a rokonértelmű környezet szolgáltatja a megoldás kereteit.

Végül meg kell jegyeznünk, hogy *es* szavunk a régiségben éppen elég különböző jelentés hordozója volt (teljes mértékben állanak reá azok a „betegségek”, amelyeket GILLIÉRON „homonymie

insupportable, fatale“ és „hypertrophie sémantique“ néven nevezett). Volt *es 'eskü', es 'eső', es 'esik' és es 'esdekel'*. Ezekhez járult a zárt *ě*-vel ejtett *ěs 'és, is'*, amelynek zártságát írásban nem jelölték szójegyzékeink másolói, de mások is csak ritkán. Ha tehát valaki az *es-szár, es-borjú* szavakat tőlünk eltérően próbálná magyarázni, akkor vagy az elsorolt jelentések közül kellene válogatnia, vagy pedig — ezekkel nem tudván eredményre jutni — újabb jelentésekkel kellene az amúgy is túlterhelt egytagú szót felruházni. Az első elvben járható úttal próbálkozott az EtSz., a másodikkal azonban nézetünk szerint hiábavaló volna minden kísérletezés.

TAMÁS LAJOS.

Liptó. Egyik felvidéki vármegyénket magyarul *Liptó*-nak, tótul *Liptov*-nak hívják. Szórványosan azt is lehet hallani, hogy *L'uptov* (olv. *Lyuptov*), mint ahogy a lipitói származású embert nemcsak *Lipták*-nak, hanem olykor *L'upták*-nak is mondják. E nevek mint családnevek is előfordulnak. A *Liptó* ~ *Liptov* név személynévi eredetű. A tót *Liptov*-ban az *-ov* birtokosképző, a személynév tehát, amelyből a *Liptov* név való, *Lipta*. A *Lipta* személynévet a szláv *ljubiti* 'amare' jelentésű igéből származó személynévekből magyarázhatjuk meg. A *ljub* 'amatus' szóval összetett személynévek, mint pl. *Lubomír, Lubivoj* stb. igen gyakoriak a szláv nyelvekben. Ilyen összetett név rövidebb *Lubo-* alakjából *-ta* képzővel új név alakul: *Lubota, Ljubota, Lubata* stb. (vö. MIKLÓSICH, Die Bildung der slav. Personen- u. Ortsnamen. Heidelberg, 1927. 71). A cseh nyelvben a *lub-* szótagbeli *-u* szabályosan *-i*-vé lesz (vö. tót *lud* ~ cseh *lid* 'nép', tót *ključ* ~ cseh *klíč* 'kulcs' stb.), s így a *Lub-* kezdetű nevek is *Lib-* alakban fordulnak elő. (Vö. *Libomír, Libhost* személynévek, *Liboměřice, Libetice, Libešovice* helynevek.) Így hát *Lipta* tulajdonképpen *Libeta*-ból való, úgy, hogy az *-e* kiesésével a *-b* a *-t*-hez hasonult és lett *Lipta*. Vö. a *Liupa, Ljupota* személynéveket, és a *Libeta* névre vö. a *Libetice* cseh helynevet (MIKL. i. h.). A *Lipta* név a magyarban is meglehetősen, s magyar ember is viselhetette. A *Liptó* helynév azonban a tót *Liptov*-ból való: szláv *-ov* > magyar *ó*, viszont a tót a cseh nyelvből a magyarba került *Lip-* kezdetű alakot őrzi, mert a tót nyelvben a névnek szabályosan *L'uptov*-nak kellene lennie.

ÜRHEGYI EMILIA.

Poszfundus. Régi nagybányai tájszó, amely azonban a MTsz.-ba nem került bele. Gyermekkoromban, a hetvenes években sokszor hallottam otthon ilyen mondásokat: „apád kiment a *poszfundusra*; kint van a *poszfunduson*“ stb. Apám ugyanis egy nagyobb kertet bérelt volt a város külső területén, és erre a területre vonatkozott a *poszfundus* elnevezés. Mikor mostani év-tizedünk elején a szó mai létezése és pontos jelentése iránt érdeklődni kezdtem, forrásául a *fundus* szöveg alapján eleve is egy latin *postfundus* szóra gondoltam. Tudakozódásaimra aztán egyik régi és előkelő ügyvéd ismerősömtől 1931-ben a következő fölvilágosítást kaptam: 1855 körül Nagybánya városa elhatározta, hogy a Giródtótfaluval, Felsőújfaluuval és Tökéssel határos legelőrészt a városi beltelkek számára, nagyságuk arányában, fölosztja, s így minden házigazda kapott a telke után egy darab

földet. Ezeket a kültelki telekrészeket az akkori deákos időben a városi urak *postfundus*-nak nevezték el, és így nevezi a város magyar lakossága most is. Ezt a fölvilágosítást tavaly egy volt polgármester ismerősöm kiegészítette azzal, hogy a földosztás 1854-ben történt, és hogy a városi polgárok között szétosztott legelőt „a *fundusok* után *postfunduális* földeknek nevezték”. Ez utóbbi értesülesem szerint a *poszfundus* és változata, a *poszpondus* a nagybányai köznyelvben ma is általánosan használt szó, és „minden városi polgár a *poszpondusra* jár”. Tréfás értelemmel is mondogatták az én visszaemlékezésem szerint is, pl.: „mingyár kapsz a *poszfundusodra*” a. m. 'a fenekedre', vagyis: 'megverlek'.

Nyilvánvaló mindezek után, hogy a nagybányai *poszfundus* tájszó egy nálunk használt latin *postfundus* szónak az átvétele és megőrzője. Nagyon valószínű, hogy ez a latin szó írásban is előfordult Nagybánya város akkori jegyzőkönyveiben, ennek azonban a jelenlegi viszonyok között nem áll módomban utána járni. A polgármester közlésében olvasható *postfunduális* melléknév is csak ennek az egykori *postfundus* szónak a szabályos származéka. Ezt a *postfunduális* melléknévet BARTAL Glossariuma is ismeri és így értelmezi: „post fundum situs; házhely után járó”. Példaidézete: „sessiones antiquas, *postfunduális* appertinentiis provisais” stb. Maga a *postfundus* főnév azonban, amelyet a nagybányai tájszó máig is megőrzött, sem BARTALban, sem a középlatinságnak előttem ismert külföldi szótáraiban. DIEFENBACHban, DU CANGEban nem található, és FLUDOROVITS JOLÁNNak szíves értesítése szerint a Középkori Latinság Szótárának eddigi adatgyűjtésében sem bukkant elő. Egykori, még a múlt század ötvenes éveig terjedő létezését azonban a fent említett közlések kétségtelenné teszik. A nagybányai tájszó tehát nyelvemlékszerű adata egy hazai latinságunkban megvolt latin szónak. Az eset párja annak, hogy egy francia szó, bizonyos kabátdivat elnevezése, a *bonjour*, amely SIMONYI szerint (A magyar nyelv¹ II, 158) a múlt század negyvenes éveiben volt járatos, az úri osztály körében régen feledésbe ment, a népnyelv azonban *bondzsúr*, *bondzsúr*, *bandzsúr* és *bandzsúr* alakokban (l. MTsz.) több helyen megőrizte. MAGYAR ZOLTÁN könyve, A magyarországi franciaság (Debrecen, 1932.) nem ismeri, BARCZI GÉZÁÉ, A magyar nyelv francia jövevényszavai (Bp., 1938.) 35 is csak mint tájszóról emlékezik meg róla.

Ami a latin *postfundus*-nak magyar, népnyelvi átalakulását illeti, az eredetibb és általánosabb népi ejtés, a *poszfundus* mindössze a latin előtag *t* hangjának hiányánál fogva tér el forrásától. Mássalhangzótorlatban a középső mássalhangzónak ilyen hiánya közönséges jelenség nyelvünkben. Elég erre, éppen a *t* hang hiánya szempontjából, csupán a *kacsintgat* > *kacsingat*, *tekintget* > *tekinget*, *halasztgat* > *halaszgat*, *élesztget* > *élesztget* stb. példákra hivatkoznom (l. TMNy. 418). De rá kell mutatnom arra, hogy az ilyen esetekben nézetem szerint nem mindig forog fönn a hangkivetés jelensége (l. erről pl. PETZ GEDEON, Szórványos mássalhangzófejlődés jövevényszavainkban: MNy. XXIII, 144). Én ugyanis azt hiszem, hogy némely esetekben nem utólagos hangkivetés történik, hanem töké-

letlen utánzás. Az idegen szónak ilyen torlatban szereplő egyik vagy másik mássalhangzója tudniillik, helyzeténél fogva, annyira hijával van a kellő öblösségnek, hogy az átvevő nép hallása nem is bírja azt kiérezni, és a szót már az átvétel pillanatában e hang utánamondása nélkül ejti ki, az idegen szó aztán e hangvesztett alakjában válik általánossá. Erre éppen a *poszfundus* tájszó esete tett figyelmessé. Nem hiszem ugyanis, hogy a deákul nem tudó népfia a műveltek beszédjéből hallott *postfundus* ejtésében az *sz* és *f* hangok között levő *t* hangot ki bírta volna érezni. Ha pedig ez a hang a fülében benyomást nem keltett, nem is ejthette azt ki a szó utánamondásában. Ugyanez az eset forog fönn nézetem szerint a német *kastner* szó átvételében is, amelyre Petz egyebek közt hivatkozott (i. h.). A *t*-vel való *kasztnár* ejtés ugyanis eddigelé tudtommal csak Gvadányiban fordul elő, aki nyilván műveltsége, németül tudása következtében ejtette ki a szót ilyen teljesebb alakjában. A tökéletlen utánzás szempontját még némely eredeti szó történetében is figyelembe kell vennünk. Az *ereszkedik*, *terjeszkedik*, *támaszkodik* stb.-féle igék például kétségtelenül eredetibb *eresztkedik*, *terjesztkedik*, *támasztkodik* alakokból lettek ugyan, de elterjedésükben a tökéletlen hangbenyomásnak és ennek következtében a tökéletlen utánzásnak okvetlenül szerepelnie kellett. Aki először került abba a helyzetbe, hogy az *ereszt*, *terjeszt*, *támaszt*-féle átható igék fogalmát visszaható, illetőleg átnemható értelemben kellett használnia, az ezekből az igékből az *emel* ~ *emelkedik*, *vet* ~ *vetekedik* stb. igék mintája után gondolatának kifejezése céljából első pillanatban talán még jól kivehető módon *eresztkedik*, *terjesztkedik*, *támasztkodik* stb. alakokat teremthetett, főképp ha iskolázott, tanult és jó nyelvérzékű ember volt; a nyelvközösségnek azokról a tagjairól azonban, akiknek szókészletébe ezek az új alakok csak hallás útján, vagyis mások beszédjéből jutottak, és akiknek e szavakról — akár véletlenségből, akár mert írástudatlanok voltak — csupán hallási emlékképük lehetett, azokról igen valószínű, hogy e szóalakok mássalhangzótorlatában az *sz* és *k* közötti *t* hangot nem is vették észre, nyelvérzékükre ezek a szók máris e hanggal megfogyatkozott alakjukban hatottak, és fölüljulásuk alkalmával is ezzel a fogyatékos alakkal kerültek ajkukra.

A nagybányai *poszfundus* szónak *poszpondus* változatáról két értesülésem is van. Ennek a változatnak második szótagjában kettős előreható hasonulás mutatkozik. Egy felől a szótagkezdő *f* az első szótag *p*-jéhez hasonult, másfelől a szótag *u* magánhangzója helyébe ugyancsak az első szótag hatása alatt *o* hangzó lépett. Ilyen, második szótagbeli magánhangzóhasonulás ment végbe a *lakodalom* szóban is, amelynek ma a népnyelvben *lakadalom* ejtése is van (l. pl. a Szamosháti Szótárban; mindennapi beszédben magam is így ejtem ki), és ez az alak a NySz. tanúsága szerint egypárszor régen is előfordult, ú. m.: a Comenius fordításban, a MonIrók kiadványban és Faludiban (e két utóbbi helyen a *lakodalmaskodik* igei származékban). Gárdonyiban is olvastam: „*Lakadalom* van-e ottan?” (Szunyoghy miatyánkja. 1916. 149. l), és már CzF.-ék is fölvették mint változatot.

ZOLNAI GYULA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A csepregi protestáns iskolamester évi jövedelme 1585-ben.

Az Czeperghy Schola mesternek ieüdelme ez, hogi az feölseó praedjkator az ki leszen az zent Miklós egyházához valo Plae-banjaban, az asztalt keöl tartany az Schola mesternek. Ebedet es Vachorat keöl nekj feözettny, es minden Ebeden és Vachoran harom tál etkett keöl nekj feözettny, az edgik tal etek borsos keöl lenny, es minden Ebedere es Vachorajara egy egy fel mezel Bort keöl adny az Schola mesternek. Ha penighen az praedjkator nem akar aztalt tartany az Schola mesternek, tehat az eó ieüedelmébül az malom beóczübül, negiuen keöbeöl buzatt keöl adny az Schola mesternek az eó asztal tartasaert, az mint az eleött ualo eztendeökben el uolt rendelue es uegezue. Ismegh 3-dik ieüedelmé az Schola mesternek ez, hogi minden Czeperghy Giermek, az kj Scholaban iar, az kj Gramatjcat tud oluasnj, auagy ha szinten leczkett tud halgatny, egy-egy forental tartozik az Schola mesternek az eó tanettasatul, de teöbre nem ereöltethety, mert az Scholat az Varas epettety es czinaltattja, — es keöruul ualó keretesyt is az kertýnek, de az kik Abecedariusok auagy Sýllabalný tudnak, azok negiuen penzt auagy penigh d. 10 adnak. Ismegh az Schola mesternek iar az Varas-tul aztal bora, vgimint az kett Templomoknak Szeólejek borabol eött ako bor Szwretben. Ismegh mikor az Vrnak eó Náganak be szedik az Varas Szeóleó hegýnek hegyuamjatt, akkor tartozik az Czeperghy Schola mester Registromott chýnalny, es mikor az Vr eó Nága embere vgýmint Vduarbiraiá auagy Ispania feöl akaria az Varas hegin ualó Szeóleókett számlaltattny, akkor tartozik az Schola mester az eó Registromauul el menný az Vr emberiuel, es minden hegien ualó szeóleóketh feöl laistoralnj, az mint az Varas huteósi es hegimesterj mondgiak, az mellik Fertal, auagi Octal, auagi Cira, es mikoron az utan az megh irott szeóleókreól az hegiuamott be szedik, mind az Uaroson s mind az falukon, az Schola mester mindeneött ott keöl lenny az eó Laistromauul az Vr emberiuel, es az kj megh adgia az hegiuamatt, azt igazan kj keöl iegizenny es irnja, hogi az utan kart ne ualljon az szegenj ember mjatta: Es az szegenj emberek tartoznak az Scholamesternek szolgalttiaert Penna bort adnj, az eó io akarattiok szerent, kj teöbbet, kj keuusebbet, de nem ereöltetesbeöl, sem szabas szerent.

Hanem az Vr eó Nága tartozik az Scholamesternek szabas szerent az eó rendtartasaert es szolgalttiaert huzoneött ueódeör mustott adny, az melliel az hegiuamatt szedy.

Ismegh negiszer esik Orszagh Sokadalma az Varason, es akkor mjnden giermek, az kj fizetesen uagion, azok tartoznak az Scholamesternek kett kett penzt adny polgar renden ualok, az nemesek 4 pénzél, az Nemetek is egi egi garassal auagi egi Patzonnal.

Az melj Cheperghy giermekett penigh ha nemett giermeken el ualtjak, auagi Vyhelbe, auagi Sopröba, auagy Beczbe adgiak, auagi valahoua nemett országbán, es onnand mast adnak erette,

tehett attul az Chepreghy ember csak annyit fizessen mint az eöneön fiatul, flo. I.

Ismegh minden giermek, az melj fizett zegeótsegh szerent, azok uagi Polgár fia, uagi Nemes fia, de nem az Nemetek, azok zent Gál napian egi egi kakassal tartoznak, melliett zent Gál kakassanak hinak, nem kappannal, arra nem ereölttethy eö kegme, hanem az kj io akarattiabul olljant akar adny, szabad uele.

Ismegh ha valakj megh hall es attjafiay kiuanyak, hagi mind az harom harangal harangozanak nekj, tehat attul tartoznak nekj harangozó penzel d. 10. Ha peniglen csak kett harangall harangoznak nekj, tehat attul tartoznak harangozó penzel d. 7. Es az Schola mesternek iar az harangozó penz, de az procesio az praedikatornak iar.

Ismegh niaron, mikor az Schola mester kj akar menny az szeöleö hegire mulatnj, Cheresnie ereskor ki mehett harmad magaual es ehetik az Cheresnieben alol az feöldreöl, de feöl nem hághatt az faiara, es haza hozkat kezkenözkejében tizessegh szerent, de ne szatiorban, auagy tarizniaban. Azonkeppen mikor az Borocz erik is, auagi mas fele giumeólez, kj mehett ezer s ketszer, de nem mjndenkor auagi sziontelen ehetik benne, es haza is hozhatt kezkenioeben benne, tizesseghesen.

Mikor olj feö ember halna megh, offeralnanak giertiau al auagi penzel az oltarö, tehat annak az Comparatjonak, fele az Schola mesternek iar, mjnd penznek, mjnd giertjanak, fele az predikatornak iar.

Ismegh telen, mikor az kemenczett feötteni keöll, mjnden giermek az kik fizetnek, mjnd kj feöldiek, nemessek, es polgar renden ualok, es it ualok, tartoznak egi egi szeker fáth uitetnj az Scholaban, az szobanak melegettesere. Ha telre giertiatt uezen az Schola mester, mjnden fizetesen ualo giermek negi negi penzt keöl adnj giertia penzt.

Az Schola mesternek tizti az, hagi az Scholaban ualo deakokat zep zertartasban tarcza, mind fizetesen ualokat, mjnd az eöregkett, s mind az kisdedekett az kik nem fizetnek is, es az eöregk keözül az kisdedeknek informatorokatt ualazon, kik az kisdedekett taneczak, es az Scholamester hire nekeull senkj keözuleök Scholan kiueöl ne iarianak, senkjnek kart ne tegienek.

Az Scholamesternek Collaboratora legien, ki az Chorusnak gongiat uisellje, es mjnden nap primatth enekellienek: Beöitben mjndennap Latanjatt enekellienek, es ezteö altall mjnden innepek estin es szombat doliest, uecherniett enekelljenek. Mikor rutt, undok feölheök uadnak, menjdeörggessel es uillamlással. migh az hataron kiueöl uadnak, ackor az eöregh Deakokkal harangoztasson az Schola mester, hagi az kereztien emberek feöl emelliek az eö szueökett, es az menjbelj Vr Istennek ighen keönieöreögienek, hagi eö Zent Feölseghe megh oltalmaz, mjnd morhainkatt, es meszeön ualó életünket, hegien es ueölgion ualó szeöleöinkett es minden marhainkatt.

Az külseö monakbul ualo ieöuedelem, buzatt es rosott, mely az eöregh Deakoknak iar, azt az Schola mester el oztogassa keözeótok, mert eö kegme tudgia melljknek mjt keöll adnj benne, azaz melljk mjt erdemll. Finis. Irattatott 1585 Ezteödeö-

belj Lajstrombul. Takacz Miklos Vram Polgarmestersegheben es Zalaÿ Geórgi Kouacz Vr Birosaghaban. Josa Diakk itt ualo Notarius altal. Anno 1625. eztendeóban 30 dje Juný. M. P.

A csepregi Szent Miklós- és Boldogasszony-templomok leltára 1560-ból.

Osuald Janos Polgarmesternek Es Nagj Tamas Czepreghi Bironak Ideiekben 1560. karacson huanak 12 napian az Egez Tanacz ott leuen Polgarmester Osuald Janos hazanal, Es az keóság keözzeól tizenketten auagy teóbben. Az Tanacznak neuk: Polgarmester Osuald Janos, Nagý Tamas Czepreghi Feibiro, Simon Peter, Sebestien Szabo, Peórz Peter, Czitke mattias, Szabo Imre, Vaida osuald, Beólfeól miklos, Czitke Janos, Teómpéör marton, lazlo mihal, Takacz mattias, Laszar Janos. Az keóssegeknek neuk; Arnot marton, Ambrus mattias, Bertalan Pal, Szabo Mihal, Solia mihal, Solia Peter, Vegh Istuan, Czite Balent, Pinter Pal, Tot Ambrus, Talabor Balas, Buczý Jacab. Az Szent miklos Egihazanak Czepregen az mý Jouaj uadnak, ez fellíwl meg irt Szemeliek eleót irattattak megh karacson huanak 12. napian 1560. kelýhek uadnak kýlenez kelihe, de az eggiket itkýn hattak az ladabol. Es az ladaba czak niolczat tettek, kýuel az Pap betegeket itatot: azt itkýn azert hattak, hogj mikor giuntot. Eggi ezwstbeól czýnalt mostrancia, de nem aranos. masik kýben betegekhez hordozot a Pap ostiát, mikor giuntot az Pap. Eggi wstbeól czýnalt mostrancia, Ez aranos. Ezwstbeól czýnalt kerezst eggí, de nem aranos. Ket ezwstbeól czýnalt erekliek, az eggiknek ezwst lanczýa, de az masiknak nincezen lanczýa. Az kýlenez kelienek niolcz tanera uagion, de az ladaba czak het tanerat tettek ezwstbeól czýnaltattakat, az niolczadikat itkýn hattak. Az Bodog Azzoni Egihazanak Jouai Ezek, kýk mind eggí nap irattattak, az meghirt Szemeliek eleótt: Vagion negý kelihe az Bodogh aszsonj egihazahoz. uagion három kelihez valo taner Ezwstbeól czýnaltattotak. Eggi ezwstbeól czýnalt monstrancia. az eggiek kelihet itkýn hatak, de az harmat es az monstrañ. az ladaba tettek az Szent miklos Egihazahoz valo Jokkal eggíwt. Ez fellieól meg iratot dolgok letak az egez Tanaczoknak es az egez Varosnak akarattiokbol. Tettek az ladaba eggí misemondo ruhat, szederies kamuka uadrassut, az gióngióst ezt meg ký vettek, es Benkes Balasnak kezebe attak.

OLÁH MIHÁLY.

NÉPNYELV.

A homoródi székely fűrészmalom szókincese.

A *fűrész* épülete egy négyzetalakú fa-alapon áll; ezt mindenik oldalon két-két egymásra tett, földön fekvő vastag gerenda, az ú. n. *medvetalpak* képezik. Erre merőlegesen állanak a *lábak*; közülük a középen állókat a *görbekötőfák*: a medvetalpakat a koszorúgerendával összekötő görbe gerenda, a többieket

pedig a *kötőfák* rögzítik a medvetalponhoz, illetőleg a *koszorúgerendához*: a lábakat felül összefogó 4 gerendához. A medvetalpakat alól 8 *alsógerenda*, a koszorúgerendákat pedig 9 *felsőgerenda* fogja össze. Az épület tetőzetének vázát *szarvzatnak* hívják; ezt *léc* és *deszka* alkotja. A háromszög alakba összefutó tetőgerendákat átfogó-szerűen összekötő gerendát *macskafá*-nak nevezik.¹ Magát a fűrész-szerkezetet két fő rész alkotja: a *karikásfa* és a *járom*. A 2 karikásfa a *padlón* vagy *padláson* két oldalt 3—3 *karikán* csúszik előre és hátra, amint a keretalakú szerkezet rész, a középen elhelyezett *fogasfa* mozgatja. A két oldalt elhelyezett karikásfát mindkét felén egy-egy *átkötőfa* és egy-egy vaskosabb gerenda: az *első párná* a fűrész *első* részén és a *háccsó párná* a hátulsó felén (ezen még egy kisebb fadarab is van: a *kispárná*) tartja össze. Mindenik párnába 6—6 *kapcsfogó* van verve; ezek mindenikébe egy-egy *kapocs*: S alakú vasdarab tehető, és ezekkel rögzíthető a párnákra merőlegesen lefektetett *tőke*: fenyőrönk. Maga a fűrész lapja a *járomba* van beillesztve. A járom tulajdonképpen téglalaakú keret. Ennek két hosszabb szembenfekvő keretrésze a *járomfojója*; e két keretrészt felül merőlegesen összekötő, két párhuzamosan elhelyezett vékony gerenda alkotja a *párosjárom* nevű részt. A párosjárom alsógerendájának a közepéhez van a *korona* és a 2 *szög*: a párosjárom alsó és felső gerendáját összekötő újjnyi vastagságú vasrúd segítségével hozzáerősítve a *vas*: fűrészlap a párosjáromhoz, alól pedig a járomfojófákat összekötő keresztgerendához. A fűrész a tönkre merőlegesen le-fel mozog, a fogaskerekekkel mozgatott szerkezetet a fogasfa vízsi hosszanti irányba. A fűrész a *lājón*: a víz levezetésére szolgáló deszkacsatornán lezuhanó víz hozza mozgásba. A víz rázuhan a *teŋgején* hosszanti irányba merőlegesen elhelyezett *lapockákra*. Viszont ha a *reteszt*: a víz elzárására szolgáló deszkalapot elzárják, a víz a lapockák felett visszazuhan a *gát*: a *lāj* tartására szolgáló cölöpépítmény alá. A reteszt a *reteszlapockára* merőlegesen álló *reteszruggya* és egy, a járomfojófához rögzített szerkezet segítségével lehet fel- és leengedni. A retesz része még a *reteszvas* is. A lapockákra zuhogó víz hozza forgásba azt a tengelyt, amelyen a lapockák vannak. A *kerégbe való lapockák* a *koronába* illeszkednek be, ezt pedig négy *ráf* fogja össze. A korona tengelye a *teŋgejicsapon* nyugszik; a tengely végén van a *küsső csap*. Az előbb említett görbevas a *váŋkossal* szorítódik le, ezt pedig két *támasz* nyomja lefelé. A vízkerék *teŋgejét* a Z alakú *görbevas* kapcsolja a *botosfa* végéhez, a botosfa viszont a *padláson* átnyúlva a *vaskérékkel*, illetőleg a járommal van összeköttetésben. E kerék részei: a *kerékfal*, a *fogasvas*, a *fafogak* és a *fentők*. A fentők beszorításához *cókot*: faéket alkalmaznak. A fogasvas fogaiban ugrik a fűrész alsó részéhez lenyúló *vaskalány rüggyán* lévő *vaskalány*. — A fűrész többi részei: *őszőke* | *őszőke teŋgeje* | *kormányzó*: a vas mozgásának szabályozására szolgáló szerkezet rész | 2 *sikottyú* | *gombojakszög*: szeg, mely a botosfához fogja, a sikottyukon átdugva a vasat. A háccsó párnán 2 darab *háccsó kapocs* és egy *leszorító kapocs*

¹ Másutt, pl. Nagyenyeden ez a *kokasülő* (vö. MNy. XXXI, 349).

is van. Néhány más műszó: *kapocsverő kalapács* | *cápin*: fejszeszerű hegyes eszköz a tőkék emelésére vagy megigazítására | ennek nyele a *cápiny nyele* | *fejsze*: favágó eszköz | *szorító*: az első párnában a farönk rögzítésére szolgáló ék-féle. A *vasat* a reszelővel *megvágják*: élezik, reszelik | *ösztoke rúggya* | *ösztokefélkötő* | *ösztokelepát*: a mozgó vaskerék járását szabályozó fadarab. — A fűrészmalom részeit elmagyarázó legény végül ezt a megjegyzést tette: „Valahól nevetnek raita, hogy mennyi *szérelék* vagyon ety fűrészben“.¹

SZABÓ T. ATTILA.

Övéké. CSÜRY BALINT: MNy. XXXIV, 339 azt írja, hogy az *övéké* birtokképzős birtokos névmás használata erdélyiesség. Ez a szó Szekszárdon is általános használatú, de a népnyelvben természetesen *üvéké* alakban. Pl. „*Kijé e za borgyu?*“ — „*A züvéké.*“ Sőt ha olyan valakivel beszél a szekszárdi polgár, akit magáz, akkor 'Önöké, Maguké' értelemben is az *üvéké* kifejezéssel él. Általánosan el van terjedve az *enyimé, tijedé* (de: *üvé*), *mijenké, tijeidé* is. A birtokos névmáson a birtok többségét, mint azt most megjelent értekezésemben (A Szekszárdi [Újvárosi] Nyelvjárás Hangtana. Szeged, 1939.) is közöltem, nem *i*-vel jelölik, hanem az 1. személyű alakokon *k*-val: *enyimek, mijenkek*, a 2. és 3. személyű alakokban pedig vagy jelöletlenül hagyják, vagy a személyes névmás megfelelő alakját használják a birtok többségét jelölő *i*-vel ellátott birtokosnévvel együtt. Pl. „*a tē lovajid*“ (és nem: *tiid*) | „*a zü lovaji*“ (és nem: *övéi*).

CZIRÁKI JÓZSEF.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Knieszsa István: Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpathen: Archivum Europae Centro-orientalis I, 97—220 (1935.), II, 84—178 (1936.). Külön is: Etudes sur l'Europe Centre-orientale — Ostmittleuropäische Bibliothek No. 2. Budapest, 1936. IV. 232 l. 8°.

A WEIGAND-féle helynévkutató dolgozatok és IORGU IORDAN jászvásári tanár kézikönyvének megjelenése után — hogy csak a legfontosabb előzményekre hivatkozzunk — méltán remélhettük volna, hogy az oláh helynévkutatás végre az egészséges fejlődés útjára lép, s mind szellemében mind pedig módszerében egyre inkább közeledni fog a nemzetközi mértékkel mérhető színvonal felé. Éppen ezért nagy várakozással tekintettünk DRĂGANU MIKLÓSNAK már 1931-ben beigért nagyterjedelmű munkája elé, amely két évvel később *România în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei* címen csakugyan meg is jelent (Academia Română. Studii și Cercetări

¹ E jegyzeteket Homoródfürdőn (Udvarhely m.), a Nagyhomoród vizén álló *fűrészszel* dolgozó Kolozsi Mátyás 26 éves kápolnásfalvi legény magyarázata alapján 1937. augusztus 29-én állítottam össze.

XXI. 686 l., térképpel). Ez a várakozásunk elsősorban azokra a figyelemreméltó érdemekre támaszkodott, amelyeket a kolozsvári tudós a magyar-román művelődési és nyelvi kapcsolatok felderítése körül szerzett. — Csalódásunk méretei azonban vetekednek a munka terjedelmével. Már az előszóban megdöbbenve tapasztaljuk, hogy DRÁGANU a Balaton melletti állítólagos oláh falvak felfedezésének prioritását POPA-LISSEANUVAL szemben magának követeli. Munkájának végső következtetése: a honfoglaló magyarok nemcsak Erdélyben, hanem a Dunántúlon és a Felvidéken is katonailag szervezett oláhokat találtak. Merész állításaival ezúttal nem kell részletesebben foglalkoznunk, elég utalnunk a Századokban megjelent hosszabb bírálatunkra (1934. 4—6. sz.; vö. még EPhK. 1935. LIX, 217—8).

KNIEZSA hatalmas türelmet igénylő feladatra vállalkozott, amikor a román tudós vaskos könyvének tévedéseit egész kötetre menő aprólékos bírálat tárgyává tette. Első pillantásra meddő fáradozásnak tetszhet az a kíméletlen gondosság, amellyel KNIEZSA a román tudós ködfejllesztő ténykedését boncolja ízekre, de ha meggondoljuk, milyen elképesztő könnyedséggel fogadják Nyugaton az efféle „újdonságokat”, akkor könnyen megállapíthatjuk, hogy KNIEZSA közbelépése halaszthatatlan szükségnek tett eleget. Igazat kell adnunk a szerzőnek: DRÁGANU munkájában csakugyan tömegesen bukkannak fel mindazok a hibák, amelyek a személy- és helynévkutatás terén egyáltalában elkövethetők. Egyetlen kritériuma az, hogy a helyesen vagy helytelenül elolvasott névalakok „oláhos” csengésűek legyenek.

DRÁGANU nem vizsgálja meg, hogy pl. egyes köznevek az Okirályság területén is előfordulnak-e személynévi, illetőleg helynévi alkalmazásban. Ennek következménye, hogy nagy hegységnek nevével ’galamb’ jelentésű (*Tátra*), személynek nevét ’dombtető’ jelentésű, helynek nevét pedig ’tejföl’ jelentésű szóból magyarázza. Az egyes névadási típusok gyakoriságát vagy lehetőségét sem veszi figyelembe, s többféle származtatás elképzelhetőségének esetében következetes egyoldalúsággal kardoskodik az oláh eredet mellett. [Úgy látszik, a DRÁGANU-féle műkedvelő módszer a nyelvelemzéssel foglalkozó romániai hatóságok tetszését is megnyerte, mert — mint ezt a március eleji napilapokban olvashattuk — egy *Pais*, *Paizs* nevű székely családot hivatalosan oláhnak nyilvánítottak. Az ilyen egy-két szótagú névalakok eredete tiszta nyelvészeti okfejtéssel, különösen fületimológiai „módszerrel” nem dönthető el. A magyar *Pais* családnév pl. egy retoromán DRÁGANU szerint csak ladin lehetne, s a ’falú, vidék’ jelentésű *páis* szóból származhatnék (l. erre az alakra TAGLIAVINI, *Il dialetto del Livinallongo* 234). A román nyelvek több ’pajzs’ jelentésű szava is önként kínálkozik megfejtésül (l. VIDOS, *Storia delle parole marinaresche passate in francese* 520—2). Amilyen bizonyos azonban *paizs* közszavunknak olasz eredete, ugyanolyan képtelenség volna azt állítani, hogy az ilyennevű családok minden további nélkül olasz eredetűek. A zalai *Pais* család tagjai pl. régebben „Komondor aliter *Pays Jartho*” néven szerepeltek (vö. MNy. XXX, 126—7), s az utóbbiból rövidült a *Pais* név. Mindez oklevelekkel és összeírásokban fellépő adatokkal bizonyítható, s a történeti forrásokra, nem pedig hallószere-

veinkre támaszkodva bizonyára magyarnak bizonyulna a székelyföldi *Pais, Paizs* családnév is. Az oláhból csak *Pais, Pejs* ragadványnevet ismerünk (vö. PASCA, Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului 294; ismerteti KNEIENZA: ArchEurCOR. III, 367—9): „*Pejs* alias *Muntján*”, s bár eredetéről PASCA nem nyilatkozik, valószínű, hogy a *păis, păiúș* 'szalma' oláh közszóval azonosítaná. Tisztán elvileg tehát nem volna lehetetlen, hogy valakit *Păis*-nak, *Păiúș*-nak csúfoljanak, ahogy van *Castraveț* 'uborka' és igen sok más hasonló gúnynév is. Azt sem tarthatjuk eleve lehetetlennek, hogy egy ilyen ragadványnév később családnévvé vált, de mindezt előbb hitelt érdemlő módon be kell bizonyítani. Mert még eleve is valószínűbb, hogy a magyar környezetben használatos *Pais* név nem elmagyarosodott oláh, hanem eredetileg is magyar családot jelöl. Ha valaki a módszeres okoskodást mellőzhetőnek tartja, úgy nyugodtan azt is állíthatja, hogy az oláh *Păis* névből eloláhosodott magyarokra lehet következtetni. Oláh környezetben ugyanis könnyen értelmezhetnék a magyar *Pais*-t *Păis*-nak. Nyugodtan mondhatjuk, hogy az ilyen típusú nevek a család eredeti nemzetiségének megállapításánál legfeljebb irányt mutatnak a kutatásnak, egymagukban azonban a kérdést nem oldják meg. A döntő szó ilyenkor a módszeres családtörténeti feldolgozásé, amire KNEIENZA könyvében szép példákat találunk (l. a *Buzáth, Batiz* stb. neveket).]

KNEIENZA munkája azonban nemcsak bíráló, hanem igen sok eredeti, a magyar személynév- és helynévtudományt közelről érdeklő megfajta is tartalmaz. Érdekel bennünket azért is, mert bőségesen tárgyalja a magyar nevek kapcsolatait a délszláv, nyugati szláv, továbbá a rutén és az oláh névanyaggal. Arra is kiválóan alkalmas, hogy szélesebb köröknek mutassa be a közép-kelet-európai személy- és helynévkutatás problematikáját, amely csak alapos és sokoldalú felkészültséggel közelíthető meg. Paleográfiai, hangtani és településtörténeti megjegyzései gyakran eddig ismeretlen részletkérdésekre vetnek fényt.

A szerzőnek megérdemelt elégtételül szolgálhat, hogy magyar, francia és német bírálóin kívül maguk a románok is nagy elismeréssel fogadták művét. Az utóbbiak közül kiemeljük D. CRĂNJALĂ „*Rumunské vlivy v Karpatech*“ (Oláh hatások a Kárpátokban. V Praze, 1938.) című művét, amely a román filológiában eléggé szokatlan tárgyilagossággal használja fel a magyar tudós eredményeit.

TAMÁS LAJOS.

KÜLÖNFÉLÉK.

Magyar nyelvtudományt!

Ezzel a címmel írt cikket a „Magyar Élet“ IV. évf. 2. számába (14—21) PAPP ISTVÁN, így, felkiáltó formában adván tudtul mindenkinek, aki esetleg még nem tudta volna, hogy amit eddig nálunk magyar nyelvtudományként műveltek, talán nyelvtudomány volt, de semmiesetre sem volt magyar. Nem volt magyar

az a nyelvtudomány, melynek művelésén az igaz és jó magyar tudósoknak hosszú-hosszú sora munkálkodott, és nem magyar ma sem, ámbár talán ma is vannak egyesek, akik munkásságukat a magyar nyelvnek szentelik, hogy minél jobban megismerjék múltját, jelenét. Nem magyar nyelvtudományunk, mert „idegen grammatikai fogalmak igájában vergődik“ és „a magyar nyelvtanírók és magyar nyelvtudósok túlnyomó többsége századokon keresztül nem azon igyekezett, hogy a magyar nyelvalkat sajátos szerkezetitípusait elfogulatlan vizsgálódással kibogozza“, hanem „beállott az egyéni, önös, hatalmaskodó érdekek latin-germán szövetségébe és segített elnyomni, elhallgattatni a magyar nyelv amúgyis szerénnyé, túlságosan szerénnyé kárhozottát szavát.“

Az említett folyóirat derék olvasója nyilván meglepedéssel olvasta e kemény szavakat, és bizonyára azzal tette le a lapot, hogy — hála Istennek — mégiscsak akadt valaki, aki a magyar nyelvészetben is véget vet az idegen viresaftnak, bizonyos nevezetű PAPP ISTVÁN; — a Magyar Nyelv kíváncsibb természetű olvasóit azonban talán az is érdekli, hogy mivel hívta ki REGÜLY—HUNFALVY—BUDENZ—SZARVAS—GOMBOCZ és utódaiknak tudománya PAPP ISTVÁN megbélyegző ítéletét. Azzal, hogy a magyar igeragozás alakjainak sorrendjét így tanította: *látok—látsz—lát—látunk—láttok—látnak*, nem pedig úgy, ahogy egyedül helyes: *lát—látsz—látok—látnak—láttok—látunk!!* Nem, kérem, ez nem tréfa. Halálos komolysággal mondom: ez az indoklás. Mindenki elolvashatja.

Ezt az átkosan idegen, latin-germán sorrendet tanította a magyar nyelvtudomány évszázadokon át, holott egykori „nyelv-művészünk“ SZENCZI MOLNÁR ALBERT már megmutatta a helyes utat ebben a sorsdöntő kérdésben. Igaz ugyan, hogy SZENCZI MOLNÁR — mint annak idején maga is megmondotta — a zsidó grammatikai hagyományok utánzásaképpen („more Hebraeorum Grammaticorum“) választotta ezt az egyedül üdvözítő sorrendet, de ez nem azért történt, mert a harmadik személyből lehet az ige tövét legkönnyebben megállapítani (CorpGram. 114). Nem, ennek egészen más oka volt, csak SZENCZI MOLNÁR „nem tartotta szükségesnek eljárásának okairól is számot adni“. PAPP ISTVÁN természetesen szükségesnek tartja, és amit ezzel kapcsolatban mond, az a teteje mindannak, amit a tudományos mezbe bujtatott humor csak teremthet.

PAPP ISTVÁN észreveszi, hogy a magyarban — nyugodtan hozzátehetjük: mint annyi más nyelvben — vannak zérus fokon álló ragok. Igaz, hogy ez nem nagy újság — mondhatná valaki —, mert a nyelvészet berkeiben minden kis veréb már jó ideje ezt csiripeli, de PAPP ISTVÁN észreveszi azt is, hogy a magyar igeragozásban éppen az egyes harmadik személynek van ilyen zérus ragja, és ez kiemeli ezt az alakot a többiek sorából, sőt szembe is állítja velük. Hát igen, ezt már elmulasztotta a magyar nyelvészet észrevenni, de nem is csoda, hisz sohasem azon volt, hogy „a magyar nyelvalkat sajátos szerkezetitípusait elfogulatlan vizsgálódással kibogozza“. És még inkább elmulasztotta ennek a különleges harmadik személynek a magyar fajji lélekkel való összefüggéseit tisztázni. Még szerencse, hogy van

egy jeles nyelv-pszichológusunk, PAPP ISTVÁN, aki pótolni tudja az évszázados mulasztást, imígyen fejte fel ennek az összefüggésnek a szálait: „Az egyes harmadik személy különleges kezelése a magyar nyelvhasználatban például [hogy miért „például“, azt nem tudom; lehet, hogy más hasonló magyarázat is akad még PAPP ISTVÁN tarsolyában. ha nagyon firtatjuk] azt jelenti, hogy a magyar — sajátos faji alkatánál fogva — halkszavú és szerény, aki nem a maga énjét tolja mindenben előtérbe; nem hízelgő és nem szolgalelkű, akinek az éppen vele szemben álló egyénhez volnának kötve az életérdekei; hanem tárgyilagos és igazságos, aki mindenkéül följött a jelen nem lévő harmadiknak látja meg az értékét és jelentőségét. Ilyen volt a magyar jellem, míg a tudomány, az iskola s a művelődési élet annyi más alkalma [?] meg nem fordította — latin és germán világszemlélet nyomán — az ősi magyar értékstort azzal, hogy azt hirdette az élet minden viszonylatában: először vagyok én, a mindenkéül felett álló, a mindenáron érvényesülni akaró egyén [az igazságnak tartozom annak a megállapításával, hogy ezt nem önmagára érti PAPP ISTVÁN]; azután sorra kerülhetsz te, aki velem szemben állsz s az érdekeimet súrolod; s ha jut, akkor esetleg részesedhetik az élet javaiban ő, a többség, a közösség névtelen képviselője.“ Hát most már legalább ezt is tudjuk . . .

Amint így javában gyönyörködtem ebben az épületes magyarázatban. véletlenül a lapaljára siklott a tekintetem, és egyszerre megállt bennem az ütő: megpillantottam a nevem. Na, gondoltam, ennek a fele sem tréfa. Valószínűleg én is résztvettem az egyéni, önös, hatalmaskodó érdekek latin-germán szövetségében, és igen vezérkedhettem ott, mert — íme — még névszerint is kiszervekstenek.

Csakhamar megnyugodtam azonban, mert láttam, hogy a bűnöm — ha nagy is — nem ilyen főbenjáró. A bűnöm az, hogy „teljesen é r i n t e t l e n ü l“ [értsd: értetlenül] állok egy magyar nyelvjárási sajtáság előtt, ami igazán nem szép tőlem, mert hát én „a magyar nyelvjárások hivatalos szakembere“ volnék, ha ugyan hinni lehet PAPP ISTVÁN szavainak. Ez a sajtáság: a *fáj a lábaim*-féle egyeztetés.

Az ilyenféle egyeztetésekről „Magyar nyelvjárások“ című munkám 43. lapján ezt írtam: „Annyira ellenkeznek ezek a magyar nyelv szerkezetével, hogy talán nem is szabad bennük nyelvjárási sajtáságot látni. Valószínű, hogy csak a beszéd pongyolaságának egyéni szülőtte minden ilyen egyezeshiány, vagy esetleg olyan kifejezésbeli eltorzulás, amely nagyon erős érzelmi felindulással magyarázható.“

Ebből feltétlenül látnivaló, hogy azért egészen értetlenül mégsem állok e jelenség előtt, de, persze, lehetséges, hogy „talán“-nal, „valószínű“-vel, „esetleg“-gel kísért magyarázatom hibás. S ha valaki megbízható adatokkal bebizonyítja, hogy a magyar nyelvterületen vannak vidékek, ahol 100 közül akár csak 80 esetben is így egyeztetnek a nélkül, hogy felmerülhetne az egyéni pongyolaság vagy az erős érzelmi színezettség gyanúja, készséggel be fogom ismerni: tévedtem. De PAPP ISTVÁN nem ezt csinálja, hanem többhasábos elmefuttatással megmagyarázza nekem, hogy mikép is kell érteni ezt az egyeztetési módot.

„A magyar nép” — úgy mond —, ... ezzel a sajátságos és érdekes nyelvtani szerkesztésmóddal nyilván akarja kiűntetni — mégpedig nyomatékosan — hogy egyfelől nem az egyik, hanem mindkét lába fáj (fájdalomban a hasonló erőttelen [így!] érzékelések esetén szinte sokasodni érezzük tagjainkat, testrészeinket)¹, másfelől meg, hogy a fájás több helyen való jelentkezése ellenére is egységes eredetű a szervezetben. Én, persze, ezentúl illő részvétellel fogok viseltetni a magyar nép iránt, ha netán észrevenném, hogy „erőtlen érzéklései” közepette tagjainak, testrészeinek sokasodását fogja érezni, de hát ez az én magánügyem, és nem tartozik szorosan a magyarázathoz. Pedig a magyarázat egyre érdekesebbre fordul, hisz hamarosan megtudjuk, hogy „a magyar nyelvhasználat a páros testrészeket külön csoportként kezeli a főnevek körében. Míg ugyanis a főnévvel jelzett tárgyfogalmakat egyébként mennyiségnek tekinti a magyar gondolkozás, azaz olyasminek, amely hozzáadással növelhető, többesíthető, addig a páros testrészeket összetartozó egésznek veszi, amely egymást feltételező tagokból áll.” Ez természetesen csak a magamfajta gyengébbek kedvéért íródott, akiknek sejtelmük sincs a *kéz-félkéz-félékről*. De azt már valószínűleg mások sem igen tudják, „hogy a magyar nyelvszemléletben megvan egyfelől a mennyiségi gondolkozás, s ez termelte ki az egyes és többes szám nyelvtani kategóriáját (ház 'egy ház' — házak 'több ház'), emellett azonban elég jelentős szerepet játszik a magyar nyelvben az a szerves szemléletmód, amely elsősorban a páros testrésznevek használatában jelentkezik, s abban áll, hogy a szemlélet kiindulópontja egy szerves egész és csak másodlagos nyelvi eljárással jutunk el annak valamelyik tagjához (szem: 'két együvé tartozó szem' — félszem: 'egy szem').”

Hát jó, beismerem a vétkem: én csakugyan nem vettem észre, hogy „a magyar nyelv belső idomának és külső szerkezetének a kialakításában meglehetősen kiterjedt szerepe van annak a szerves szemléletmódnak, amely meg tudja különböztetni a mennyiségi adottságokat a szerves felépítésű dolgoktól”, de amikor szánva-bánva megvallom ebbeli bűnömet, valamit szeretnék kérdezni a kiváló szerzőtől.

Azok közt a példák közt, amelyeket munkámban említek, ilyenek is vannak: *De szép ezék az almák! Könyeim pereg*. És ha jobban szétnézünk az irodalomban, a többi közt ilyen is közöltek nyelvjárásleíróink: *De szép libájai van!* — Mármost a kérdésem az, hogy vajjon az almát, könnyet, libát „mennyiségi adottságnak” vagy „szerves felépítésű dolognak” tartja-e a szerves szemléletmód és a szerves gondolkozás, amire PAPP ISTVÁN annyit hivatkozik?! Mert hogy a szervetlen gondolkozás mit tart róluk, azt már tudom...

A cikk befejező részében a nyelvművelő mozgalom kapja meg a magáét. Mielőtt azonban erre rátérnék, úgy érzem, egy-két körülményt tisztáznom kell.

Az egyik az, hogy a nyelvművelő mozgalomban eddig semmi részem nem volt. Egyetlen sort sem írtam, ami nyelvművelő

¹ Hogy félreértés ne essék, ez a zárójelbe tett megállapítás az eredeti szövegből való. Ha idézet közben van valami megjegyzésem, azt mindig szögletes zárójelbe teszem.

jellegű lett volna, s így azok az ostórcsapások, amelyekkel PAPP ISTVÁN e mozgalmat és résztvevőit sújtja, személy szerint engem nem érintenek. Ismétlem: személyileg egyáltalán nem.

A másik, amit tisztáznom kell: hogy én mikép ítélem meg a nyelvművelő mozgalmat. Ne minősítse senki szerénytelenségnek, hogy egyéni véleményemmel hozakodom elő, amikor senki sem kérdezte, de ez nem is csak az én egyéni véleményem, hanem sokunké. Nyelvészeké.

Mi úgy látjuk, hogy a nyelvtudomány és a nyelvművelés két különböző dolog. A nyelvtudomány nem nyelvművelés, a nyelvművelés nem nyelvtudomány. Ez a megállapítás azonban a mi szemünkben egyáltalán nem deklaszifikáló a nyelvművelésre, mert ha arról van szó, hogy érték-sorrendet kell megállapítanunk a nyelvtudomány és a nyelvművelés között, elővesszük esalhatatlan mérő pálcánkat és megnézzük, melyik szolgálja közvetlenebbül, elevenebben a nemzeti érdekeket. Nem vitás: a nyelvművelés. Ha valaki egyetlen egy szóval, egyetlen egy fordulattal gazdagítani tudja a magyar közösség nyelvét, vagy ami ennél sokkalta nehezebb: egyetlen egy idegenséget ki tud gyomlálni belőle, az olyan tettet visz végbe, amelynek nemzeti jelentőségével szemben a legragyogóbb nyelvtudományi értekezésnek is el kell halványodnia. Hol vannak ma már — Istenem — azok a nyelvtudományi cikkek, értekezések, amelyeket száz évvel ezelőtt, a nyelvújítók korában írtak? Megbarnult fóliánsokban, amelyeket már inkább csak kuriózumból nyitunk fel néhanapján... És hol vannak a nyelvújítók szavai és kifejezései, amelyek közül sok — a nyelvészi megítélés szerint — csak gyenge csinálmánynak számított? Itt vannak ma is: mindennap használt, eleven tartozékai a közösség nyelvének!

Azt kérdezhetné ezekután valaki, miért nem veszünk hát részt a nyelvművelési mozgalomban, hogyha ilyen nagy fontosságot tulajdonítunk neki? A válaszunk: nehéz két úrnak szolgálni, mindegyik egész embert kíván. Hát akkor miért nem a fontosabbik úrnak tetszenek szolgálni inkább?

Erre már többféleképp lehetne válaszolni. Lehetne azt is mondani, hogyha nyelvművelőink eddig is megvoltak nélkülnk, zentúl is csak meglesznek valahogy, meg hát a magyar nyelvtudományhoz is, bizony, kevesen vagyunk, így is. De mi nem ezt mondjuk. Szerintünk a szolgálatvállalás a lelki habituson fordul meg. Hiába mondd a történésznek: te, aki eddig a politikai és társadalmi történések múlttá merevedett tényeit vizsgáltad, állj oda a zajlás kellős közepébe és tetteiddel alakítsd a jelent és a jövőt, — aligha fogja vállalni a feladatot. És hiába ülteted be a tettek emberét a legdúsabb könyvtárba, valószínűleg nem lesz sok haszna belőle a tudománynak. Természetesen vannak szerencsés kivételek is, olyan egyéniségek, akik egyesítik magukban a kétféle lelkiség kellékeit: mi — sajnos — nem tartozunk közéjük.

Mintán ezt így tisztáztuk, nézzük, mi PAPP ISTVÁN véleménye a nyelvművelésről. Elsőbben is megállapítja, hogy a magyar nyelv ügye a nyelvtudomány és a nyelvművelés között „vézesen megoszlott”. Én ugyan nem látom vézesnek a megoszlást, sőt inkább természetesnek, de ez felfogás dolga. Megállapítja

azt is, hogy a nyelvtudomány és a nyelvművelés közül a nyelvművelés vállalta a nehezebb és a fontosabb feladatot: ez így is van. De amikor a nyelvművelés kétségtelenül nehéz és kétségtelenül fontos feladatának a megoldásáról ír, arról a nagy munkáról, amelyet a nyelvművelési mozgalom részesei végeztek, és végeznek ma is, egyetlen jó szava sincs, nemcsak a letagadhatatlan eredményeket, de még a szándékokat illetőleg sem.

A Magyar Nyelvvédő Könyvet veszi elő és bírálja. Elmondja következetlennek, felületesnek, henye, szórszálhasogató, pontatlan és erőtlen fogalmazásának, sőt még azt is ráolvassa, hogy romboló hatású.

PINTÉR JENŐnek és munkatársainak bizonyára nincs szükségük arra, hogy én rántsak tollat mellettük. Nyilván maguk is meg fogják adni a méltó választ, és ez nem is lesz túlságosan nehéz. Csak rá kell mutatniuk arra, hogy az a PAPP ISTVÁN emeli a felületesség (vagy amint cikkében szerepel: *felületesség*), a pontatlan és henye fogalmazás vádját, akinek mosdatlanul és fésületlenül megjelent cikkében hemzsegnek a bosszantó sajtóhibák és a rendetlen mondatok. Rá kell csak mutatniuk arra, hogy az a PAPP ISTVÁN beszél szórakozottságról, aki egy helyütt „igető” helyett „igekötő”-t ír, amiből az a furcsaság kerekedik ki, hogy a magyar igék jelenidejében „a személyes igealakot öt esetben az igekötő plusz rag” alkotja, egy másik helyen meg a *ház* szót melléknévnek mondja, — és mingyárt helyesebb megvilágítást kap a vád, emelőjével egyetemben.

Mondom, mindez nem tartozik rám. A nyelvműveléssel foglalkozó résznek néhány mondatát azonban mégsem hagyhatom említetlenül. Itt mint végső ítélet a következő olvasható: „A mozgalom hivatalos vezérei kézzelfogható tanujelét adták annak, hogy a magyar nyelv ügyéhez nincs meg a kellő hozzáértésük. Ennek — vagy talán más körülménynek? — tudhatjuk be azt a furcsaságot, hogy a magyar nyelv védelmét összetévesztik a magyar nyelvszerkezet rombolásával”. Már az első pillanatban szemembe ötlött a rejtélyeskedő közbeszúrás, amit ritkítva szedtettem. Ugyan miféle gyanúsítás rejtőzhet mögötte? A válasza nem kellett soká várnom. Egy-két mondat alább PAPP ISTVÁN maga megadta, írván: „Nyelvtudományunk — néhány örvendetes kivételtől és kezdeményezéstől eltekintve — még ma is — sőt nyelvhelyességi oldalhajlásában még csak ma igazán! — idegen szemléletmód vágányain jár s idegen célok¹ tűz maga elé”. Majd lejjebb: „A magyar nyelvtudomány sorsa ... nem pártok és klikkek, nem betegesen becsúszó egyének s különösen nem a háttérben meghúzódó idegen érdekek¹ ügye, hanem magyar közügy”.

Ennél súlyosabb, ennél rosszszeműbb vádat — tudtommal — még eddig senki sem emelt a magyar nyelvművelés és a magyar nyelvtudomány ellen! Mert lehet, hogy történetek tévedések itt is, ott is, de a szándékok tisztaságában, a célok magyarságában eddig még senkisémmé merészelt kételkedni! PAPP ISTVÁN az első. Szomorú elsőség ...

¹ Az én ritkításom.

Ha komolyan vennék az elhangzott vádat, akkor kellemetlen következményei lehetnének a dolognak. Mert akkor súlyosan esnék latba, hogy ezt a vádat egy egyetemi magántanár emelte, akinek illik tisztában lennie tudományszakának céljaival és azzal az állítólagos háttérrel is, amelyről beszél. Elég súlyosan esnék latba az is, hogy olyan folyóiratban történt a vádemelés, melynek olvasói — nem ismervén nyelvtudományunk való helyzetét — nem is tudhatják megítélni, mi alapja lehet az idegen célokat, idegen érdekeket hangoztató vádnak.

Azt hiszem azonban, hogy a komoly megítélés a jelen esetben nem volna helyénvaló. Vannak vádak, amelyek nem felháborodást, hanem mosolyt váltanak ki képtelenségükkel. PAPP ISTVÁN is ilyen. Nem szabad, mert nem is lehet komolyan venni. Egy szintre kell helyezni „az egyéni, önös, hatalmaskodó érdekek latin-germán szövetségét” emlegető badarsággal, — és ezzel el van intézve.

Csodálkozni azonban lehet, sőt kell is. És bizonyára az a Kar csodálkozik legjobban, amely PAPP ISTVÁNT a venia legendi-vel annak idején megtisztelta.

LAZICZIUS GYULA.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Balogh Ödönnek (Vö. MNy. XXXV, 71.): *Szász-Régen* és *Magyar-Régen* (németül *Sächsisch-, Ungarisch-Reen*; oláhul *Reghinul-s äsesc, R.-unguresc*) maros-torda-megyei helységeken kívül — első adat: 1228/1357: *Regun* (CSÁNKI V, 681) — volt a dunántúli Fejér megyében is egy *Régen* helység: 1272: *Regun*, 1325: *possessio Regun* (CSÁNKI III, 350), egy másik pedig Tolnában: 1315: *Regun*, 1443, 1444, 1482, 1542: *Regen*, ma: *Regöly* (i. h. 447). Mindezek a helységnevek egy, az Árpád-korban többször kimutatható ó-magyar *Régin* ~ *Régün* személynévből alakultak; pl.: 1086/XII. sz.: *Regun*, kajári szolga (PRT. VIII, 270) | 1259/1270: *Regun*, a szolgagyőri vár szolgája (WENZEL VII, 505). Ez a személynév valószínűleg az ó-felnémet *Ragin*, illetőleg *Régin* személynévvvel azonos (vö. G. KISCH: Archiv des Vereins für siebenbürg. Landeskunde XLV, 214). Meg kell még jegyezniünk, hogy még *Szász-Régen* neve is magyar és nem szász névadáson alapszik (puszta személynévből helynév!), sőt nemcsak az oláh, hanem a szász helynév is a magyarból van átvéve.

KNIEZSA ISTVÁN.

P. D. írja: HORVÁTH JULIÁNNA figyelmeztetett arra, hogy Kazinczynak egyik 1808-ból való levelében (Lev. VI, 81) ezt olvashatjuk: „Illyen *mondi* [!] *monda* sok van, mikor a' félelem mindent Spionnak néz.” — A *mondi monda* érdekes adalék a most használatos *mende-monda* ikerszó történetéhez, sőt a Kazinczy-féle formának a számbavételével alighanem megfelelő szempontot nyerhetünk a szó keletkezésének a magyarázatához is. — A *mende-monda* szó WAGNER Phraszologiájában 1750. és Faludinál a Téli Éjtszakákban 1787. tűnik fel 'rumor, közhír, gemeine Sage, Gerücht, Geschrei' értelemben (vö. NySz.). Faludinál korábban, valamint Pázmánynál és néhány más XVII. száz-

zadi szerzőnél, továbbá Dugonicsnál 1784. és Orczynál *monda monda*, *monda-monda*, *mondamonda* alakban jelentkezik (vö. NySz., Nyr. XXIII, 31). Vagyis az eredeti alakulás egyszerűen szókettőzés, és ezt csak később váltotta fel az ikerítésnek az a gyakori fajtája amelyben a mélyhangú utótag elé ennek megfelelő magashangú elváltozása kerül. De mi lehet a *monda*? Eddig olyanféle igenévi alakulatnak, a *mondó* igenév változatának (vö. *mondó* 'mondóka, mondanivaló' MTsz.) szoktuk gondolni, amilyen a *hulla*, *csapa*, *pörge*, *kerge*, s amilyen sűrűn szerepel éppen ikerítésekben is, pl. *sese-susa*, *zenge-zunga*, *zenebona*, *szusza-musza*, *tetye-totya* ~ *titye-totya*, *tetye-mutya*, *töremora* stb. (vö. SIMONYI: Nyr. V, 146). A *mondi monda* alakulat első elemének az *i*-jét meg felfoghatnók olyan *i*-nek, amilyennel az *-a*, *-e* végű elemeket tartalmazó ikerítések *szuszi-muszi*, *tutyi-mutyi*, *tetye-tutyi*, *tetye-mutyi* változataiban találkozunk. Azonban mi mégis úgy vélekedünk, hogy a *mondi-monda* és a *monda-monda* nem igenévi eredetű elemekből keletkezett. Azt hisszük ugyanis, hogy a *mondi* ez esetben tulajdonképpen a tárgyas ragozású jelentő mód jelenidő egyes 3. személyű igealak, amely több nyelvjárásban használatos, s amely MELICH (MNY. IX, 9 kk.) szerint a magas hangrendű *veri* alak mélyhangú változataként a köznyelvi *adja* alak előzménye. A *mondi-monda* és *monda-monda* kifejezésekbeli *monda* elemet tekinthetjük a tárgyas ragozású elbeszélő múlt egyes 3. személyű alakjának is, amely *mondi-mondát*, *mondá-mondát*-féle függő esetekből vonódhatott el rövid véghangzós alanyesetül. De az is lehetséges, hogy a *monda* jelenidejű egyes 3. személyű forma. Sőt meglehetősen valószínűséggel rámutathatunk arra a lélektani helyzetre, beszédfordulatra, illetőleg mondat szerkezetre is, amelyekben a *mondi-monda* vagy *monda-monda* kifejezés megteremhetett. 1705-i adat szerint egy embert így hívtak: *Azmondgja Istók* (OklSz.). Ez a gúnynev bizonyára azt akarta jelezni, hogy Istókunk erre meg arra a személyre való hivatkozással híreket, pletykákat szokott terjeszteni. Ilyen az *mondi*, az *mondá*, az *monda*' az *mondja*'-féle szerkezetből vált ki, majd ikeritődött az ige.

P. D. írja: Az OklSz. *úr* címszava alatt idézi ezt az adatot: 1293: „Super quodam monticulo *Wrhalma* dicto“. Ugyanez megvan ? jellel az *őr* címszó alatt is, de utána ezzel a közléssel: „De inde descendit in *Scyguetwr* [a. m. *őr*?] ad locum qui Zakadath nuncupatur“. Nézetem szerint ezekben az adatokban nem az *úr* és még kevésbé az *őr* szóval van dolgunk, hanem *orr* ~ *R. or* szavunk *ur* változatával, amely térszíni forma nevéként úgy szerepel, mint ebben: 1348: „Procedendo in acie insule *Nogzygethor*“ vagy a latin *nasus* megfelelő ebben: 1356: „Ad *nasum* vnus Insule“ (OklSz. *orr* al.). Valószínűleg az 'orom' jelentésű *ur* szót kereshetjük az OklSz. *úr* címszava alá ? jellel felvett 1380, 1383: „In gremio cuiusdam montis *Wrazowhege*“ stb. adatokban is.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSÓ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXV. ÉVF.

1939. MÁJ.—JÚN.

5—6. SZÁM

Wichmann György északi-csángó hangtanának kiadatlan részei.¹

II.

Mássalhangzók.

Affricaták, spiransok, liquidák, nasalisok.

-z = -s: *porās* 'póráz, Riemenschuhband (aus Pferdehaar)', *sārās* | *sz* = *ts*: *tsikrā* 'szikra' | *-sz* = *-ts*: *hōrpots* 'horpasz', *kopots* 'kopasz', *pulitskā* 'Hirsegries' | *-szor* = *-tsōr*, *-tsār*, *-tsēr*, *-tsōr*: *māt,tsār* 'másszor', *hān,tsār* 'hányszor', *ezēr,tsēr*, *elōp,tsēr* (előbb), *hārām,tsār*, *sok,tsōr*, *tōptsōr*, *hārmádiksār* (vö. *et,tsēr*, *ket,tsēr*, *nēt,tsēr*, *ōt,tsōr*, *hāt,tsār*, *h'ēt,tsēr*, *ūōlt,tsār*, *kilēt,tsēr*, de: *tis-sēr* | *-sz* = *-dz*: *buhudz* 'bajusz'.

h = *v*: *vig* 'híg', *vigit* 'hígit' | *-o* = *-h*: *tihēd* 'tiéd', *mi-hēyk* 'miénk', *tihētek*, *kihē?* (de: *senkiē* 'senkié'), *ēr-rihād* 'elriad', *rihā*, *-hām* (és *riyā*, *-yām*) 'eám' | *h* = *O*: *pili* [„pehely“] 'Maisblatt, die Hülle des Maiskolben', *sōāit* 'sóhajt' | *h* = *-O*: *fok-oimo* 'fokhagyma' (de: *hāimā*), *tüsel* (<**tüs-hel*) 'Ofenbank' ~ *tüs-hel* 'Feuerstätte', *urák* 'hurok' | *-h* = *-O*, ill. *u*: *olā* 'oláh' ~ *olqūās*, *ēl-olāyosodik* | *O* = *h*: *helhet*, *ēl-helhez* 'elhelyez', *meg-hint* [„meg-int“] 'zu sich winken', *hintegēt* 'immer zu sich winken' | *-lh* = *-u*: *pāyā* 'pálha'.

-j = *-h*: *buhudz* 'bajusz' (vö. *fejēr* ~ *fehēr*) | *-ujn* > *-ün*: *fuī*, *fuījā* ~ (*fut*) *fūni*, *buiik* ~ (*but*) *būni* (NB! *ū* < **ui*) | **ün* > *-n* hangváltozáshoz: 1. *buiik* ~ *bunām*; 2. *fuī* ~ *funēk* (*fuītāk*, *fuinák*); 3. *hiu* 'hí' (*hiyak*) ~ *hinēk* (de: *his(ik)* ~ *hinnēk*), *hinák* (*hiták*); 4. *riu* (*riyāk*) ~ *rinēk*, *rinák* (*riták*) | *-jt* = *-tt*: *fuī* ~ *futtām*, *buiik* ~ *buttām*, *rittām* (<**riūtām*, **riūtām*) 'rajtam' (vö. *tanittani** < *tanojtani*) | *-ōjt* = *-ōt*: *bōt* 'böjt', *lōtō* < **lōitō* (l. MTsz.) 'leitő' (l. a magánhangzókat) | *j* = *l*: *lāsāl* 'jászol' | *-rj* = *-r*: *fūr* 'fürj', *fürt*, *fürek* | *je*-, *jé* = *ē*: *ēdj* 'jegy', *ēlent* 'jelent', *ēg* 'jég' | *-j* = *-ū*: *hānit* 'hajít' (anal.?) | *j* = *đj*: *meg-đjāuit* 'javít', *đjēt* 'jéti, jetti' (MTsz.) (Klézse: *étt*) | *-rj* = *-ri*: *burju* 'borjú' | *-O* = *-j*, ill. assim.: *fāzākkik* 'fazekuk' (de: *đjērmekik* *tjukmānūik*, *nāpik* (de: *lābik*), *nāđjik*, *glōđjik* (de: *fōldik*, *bārdik*), *kāđjik*, *āđđjik*, *āblākkik*, *jāđđjek*

¹ L. MNy. XXXV, 73—87.

kik, *lopāttjik*, *-tjik*, *kuttjik*, *kuttjik*, *s'ēkkik*, *sipjik* (de: *kálápi*k), *boŋgjik* (de: *ingik*), *kalāššik*, *k'ēssik*, *vāssik* (<**vāssjik* 'vasjuk'), *pādjik*, *āpjik*, *ānūik* 'anyjuk', de pl. *louik*. *berēbik*, *hāzjik*, *kezik*, *molomik* (*ē*), *ōkrik*, *ōwīk*, *fāzīk*, *vāšnik*, *kiŋerēk*, *dolġik*, *d'jērme-kik*, *kōtōlik*, *ārásik* stb.

v = *O*: *ius* 'viasz', *ōlt* 'volt' | *v* > *b*: *ber'eb* 'veréb' | *-rv* = *-rh*: *mūr'hā* 'murva' | *-v* = *O*: *hus-ēt* 'husvét' | *-v* = *-u*, ill. *-u-*, *-O*: 1. *leu'iel*, *leu'et*, *leu'ēs* 'saftig', *ōltāuān* 'oltovány', *ālku(u)ās*, *mēg-d'jāu'ul* (és *d'jā'ul*) 'javul', *lō'ek*, *lōw'ēs*, *mēg-lō'ōdik*, *ēskū'ēs* 'esküvés', *fekū'ē* (és *fekūw'ē* 'fekvé', *fekū'ēs*, *hō'ā* 'hová', *hō* ~ *houot* 'hó', *i'ōs* 'gut zu trinken', *hi'ōdik*, *hūw'ēs*, *hū'ēs* 'húvös', *kēw'ē* 'kéve', *kēw'ēl* 'kevély', *he'ul*, *hew'ul*, *hew'ēs*, *f'ōw'ē*; 2. *nō'ō* és *nōw'ō* 'növé', *nū'āg* 'nyávog', *nūw'et* és *nū'et*, *nūw'ek* és *nū'ek*, *ostou'āte* 'osztováta', *ōw'ē* 'övé', *ōw*: *ōw'ot*, *ōw'bō*, *ōw'jō*, *poli'u'ā* 'polyva', *riu'ās*, *rou'ās*, *sāu'ō*, *tāu'ās*, *to'u'o* és *to'o* 'tova', *to'u'āb* és *to'āb*, *to'hāb* 'tovább'; 3. *šī'āg* 'csivog', *d'jūrū'ē*, *he'mu'ē* 'hamuvá', *ēf'u'ē* 'ifjúvá', *kō'ē* 'kővé' (*-u*- nélkül!), vö. *v'ēn'ē*, *vāi'ē*, *viz'ē*, *por'ē* | a *-va*, *-ve* igenévképző: 1. mássalhangzók után *-vā*, *-vē*, *-vo*, *-vō*; 2. *u* és *ū* után *-Oā*, *-Oē*; 3. más magánhangzók után *-uā*, *-uē*, *-uō* | a *v*-tövű igék nomen agentisében: *ālku'ō*, *ālu'ō* *u*, *ū* után a *v* elveszett, de megőrződött ezekben: *ēw'ō*, *jōw'ō*, *tew'ō*, *vew'ō*, *viw'ō*; NB! *fui'ō*, tehát nem *v*-tövű; *nō'ō*, *rō'ō*, *sō'ō* | *ālu'ā* 'alva', *ālu'ās* 'alvás', *nīlu'ān* és *-lu'ān*, *s'ērū'ēs*; *mōldu'ā* | *-O* = *-u*: *riu'ām* 'reám' (és: *rih'ām* | *-v* = *-h*: *kūh'ul* 'kívil', *bih'ul* 'bivaly', vö. *riu'ām* ~ *rih'ām*, *rou'ātkā* ~ *ruh'ātkā*, *to'u'āb* ~ *to'hāb* | *-v* = *-O*: *ēd'djū'ē* 'együvé', *ēd'jēbū'ē* 'egyebüvé', *mīndenū'ē*, *hō'ā* 'hová', *i* *he'us* 'egy helyüvé', *siu's* 'szívós', *sū'ēm*, *sū'ēs* 'szíves'.

-nn = *-ln*: *ēd'jēbūln'et* 'egyebünnet', *ēlōln'et* 'von vorn, vorher', *ērōln'et* (*-ūln*), *hātōln'at* 'von hinten her', *hāzōln'at* 'hazunnan', *kūhūln'et* 'kívilről', *mēsūln'et* 'weither', *sāhōln'at* 'sehonnann' | *-ml* = *-mn*: *d'joml'ul* ~ *d'jōmn'ul* 'gyomlál' | *-ód* = *-ōld*: *mōld* | N. *r* = *l*: *lēr* (MTsz. *rér*) 'der Mann meiner Tante', vö. lat. *levir* | *-bl* = *-br*: *ēbrit* 'öblít' | *-lt* > *-it*: *u'it* 'olt', *fēlkū'it*, *riku'it* 'rikolt', *tōlt* ~ *tō'it* 'tölt'.

-iō = *-i'ō*: *āstāl-fil'ō* 'asztaliók' | *-ly* = *-i*: *rāgādā'i* 'ragadály', *šumui'āg* 'csomolyag', *kulāk* 'kujak', *gōl'ē* 'gője'.

rt = *-Ot*: *m'ēt* 'miért', *az'ēt*, *lān'ēt* 'leányért', *pēnz'ēt* 'pénzért', *kiŋer'ēt* 'kenyérért', *fā'ēt* (*jōt*), *ēd'jēb'ēt* 'egyébért'.

-n = *ō*: *āz-utā* 'azután', *ēz-utā*, *dōr'so*, *dōr'si* 'gyorsan', *ēpp'ē* *most*, *mid'ō* 'midőn', *vāllā* 'vajjon' | *-nn* = *-nd*: *kūn* és *kūnd* (<**kūnn*) 'künn' | *dn* = (*vn* >) *nn*: *ālānnām* 'aludnám', *fekēnnēm* 'feküdném', *mēlēg-nnēm*, *nūgunnām*; éppen úgy, mint: *ēnnēm*

innām, hinnēk, lennēk, tennēk stb., vö. *kivül* ~ *kiinn* (? < **kivn*).
-*jnyi* = *id̄ji : ujd̄ji* 'ujjnyi'.

Má ssalhangzó nyúlás, ikerítődés.

c = ts (tts) : pāts, pāttsāt, pāttsāl 'pácol'.

sz = s̄, ss : ās, āssāt, āssāni, āssu, de: *ásal*; *εgēs, -sset, -ssek, -sseñ* 'egész'; magánhangzó után az igék egyes második személyének ragja: *āllās, hiūs, jös, lōs, ōrzes, riūs, rōs, romlōs, sōs, tātās, εrestēs, nōs*. De má ssalhangzók után megmarad rövidnek: *foroks, foks, tānits, lāts, āts, s̄p̄ers, törōls, v̄ars, fuis, mens, r̄m̄els, vāts*.

s (< s̄) = s̄, ss : hamīs, -issák, fārkaš 'mit Schwanz versehen' (de: *fārkaš* 'wolf'), *ērōs, -ss̄k, fiēlōs* 'félős', *feiōs* 'fejős' (tehén), *fiēs* 'mit Henkel od. Handhabe versehen' (de: *fiēs, -st* 'Hase', mint *fedeles, -st* [„fedeles“] 'kleines Fass (für Trinkwasser)', *fogoš, -ssok* 'fogas', *fogōs* 'der gut fängt, z. B. ein Hund' | *nr̄ess̄g* 'nyereség', *ēs* 'esik', *ess̄et, ess̄eni, ess̄ō* (de: *esik, es̄et*), *s̄ās* 'sás, Riedgras', *s̄āssat* | *f̄elussi* 'falusi'.

j = ij : feijīer, ēi : ēijen 'in der Nacht', *ēij̄et, -ek, ēijī ud̄ō, h̄ēij̄āba, ed̄j h̄ēij̄ā*.

f = ff : buffāg 'bufog'.

l = l, ll : ālōl, v̄ell̄em, tōll̄em, b̄lōl, b̄lōll̄em, mell̄ül 'mellől',
-üll̄em, n̄āll̄am, riōll̄am, d̄ōl, d̄ōll̄eni, d̄ōll̄et, d̄ōll̄ōs, d̄ōlled̄ez, tūl, dun̄n-tūlli, el̄ōl, -ōll̄em, köz̄ül, köz̄ōll̄n̄k, m̄n̄üll̄eg "menőleg"
'unterwegs', *v̄arull̄ag* 'várólag, odottaessa', *s̄ōl, -llāk, -llāt, -llāni, s̄ōll̄ās*.

ly = ll : ull̄an, ill̄en, mill̄en, m̄ll̄ik.

n = n̄, nn : būnetl̄ēn ~ *-ennek, feietl̄ēn, -ennek, fiēl̄ēn* 'abseits',
fiēl̄ēnn̄ ūl, h̄ōltān, h̄eueñ esik, isik, k̄ēsēn, k̄ōm̄ōsōn, m̄ēn̄ēn
'mennyen', *t̄ēl̄ēn, ut̄ānnām; b̄ēnnā, boronno, pinnā*.

ny = n̄n; kokōn̄o 'kókonya', *piš̄in̄n̄e* 'pccsenye', *ārān̄', ārān̄n̄āt, ārān̄n̄āz*.

m = mm : šimmās 'csimasz'.¹

Má ssalhangzó csökkenés.

-ssz->-s : komāssān 'komaasszony' (de: *āssān* | *-zz->-z : bezeγ* 'bezeg'² | *-ss->-s : urusg* | *-ss- ~ -s : esēs (-ssek) ~ es̄es-sūl, erōs (-ssek) ~ erōsit, m̄εg-erōsedik, r̄rōsūl, ēdes (-ssek) ~ ēdesedik, ēdesit, εtsetēs ~ εtsetesedik, fogoš ~ fogosūl* 'Zähne bekommen', *hibās ~ ēl-hibāsūl, ēl-hibāsit, l̄ppēs* 'lépes' ~ *l̄p-*

¹ A zárhangok ikerítődését l. a MNy. IV. kötetében. Cs. B.

² Már Dávid Ferencnél és Heltai Gáspárnál is *bezeg* (NySz.). Cs. B.

pesül, sendes ~ -desül, vres ~ vresit | -jj-> j: uj, üt, uiák, ujjá 'ujj', uias, uiatlan | -ll- = -l-: galér 'gallér', kiliis 'kullancs', nehez(em) 'nehezzel', nilál(ätt) 'nyilallik', sokól 'sokall', háll ~ hältam, tulu 'toli'.

Mássalhangzóhasonulás.

$v + t > ft$: $ú:lftöl$ | $d̄j + h > t̄jh$: $ā:t̄jház$ (ágy) | $b + h > ph$: $lāpház$ (láb) | $dz + h > tsh$: $buhutsház$ (bajusz) | $v + h > fh$: $nēlfhēz$ | $d + h > th$: $pātház$ | $ηg + n > ηn$: $boηnāk$ [„bongnak“] 'gombnak' | $ηg + v > ηv$: $boηvōl$ | $l + j > ll$: $āl$ ~ $āllāk$ 'álljak', imper. $āl!$ | $d̄j + m > ūm$: $kēūmēd$ 'kegyelmed' | $f + s > ss$: $šussāg$ 'csúfság' | $st + l > sl$: $ūs-lāb$ (> $ūst-lāb$) 'Dreifuss' | $k + g > gg$: $vāg-guzgān$ 'Maulwurf' | $k + n > kn, gn$: $vāk-nāp, vāg-nāp$ 'Doppelsonne' | $s + b > zb$: $vārāz-bēkā$ 'varas-béka', $hās > hāzbā$ 'has' | $g + n > nn$: $tānnāp$ 'tegnap' | $š + b > žb$: $kalāžbā$ 'kalácsba' | $t + b > db$: $kērdbe$ | $ts + b > dzb$: $kōldzbā, mālādzbā$ | $n + b > mb$: $ullāmbōl$ | $l + r > lr, lr, rr$: $hēlrōl, hērrōl, hērrōl$ | $d̄j + p > t̄jp$: $not̄j-pēnt̄k$ 'nagy-péntek' | $k + g > gg$: $nāggāt$ | $t + s > t̄ts$: $ōt̄, tsōr$ | $d̄j + s > t̄ts$: $nēt̄, ts̄r$ | $t + g > dg$: $sirādgāt, tosīdgāt, tānidgāt$ | $š + g > žg$: $tāpižgāl$ | $n + ū > nū$: $tiz̄-n-ūōlts$ | $z + h > sh$: $tūs-hēl$ 'tűzhely' | $p + ū > bū$: $šēb-nēl$ 'csépnnyél' | $ld + t > lt$: $kōld$ ~ $kōltem$ | $k + z > gz$: $lēk$ ~ $lēgzik$ | $ŋ + k > ηk$: $lēgēn$ ~ $lēgēηke, mēη-kō, sigēηke$ | $n + m > mm$: $lēm$ ~ $lēm-mog$ 'lenmag' | $k + d > gd$: $lök$ ~ $lōgdös, sōkik > sōgdös$ | $l + s > ls$: $mēl$ 'mély' ~ $mēlsēg$ | $ŋ + b > mb$: $mēn$ ~ $mēmbē$ 'mennybe', $lāmbā$ 'leányba', $vāsāmbōl$ 'vászomból', $t̄jukmāmbōl$ | $ŋ + d > nd$: $mēn-dērgō$ 'mennydörgő' | $nd + ŋ > n̄d̄j$: $mind̄jaij-ŋ$ 'mindnyájan' | $nd + š > n + š > č + š$: $mēē-sāk$ 'mindesak' | $p + f > ff$: $nāp-fēn$ és $nāf-fēn$ 'napfény' | $l + n > ln$: $fōlni$ 'folyni' $fōl$ ~ $fōlni, fōlnok, hēlnek$ 'helynek' | $l + s > ls$: $fōls$ 'falsz', $sēl$ ~ $sēlsō$ | $ld + r > rr$: $fōld$ ~ $fōrre, fōrrōl$ | $m + t > nt$: $hāmlik$ ~ $hānt, ēl-himlik$ ~ $hint, omlik > ont$ stb. | $ŋ + n > nn$: $lān-nāk, t̄jukmān-nāk$ | $d̄j + t > tt$: $hād̄j$ ~ $hāttām, q̄ttōl$ 'ágytól' | $d̄j + n > dn$: $hād̄j$ ~ $hād̄ni, hēd̄j$ ~ $hēd̄nek, q̄dnāl$ 'ágy nál' | $d̄j + d > dd$ ($d̄$): $hād̄j$ ~ $hād̄!$ | $p + d > bd$: $hārāp$ ~ $hārābdāz, lop$ ~ $lobdos, kāp$ ~ $kābdāz$ | $m + v > mm$: $hāmmās$ 'hamvas' | $d̄j + j > dd̄j$: $hēd̄j$ ~ $hēdd̄jē$ | $d̄j + r > dr$: $hēd̄j$ ~ $hēdre, hēdrōll, q̄drōl$ 'ágyról' | $z + j > zz$: $māz$ 'Glasur' ~ $māzzā, mēz > mēzzē, roz$ 'rozsa' ~ $rozto$ | $g + f > kf$: $mēk-foktā$ | $*u + l > ll$: $ēllet$ 'eszeget', $vēllet$ (vesz), $villēget$ (visz) | $g + j > gj$: $q̄uējje$ 'üvegie' | $d + h > th$: $fāráthātātlan$ | $d + š > t̄š$: $fārat̄šg$ | $k + j > kj$: $fēk$ ~ $fēkjē, hāsād̄k$ ~ $-k̄jā$ | $d + k > tk$: $fogotkozik$ 'fogadkozik' | $d̄j + s > ts$: $vāts$ 'vagy' | $p + b > bb$: $šēb-bot$ 'csépbót', $nāp$ ~ $nābbā$ | $dz + t > st, tst$: $bubād̄zik$ ~ $-q̄stām, ōuōdz$ 'övez'

~ öwöstöm, kápōdzik ~ -ōstām; buhudz 'bajusz' ~ buhutstōl |
 b + t > pt: dob ~ doptom, lāb ~ lāptōl | g + t > kt: durrāg ~
 durrāktāt, fog ~ foktom | d̄j + z > d'z: 'ēd.zō ('jegyző') 'Stem-
 peleisen' | p + v > ff: nāffāl (és nāpfāl) 'nappal' (vö. p + f > ff) |
 t + b > db: pēdbē 'életbe', künüt 'könnyed' ~ künüdbōl | -r +
 t > *-t > -t: āzēt 'azért' | d + j > d̄j: bārd ~ bārd̄jā, bēsēd̄je |
 g + s > ks: b'tēg ~ lē-bētsksik, hārāksik, hezug ~ hezüksēg |
 l + t > lt: bihālt (-āl), bogōlt 'bagoly', fōl 'folyik' ~ fōlt | -n +
 s > ns: bizān-sō 'Ehrenwort', vēnsēg (vēn) | -n + g > ng: bizān-
 gāt 'bizonygat', hān ~ hāngāl | l + j > ll, lj: bogollo, -oljo
 (bagoly) | g + h > kh: boḥk-hāz [„gombház“] 'Knopfloch', dolok-
 hoz | z + t > st: ātkāz 'átkoz' ~ -āstām, fōz ~ fōstēm | d + t >
 tt: ātkāzōdik ~ ātkāzōttām, ād > āttām | l + r > rr: f'ērre,
 bārrā, fārrā 'falra', ēr-rānt | d + t > tt: mārād ~ mārāttām, fēd
 ~ fēttēm, ād ~ āttām | s + j > ss: ābrās ~ ābrāssā, k'ēs 'kés'
 ~ k'ēssē | k + j > kj, kk: āiāk̄jā, d̄jermēk̄jē, -kkē | t + j > tj, tt:
 ākārāt̄jā, botjo, gāt ~ gāt̄tā, gāt̄jā | l + j > lj, ll: āl ~ āljā,
 ānd̄jāl ~ -āl̄jā, -āllā, p̄llēn, p̄ll̄jēn, f'ellēb, f'ell̄jēb | n v. n + j > nn: ārān-
 nā, barān̄nā, gerēb̄r̄n̄jē v. -n̄nē, mēn̄n̄k | n + t > nt: ōltāv̄n̄ ~ -nt,
 ārān ~ -ānt (és -ānnāt) barān̄ ~ -nt | n + k > nk: āprōḥkēnt,
 āzān-kūhūl, f'ēḥkō 'fenkő' | s + d̄j > zd̄j: iuz-d̄jōrt̄jo | t + z > dz:
 jād̄zik 'játszik' (tehát a képző: -z-, nem -sz-; l. TMNy.; *jāt-
 z-ik), lād̄zik 'látszik' | k + b > gb: jānd̄jēgbā 'ajándékba',
 örōgbō 'örökbe' fāzāgbā | bb + k > pk: jop-kēz 'jobbkez' | p + z
 > bz: kēpez ~ kēbzem | g + k > kk: mēk-kēres 'megkeres' | z + k
 > sk: kōs-kērt [„közkeret“] 'Zwischenzaun'.

Megjegyzendő, hogy a -vāl, -vél v-je nem hasonult: rēgvēl
 stb., stb., de: hāmās. NB. nāffāl < *nāpfāl < *nāprāl.

Nem zöngésítenek a következő mássalhangzók:

1. r: k'ēsrōl, fāzākrā, hāsrōl, kalāšrā, kētrōl, kōltsrōl,
 mālātsrōl, nāprā.

2. n: buzāsnāl, fāzāknāk, hāsnāk, kalāšnāl, kētrn'ēl, kilents-
 n'ēl, mālātsnāk, nāpnāk, hāzāknāk (NB. vāk-nāp és vāg-nāp).

3. v: fāzākvāl, kalāšvāl, kētrvél, k'ēsvél, kōltsvāl, mālāts-
 vāl, vāsvāl.

4. j: fāzāk̄jā, lop̄t̄jā, kālāpjā, sipjā, āpjā.

Palatalisatio.

ū > d̄j-: d̄jēzmā, d̄jin̄ē, d̄jīšēr, d̄jīq̄k.

di > d̄ji: bu,d̄jin < *budin 'bodon', Szab. disnō = jugān:
 d̄jisnō, ez-id'ēn 'ezidén' fōrd̄jit (de: fōrdül), gōr,d̄jin családnév
 (vö. MTsz. gordon), in,d̄jit (de: indül), mozd̄jik 'mosdik',
 mozd̄jō-hēl, mēg-zōld̄jit, ēl-sē,d̄jit, ēl-bolōn,d̄jit, moūd̄jikāl 'singen
 (Lieder mit Worten, bes. auf der Hochzeit)'.

-ddi->ddji: *ámáddjig* 'amaddig', *áddjig*, *éddjig* 'eddig', *méddjig*.

-dú->-djü: *él-szédjül*, *tj'erdjül*, *méddjü* 'meddő'.

-dé->-djé: *jándjék* 'ajándék', *sándjék* 'szándék', *s'erdjék* 'szérdék', *östöndjén* 'estenden, abends'.

-d->-dj: *mek-kezdj*, *-djet*, *-djeni* 'megkezd', *kezdjet* 'kezdet', *tj'erdj*, *-djet*.

-lk->-lk-: *fálkã* 'falka, Haufen'.

l>l: 1. *ásãlvãn* (vö. NyÚSz. 16) 'aszalvány', *elig* 'alig', *elg* és *elg*, *eli* és *eli* 'elé, előre', *ki-fészlik* (-*let*, -*leni*) 'kifeslik', *fil* (-*let*, -*lek*) 'fül', *filél* 'fülel', *fol* 'falni, abbeissen', *lëts* 'léc', *lãn* 'leány', *lektsë* 'lecke', *lefeg* 'lefög', *lehëg* 'leheg', *mošlëk* 'moslék', *pelëkë* 'pilinek', *sãlkã* 'szálka, Splitter', *sël* (-*lek*) 'szél', *sëlës* 'széles', *tëzãlá* 'tézsona'. — 2. *mek-tëlik* 'megtelik' (de: *mek-tölt*, -*tëlni*), *vãlá* : *v.ki*, *v.-hodj* stb.

-l->-ll-: *fellët* 'felett', *fellül* 'felül', *mël*, *mëllët*, *mëlle* 'mell', *mek-söllit* 'megszólit', *tëlli* 'tele', *šillãn* 'csalán', *vãllik* 'válik', (de: -*llät*).

-lli->lli-: *ãllit* 'állít', *billëg* 'billeg'.

n->n-: *nëmël* 'némely', *nëmët* 'német', *nëlkül* 'nélkül', *nëmzet* 'nemzet' | -n->-n-, -n->-n-: 1. *egënes* 'egyenes', *ganë* 'ganaj', *hunãl* 'hónalj', *keskenõ* 'keszkenő', *sën* 'szín, Oberfläche; Farbe': *sëni* 'színi', *sënel* 'glätten, schleifen, polieren', *mënen* 'megyen', *teknõ* 'teknő'. — 2. *tëmën* 'tömjén', *vãsan* ~ *vãsnãt*, *vën* 'vén'.

-št->-štj: *tëštj*, *-tjet*, *-tjës* 'test'.

-të->-tjë-, -tjë-: *jãtjék* 'játék', *mëtjël* 'metélt, Nudeln', *törtjënik* (és *-rkënik*) 'történik', *tjërdj* 'térd', *šëmëtjë* 'csemete'.

t->tj-: *tjokõn* 'takony', *tjõk* 'tok' (de: *tokoz*), *tjõldj* 'tögy', *tjunã* [„*tunya*“] 'nicht schwierig, leicht (z. b. die Arbeit)', | -t->-tj-: *utju-lëw'ël* (<**utji-l*.) 'Wegerich, plantago' (de: *uti-lëw'ël* 'Reisepass').

-ti->-tji: Szab. *bõti*, *jugãn*: *bõtji* 'böjti', *itjilet* [„*ttélet*“] 'das letzte Gericht', *sënt-ithãz-fiu* 'Küster', *kürtjit* 'kurtit', *mãitjig* 'majdég', *mutjit* 'mutat', *ël-puštjit* 'elpusztít', *sãntjit* 'sántit', *tjilinkã* 'tilinkó, Hirtenflöte' || *tjüstjit* 'tisztít', *tjilõ* 'tiló', *tjim-sõ* 'timsó', *vërrattig* 'virradtig'.

-tü->-tjü: *bütjül* 'stumpf machen' (vö. *bütü*), *kerëštjül* 'keresztül'.

Depalatalisatio.

gy->d-: *dõz* 'gyöz', *dülõl* 'gyüöl', *düt* 'gyújt'.

-gyv->-dv-: *šëdvër*.

-ny->-n-: *ãrkãn* 'árkány', *ásãlvãn*, *kãrãšãn*, *pogãn*; *tën'ër* 'tenyér', *tsigãn*, *viđjãn*.

ly > *l*: *pendél*, *sül* 'süly, suly, ländlerisches, hartes Geschwür im Leibe', *zendél* 'zsindely', *gálábíš* 'golyóbis' *māglā* 'máglya, Haufen', *vāllō* 'vályú', *lik* 'lyuk'.

tyk > *tk*: *sütkö* 'szütykő, szütyő'.

Nasalisatio.

ġn, ill. *ġn* > *ġz*.

Magánhangzóra következő és a szótag végén álló *n*, ill. *n̄* az *f*, *h*, *j*, *r*, *š*, *u* (ill. *u*) mássalhangzó előtt orrhangú magánhangzóra változott, amelynek a színe az *n* (*n̄*) előtti magánhangzóé. Így pl. az eredeti *-ānf-*-ből lett *-āñf-*, *-ānr-*-ből *-āñr-* stb.

Példák: *ābrāñš* 'abroncs', *bokiñš* 'bakancs', *hāñdāñ-fün* 'hajadon fővel', *huñuā*: *semē h. jār* 'behunyt szemmel jár' [*huñ* 'húny'], *kāñšō* 'kancsó', *leñšē* 'lence', *señmēd* 'szenved', *tizēñ-hāñrām* 'tizenhárom', *utāñ-jārō* [„*úton-járó*“] 'utazó', *tjukmāñ-rōl* 'tyúkmonyról'.¹

Hangátvetés.

boñg 'gomb'; *buts* vö. *comb*, *cúb*, *bonc* 'Schenkel'; *hedēgūs* 'hegedűs', *kalñn* 'kanál'; *kñlnōdñk* 'kínlódik'; *košmōš* (és *moš-kōš*) 'mocskos', *košmōl* ~ *mōškōl*; *leñktsē* 'lecke'; *māzdāg* 'madzag', *mēšēgē* [„*csemege*“] 'Baumhonig, macskaméz'.

WICHMANN GYÖRGY kéziratából CSÚRY BALINT.

A M á m a helynév.

Szent István királynak a veszprémvölgyi apácák számára kiállított görög nyelvű adománylevelében (másolat 1109-ből egy 1002 előtt készült eredetiről) a veszprémmegyei *Máma* pusztáról is szó van. Ezt a helyet is a szent király adta a veszprémvölgyi apácáknak, s Kálmán király latin renovatiojában e birtokukban is megerősítette őket. Az a rész, ahol az oklevélben e helyről szó van, így hangzik: *ὁμοῦ δὲ πάντες τῶν χωρίων τὰ ὀνόματα εἰσὶν ταῦτα ἃ σαγάρββυεν καὶ τοῦ μάμα καὶ τοῦ σάνδρου...*: „Együtt pedig mind e falvak nevei ezek: Szagarvrien és *Máma*, és Szandro...“ (I. GYOMLAY GY., Szent István veszprémvölgyi donatiója 11–4). A latin renovatios oklevélben ez van: „Tercia villa est *Mama*. Quarta Scondur... In istis... villis: *Mama*, Scondur...“ (I. FEJÉRPATÁRY L., Kálmán király oklevelei 34).

¹ Ide vonatkozólag lásd a MNy. XXII, 336 kk. olvasható tanulmányomat. Cs. B.

A veszprémmegyei *Máma* falu, ma pusztá neve, Szent István király görög oklevele óta a mai napig sok oklevélben, iratban előfordul (l. CSÁNKI III, 241; KOVÁCS, Index). A név mindenkor *Mama*, s amióta a magánhangzók hosszúságát is jelöljük, *Máma* alakban van írva. *Máma* a mai hangalakja is beszédünkben.

Van a mai magyarban Csongrád megyében is *Máma* pusztá (l. LIPSZKY, Rep.; *Mámai rét* Hnt. 1937.). Hogy erre milyen régi adataink vannak, azt nem állapíthattam meg (l. CSÁNKI I, 682).

Milyen eredetű lehet a Szent István király ideje óta egyfolytában e néven ismert veszprémmegyei hely neve? Eddig ketten foglalkoztak a név eredetével. Az egyik PAIS DEZSŐ, aki a Szent István-Emlékkönyvben írt róla. PAIS az Emlékkönyvben a veszprémvölgyi apácák számára kiadott görög oklevél magyar szórványairól közölt tanulmányában szól nevünkről. Ő a *Máma* nevet víznévként az 'anya' jelentésű szláv *mama* szóhoz kapcsolja (i. m. II, 621). Ebből a kapcsolásból azt következtetem, hogy PAIS szerint nem a magyarok nevezték el a helyet, hanem kész helynevet kaptak egy szláv, jelen esetben balatonmenti szláv néptől. KNEJZSA ISTVÁN hívta fel a figyelmemet, hogy DRĀGANU MIKLÓS oláh tudós szintén 'anya' jelentésű szóból, még pedig az oláh *mamă* szóból magyarázza nevünket. DRĀGANU azt hiszi, hogy a helyet a X. században az oláhok nevezték volna el, s tőlük vették a magyarok. E komolytalan, sőt nevetséges származtatást méltón pellengérezzi ki KNEJZSA ISTVÁN DRĀGANU művéről „Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpathen“ címen írt hatalmas terjedelmű s nagyértékű bírálatában (88).

En a név magyarázatában személynévből indulok ki. Azt állítom, hogy *Máma* a X. században magyar személynév volt. E magyar személynévvvel magyar módra a magyarok nevezték el, esetleg ők is alapították a *Máma* lakott helyet. A görög oklevél helynevei e gondolatnak nem mondanak ellent. Azok közt a falvak között, amelyeket a szent király az apácáknak adományozott, a nagyobb rész magyar vagy magyarrá lett személynévvvel való elnevezés. Magyar személynévi eredetűek: *Patadi* = *Fadd*, *Madoesa*, *Csitény*, *Padrag*, *Paloznak*, *Sándor*. Az lehet tehát *Máma* is.

Olyan típusú személynév-helynév, amelyennek a *Máma* nevet tartom, neveink közt több van.

Ilyen név az ó-magyar *Nána* férfinév. Első adatunk reá 1055-ből: „Signum *Nane* agasonis“; a következő adat 1116—1131-ből: „Wezprimiensi uero presule meo uenerabili *Nana*“ (vö. ERDÉLYI LÁSZLÓ, A tihanyi apátság kritikus oklevelei 31, illetőleg FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, Oklevelek II. István király korából 19). *Nána* nevű férfi a XI—XIII. században több volt hazánkban (l. KOVÁCS, Ind., VárReg.), s hogy magyar hasz-

nálatú, magyar nyelvi név volt, az okleveleken és a VárReg.-on kívül csattanósan bizonyítja az a körülmény is, hogy *Nána* férfinévből való *Nána* nevű falvaink, pusztáink eredetileg is, ma is magyar nép lakta vármegyéinkben voltak és vannak. *Nána* falu, lakott hely, puszta van Esztergom, Fehér, Heves, Pest, Tolna és Veszprém megyében.

Hasonló típusú név a komárommegyei *Tata* neve. Ezt a nevet régebben *Tota* nőnévből származtattam: „Sororem comitis Symonis et Bertrammi nomine *Totam*“ Kézai (I. SZENTPÉTERY, SRH. I, 191 és vö. MELICH: MNY. X, 104); ma úgy látom, hogy a név eredetében inkább a hagyománynak van igaza. A Bécsi Képes Krónika elmondja (I. SRH. I, 295; FontDom. II, 129), hogy az elsők között, akik Géza fejedelem idejében hazánkba jöttek, volt *Deodatus*, Szent Severinus grófja, aki Apúliából jött. Ő alapította a *tatai* bencés kolostort, amelyet nevééről *Tatá*-nak neveznek. *Deodatus* volt Szent István nevelője és keresztatyja. Nevét épen azért a szent király „ob reuerentiam non exprimeret, sed eum *Tata* appellaret, abolitum est nomen Deodati, sed *Tata* exstitit“. *Deodatus*, bár volt felesége, gyermektelenül halt meg (I. MIHÁLYI ERNŐ: Szent István-Emlékkönyv I, 385). Szent István tehát keresztatyjának, *Deodatus*-nak nevét tiszteletből nem vette ajkára, hanem, mert keresztatyja volt, *tatá*-nak szólította.

Kétségtelen tény, hogy a mai magyar *tata* becenév magyar-nyelvű emlékeinkben 'keresztatyja, testis baptismi' jelentésben a XVI. század óta kimutatható (NySz.); ugyanettől az időtől vannak 'pater, Vater' jelentésére is adataink (NySz.). Hogy tehát *Deodatus*-t Szent István után mások is *Tatá*-nak nevezhették, s innen a hely magyar elnevezése, nem lehetetlen.

Van persze olyan nézet is, hogy *Deodatus* nevéből alakult volna a magyarban *Tata* rövidült alak (I. Századok 1872: 343, Révai-Lex., Nyr. XXXIX, 17), s ezt őrizte meg a magyar *Tata* helynév. Ez a magyarázat kevésbé valószínű, bár felhozható, hogy hiszen *Tata* nevű hely van Sopron megyében (I. LIPSZKY, Rep., CSÁNKI III, 633; magyar lakosságú, Lex. 1773., BALOGH, A népfajok), ez is személynévi eredetű. *Tata* férfinév tehát a magyarok közt különben is ismeretes lehetett.

Bárhogy is álljon a dolog, nincsen benne kétség, hogy mind a két *Tata* előbbi magyar *Tata* személynévből való. A komárommegyei *Tata* helynévből van *Tata* nevű patak is: *Tata*, fluvius (LIPSZKY, Rep.), másként *Tatai patak* (I. ORTVAY, Vízrajz).

Még csak annyit jegyzek meg, hogy a komárommegyei *Tata* német *Todes*, *Dotis* nevét (így LIPSZKY, Rep.) *Deodatus* utótagjából lett német név genitivusi alakjának magyarázom (I. erről alább).

Pápa város neve is a legkönnyebben hasonló hangzású magyar férfinévből magyarázható. A város nevére első adatunk

1325-ből való (I. CSÁNKI III, 214). Ismerünk a XIII. századból *Pápa* nevű soproni jobbágyot (I. KOVÁCS, Ind.), s ismerünk *Pápa* nevű családot és nemzetséget (I. KARÁCSONYI JÁNOS, A magyar nemzetségek II, 425—6). Természetes, ezzel még nincs bebizonyítva, hogy *Pápa* személy-nemzetségnév a helynévénél korábbi. Hiszen arra is van példánk, hogy egy helynév minden képző nélkül jelölhette az illető helyből származó személyt is. *Pápa* esetében — mint alább bizonyítani igyekszem — a személynév a régiebb.

Hasonló típusú, kétszótagú helyneveink *Bába* és *Dada*. *Bába* helyet, hegyet stb. jelölő nevünk több van, nevünk eredete egységesen nem magyarázható. Én itt a borsodmegyei és a vas megyei magyar lakosságú községek nevére gondolok (I. Lex. 1773. 73, 97; BALOGH, A népfajok 262, 498). A borsodmegyei *Bába*, mai hivatalos néven *Hejő-Bábá*-ra adataink 1234 óta, a vas megyei *Bábá*-ra, mai hivatalos néven *Boba*, 1271 óta (I. CSÁNKI I, 168, II, 734; VárReg.) vannak. — *Dada* nevű hely van Somogy és Szabolcs megyében, s volt *Dada* Tolna megyében. Mindegyik *Dadá*-ra adataink a XIII. század óta vannak (CSÁNKI I, 512, II, 539, III, 421). Bizonyosnak tartom, bár adatokat nem tudok rá közölni, hogy *Bába* is, *Dada* is egykori magyar férfit jelölő személynevek, s belőlük alakultak *Bába*, *Dada* helynevek.

A közölt *Nána*, *Tata*, *Pápa*, *Bába*, *Dada* nevek a *Mámá*-val egyazon típusú neveknek látszanak. Magyarázatukban azonban végtelen óvatosnak kell lennünk. A nevek is, eddigi fejtegetéseim is azt a látszatot kelthetik olvasóimban, hogy én e férfinéveket egytől-egyig beceneveknek (=Lallname) tartom. S az az idézet, melyet itt KRETSCHMER PÁL egyik művéből közlök, ezt a hitet csak erősíti. KRETSCHMER ugyanis „Einleitung in die Geschichte der Griechischen Sprache“ (Göttingen, 1896.) című, ma is nagyértékű munkájában kiemeli, hogy az eltűnt régi (görög műveltségű) kisázsiai népekre különösen jellemzőek a *Báβα*, *Δάδα*, *Λάλας*, *Μάμα*, *Νάνα*, *Παπάς*, *Τατάς* stb. személynevek. „Lallnamen“-eknek, beceneveknek mondja őket, s ezzel azt a nézetét fejezi ki, hogy az illető népek nyelvében hasonló köznevekből váltak személynevekké, s hogy a köznevek az illető nyelvekben eredetileg becszavak: dajkaszavak voltak.

Hasonló hangtestű dajkaszavak egymástól függetlenül a legkülönbözőbb nyelvekben keletkezhetnek, keletkeznek (I. a többek közt WUNDT W., Völkerpsychologie I, 272 stb.). Hogy pl. a *mama* hangzócsoport milyen sok nyelvben az 'anya' fogalomnak eredetileg dajkanyelvi szava, arra I. BERNEKER, EtWb. II, 14 *mama* cikkét. Keletkeztek, keletkeznek ilyenek a magyar nyelvben is. Az első pillanatban tehát hajlandók lehetnénk a mi *Nána*, *Pápa*, *Tata*, *Bába*, *Dada* tulajdonneveinkben olyan magyar személyneveket látni, melyeknek végső

gyökere egykorú magyar beceszavakból lett magyar köznevekben van.

E hitünkben azonban rögtön csalódunk, amint e tulajdonnevek magyar becenévi eredetét vizsgáljuk. Valamennyi ugyanis nem származhatik magyar beceszóból lett magyar köznévből. Így pl. *nana* > *nána* beceszavunk ma sincsen, s amennyire a nyelvtörténeti adatokat ismerjük, régen sem volt. Ezt a tulajdonnevünket tehát okvetlenül másképp kell magyaráznunk. Nincs tudomásunk róla sem a mai, sem a régi nyelvből, hogy *dada*, *mama* szavaink valaha is fi-nemen lévőit is jelölhettek volna (l. NySz.).

Ezek az okok tehát a mellett szólnak, hogy e személynevek közt olyanoknak is lenni kell, amelyek hozzánk mint idegen személynevek kerültek, itt esetleg el is terjedtek, s velük ezután mint magyar személynevekkel magyar módra helynevek is alakulhattak, alakultak. A *Nána* személynév kétségtelenül ilyen idegenből került személynév (kísérletet eredete megfejtésére l. MELICH, SzJövsz. I, 2: 147).

Idegenből került személynév lesz a régi magyar *Pápa* személynév is. Hogy azonban milyen nyelvből, s milyen szóvégi magánhangzós alakú névből való, nehezebb eldönteni. Ha *Papa* ~ *Pápa* volt az idegennyelvi alak, lehetne olasz-latin *Papa*; ha azonban az idegennyelvi hangalak *Papo* volt, melyből az ó-magyarban szabályosan csak *Papa* > *Pápa* válhatott, akkor lehet olasz is (l. KOVÁCS, Ind.), de lehet német is (vö. ó-felnémet *Pabo* > *Papo*, ebből helynév *Paben* > *Papen*: genitivusi név *Paben*, felsőausztriai falu; *Babenberg* ~ *Bamberg* = *Mons Pabonis*, cseh Cosmas Chron. az 1002. évnél stb. és l. W. STEINHAUSER, Die genetivischen Ortsnamen in Österreich. Wien, 1927. 122). Ha *Pápa* városának a XIII. század óta megszakítás nélküli német neve *Papen* volna, ez csakis *Pabo* > *Papo* német személynév genitivusa lehetne, s így az átvett idegen személynév *Papo* lett volna. *Pápá*-nak ilyen német nevére semmiféle adatunk sincsen.

Tata neve lehet magyar becenévből alakult magyar személynév mása. Ezt a feltevést támogatja a magyar hagyomány is (l. fentebb), s e mellett szól a hely mai német *Totis* olv. *Tötisz* (vö. *Dotis* LIPSZKY, Rep., MÁRTON 1811. magyar-német szótára és MÁRTON év nélküli német-deák szótára), régebbi német *Totes* olv. *Tötész* (vö. *Todesz* Lex. 1773. és *Todes* LIPSZKY, Rep) neve is. A név ugyanis német genitivusi név vagy a német *Deodat* > *Theodat* (ez utóbbira vö. TETZNER, Namenbuch 70) feltehető rövidült *Dät* > *Tät* vagy akár a *Deodatus* alapján feltehető *Dätus* > *Tätus* alakjából (ilyen -s-re, -š-re végződő németbe került idegen eredetű helynevek genitivusi alakjára vö. STEINHAUSER i. m. 48, 53; osztrák-német *Fratres*, *Loibes* genitivusi helyneveket). Ha a magyar *Tata* személynév

idegen nyelvi *Tato*-ból való volna, *Tata* hely német genitívusi neve **Tāten* > **Tāten* > **Tōten* volna. A német nyelvi *Tōtes* név mai -*ō*-ja akár régi *ā*-ból, akár pedig nyílt szótagban álló -*ā*-ból lett -*ā*-ból könnyen megmagyarázható.

Idegen eredetű személynév volt a magyarban a *Máma* is. E személynév maradt meg a X. század végén már megvolt balatonmelléki *Máma* lakott hely nevében. — De milyen nyelvből kerülhetett mint személynév a feltételezett magyar *Máma* személynév. KNEI ZSA DRÁGANURÓL szóló fentebb idézett szép bírálatában szintén azt mondja, hogy *Máma* pusztá neve legvalószínűbben személynévi eredetű (i. m. 88). KNEI ZSA a következő hasonló hangzású személynéveket idézi: 1. Egy előkelő húnnak Priskos Rhetornál *Mama*, görögül írva: *Máμα* a neve. 2. Volt egy gót vezér is, akit *Mammo*-nak, *Mamo*-nak hívtak (l. SCHÖNFELD, Wb. der altgerm. Personen- und Völkernamen 160). 3. Az orosz évkönyvekben *Mamaj* több tatár kán, illetőleg tatár előkelőnek a neve. 4. KNEI ZSA lengyel analógiák alapján felteszi, hogy volt szláv **Mama* személynév is.

Pusztán hangtanilag nézve a dolgot, a magyarban bármelyikből válhatott volna *Máma* személynév, tekintve azonban nemzetünk régi idegen nyelvi érintkezéseit, egy magyar *Máma* személynév a felsorolt nyelvek közül csakis török-tatár, német vagy szláv lehetne.

A feltehető magyar *Máma* személynév eredetét én sem tudom végleg eldönteni. Azt hiszem azonban, hogy a számbajövő adatok alapján tudok olyan magyarázatot nyújtani, amelynek az összes eddigi magyarázatok között a legnagyobb valószínűsége van.

A görög-keleti egyházban négy *Máμας* nevű szent van. Az egyik *Máμας* a kappadokiai Kaisareia-ban született, s vértanúhalált halt Aurelianus császár idejében (270—275.); ünnepe szeptember 2. 'Αγιος *Máμας* nevű helység több van Görögországban. Volt e néven Konstantinápolyban egy monostor is, Justinianos korából való, s volt egy ilyen nevű palota is Bizáncban. Ezeket a görög-bizánci adatokat MORAVCSIK GYULA szívésségének köszönöm.

Amivel már most én e görög adatokat megszerzem, az a következő:

Konstantinápolyban 'Αγιος *Máμας* monostora fennállott a X. század folyamán is. A keleti oroszok oroszul *Szjatoj Mama*-nak hívták. Ezt tudjuk azokból a szerződésekből, amelyeket a keleti oroszok a X. században a bizánci görög császárokkal kötöttek, s amelyek reánk az ú. n. Nestor-féle orosz évkönyvekben maradtak. A szerződésekben az is benne van, hogy amikor az oroszok, elsősorban az orosz kereskedők hajóikon Konstantinápolyba érnek, mit hogyan tegyenek, hova szálljanak. A megszállásra vonatkozólag mind a 907., mind pedig a 945. évben kötött szerződés azt mondja, hogy Konstantinápoly *Szent*

Máma = *Svjatoj Mama* nevű részében szálljanak meg: „907: prichodjašce Rusь da vitajutь u *svjatago Mamy*; — 945: I prichodjašceмъ jimь da vitajutь u *svjatago Mamy*“ (l. ŠACHMATOV kiadását I, 32, 54) = „Az érkező oroszok hadd szálljanak meg *Szent Mámá*-ban . . . Mikor pedig ők megérkeznek, szálljanak meg *Szent Mamá*-ban.“

Ez a *Svjatoj Mama* = “Αγιος Μάμας Nestor kiadói jegyzetei szerint Konstantinápoly egyik külvárosa, itt állott *Szent Máma* = “Αγιος Μάμας monostora.

Magyar követségek Konstantinápolyban a X. században is többször megfordultak, hiszen Gyula és Bulcsu vezérek a század közepe táján itt keresztelkedtek meg (l. a többek közt Biborban született Konstantinos De Administrando Imperio című művét).

Szent István királyunkról tudjuk, hogy „saját népét is buzdította a szent sír és az örök város felkeresésére. Útjukat, ellátásukat megkönnyítendő Jeruzsálemben és Rómában vendégfogadónak is szánt kolostorokat alapított, Bizáncban templomot és szállóházat építtetett, s a magyar zarándokokra gondolva hozzájárult a ravennai Szent Péter-monostor építési költségeihez“ (l. HÓMAN—SZEKFŰ I, 205; a bizánci templomra és zarándokházra l. KARÁCSONYI J., Szent István 45 és HODINKA ANTAL: Szent István Emlékezete. 1902. 196; minderre a forrás FontDom. I, 28).

E tények alapján bizonyos, hogy a Konstantinápolyban megfordult magyarok tudták, hogy e városban van “Αγιος Μάμας monostor és szállóház, s hogy ahol ez áll, az Konstantinápoly egyik városrésze: külvárosa.

Nem lehet kétséges, hogy a magyarok közt előbb voltak görög, s csak azután latin szertartású keresztények. A magyarság X. századi történeti adatai ezt kétségtelenül igazolják. De igazolja ezt a magyar nyelv keresztény terminológiája is. Ebben is van nem egy kifejezés, amely görög szertartású keresztény náptól való. Ezek a görög szertartású kifejezések szláv nyelvek. Hogy miért szlávok, ez mai napig nincsen elfogadhatóan megmagyarázva, de ez a rideg tényen nem változtat. Olyan szavak, amilyen a *kereszt* vagy a *zarándok* szó, csakis görög szertartású szláv keresztény terminológiából magyarázhatók. S szerintem volt görög szertartású keresztnevünk s van belőle alakult helynevünk. Ez a helynév a zalamegyei *Vászoly*, mely szerintem a régi magyar *Vászul*, írva: *Wazul* személynévből való. Mai történeti felfogásunk szerint *Vászul* → *Vászoly* volt I. Endre és I. Béla királyaink édesatyja (l. HÓMAN—SZEKFŰ I, 246). A személynév szerintem (l. MNy. I, 66, 184, másképp KARÁCSONYI i. h. 132 a szómutató alapján) a görög Βασίλειος-ból lett görög szertartású szláv *Vasiliij* mása. Anonymus 42. fejezetében említi: „portam *Wazil*“, a 45., 47.-ben „portam *Wacil*“; ez a Claustra Sancti Basillii, a Balkán hegységen ke-

resztül vezető szoros Szófia és Philippopolis között s benne egy Traján-kapu.

E személynév mellé sorolom a görög szertartású keresztény görög Μάμας-ból lett ugyanilyen szertartású szláv *Mama* nevet. Azt hiszem, ilyen nevű magyar vagy magyarok a X. században élhettek vagy élhettek. Ennek emlékét őrzi a veszprémmegyei *Máma* puszta neve.

Az a meggyőződésem, hogy *Máma* puszta nevéből adott magyarázatom az eddigi magyarázatok között még a legvalószínűbb.

MELICH JÁNOS.

A HB. vvl szavának magyarázata.¹

(Mutatvány a szerzőnek „C-magyar irodalmi emlékeink nyelvi magyarázata” című művéből.)

Még a XVI. században is megvolt az *oly*-nak *ül* vagy *ul* alakja (TelK. 253, WinklK. 357) és az ebből lett *úly* vagy *uly* (LevT. I, 205). Az *ul*-ból lett az *ol*, az *uly*-ból az *oly* alak. Az *ül*->*úly*-ből lett az *úgy*. Az „*ül* keserű” és az ebből lett ’*oly* keserű’ azt jelenti, hogy: ’olyan módon keserű’, tehát az efféle kifejezésben az *ül*>*oly* eredetileg nem melléknévi jelző, hanem jelzőül alkalmazott módhatározó-szó. Van módhatározó *-l* rag nyelvünkben (pl. *jó-l*), tehát az *ül* módhatározó-szón ez az *-l* rag van. Ebből az *-l* határozóragból lett az *oly* szónak *ly* végzete és az *úgy* szónak *gy* végzete. Mivel az *oly* és *úgy* is távolabbra mutató párja a közelebbre mutató *ily* ~ *ély* és *így* szónak, ezért kétségtelen, hogy ezekben a szótó ugyanaz az indulatszó eredetű magánhangzó, mely az *ott* és *itt* ~ *étt*, *onnan* és *innen* ~ *énnen*, *oda* és *ide* ~ *éde* határozószóknak is töve, s az *oz*>*az* és *ez* mutató névmásnak szókezdő eleme. Az *ül*>*úly*>*úgy* (ita) ~ *ül*>*ul* ~ *uly*>*ól*>*ol* ~ *oly* ’ita → talis’ szavak azonosságát bizonyítja az, hogy a régi nyelvben ’*úgy*, *mint*’>*úgy**mint* helyén gyakran találjuk azt, hogy: ’*ól* vagy *ol*, *óly* vagy *oly*, *mint*’>*olymint*.

„Mire vagyon ez, hogy immá *úgy*, *mint* (*wgh mynth*) igen genyedt lator félakasztatott” WinklK. 98.: „Bizonyába mēndēnōk mēghalnak és *ól*, *mint* (*ol mynt*) a víz, eloszlatonk” TelK. 56. | „Szent körösztfán mēgvontattál, *úgy*, *mint* (*vgy mynth*) bīnős, taglaltattál” CzechK. 57.: „Ezēnkēzbe esūfolják vala őtet *óly*, *mint* (*ol’ mint*) országlani akarót” DebrK. 315. | „Mēgnyomodtatik *úgy*, *mint* (*wgy mynt*) gané” ÉrsK. 527.: „Élēnek az ő házasságokban *olymint* (*olmynt*) meddők” TelK. 17. | „Fēlkele tántorogván *úgy*, *mint* (*vgy mynt*) elmétül elidegēnült” VirgK. 35: „Fenevadak... lōnek *óly*, *mint* (*oly mynth*) báránok” WinklK.

¹ A közlemény CSÚRY BÁLINT „*Olyan, ilyen* és társai” című cikkének (MNY. XXXIV, 40—3) megjelenése előtt ebben a kidolgozásban készen volt. — A SZERKESZTŐ.

349—50. | „Mire vagyon ez, hogy ímmá *ügy, mint (vj mint)* igön gennyett lator félakasztatott“ NádK. 366.: „Tizönkét okosságot véhetünk, *olymint (olmint)* tizönkét csillagokat“ TihK. 354.

Ma azt mondjuk: '*ügy, mintha* azt mondaná . . .' A XVI. századi kódexekben ez kétféleképpen is van: '*ügy, mint*' > '*ügymint* azt mondaná . . .' és '*óly* vagy *oly, mint*' > '*olymint* azt mondaná . . .':

„Ez tűz nem léend az, kiről Uronk Krisztus szól az szent évangyéliumban, kit megírt szent Lukács könyvének tizenkettőd részében: Tüzet jövék bocsátnom ez fődre: étt mit akarsz, haném hogy égjön? — *ügymint (Ug mynth)* azt mondanája Uronk: Azt akarom, hogy égjön.“ DebrK. 223.: „Ezután monda ismég: Juda, csókolással arulod el embörnek fiát? — *olymind (oli mind)* mondanája: Jól tudom, hogy ez a jegy, kivel adsz engömet binösseknek kezökbe“ WeszprK. 65. | „Mind kezein s mind lábain való sebeit is megmutatá, akarván jelöntení, hogy nemcsak beszédével, de ugyan igazán és tétéményével szerete műnket, *ügymint (ugi mint)* mondanája: Lássátok, mely szívem szérént szerettelek tütöket . . .“ DebrK. 32.: „Ez az én testém, ki ti-éréttetek eladatik, azaz ez kinyír, kit mastau kezemben tartok, *olymint (oly mint)* azt mondaná: Ime ez teremtétt kinyír-zsémlyének mivólttát szentéltem és változtattam . . . én bizony testémé“ ÉrsK. 558. | „Kezdé ötet kérdezni . . .: Të vagy a zsidók-nak királya? — *ügymint (vgi mint)* mondanája: Igaz-é, hogy të ez Zsidóországot magadnak akarod foglalni?“ WeszprK. 84.: „Ihon vagyon a tű királytok — *olymind (oli mind)* mondanája: Nagy szöméröm tünektök, ha a tű királytokat megfeszítetöm“ WeszprK. 93. | „Az Istennek fia könyvez és köveköl“ (=zokog) „az nagy sérelömért“ (=testi sebek miatt) „hullatván a mégtaglásban éröttök az ő drágalátos, szent vérét nagy bővön *ügymint (ugi mint)* kajáltván az emböri nemzetre mondanája: Ó embör, të-érötted szenvedöm e ként“ DebrK. 101.: „Önála lakodalmat tészünk, *olymint (oly mynth)* azt mondaná: Valaki azt akarja, hogy mind az tellyes Szent Háromság Úr-Isten öbenne lakozjék, szokja még az Úr-Istent szeretnie.“ ÉrsK. 149. | „Demaga az böles szízek vének olajt ő edényökbe, azaz isteni szeretöt, lámpásukkal egyembe, azaz jó mívelkedetékkel, *ügymint (vgy mynth)* ezt mondaná: isteni szeretetéből tették az ő jó mívelkedetiket.“ ÉrsK. 17.: „Szent János írta az Évangyéliom-nak tizenkettődik részében: Ha valaki énnéköm hívön szolgál, tisztöli ötet az én atyám, ki mennyekben vagyon — *olymint (oli mint)* mondanája: Méltó arra, hogy mind a teljes Szent Háromság szeresse ötet és dicsőségvel tisztölje“ DebrK. 1. | „Sëm gyönyörködtetik és dicseködik emböröknek dicséretiben, miért? mert ha tudnám mindazokat, melyek ez világban vannak, és szeretetben nem volnék: miképen segéllenének mindazok engömet Istennek előtte? — *ügy mint (vgy mint)* azt mondanája: sëmmit“ LázK. 287.: „Amazok felelének mondván: Mestör, hol lakozol? — *oly mint (oli mint)* mondanáják: Akarnánk të tanítvánid lénni“ DebrK. 3.

Mértéket, számot jelentő szavak előtt 'mintegy', 'körülbelül' jelentése van mind az *úgymint*, mind az *olymint* szónak:

„Az embernek kiáltása hallattatik vala *úgymint* (*wgy mynth*) *negyven mélyföldre*.“ TelK. 276.: „Allása szerze *olymint*, (*oly-mynt*) *hatvan séngné* (= *singnyi*) *magasságra*.“ TelK. 99. | „... nagy távol földén, *úgymint* (*wgy mynt*) *harminckét mélyföldén*.“ ErdyK. 338.: „... magasságába *olmint* (írva is így) *kilencedfél araszni*.“ TihK. 99. | „Az ü idejét *úgymint* (*vgi mint*) *húsz esztendeig* héában mulatá el“ VirgK. 100.: „Az szent Síméon, mikorra volna igön vén, *olymint* (*ol minth*) *több száz esztendőnél* ...“ NagyszK. 373.

Egészen világos ezekből, hogy az *oly* eredeti funkciója módhatározói volt, eredeti alakja *úl* volt, tehát végzete a módhatározó *-l* > *-ly* rag. Azt is tudjuk, hogy az *úgy*—*mint*, *oly*—*mint* > *úgymint*, *olymint* kötőszóokban természetesen nemcsak az *úgy* és *oly* a módhatározó, mint eredetileg a főmondatból a mellékmondatra mutató kötőszó, hanem a *mint* ~ *mént* (< **mi-ént*) is módhatározó, a *mi* ~ *mē* kérdőnévénásnak -*ént* (lativusi -*é* + locativusi -*n* + locativusi -*t*) ragú alakja.¹ Természetes az is, hogy a mutató *oly*, melyen *-l* > *-ly* módhatározó rag van, a *mi* ~ *mē* kérdőnévénásnak nemcsak -*ént* (vagy -*nt*) ragos, hanem hasonlóan *-l* > *-ly* ragos alakjával is állhatott kapcsolatban. Valóban azt tapasztaljuk, hogy az *ol* ~ *oly* mint főmondatból mutató határozó-kötőszó a *mél* > *mēl* ~ *mély* > *mēly* > *mely* mellékmondatbeli kötőszóval is kapcsolódott, és előállott az *úgymint* és *olymint* szóval azonjelentésű *olymēly*.

A *mēly*-nek eredeti módhatározó voltát legszembetűnőbben igazolja az, hogy az 'úgymint mondaná', 'olymint mondaná' helyett azt is mondták, hogy: 'olymēly mondaná': „Idvöz légy mindén vígaságtúl megfosztatott, keserűségnek annya — *olymēly* (*oly mely*) *azt mondaná*: Ó némés asszonyállat, lágy légy siralomra, lágy légy bánkódásra“ ÉrsK. 55. Az *olymint* és *olymēly* azonos szerepe itt is megtetszik:

„Allonak vala pedig akkor a tűznél a szolgálk fűtvén önnönmagokat, és melegítvén, mert hideg vala. Pétör is közikbe méne, *olymint* (*olimint*) *égy volna ő-közzülök*“ WeszprK. 71—2.: Mikoron bebocsátták volna, a tűzhöz üle, *olymēly* (*ol mel*) magát melegítené“ NádK. 485. (Vö. DebrK. 573.)

Az *úgymint*, *olymint*, *olymēly* (quasi) azonos szerepe:

„Másodszer mondatik gyertyaszentölőnek *úgymint* (*wg mynt*) szent isteni malasztanak megvilágosojtása szerént“ ErdyK. 212.: „Druzsiána asszony félkele *olymint* (*oli mint*) *égy álomból*“. DebrK. 72.: „Azért bizonyában ebből a régi próféta méltán

¹ ZOLNAI GYULÁNAK az *-int* ragról adott, régóta ismert magyarázata elfogadhatatlan. — PAIS azonban arra figyelmeztet, hogy a *mint*-nek egyszerűbb és természetesebb magyarázata: *mi* + *-nt*, nem pedig *mi* + *-ént*.

szól *oly-mély* (*ol' mel'*) titok szerént való mondással“ NagyszK. 26. | „Az fráterek előtt fejet hajtván *úgy-mint* (*wgy mynt*) bínét vádolná az számárnak elveszésén“ ÉrdyK. 562.: „Az Eufémianus kegyék ezt hallván, *oly-mint* (*ol' mint*) mindön erejítül megfogytakozván, az földre hót elevenön léessék“ TihK. 25.: „Imé az én szülöttem fiam *oly-mély* (*ol' mel'*) az ú keserűségéről elfeledközvén, imé engémet ... vígasztal vala“ NagyszK. 147. | „Az apró gyermekék közzől sokan láták nékik (= némelyek) *úgy-mint* (*wgy mynt*) egy nagy ítélő székben ülne“ DebrK. 307.: „És legottan látá a szent Damokost *oly-mint* (*olmynt*) gyónást hallgatnia“ TelK. 194—5.: „Oly igön elmerült vala istenibe, hogy *oly-mély* (*ol' mel'*) ... ez világhoz való igyeközet igön kevés vala úbenne“ SimK. 8. | „... az bűnöket, kikért megfeszítetél és kikért *úgy-mint* (*wgh mynth*) újonnan megfeszéjitetél“ WinklK. 242.: „Az tolvajok között feszíteték fél és közepött, *oly-mint* (*ol' mint*) ő vóna az tolvajoknak fejdeme“ DebrK. 307.: „Állok vala gyarlóságoson, *oly-mély* (*ol' mel'*) mindén hatalmamtól ... megfosztatván“ NagyszK. 89.

Egyfelől az *úgy* és *oly*, másfelől a *mint* és *mély* eredeti azonos jelentését, módhatározói kötőszó funkcióját mutatja az is, hogy valamint van 'úgy—*mintha*', azonképpen volt 'oly—*mélyha*' is: „És ez íge után igen ájtatos szível ez imádságot mongyad, *oly-mély-ha* (*oly mely ha*) az keresztfa alatt volnál“ (= 'úgy, *mintha* a keresztfa alatt volnál') ÉrsK. 49. Az 'úgy—*mintha*', 'oly—*mélyha*' mellett 'oly—*mintha*' is volt: „Krisztina mondattatik *oly-mintha* (*oly minth ha*) krizsmával kenetetűtnek“ KrisztL. 3. Ez is mutatja az *úgy* és *oly* azonoságát, s a *mint* és *mély* egyező jelentését, határozóból kötőszóvá lettüket.

A *mint* és *mély* szavaknak eredetileg azonos jelentését mutatja az is, hogy valamint van 'úgy—*mintha*', azonképpen volt *oly—mélyha* is. A finn *ku-* ~ zürjén *ko-* ~ osztják *xo-*, *xu-* kérdőnévmás-tőnek megfelel a magyar *hu-*, *ho-* kérdőnévmás-tő. Ennek -*a* lativus-ragú alakja a *há* ~ *hová* 'wohin'. A *há* végső hangzójának megrövidültével lett a *ha* 'quando', 'si' azaz 'wann', 'wenn'. Tehát a *ha* is eredetileg határozó, mégpedig a primitív kor tárgyias gondolkozásának megfelelően eredetileg helyhatározó, s mint ilyen alkalmaztatott időhatározásra és az állapot, föltétel kifejezésére. Ha tehát a régi nyelvben *úgy-mint*, *oly-mint*, *oly-mély* jelentésben *oly-ha* vagy *oly-há* is van, ez az előbbiekkal azonos szerepe révén megint a *mély* eredeti határozói minőségét mutatja. Már pedig sűrű az ilyen jelentésű *olyha* a kódexek nyelvében. Az 'úgy, *mintha* azt mondaná', 'úgy-mint azt mondaná', 'oly-mint azt mondaná', 'oly-mély azt mondaná' mellett 'oly-ha azt mondaná' is van: „... tehát mire nem volna mi anyánk az, aki szülte a mi atyánkfíát, Krisztust — *olyha azt mondanája*: Bizonyában mi anyánk“ CornK. 1—2; „... kit megírt Salamon egy könyvének másod részében mondván: Jójel én jegyèsém, én galambom

az köszikláknak likaiban; — *olyha* azt mondanája: Vessed az tē szívedet és az tē gondolatidat az én sebeimben“ CornK. 137; „Aranyszájú Szent János úgy mond: Ha egy angyal ötezör fegyverésöket megvert, tizenkét sereg angyal tahát minit győze meg; — *olyha* (*Olha*) azt mondanája Szent Pétörnek: nem kell, hogy engömet segélly . . .“ NádK. 190; „Szent Bérnald doktor még úgy mond: Az Krisztusnak nemzetségét . . . vallyon ki számlálhatná meg? — *olyha* (*olhâ*) azt mondaná: Sênki“ DebrK. 625. (Lásd még: PéldK. 20, WinklK. 176, HorvK. 195—6, NádK. 197, 278.)

Mértéket, számot jelentő szavak előtt nemcsak *úgy* mint és *oly* mint, hanem *olyha* (circiter) is van a kódexekben: „Immár *olyha* harmincan valának“ SztDom. 41; „megmarada az eretnekségnek vakságába *olyha* húsz esztendeig“ SztDom. 78; „ . . . ki vala . . . sētéségnek királyának hatalma alatt *olyha* ötszáz esztendeig“ CornK. 212; „és az Jézus vala elkezdvén *olyha* harminc esztendőket“ CornK. 224; „látá Zozimás Égyiptiaka Máriát *olyha* egy ségnére az földről félemelve“ ÉrsK. 425. 'Úgy, mint-ha' értékű az *olyha* a következő kifejezésekben is: „*olyha* csillagot viselne“ SztDom. 5; „*olyha* valakit várna“ SztDom. 67; „*olyha* nem látnája“ SztDom. 117; „*olha* azt jelentené“ VirgK. 102; „*olyha* az kérésztfa alatt volnál“ ÉrsK. 53; „*olyha* holt-eleven volt volna“ NádK. 641. Az *olyha* után nincsen föltételes mód a következő esetben: „ . . . ez vélági dolgokba szērēncsételensége vala és *olyha* mēndēnha siralmban és fászkodásban (= fohászkodásban) *vala* ömagáért és az Istennek népéért“ CornK. 77. Az *olyha* után megismétlődik a *ha*: „ . . . hogy ezeket mikoron gondolod, *olyha* az időben, mikoron Krisztus kēnzattaték tē-érötted, *ha* jelen voltál volna és úgy látnád azaz vallanád tēnnēn-magadat beszédōben és életōdben . . .“; ennek folytatásában pedig az *olyha* és *úgy* mint egymást követe fordul elő: „ . . . *olyha* az tē szēmeid előtt volna a tē Istenēd, szenvedvén az kénokat és *úgy* mint az ő gyötrelmit látnád az tē gondolatodban . . .“ ÉrsK. 26. Mint láttuk, az *úgy* ha, *olyha* szónak egyebek közt 'quasi' jelentése van. Van pedig 'quasi' jelentéssel másik összetett szavunk is, melynek egyik tagja szintén *ha*: *hogy-ha-na* v. *hogy-ha-ná*: „azképpen Istenben elmerültetett, *hogyhaná* (*hogy hana*) volt volna érzetlen“ JókK. 56 (l. még: 32, 68, 146 stb.). Mivel a *ha* < *há* lativusi ragos, és mivel a *-né* lativusi rag is szerepel kötőszóul szolgáló adverbiumon a régi *mēné* 'mikor, mihelyt' szóban, ezért ilyen analógia révén bizonyosnak tarthatjuk, hogy a *hogyhaná* végén a *-né* lativusi ragnak illeszkedett *-ná* alakja van. Az *olyha*, *oly* mint, *oly* mēly határozószóval egyértékű a szintén *oly* előrészü régi *oly* má szó: „keveset szomorūlván, csudálván és *oly* má (*oly* ma) panaszolván önēnbennetēn“ JókK. 10; „az frātērek az tartományokban *oly* má (*oly* ma) negyven esztendeig viaskottanak volna“

SztDom. 316. Ez az *olymá* ugyanazt jelenti, mint az *olymély* <*olymél* és *olymint*. Ezen a két szón az utótag a *mi* ~ *mé* kérdőnévmásnak helyhatározóragos alakja: **mi-él* > *mél* > *mély* és **mi-é-nt* > *mént* > *mint*. Ebből azt gyaníthatjuk, hogy a *má* is a *mi*-ből lett helyhatározóraggal. A rajta lévő helyhatározórag pedig csakis a lativusi -*é* lehet: **mi-é* > **mé*, az **oly-mé* összetételből pedig hangrendi illeszkedéssel lett az *olymá*, mint **rajé*-ből a *rajá* > *rěá*. Az *ügy* szónak — az azonosság teljes bizonyítékául — van olyan névszói alkalmazása, mint az *oly*-nak: „És magassága *úgnak* (*ugynak*) láttatik, hogy az római tornyokat fél-érné“ ÉrdyK. 169; vesd össze ezzel: „az testnek gyarló volta láttatik *olnak* lenni...“ NagyszK. 10. Viszont az *ügy* módhatározóval lehetne helyettesíteni az *oly*-t a következő esetben: „No azért mikoron egyéb bineit meggyónja vala, ezt mindenkoron elkeröli vala, és *oly* (így írva) ezen bint elfedézvén, gyónásának utánna ezt mondja vala“ TelK. 354.

Az -*l* rag fölveszi gyakran az -*n* ragot is: *kül*-ből lett *külön*, a *nélkül*-nek volt *nélkülön* alakja, sőt az -*l* és -*n* összetételéből lett a -*lan*, -*len* rag; így az *ol*->*oly*-nak mint határozószónak volt -*n* ragos *ollyon* 'ita, tam' alakja is: „mint vagy, édes barátom? *ollyon* (*ollyom*) sírtál (= *ügy* sírtál), mely kényves az szeméd!“ ÉrsK. 548. Az *ollyon*, *olyon* azonos a *mi olyan* szavunkkal: 'olyan nagy' a WeszprK.-ben (3) „*olyon* nagy (*olion* nagy)“. Ha az *oly* az *ügy* alakváltozata, akkor az *olyan* az *úgyan* > *ugyan* alakváltozata. Valóban a régi nyelv *úgyan*-t mond néha mai *olyan* helyén. Az Énekek Éneke mondja (II, 2): „Sicut lilium inter spinas, sic amica mea...“; mai fordítása: „Mint a lilium a tövisek között, *olyan* az én jegyèsém...“; XVI. századi fordítása: „Miként lilium tövis között, *úgyan* (*vjan*) én barátom“ DöbrK. 474. Psalm. CXXXVI, 4: „Sicut sagittae in manu potentis, ita filii excussorum“; ezt ugyancsak a DöbrK. 208 így fordítja: „Miként hatalmas kezébe nyilak, *úgyan* kitisztúlatnak fiai“; de már a mai fordítás: „Miképen a nyilak az erős kezében, *olyanok* az ifjúságnak fiai“; — itt már az *olyanok* nem határozószó, hanem többes raggal ellátott névszó. Megint a DöbrK.-ben (44): „*Olyan* (*ollan*) lők, miként hallatlan embér“; ezt így is írhatta volna: „*Úgyan* lők, miként...“ Megint ott 44: „*Oly* (*Ol*) lőn én szívem, mént (= mint) lágy viasz“; de e helyett bátran írhatta volna: „*Úgy* lőn az én szívem, mént lágy viasz“. Az *oly* és *olyan*, mint melléknévi mondatrészt jelzője, ma is határozó, nem jelző: 'oly keserű', 'olyan keserű' = 'tam amarus', nem: 'talis amarus'. A főnévi mondatrészek bővítésményeként már ragos határozóból lett melléknévi jelző az *ol* > *oly*, *olyan*: „Az Mesztegnyő *ol* ház (= tale castellum), hogy csak egy kapu héja vagyon“ LevT. I, 287. Az -*n* határozóraggal bővült *olyan* határozószóból is lett melléknévi jelző:

'*olyan ház*'. Mivel az *olyan* az eredetibb *oly*-ból származott, ezért természetes, hogy a régi nyelvben gyakoribb az *oly*, mint az *olyan*. Az *olyan*-nak eredetibb határozó voltát az is kétségtelenné teszi, hogy volt '*olyan, ha azt mondaná*' kifejezés is, olyan értelmű, mint ezek: '*úgy, mintha azt mondaná*', '*olymint azt mondaná*', '*olymely azt mondaná*', '*olyha azt mondaná*'; íme: „Monda neki Jézus: ... avagy alogtad, hogy nem kérhetném én atyámat és adna neköm többet tizéinkét sereg angyalnál; — *olyan-ha (Olyan ha)* azt mondanája: Lehetők az tizéinkét apastaloknak segítségére neköl“ WinklK. 162, 163.

Az állapot- és módhatározó *úgy*-nak gyakori a kódexekben a locativusi eredetű, állapot- és módhatározó *-n* raggal megtoldott alakja, az *úgyan* 'ita'. Az '*úgyan—mint*' páros kötőszónál az *úgyan* főmondata meg szokta előzni a *mint* mellékmondatát, a '*miként—úgyan*' páros kötőszónál pedig e *miként* mellékmondata az első, az *úgyan* főmondata a második. E különbség oka az, hogy a *miként* később alakult kérdőnévmás, mint a hasonló ragú *mint*; ezért már akkor nem érezték a *mint*-nek kérdő funkcióját az illető összetett mondatokban, mikor még érezték a *miként* kérdő voltát, már pedig a kérdő mondat meg szokta előzni a ráfelelő mondatot. 'Mint akared? Úgy lesz'; e helyett nem lehet azt mondani, hogy: 'Úgy lesz. Mint akared?' (Ritkítással itt hangsúlyozást jelzek.) — Azonban e helyett: 'Úgy lesz, mint akared', ezt is mondhatom, hogy: 'Mint akared, úgy lesz.' Ez az utóbbi szerkezet már el volt terjedve nyelvünkben akkor, mikor a 'Miként akared? Úgy lesz.' hatása alatt a 'Miként akared, úgy lesz.' alárendelő összetett mondatnak még mindig nem változott meg tagrendje úgy, hogy a *miként*-es mellékmondat legyen a második: „Isten nem *úgyan* látna, mént embér lát“ ~ 'non ita videat Deus, ut videt homo' BécsiK. II. kéz; „*úgyan* tégy, mint Dávid kérély tón“ NagyszK. 23; „mindön *úgyan* szereti egymást, mint önönmagát“ uo. 213; „azok és *úgyan* ténének, mint a többi“ uo. 368; „az ő szent fiát *úgyan* imádtá volna, mint Istent“ uo. 372; „ismég *úgyan* tén, mint annak elétt való éjjel“ DebrK. 520; „*úgyan* lésznek, mint az por az szél előtt“ uo. 533; „az tē képedet... *úgyan* imádtatom, mint Istent“ uo. 544; „*úgyan* tészön, mint az oly embör, kinek vólnál adós egy mázsa arannyal“ uo. 595; „*úgyan* fekszik vala a földön, mint elrejtezett“ LobkK. 12; „mindenik *úgyan* prédikállya vala, mint bódog szent Ferenc“ uo. 22; „ménének nekik az miéink közzöl az koporsóhoz és *úgyan* lelték, mint az asszonyok mondották“ WinklK. 273; „mindönöket jól látnak: fél *úgyan*, mint alá, messze *úgyan*, mint közel, kicsinöket *úgyan*, mint nagyokat; hátra *úgyan*, mint elővé“ SándK. 8; „*úgyan* lészén ennek ő dolga, mint az Lótnak feleségének“ SzékK. 335; „mert *úgyan* vadnak ök

anyaszentegyházban, mint az Szerafin angyalok ményországban“ AporK. 1; „ájojtatos imádság, kinek ő szép illatja *úgyan* félmégyén Úr-Istennek eleibe, mint az témjének szép illatú füstü“ ÉrdyK. 122; „az király kovácsa szinte *úgyan* tudja, mint ű“ LevT. I, 67. Ritkaság a kódexekben az, hogy az *úgyan*-nal levő főmondatot megelőzze a *mint*-tel kezdődő mellékmondat: „*mint* az kövér faggyú az tűz ellen, *úgyan* elolvadnak el-lene“ ÉrdyK. 400; „és *mint* az vakok, *úgyan* lábunkkal nyomodjok“ uo. 539. A *miként*-tel kezdődő mellékmondat azonban legtöbbször előzi az *úgyan*-nal ellátott főmondatot: „*Miként* ájítozik az szarvas vizeknek forrására, *úgyan* ájítozik én lelkém téhozjad“ ÉrsK. 114; „*miként* Istent én látom, ő és *úgyan* látja“ uo. 340; „*Miként* szeretett engemet az én atyám, én és *úgyan* szerettelek titéket“ ÉrdyK. 263; „*miként* elhajló árnyék, én *úgyan* elvétetem“ DöbrK. 197. Az indulattal mondott *úgy* fokozó értelmű: 'úgy megijedtem!' azt jelenti, hogy 'nagyon megijedtem'. Ilyen indulattal ejtett *úgyan*-ból lett a fokozó értelmű *ugyan*: 'ugyan megijedtem!' szintén azt jelenti, hogy: 'nagyon megijedtem.' A hangsúly kellő változtatásával kapta az *úgyan*>*ugyan* a megengedő kötőszói jelentést is: 'ugyan szép, de nem jó' vagy szép *ugyan*, de nem jó.' Kétségtelen az eddigiekből, hogy az *úgyan*, *ugyan* az *olan* ~ *olyan* alakváltozata, s mind a kettőn állapotot és módot jelölő helyhatározó -l > -ly és utána ugyanolyan szerepű helyhatározó -n van. Ebből továbbá az következik, hogy mind az *olyan*, mind az *ugyan* szónak eredeti funkciója helyhatározás. Ezt az adatokon nyugvó okoskodást adat erősíti: „téhát vitettetött egy igön szép mezőre, mely nagy szép virágokkal megékesítette-tött vala; holott az fáknak levelei néminemő hívős szélnek fúvására édős szózatot adnak vala... valának kegyék *ottolyan* (*ottolian*) aranból csinált székök, és gyöngyel megéköcsíttek, és szép megvetött ágyak.“ KazK. 132. Ez az *ott-olyan* olyan összetett helyhatározó, mint az *ott-kinn*, *ott-benn*, *ott-fönn*, *ott-lönn*, *ott-honn*; ez az *ott-olyan* összetétel világosan mutatja az *olyan* eredeti helyhatározó voltát. Valamint módhatározó értékben is van *olyan* ~ *ugyan* alakváltakozás, úgy a helyhatározó értékű *ott-olyan*-nak is van abból lett *ott-ogyán* változata: „Es bémévnén, lakoznak *ottogyán*“ ~ 'intranses habitant ibi' ÉrsK. 7; „és *ottogyán* Istennek angyala jelenék ményországból“ uo. 28; „Es *ottogyán* ésmég sok bosszúságokkal gyétreték“ ÉrsK. 51; „nogy sírás és fogaknak csikorgatása lészén *ottogyán*“ TelK. 247. Miképpen az *olyan*-nak van *olyon* változata, úgy van az *ottolyan*>*ottogyán* mellett *ottogyon* is: „vitessék az helre, ki mondatik Kopasz helnek.. és *ottogyon* (így írva) megfeszéjtessék“ WinklK. 198; „égybe-gyötöm mind a népet Jozsafátnak völgyében és *ottogyon* (*otthogon*) megvetekédém velök“ TelK. 243; (NagyszK. 80: *ottojón*, SzékK. 4: *ottojón*). A pusztá -n helyett az -én ~ -in

helyhatározóragot látjuk az *ottogyén* ~ *ottogyin* 'ibi, dort' alakon; ez az *-én, -in* a lativusi *-é* ~ *-i* és locativusi *-n* összetétele, azonos az *-ént* ~ *-int* rag *-t* előtti részével: „az én atyám meglél *ottogyén* (*hotogen*)“ LobkK. 199; „és *ottogyén* (*hottogien*) heted napiglan álla eltemetetlen“ uo. 243; „bemíne egy nagy tüvis-bokorba és *ottogyin* (*ottogyn*) annira gyétré az ő szent ártatlan testét“ uo. 6; „az tē atyád el-jé (=eljő) velem az kalastromba és *ottogyin* (*hottogin*) mulat három avagy nígy napon“ uo. 195; „ném lilék *ottogyin* (*ottogyn*)“ uo. 204. Az *ottogyén*-ből hangzóilleszkedéssel lett *ottogyán*: „szent Péter egyházánál megállottanak vóna, hogy *ottogyán* (*ottogyaan*) tēnnék lé szent Istvánt“ ÉrdyK. 447. Az *-én* ragos *ottogyén* mellett *-él* ragos *ottogyél* alak is van; ennek is 'ibi, dort' a jelentése. Ez alakon tehát az eredetileg ablativusi *-él* ragnak locativusi értéke van, mint a *hátul* ~ *hátíl*, *környül* ~ *környél*, *elél* ~ *elél* szavakban: „hogy *ottogyél* (*ottogyél*) terémtene (termene) gyémölcöt Istennek“ JókK. 20; „*ottogyél* sēm egy lakás sēm vala“ uo. 27; „nincsen *ottogyél* tékélletés vígaság“ uo. 28; „*ottogyél* egy asztalt sēm Iátott vala“ uo. 87; „*ottogyél* meggyilekēztenek vala“ uo. 58; „*ottogyél* kedig nagy sok tanítványokat egyben-gyűjtven“ ÉrsK. 313; „ahol élégség avagy torkosság vagyon, *ottogyél* bujaság uralkodik“ VitkK. 52. Az *ott* lehet időhatározó is, a *legott* mindig az, így az eredetileg helyhatározó *ottogyél* annyit is jelent, mint a mai 'akkor': „mikoron szüvének semminémő szērzése nélkül mégyén a szó szērént való imádságra, és *ottogyél* isteni édésségét kér . . .“ VitkK. 5; „ha kegyig ném olvas-tatik, *ottogyél* Istenről gondolkodjál“ uo. 47. Hangzóilleszkedéssel 'ott' jelentésben *ottogyál* alak is lett: „volt *ottogyál* (*ottogyal*) némi ájtatos embérnél“ JókK. 26; „Alēxandriába jüvék és *ottogyál* tizēnhét esztendeig nyilván való beléndés-ségre adám magamat“ ÉrsK. 426; „én kedig elődbe mégyék *ottogyál*“ uo. 427; „három esztendeig *ottogyál* (*ottogial*) la-kozván“ uo. 431; „az szarándokságból teljességgel mind ő tár-sival mégtérnének és *ottoggál* mártíromságnak koronáját vēn-néjék“ uo. 581. Az *-él* ragnak *-ól* változata is van hátulsó hangrendű szavakon: „mért *ottogyól* (*ottogol*) ülők“ ~ 'quia ibi sedebo' BécsiK. 210; „egyél *ottogyól* kényeret“ ~ 'comede ibi panem' uo. 12; „mért *ottogyól* gyűlősséggben vallottam őket“ ~ 'quia ibi exosos habui eos' uo. 194; „*ottogyól* (*ott-hogyol*) elnyójtom Dávidnak szarvát“ FestK. 130. Hogy az 'ibi' jelentésű *ottolyan* vagy *ottolyán* alakváltozata az *ottogyan* vagy *ottogyán*, ezt, és egyúttal az *olyan* ~ *ugyan* eredeti azonosságát bizonyítja az *ottogyál*-nak eredetibb *ottolyál* alakja: „az atyafiak Kapitolomba fejenként bémēnnek és *ottolyál* (*ottolyal*) az kapitolomhoz szokás szērént való zsolozsmát megmondván, az atyafiak fejenként disciplinát vésznek“ Apork. 150. Az *ily*-nek a kódexekben van *ely* (DebrK.

308, 324, LobkK. 169), az *ilyen*-nek *ilyen* változata (WinklK. 124, SimK. 9). E szónak töve a közelre mutató $\tilde{e} \sim i$ (*éhol* \sim *ihol*), a végzet ugyanaz az ablativusi $-l > -ly$ és locativusi $-n$ helyhatározórag, mint az *olyan* szóban. Természetes tehát, hogy *ilyen* \sim *ilyen* vagy *ilyen* szavunk is helyhatározószó volt, s csak később vált melléknévi névmássá. Eredeti helyhatározó szerepét látják az *ott-éllén* összetételben: „ottan odaméne, holott az császár az áldozatot téteti vala, és látván *ottéllén* (*othelleyen*) az sokaságot, hát nagy sok kereszténynek haláltól való fültékbe megtagadják az keresztény hitét“ DebrK. 532. Az *itt* \sim *étt* és *ilyen* \sim *ilyen* \sim *ilyen* egykori összetételéből $ly > gy$ hangváltozással lett az *éttégyén* vagy *éttégyin*, *ittégyén* vagy *ittégyén* 'hic, hier': „ó, mind ti, kik mastan *éttégyén* (*ettegyen*) jelen vattok“ ÉrsK. 299; „kezdetnek *ittégyén* (*ittegen*) külömb-külobm használatos írások“ SzékK. 104; „*ittégyén* (*hyttegyen*) földén tisztélnek nagy érdémmel“ LobkK. 209; „mert míg az én fiamat még nem lehetém, mind addég mégmaradok *ittégyén* (*hyttegyen*) a nagy keserves sírásban“ uo. 228; „azért az édés Istennek nevében bátor *ittegyin* (*hittegin*) ebílljünk (=ebédeljünk) egyetembe“ uo. 178; „*ittégyin* (*hittegin*) azt mondják a kananokok“ uo. 27. Az *ott: itt* \sim *étt*, *oly: ily* \sim *ély* pároknak megfelelően az *ott-ogy-él* 'ibi, dort' mellett *itt-égy-él* 'hic, hier' helyhatározó is van: „*ittégyél* (*Itegyel*) betegül fekök“ (az 'én feküvék' eredetibb alakváltozata) JókK. 74 (l. az 1. lapon is!); „és *ittégyél* (*itegel*) lélek szerént mēnj fél a bódogoknak seregébe“ VitkK. 12. Az *ily* és *oly*, *ilyetén* és *olyatén* származékai is eredetileg helyhatározók voltak, a $-tán \sim -tén$ végzet t -je a locativusi $-t$, ehhez úgy járult az $-én$ rag, mint a $-tél \sim -tól$ ragban is a loc. t -hez az abl. $-él$ rag. Az *ilyetén*, *olyatén*, *ilyen*, *olyan*, *ily*, *oly* mind ragos határozókból lettek egyéb mondatrészekül is szolgáló névszókká. Természetes, hogy ez az *ezen* és *azon*, *hány* ($< hán$), *hol* $>$ *hogy*, *hogyan* stb. magyarázata is. A magyar nyelvtörténeti irodalomnak módszerbeli tévedése az (ami ellen *-nyi* képzőm megírta óta küzdök), hogy finnugorkori képzőket lát olyan szavainkon, melyeken a suffixum eredetileg helyhatározórag volt. A helyhatározóragok széleskörű alkalmazása megfelelt egy primitívebb kor konkrét gondolkodásának, illetőleg nyelvi képeinek. Mellékesen jegyzem meg, hogy a vogul 'oly' jelentésű *tāu* is (VogNépkGyűjt. IV, 48) lativusi helyhatározóragos alakja a mutató névmásnak, az 'ilyen', 'olyan' jelentésű vogul *tamlā*, *temlā* szón pedig ugyanazon $-l > -l$ ablativusi helyhatározórag van, mint a magyar *ül* $>$ *oly* $>$ *olyan* stb. névmásokon.

MÉSZÖLY GEDEON.

Huszár szavunk bizánci kapcsolatai.

A magyar huszárság történelmi kialakulásáról újabban számos tanulmány jelent meg,¹ de *huszár* szavunk eredetének kérdése még mindig nem jutott nyugvópontra. Bár nem egy nyelvészünk táplált bizonyos kételyeket ama általánosan elterjedt felfogással szemben, hogy délszláv közvetítéssel átkerült latin, illetőleg új-latin (*cursarius*, olasz *corsaro* stb.) elemmel van dolgunk, ez a nézet, kisebb-nagyobb módosulással, mindmáig erősen tartotta magát nyelvészeti irodalmunkban. Ezzel a felfogással kapcsolatban többször felmerült az a feltevés is, hogy a számításba vehető délszláv *gusar*, *husar* alakoknak bizonyos bizánci előzményei lehetnek. Két alak került szóba: a Délszláv Akadémia szótárában említett, de más forrásból nem ismeretes κουρσάρης (Rječnik III, 505; vö. K. P.: MNy. XXIV, 364) és ugyanezen szónak *k-s* változata, vagyis κουρσάρις, melyre már SIMONYI utalt (Nyr. XLIII, 382—3; vö. κουρσάρης, κουρσάριος, κουρσάροι DU CANGE I, 741). Ez a két közép-görög alak természetesen nem más, mint a latin *cursarius*-nak görögösített változata (vö. *cursarii* 'praedones maris, nostris Corsaires. Piratae' DU CANGE, Lat. II, 673). Joggal kérdezhetjük azonban, vajjon nincs-e olyan tősgyökereesen görög szó is, mellyel az idézett délszláv alakok több sikerrel egyeztethetők.

E kérdésre határozott igennel felelhetünk. Bizánci forrásokban, a X—XI. század táján többször előfordul ez a szó: χωσάριος (változatai χοσιάριος, χονσάριος, l. alább) 'portyázó, felderítő katona, előörs' értelemben. E szóval, melyet MORAVCSIK GYULA már régóta ismert, és mint a magyar *huszár* bizánci mását különös figyelemre méltatott,² legutóbb két belga tudós, H. GRÉGOIRE és P. ORGELS foglalkozott, előbb a Boisacq-émlékkönyvben,³ majd a Byzantionban (XIII, 279—80). Sajnos e két szerző *huszár* szavunk eredetét egyáltalában nem ismeri, ami annál sajnálatosabb, mert Nyugaton ma is még a legképtelenebb nézetek, keringenek e szó eredetére

¹ Vö. TÓTH ZOLTÁN, A huszárok eredetéről: HadtörtKözl. XXXV, 129—96. — A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története, szerk. AJTAY E. és PÉCZELY L. Bp., 1936. (I. TÓTH Z.: HadtörtKözl. XXXVII, 311—4). — ZSUFFA S., Magyar volt-e az európai huszárság őse? (I. TÓTH Z., A huszárság eredethagyománya 1936-han: Magyar Szemle 1936. ápr.—máj.). — DARKÓ J., A magyar huszárság eredete. Pécs, 1937. (I. TÓTH Z., A huszárság eredethagyománya 1937-ben: HadtörtKözl. XXXIX, 59—76). — ZSUFFA S., A huszárprobléma. Bp., 1939.

² E dolgozat megírása közben bizantinológiai vonatkozásban MORAVCSIK GYULA értékes tanácsokkal támogatott, s neki köszönhetem az alább közölt részletek pontos fordítását is. Szívességével őszinte hála-ra kötelezett.

³ H. GRÉGOIRE—P. ORGELS, Qu'est-ce qu'un „Hussard“ ou De l'utilité du grec moderne: Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves V. (Mélanges Emile Boisacq). Bruxelles, 1937. 443—51.

vonatközlőlag. Bizonyítékul elég megemlítenünk, hogy GRÉGOIREÉK, BRÜCKNER nyomán (UngJb. IV, 81), csak a *húsz + ár* összetételből való származtatást ismerik. Ennél is furcsábban jár el DAUZAT, aki 1938-ban megjelent etimológiai szótárában a francia *hussard* szóval kapcsolatban ezt írja: „hongrois *huszar* . . . représente le lat. vulg. *cursarius* par l'intermédiaire du *basque* (!) et du *slave*“ (DictÉtym. de la langue française. Paris, 1938. 395; vö. GÁLDI: EPhK. LX, 432—3). Tudtunkkal DAUZAT keres először a magyarban baszk közvetítéssel átkevert vulgáris latin elemeket! Tekintettel e magyar vonatkozásban való teljes tájékozatlanságra s arra a körülményre, hogy GRÉGOIREÉK következtetései a $\chi\omega\sigma\acute{\alpha}\rho\iota\omicron\varsigma$ bizánci előfordulásaira nézve sem egészen helytállóak, szükségesnek tartjuk eme bizánci megfelelés kérdését szavunk magyar szakirodalmával összeegyeztetve bizonyos mértékben új megvilágításba helyezni.

Két olyan bizánci mű van, melyben ez a $\chi\omega\sigma\acute{\alpha}\rho\iota\omicron\varsigma$ több ízben előfordul. Az egyik az a 980 körül írt (vö. GRÉGOIRE—ORGELS i. m. 445), ismeretlen szerzőjű harcászati munka, melyet 1901-ben VÁRI R. adott ki Teubner sorozatában.¹ E műben a kérdéses szó a következő kifejezésekben szerepel:

„Legyen sok és megfelelő $\chi\omega\sigma\acute{\alpha}\rho\iota\omicron\varsigma$, akiket Kelet népe $\tau\rho\alpha\pi\epsilon\zeta\iota\tau\alpha\iota$ -nak nevez s ezek folyton más és más vidékre hatoljanak foglyokat ejteni, hogy azoktól az ellenség szándékát pontosan megtudják.“ (28, 23—29, 4.) „Amikor a sereg ellenséges földre készül behatolni, napokkal előbb küldessenek ki $\delta\omicron\upsilon\kappa\acute{\alpha}\tau\omega\pi\epsilon\varsigma$ és kémek és $\chi\omega\sigma\acute{\alpha}\rho\iota\omicron\varsigma$, hogy jól kikutassák az összes utakat és megtudják, vajjon az ellenség megszállva tartja-e azokat.“ (29, 23—30. 1.) „Akik pedig fallal övezett városokat akarnak harccal elfoglalni és ezáltal az ellenséges ellenállást meg akarják törni, gyakori betöréseket intézzenek azok földjére $\kappa\omicron\upsilon\pi\omega\sigma\acute{\omega}\pi\epsilon\varsigma$ és $\tau\rho\alpha\pi\epsilon\zeta\iota\tau\alpha\iota$ útján, akiket a nyugatiak $\chi\omega\sigma\acute{\alpha}\rho\iota\omicron\varsigma$ -nak neveznek, valamint más lovas és gyalogos erők segítségével.“ (37, 2—6.)

Mivel GRÉGOIRE fentebb idézett tanulmányában e részeknek behatóbb elemzését nem adta, szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a keletinek mondott $\tau\rho\alpha\pi\epsilon\zeta\iota\tau\alpha\iota$ és a nyugati jellegű $\chi\omega\sigma\acute{\alpha}\rho\iota\omicron\varsigma$ szembeállításából nem szabad GRAUXVAL (vö. Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques. 1875. 86) arra következtetnünk, hogy a $\chi\omega\sigma\acute{\alpha}\rho\iota\omicron\varsigma$ valóban nyugati, tehát latin eredetű kifejezés. A múlt század vége felé LÉGER is e szóban a *cursarius* egyik bizánci megfelelőjét kereste (vö. Bulletin de la Soc. de Linguistique Paris 23/26. 1883—1885. XCVIII. és KÖRTING 2706), azonban ez már azért sem lehetséges, mert a közép-görögben nincs példánk a mássalhangzóelőtti *r* nyomtalan eltűnésére. Nyugat és

¹ Incerti scriptoris Byzantini saeculi X. Liber de re militari. Lipsiae, 1901.

Kelet ellentétét akkor értjük meg helyesen, ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy a *τραπεζίται* kétségtelenül olyan szó volt, mely a bizánci birodalom keleti határain élt,¹ *χωσάριοι* viszont oly műszó, mely a bizánci birodalom európai részében, tehát oly területen volt elterjedve, mely a *τραπεζίται* elterjedési körétől csakugyan nyugatra feküdt. Ehhez hozzáveendő, hogy K. AMANDOS szerint (vö. *Ελληνικά* IX, 32—6, *Glotta* XXVII, 232) 'Ανατολή (Kelet) vonatkozhatott nemcsak Kisázsziára, hanem Sziriára, Paleszthinára is, s Δύσις (Nyugat) fogalmába beletartozott Trácia, Bulgária, Magyarország is. Más értelmet harmadik idézetünknek nem tulajdoníthatunk, márcsak azért sem, mert a *χωσάριος*-nak egészen kielégítő belső görög etymonja van. GRÉGOIRE azt tanítja róla,² hogy ez a katonai műszó a *χωσιά* főnével áll kapcsolatban, mely az új-görögben 'embuscade, guet-apens', tehát 'csel, csapda' értelemben ismeretes. Ez a *χωσία* ~ *χωσιά* pedig nem egyéb, mint a *χώνω* 'beás, betemet, elrejt' (vö. ó-görög *χώνωμι*) igének -σία ~ -σιά képzős származéka (olyan mint *ἀρματώνω* mellett *ἀρματωσιά* stb.; a képző életére s a hangsúlyeltolódásra nézve vö. ST. B. PSALTES, *Grammatik der Byzantinischen Chroniken*. Göttingen, 1913. 263—4, K. DIETERICH, *Die Suffixbildung im Neugr.*: *Balkan-Archiv* IV, 119—20). Ez a *χωσία* ~ *χωσ(ι)ά* természetesen nem egyéb, mint az ó-görög *χώς* modern változata (vö. *δέσις* > *δεσιά*, *θέσις* > *θεσιά* stb. DIETERICH i. m. 118). Jelentéstani szempontból érdemesnek tartjuk megjegyezni, hogy az új-görögben *χώνω*-nak van visszaható értelmű *χώνομαι* alakja is, mely 'versinken, stecken bleiben' értelemben használatos, ami a 'cselvetés, csapda' értelemehez még közelebb visz; vö. *τὸ ἄλογον ἐχώθη εἰς τὴν λάσπην* 'das Pferd blieb im Schlamm stecken' (MITSOTAKIS, *Taschenwb.* neugr. deutsch); *ἐχώθη ἐν τὸν πηλὸν μέχρι τῆς ὀσφύρος* 'je me suis enfoncé dans la boue jusqu'à l'échine' (CONTOPOULOS, *Dict. grec-français*, s. v.). *Χωσάριος*, illetőleg *χωσιάριος*, tehát ennek a *χωσία* ~ *χωσ(ι)ά* szónak -άριος (<latin — *arius*) képzővel alkotott származéka, s alapjelentése szerint eredetileg olyan katona neve, kinek az a kötelessége, hogy az ellenség soraiból csapdával vagy más ravaszsgal foglyot szerezzen.

A másik forrás, melyben szavunk előfordul, *Κεκαυμένων Strategicon*-ja. Itt négy olyan mondatot találunk, mely a *χωσάριος* szót tartalmazza, de most már *χονσάριος* változatban: „Ha pedig ellenséges földön vagy, legyen neked sok, megbízható és tevékeny kémed, akiket *χονσάριοι*-nak szoktunk nevezni. Ezek útján ugyanis megtudhatod az ellenség erejét és ravasz-

¹ H. GRÉGOIRE szerint (Byzantion XIII, 280—1) *τραπεζίται* perzsa eredetű s végelemzésben azonos a szóval, melyből a magyar *darabont*-ot próbálták származtatni (MIKL., *EtWb.* 49, vö. *EtSz.* I, 1274).

² I. m. Ezt a gondolatot hamarabb már C. SATHAS egyik munkájában is megtaláljuk; vö. *Ἑλληνες στρατιῶται ἐν τῇ Δύσει*. Athén, 1885. 12 kk.

ságát.“ (WASSILIEWSKY—JERNSTEDT kiadása. Szentpétervár, 1891. 9, 7—10). „Legyenek neked más χονσάριος-aid is, kiket συνοδικοί-nak mondanak; συνοδικοί azok, akik nyolc, kilenc, tíz vagy még többen kiküldetnek általad, hogy 'nyelvet' (vallomást tevőt) fogjanak.“ (I. m. 9, 14—16.) „De e mellett ne becsüld le azt, hanem küldj χονσάριος-okat, hogy útát találjanak, amelyen a hadi nép ellene megy.“ (I. m. 17, 30—1.)

GRÉGOIRE ezt a χονσάριος változatot egyszerűen közbeiktatott anorganikus *n*-nel magyarázza, s bizonyítékul Psaltes már említett művére hivatkozik (80 kk.). Ha azonban Psaltes példáit tüzetesebb vizsgálat alá vetjük, azonnal kitűnik, hogy ilyen anorganikus *n*, egy-két tulajdonnevet nem számítva, csak latin eredetű görög szavakban fordul elő (pl. *processus* > πρόκενσος, *camisia*, *camisium* > καμινσίων i. m. 81). Nincs tehát másról szó, mint olyan hiperurbanizmusról, melyet a magánhangzóközi helyzetben levő *-ns-* csoportnak a népi latinságban való sorsa eléggé indokol (vö. *mensem* > olasz *mese*, *mensam* > oláh *masă* stb.). Mivel azonban χονσάριος, legalább is tövében, latin hatástól mentes közép-görög szó, nincsen semmi okunk arra, hogy az *n*-es χονσάριος alakot analógiával magyarázzuk. Mi inkább alakvegyülésre gondolunk.

Suidas 1000 körül írt Lexicon-jának egyik cikke így hangzik: Χονσά: παρὰ Βουλγάροις οἱ κλέπται (ADA ADLER kritikai kiadása. 1935. IV, 814). E cikknek χονσά címszavát GRÉGOIRE egyszerűen χωσιά ~ χωσά alakváltozatának fogja fel, és azt állítja, hogy ez a *chonsa* nem bolgár szó, hanem csupán a bulgáriai görögségnek egyik sajátos kifejezése (Annuaire 444). Ezt a feltevést nem tartjuk egészen indokoltnak, s a szöveg alapján valószínűbbnek mégis azt hisszük, hogy bolgár szóval van dolgunk. Így gondolkodott BRÜCKNER is, aki lengyel etimológiai szótárában Suidasnak e glosszáját mint a lengyel *chasa* 'rablás, utónállás' és a délszláv *gusa* 'praedatio, incursio, insidiae, manus praedonum' (Rječnik III, 504) legrégibb megfelelőjét idézte (Słownik etymologiczny z języka polskiego. 1927. 177, vö. MIKŁOSICH, Lex. paleoslov. 1101, MARIÁNOVICS M.: Nyr. XLII, 139). Ez a *chasa* tő BRÜCKNER szerint a germán *Hansa* megfelelője lenne. A mi nézetünk már most az, hogy a χονσάριος változat az eredetibb χονσάριος-nak azzal a bolgár *chasa* szóval történt vegyüléséből származik, melyet Suidas χονσά alakban jegyzett le.¹ E ponton magyarázatunk teljesen elválik mind a GRÉGOIRE-étől, mind attól a megfejtési kísérlettől, melyet a Rječnikben *gusa* alatt találunk. GRÉGOIRE nem a szláv szónak a görög töre gyakorolt hatását fogadja el, hanem inkább arra gondol, hogy a szláv tő görög eredetű (Annuaire 444); a Rječnik pedig *gusa*, *husa* magyará-

¹ A görög átírásban a szó véghangsúlya talán arra mutat, hogy már Suidas kapcsolatot érzett a szláv tő és a görög χωσ(ι)ά között.

zatául a közép-latin *cursa* szóra utal. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy DU CANGE II, 673 szerint ez a *cur sare* igéből visszakövetkeztetett *cur sa* csak egyetlen egyszer fordul elő 1346-ban, egy franciaországi dauphiné-i szövegben, s amint jelentése is mutatja, nem más, mint a francia *course* visszalatinosított alakja. Így tehát e latin szóval a Balkánon nem számolhatunk. Mellesleg megjegyezzük, hogy a szerb-horvát *gusa, husa*-nak soha sincsen **gursa*, **hursa*-féle mellékalakja, s a latin eredetet ez már magában is kétessé teszi. Közvetett úton viszont latin eredetű az oláh *cur sã* 'csel, csapda', mely a latin *cur sus* egyik bizánci változatával, a *κουρσων* alakkal állhat kapcsolatban (vö. τὰ κουρσα DU CANGE, Graec. I, 740; máskép *СУИАС*, Dict. d'Étym. Daco-Rom. I, 71).

Hogy a *χορσά* és *χορσάριος* alakok tövének *n*-je szláv hatással magyarázható, arra több bizonyítékunk van. Mihelyt ez a keveredés lejátszódik, a bizánci *χωσ(ι)άριος*, *χορσάριος* jelentése fontos változáson megy át. A Scriptor Incertus és Kekaumenos 'felderítő, kém' értelemben használták, később viszont e szó határozottan 'fosztogató, rabló' jelentést vesz föl.¹ E körülmény nem meglepő, hiszen Suidasnál *χορσά* jelentése 'rablóbanda', οἱ κλέπται.

Bizonyos mértékben külső körülmények is támogatják a szláv átvétel lehetőségét. Eppen Suidasnál maradt fenn egy igen becses cikk a Βουλγάροι címszó alatt, mely az avar-bolgár kapcsolatokra és Krum fejedelem korára vet világot (MORAVCIK, A magyar történet bizánci forrásai. 1934. 120), s egyzersmind arra is enged következtetni, hogy e kompiláció szerzője jó bolgár értesülésekkel bírt. Ez a tény csak növeli a *χορσά* alak hitelességébe vetett bizalmunkat. Hogy e szónak Bulgáriához köze van, azt egyébként Kekaumenosnak egyik megjegyzése is igazolja, ahol a *χορσάριοι* változat a bulgáriai Serbia (Σέρβεια) város 1001-ben lefolyt ostromával kapcsolatban fordul elő (id. kiadás 29, 17). Mint érdekes egyezést megemlíttjük, hogy magánál a Scriptor Incertusnál is a *χωσάριοι* első példája egy olyan fejezetbe esik (Περὶ δουκατέρων καὶ κατασκόπων i. m. 28—9), ahol a bolgárokról (εἰς τοὺς Βουλγάροις), a besenyőkről (εἰς Πατζινάκιαν), a „türkökről“ s az oroszokról (εἰς Τουρκίαν καὶ Ρωσίαν) is szó van.

Hangtani kritériumok alapján is a *χορσά* alak olyan korba helyezhető, mely a bolgár-bizánci érintkezéseknek jól megfelel. Ez a görög átírás minden kétséget kizáróan utal a megőrzött régi szláv nasalisra, mely a X. század táján tűnt el. Suidasnak az a glosszája pedig, amelyben a szó előfordul, minden valószínűséggel Konstantinos Excerpta-gyűjteményéből származik, melyben a legkésőbbi feldolgozott forrás Georgios

¹ Vö. DU CANGE, Graec. s. v.; MEURSUS Glossarium graeco-barb.-jának 2. kiadásában (1614.) *χορσάριοι* a. m. 'effossores parietum'.

Monachos IX. századi krónikája (MORAVCSIK i. m. 146). Eme tények alapján feltehető, hogy a $\chi\omicron\upsilon\sigma\acute{\alpha}$ VIII—IX. századi szláv szó görög átírása lehet.

Hátra volna még a legfontosabb feladat: megállapítani, hogyan került ez a bizánci katonai kifejezés Magyarországra. Minden nyelvészeti és történelmi körülmény a mellett szól, hogy délszláv közvetítéssel. Ebben az esetben a délszláv *husar*, melyre a XIII. századtól kezdve vannak adatok, nem *cursarius*-nak, hanem $\chi\omicron\sigma\acute{\alpha}\pi\omicron\varsigma$ -nak felel meg (vagy esetleg belső szláv továbbképzés a *husa* 'insidiae' szóból).¹ Ami a *gusar* változatot illeti, itt figyelembe kell vennünk, hogy ezen alak mellett *gursar*, *kursar*, *kursar* változatokat is találunk (Rječnik III, 505, 736), melyek a *cursarius*-szal való kapcsolatokra elég világosan utalnak. Eredetileg tehát két különböző szóval van dolgunk, melyek egymással csak a délszláv nyelvekben keveredtek. Az eredeti kétféleséget tükrözi talán az a tény is, hogy a *cursarius*-szal és *corsaro*-val közeli viszonyban álló *gusar* igen gyakran 'pirata, Seeräuber' jelentésű, míg a *husar* alak csak egész kivételesen vonatkozik tengeri kalózkodra (vö. Rječnik III, 736). Rendes értelme 'szárazföldi rabló, zsvány', tehát ugyanaz, ami a bizánci $\chi\omicron\sigma\acute{\alpha}\pi\omicron\varsigma$ -nak, jelentésfejlődése második korszakában.

A kronológiai tények származtatásunkat csak megerősítik. Mint láttuk, Bizáncban a $\chi\omicron\sigma\acute{\alpha}\pi\omicron\varsigma$ kifejezés főleg a X—XI. században lehetett használatos. E mellett a 'kémek' rendes nevei $\pi\rho\kappa\omicron\upsilon\pi\rho\sigma\acute{\alpha}\tau\omega\rho\epsilon\varsigma$, $\kappa\omicron\upsilon\pi\rho\sigma\acute{\alpha}\tau\omega\rho\epsilon\varsigma$ vagy $\kappa\alpha\tau\acute{\alpha}\sigma\kappa\omicron\pi\omicron\iota$. Szerbiában a *husar*, *gusar* változatok a XIII. században tűnnek fel, s a XV. század első felében épp Szerbiára vonatkozólag találjuk az első latinosított változatot az 1432-ből való *Huserones* alakban: „contra *Huserones* et alios malefactores homini” (THALLÓCZY—ÁLDÁSY, Magyarország melléktartományai oklevéltára. Szerbia. 92). Ehhez igen hasonló alak jelenik meg a XV. században Mátyás levelezésében: *hussarones* (Mátyás király levelei, kiadta FRANKÓI VILMOS. II, 105), de ugyanott már megtaláltunk egy másik változatot is, t. i. *huszarus*-t; *huszaris* Nyirkállainál (l. NySz. *huszár* a¹). Később, a XVI. század folyamán a huszárok neve gyakran *praecursor*es, s így nálunk — talán nem is véletlen folytán — ugyanolyan módon áll egymás mellett *huszarius* (TörtTár 1881: 341) és *praecursor* (TAKÁTS, Emlékezzünk régiekről 89), ahogy Bizáncban rokonértelmű szavak voltak $\chi\omicron\sigma\acute{\alpha}\pi\omicron\varsigma$ és $\pi\rho\kappa\omicron\upsilon\pi\rho\sigma\acute{\alpha}\tau\omega\rho$.

Mindebből tehát végső következtetésül azt vonhatjuk le, hogy tisztán nemzeti szempontból sem lealázó — mint egyes jóhiszemű, de elfogult írók állítják — az a kapcsolat, mely *huszár* szavunkat a délszláv nyelvekhez fűzi. E szó távolabbi

¹ Az $\acute{o} > u$ változás mind szlavisztikai, mind bizánci vonatkozásban jól magyarázható (vö. PSALTES i. m. 38 kk.).

vonatkozásai a bizánci hadászat egyik fontos eleméhez vezetnek, s eredetileg nem volt ebben az elnevezésben semmi pejorativ mellékíz. Egyébként feltűnő, hogy épp az a Mátyás király mondja könnyű lovasait *hussarones*-nak, akinek udvara Közép-Kelet-Európa humanizmusának valóságos gyűjtőlencséje volt. Vajjon nem tehető-e fel, hogy Mátyás humanistái között akadt olyan görögös műveltségű is, ki tisztában volt a $\chi\omega\sigma\alpha\rho\iota\sigma$ régi, katonai jelentésével?¹ Annak a bizánci műveltségnek, mely épp a XV. században, Konstantinápoly eleste körül oly bőven termékenyítette meg Olaszország humanizmusát, nem juthatott el vajjon ez az ismeretelem Magyarországra is? Ebben az esetben könnyen érthetővé válna, miért nemesítette meg egyszerre a nagy király a 'rác rablók' megvetett nevét, s miért írta le egyik levelében ezt a mondatot: „*Alius ordo est equitum levis armaturae quos hussarones appellamus*“ (Mátyás lev., id. kiadás II, 107).

GÁLDI LÁSZLÓ.

Székaszópatak.

MELICH JÁNOS e folyóvizünk nevét az erdélyi Olt folyó azon mellékvíz-nevei közé sorozza, amelyeknek magyar eredete és így honfoglalás utáni keletkezése kétségtelen (HonfMg. 266). Ezzel szemben újabban DRĂGANU MIKLÓS² azt igyekszik bizonyítani, hogy a *Szék-Aszó-patak* (Csík m.) név előtagja a rumén *sec* < latin *siccus*, -a, -um melléknevet őrizte meg. E helynév esetében tehát egy *Părăul-sec* (olv. *Părăul szék*)³ azaz *Szárazpatak*-féle helynévről volna szó. Szerinte ugyanígy kell magyaráznunk az 1228-i „vallis *Zeku*“-t (Maros-Torda m.; ma: *Székpataka*) az 1270-ből ismert *Szeceptok*-kal (Abaúj és Zemplén m.) és más társaikkal együtt. Később ugyanő előbbi fejtegetéseire hivatkozva a Szászrégen (Maros Torda m.) mellett emlegetett *Zeku*-ról („sic descendit [t. i. meta] in vallem qui vocatur *Zeku*“ [ZIMMERMANN—WERNER I, 48 és CodDipl. III, 2:132]) már kétségtelennek (fără îndoială) tartja, hogy itt is egy rumén *părăul sec* (<latin *siccus*, -a, -um), 'szárazpatak' helynévről van szó. A *Székaszópatak* helynevet

¹ Mátyás környezetének görög tudására nézve l.: Huszti J., *Janus Pannonius* 242 kk.; Fraknói V., Hunyadi, Mátyás király. 1890. 152; Horváth J., *Az irodalmi műveltség megoszlása* 142.

² Româniile în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii. București, 1933. 39—40, 138, 152, 352, 482, 540, 544 és 557. — Megjegyzendő, hogy DRĂGANU egyebek közt ide vonja a *Szaka* községneveket is, amelyeket viszont a rumén *sec* 'száraz' nőnemű *seacă* ~ *sacă* alakjából fejlődteknek gondol.

³ Erre vonatkozólag több ilyen példát sorol fel Erdélyből és az Ókirályságból is.

érdekesnek tartja abból a szempontból, hogy a magyar szájon használt helynév *aszó*-ja tulajdonképen fordítása a rumén *sec* (olv. *szék*) előtagnak.

A helynévgyűjtéssel és helynévmagyarozattal foglalkozó számára ez az ötletes magyarázat nem volna túlságosan meglepő, hisz ilyenszerű, sőt ennél furcsább helynévképződésre is éppen elég példát tudunk (vö. MNy. XXX, 166, 175 és kny. 8, 17). Különösen a népi szempontból vegyes területek lakosainak át- és visszakölcsönzései teremtenek efféléket. Mégis több ok késztet arra, hogy közelebről szemügyre vegyük e magyarázatot. Bár végeredményében a DRÁGANUTÓL így magyarázott csiki *Székaszópataka* helynév értelmezését akarom adni, mégis felsorakoztatom előbb az eddig kiadatlan *Szék* féle adatokat, hogy ha lehet, ezzel is hozzájáruljak a *szék* szó eredeti alakjának, jelentésének és helynévi szerepének végleges tisztázásához. Ime a Háromszék megyéből való adatok:

Aldoboly. — 1799: *Szék* hidgya.¹

Alsócsernáton. — 1591: *Sozeg*, *Sozegben* Wdwleo feold. 1627: *Sooszek*. 1630: *Sozek*. 1674: *Sos szék*. 1721, 1724: *Sószek*. 1721: Kis mezőbe *Soos Székbe* (sz.). 1688, 1708, 1721, 1807: *Also Szék* (sz.). 1811, 1818, 1850: *Kismezőben az Alsó széken* (sz.).

Barátos. — 1619: *Zek* (sz.), *Zekre* meneob(en) (sz.). 1688, 1742: *Telek* feleöli h.-ban a *Székben* (sz.). 1701, 1758, 1847: *Telek* feleöli h.-ban *Székre* menőben. 1713: *Telek* feleöli h.-ban *Nagy Szeg* (sz.), *Zágon*² feleöli határban *Nagy Szeg* (sz.). 1721: *Telek f*(elöli) *h*(atárban) *Székuttya*. 1723: *Nagyszegben az Alámenőben* (sz.). 1723, 1733, 1742, 1758, 1783: *Telek* feleöli h.-ban *Nagy szeg* (sz.). 1733: *Telek f. h.-ban Nagy Székre* jövőben (sz.). 1743: *Telek* feleöli h.-ban *Székre* menőben a *Léczfalvi ut* által kelőben (sz.). 1733, 1848: *Telek f. h.-ban Székre* jövőben (sz.). 1755: *Székutyán* feljű a *Székfüvire* menőbe (sz.), *Telek f. h.-ban Szék* fűvire menőbe. 1758: *Telek f. h.-ban Nagyszegben a' Tsegelyben*; *Telek f. h.-ban A' Nagy Szegben a' Lában a' felmenőben* (sz.). 1782: *Székfarka* a *Szörtsei uton* térébe (sz.). 1783: *Telek f. h.-ban Szék* uttya mellett (sz.). 1783, 1789: *Székfüve* (sz.). 1825: *Nagy szeg* vagy *Csereajj*. 1842: *Alsószékfarka*. 1842, 1848: *Telek f. h.-ban Székfarkán* (sz.). 1848: *Telek f. h.-ban Szék* felső farka (sz.).

Bereck. — 1887, 1888: *Székpataka* (az e.-ben).

Bikfalva. — 1607: *Szaraz Dombo*(n) fellüül az *szek* által keleobe(n) (k., sz.). 1669: *Bozan* a *Székfüve*. 1672: *Székpataka*. 1672: *Szék* pataka alfarka. 1673:-*Szék* Pataka farka. 1689: *Szegpataka* feje (e.). 1689, 1716, 1717, 1751, 1783, 1784, 1798, 1811, 1815:

¹ Valószínűleg a Sepsiszéket a Barcaságtól elválasztó Olt-híd Aldoboly és Szászhermány között. Régebbi és mai neve *Olthíd* és *Vámoshid*, bár ma itt vámot nem szednek. E hidat a XVI. és XVII. században Ilyefalva és Aldoboly építette és tartotta fenn, amit a híd ügyében folytatott többszöri pereskedés iratai bizonyítanak. A híd egyébként a régi *Székföldre* határán van; e földről már egy 1252-i birtokadományozási oklevél is szól (BOGÁTS D. közlése nyomán).

² BOGÁTS DÉNES szerint téves irányjelölés, mert a határ más részében fekszik.

Szegpataka (Dobolló f. h.-t). 1715: Dobolló f. h.-ban A Szeg Patakára jövőben. 1725: Szék Pataka. 1761: Dobolló f. h.-ban Szeg pataka Also hidgyán tul. 1764, 1775: Dobolló felől való h.-ban Hágo alatt Szeg Patakán Dobollo f. h.-ban Szeg Patakra jövő. 1772, 1776, 1778, 1796: Dobollo f. h.-ban Szagpatakán. 1775: Középhatárban hertszeg vicinusa (szomszédja) a Szegpataka. 1778: Szakpataka töve; Szegpataka felső hidgya. 1784: Also Szeg Pataka. 1784 és XIX. sz. közepe: Szak. 1815: Szeg Patakán innét a Cserére menő lábba; Dobollo felől való h.-ban a Szag patakán tul az uton belől a Szag fele kimenő lábban; Dobollo f. h.-ban Szeg Patakán innét a Csürre menő lábban (e.); Szagpataka fejin a Széputon innen; Dobolló f. h.-ban felső szakpataka hidján tul; Dobolló f. h.-ban Felső Szagpataka hidján tul. 1815, 1817: Dobollo f. h.-ban Also Szag Patakán. 1825: Dobollo f. h.-ban Also Szeg Patakán. 1829, 1846: Falu alatti határban Székházán. 1836: Szakpataka. 1845: Cserén határ kertek mentibe Szegpatakán tul. 1846: Szegpatakra jövő.

Damokosfalva.¹ — 1782: Nagy Szék; Kis Szék.

Fotos. — 1687, 1831, 1842, 1843: Felsőhatárban Szék.

Középafta. — 1752: Bölon felöli határban Székes tövin (sz.); Nagy Ajta f. h.-ban a Nagymezőben a Székespatakában.²

Hatolyka. — 1640: Felseő mezeőben Szék haton az Kws Nagy Istvan kertire Jeöveőben. 1640, 1715, 1724, 1725, 1733, 1735, 1772, 1785, 1788, 1800, 1809, 1828, 1843: Felseőmezőben Székháza (sz., k). 1807, 1809: Felsőhatárban Szék mellett.

Hidvég. — 1692: Árapatak f. h.-ban Az Széknél (sz.); Also határban Széna Füvek Szék Tava közt Cur.(riculi) 4 V. (!?) Az Falu Füve (k.); Felső határban Az Szekben.³

Kökös. — 1799: Viz f. határban a Szék hidgyánál. 1843: Szék hidja.⁴

Lisznyó. — 1819: Székháza mege Zákány határban.⁵

Miklősvár. — 1752: Az Erdő f. h.-ban Szék Átallya (sz.); Lüget alatt Szék átollya (sz.). 1727: Közép h.-ban A' Szék Átallyában (sz.).

Oltszem. — 1591 és XVII. sz. eleje: Zék mezeie (k). 1636: Szeek mezein füll (! felül?) meli helliet Kerwillőnek binak az Keohanyas alat. 1656: Szék mezeie vagy Keohanyas. 1675: Szék-mezeje (k). 1687: Szeg mezeje.

Ozsdola. — 1725, 1845: az erdőn a Kopolno (!) ágon Szék n. h. 1728: Székpataka. 1760: Székvize. 1779, 1820, 1845: Szék. 1795: Szék (e).

¹ Elpusztult község; határának legnagyobb része Tamásfalva (l. ott!) és Szőrcse határába olvadt bele. A falu határa egyébként sík területen fekszik; a Kovászna vize gyakori áradása folytán a területe eléggé vizenyős és mocsaras.

² E helyeket a közlő nem ismeri.

³ Ez is az 1252-ben eladományozott Székföld-be esik.

⁴ Valószínűleg arról a Feketeúgyön lévő hídról van szó, amely Sepsiszeket köti össze a Barcasággal, és amely Kökös és Prázsmár között van.

⁵ Alighanem *Székárka lehetett eredetileg az 1746-ban említett Zákárka is, amelyet BOGÁTS DÉNES már régebben közölt (Háromszéki helynevek: Székely Nemzeti Múzeum emlékkönyve. Sepsiszentgyörgy, 19.9. 65 és kny. 14). — A község völgyben fekszik és az előforduló Sás meg Nadas-féle helynevek vizenyős, mocsaras talajról tanúskodnak.

Papole. — 1930: Nagy Mihály *szék* képe (e).

Szemerja. — XVII. sz. eleje: *Zekj* Domb. 1674: *Szék* alma kebele (sz.). 1677, 1701, 1712, 1722, 1750, 1762: *Szék* alma kebele (Csere alatt való határban). 1684, 1750, 1762, 1797 (?), 1816, 1847: Cserallya határban a *Szék*halmán. 1689, 1693, 1705, 1720, 1722, 1850, 1851, 1884: Nagyszék. XVII. sz.: Nagy *Szék* vicinussa az Ér. 1700, 1701, 1722, 1740, 1741, 1753, 1840, 1841: *Szék*alma. 1705: *Szék*. 1743: *Szék*halma Kebelén (sz.); Csere alatt való h.-b(an) A *Szék*halmába (sz.); a' *Szék*halmába a' mesdgye között (sz.); A Csigolya alatt való határba *Széki* Dombon (sz.); *Szék* koparán felyül (sz.); *Szék* kopára szélin (k.). 1750, 1753, 1762: *Szék* szélye. 1762: Csigolya előtt való h.-ben *Szék* Dombján. 1841: *Széki* Domb 1844: Csigolya alatt nagyszék szélyin (sz.); *Szék*alma döllőin (sz.). 1847: Csigolya előtti h.-ban Falu nyila az u. n. Kisszék; az egész Nagyszéki rész a falu nyila (k.). 1885: *Szék*alma bokra. — Ma a *Szék*halma és *Szék*alma alakot váltakozva használják.¹

Sepsiszentkirály. — 1688, 1796, 1828: Alsohatarban *Szék* megén. 1712: Szotyor f. h.-ban *Szék* megin (sz.); Szotyor felöli vagy Also határban a *Szék* megett (sz.). 1738, 1815: *Szék* meget. 1808, 1825: *Szék* megett (k.). 1822: Hegyen valo határban *Széki* Dombszegin (sz.). 1824: Hegyen v. h.-ban a *Széki* Dombon (sz.).²

Tamásfalva.³ — 1933: *Szék* (sz.).

Telek (később: Orbaitelek). — 1600: Keozep hatarba(n) a *Szek*ben (sz.). 1661, 1787, 1835, 1850: Közép h.-ban *Székre* menő (sz.). 1686, 1838, 1847: *Székre* jövőben (sz.). 1681: *Szék* szélyin (sz.). 1712: *Széken* innen (sz.). 1721: Közép h.-ban *Szék* uttyán (sz.). 1757: A' Nagy Szeg mellett a' *Székre* menőben (sz.).⁴

M á s h o n n a n kéziratos gyűjteményem céduláztalan volta miatt csak néhány, de mint majd látjuk, döntő fontosságú adatot tudok felsorolni. Ezek a következők:

Bábony (Kolozs m.). — 1937: *Szék*tető (e).

Bősháza (Szilágym.). — 1768: A' Bűdös *szék* kerületiben (k.); A' bűdös *szék* rétiben (k.); A' *Szék*nél (k.); A' bűdös *szék*nél (k.).⁵

Damos (Kolozs m.). — 1737: A *Szék* helyb(en) (sz.).

¹ Ugyanez a váltakozás figyelhető meg ugyanitt az *Ökrősalma* ~ *Ökrőshalma* alakpár esetében is. — Egyébként a *Szék*halma (ritkábban: *Széki* halma) a Cserajja határban fekszik; ide pár km-re van az a *Szék*földre, melyet IV. Béla 1252-ben Sepsi Akadás fiának Bencencnek adományozott. Míg a *Szék*halma helynév száraz vízszegény területet jelöl, addig a *Széki domb* helynév meglehetősen vizenyős, sátés területre vonatkozik.

² A község határa a szemerjai határba ütközik; a falutól 2—3 km-re van a régi, már előbb is említett *Szék*földre határa, az ú. n. *Közbérc*.

³ A falu határa teljesen téres helyen van; a határa Feketeügy és melékvízei gyakori kiöntései miatt eléggé vizenyős, mocsaras jellegű.

⁴ Az itt felsorolt háromszéki adatokhoz BOGÁTS DÉNES szívessége folytán jutottam. Ő az adatokat a Székely Nemzeti Múzeum (Sepsiszentgyörgy) családi levéltáraiból és saját családi irataiból összeállított kéziratos gyűjteményéből vette. A helynévanyagra vonatkozó jegyzetanyag is az ő szíves levélbeli felvilágosítása nyomán készült.

⁵ M. Nemz. Múz. Levéltári Osztálya gr. Rhédei cs. lt.

Farnos (Kolozs m.). — 1754: A' Székes ájban (sz.). 1756: Székes aj (e.); a Szekes ály n. hegy alatt (sz.); Székes állj Pataka; a Szekes ally pataka mellett (sz.). 1864: Székes ály (sz.).¹

Magyaró (Maros-Torda m.). — 1755: Veres szék n. h.-ban.²

Váralmás (Kolozs m.). — 1722: Szekes Aj. 1754: a' Székes-ájban a' Czold völgyéb(en) (sz., k.). 1892: Székesáj.

Feleslegesnek tartom most itt a helynévi adatok számát nyomtatott forrásainkból³ származó adatokkal is megszerezni. Ezúttal csak annyit jegyzek meg, hogy a *szék* köznévre legrégibb biztos adatunk az 1086. évi jelzésű bakonybéli oklevélből való: „per alueum salsuginis que dicitur *Scequ* ad ripam illam“ (ÁrpÜjOkm. I, 32). Ez az első és néhány más adat mutatja, hogy a helynevekben szereplő *szék* eredetibb, illetőleg teljesebb alakja a *székü* (vö. az alábbi *Scekus*-sel is!), esetleg **széke* (vö. a *Zekes*-féle alakokkal!) volt, ezeknek későbbi rövidebb alakváltozatai, illetőleg fejleményei pedig *szék* ~ *szeg* ~ *szak* ~ *szag* ~ *szák*, melléknévi alakban *széki*, *székes* és esetleg *székás* voltak. Ez alakok közül a *szeg* < *szék* változás, illetőleg váltakozás kétségtelenül zöngésüléssel párosult népetimológiával keletkezett a helynevekben gyakori 'angulus' jelentésű *szeg*⁴ hatására, viszont a *szag* ~ *szak* ~ *szák* alak, mint az előbbi helynévadatokból is látható, csak a *Székpataka* ~ *Szegpataka*-féle összetett helynevek esetében állott elő; itt pedig hátraható hangzöhasonulással a szokatlan alakváltozatok tökéletesen megmagyarázhatók.

Sokkal nehezebbnek tetszik azonban a *Szék*-kel összetett helynevek *szék*-jének értelmezése a jelentés szempontjából. Nem is lehet a *szék* szó egyetlen jelentéséből kiindulnunk. Az OklSz. a *szék* ~ *szik* köznévi következő jelentéseit ismeri: 1. 'districtus'; 2. 'laniena, Fleischbank'; 3. 'vadum, loca vadosa, paludosa, lutosa; nitrum, loca nitrosa; seichte Stelle, Untiefe, sumpfiger, schlammiger Ort.' — E jelentések közül a 2.-hoz nem lehet köze egyáltalában a helynévmagyarázónak, ellenben az 1. és 2. jelentésű *szék* elég gyakran előfordul helyneveinkben. Csaknem kétségtelen például, hogy az előbb felsorolt helynevek közül az aldobolyi, hídvégi, tamásfalvi és részben szemerjai

¹ MIHÁLCZ ELEK, Részletes kimutatás a kolos-kalotai hely. hitv. egyházmegye papi és mesteri fizetéseiről 1868. II. (kézirat az erd. ref. püsp. levéltárban, Kolozsvar). E forrást a HERPEI JÁNOS szívességéből használhattam.

² Székely Nemzeti Múzeum, csíkszentmártoni Szabó cs. levéltára.

³ Pl. ZIMMERMANN—WERNER I.: *Zek, Zeek, Zekakna, Scekes, Scekus, Zeku és Zeek*; i. h. II.: az előbbieken kívül *Zekék, Kyzzekes és Zech*; i. h. III.: *Bolgarzekes, Zeekes, Zekees és Zeech* alakok fordulnak elő. Ide sorolható a „Bánffy család története“ oklevéltárából (szerk. VARJU ELEMÉR és IVÁNYI BÉLA) 1228: *Zeku* (völgy), sőt talán az 1415: *Zunýwgzegrh* is (i. h. I, 5. 534). L. még az OklSz. *szék* címszava alatt!

⁴ Vö. az *Al-, Fel-, Nagy-, Kis-, Szunyog- és Kenderszeg*-féle alakokkal!

határból ismert *Szék* helynevekben az 1. jelentésű *szék* fedezhető fel. A többi helynév magyarázata nagyon nehéz volna, ha néhány útmutató nyom nem vezetne a *szék* értelmezése felé.

Ugyanis egész sereg olyan helynévi adatot sorolhatunk fel, ahol a *Szék*-kel összetett helynevek mocsárra, tóra vagy egyáltalában vízrajzi tényezőre vonatkoznak. Pl. 1086: Per alucum salsuginis que dicitur *scequ* | 1231: Inde transit per stagnum ad *sceoloc* | 1252: Incipit a capite riuuli *Zeek* nominatur | 1270: Intraat riuum *Sceekpotok* | 1288: 1290: uersus paludem *Zyktou* | 1299: Quendam piscinam *Zyktou* uocatam | 1316: ... paludes que vulgariter *Seek* vocantur¹ | 1359: Ad caput cuiusdam riuuli *Zekpatak* vocati | 1416: Incidissent in vnum riuulum *Zekpathak* nuncupatum (kétszer is!) | 1416: per locum paludinosum vulgo *Zeek* vocatum² | 1471: Pertranseundo ipsum lacum Hozyw *zek* | 1474: Quendam locum lutosum wlgo *Zeekfew* nominatum | stb.³

Jegyzeteimből az is kitűnik, hogy nagyon sok *szék* Háromszékben is vizenyős területen fordul elő; viszont az ilyen helyneveket is, mint a *Hódszék*-et (1324: Uenit ad caput cuiusdam vallis *Hodzek* vocati [OklSz.]) csak tavas, mocsaras helyre, tehát vízrajzi tényezőre vonatkoztathatjuk, hisz a *hód* tavakban, mocsarakban élt (vö. a mezőségi *Hódstó*-val!). Nem magyarázhatók a DRÁGANU-féle értelmzéssel a következő helynevek sem: 1471: *Zekes* (CSÁNKI II, 63)⁴ | 1357: *Zekaspataka* | 1358: *Sekus* és *Zekas* (i. h. 107)⁵ | 1313: Gregor-faya ... in *Scekus* existens (TelekiOkl. I, 31)⁶ | 1499: Poss. Walya al. nom. *Zekespathak* (CSÁNKI V, 136)⁷ | 1464: *Zekes*-, *Zekas*-Kaloda (i. h. 734 és 744)⁸ | 1864: *Székes* ály⁹.

Ehhez járul még az előbb felsorolt bősházai *Büdösszék*-féle adatokból és különösen az „A' *Büdös szék* kerületiben (k.)“ adatból levonható kétséget nem tűrő következtetés, hogy t. i. a *szék* szó itt csak 'tó vagy mocsár, illetőleg vizenyős terület' jelentésű lehet. Ugyanis a XVIII. századi birtokösszeírásokban,

¹ MELCZER J., Okmányok a kellemesi Melczer cs. lt.-ból. Bp., 1890. 17.; idézi TAGÁNYI KÁROLY alább i. h. 352.

² SZÉLL FARKAS, A nagybesenyői Bessenyei cs. tört. 145; id. az előbbi.

³ Az adatok mind az OklSz.-ből valók; kivétel a két más forrásból vett adat.

⁴ Temes m., ma Magyar vagy Törökszákos? Egykor Hodos (1369: Huded, 1437: Hodusvár) tartozéka.

⁵ A régi Krassó megyében.

⁶ Alsófehér megyében.

⁷ 1392: Poss. *Pathak* in districtu de Dewa | 1447: Poss. *Wallya* in districtu Hatzak. — Bár itt a második esetben kétségtelen rumén névről van szó (vö. rumén *valea* 'völgy'), mégsem fordul elő egy **Vájaszák*a vagy **Szák*a-féle helynév.

⁸ A régi Zaránd megyében.

⁹ L. előbb a Farnosnál felsorolt adatot!

melyeknek egyikéből ez az adat is való, csakis tavak, mocsarak körül fekvő területek meghatározása alkalmával használják a „kerületiben” kifejezést. Erre mutat egyébként a kizárólag vízrajzi tényezőkre vonatkozó helynevekből ismert jelző: a *bü-dős* szó is. Ebből a helynévi adatból ugyanakkor megközelítő valószínűséggel az is megállapítható, hogy a Szilágyságban, ahol Bósháza fekszik, a XVIII. század második felében a *szék* 'stagnum, loca lutosa' jelentéssel még köznévi használatban is élt.¹

Miután így a helyneveket beszélgetve kapta meg a *szék* köznévi jelentését, hivatkozhatom TAGÁNYI KÁROLY-ra is, aki ezt írja: „az élő nyelvből már kiveszett, de a régi oklevelekben többször előforduló *szék* (Zeek) . . . a többi közt egy 1474-ik évi . . . oklevél szerint posványos, sáros helyet jelent, azaz olyan talajt, melynek nedvessége le nem folyhatván álló, megüledett vizeket képez“. E megállapítás teljesen egybevág az előbb mondottakkal. Tehát TAGÁNYI szerint is „ . . . az országban lévő számos *szék* és *székes* helynév, ahol a talaj minősége miatt *széksó* jelenlétére gondolni nem lehet, mind ezen utóbbi, állott víztől, mocsaras helytől veszi eredetét“.² PAIS DEZSŐ is helyesen magyarázott tehát néhány *szék*-kel összetett helynevet (MNY. VIII, 393, XXV, 350).

Nem kétséges tehát, hogy a köznévi használatában kihalt *szék* köznévi mocsaras helyet jelöl, és a helynévképződésben ugyanolyan szerepet játszik, mint a régi, ilyen szerepben ugyancsak kiveszett *sár* köznévi. A *Széküs* ~ *Székes* ~ *Székás*-féle helynevek, illetőleg helynév-előtagok is a *székü* ~ **széke* > *szék* köznévi melléknévi alakjaiul, illetőleg ezek fejleményeiül tekinthetők.

Ilyen megvilágításban közelebbi helyszíni ismeretek nélkül is kétkedőn fogadnók DRĂGANU-nak a csíki *Székaszópataká*-val kapcsolatos, előbb ismertetett magyarázatát, hisz a helynév előtagja éppen nem száraz, hanem mocsaras területet jelöl; az egész helynév pedig így értelmezendő: 'M o c s á r v ö l g y p a t a k a'. Hogy ez az értelmezés kétségbevonhatatlanul helyes, annak bizonyítására álljanak itt SZŐCS LAJOS kártársamnak szíves sorai. Ő Csíokban gyermekkorában sokat járta ezt a területet, és így újabb kérdezősködéssel megbizonyosodva a következőket írhatja: „A *Székaszó* Csík és Gyergyó közti átjáró (rövid út) völgy és hegynyak (Csíkszentdomokos

¹ Magam is tévedtem, mikor a nagyenyedi *Székes* (tó, sz.) hely nevééről azt mondtam, hogy „talán a terület sovány, szíkes voltára vonatkozó helynév“ (Adatok Nagyenyed XVI—XIX. századi helyneveinek ismeretéhez: ErdMúz. 1933: 238, illetőleg ErdTudFüz. 58. sz. 29).

² Vö. Ethnographia I, 219; l. még i. h. 355. — Idevonatkozik SEBES-TYÉN GYULA fejtegetése (i. h. VIII, 50 kk.) és egy erről szóló könyvismertetés (AkÉrt. 1897. VIII, 520 kk.) is. Vö. még a KADÁR-féle Szolnok-Doboka Vm. Mon. (VI, 280 kk.) e nyomon járó megállapításaival.

felől. Innen ered a *Székaszópataka*; több helyt selymékés (mocsaras) helyen megy át . . . A hegy túlsó oldalán van a Garatos (szintén hegy). Azt tartják, hogy annak a vize, amelyik egy lyukban elvész, a *Székaszó pataká*-ban folytatódik, (azaz) a *Székaszó* felőli részen bújik ki. Így tehát alagútról (helyesebben búvópatakról) is lenne szó. Az apám hallotta, de nem hiszi . . . (bár) általános a hit.“

E sorok véglegesen meggyőzhetnek arról, hogy a csíki *Székaszópataká*-nak csakis az előbb általam meghatározott értelmezése fogadható el, tehát a helynévnek semmi köze a rumén *sec* < latin *siccus*, -a, -um 'száraz' szóhoz.¹ A felsorakoztatott bizonyítékok nyomán kapott végső eredmény pedig megint óva inti a helynévmagyarázót attól, hogy csak okleveles adatokra támaszkodva, helyrajzi ismeretek nélkül adjon tetszetős, de a közelebbi vizsgálat világánál csak ötletesnek bizonyuló magyarázatokat, és ezzel akaratlanul is tévedésbe ejtse a nyelvészetben kevésbé járatos kutatót.²

SZABÓ T. ATTILA.

A magyar hangsúly és hanglejtés dolgában.

Eleinte nem is akartam érdemben válaszolni JACOBI LÁNYI ERNŐ „Hangsúly és hanglejtés“ című cikkére (MNy. XXXV, 102–11), amellyel illetéktelenül beleavatkozott KODÁLY ismeretes előadása körül támadt vitába. Jóllehet a cikk éle ellenem irányult, nem volt kedvem felvenni az elem dobott keztyűt, csupán három rövid mondatban akartam megüzenni JACOBI LÁNYINAK, hogy vele nem vitatkozom, és az üzenetben természetesen okát is adtam volna, hogy miért nem.

Utólag azonban aggályaim támadtak ennek az elintézésnek a helyessége tekintetében. Elvégre tíz lapnyi türelmes papíron annyit lehet tévedni, hogy három mondat — ha még oly pregnáns is — aligha elegendő a tévedések megigazítására, márpedig igazán nem kívánatos, hogy JACOBI LÁNYI tévedései közül akár csak egy is meggyökeresedjen. Gondoltam arra is, a távolabbiakat könnyen megtévesztheti, hogy a cikk szakfolyóiratban jelent meg, szakkérdésekről szól, és a szakszerűség minden külső látszatával rendelkezik, hisz csak úgy nyüzsögnek benne a „törvények“, és a hanglejtés is kótára van szedve, kótákkal, amelyek nem kóták . . . Elhatároztam tehát, hogy mégis

¹ Megjegyzem, fejtegetéseim ellenére sem tartom valószínűtlennek azt, hogy egyes *Szék*-féle helynevek a DRĂGANU magyarázta módon keletkeztek légyen. Az is biztos azonban, hogy az ilyen esetekre csakis egyenkénti bizonyítással lehet elfogadhatóan rámutatni.

² GIURGESCU C. KONSTANTIN legújabbban megjelent rumén története (Istoria Românilor. Bucuresti, 1935. 586.) az ú. n. dáko-rumén folytonossági elmélet egyik bizonyítékául éppen ezt a *Székaszópataká*-t hozza fel, mint látjuk, teljesen alaptalanul.

részletesebben felelek, de remélem, hogy az alábbiakból az is ki fog derülni, hogy voltaképen nem is kellett volna válaszolnom...

Különösen JACOBI LÁNYI magyar „hangsúly-törvényei“ kívánnak egy kis kritikai megvilágítást. Van belőlük vagy öt darab. Az első a magyar hangsúly viszonylagos gyengeségének a „törvénye“. „A magyar nyelvben“ — mondja JACOBI LÁNYI — „a hangsúlyos szótag egészen másképp viszonylik a többihez, mint sok más nyelvben, pl. a németben, angolban. Nem nyomja el a többi, nem uralkodik rajtuk, csak primus inter pares.“

Ezzel a „primus inter pares“-szel mindjárt baj van, mert JACOBI LÁNYI főhangsúlyon kívül mellékhangsúlyt is megkülönböztet, sőt még az alig észrevehető hangsúlyerősödéseket is számon tartja, és ez — ha a legkisebb nyomatékú, ú. n. hangsúlytalan szótagokat is számítjuk — már elég lépcsőzetes nyomaték-hierarchiát jelent. Ami pedig a „törvény“ érdemi részét illeti, bizonyos, hogy sokkal könnyebb a magyar hangsúly viszonylagos gyengeségét „törvénybe“ iktatni, mint ezt a viszonylagos gyengeséget tárgyilagossággal érvekké igazolni. Mert, ugy-e, azt még sem lehet komoly bizonyítékszámba venni, hogy egy angol vagy egy francia miképp utánozza ennek vagy annak a magyar szónak az ejtését...

A második „törvény“ az emfatikus hangsúlyeltolódásokra vonatkozik. Szövegezésének egyik könnyen félreérthető pontjára nem JACOBI LÁNYI terheli a felelősséget, hanem a forrását. Ez a pont az, hogy a hangsúly helye az értelem és az értelem célja és oka szerint megváltozhat. Itt lényegileg arról a kettősségről van szó, amelyet kiemelő és fokozó hangsúly néven szoktunk megkülönböztetni. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy mind a kettő emfatikus jellegű (vö. „emphasis of prominence“ és „emphasis of intensity“: H. O. COLEMAN, Intonation and Emphasis, Miscellanea Phonetica I, 6), s így az „értelem“ szó szövegbe iktatása — megfelelő magyarázat nélkül — okvetlenül zavarólag hat.

Azért a megállapításért azonban már JACOBI LÁNYI-nak kell vállalnia a felelősséget, hogy a magyar hangsúly ilyenkor „k ö n n y e n“ változtatja meg a helyét, s ez „nyilván csak azért lehetséges, mert a szótagok olyan egyenrangúak [vö. az előbb említett hierarchiával!], hogy bármelyikük átveheti alkalmadtán a vezérséget“. Hogy hogy? JACOBI LÁNYI talán azt hiszi, hogy emfatikus hangsúlyeltolódások csak a magyarban lehetségesek? Vagy csak az olyan nyelvekben, ahol „viszonylagosan gyenge“ a hangsúly? Mi úgy tudjuk, hogy pl. a németben is egészen közönségesek az ilyen eltolódások. Ott talán azért megy könnyen az ilyesmi, mert ott meg „viszonylagosan erős“ a hangsúly?

A harmadik „törvény“ megint ugyanolyan szubjektív megállapítást tartalmaz, miut az első. Itt arról van szó, hogy „a magyar nyelvben a hangsúlyos szótagok távolabb esnek egymástól, mint a németben“. Az, persze, nem derül ki a cikkből, hogy JACOBI LÁNYI milyen eszközökkel mérte a magyar és a német hangsúlyos szótagok egymástól való távolságait. Azt sem tudjuk meg, hogy milyen példamondatokon mérte meg ezeket a távolságokat. Pedig sohasem árt bemutatni az ilyen megállapításokat.

pítások anteaktáit, mert különben könnyen kinyilatkoztatás-szerűekké válnak.

Igaz viszont, hogy kinyilatkoztatásokkal aránylag kényelmes dolog vitatkozni. JACOBI LÁNYI fogja is ezt az ő harmadik „törvényét” és segítségére siet vele KODÁLYNAK. Ő is a fejére olvassa a „nem magyarnak született” S o m o g y v á r y n a k, hogy ejtése hibás, mert „hangsúlyos szótagjai sokkal sűrűbben váltakoznak a hangsúlytalanokkal, és valamivel erősebben kiemelkednek közülük, mint amennyire az magyar emberek beszédében lenni szokott”.

Csak őszintén irigyelhetjük JACOBI LÁNYIT vájt füléért, halászáért, amely olyan finom, hogy a legkisebb hangsúlyerősödést is jelzi, sőt rögtön magyartalannak is bélyegzi. Emlékezőtehetsége azonban már korántsem ilyen irigyelendő. hisz egy-két lappal odébb már elfelejti, hogy hangsúlyos szótagjainak sűrűségéért róttá meg S o m o g y v á r y t: a jó magyaros ejtésű C s ű r y B á l i n t n a k és N a g y J. B é l á n a k az előadásából olyan részleteket is közöl, amelyekben saját megállapítása szerint is „egész sűrűn következnek egymás után a hangsúlyos szótagok” (108)! Hogy is van csak az a klasszikus velősmondás? Disputantem esse oportet memorem?

A magyar hangsúlyozás negyedik „törvénye” a mellékhangsúlyról szól állítólag. JACOBI LÁNYI szerint a magyar mellékhangsúly dolga szorosan összefügg a hanglejtéssel. Csodálkozik is a nyelvészeken, hogy ezt még eddig nem vették észre. Csupán a nyelvjáráskutatók figyeltek meg egyet-mást. Közli is példáikat.

JACOBI LÁNYI után rajtunk a csodálkozás sora. Ugyanis a felsorolt példák egyikénél sincs feltüntetve a hanglejtés, csak a hangsúly, s így a legnagyobb jóindulattal sem tudunk észrevenni semmiféle összefüggést a mellékhangsúly és a hanglejtés között! Még ha akarnánk sem. S ami még inkább növelheti csodálkozásunkat, az az, hogy a példák végén megint kinyilatkoztatás történik, amely hangzik pedig eképpen: „A magyar beszédben a mondás, a mondat elől főhangsúlyt kap, a végén, az utolsó vagy utolsóelőtti szótagon gyöngébb vagy erősebb mellékhangsúly van.” Csodálkozásunk növekedése nem is annyira a kinyilatkoztatásnak szól, mint inkább a példáknak, amelyekből megszületett. Ezek közül az első hat rendre a következő:¹ *Gye : re mifelénk, be : verem azt a kutya feje . det! Maj : külelem én a ü habók . ját! Nem : ijjed am meg egyhamarj á . ba! Tut . tam én aszt, hogy gaz : ember lesz az én kedves fiam . ból? Min . dig kötötte a ku : tyát a karó . ho! Es . sék beléd a fitty . fene .!* Az első három példamondat — a kinyilatkoztatással ellentétben — elől mellékhangsúlyosnak, hátul főhangsúlyosnak, a negyedik és az ötödik elől-hátul főhangsúlyosnak van jelezve és csak a hatodik felel meg JACOBI LÁNYI fióktörvényének!

Később aztán kapunk kótás hanglejtésformákat is hangsúlyjelzésekkel párosítva, a szerző saját megfigyeléseiből. Hogy milyenek ezek a megfigyelések, ne firtassuk. Inkább nézzük meg,

¹ A hangsúly jelölésében a SETÁLA-féle jelöléshez igazodom. A szótag után tett pont (·) a főhangsúlyt, kettőspont (:) a mellékhangsúlyt jelzi.

hogyan miképp fest ezeknél a mellékhangsúly és a hanglejtés összefüggése. Ha a mellékhangsúlyosnak jelzett szótagokat mind be-
rajzoljuk a megfelelő helyre, kiderül, hogy hangfekvésük a megelőző szótagéhoz képest vagy magasabb vagy alacsonyabb, vagy pedig ugyanolyan...

Az ötödik „törvény” konstatálja, hogy a magyarban a szótag hangsúlya nem függ az időtartamtól. Ezzel nagyjából egyet is lehet értenünk, bár azonnal meg kell jegyeznünk, hogy senki sem állította az ellenkezőjét, és nem is KODÁLY fedezte fel ezt az igazságot.

„Ezek azok a törvények,” — fejezi be JACOBI LÁNYI fejtegetéseinek kodifikációs részét — „amelyeket mi magyarok mind tudunk, amennyiben alkalmazkodunk hozzájuk a magyar beszédben, de mondhatom, a nyelvész mindezt alig tudja jobban, mint a laikus, mert a nyelvtudomány még alig foglalkozott velük.” Az igazat megvallva, JACOBI LÁNYI szavaiból nem tudtam megállapítani pontosan, hogy ő minek tartja magát: nyelvésznek-e vagy laikusnak. Ha azt a jegyzetet nézem, amely közvetlenül ehhez a mondatához csatlakozik, az az érzésem, hogy nyelvésznek. Itt ugyanis az egyik budapesti középiskola Értesítőjében megjelent dolgozatára hivatkozik, mintegy vizsgaszálalásul, hogy azért a nyelvtudomány is foglalkozott némileg a dolgokkal... Viszont ha csak a mondatot nézem, az a benyomásom, hogy inkább a laikusok táborába sorozza önmagát. Ha valóban ez a hite JACOBI LÁNYINAK, akkor talán az én fentebbi megjegyzéseimben is talál egy-két erősítő adalékot ehhez a hitéhez.

Az ellenben nem kétséges, hogy én minek tartom JACOBI LÁNYIT. Laikusnak. És ezért nem akartam vele vitázni. Laikusokkal nem lehet és nem is szabad vitatkozni.

Vagy lehet talán vitatkoznom olyasvalakivel, aki saját bevallása szerint nem érti, miért mondtam én annak idején, hogy minden generáció nyelvileg tabula rasákkal indul? JACOBI LÁNYIN kívül, azt hiszem, mindenki tudja, hogy ez a mondatom KODÁLY elemi tévedésére vonatkozott, arra, hogy a fonetikai sajátosságok állítólag örökletesek volnának.

Vagy szabad talán vitatkoznom olyasvalakivel, aki felkarolja KODÁLY összes tévedéseit, még azt is, hogy idegen zenei dal-
lamok megfertőzik a magyar beszédet? És nem csak hogy felkarolja, de még meg is szerzi azzal, hogy rámutat arra a magyar operett-sorra, amelyből hibás (értsd: idegen!) hangsúly terjedt el a magyarban!!

Nem, vitatkozni nem vitatkozom. Egy jó tanácsot azonban adhatok JACOBI LÁNYINAK. Mielőtt hozzászól a hangsúlyozás és a hanglejtés problémáihoz, előbb tanuljon meg különbséget tenni nyomaték és intonáció között. És tanulja meg azt az egyszerű módszertani elvet is, hogy nyelvi dolgokban sohasem szabad összekeverni az értelem- és érzelemkifejezés tényeit. Mert ezt eddig még nyilván nem tanulta meg, s így cikkéből példának okáért azt is ki lehet olvasni, hogy az igazán jó, magyaros ejtés a szavak utolsó vagy utolsóelőtti tagjára veti a főhangsúlyt...

LAZICZIUS GYULA.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Bliktri. SIMONYI magyarázata szerint a *blictri* 'csekélység, semmisség' a görög βλιτρι-nek a folytatása. Ez a görög szó hangutánzó eredetű, és a stoicusok műveiben 'csekélység' jelentésben fordul elő (Nyr. XLII, 285). GOMBOCZ és MELICH az EtSz.-ban elfogadják ezt a magyarázatot.

A görög szó hangutánzó eredetét mások is vallják, így pl. KONSTANTINIDES a LIDDEL—SCOTT szótárának görög fordításában és PASSOW. PASSOW így értelmezi a szót: „Nachahmung des Saitenklangs“. Ha a szó valóban hangutánzó, akkor eredetileg zenei kifejezés lehetett.

Ezzel kapcsolatban nagyon érdekes GALENUS Περὶ διαφορᾶς σφυρῶν című művének egyik helye (III, 4), ahol azt mondja, hogy egy szó nem sokat tesz: ἀλλὰ καὶ τὸ βλιτρι φασὶ καὶ τὸ σκινδαφῶς πολυτελῶς ὄσημά ἐστιν. A Medendi Methodus-ban is a βλιτρι-t a σκινδαφῶς-szal egyezteteti. Márpedig a σκινδαφῶς egy húros hangszer neve, amelyet Athenaeusból ismerünk. Ha tehát Passow útmutatását követjük, akkor arra kell gondolnunk, hogy a βλιτρι szót eredetileg egy, a σκινδαφῶς-hoz hasonló húros hangszer hangjával kapcsolatban használták, talán csak a hang utánzására, de lehet az is, hogy zenei körökben műkifejezés (l. lejjebb) volt a βλιτρι, amelynek pontos értelmét ma már nem tudjuk. Bármilyen jellegű volt is azonban a szó, kétségtelen, hogy a zenei műnyelvől a köznyelvbe kellett jutnia 'valami, ami megfoghatatlan, valami, ami csekélység' jelentésben, s innen került a filozófusokhoz, akik felhasználták a saját céljaikra.

Ehhez a fentebb vázolt folyamathoz párhuzamként kínálkozik a holland *larie*, *larie-farie*, német *Larifari* esete. Egyesek ezt a szót is egyszerű hangutánzóknak magyarázzák, mások azonban az egyházi zene egyes hangjainak elnevezéseiből: *la, re, fa, re* alkotott kifejezést látnak benne. Minthogy ezeknek az elnevezéseknek a laikusok számára nem volt semmi értelme, a kombinációjukból alkotott szó ugyanúgy jutott a 'semmisség' jelentéséhez, mint a βλιτρι.

Ez a βλιτρι—*larie* párhuzam azonban itt még nem ér véget. A holland *larie*-nak egy második jelentése is van: 'piddler', de meg kell jegyezni, hogy így csak nőnemre alkalmazva fordul elő. Mármost a görög is ismer egy βλιτᾶς szót azonos értelemben, és nem kétséges, hogy ez összefügg a βλιτρι-val, csak a végzete más, de ez a nőnemű vonatkozás miatt egészen természetes.

Mindezek a tények a mellett szólnak, hogy a βλιτρι (βλιτᾶς) és a *larie* párhuzamosan fejlődtek jelentésileg: 1. műszói jelentés (zene); 2. 'csekélység'; 3. 'piddler'. A párhuzam csak egyre nem terjed ki: a βλιτρι szót filozófiai műszóként is használják, a holland *larie*-nak ilyen használata nincs.¹

Soest, Holland.

TH. H. D' ANGREMOND.

¹ A további részletekre és a *blictri* szó egyéb nyelvekben való előfordulására l. J. VERCOUILLIE, Don. nat. Schrijnen (1929.) 580 és cikkemet: *Tydschrift voor Taal en Letteren* XXV, 206.

Gyűlöl. E szavunkat legutóbb RÄSÄNEN a csuvas *s'ilə* 'harag, haragudni', alt. *jül* 'verrückte, wahnsinnig sein' (RADL.), tel. *djül-ük* 'den Verstand verlieren, verrückt werden', *djülük* 'Wahnsinn' szócsaláddhoz kapcsolta (NyK. XLVIII, 161--2).¹ Ha nem tekinünk is azokra a hangtani nehézségekre, melyekre maga RÄSÄNEN is utal cikkében, ha a kissé nehézkes jelentésfejlődést el is tudnók képzelni, semmiképen nem tarthatjuk elfogadhatónak RÄSÄNEN szófejtését egy körülmény miatt: RÄSÄNEN származtatása nem magyarázza a szónak a magyar nyelvtörténet tanúsága szerint kétségkívül eredetibb hosszú tőhangzóját (vö. *gyewölöl* stb. NySz.). Az alábbi adatsorral való összevetés alkalmasint jelentéstani és hangtani szempontból is megnyugtatóbb: alt., tel., csag., kun *jek* (tel. *d'ek*) 'verhaszt, verabscheuungswürdig wiederwärtig', kojb., kacs. *d'ek* 'verhaszt', kirg. *žek* 'der Hass' (RADL.).² Ezek szerint természetesen a *gyűlöl*-ben nemcsak -öl gyakorigó képzőt (vö. *gyöl* MA. NySz., RÄSÄNEN i. h.), hanem egy másik -l-, valószínűleg ugyancsak gyakorigó, képzőt is kereshetünk. Ugyanilyen módon alakult -l- reflexiv képzős származékok az ugyancsak a törökségből való *gyül* 'sich versammeln' <oszm., ujj. *jy'yl*, tar., csag. *jy'il* stb. 'sich versammeln' (GOMBOSZ: MSFOu. XXX, 81) és a *gyül* <: tar., krími, kaz., csag., oszm. *jaq* 'anzünden', ujj. *jaq* 'brennen' (vö. BABOSS: MNy. XXXIV, 222—3). Mindannyiuk eredetibb **jüyl*, illetőleg **js'yl* alakból keletkezett. Ezzel a hosszú magánhangzó kielégítő magyarázatot kapott. BABOSS R. ERNE.

Észtürmen. MNy. XXXV, 29—31 MELICH JÁNOS foglalkozik az *Észtürmen* ~ *Ösztürmen* folyónévvel. A cikk írójának figyelmébe ajánlanám a következő adatokat.

Hollý János tót költő Swatopluk című hősi eposzában (1833.) az említett folyónév névszóként a következő alakban és értelemben szerepel: „Wšeckí už aj sa za Prúd a za rádní dostali Wímol, | I Breh prešli druhi a na nižšé wehdzali Vodstwo; | Len ňe Dipold: neb jak do Prostredu Hlbi sa blížil, | A prudkím zmítán *Strmeňem* Peni ráňal hučicé, | Bahňada náramná, viml'etá od Priwalu z Místa, | Z rázu na Plt' sa wrází, a celú hňed' pod seba schwátí“. Próza fordításban magyarul ez így hangzik: „Már mindnyájan az ár és a hatalmas vízmosás mögé jutottak | a többiek átkerültek a partra és az alacsonyabb vízekre; | Csak Dipold nem: mert amint a mélység közepe felé közeledett | és (a víz) heves sodrától hánnya a zúgó habokat verdeste | óriás zombék, helyéből az ártól leszakítva | egyszerre a tutajra csapódik és az egészét maga alá kapja.“ (Az 1833. évi kiadásban a 114. lapon.) Hollý a könyv végén található jegyzetekben ezt a magyarázatot adja: „*Strmeň Wodi = filum fluminis*“,

¹ RÄSÄNEN figyelmét, úgy látszik, elkerülte (cikkében legalább nincs nyoma) a szavunkra vonatkozó előző szófejtő irodalom. Pótlólag ide iktatom: DANKOVSKY, Wb.; BUDENZ, MUSz.; MUNKÁCSI: Nyr. XII, 345; a törökségből VÁMBÉRY, MagyEr. 520.

² Hozzáértő szakemberekre maradna annak eldöntése, vajjon az ujj. Kasg. *jek* 'böser Geist', tör. Ibn Müh. *jek* 'Şeytan' (RADL.-nál is 'böse stb.' jelentésben) adatok összetartoznak-e az előbbi adatsorral.

a. m. 'a folyó ága, folyóág'. Műve szövegében 'folyóág' helyett a 'víz sodrá't írja metaforikusan, mintha ez folyóágként lenne beágyazva a folyó vizébe.

Ezzel a jelentéssel többé-kevésbé megegyeznek azok az adatok, amelyeket az OklSz. *kengyel* címszava alatt nyújt: 1339: Ad usque aquam *kengel* uocatam | 1330/1505: Ad aliud Stagnum *Zthremen* appellatum | 1509: Piscinas sew Stagna Thyztható Wethelewstho Balaser Bekathawa *Holthkengyel* et Horgastho nuncupata (*Holthkengyel* a. m. 'morotva').

A SEDLÁČEK, Snůška starych jmen (Praha, 1920.) 117 ezt olvassuk: „*Strěmen*, *Strěmen* hegy a Teplici sziklákban“ (Teplické Skály Csehországban). — ŠMILAUER, Vodopis starého Slovenska 459 pedig „Különféle tóalakok“ címszó alatt ezt írja: *strěmen*, *trěmen*, *kengyel*.
DANCZI VILLEBALD.

Parfüm. Nyelvünkben először származékai tűnnek fel: *parfümíroz*, *parfümírozott*, *parfümör*. 1790: „*Parfümírozva* vólt mind ruhája, 's teste. [Jegyz.:] **Parfümírozott*, teszi, a' ki magát fzagos kenetekkel, hasonló vizekkel bé keni feni, hogy jó fzag éreztessen testéről 's ruhájáról.“ FNót. 83 || 1790: „mint kapkodnak én rajtam a . . . kellemetes szűzek s mint mutogatnak egymásnak engemet, mikor tarka köntösömben *parfümírozott* fővel mellettek ellebegvén, irigységre indítom az ő megszégyénített szépségeket“ Csok: A pillangó és a méh II, 416 || 1790: [tréfásan:] „ . . . dohány *parfümírozta* ruháit“ Kazinczy: Orph. I, 181 || 1792: „ . . . az egézf Antichambre vagon *parfümírozva*, mikor nállam Dejour van“ Vers: SzerGy. 45 || 1793: „Párisbap a' leg-első *Parfümeurtól* fzoktam az effélét venni“ EJGy. I, 2: 213 || 1794: „(egy még el nem rontott kisasszonyról) Mint a konyhaszolgáló, se nem festi se nem *parfümírozza* magát. — [Jegyz.:] Ez semmi sem egyéb, hanem szagositó. Uram őrizz! — Hiszen olyan értékű leánya mint ő, a nélkül el nem lehet.“ Módi 231 || 1795: „Ez egy fzagos első gyanánt vala, mely a' levegőt *meg-párfumírozta*“ Sokf. III, 42 || i. h. 155 || 1802: „a franciáknál narder átaljában minden szagositást és *parfümírozást* jelent“ Csok. I. 206 || „Magaát *megparfümérozta* | A drága szerek | Által a berek“ Csok. II, 145. — Maga a főnév ritkábban jelentkezik; a viszony az igei származék és a főnév előfordulásának gyakorisága közt kezdetben körülbelül olyan, mint az átadó német nyelvben. 1792: „a' magyar egerek meg eszik a' legdelikátufabb *Parfüm*t, melylyet Frantziaorlzág valaha lzületni látott“ Vers: SzerGy. 45 || „Hol vette ezt a rettentő *parfümöt* mely minden egészséges orrot elnyomorít?“ KisfK.: Bajjal ment V, 311. — Kunoss szótározza először: „*parfüm* (parfum): illat; illatszere; *parfümür* (parfümeur): illatszerezs; √ készítő; *parfümíroz*: beillatoz; megillatoz; illatossá, illatozóvá tesz.“ Vö. még: MagySzót.; itt *parfümöz* is, nem csak *parfümíroz*; — KELB.³. Az újabban használt franciás-kodó *parföm* nincs szótározza.

Hogy kétségtelenül német közvetítéssel átvett szócsoporttal van dolgunk, egyrészt az ige -*íroz* képzője bizonyítja, másrészt *parfüm* szavunk jelentésének szűk köre. Mig a franciában a természetes, pl. virágillatokra is vonatkozik — régebben erős, átható szagú fertőtlenítő szerekre is —, és akárhányszor képes

értelemben használatos, addig a németben a tágabb értelemben vett 'illat' jelentése ritka, majdnem kizárólag mesterséges illatszeroldatot, esszenciát jelent; nálunk is, egy-két adatot nem számítva, az utóbbi értelemben fordul elő. ('Zamat, bouquet' jelentésben csak legújában s egészen elvétve találjuk.) — A bécsi nyelvből KARTNER szótározza (Zeitschr. f. hd. Maa. IV, 273), de már igen régen megvan német földön. Az igei származékra itt a XVI. század óta vannak adatok; első jelentkezései SCHULZ—BASLER, DFtWb. példái szerint olasz átvételre mutatnak: 1611: *perfümiert, perfumy* (Garzoni-nál 1641: *profumiert* és *Profumen* is, I. SANDERS, Wb., de ez magábanálló adat). Az olasz *profumare*, *profumo* alakok mellett az olasz nyelvjárásokban valóban nagyon elterjedt az összetétel előtagjának *per-* alakja, de mivel mind a spanyol félszigeten, mind Dél-Franciaországban — itt már a XIV. századtól adatokkal igazolva — az összetételen sokat szerepel a *per* praepositio (I. WARTBURG, FrzEtWb.), elsősorban tárgytörténeti okok teszik az olasz átvételt valószínűvé.

Az első valódi parfümöt; pézsmából és fűszerekből való illatszer alkohololdatát, a renaissance előtti Itáliában Mercurtio Frangipani állította elő, 1500 körül azonban már Franciaországé a vezetés az illatszerek készítésében;¹ ezt a szerepét mindmáig megtartotta. A szócsoport elterjedése, meghonosodása a német nyelvben is csak a francia *parfum* átvétele nyomán, a XVIII. század elején állt be; a XVIII. század folyamán még franciás kiejtéssel használatos.²

A parfümök igazi virágkora a XVII—XVIII. század; az illatokban ekkor kifejtett fényűzésnek azóta sem ismerjük mását.³ Ekkor keletkezik az illatos szépitővizek tömege, az Eau de Chypre, Eau de Concombre, a híres Eau de Cologne, — Versailles ilyen elnevezése: *la cour parfumée*. Pompadour asszony évenként félmillió livret költ esupán parfümre. Használata 1700 után már nemcsak a főrangúakra korlátozódik. Így van ez Németországban, s még inkább a közvetlenebbül francia befolyás alatt álló Bécsben (vö. pl.: [Rautenstrauch:] Schwachheiten der Wiener. 1784. III, 32; Alt-Wien V, 106). Noha a vevők mindvégig előnyben részesítették a francia árut, Bécsben már 1797-ben két nagyobb illatszergyár állott fenn, „für Parfumerie-waaren“ (I. Neuestes Gemähilde von Wien 79); magában a franciában a *parfumerie* szó csak 1802 óta van adattal igazolva.

Amikor a XVIII. század végén a francia forradalom véget vetett a parfümök ilyen mértékű használatának, a *parfüm* szó és származékai német földön, Bécsben már teljesen meghonosodtak. Nálunk ez időben terjednek el. Magyarosításukra S á n-

¹ H. HENNING, Der Geruch. Lpz., 1924.² 17 kk.

² Észak-Franciaországból az első adatok a XVI. századból, a parfüm-hegemonia kezdetének idejéből valók, ekkor még *perfumer*, *perfum* formában. B. II. WIND a szócsoportot olasz átvételnek tartja (I. WARTBURG i. h.), s ezt az új illatszerek olasz eredete, az olasz illatszerkészítés korábbi erős fellendülése valószínűvé is teszi. Kissé másként, de szintén olasz eredetűnek látja GAMILLSCHEG, EtWb., olasz mintára való utánképésnek HATZFELD—DARMESTER—THOMAS, DictGén.⁶

³ A. FRANKLIN, La civilité, l' étiquette, le mode, la bon ton du XIIIe au XIXe siècle. Paris, 1908. II, 41 kk.

dor István tesz kísérletet: 1808: „[Franciaországból] Sok hasonló ízű és nagyságú Buteliákban jön onnan Égettbor, Likőr és Szagos víz“ Sokf. IX, 26. (Ez a kifejezés különben már Faludi Nemes Asszonyában is előfordult, l. 14, s később a népnyelvben gyakori, pl. ERDÉLYI J. „Népdalok és mondák“ című gyűjteményében: „Mikor dáma lefekszik, | Szagos vízzel megmosdik“ II, 456). — A *parfüm* „illatszer“ megfelelőjét Helmecezy alkotta meg 1833-ban (vö. NyÚSz.). A *parfumerie* származék latinositott alakját: *parfumeria* Jókai használja „A kőszívű ember fiai“ című regényében (l. MLSz.; vö. MagySzót.²; MAGYAR Z., A magyarországi franciaság).

HARTNAGEL ERZSÉBET.

Hésdát. Van Torda-Aranyos megyében, közvetlenül a Tordai-hasadék mellett egy ma oláh lakosságú falu, melynek mai *Hésdát* neve régebben *Hosdát*, még régebben *Hásádát* alakú volt (l. CSÁNKI V, 361, 725). Nyilvánvaló, hogy ez nem egyéb, mint a *hasad* igének *-at (-et)* képzős származéka, e képzőnek azzal a változatával, melyet egyebekben kívül a közismert (*sza-kad:*) *Szakadát* helynéven is észlelhetünk. Hogy pedig hogyan lett e szónak egykori *Hásádát* hangsorából végül *Hésdát*, erről a következőket mondhatjuk.

1. A legfiatalabb *Hosdát* > *Hésdát*-beli *o* > *ë* változás az *á* hátraható hasonító (illabializáló) hatásának a következménye, mint pl. a köznyelvi *R. Csortán* > *Csértán* (RÁSONYI: MNy. XXII, 133), (*R. Aszlár* >) *R. Oszlár* > *Észlár*, (szláv *stgaro* > *R. uszturgár* >) **osztorgár* > *R. észtergár* (:*észtergályos*), (*hord:*) **horád* ('lassanként el-hordogatja hazulról a vagonát') > *hërdál*. (*R. Hárnád* >) *R. Hornád* > *Hërnád*, *kunyorál* > *kunyerál* és a *N. bojterján*, *csëddlatos*, *dërzés*, *hërgászni*, *vësárnap*-féle esetekben. (L. erről HORGER, MNyj. 195. §.)

2. A *Hosdát* alak korábbi *Hásádát*-ból való (vö. a hunyad-megyei *Hosdát* helynévnek ilyen régibb alakját: CSÁNKI V, 96) és az *á* hátraható elhasonító hatásának következménye (l. erről HORGER, MNyj. 199–200. §), mint pl. a *Bogát*, *bogrács*, *Borbála*, *Domján*, *forgács*, *hombár*-féle esetekben.

3. A *garaboncsás*, *kalokány*, *Madocsány*, *markotányos* (valamint a *Bagota*, *Kalocsa*, *kaloda*, *Szent-katolna*, *katona*, *Magdolna*, *malozsa*)-féle esetek azonban azt bizonyítják, hogy az *á* csak a közvetlenül megelőző szótag *á* hangjára gyakorolt elhasonító hatást. Ezért tehát a legrégebb *Hásádát* helyébe is csak **Hásodát* léphetett. De ebből a kétnyíltszótagos hangtörvény hatása alatt csakhamar szabályosan *Hásdát* lett s ebből a fentebbi 2. pont alapján ismét *Hosdát*, mint pl. a *Bárubás* > **Báro-bás* > *R. Bãrbás* > *Borbás*, *R. Dãmárád* > **Dãmorád* > **Dãmrád* > *Dombrád*, *R. kãlãmár* > *R. kãlomár* > *kãlmár* > *R. kolmár* (> *N. kómár*), *R. Pãnyãvádi* > **Pãnyovád* > *Pãnyvád* > *Ponyvád*-féle esetekben.

Bizonyára ugyanilyen eredetű a szolnok-dobokamegyei *Hésdát* helynév is, bár ennek bizonyítására nem állnak rendelkezésünkre nyelvtörténeti adatok. De már egészen más eredetű Kolozsvár egyik külvárosának *Hóstát* neve. (l. erről MELICH, DLw.).

Bitó. Bibó. Többféleképpen próbálták már magyarázni *bitó* főnevünket, de ezek a magyarázó kísérletek az EtSz. szerint mind elfogadhatatlanok, s nekem is teljesen ez a nézetem.

Mi városlakó magyarok csak a költői nyelvből ismerjük ezt a szót, ahol a nagyon is prózai *akasztófa* helyettesítésére használják, de régibb nyelvünkben és a nép nyelvében általában '(különbféle célokra, tehát egyebek közt akasztásra is használt) oszlop' a jelentése (l. EtSz.). Ezen alapjelentése miatt azt hiszem, hogy nem egyéb mint a *bot* főnévnek nagyító -ó (-ő) képzős származéka.¹ A **botó* > *bitó*-beli *o* > *i* hangváltozás olyan elhaso-nulás, mint amilyenre nemrég (MNy. XXXV, 44) a *gyimbor* szó etimológiájával kapcsolatban idéztem jó néhány példát. És nyilván azonos ezzel az 'oszlop' jelentésű **botó* > *bitó* főnévvel a *Bitó* (régiesített írásmóddal: *Bittó*) családnév is. Ez eredetileg egyes magas termetű (vö. *égimeszelő*) vagy esetlen mozdulatú (vö. *fajankó*) emberek gúnyneve, majd megkülönböztető neve lehetett, s csak akkor vált családnévvé, mikor a hangsorában végbement *o* > *i* változás miatt eredeti jelentése és a *bot* szóval való kapcsolata már teljesen el volt homályosodva. Megerősíti ezt a származtatást az a körülmény is, hogy e családnév feltételezett alapszavából, a *bót* főnévből is lett az ó-magyar korban *Bot* személynév, majd (régiesített írásmóddal: *Both*) családnév és helynév (pl. *Botfalva*, *Botháza*), s ugyanígy, de más kicsinyítő-képzőkkel: *Botond* szn., *Botka* esn. és *Botos* hn.

A *Bitó* családnév eredetének felismerése után rögtön megvilágosodott előttem a *Bibó* családnév eredete is, amin régebben már sokszor, de mindig hiába törtem a fejemet. (Mert hogy nem lehet azonos az 'iszom' jelentésű latin *bibo* igealakkkal, aminek a fehér asztal mellett egyszer-másszor magyarázni próbálták, azzal mindig tisztában voltam. Ilyenféle igealakból ugyanis egyetlen egy esetben sem lett családnév.) A *Bitó* családnév eredetéhez hasonlóan a *Bibó* családnév sem egyéb, mint a R. *bob* (> *bab*) főnévvel azonos ó-magyar *Bob* személynév becéző -ó (-ő) képzős (tehát 'babocska' jelentésű) **Bobó* származékának alakváltozata, és etimológiailag azonos a *Babó* családnévvel: az eredeti **Bobó* alakból egyfelől a fentebbi elhaso-nulás következtében *Bibó* lett, másfelől pedig a szabályosnak mondható *o* > *a* > *á* változás következtében *Babó*. Ugyane R. *bob* > *bab* főnévnek más kicsinyítőképzős származékain alapuló ó-magyar személynévekből való még a *Babics* családnév és a *Boba*, *Babócsa*, *Babod* ~ *Babot*, *Babos*, *Babsa*, (R. *Baboc* >) *Babuc* helynevek is.

Arra a kérdésre, hogy miért neveztek el az ó-magyar korban egyes gyermekeket 'bab' vagy valamely kicsinyítőképzővel 'babocska' jelentésű szóval, első pillanatra az juthatna eszünkbe, hogy kistermetű fiúkat tréfásan ma is *Babszém*-nek szoktak nevezni.² De ennek az elnevezésnek, úgy látszik, mélyebb oka van. Feltűnő ugyanis, hogy pogánykori személynéveik közül a

¹ Teljesen ugyanilyen eredetű a 'kis gyermek feje' jelentésű *botó* tájszó is (ez az EtSz. szerint dajkanyelvi eredetű volna), csak hogy *bot* szavunknak nem mai köznyelvi 'baculus, Stab', hanem régibb 'bunkó' jelentésén alapul (l. erről HORGER: SzegFüz. II, 52).

² Vö.: 1211: *Bobzem*, udvarnok neve; 1520: Demetrius *Babzem* (OklSz.).

növényvilág körébe kizárólag csakis olyanok tartoznak, melyek eredetileg növényi magtermések voltak. Ilyenek a *Bab* néven és származékain kívül: *Árpa* és *Árpád*, *Bogyó*, *Bors* és *Borsod*, *Buza* és *Buzád* (\sim *Buzát*), *Kökénd*, *Kölesd*, *Mag* és *Magod*, *Makk*, *Mohar*, *Som* és *Somod*, *Somogy*, *Somos*, *Zab*. A pogánykori magyar névadásnak e feltűnő módját KERÉNYI egy rendkívül érdekes tanulmányában (MNy. XXVII, 94 kk.) tudvalevőleg abból az ősrégi korból való hagyományok magyarázta, mikor őseink a gyermeket még olyanféle dolognak tekintették mint amilyen a hüvelyéből kipattant mag, s (nem tudva még, hogy mi okozza a nő megtermékenyülését, mint ahogy számos kezdetleges műveltségű nép ezt még ma sem tudja) valamely a nő által megevett, de véletlenül meg nem emésztődött mag fejleményének tartották.

HORGER ANTAL.

Lőcse. A név eredetét legutóbb M.[ELICH] J.[ÁNOS] vizsgálta. Szerinte a név egy ó-magyar *Leücsa* személynévből származik, amely a *Lőrinc*, ó-magyar *Leürenc* személynévek *-csa* képzős becealakja (MNy. XVII, 188). E magyarázattal szemben azonban ŠMILAUER (Vodopis starého Slovenska 397) rámutat arra, hogy a város tót neve: *Levoča*, e megfejtésnek bizonyos nehézségeket támaszt. Egy kéttagú névnek ugyanis (*Leü-csa*) a tótban is kéttagú (**Lev-ča*) és semmiesetre sem háromtagú alak felelne meg. ŠMILAUER tehát a *Lőcse* \sim *Levoča* helynevet egyelőre az ismeretlen eredetűek közé sorolja.

Mindenek előtt rá kell mutatni arra, hogy a *Lőcse* név egyúttal a Hernádnak azt a baloldali mellékvizét is jelölte, amely Lőcse város mellett elfolyik: 1263/1278/1424: „super fluvium *Leucha*“ (SZENTPÉTERY, KritJ. 414). Mivel pedig a patakok és a mellettük fekvő helységek azonos neve esetén — különösen a legrégebb időben — legtöbbször a pataknevét az eredeti, feltehető, hogy a mi esetünkben is a pataknevét az elsődleges, és a vízről kapta nevét a mellette fekvő város. Ebben az esetben pedig az ó-magyar *Leucha* pataknevét egy szláv (ó-tót) **Lěvoča* alakból magyarázható, amely a *lěv*, *lěva*, *lěvo* 'bal, baloldali' szóból alakult. A név jelentése tehát 'baloldali víz, baloldali patak' volna.

Folyóvizeknek ilyenfajta elnevezése nem tartozik a ritkaságok közé. A Rima folyó egyik baloldali mellékvizének, a *Balog*-nak 1244/1410-től jelentkező (HazOkm. VIII, 43) nevén kívül számos példát találunk szláv területen is. Hogy csak néhány példát említsek, szláv *desna* 'jobboldali' szóból való: *Desna*, a Dnjeper mellékvize és *Desná*, a Kamenice mellékvize Csehországban (SCHWARZ ERNST, Die Ortsnamen der Sudetenländer 185); valószínűleg idetartozik a *Dézna*, a Fehérkörös jobboldali mellékvize (első adat a mellette levő *Dézna* várra: 1318: AnjOkm. I, 474; vö. KNEZSA: Szent István-Emlékkönyv II, 414). Ilyen *Lěva*, a Vardar mellékvize (KĀNČOV, Orohidrografija na Makedonija. Plovdiv, 1911. 21). Nyilván eredetileg pataknevek voltak a következő szerb-horvát helységnevek is (Boszniában, Macedóniában és Ó-Szerbiában): *Desna Reka*, *Desne*, *Desnica*,

Desnjak (Imenik-Registar naseljenih mesta kraljevine Jugoslavije II, 310); *Lijeva Reka, Leva Reka* (i. m. II, 599, 608).

A tót *Levoča* névnek majdnem pontosan megfelelő nevet a régi szerbben találunk. István szerb királynak a zsica kolostor javára írt adománylevelében a zsupák nevei között említ egy *Lěvoča* nevűt is (ÁrpÚjOkm. I, 364–5). Ennek a zsupának a neve különben 1198–1199-ben még *Lěvūce* alakban is előfordul (ÁrpÚjOkm. I. 352). Ma *Levač*, illetőleg *Lijevač*, egy vidék neve Dél-Szerbiában (HASz. VI, 85). Tekintettel arra, hogy az ó-szerb zsupák legtöbbször folyók után kapták a nevüket (vö. pl. az 1222–1228-i oklevél zsupáit: *Krušilnica, Morava, Boruče, Lepe-nica, Bělīca, Lugom'a, Rasina, Jelšanica*), nagyon valószínű, hogy eredetileg ez is folyónév volt.

Az *-oča, -oča* (<*ok-ja, *-ok-ja) képző ritka ugyan, de nem ismeretlen; vö.: lengyel *Lubocz, Lubocza* hn.-ek (KOZIEROWSKI, *Badania nazw geograficznych* II, 403) | *Dobrocznia* patak (i. m. 175) | szerb-horvát *Crnoča* hn. (Imenik-Registar II, 1088) | *Dragočaj* (<*Drag-oč-aj) (i. m. 365) | *Miroč* (i. m. 691) | *Radoč* (i. m. 877) | *Vodoča* (i. m. 176 stb.).

Az ó-tót **Lěvoča* > ó-magyar **Leuċsa* > *Lejċsa* > *Lejċse* fejlődés teljesen szabályos. A német *Leutschau* alak, mint MELICH is hangsúlyozza (i. m.), valószínűleg a magyarból és nem a tótól van átvéve.

KNIEZSA ISTVÁN.

Szőnyeg. LAZICZIUS GYULA (MNY. XXXV, 22–6) fejtegetéseit néhány tárgy történeti adalékkal szeretném kiegészíteni.

Szőnyeg névvel a régiségben többféle olyan szövött anyagú terítő-takarófelét illettek, amely valaminek a befedésére, letakarására szolgált. „Egy kerekded selyem szőnyeg“ 1626-ban említetik (RADVÁNSZKY, *Családélet* II, 247), az 1647: „asztalra való at-lacz szőnyegh virágokkal selyemmel varrott“ (i. h. 296) pedig kétségtelenül selyemalapon való virágmintás himzésű terítőt jelent. Hasonló jelentésű az Esterházy Pál herceg fraknoi ingói közt 1654-ben felvett „virágos selem szőnyeg, fekete selem roj-tokkal“ (*GazdtörtSz.* X, 173), valamint a Rákóczi-féle ingók közt 1688-ban leltározott „arannyal és ezösttel varrott asztalra való szőnyeg“ is, úgyszintén az ugyanott szereplő „régii bársony és arany szőnyeg“ (RADVÁNSZKY i. m. II, 386). Jellemző egy 1675-ből való kolozsvári feljegyzés: „Négy jó fejjér szőnyegeg, háma ezókás; negyedik tudgya az, ki szötte, mit szött belé“ (Keresztény Magvető XLVIII, 169). Hasonló jelentésben alkalmazzák egy évszázaddal később, 1789-ben Torockószentgyörgyön: „A pap ülő székít bé vonatta ... egy barázdás és elegyes virágokra szött len fonálból és szörből való szőnyeggel.“¹ „Van a prédikáló széken kék selyem materiából készített szőnyeg, körül kék selyem rojtal meg ékesítve, belől meg bélelve“ Torockón, 1789-ben. „Prédikáló székre való zöld tafota, arany csipke körüllette“ a „Szőnyegeg“ között említetik Kövenden 1788-ban. Ugyane ro-

¹ Ezen adatot, valamint az itt közölt, forrásmegjelölés nélkül való többi adatot KELEMEN LAJOS volt szíves az erdélyi unitárius egyházak régi canonica visitatiois jegyzőkönyveiből kijegyezni és átengedni.

vatban említi egy másik leltár Komjátszegen 1788-ban: „A prédikáló szék boritékja, négy szélből álló zöld posztó, sárga perémmel környül vétetve.“ Határozottan szövet- vagy selyemféle anyagból való terítő lehetett a „tarka fejer skarlat szőnyeg“ is 1610-ben (RADVÁNSZKY i. m. II, 141), mégpedig fehér alapon más színű mintázattal. A mintás, díszített takaróktól, terítőktől, *szőnyegektől* való megkülönböztetésül alkalmazhatták a XVII. században a *paraszt szőnyeg* megjelölést a sima és egyszerű kivitelű terítőkre, takarókra (RADVÁNSZKY i. m. II, 325, 342, 345). Az erdélyi unitárius egyházak jegyzőkönyveiben többször találkozunk a *csegezi szőnyeg* kifejezéssel: Szind 1788., Tur 1788., amin bizonyára Csegez községben készült, szőtt, festékes, vagyis székely szőnyeget kell értenünk. *Székely szőnyegektől* egyébként Sinfalván 1788-ban vétetnek leltárba. Ugyancsak ilyen lehetett az „elegyes szövésű, tarka csillagos szőnyeg“ Szind, 1788. A *szőnyegektől* rovatában említetik „Egy, tarka vulgo *Festékes* a' Temp-lombéli Asztalon álló“ Kökös, 1789., és ugyanilyen címszó alatt van bejegyezve „egy tarka vulgo *Festékes*, az Ur Asztalán szokott állani“ Kálnok, 1788.

Említésre méltóan gondolom végül, hogy a hódoltság idején nagy számban hozzánk került esomózott kisázsiai szőnyegektől mellett a szövött szőnyegeket is *szőnyeg* névvel nevezték. 1688-ban a Keleti Társaság által a Dunán Komáromba szállított áruk között szerepel „119 drb szőnyeg vulgo *Killiny*“ és „1 szőnyeg vulgo *czafrang*“ azaz 'terítő, takaró' (GazdtörtSz. VII, 196). I. Rákóczi György 1640-ben Gyulafehérvárról írja feleségének, hogy portai állandó követe most itt van, „örömet megmutatnám az arany fonállal szőtt szőnyeget,“ — írja — „ha találna olyant, hozatnék vagy 4, ketteit jó volna császárnénak küldened édesem“ (MonHungHist. I. oszt. Okmánytár, XXIV, 62). Az utóbbiakon kétségtelenül a perzsiai eredetű úgynevezett lengyel szőnyegek típusába tartozó (nem 'g e w e b t', hanem 'g e w i r k t') szőnyeget kell értenünk.

Mint a fentiekből kitűnik, a *szőnyeg* elnevezést a XVII. és XVIII. században is alkalmazták még szövött anyagú terítőkre, takarókra. Feltehetően tehát, hogy XVI. és XV. századi adataink is ilyen értelemben használták, s hogy az elnevezés az anyagról vívódott át a funkciót teljesítő tárgyra.

PALOTAY GERTRUD.

NYELVMŰVELÉS.

Pintér Jenő: Magyar iparosok nyelvvédő könyve. Férfi iparágak I—II. Női iparágak. Bp., 1939. 16°, 96 + 80 + 56 l.

A magyar nyelvvédő mozgalomnak egyik fontos feladata a nyelvünkben burjánzó fölösleges idegen szavak irtása. Köznyelvünkben is, mégpedig minden szintjén — sajnos — fölös számmal nyüzsögnek ezek az élősdiek, de ha a mesterségek nyelvébe tekintünk, az elénk táruló kép valósággal ijesztő. A XVI—XVII. századbeli összeírásokból, leltárakból, hagyatéki jegyzőkönyvekből stb. tudjuk, hogy e korban a magyar iparos szer-

számaikat, anyagait, készítményeit túlnyomóan pompás csengésű magyar szóval nevezte, s kedvezőbb körülmények között a magyar mesterségek bőséges, ma már sok esetben meg sem értett, sőt meg sem fejthető szókészletet önthettek volna a magyar nyelv kincsesládájába. Ám a következő századok alatt városaink nagymértékű elnémetesedésével legtöbb iparágunk műnyelve is idegenné, németté vált.

A magyar nyelvi öntudat újraéledése és megizmosodása óta megpróbálták ezen a helyzeten, legalább részben, segíteni. Sajnos, e kísérletek jobbára meddők maradtak, bár a XIX. század második felében, majd főként századunk elején nem egy iparág magyarító szakszótára látott napvilágot. E művek azonban részben már elavultak, részben vagy terjedelmük vagy egyéb okok miatt éppen az érdekeltekhez már a maguk idejében sem igen jutottak el. A közérdekű nyelvészeti és nyelvművelő folyóiratok sem hanyagolták el ezt a kérdést, hiszen ismételtlen köztöltek kisebb szójegyzékeket, sőt az egyes iparágak szaklapjai is többször foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Mind máig hiányzott azonban egy olyan, könnyen kezelhető, lehetőleg sokaknak szóló és mindenkinek hozzáférhető munka, mely a mesterségnyelvek idegen elemei helyett megbízhatóan jó és a gyakorlatban is használható magyar szavakat és kifejezéseket nyújtson.

E hiányon óhajtott segíteni PINRER fentjelzett három kis kötete, mégpedig teljes sikerrel. Örömmel tehetjük hozzá, hogy mind a napisajtó, mind az ipari szakfolyóiratok elismerő ismertetései jogossá teszik azt a reményt, hogy ezúttal nem a pusztában kiáltó szó sorsára jut a jószándék. — E könyvek a kerécsékek, művirágkészítők, fazekasok, porcellángyártók s még néhány jelentéktelen iparág kivételével úgyszólván minden mesterség idegen eredetű műszavainak megfelelő magyarításait tartalmazzzák (a bányászat, a hajózás, a közlekedés stb. valószínűleg külön kötetet fog kapni), mégpedig oly módon, hogy a több iparágban honos közös műszavak mindenegyes kötetben föl vannak véve, és így egy-egy kötetecske azokra a mesterségágazatokra, amelyeknek szókincsét fölöleli, teljes zárt egészet alkot, s a többi kötet megszerzését nem teszi szükségessé.

Mindenegyes kötetet „Hogyan írjunk” címen néhány (mindegyikben ugyanazon) megszívlelendő fogalmazási szabály vezet be. Ha e szabályok nem is mind általános érvényűek, s szűkszavú fogalmazásukban nem is állják meg mindig egészen a helyüket, itt védhetők, sőt helyükönvalóknak nevezhetők, mert gyakran előforduló hibáknak akarják határozott tilalmukkal elejüket venni, s másrészt a könyv szűkreszabott terjedelme úgysem enged meg e különben is csak ízelítőnek szánt pontok részletesebb, magyarázó tárgyalását.

Ez első lapok után, még mindig bevezetésképpen, a köznapi beszéd néhány leggyakoribb és leggyakoribb magyartalanságát szedi a könyv csokorra „Hibás kifejezések” című fejezetében. Ennek ideiktatása nagyon jó gondolat volt, e szűkszavú gyűjtemény igen hasznos és helyénvaló ilyen természetű munkában; a válogatás gondos és ügyes. Egy példamondata azonban nem szerencsés: „*Helytelen*: Figyelmeztetek, nehogy lépne

menj. — *Helyes:* figyelmeztetek, hogy lépre ne menj.“ Véleményünk szerint mind a két mondat helyes, csak egészen különböző hangulati értékű; azonkívül az első végére fölkiáltójel kellene.

E bevezető fejezetek után következik az egyes kötetek tulajdonképeni tárgya, a mesterségszó-jegyzék magyarítása. Ezt a szerző különféle szakiskolák közreműködésével s bizonyára az eddigi irodalom alapos figyelembevételével állította össze. E gyűjtemények igen gazdag, bőséges anyagot nyújtanak. Természetesen teljes szótár nincs, még kevésbbé teljes szójegyzék, s így lehetetlen volna e kis műtől azt követelni, hogy kivétel legyen. Nem egy idegen szó azért maradhatott ki, mert a szerző az esetleg ajánlott vagy rendelkezésre álló magyar kifejezést egy vagy más szempontból nem találta megfelelőnek, egy-kettő pedig azonfelül elkerülte a figyelmét, mint pl. taláalomra jegyezve föl: *lezena: takaróléc, etamin: szitaszövet, szitavászon, nutria: hódprém, gleichni: faleggen, gusz: öntet* (pl. csokoládé ö.), *satíroz: árnyal* stb.

A szótár csak szavakat és e szavak magyar egyenértéke-seit adja, kifejezések, példamondatok nincsenek benne. Bármennyire elhibázottnak tartjuk is általában a példa nélkül föl-tálalt szógyűjteményeket, s bármennyire szerettük volna ebben az esetben is mi, a tárgyalt mesterségeken kívül állók, nagyobb okulásunkra, ha a szerző egy-egy példával megvilágította volna egyik másik kifejezés értékét, használatát, vagy egy-egy meg-jegyzéssel legalább jelezte volna, melyik magyar megfelelés milyen iparágban használható, be kell látnunk, hogy ez esetben a szerzőnek igaza volt, amikor megmaradt a vázszerű szófelo-sorolás kereteiben. Az ilyen könyvecskének, hogy elterjedhessen (már pedig elsősorban ez a fontos, ha a könyv jó), olcsónak vagyis kisterjedelműnek kell lennie; a szakember, ha azonfelül magyar anyanyelvű, rögtön ki tudja választani nemcsak azt a magyar kifejezést, amelyik beleillik az ő mesterségébe, hanem azt is világosan érzi, milyen mondatbeli összefüggésben hasz-nálható az ajánlott magyarítás. Persze az avatatlant sokszor zavarba hozza a kimerít rövidség. Pl. a szótár ezt a nyomdász-műszót: *abstand* így magyarítja: *távolság*, s ez nagyjában helyes is. Persze, ha azt hallja az ember, hogy „ez a betűfajta nincsen *abstandban* amazzal”, hiába helyettesíti be a *távolság* szót, a mondatnak nem lesz értelme, a szakember azonban e mondat hallatára rögtön megérti, hogy 'a két betűfajta nincsen szintben egymással', 'nem azonos szintű'. De hát ezek a könyvek nem a mesterségben avatatlanok számára készültek.

Az ajánlott magyarítások általában megfelelők minden lényeges szempontból: a helyes magyarság, a műszói pontos-ság és kifejezőerő szempontjából, s a mellett jobbra elég könnye-dek. Egy pár itt ajánlott magyarítás meg épen kitűnő, így *celofan: üveghártya, órdövr: izelítő, papírmasé: papírgyurma, brizli: ikráshús* stb. Mások talán első pillanatra furcsáknak, szokatlanoknak, nem egészen pontosaknak látszanak, azonban, ha forgalomba kerülnek, hamarosan magukra fogják szedni azo-kat a jegyeket, amelyek esetleg még hiányoznak belőlük, így ha elterjed a *delén: gyapjús, koktél: gyöngyital, epizkoposz:*

rávilágító és sok más, el fogják veszíteni látszólagos félszességüket vagy pontatlanságukat.

Az ilyen természetű magyarítások, addig, amíg az idegen szó is él, vagy legalább is addig, amíg el nem terjedtek, nem tekinthetők véglegeseknek. A jónak ellensége a jobb, s minden egyes új kiadásnak gazdagabbnak, tökéletesebbnek kell lennie a réginél. Minden magyar embernek kötelessége, hogy jóindulatú bírálattal vegye a kezébe e köteteket, s ha valamit javítani, másítani vagy törölni valónak ítél, a szerző tudomására hozza.

A mi bíráló megjegyzéseink igen kicsire zsugorodnak. Elsősorban azt tartjuk, hogy néhány kiirtandónak jelzett idegen szót, mint teljesen meggyökeresedettet, magyaros szint és zamatot kapottat ki kellene hagyni a gyűjteményből. Ilyen pl. a vitatott eredetű *cíha*, a német-latin-görög *lekvár*, a német *seftel*, a balkáni, valószínűleg oszmán-török *píte*, a szláv *abrosz*, melynek 'asztalterítő' magyarázata amúgy is helytelen, hiszen a két szó lényegesen mást jelent, a német *krumpli* és még egy-néhány.

Néhány esetben az ajánlott magyar szót nem tartjuk megfelelőnek, mert mást jelent, mint amit helyettesíteni akar, és így félreértésre adhat alkalmat. Így pl. *aszpik* nem azonos a *kocsonyá*-val (talán *üvegkocsonya*, *színkocsonya*); a *dekatirozás* nem *avatás*, hanem a szövet fénytelenítése; a *dzsem* nem *gyümölcskocsonya* (ez jó magyarítása a *zselé*-nek); *endliz* nem annyit jelent mint *beszeg*; a *lóden* egyáltalában nem *daróc*; a *gratinírozra* nem szerencsés a *pirosra süit*; *posíroz* nem *lepárol*, hanem *beüt*, *bever*; a *sóder* nem azonos a *kavics*-csal (inkább *murva*, azaz durva fövény, kavicsal keverve); a *matrac* nem *ágybetét*, hanem *derékalj*; a *bész* nem *elefántcsontszínű* vagy *természetes-színű*; a *zsilett* nem akármilyen *borotvapenge* stb.

Néha a megadott magyar kifejezés nagyjában helyes, de talán jobb is akadna, vagy egyes árnyalatokra más kifejezést is fel kellene említeni. Pl. *angin*: *tolttok*, *párnatok*, *párnahuzat* többféleképpen is félreérthető, helyesebb volna *párnavászon* vagy méginkább *bőrvászon*; *frottírszövet*: *dörzsölőszövet* mellett legalább meg kellett volna említeni a *frottírvászon*, *-kendő*: *bolyhos vászon*, *kendő*, *törülköző* kifejezéseket; a *bordúr*: *szegély*, *keret* mellé oda lehetett volna tenni: *szegély*-, *keretdész*, *-minta*; a *dizskré*-hez nemcsak az *izléses*, *szerény*, de a *halkszavú*, *nyugodt*, *nem rikító* is odakívánkozik; a *drukkol*-nak *szorong* jelentése mellől kár volt elhagyni a sportnyelv kitűnő *szurkol*-ját; *feminin* nemcsak *asszonyi*, *asszonyos*, de *nőies* is; *filé* nemcsak *bélszín-szelet*, de mindenféle *hússzelet*, pl. májfilé, borjúfilé (mészárosnyelven 'vesepecsenye', de vendéglősnyelven 'szelet'); *flitter*: *fémpikkely* igen jó, de kár megvetni a magyar nép *ragyogó* szavát; a *sopf*: *bübos haj* mellett inkább *hajkoszorú*, *hajbóbita*; *raszti*: *késpalló* vagy inkább *késbak*; *roti*: *sült* mellől kár elhagyni a *pecsenyét* (vagy ez már kihalóban van?); *stricli*: *fonott kalács* helyes, de épp oly jó a népies *fonottas*; *vájdling* nemcsak *mosogató edény*, *mosótá*, a gyáruk *medencé*-nek hívják, ezt kár mellőzni; a *pfandli*: *hosszúnyelű lábos* mellett is igazán ott maradhat a *serpenyő* stb.

Néhány magyarítás olyan hosszú vagy nehézkes, hogy

helyettük okvetlenül megfelelőbbet kell keresni, mert ezek sohasem fogják az idegen szót kiküszöbölni, így pl. *klos*: *harangalakú kalap*; *frit*: *rántott burgonyametélt* (ami teljesen hibás, mert sem nem rántott, sem nem burgonyametélt); *allonzs*: *hosszított álhaj*; *dömping*: *áron alúl eladás, árak leszorítása* (egy másik kötetben ajánlott *rohamár, halmazár* talán furcsa, de azt hisszük, mégis több esélye van); *lűszter*: *fényszövet, tükrös* (a *fényszövet* szó hangulata sehogy sem vág ahhoz, amit jelöl); *automata*: *önműködő gép*; *raglán*: *vállbaszabott kabát*; *pullover*: *kötött kabát vagy mellény* (egyik sem), *szotiroz*: *kevés zsírban pirít* (a legtöbb esetben *pirít* maga elég) stb. E kifejezések helyett mi sem tudnánk megfelelőbbet ajánlani, de keresni kell s csinálni lehet. Vagy egyes esetekben talán még jobb volna szétneézni a népnyelvben meg a régi magyar nyelvben; ezeknek kimeríthetetlen tárházát a nyelvművelők úgy hisszük, eddig nem részesítették kellő figyelemben. (Pedig még a jassznyelvtől is lehet tanulni.) — A *néger* helyett így talán helyesebb volna a régi *szerecsen* szó használata, *anyag* helyett a népnyelvi *kelme*, valahányszor szövött holmit jelent stb.

Mindezek az akadémikuskodások persze csak így halmozva látszanak számottevő kifogásoknak. Elszórva a kötetek gazdag anyagában e pár példa eltörpül a nagyszámú helyes talpraesett és, már amennyire mi avatatlanok meg tudjuk ítélni, ipari szempontból is kifogástalan magyaráítás mellett. Reméljük, hogy mindazok körében, akiknek a magyar nyelv ügye csak egy kiesít is szívükön fekszik, a lehető legkedvezőbb fogadtatásban részesül e mű, és rövid idő alatt számos, mindig gyarapodó és tökéletesülő új kiadással fogja nyelvünk és magyarságunk szent ügyét szolgálni.

PINTÉR három kis magyarosító könyve nemesak a nyelvművelő, de a nyelvész számára is rendkívül becses gyűjtemény. Hatalmas, méltán kiirtásra ítélt szóanyaga a nyelvészt más szempontból ugyan, de szintén érdekli. Az a föltétlenül szerencsés gondolat, hogy ezeket az idegen műszavakat mindig a jelenlegi magyarországi kiejtés szerint következetesen magyar hangjelöléssel jegyzi fel a szerző (minden túlzás nélkül, nem fonetikus pontosságra törve, ami fölösleges), nagy szolgálatot tesz a jelen, de főként a jövő hangtörténésének. Meglepő az is, hogy egyes idegen szavak mennyire más jelentéssel szerepelnek a magyar mesterségnyelvekben, mint az átadó nyelvben, pl. *sefödoran*: *felszolgáló pincér*, *sinjon*: *vendégfonat, fürtcsomó* (konty), *ben meri*: *vízátaroló* (gőzön, forró vizen való melegítés), *metrdotel*: *szállodafőnök* (kb. főpincér), stb. — Aki a mai magyar nyelv idegen elemeivel bármely szempontból foglalkozni akar, az PINTÉR három nyelvvédő könyvében nélkülözhetetlen segéd-eszközhöz jutott.

BÁRCZI GÉZA.

Öskeresztény. A zsidótörvénnyel kapcsolatosan új helyzetek keletkeztek a hazai társadalom életében, a törvény új kategóriákat és fogalmakat teremtett; mi sem érhetőbb tehát, mint hogy az új helyzetek és fogalmak új szavakat szültek. Eggyel közülük hamarosan perbe kell szállni, nehogy polgárjogot kapjon: az *öskeresztény* ez.

Az új magyar használat szerint ez a szó olyasvalakit jelölne, akinek eredeteiben nincsen semmi, ami a zsidósággal kapcsolatba hozható; nyilván valami, a hazai viszonyokra alkalmazott változata ez a birodalmi-német „árjá”-nak.

Nos, *őskeresztény* nem ezt jelenti, sőt — ha elemzés alá vetjük — éppen az ellenkezőjét, jó lesz tehát csinján bánni vele. A történelmi terminológiában *őskeresztény* a korai kereszténységnek ama korszakát jelöli, mely Jézus Krisztus halálától az apostolok haláláig, újabb egyháztörténeti beosztás szerint a II. század közepéig terjed, lényegileg tehát egybeesik az úgynevezett „zsidó-keresztény” korszakkal, vagyis azzal a szakasszal, melyben a keresztények származásukat tekintve éppenséggel — zsidók voltak.

Mivel alig hihető, hogy az az „őskeresztény autószakember”, aki magát ilyenként hirdeti a fővárosi napilapokban, azt akarná magáról közölni, hogy zsidó, helyes lesz az *őskeresztény*-t meghagyni az egyháztörténet műszavának és valami más szóval jelölni, amit jelölni akarunk. BCH.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Üstökvonás. Korláth István, Szendrő kapitánya írja 1607. november 28-án a felsőmagyarországi királyi biztosoknak, Forgách Zsigmondnak és Dóczy Andrásnak, hogy nagy hiba volt átengedni a föllázadt hajdúságot a Tiszán, s még nagyobb hiba, hogy még most sincs intézkedés ellenük, pedig számuk naponként szaporodik. A veszedelem elhárítása végett vagy szép szóval, egyezkedéssel kell a hajdúságot mihamarább kiengesztelni, „*vagy üstökvonással keményebben kellene ehöz látni*”. (Sajátkezű eredeti Orsz. Levéltár, kamarai lt., Missiles). — Vö. NySz. III, 1244.

Ugordó. Mátyás főherceg 1608. április második felében indult meg sereggel bátyja, Rudolf császár-király ellen, hogy őt a magyar, osztrák és morva rendek kívánsága értelmében a magyar koronáról s az osztrák és morva birtokokról való lemondásra bírja már akár tárgyalások útján, akár fegyveres erőszakkal. De tárgyalnia is császári bátyjával csak magyar, osztrák és morva főhívei útján lehetett. Megparancsolta hát a nála járt Thurzó Miklósnak, hogy bátyját, a nagytekintélyű Thurzó Györgyöt, aki egyébként is a magyar csapatokat volt Mátyás mellé vezetendő, sürgős tanácskozás végett azonnal küldje hozzá. — Thurzó Miklós 1608. április 18-án bő szóval közli Thurzó Györgyhöz írott levelében (sajátkezű eredeti Országos Levéltár, Thurzó-akták fasc. 73, no. 13) a főherceg parancsát és e parancs okait, s a maga részéről még hozzá teszi, hogy: „felette igen szükséges vóna az Kegyelmed ott való létele, mert szintén *most vagyunk az ugordóján, most válik el dolgunk*.” — Ez az adat mutatja, hogy az *ugordik* 'salto, springen' ige-nek *ugordó* igeneve 'punctum saliens, fordulópont, válság'-féle értelemben sokkal általánosabb használatú volt, mint amennyire a NySz. két adatából gondolhattuk. KÁROLYI ÁRPÁD.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Titkári jelentés 1938-ról.

Tisztelt Közgyűlés!

Az elmúlt esztendő Társaságunk életében a nyugodt és rendszeres munka éve volt.

Felolvasó üléseinket a nyári időszak kivételével minden hónapban megtartottuk. Februárban TAMÁS LAJOS legrégebbi szövegzeikeink néhány adatát magyarázta, KISPÁL MAGDOLNA pedig a napszakok ősi neveit vizsgálta az ugor nyelvekben. Március havában LIGETI LAJOS a török nyelvek osztályozásáról értekezett, VÉGH JÓZSEF pedig a békési nyelvjárás magas nyelvállású hosszú magánhangzóinak kérdését tárgyalta. Április havában NÉMETH GYULA a török nyelv emfatikus alakjairól, BABOSS R. ERNŐ az ú. n. műveltető igeképzésről olvasott fel. Májusban MELICH JÁNOS ismertette felfogását arra vonatkozólag, hogy melyik nép nevezte el Pestet, KELEMEN JÓZSEF meg az ikerszókról és általában az ikerítésről szóló tanulmányából mutatott be részleteket. Júniusban jeles észt vendégünk, MÁGISTE GYULA magyar nyelvű előadásában szolgáltatott adatokat *kínai, mülki és hámoz* szavunk eredetéhez. Októberben LIGETI LAJOS és MELICH JÁNOS szövegmagyarázatai alkották felolvasó ülésünk tárgyát. Novemberben NÉMETH GYULA a zárt *e* kérdését világította meg bolgár-török jövevényszavainkban, GÁLDI LÁSZLÓ meg a XVIII. századi oláh nyelv jövevényszókészletét ismertette. December havában LIGETI LAJOS a török hangtörténet néhány alapkérdését fejtegette, KOVALOVSKY MIKLÓS pedig a nagyvárosi nyelv kérdéséhez szolt hozzá.

Folyóiratunkat is megjelentettük 5 füzetben 22 ív szöveggel, 1¹/₂ ív borítékkal és címlappal, úgyhogy a Magyar Nyelv egész terjedelme 23¹/₂ nyomtatott ív volt az elmúlt évben. Rendes kiadványaink sorozata tetemesen meggyarapodott. Itt jelent meg KISPÁL MAGDOLNA „Napszakok nevei az ugor nyelvekben“ (39. sz.), SZENDE ALADÁR „A XVI. század nyelvszemlélete“ (40. sz.), BABOSS R. ERNŐ „A causativ igeképzés“ (41. sz.), MELICH JÁNOS „Jelentéstani kérdések“ (42. sz.) és KÁLMÁN BÉLA „Obi-ugor állatnevek“ (43. sz.) című dolgozata. E kiadványokkal a Társaságunk sorozatában megjelent művek száma 43-ra emelkedett.

Tagjaink közül elhunyt Óváry Ferenc, Varsányi Emil, Ecsery Lajos alapító, Tordai Ányos, Bajza József, Zoltvány Irén, Perényi József és Weszely Gyula rendes tag. Valamennyiük emlékét kegyelettel szívünkbe zártuk. E fájó veszteségek ellenére sem apadt taglétszámunk, mert az év folyamán ugyanannyian jelentkeztek és vétettek fel új tagokul, mint ahányan kidőltek sorainkból. Az 1938. év végén ugyanis 5 tiszteleti, 79 alapító, 242 rendes, összesen 326 tagunk volt, pontosan ugyanannyi, mint az előző év végén. Bár taglétszámunk — a korábbi évektől eltérőleg — nem fogyatkozott meg, előfizetőink tábora kis mértékben ugyan, de megint csökkent: 326 teljes-, 125 fél- és 158 negyeddíjas előfizetőnk volt december 31-én, vagyis 428 egésszámú előfizetéssel számolhattunk,

míg tavaly még 441-gyel. Reméljük, hogy ez a veszteség a jövőben pótlódni fog, hisz a Felvidékkel hazatért milliónyi magyarságból bizonyára akadnak lelkes tudománybarátok, akik Társaságunk útján is szolgálni kívánják majd a magyar nyelv ügyét.

Jóakaróink támogatását az elmúlt évben sem nélkülöztük. Alapítótagjaink közül többen kiegészítették alapítványukat, köztük az Esterházy hercegi könyvtár 100 P-vel. Társaságunk jegyzője, Ligeti Lajos is alapítótagjaink sorába lépett.

Megkaptuk a Magyar Tudományos Akadémia segélyét 900 P összegben, és kiutalta az Akadémia a Csűry-féle Szamosháti Szótár utolsó segélyrészletét, 1500 P-t is. A TÉBE 200, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár 100 P-vel támogatta Társaságunkat. Különkiadványaink (doktori értekezések) kiadásához a Pázmány Péter-Tudományegyetem bölcseészkarai dékánja, Császár Elemér 300 P-vel, a budapesti Tanárvizsgáló Bizottság pedig 100 P-vel járult hozzá.

Mind e támogatásért hálás köszönetet mondok alapítóinknak és adománytevőinknek, s kérem, hogy továbbra is tartsák meg Társaságunkat jóindulatukban. Ugyancsak hálás köszönetet mondok a Magyar Tudományos Akadémia elnökségének azért, hogy helyet adott felolvasó és választmányi üléseinknek.

Jelentem végül, hogy a választmány megbízott, tegyek indítványt a jövő évi tagsági és alapító díjak megállapítására. A választmány határozata alapján tisztelettel indítványozom, hogy a tagsági díj 8, az alapító díj pedig 200 P-ben állapítsák meg az 1939. esztendőre, tehát ugyanúgy, mint 1938-ban.

Kérem a Közgyűlést, méltóztassék jelentésemet tudomásul venni és az indítványt elfogadni.

Budapesten, 1939. január 24-én.

LAZICZIUS GYULA
titkár.

Bevételek és kiadások 1938-ban és költségvetés 1939-re.

I.

Számadás 1938-ról.

	P	fill.
<i>1. Bevétel:</i>		
Tagdíj és előfizetés	4260	44
Eladott kiadványokért	641	95
Kamatok	1040	65
Alapítványok	218	98
A Szily-alap bevétele	56	—
Államsegély	—	—
A M. Tud. Akadémia segélye	900	—
A M. Tud. Akadémia Csűry B. szótára kiadására	1500	—
Adományok	306	—
Kiadványok nyomdai költségére	400	—
Vegyes bevétel	67	80
Összesen 1938. évi bevétel	9391	82
Az 1937. évből áthozott maradék	3010	37
Összesen bevétel és maradék	12402	19

2. Kiadás:

	P	fill
A Magyar Nyelv nyomdai költsége	4953	75
Írói tiszteletdíj	709	—
Tiszti díjak	580	—
Különnyomatok	245	30
Irodai kiadás	75	—
Könyvárusi jutalék	60	32
Expedíció, vegyes kiadás	555	01
Kiadványok nyomdai költségére	816	80
Az 1938-ban fizetett alapítványok	218	98
Az 1937. évi maradékból a tartaléktőkéhez	3000	—
A Szily-alap kiadása (Szily-jutalom)	50	—
Összesen 1938. évi kiadás	11264	16
Az 1939. évre átvitt maradék	1138	03
Összesen kiadás és maradék	12402	19

A maradékból 743 P 20 fill. sajtó alatt levő kiadványok nyomdai költsége. Ennek az összegnek a levonása után 394 P 83 fill. a rendelkezésre álló maradék.

3. Alapítványok és tartaléktőke:

Áthozatal 1937-ből	31001	60
Alapítványok és kiegészítések 1938-ban: Balogh Jenő, Nagylózs 19'98, Bátky Zsigmond 4'—, Esterházy hercegi könyvtár 100'—, Jánosi József 4'—, Klemm Antal 14'—, Ligeti Lajos (I. részlet) 40'—, Rásonyi László 4'—, Szabó Béla 23'—, Viszota Gyula 10'—, összesen	218	98
A tartaléktőkéhez az 1937. évi maradékból	3000	—
Összesen alapítvány és tőke	34220	58
Ebből 153 tag alapítványa	8398	51
A Társaság tartaléktőkéje	25822	07

4. Szily-alap:

Áthozatal 1937-ből (tőke és készpénz)	1054	50
Bevétel 1938-ban (kamat és adományok)	51	50
Összesen	1106	—
Kiadás 1938-ban (Szily-jutalom)	50	—
<i>Marad 1939-re 1050 P tőke és 6'— P készpénz.</i>		

5. A Társaság vagyona:

a) Alapítványok és tartaléktőke:

10.000 K n. é. földhitelint. 4 ⁰ / ₁₀ kor. é. záloglevél	—	80
42.000 K n. é. földhitelint. 4 ⁰ / ₁₀ szab. talajjav. záloglevél	3	36
30.200 K n. é. hadikölesön-kötvény	2	41
Tud. Társ. Sajtóváll. R. T. egy drb. részvény	14	—
Az Orsz. Földhitelintézetben folyószámlán	34200	01
Az Orsz. Földhitelintézetben a Szily-alap tőkéje	1050	—
Alapítványok és tartaléktőke összesen	35270	58

	P	fill.
Áthozat: . . .	35270	58
b) Készpénz:		
Az Orsz. Földhitelintézetben folyószámlán	1037	99
Postatakarékpénztári csekk számlán	58	40
A Társaság kézipénztárában	41	64
Készpénz összesen	1138	03
Alapítványok, tartaléktőke és készpénz	36408	61

II.

Költségvetés 1939-re.

1. Bevétel:

Tagdíj és előfizetés	3800	—
Eladott kiadványokért	100	—
Kamatok	900	—
A Szily-alap bevétele (kamat)	31	50
Államsegély	—	—
A M. T. Akadémia segélye	—	—
Kiadványok nyomdai költségére	200	—
Összesen 1939. évi bevétel	5031	50
Az 1938-ból áthozott maradék	1138	03
Összesen bevétel és maradék	6169	53

2. Kiadás:

A Magyar Nyelv nyomdai költsége	5000	—
Írói tiszteletdíj	750	—
Tiszti díjak	580	—
Különnyomatokra	100	—
Irodai kiadás	100	—
Könyvtárusi százalék	40	—
Expedíció, vegyes kiadás	800	—
Kiadványok nyomdai költsége	1040	—
Népnyelvi gyűjtésre	420	—
Szily-jutalom	50	—
Összesen 1939. évi kiadás	8880	—
A várható hiány	2710	47
A hiányt levonva marad	6169	53

Ha más bevételeink nem lesznek, a Magyar Nyelvet a múlt évi maradék teljes felhasználásával legfeljebb 15 év terjedelemben tudjuk kiadni, s népnyelvi gyűjtésre nem adhat a Társaság megbízást.

Pénztári jelentés.

I. Számadás 1938-ról.

Társaságunk bevétele 1938-ban 9391 pengő 82 fillér volt, az 1937-ből áthozott 3010 pengő 37 fillér hozzáadásával összesen 12.402 pengő 19 fillér. A kiadások összege 11.264 pengő 16 fillér. Az évvégi maradék 1138 pengő 03 fillér.

Amint az előző évekről szóló pénztári jelentésekben is említ-

tettük, Társaságunk anyagi helyzetét csak akkor láthatjuk világosan, ha a bevételi tételeket forrásuk és céljuk szerint vizsgáljuk. Azok a tételek, amelyekből a Társaság állandó, rendes bevételei származnak, a tagdíj és előfizetés, az eladott kiadványok ára és a kamatok. Ennek a három tételnek az összege a múlt évben 5943 pengő 04 fillér. Az év folyamán fizetett alapítványok összege és a Szily-alapnak, ennek a külön célú alapítványunknak a bevétele nem használható fel a rendes kiadásokra, hanem az alapítványokat mint tőkét kell számon tartanunk, a Szily-alap jövedelméből pedig a Szily-jutalmat adományozza a Társaság. A bevételek harmadik csoportjába tartozik az államsegély és a Magyar Tudományos Akadémia segélye. Államsegélyt még eddig nem kaptunk sem az 1937—38., sem az 1938—1939. költségvetési évre. A Magyar Tudományos Akadémia a múlt évben 900 pengő segélyt juttatott Társaságunknak és kiutalta a Csúry Bálint Szamosháti Szótárára engedélyezett 6000 pengő hozzájárulásnak utolsó részletét, 1500 pengőt. Végül külön csoportba kell sorolnunk az adományokat és a vegyes bevételek címen szereplő, részben csak átfutó jellegű kisebb összeget. Az adományokhoz tartozik az a 400 pengő is, amely számadásunkban kiadványok nyomdai költsége címen szerepel, amelyből 300 pengőt a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja, 100 pengőt pedig a budapesti Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság elnöksége a vizsgadíjak kamataiból doktori értekezések költségére utalt ki Társaságunknak.

A bevételekhez hasonlóan a kiadások tételeit is céljuk szerint csoportokba kell sorolnunk. Az első csoportba tartoznak azok a tételek, amelyek a Társaság rendes kiadásai, amelyek nélkül nem lehet a Társaság életét fenntartani. Ezek a tételek: a folyóirat nyomdai költsége, írói tiszteletdíj, tiszti díjak, különnyomatok, irodai kiadás, könyvtárosi jutalék, valamint az expedíció és vegyes kiadás. Ezeknek az összege a múlt évben 7178 pengő 38 fillér. Más természetű kiadási tételek azok, amelyekben az alapítványok és a tőke szerepelnek. A befizetett új alapítványokat és a régebbi alapítványok kiegészítésére szánt összegeket nem költhetjük el, hanem minden évben az alapítványi tőkéhez csatoljuk. A Társaság tartaléktőkéjét is növeltük a múlt évben az 1937. évi maradékból 3000 pengővel. Végül külön kell megemlékeznünk a kiadványok nyomdai költségére kiadott 816 pengő 80 fillérről. Társaságunk a múlt évben 1000 pengőt szánt néhány olyan doktori értekezésnek a kiadására, amelyeket a Magyar Nyelvben a folyóirat megállapított terjedelme miatt nem lehetett megjelentetni. Ugyanerre a célra fordítottuk azt a 400 pengőt is, amelyet a Bölcsészettudományi Kartól és a Tanárvizsgáló Bizottságtól kaptunk. Ezenkívül ugyancsak doktori értekezések kiadására fordítjuk azt a 160 pengőt is, amelyet az eddig megjelent értekezések eladásából vettünk be. E három tételnek 1560 pengő összegéből levonva Szende Aladár, Baboss Ernő és Kálmán Béla értekezésének nyomdai költségére már kiadott 816 pengő 80 fillért, 743 pengő 20 fillér áll rendelkezésünkre sajtó alatt levő másik három értekezés nyomdai költségére. Így az évvégi 1138 pengő 03 fillér maradékból levonva

743 pengő 20 fillért, 394 pengő 83 fillér marad a Társaság rendes kiadásaira.

Amint a bevételeknek és kiadásoknak ebből a csoportosításából látható, a rendes bevételünk 5943 pengő 04 fillér, a rendes kiadásunk pedig 7178 pengő 38 fillér volt, tehát a rendes kiadás 1235 pengő 34 fillérrel több volt a rendes bevételnél. Húsz esztendő óta állandóan rendkívüli bevételekből, segélyekből és adományokból kell pótolnia Társaságunknak azt az összeget, amellyel az évi rendes kiadások felülmúlják az évi rendes bevételt. A múlt évben is az Akadémia segélyének és az adományoknak a felhasználásával tudtuk folyóiratunkat 22 ív terjedelemben kiadni.

Az alapítványoknak és a tartaléktőkének az összege 34220 pengő 58 fillér. Ebből 8398 pengő 51 fillér 153 tagunk alapítványa, 25822 pengő 07 fillér pedig a Társaság megtakarított tőkéje. Az alapítványoknak és a tartaléktőkének az évi kamata a rendes bevételeink egyik fontos tétele. Társaságunk vagyona a maradékkal együtt 36408 pengő 61 fillér. Az 1937. év végén 35066 pengő 47 fillér volt, tehát a múlt évben 1342 pengő 14 fillérrel gyarapodott a vagyounk.

II. Költségvetés 1939-re.

Költségvetésünk szerint 1939-ben 5031 pengő 50 fillér bevételre számítunk. Az 1938-ból áthozott 1138 pengő 03 fillér maradékkal együtt a várható bevétel összesen 6169 pengő 53 fillér. A kiadások összege 8880 pengő. A költségvetés szerint várható hiány 2710 pengő 47 fillér. Ez a hiány azt jelenti, hogy azok a bevételek, amelyekre biztosan számíthatunk, ebben az évben sem lesznek elegendők a Társaság működésének a múlt évi keretekben való fenntartására.

Állandó, rendes bevételünk a tagdíj és előfizetés, az eladott kiadványok ára és az alapítványok kamata. Ennek a három tételnek az összege 4800 pengő. Valószínű, hogy az év folyamán ez az összeg valamivel nagyobb lesz, de a költségvetés készítésében nagyobb hiba a túlzott reménykedés, mint az óvatosság. A tagok, előfizetők száma ingadozik, azonkívül régi tapasztalat, hogy a tagdíjagnak, előfizetéseknek egy bizonyos kisebb hányada elvész, sohasem térül meg. A rendes bevételeken kívül Társaságunk működését az államsegély és a Magyar Tudományos Akadémia segélye biztosítja. Most is reméljük, hogy mind a két helyről kapunk támogatást, de egyik segély sincsen még kiutalva, tehát a költségvetésbe nem vehetjük föl. Kiadványok nyomdai költségére számításba vettünk mint bevételt 200 pengőt. Ezt az összeget Szepessy Gyula fizeti kiadványaink között megjelenő értekezésének nyomdai költségéhez való hozzájárulása fejében.

Kiadásaink között a legfontosabb, egyúttal a legnagyobb tétel a Magyar Nyelv nyomdai költsége. Erre a célra most is 5000 pengőt szánunk, többet mint amennyit a rendes bevételeinkből remélünk, mert a legfőbb célunk, hogy folyóiratunknak megfelelő terjedelemben való kiadását biztosítsuk. Az írói tiszteletdíjak összege, ugyanúgy mint a múlt évi költségvetésben,

most is 750 pengő. Társaságunk egy ívért mindössze 32 pengő írói tiszteletdíjat tud fizetni. A múlt évi költségvetés tárgyalásakor a választmány megbízta az elnökséget, hogy keresse a módját, hogyan lehetne az írói tiszteletdíjak emelésére megoldást találni. Sajnos, ebben az évben még nem tudunk a tiszteletdíjak felemelésére megfelelő összeget szánni. A megoldásnak olyannak kellene lenni, hogy ne csak egy évre, hanem állandóan biztosítsa a magasabb írói tiszteletdíjakat — a nélkül azonban, hogy a folyóirat terjedelmét e miatt korlátozni kellene. Amint már említettük, az évi rendes kiadásaink összege hosszú idő óta mindig nagyobb, mint az évi rendes bevétel. Ezért a rendkívüli, összeg szerint változó bevételeknek, a segélyeknek és adományoknak egy részét, amikor tehetjük, a tartaléktökhöz csatoljuk, hogy a kamataival növeljük a rendes bevételeket, s így biztosabbá tegyük folyóiratunknak megfelelő terjedelemben való kiadását. E mellett nagyon kívánatos volna Társaságunk anyagi megerősödéséhez tagjaink és előfizetőink számának emelkedése. Anyagi megerősödésünk hozzásegíthet bennünket ahhoz, hogy azt a nagy aránytalanságot, amely a nyomdai árak és az írói tiszteletdíjak között van, a tiszteletdíjak emelésével csökkenthessük.

A rendes kiadásokon kívül ebben az évben 1040 pengőt fordítunk három, sajtó alatt levő értekezésnek nyomdai költségére. Népszerű gyűjtésre szánunk 420 pengőt, de ezt az összeget csak akkor adhatjuk ki, ha rendkívüli bevételeink segítségével a Magyar Nyelvnek legalább 20 íven való megjelenését biztosítani tudjuk. Bár a költségvetés hiánnyal zárul, reméljük, hogy Társaságunk ebben az évben is meg tudja oldani az anyagi nehézségek miatt nagyon is szűk keretek közé szorított feladatait.

SÁGI ISTVÁN.

A számvizsgáló bizottság jelentése az 1938. évről.

Mint az 1938. évi közgyűléstől megválasztott számvizsgálók tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1938. évi számadását és vagyommérlegét a pénztári napló és a számadási okmányok alapján a mai napon megvizsgáltuk és rendben találtuk.

Az 1938. évi bevétel az 1937-ből áthozott maradékkal együtt 12402 P 19 fillér, a kiadás 11264 P 16 fillér, a pénztári maradvány az 1939. évre 1138 P 03 fillér. A Társaság tiszta vagyona érték-papírban és készpénzben összesen 36408 P 61 fillér.

Indítványozzuk, hogy a közgyűlés a pénztárosnak és az ellenőrnek a fölmentést adja meg, s a pénztárosnak gondos és pontos munkájáért mondjon köszönetet.

Budapesten, 1939. január 7-én.

Horváth Endre, Sipőtz Pál, Szidarovszky János.

Hóman Bálint tiszteleti tagul való ajánlása.

Tisztelt Közgyűlés!

SZILY KÁLMÁN, Társaságunk nagynevű alapítója — amint a róla való megemlékezésben Gombocz Zoltán szépen kifejti — azt az elvet vallotta, hogy minden nyelvi változás történeti esemény,

s minden történeti esemény visszatükröződik a nyelv életében is. Eppen ezért SZILY KÁLMÁNNAK Társaságunk megalapításakor és Társaságunk életének irányításában állandóan az volt a törekvése, hogy a nyelvészeket és a történészeket egy közös táborba egyesítve, közös munkateret nyisson számukra, mert hiszen ha a história és a filológia külön-külön műhelyben dolgoznak is, végkép nem szakadhat el egyik a másiktól (MNy. XXI, 80). SZILY KÁLMÁN ezen törekvésének senki sem olyan határozott képviselője jeles történetíróink között, mint HÓMAN BALINT, aki a magyar őstörténetet és a magyar középkort kutató munkásságában mindig kiválóan tudta értékesíteni a nyelvtudomány megállapításait. Nemcsak folyóiratunkban megjelent cikkeiben és tanulmányaiban, hanem nagy történelmi munkáiban is, így a SZEKFI GYULÁVAL együtt írt Magyar Történetében s a legújabbban megjelent, Szent Istvánról szóló könyvében kitűnő példáját látjuk a történelem és a nyelvtudomány egymásra utaló kapcsolatának. A történelem és a nyelvtudomány kölcsönös összefüggését értékelő tudós felfogásának következménye, hogy állandóan a legnagyobb figyelemmel kíséri a nyelvészeknek s a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak a munkásságát. HÓMAN BALINTnak a mi tudományunkkal való kapcsolatát óhajtotta kifejezésre juttatni a Magyar Nyelvtudományi Társaság, amikor húsz esztendővel ezelőtt megválasztotta Társaságunk választmányi tagjává.

Társaságunk a nyelvtudomány és a történelem kapcsolatának SZILY KÁLMÁNTól megfogalmazott és Társaságunk működésében ápoltt hagyományát óhajtja most szolgálni azzal, hogy egyhangúlag ajánlja a közgyűlésnek, válassza meg HÓMAN BALINTOT a Magyar Nyelvtudományi Társaság tiszteleti tagjává.

Budapesten, 1939. január 10-én.

MELICH JÁNOS.

Jelentés az 1938. évi Szily-jutalomról.

A kiküldött bizottság egyhangúlag abban állapodott meg, hogy az idei Szily-jutalommal (50 pengő és egy Szamosháti Szótár, írta CSÜRY BALINT) való kitüntetésre BABOSS R. ERNŐ „A gyűjt-, gyűjt-féle egytagú causativumok alaktanához” című dolgozatát ajánlja. A dolgozat a Magyar Nyelv 1938. évfolyamában jelent meg. Amikor a bizottság ezt a szép ismeretekre és kiváló módszerre valló értekezést jutalomra ajánlja, akkor figyelembe veszi, hogy BABOSS R. ERNŐ e dolgozata tulajdonképpen kiegészítése „A causativ igeképzés” című értekezésének, amely a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 41. számaként jelent meg.

A bizottság egyhangú határozatát abban a reményben hozta, hogy a szerző e két dolgozata kezdete egy sokat ígérő tudományos munkásságnak.

Budapesten, 1939. január hó 24-én. SZINYEI JÓZSEF elnök.
PAIS DEZSŐ bizottsági tag. MELICH JÁNOS előadó.

*

A Közgyűlés a javaslat értelmében határozott.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Sir E. Denison Ross: *This English Language*. London, Longmans, 1939. XXX, 266 l.

Ennek a könyvnek magyar szempontból többféle érdekessége van. Szerzője — a perzsa nyelv ny. tanára a londoni egyetemen — a legnagyobb keleti nyelvészek egyike, anyanyelvünknek és hazánkknak jeles ismerője és barátja; a könyv ötlete új, és a magyar nyelv művelése érdekében örvedetes lenne, ha magyar mását valaki megalkotná, de általános metodikai jelentősége is van a Ross-féle munkának: mindenki, aki idegenként az angol nyelv titkaiba behatolni törekszik, ebben a kis könyvben jó vezetőt kap.

Ennek tekinti egyébiránt tudós szerzője is: „A Supplementary Guide to Everyday English”, — ezt a címet javasolja vagy másfélíves bevezetésének végén, ahol könyvéhez metodikai útmutatót ad.

A könyv gondolata ez: az angol nyelv idegenajkú művelője megtanulhatja — és elég könnyű szerrel — az angol nyelvtant, s elsajátíthatja a szókincs szükséges részét; egy angliai tartózkodás hozzásegítheti a többé-kevésbé folyamatos beszédhez is. A nyelv egyik szeglete mégis homályban marad előtte? Ez a szeglet: az irodalmi és hasonló hagyományokból, gyermekkori és későbbi reminiscenciákból táplálkozó „frázis-kincs”, melyhez idegen ember alig, vagy csak nagy nehézségekkel férközhetik hozzá.

Ross ötlete tehát azon a felismerésen épült fel, hogy a nyelv, az élő beszéd nemcsak szavakból táplálkozik, hanem úgynevezett „kész mondatok”-ból, mondatröredékekből, egész vagy fél-idézetekből, tudatalatti idézetekből megértett vagy meg sem értett célzásokból, melyek irodalmi vagy egyéb gyökerűek. Ilyenekből, mint: *Erős várunk minékünk . . . | Talpra magyar! | Török szerencséje örök | Száz szál gyertya | Markó-utca . . . | . . . e fiuból pap lesz, akárki meglássa | lenni vagy nem lenni, ez itt a kérdés | nem akarok több katonát látni . . .* — Mindebből a magyarul tanuló idegen persze magyarázat nélkül semmit sem ért, a kevésbé művelt vagy ilyenfajta beszélgetésekben járatanabb magyar maga is értetlenül jár ebben az útvesztőben, és nagyon érthető, hogy a más területről az angol nyelv felé közeledő nagy nyelvész — ha az ötletet egyszer megragadta — kísértést érzett az ötlet formába öntésére is. Így született „This English Language”, egy szellemes, mulatságos, tanulságos, ám persze korlátlanul tökéletesíthető „Szállóige-gyűjtemény”.

Ross anyagát három főrészben tárja elénk. „Az irodalmi idézetek” a Bibliából, a Prayer Book-ból (az anglikán hivatalos imakönyvből), himnuszokból — melyek az angol ember gyermekkori emlékei közt fontos helyet kapnak —, Shakespeareből, költészetből és prózából, dalokból és balladákából, tréfás versekből és bölcsődalokból erednek. A második főrész úgynevezett „Stock phrases”-t, vagyis készen kapott és megkövült formában emlékezetünkben élő mondatanyagot tartalmaz. Ez a hatvan lap talán a legérdekesebb része a könyvnek: olyan frázisok ezek, melyeknek eredete is javarészt ismeretlen, s Ross csak

akkor magyarázza meg a „kövület“-et, ha első látásra nem fejt meg önmagát. A magyar analógiák itt: *szegről-végről | ill' a be-rek ... | fenn az ernyő ...* A harmadik főrészt végül „az angol hagyomány“-t tárja fel szokásmondások szempontjából: híres emberek népszerű neveit és címeit, híres mondásokat, eseményeket és anekdotákat. A magyar analógiák itt ilyenek lehetnének: *a szigetvári hős | az egri nők ... | az énekes Vazul ... | hátra van még a fekete leves ... | az árvízi hajós*. Külön csoportokban következnek a képzeleti alakok az irodalomból, pl. *Háry János*, helységek és helyek, pl. londoni utcák, melyek „hangulati értékek“-et jelölnek (meglepő, hogy éppen a *Downing-Street* hiányzik), nemzeti ünnepek és évszakok, nemzeti sportok és ételek, s a sajtószerű sort híres hirdetések zárják le, melyek a nyelv-kincs elemeivé váltak, pl. *En, Csillag Anna ...*

A nagy kutató nem tagadja meg önmagát a filológiai részletmunkában sem: a válogatásban jelentkezik módszere, a csoportosításban és a magyarázatokban a kiváltságos elme nagy egyszerűsége. Magyar anyanyelvünknek hasonlóan okos, rövid, derűs frázis-útmutatót kívánunk: magyar és idegen egyaránt okulni fognak belőle.

BALOGH JÓZSEF.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Előfizetési felhívás. A M. Tud. Akadémia előfizetést hirdet a következő műre: „Szó- és tárgymutató a Nyelvtudományi Közlemények I—L. kötetéhez.“ Szerkesztette DR. JUHÁSZ JENŐ. — A mű 30 nyomtatott ívnyi terjedelemben fog megjelenni. Előfizetési ára 20 pengő. Bolti ára 25 pengő lesz.

Melich János írja: A belügyminiszter úr 60.315/5—1939. sz. alatt a következőket kérdi: 1. A Magyarország és Hollandia között létrejött nemzetközi egyezményeket becikkelyező törvények és rendeletek magyar szövegében főnévül *Hollandia* vagy *Németalföld*, melléknévül *holland* vagy *németalföldi* használatos-e? 2. Tisztázandó a *Bulgária* és *Bolgárország*, illetőleg *bulgár* és *bolgár* megjelölés is. — Többekkel történt megbeszélés alapján ezt felelem: 1. Szerintünk az első kérdésnél leghelyesebb volna a köznyelvi használatot szentesíteni. A köznyelv melléknévül úgyszólván kizárólag *holland*-ot, főnévül meg túlnyomó többségben *Hollandiá*-t használ. 2. A *Bulgária* ~ *Bolgárország*, *bulgár* ~ *bolgár* kérdésben az a nézetünk, hogy az akadémiai használat, tehát *Bulgária*, de: *bolgár* felel meg a köznyelvi használatnak. A magyar *Bulgária* igen új név, a *bolgár* melléknév azonban régi, s ha a *Bulgária* név, továbbá a német *die Bulgaren*, *bulgarisch* hatása alatt terjed is a lapok útján a *bulgár*, nekünk védenünk kell a még mindig túlnyomóan használt köznyelvi *bolgár*-t, amelynek megszakítás nélküli, sok századra visszanyúló múltja van.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXV. ÉVF.

1939. OKTÓBER

7. SZÁM

Kór szavunk eredete.

MUNKÁCSI BERNÁT „A magyar-szláv etnikai érintkezés kezdetei” című cikkében, amelyben bizonyítani akarta, hogy a magyarban honfoglaláselőtti szláv jövevényszavak is vannak, a régebben ’beteg’, ma ’betegség’, jelentésű *kór* szavunkat az orosz *chvoryj* ’beteg’, *chvoru* ’betegség’ szóból származtatta (Ethn. VIII, 2). ASBÓTH OSZKÁR (NyK. XXX, 211) ezzel a magyarázattal szemben a leghatározottabban állást foglalt, többek között azzal az indokolással, hogy szláv jövevényszavainkban a szláv *χ*-nak mindig és minden helyzetben *h* felel meg: *hála* < szláv *chvala*, *hiba* < szláv *chyba*, *marha* < szláv *mrcha*, *ruha* < szláv *rucho*, *oláh* < szláv *vlach* stb.

A szláv *ch* magyar megfelelőjének kérdésében ASBÓTH óta a legújabb időig tudomásom szerint semminemű állásfoglalás nem történt. Most azonban MOÓR ELEMÉR (Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. Szeged, 1938. 212—3; 192—3) a nyugatmagyarországi helynevekben tapasztalható szláv, német és magyar kölcsönös hanghelyettesítésekkel kapcsolatban ezt a problémát is tárgyalja. Fejtegetései a következőkben foglalhatók össze: 1. A postalpalatalis spirans *χ* és a laryngalis spirans *h* között — az utóbbit MOÓR német mintái után következetesen „Hauchlaut”-nak, azaz „hehezet”-nek nevezi — véleménye szerint a képzés helye és módja, valamint a két hang akusztikai benyomása között olyan mély szakadék tátong, hogy, úgy mond, a két hangot egymással helyettesíteni teljesen lehetetlenség. Az olyan nyelvekben tehát, amelyekben a *χ* hang hiányzik, az idegennyelvi *χ* hangot nem *h*-val, hanem csak *k*-val lehet helyettesíteni. 2. A magyar *χ* > *h* fejlődés korát nézve azt mondja, hogy szó elején a XII. és XIII. század határán ment végbe, míg szótag, illetőleg szó végén csupán a XIV. század folyamán fejeződött be. — Ezeknek a tételeknek értelmében minden olyan német, illetőleg szláv eredetű szó vagy helynév, amelyben a német, illetőleg a szláv *ch* helyén a magyarban *h* található, MOÓR szerint még a XIII. század előtt (szóbelseji *ch* ~ *h* megfelelés esetében a XIV. század vége előtt) került volna át a magyarba. Vagyis akkor, amikor a magyarban még megvolt a *χ* hang. A magyar *χ* > *h* fejlődés befejezése után ugyanis — mivel az idegennyelvi *χ* hangot állítása szerint csak *k*-val lehet helyettesíteni — a *χ*-t csupán *k*-val vehette át a magyarság.

MOÓR elmélete azonban, amelyet ő különben messzemenő településtörténeti következtetésekre is felhasznált, az adatok

világánál nem bizonyul egyébnek, mint apriorisztikus, minden bizonyítékot nélkülöző üres állításnak. Mert ha nem tekintjük is azt, hogy német jövevényszavainkban a német *ch*-nak általában *h* felel meg: *céh, ciha, kohó, kohol, istrehély* < *Streichel, kaholy, héhel, pléh* stb., — még olyan szavakban is, amelyek már hangalakjuknál fogva sem lehetnek nagyon régebbek a XV. századnál, pl. *pléh* (első adat a XV. század végéről OklSz.) — vannak egész modern szavaink is, amelyekben az idegennyelvi *ch*-nak a magyarban *h* is megfelel. Bizonyára mindenki ismeri a 'biztosítótű' közkeletű pesti *ziherájc-tű* nevét, amely a német *Sicherheits-Nadel* átvétele. Hasonlóan sokan hallhatták már a németből való 'ami biztos, az biztos' jelentésű *ami zihér, az zihér* kifejezést. Ugyancsak lépten-nyomon lehet hallani ezeket a kifejezéseket: *pehhes* (ember), *pehhem* (van) a német *Pech*-ből stb. A múlt nyáron a budapesti eucharisztikus kongresszus alkalmával számtalanszor beszéltek *euharisztikus* kongresszusról. Ez a néhány kiragadott példa is világosan bizonyítja, hogy MOÓRNak az a bizonyos tétele, mely szerint az idegennyelvi χ hangot *h*-val helyettesíteni nem lehet, nyilvánvaló tényekkel ellenkezik. Vagy talán csak nem gondolja MOÓR, hogy a *ziherájc-tű, zihér, pehhes, euharisztikus* stb. szavak a magyarba már a XIV. század előtt kerültek át?

Hasonló az eset a szláv jövevényszavaknál is. Vannak tájszavaink, amelyekben a tót *ch*-nak a magyarban *h* felel meg, annak ellenére, hogy e szavak külsejéről már első tekintetre is lerí, hogy teljesen friss átvételek: *hliptol* 'habzsol' < tót *chlip-tat* | *hlapatol* 'habzsol' < *chliptat* | *hlyebárka* 'kenyeres asszony' < tót *chlebárka* (VALLÓ: Nyr. XXXIII, 564).

Sok szó fér MOÓRNak ahhoz a véleményéhez is, hogy a $\chi > h$ fejlődés a magyarban a XII. században, illetőleg szó belsejében a XIV. században ment végre. Erre a kérdésre ezúttal nem akarok részletesebben kitérni, csak megjegyzem, hogy a régi emlékeinkben előforduló *ch* jel a mai *h* hang helyén nem alkalmas arra, hogy belőle a magyar $\chi > h$ hangváltozás korára vonatkozólag messzemenő következtetéseket vonjunk le. Ilyen jeleket a középkori latin szövegekben is találunk a *h* helyén, pl. *nichil* stb. Ami pedig a szóbelseji $\chi > h$ fejlődés korát illeti, MOÓR ezt kizárólag *Fraknó* nevének írásváltozataiból vonta le. A megállapítás értéke annyi, mintha a *pehhes* stb. ejtés alapján valaki azt állítaná, hogy a $\chi > h$ fejlődés a magyarban épen a múlt évben zárult le.

Az idegennyelvi χ hangnak a magyarban sok esetben *k* is megfelel. Így pl. tót szavakban: *bukta* < tót *buchta* | *kukta* < tót *kuchta* | német szavakban: *bakter* < *Wachter* | *silbak* < *Schildwache* | *abriktol* < *abrichten* stb. A már említett *Pech, sicher, eucharisticus* stb. szavak magyar megfelelőinek is van *k*-s változatuk: *pekkés, pekkem* van, *ziker, eukarisztikus* stb.¹

¹ A 'biztosítótű' nevét ejtik *zikker*-nek is.

Ezekre vonatkozólag az volt a vélemény, hogy ez a hanghelyettesítési mód csupán csak új átvételekben fordul elő. A fenti szavak ugyanis kivétel nélkül a jövevényszavak újabb, sőt legújabb rétegéhez tartoznak.¹ De amint az idegennyelvi $\chi >$ magyar h esetében sem bizonyult helytállónak a tényeket figyelembe nem vevő merev álláspont, ugyanígy nem fogadható el a $\chi \sim k$ megfelelés esetében sem. Hogy az idegennyelvi χ hangot az ó-magyarban is helyettesíthették k -val, világosan bizonyítja a *káliz* népnév. Ez a név minden forrásunk egybehangzó vallomása szerint kétségtelenül χ -val hangzott: a bizánci forrásokban: $\chi\alpha\lambda\iota\sigma\iota\omicron\iota$, $\chi\omicron\upsilon\acute{\alpha}\lambda\eta\varsigma$; az oroszokban: $\chi\upsilon\alpha\lambda\iota\sigma\iota$, $\mu\omicron\rho\epsilon$ $\chi\upsilon\alpha\lambda\iota\psi\upsilon\sigma\kappa\omicron\epsilon$ (vö. GyóNI: MNy. XXXIV, 86, 89). A magyarban azonban már a XII. század legelejétől kezdve csak k -t találunk: 1111: regii fisci, quos hungarice *caliz* vocant (FEJÉRPATAKY, Kálmán kir. oklevelei 42) | 1156: *Qualis* (MonStrig I, 108): ma *Kalász* helység, Nyitra m. | 1135/1262: generatio *kalez* (CodDipl. VII, 5:98). A mai helynevek is kivétel nélkül mind k -t mutatnak (vö. a *Kalász*, *Kálózd*, *Kálózfa*, *Kálócsfa* stb. helyneveket).² Bármi legyen is tehát a népnév eredete, bizonyos, hogy a név eredetileg χ -val hangzott, és ezt a magyarság már a XII. század előtt k -val vette át.

Ennek a kétségtelen adatnak világánál MUNKÁCSI *kór* etimológiája már egyáltalában nem tekinthető olyan üres ötletnek, amilyennek azt ASBÓTH minősítette. A szó azonban nemcsak az oroszban és a csehben van meg, mint MUNKÁCSI gondolta, hanem ismeretes valamennyi északi szláv nyelvben: orosz *chvoryj*, *chvoraja*, *chvoroje* 'beteg'; *chvor* 'betegség' | kisorosz *chvoryj*, *choryj* 'beteg' | ó-cseh *chvorý*, *chvorá*, *chvoré*, ma *chory* 'beteg', *churavý* 'beteges' | tót *choryj* 'beteg' | lengyel *chory* 'beteg' | felső-szorb *khory* 'ua.' | alsó-szorb *chóry* ua. (BERNEKER, EtWb. I, 409), és valószínű, hogy nem volt ismeretlen a déli szláv nyelvekben sem.³

ASBÓTH kifogása, hogy a magyar szó eredetileg 'beteg' jelentésű volt,⁴ míg az orosz *chvor* 'betegség'-et jelent, nem helytálló, mert a magyar *kór* származhatik a *chvoryj*, *chvorý* melléknév nominalis **chvor* (**chvora*, **chvoro*) alakjából is, mint ahogy szláv eredetű mellékneveink általában a szláv melléknév egyszerű (nominalis) és nem az összetett (pronominalis) alakjának átvételei: *bolond*, *buja*, *komoly*, *garázda*, *goromba*, *iromba*, *göndör*, *parázna*, *paraszt*.

¹ A felsorolt szavak közül egyedül a *kuktá*-ra van régi adatunk (OkI Sz.), de erre is csak a XVIII. századból és még h -val!

² Az adatokat l. KNEZSA, Magyarország népei a XI. században. Szent István-Emlékkönyv II, 440.

³ A szó az indoeurópai **suara-* gyökből való: *aveszta* $\chi'ara$ 'Wunde, Verwundung' | ófn. *sweran* 'Schmerz verursachen, schwären' (TRAUTMANN, Baltisch-slavisches Wb. 295).

⁴ Az első, személynévi adat 1442-ből (OkI Sz.), a köznévi a XV. század első feléből való (SchlSzój. 1961).

A harmadik kifogásnak a szláv *chvorŭ* ~ magyar *kór* egyeztetés ellen: a szláv *-vo*-val szemben álló magyar *-ó*-nak, szintén nincs nagy súlya. Erre a megfelelésre nagyon szép példánk vannak az ó-tót *Zvolen* > magyar *Zólyom*, az ó-tót *Svorad* ~ magyar *Szórád*¹, valamint a bars megyei *Szódó* < szláv **Svodovŭ* nevekben. Az utóbbi 1156-ban *Scuodou* alakban fordul elő (MonStrig. I, 107; vö. Kniezsa: Századok LXXIII, 171). Ugyanezt látjuk különben az erdélyi *Naszód* ~ oláh *Năsăud* névben is, amely egy szláv *Nasvod* személynévből alakult. A névre vonatkozó első adat: 1264: *Nazwod* (vö. DRĂGANU, Români 464) még híven tükrözi az eredeti hangalakot. Amint a *Szórád* a *Svorad* > **Szovorad* > **Szoorad* alakokon át keletkezett,² ugyanúgy a *kór* is **kovor* > **koor* fejlődésen mehetett keresztül.³

A *káliz* és *kór* szavainkban igazolható idegennyelvi *z* > magyar *k* megfelelés ismeretében más szemmel kell néznünk azokat az adatainkat is, amelyekben az idegennyelvi *z* helyén a *h* mellett néha *k*-t is találunk. Bár nem lehetetlen, hogy sok esetben egyszerű íráshibával van dolgunk, nem zárhatjuk ki a lehetőségek sorából azt sem, hogy emlékeink ezekben *k*-val ejtett változatokat őriztek meg számunkra. Pl. *potroh* ~ *potrok* CAL., GyöngyTör. 18., MA., PP., PPB. (vö. MNy. XXIII, 43 < szláv *potroch*) | 1113: *Kimelan* (FEJÉRPATAKY, Kálmán oklevelei 67): ~ 1337: *Hemelen* (ApponyiOkm. I, 105); 1379: *Hymelen* (i. m. I, 200—1); eltűnt falu Vágvecse vidékén < szláv *Chmel'ane* <: *chmel* 'komló' | *Helven*, *Hleven* stb., de 1466: *Kysklewen* (PodmaniczkyOkl. I, 65); régen *Helvény*, ma *Klivény* ~ tót *Chlevany*, Trencsén m. | Tihanynak emlékeinkben többször előfordulnak *Tikon*, *Tikoniensis* stb. alakjai: 1269: *Tykonienſis* (PRT. X, 532); *Thykon*; 1274: de *Tykonis* (535); 1283: *Tykonienſis* (539); 1297: de *Tykonis* (543); 1398: *Tykonienſis* (602); 1416: *Tykonienſis* (623); stb. stb. Ezek is *z* ~ *k* megfelelést mutató változatoknak tekinthetők.

Az idegennyelvi *z* igen korai magyar *k* megfelelése arra látszik mutatni, hogy a magyarban a *z* > *h* fejlődés a XII. század elején — legalább helyenként — már be volt fejezve. Nem látszik ugyanis valószínűnek, hogy egy idegennyelvi *z* hangot nem *z*-val vett volna át a magyarság, amikor ez a hang még megvolt.⁴ Ez a kérdés azonban még behatóbb vizsgálatra szorul.

KNIEZSA ISTVÁN.

¹ MELICH, Zoerardus: Berzeviczy-Emlék 119—24, MNy. XXX, 129—35, Kniezsa: Archivum Europae Centro-Orientalis I, 264—5.

² MELICH: MNy. XXX, 133.

³ Hasonló fejlődést találunk a magyar *túr* 'kelés' szóban is, amely a szláv (valószínűleg szlovén) *tvor* szó átvétele.

⁴ Van azonban példa erre is. A pozsony megyei *Rarbo*k helység tót *Rarbo*k neve a német *Rohrbach*-ból való. A német *ch*-nak a tótban tehát *k* felel meg, bár a tótban a múltban is volt, ma is van *ch* hang.

Az isten-adta-féle szerkezetek a finnugor nyelvekben.¹

Tanulmányomban nem valami ismeretlen, eddig nem tárgyalt finnugor szerkezettel foglalkozom. Többen tárgyalták már előttem ezeket az összetételszerű kifejezéseket, melyek a magyarban az *isten-adta*-féle szerkezetek néven ismeretesek, mégis több okból fontosnak tartottam ennek a szerkezet-típusnak újból való megvizsgálását.

Először is még a magyarra nézve sincs általánosan kialakult vélemény és kép ezen kifejezések mibenlétéről. Ennek okát egyrészt abban látom, hogy nincs egy teljes összefoglaló tanulmány erről a szerkezetről. (SIMONYI elmélete is 5—6 kisebb cikkből rakható csak teljesen össze.) Az egész finnugorságra kiterjedő tanulmányban pedig tudtommal senki sem tárgyalta még ezt a kérdést, s ezért nem is lehetett finnugor távlatú tanulságokat levonni, s nem lehetett teljes következtességgel és részletességgel megállapítani e kifejezések egyes tagjainak grammatikai és logikai szerepét.

Feladatokat ezek szerint a következőkben jelölöm meg:

I. Minden mástól különválasztva eldönteni ezeknek a kifejezéseknek a szerkezetét a magyarra nézve, mégpedig egyrészt magából a magyar nyelvből, másrészt a finnugor nyelvek segítségével.

II. A finnugor nyelvekben előforduló típusokat összegyűjteni s minden típusnál a felmerülő problémákat megtárgyalni.

III. Kikövetkeztetni az ősi finnugor szerkezetet és a szerkezet egyes tagjainak grammatikai és logikai szerepét megmagyarázni.

I.

A magyar nyelvi szerkezetek.

Azt hiszem, leghelyesebben akkor járok el, és a kérdéssel fölmerülő problémákat úgy tudom legteljesebben megvilágítani, ha először röviden ismertetem, mégpedig időrendi sorrendben azokat a tanulmányokat, cikkeket, megjegyzéseket, melyek ehhez a kérdéshez kapcsolódnak.

A magyarra nézve kétféle elmélet van, melyek egészen napjainkig párhuzamosan futnak egymással. A nyelvészek egyik csoportja valóságos igés mondatoknak gondolja ezeket (nálunk főképviseelője ZOLNAI), míg mások, SIMONYIVAL az élükön, birtokosjelzős összetételeknek tartják őket.

¹ Részlet a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 47. számaként megjelent értekezéséből.

Mellőzve néhány régebbi nyelvész (l. Nyr. XXXVI, 193—4), megemlítem egy német nyelvésznek, ARENDTnek a magyarázataát (*Zeitschrift für Völkerpsych. und Sprw.* III, 220), aki az efféle jelzői kifejezéseket ilyenformán tagolja: „*egy (isten-adta) szív: unum (deus-dedit-id) cor*“, tehát szerinte ez: jelzőül használt mondat. Ugyanilyen értelemben fogta föl utána a nyelvészek legnagyobb része: MISTELI, VERESS IGNÁC, P. THEWREWK stb. (l. Nyr. XXXVI, 194—5), pedig már közben 1875-ben SIMONYI megkockáztatja a birtokosjelzős magyarázatot „A szavak összetétele a magyarban“ című munkájában (Nyr. IV, 437—41). Ekkor még SIMONYI csak tapogatózott ezt a kérdést illetően, így sok tekintetben hiányos és felületes, amit mond. Ez nem is csoda, hiszen egyáltalában nem vette figyelembe még a rokonnyelveket, sőt saját későbbi bevallása szerint a régi magyar nyelvet sem.

SIMONYI mindenekelőtt szembefordul az eddigi igés elmélettel és birtokosjelzős összetételeknek fartja ezeket. Szerinte az *isten-adta* ebből lett: *isten adata*, tehát az *-at*, *-et* képző lerövidült alakját kell ezekben keresnünk. Az nem lehetetlen, hogy birtokos személyragos főnév jelzőül állhat (*szófia beszéd*). Ezek mintájára hamis analógia útján keletkezhettek az ilyenek: *törvény tiltotta cselekedet, isten teremtette, kőütötte* stb., amennyiben a nyelvérzék az *isten-adtá*-ban nem látott egyebet, mint a tárgyias perf. 3. személyével egészen egyforma alakot. (SIMONYI elmélete szerint ugyanis így kellene lenni: *tiltata, ütete* stb.) „Ez a hamis analógia vezette a legújabb irodalmi nyelvet is ilyen kifejezésekre: *az említettem könyv, az idéztük nyilatkozat*. Forrásaimban egyetlen egy ilyet találtam: *szerettem komámasszony* Ny. II, 179. — De nagyon hasonlít ama kifejezések egy részében a második tag a befejezett cselekvés igenevéhez is (*fűnötötte, hideg vötötte, ördög kötötte* stb.), és innen magyarázható, hogy keletkeztek egészen hasonló jelentésű kifejezések ragtalan befej. csel. igenévvel is: *anya-szült mesztelen, ember-nem-hallott hangon, porlepelt ingével*. — Ezeket nem merem ugyan határozottan elítélni (mert legalább az *anya-szült* kétségtelenül használatos a nép nyelvében), de alig csalatkozom, ha azt mondom, hogy a germanizmus szaga érzik rajtuk (vö. *fluchbeladen, schneebedeckt, staubbedeckt* stb.).“ — Ehhez kapcsolódik 1878-ban írt cikke a „Névszókul használt igealakok“-ról (Nyr. VII, 443). Ebben a *térjmeg utca, nekeresdi csárda, mehetnékje van* stb. kifejezéseket tárgyalva említi az ilyeneket is: *én nem vagyok fia a te-mondád molnárnak, magok-mondják jószágokra ösztönöznek* stb. Ezek az *isten-adta, madár-látta*-félék mintájára hamis analógia útján keletkeztek, mivel a nyelvérzék valóságos ígének érezte őket. — Nem akarom kiemelni SIMONYI ez időbeli elméletének fogyatékoságait, és a hibás megállapításokat cáfolni, mert ezt saját maga is megteszi egy későbbi, alapo-

sabb tanulmányában. Addig azonban körülbelül harminc év telt el, és közben mások is hozzászóltak a tárgyhoz.

ZOLNAI GYULA 1893-ban az igés elmélet alapján állva a következőkben fejti ki nézeteit (NyK. XXIII, 147—8): Miután megállapítja, hogy a nyelvszokás szerint egész mondatokat vetni jelzőül valamely szó elé (példái: *találom felelet, be nem szeretem gyerek vagy, ebkérdi csárda, felemás* stb.), így folytatja: „Ide tartoznak voltaképen az összes melléknévi igenes összetételek, melyeket SIMONYI (Nyr. IV, 437) más, analogikus úton igyekszik magyarázni; pedig, nézetünk szerint, mégis ARENDT-nek van igaza, ki az efféle jelzői kifejezéseket egész mondatok formáján tagolja. Ilyenek (SIMONYI példái az idézett helyen): *agya-fúrt, keze-megaszott ember, vége-hossza-nem-szakadó, honjavesztett nép* . . .” „Igy áll határozottan a dolog e példákban: *eb adott kőke* . . . És így kell magyaráznunk a többször fejtegetett *isten-adta*-féle jelzői kifejezéseket is . . .; vagyis az *isten-adta*-féle kifejezések nomen verbaléjában nem az *-at, -et* képzős deverbális-főnevek rövidült alakját (*adta*, ebből: *adata*) kell keresnünk SIMONYIVAL, hanem nem egyebek ezek, mint valóságos tárgyas ragozású 3. személyű múlt alakok, melyek teljes mondatok állítmányaként szerepelnek, alanyuk lévén ama névszó, amellyel kapcsolatban állnak s amelyet SIMONYI — nézetünk szerint kevés valószínűséggel — birtokos jelzőkül tekint. A tárgyalat jelenséggel kapcsolatban érthetők lesznek az olyan kifejezések is, melyekben egyéb idejű tárgyas igealakokat látunk jelzőként használva, mint: *én nem vagyok fia a temondád molnárnak; ti pedig ezer hízkeldeccsel s ti-tudjátok mesterséggel ostromoljátok; a magok-mondják jóságokra ösztönöznek* (SIMONYI példái, Nyr. VII, 443). Ezeket SIMONYI hamis analogia szülötteinek tartja s szerinte helyesen csak a befejezett cselekvés alakjával állhatnak meg.“

Meglehetősen zavarosan szól ezekről SZILASI MÓRIC 1896-ban az ú. n. metaforás összetételekkel kapcsolatban (NyK. XXVI, 187—8). Főleg a vogullal foglalkozik, de néhány sorban magyar példákat is említ: „A magyarban ilyen a *felemás, vállalközös, szavatartó, agyafúrt, eszeveszett, ügyefogyott, istenadta* stb., amelyek, mint már látható, nem vehetők valóságos igés mondatoknak, mint ZOLNAI magyarázta (NyK. XXIII, 147), sem birtokos összetételnek, mint SIMONYI gondolta (Nyr. IV, 440), hanem valóságos participiális szerkezetek, ép úgy, mint a tárgyas összetételekben: *istentagadó, hitehagyott*.“ Amint látjuk, SZILASI e pár sorban a legkülönfélébb összetételeket keveri egybe, s annyira nem ismeri föl a kérdés lényegét (pl.: mi az a „valóságos participiális szerkezet“?), hogy nem is tud róla sokat mondani. Egyetlen pozitív megállapítása, hogy az összetétel második tagja: igenév.

SZABÓ DEZSŐ 1904-ben a vogul *-m* képzőt tárgyalva, szintén igenévnék fogta föl (NyK. XXXIV, 432). Ez a vogulra

nézve természetes is, hiszen a vogulban szó sincs arról, hogy ezek verbum finitimos igealakok volnának. A képző tárgyalásával kapcsolatban néhány mondatban ezekről az összetételekről is szól: „Ezekben a példákban [*jähwél jömém khürém päť äs* 'ördög járta három nyom-lyuk' (IV, 396), *äm-mänt ölem ur-älä* 'a hegyfok, melynél az imént volt' (IV, 161) stb.] semmikép sem tudom főnévnek nézni az igenevet és bizonyára nem birtokos jelzői viszony van a jelző igenév s a jelzett szó közt.“ — Pedig legalább is az első és második tag között bizonyára az van.

Időközben ugyanis SIMONYI alaposabban megvizsgálta a régi magyar nyelvet, sőt némileg a rokonyelveket is, és így sokkal biztosabb talajon mozog. 1907-ben három tanulmányban fejti ki elméletét. — Természetesen most már ő is elfogadja (már előbb is), hogy az összetétel második tagja igenév, s nem az *-at*, *-et* képző rövidült alakja van benne. Így nem kell többé hamis analógiát keresnie a *törvénytiltotta*, *köütötte*-féle egészen szabályos szerkezetekben. Megmenekülnek a hamis analógia vádja alól az *említettem könyv*-félék is, hiszen az *említettem* nem okvetlenül ige. Lehet az igenévnek első személyű birtokos személyragos alakja, mint az *adta*: 3. személyű. Talál is most már a *szerettem komámasszony* mellé egész sereg ilyen kifejezést a régi nyelvből (Nyr. XXXVI, 268—9). Hasonlóan tisztulnak meg a germanizmus szagától az *anyaszült*, *porlepett*-félék is. Különös is ezeket germanizmusnak gondolni, mikor magában a magyarban is sokkal elterjedtebbek, mint a németben, a rokonyelvekben pedig roppant gazdagságban találhatjuk az ilyen szerkezeteket. Ezek egyszerűen birtokos s z e m é l y r a g nélküli igenevek, s a rokonyelvek tanúsága szerint ez az eredetibb alakja ennek a szerkezetnek (Nyr. XXXVI, 197). Hamis analógiát kereshetünk azonban igenis a *te mondád molnár*, *ti tudjátok mesterség*-féle szórványos kifejezésekben: ezekre nincsenek is régi adatok (Nyr. XXXVI, 201).

SIMONYI fejtegetései olyan alaposak, s példái annyira meggyőzők, hogy elméletének egyes pontjai csak kiegészítésre szorulnak. Ezzel természetesen már én is állást foglaltam, mégpedig SIMONYI mellett, és a további tárgyalások folyamán a következőkép fogok eljárni: SIMONYI három tanulmányát egybevonva, elméletének fontosabb pontjait kiemelem, kiegészítem, és végül rokonyelvi szerkezetek alapján is kimutatom ZOLNAI ige elméletének tarthatatlanságát. Megjegyzem és bevallom, érthetetlennek tartom, hogy sokan, így pl. BALASSA (TMNy. 366), SZINYEI (Rdsz. Nyt.⁹ 50), NÉGYESY (Rdsz. Nyt.² 54) ZOLNAI elméletét fogadták el. Így ez az elmélet került át tőlük a mai nyelvészeti közvéleménybe, és ez is egyik indítók volt tanulmányom megírására.

Nem céлом a magyar példák összegyűjtése és felsorolása,

mert ezt már SIMONYI elvégezte, hét lapon át csak példákat sorolva föl, de néhányat meg kell említenem az összefüggés kedvéért.

Egészen közönségesek és ismertek az egyesszám 3. személyű birtokos személyragos alakok: *istenadta, madárlátta, ördögadta, ebadta, ebugatta, szüette, porlepte* stb. stb. A többi személyre SIMONYI példáiból idézek egyet-egyét (Nyr. XXXVI.): Egyes 1. sz.: *Ti penig szerzettem átkozott sok versek* (268) | 2. sz.: *Adom neked ez te laktad feldet* (269) || többes 1. sz.: *Egy ismertünk úrnak ajtaja* (202) | 3. sz.: *Méhek csinálta méz* (200) | *A gepidák az ő régi laktok földökben* (202) (a többes 2. személyre SIMONYI sem tud példát idézni, de ez most már nem is lényegbe vágó).

Már most csak rá kell nézni ezekre a példákra, s rögtön látjuk, hogy nem lehetnek igés összetételek. A nyelvérzék régen is névszónak érezte, ma is inkább érzi annak, mint igének. SIMONYI erre nézve is hoz föl bizonyítékokat (Nyr. XXXVI, 199): gyakoriak a *-ja, -je, -ai, -ei, -jai, -jei* végű alakok: *A szépasszony főztje*; különösen *-nak, -nek* ragos előtaggal: *En atyámaak átkoztai*; azután a *szerettem komám-asszony-t* nemcsak régen szerettem, hanem még most is szerethetem, tehát ez nem lehet múltidejű igealak.

De még más bizonyítékok is szólnak az igés elmélet ellen. Mellette csak az, hogy egyes alakjaiban hasonlít a tárgyias igeragozáshoz. Hangsúlyozni kell, hogy csak némely alakokban (főleg egyesszámban). De ha már tárgyias igeragozásra gondoltak, ép olyan joggal lehetne alanyira is gondolni az ilyen példákat látva: *anyaszült, ebadott, gutaütött*. Itt azonban már az egyesszám 2. személynél elakadunk, mert nem *te láttál kenyér* van, hanem *te láttad*. — De lehet-e tárgyias igeragozásra gondolni, mikor ilyen kifejezéseket találunk: *a te érkezted házban* | *a mi érkezünk ladikunk végéhez* (ugyanazon osztják kifejezések fordításai)? Helytelenül persze: *a mi érkezünk ladikunk végéhez*, melyben egy tipikus átnemható igének tárgya lenne, ami még igeötövel ellátott igénél is szokatlan: *Az óriás felett átmente a vizet* (Petőfi: János vitéz). De különben is a harmadik tag: *ladikunk végéhez, házban*, mint igen sok más esetben, határozóval van ellátva, és így nem lehet tárgya grammatikai értelemben az állítólagos igének.

A legvilágosabb akkor lesz a dolog, ha összeállítunk egy teljes paradigmát (a példát természetesen csak önkényesen választottam meg, de teljes joggal mellőzhetem a csillagozást): *az én láttam kenyér* | *a te láttad kenyér* | *az ő látta kenyér* | *a mi láttunk kenyér* | *a ti láttatok kenyér* | *az ők látta kenyér* | *az ő láttuk kenyér*. Az egyesszám: tárgyias, a többes 1. és 2. személy: alanyi ragozáshoz hasonlít, míg a többes 3. személy nem lehet sem alanyi, sem tárgyias igeragozás, mert akkor így kellene lennie: *az ők láttak*, illetőleg *ők látták* |

az emberek jártak, illetőleg az emberek járták, holott így van: az emberek járta út.

Az első és második tagnak ez a látszólagos nem-egyezőség SIMONYINAK is egyik főérve volt (Nyr. XXXVI, 200). Fordított nem-egyezőség is van, mikor az első tag van egyesszámban és a második többesben, pl.: az istenadták.

A paradigmában levő alakok: láttam, láttad, látta, láttunk, láttatok, láttuk (ők látta) ugyanolyanok, mint: házam, házad, háza, házunk, házatok, házuk (ők háza).

Már SIMONYINAK a legcsattanósabb bizonyítéka az az eset, amikor az első tagban maga névmás szerepel (Nyr. XXXVI, 200). Nem így van tehát: magam láttam, magunk láttuk, hanem: magam látta, magad látta, maga látta, magunk látta, magatok látta, maguk látta.

A látta mindenütt változatlan, tehát teljesen párhuzamos a birtokos személyragozással: magunk látta = magunk háza | emberek járta (út) = emberek háza. Világos tehát, hogy ezek birtokos személyraggal ellátott igenevek, amit az ilyen kifejezések is bizonyítanak: ott jártunkban = házunkban | ott jártatokban = házatokban | ott jártukban = házukban.

A ZOLNAI fölhozta: ebkérdei csárda-félékre nézve helyesen jegyezte meg SIMONYI, hogy ezek népies, játszi ritkaságok (Nyr. XXXVI, 199).

Igen szemléltetően lehet megerősíteni eddigi fejtegetéseinket a rokonnyelvek segítségével. Vegyünk három különböző finnugor nyelvből egy-egy példát: magyar *isten adta gyermek* | finn *isän ostama hattu* 'az apa vette kalap' (Seb. 133) | osztják *töräm pärdäm täs* 'isten rendelte nyáj' (ÉONy. 36). — Az nyilvánvaló, hogy az *isten-adta* összetétel a *gyermek*-nek, az *isän ostama* a *hattu*-nak, a *töräm pärdäm* a *täs*-nak a jelzője. Ha most magát az összetételt vizsgáljuk, kitűnik, hogy ennek tagjai közt is jelzős viszony van. Egyfelől az *adta*, ha igének vesszük is, eredetileg nem volt ige, hanem névszó, de vehetjük és mai nyelvérzéssel is érezhetjük névszónak: *adta* = *adása*, *adata*. Ugyanílyenek: *Buda eleste* | *Ki miatt lön ily kora veszte* (Arany: Szondi két apródja) | *napkelte* | *mentében* | *fejtében* | *nevettében* | *holtáig* stb. Éppígy az osztják *pärdäm* is lehet állítmány (nominalis), azonban tulajdonképpen névszó: a. m. *rendelte* = *rendelése*. A finnben az *ostama* pedig csakis névszó lehet, éppígy, mint: *elämü* 'élet', *kuolema* 'halál', *ostama* 'vadás, vétel'. — Ettől azonban még lehetne állítmányi viszony az *isten* és *adta*, a *töräm* és *pärdäm* között, hiszen a finnugor nyelvekben a névszónak állítmányként való szerepe közönséges. Csakhogy, míg a második tag lehetne állítmány (az sem mindig), addig az előtag nem lehet alany. A finnben ez kétségtelen. Az *-n* genitívus-rag világosan mutatja, hogy az *isän* csak birtokosjelző lehet. Ugyanígy áll a dolog a magyarban és az osztjában is. Ismeretes, hogy a

finnugor, főleg az ugor nyelvekben a birtokosjelzőnek, de sokszor a tulajdonságjelzőnek sincs semmiféle külső jele: osztják: *soxtam-piri-lovat-ort* 'koppasztott-makkréce-magasság[ú]-fejedelembős' (ONGy. 13) | *uaj-pələk* 'félbotos[ú] [tkp.: botosfél]' (ÉONy. 98) | stb., igen sok példa. A magyarban is előfordul bizonyos összetételekben. A nyag nevek, nemet, kort jelentő főnevek jelzőül szolgálhatnak: *aranyóra*, *fiúgyermek*, *hím-szarvas* stb. Azután ilyenek: *vörösbegy madár*: *vörös begyű madár* | *meggyszín ruha*: *meggy színű ruha*. A birtokosjelzőnek meg egyáltalában nincs külön ragja az ugor nyelvekben. Ez természetes, hiszen a birtokos- és tulajdonságjelző között még ma is elmosódott a határ, és valószínű, hogy régebben nem volt sem alakilag, sem jelentésileg közöttük különbség. Tehát: osztják *töräm pärdäm* 'isten rendelte' lehet: *isten rendelése* vagy *isteni rendelésű*. Az isten-é: ami az istenhez tartozik: isteni, sőt az isteni egyenesen azt jelenti: isten-é, mert mint ismeretes, az *-i* melléknévképző azonos eredetre nézve is az *-é* birtokos raggal.

Térjünk vissza ismét az előbb említett három példához. A finn szerkezetet lehet legkönnyebben elemezni. Az *isän hattua* 'az apa vette kalap', szó szerint: *az apának a vévése kalap*, melyben az *ostama*: jelzőként használt igenév, az *isän*: birtokosjelzője az *ostama*-nak, s a kettő együtt jelzője a *hattu*-nak. A magyarban hasonló a helyzet. Hogy az első tag birtokosjelző, azt a második tagon levő birtokos személyrag mutatja, s így az *isten-adta* éppen úgy jelzője a *gyermek*-nek, mint a *vörösbegy* a *madár*-nak (a jelzett szó: a *gyermek* és a *madár* mindkettőnél el is maradhat), tehát: *isten adása gyermek*. E kifejezés az utóbbi alakban sem túlságosan szokatlan a mai nyelvérzék előtt sem; SIMONYI idéz is egy népnyelvi példát Nagykovácsról: *magam sütése könyér* (Nyr. XXXVI, 195). A nyelvtörténettel és a rokonnyelvekkel pedig bizonyítani lehet, hogy birtokos személyragos névszó tulajdonságjelzőként szerepelhet. Ilyen a SIMONYI idézte *szófia beszéd*, és idetartozik a *mihaszna ember* is: *milyen hasznú*. Osztjából is lehet szép számmal példákat fölhozni. BEKE is említi ezeket más célzattal, a *jelemás, eszeveszett*-féle összetételekkel kapcsolatban (NyK. XLII, 384): osztják: *kät oyal* 'kétféjű (manó) [tkp.: két feje]' (ÉONy. 94) | *üäl oxpöžžäl* 'négyfejű [tkp.: négy feje]' (ÉONy. 95) | *sarüaŋ-kur-jiŋol-ort* 'aranyos lábizmú fejedelembős [tkp.: lábizma]' (ONGy. 74) | stb. (l. az id. helyet BEKÉNÉL).

E kis kitérés után térjünk vissza az *isten-adta*-hoz. Az osztjában ugyanazt láthatjuk, mint a magyarban és a finnben, azzal a különbséggel, hogy az első tag: a *töräm* nem okvetlenül és kizárólag birtokosjelző lehet csak, hanem tulajdonságjelző is. Mert a felhozott példában: *töräm pärdäm täš* 'isten rendelte nyáj', ezt értelmezhetjük úgy, mint

a magyarban és a finnben: 'isten rendelése nyáj', de éppen olyan joggal így is: 'isteni rendelésű nyáj'. Nem is mindig olyan egyszerű az osztyákban ezen összetétel-típus, mint a *törâm pârâm* esetében. A második tag néha birtokos személyraggal, néha meg melléknévképzővel van ellátva. Pl.: *lou tuimal noj-soz* (ÉONy. 79) 'az ő bírta posztó-ruha', vagyis: 'az ő bírása posztó-ruha'; viszont: *lou tuimân tozlan uai* (ÉONy. 136) 'az ő bírta szárnyas állat', vagyis: 'az ő bírású szárnyas állat'.

Mielőtt a különböző finnugor szerkezet-típusokat tárgyalnám, nem kerülhetem el, hogy a kérdést érintő két tanulmányt meg ne említsek. Mindkettő igen tanulságos, habár különböző szempontból, mert értékre nézve messze állnak egymástól.

SARKADI NAGY JÁNOS „Az északi-osztyák nyelv igeneves szerkezetei“ című munkájából (NyK. XLII, 273—7, 280—7) megtanulhatjuk, hogy különböző természetű jelenségeket összekeverve hogyan tehetjük az egészet homályossá. Bizonyára elkerülhette és el is kerülte volna a mindezt, ha a rendelkezésre álló keret arányában váasztotta volna meg tárgyát. Anyagának nagy terjedelme miatt azután egészen különböző típusú szerkezeteket kénytelen együtt tárgyalni, ami meg is látszik az eredményen. Egy csoportban találjuk ismét: a *kezeaszott* és *istenadta*-féléket, azután ilyeneket: osztyák *al olti lömâj xor* 'üresen levő bendóm' | *tâm oldi mou* 'erre levő föld' | stb. Nála is azt a megállapítást találjuk, hogy a szerkezet előtagja a lany. Jellemző a keveredésre és a szerkezet meg nem értésére, hogy a csoportosítást a szerint csinálja, hogy az előtag személyragos-e vagy sem, és sorba veszi: 1. személy, 2. személy stb., s a végén mellékesen megjegyzi: előfordul, hogy az igenév is személyragos. Pedig láthatjuk az eddigiekből is: egyáltalán nincs jelentősége annak, hogy az előtag személyragos-e, vagy sem, míg az igenévnél igenis fontos. Teljesen mindegy, azt mondom-e: *isten adta*, vagy *istenem adta*, viszont lényegesebb az, hogy van: *anyaszült* és *anyaszülte*.

Ugyanebben az évben írt NIELSEN KONRÁD is egy kisebb tanulmányt a lapp nyelv nyelvtudományi jelentőségéről (FUF. XIII, 189—90). Ennek a tanulmánynak néhány mondatával szeretnék pontot tenni fejtegetéseim végére: „das finnische sog. »participium agentis« auf -ma, -mä, welches passive bedeutung hat und mit einem vorangehenden genitiv verbunden wird, der das logische subjekt ausdrückt — *isân kirjoittama kirje* 'ein vom vater geschriebener brief' — ist anerkanntermassen ein verbalsubstantiv, für das finnische sprachgefühl aber ist das ursprüngliche verhalten verdukkelt. Im lappischen dagegen, wo das erwähnte beispiel: *aččē-čallem-gir'je* lautet, wird das ganze zusammengesetztes wort mit der einem solchen eigentümlichen akzentuirung behandelt, also: *vaterschreibung-brief*.“

SZEPESY GYULA.

Szóhangsúly-eltérés a magyar népnyelvben.

A világháború előtti években Kolozsvárt egy Juhász nevezetű, mezősegi származású kőműves az iskola szűnidei tartozása közben így ripakodott a munkásokra: *Hozzátok a meszet egymásután!* (= 'gyorsan, szaporán'). Megütötte a fülemet, hogy az *egymásután* határozószóban a *más* szótagra, tehát a második szótagra tette Juhász bácsi a hangsúlyt, nem az elsőre. Azt hittem, valami sajátos erdélyi mondathangsúly. Szóba hoztam a dolgot Joó József kiváló tanártársamnak és kedves barátomnak, aki a szolnokdobokamegyei Magyarlépos nevű faluból származott. Joó József azt mondta, hogy előtte az nem feltűnő. Az ő falujában is a második szótagot hangsúlyozzák az *egymásután* határozószóban.

1928-tól 1931-ig nyarankint megismételt moldvai csángóföldi népnyelvi tanulmányutamban a bákómegyei Bogdánfalván találkoztam ezzel a sajátos, második szótagbeli hangsúllyal. Moldvai gyűjtésem cédulázása közben most került szemem elé jegyzőkönyvemből a következő följegyzés: *Szombotō hat-ment egymásután* (t. i. hat gépkocsi az országúton). Tehát az *egymásután* szóban a második szótagon van a nyomaték. A szó kicédulázásakor eszembe jutott, hogy WICHMANN északi-csángó szótárának sajtó alá rendezésekor WICHMANN adatai közt is találtam a szokottól eltérő hangsúlyjelölést. Megkerestem a szótárban ezeket az adatokat. Ide írom a minket leginkább érdeklő adatokat a szótár 65. lapjáról: „*i-mā-š* egymás, einander; *i-mā-št* einer den anderen; *i-mā-šhāz* zueinander; *i-mā-š utā* hinter-einander.“¹ WICHMANN szótárában más szavaknál is van ilyen eltérő szóhangsúly-jelölés. Ezeket az adatokat is idejegyzem: „*i-mō-ldu* einerlei, gleichförmig; *ε muškāk i-mō-lduk* die Soldaten sind gleichförmig (66) | *minā-p* minap, neulich, unlängst. Auch *i-m*. (98) | *min'djaiān* mindnyájan, alle insgesamt; *ēl-jōt-tūnk m.* wir kamen alle insgesamt (99) | *i:tt-ē-li* od. *i:tt-ē-li* hier in dieser Gegend (67) | *nā-lluyk ē:li* in unserer Gegend (102) | *o:tt-ē-li* od. *o:tt-ē-li* dort herum (109) | *dji-fie:l* (beachte den Akzent!) auf keine Weise, um keinen Preis. Vgl. rum. de fel (25).“ A legutóbbi kétségtelenül az eredeti cláh hangsúly megtartása, tehát ez a jelen esetben nem érdekel bennünket. A többi adat között egyik-másik (pl. *min'djaiān*) mondat-hangsúly: szöközárású mondat utolsó szava, melyben WICHMANN szóhangsúlyt látott.

WICHMANN példái közül legjobban érdekel bennünket *i-mā-š utā*, *i-mā-šhāz*, *i-mā-št*. Hogyan magyarázhatjuk az *egymásután*, *egymás-hoz* stb. szavaknak második szótagbeli hangsúlyát? Nézetem szerint kétségkívül történeti hangsúlynak.

¹ WICHMANN a hangsúly jelét a szótag magánhangzója mellé teszi; én helyesebbnek látom a hangsúlyos szótag után tenni.

ZOLNAI GYULA rég megfejtette *egymás* kölcsönös névmásunk tapadásos eredetét (NyK. XXIII, 36—9). Rámutat, hogy a mai *egymásután* határozó kifejezést a Jordánszky-k. így írja: *egy más után* (652. l.). Ez az írásmód és a latin eredeti rávezet a fenti kifejezés eredetére. Eredetileg annyi, mint: 'egy a más után, egyik a másik után'.

Ha mármost ennek a kifejezésnek: *egy a más után, egyik a másik után* a hangsúlyozását vizsgáljuk, kitűnik, hogy a legerősebb nyomaték s ezzel párhuzamosan a legnagyobb hangemelkedés a *más* szón van: *egy a más* után.

Ugyanez a hangsúlyozás és hanglejtés volt meg e kifejezésnek eredetibb, névelőtlen korszakbeli alakjában is, tehát: *egy más* után.

A tapadás megtörténte után a magyar nyelvterület legnagyobb részén a fenti összetapadt kifejezés hangsúlyozása és hanglejtése természetesen megváltozott: fölvette a közönséges magyar szóhangsúlyt és szóhanglejtést, vagyis a szó első tagján megmaradt a rendes nyomaték, a *más* szótag pedig teljesen elvesztette eredeti hangsúlyát. Ez az ősi hangsúly azonban, mint történeti hangsúly megmaradt a moldvai csángóknál, valamint Erdély középső és keleti szélső részein. A székelységben ennek a történeti hangsúlynak a meglétét nem tapasztaltam. Molnár Lajosné, született Bakó Zsuzsánna etédi (Udvarhely m.) születésű fiatal székely asszony (ma debreceni lakos, de hibátlanul beszéli szülőfaluja nyelvjárását) azt mondja, hogy Etéden az *egymásután* szóban az első szótagon van a hangsúly. Egyébként Etéden mondják így is: *U-tánozzák egymást*, így is: *U-tánozza eg-gyik a más-t*.

Kalotaszegről, sajnos, nincsenek értesülesem e kérdésre vonatkozólag. CSÜRY BÁLINT.

Líraiság és realizmus a magyar stílusban.

Ha azt a kérdést vetnők föl és mindenképen válaszolni kellene rá, hogy melyik az a megnyilatkozási keret, amelyben a magyar nyelv, a magyar stílus a legtöbbet, a legszebbet termelte, amelyet a nemzet leginkább önmagáénak nevezhet, amelynek hatása mindenkihez szól, amelyben a magyar lélek leginkább önmagára ismer: akkor a lírát kell megneveznünk. Erre vonatkozólag teljesen igaza van ILLYÉS GYULÁNAK (Magyarok. 1937. II, 457), mikor így jellemzi nemzetünket: „Költői nép... Külföldi megfigyelői jegyezték föl róla, hogy valahányszor magát ünnepli, vagy gyászolja, szavalat kell neki, a vers hallgatása közben érez valami időfölöttit, úgy emelkedik föl sorsához. Talán csak a vers ritmusán át, az értelem másodlagos. A nép csak azt az eredményt, azt az érvet fogadja el, amit versben is szájába rágtak. Ez igaz; magatartásának

sajátos nemzeti szabályai nem paragrafusokba vannak lefektetve, hanem rímekbe . . . A versen át mindenki megközelítheti e népet.“

Lírikus nép vagyunk, és a külföld is „daloló“ nemzetnek ismer bennünket. Ez összhangban van azzal a nyelveszménnyel, amit más, pozitív adatokból is megállapíthatunk.¹ A képszerűség, a hajlékony, szintetikus, önmagát sokszorozó morfológiai jelleg, az érzelem szerepe a szavak megértésében, a konkrét szavak gazdagsága, a mondatszerkesztés egyszerűsége, a népiesség kultusza: mind arra vall, hogy a magyar a könnyű lírai dalban géniuszának megfelelő műformára talált. Líránkban pedig az érzelmes, a szomorú képzetek uralkodnak: ez a leginkább jellegzetes a magyar költészet stílusára. Mintha költői nyelvünk hegedűje panaszra volna hangolva. Az egész magyar történelem és irodalom tele van a panasz jelszavaival, az elégia képeivel. „Valék *siralom* tudatlan . . .“ Líránk első szava már panasz. „Hol vagy István király, téged magyar kíván . . .“ hangozik tovább a magyarok szimfóniája. *Sirva veszékel* gyakran szegény Magyarország. Zrínyi *Siralmas panaszt* ír és *Orpheus keservét* énekli. Gyöngyösi a *Querela Hungariae* szerepét játssza. Balassi keseregre „*valedicit patriae*“, és állandóan a gyötrődés inspirációjára stilizálja magát:

Ohajtással, siralommal,
Rakva szívem jajgatással,
Éjjel-nappal kinlódással,
Gyötrettetem bánatokkal.

A zsoltárok szókészlete, képei mély benyomást hagytak a magyar stíluson egészen Ady Endréig, akinek magatartása Isten és Magyarság komplexumának prófétai összekapcsolódását tárja elénk:

Ültem partjain Babilonnak
S ültem már partjain a Gondnak.

A bujdosó kuruc éneke, Rákóczi *kesergője*, a *boldogtalanak panaszai a halavány holdnál*, a *kesergő szerelem*, a *megbűnhődte már a multat* fohásza, a nagyszerű halál fájdalmas próféciája, a *cipruslombokat* ültető költő, az „Isten segits, királyok istene“ himnusza, a régi dicsőség visszaáhitozása, a *röpke szóban annyi fájdalom*, a *szegény kis gyermek panaszai*, — mindenütt sírás és búsuló mondatok, amint Juhász Gyula énekelt:

A Tiszaparton halkan ballagok
Es hallgatom, mint sirnak a habok.

¹ Vö. „Szavak sorsa, magyar gondolatformák“ című tanulmányomat: Minerva 1939. és a SZEKFI GYULA szerkesztésében megjelentő „Mi a magyar“ című könyvnek a magyar stílusról szóló fejezetét, valamint „A néma nemzet“ című közlésemet az Apolló 1939-i évfolyamában.

Mert busulásra volt itt mindig ok,
Ugy-e bajtársak, ugy-e magyarok?

Ha a magyar a lírában, a lírai panasz stílusában tűnik ki, a francia irodalom és stílus eszménye az objektivitás, a hideg explikáció, a józan világosság. A hűvösen tárgyilagos, tényeket, beszélgetést tükröztető regénypróza és az önelemző színpadi deklamáció, ahol a személyek saját magukat jellemzik, a szerző közbejötté nélkül, — ez a francia írmodor eszménye. Egy szellemes francia írótól, aki magyarból fordított szövegeket „adaptált” franciára, ezt a cinikus megjegyzést hallottam: „Maguknak, magyaroknak mindig kéznél van valami kép, hasonlat vagy szubjektív megjegyzés; mi franciák azt szeretnők, ha matematikai formulákban lehetne regényt írni...“ Bizonyos általánosítással azt lehetne mondani, hogy a magyar annyira lírikus, hogy nem tudja megtartani az objektiv-epikus műfajok szabályait. A kódex-másoló, égi szövegek hangulatában földiekről emlékezik, és naiv őszinteséggel, mintha valamit meg akarna örökíteni önmagából, magóra írja: *Ihatndm!* A kilencedik ének elején Zrinyi egyszerre csak kiesik a szerepéből és az elbeszélő személytelenség kényszerét lerázza: „Hova ragadtattam én könnyű pennámtul...“ Aztán már bátran tovább halad a mellékúton. Egy korabeli eseményt belefoglal a történelmi eposz kereteibe, mint mikor a középkori művész önmagát odafesti a kép sarkába:

Engemet pedig, midőn írom ezeket,
Mars haragos dobja s trombita felzörget.
Ihon hoz házamban füstölgő üszöget
Kanizsai török; oltanom kell eztet.

(A magyar író mintha sohasem volna százszázalékgig „művész“. Az írás gyakran csak mellékfoglalkozása, a vers „első szülése elméjének“, „cifra szolgál“, akinek léte az úr kényétől függ.) Petőfi epikus modora is megfelelkezős; rögtön átképzeli jelenbe az előadást, maga elé a szereplőket, és — mint mikor a publikum fölkiabál a színpadra — beleszól a „Kun László krónikájá“-ba:

László király, szerelmetes öcsénk,
Már most aztán fogj erősen hozzá...

Még a látszólag hideg és objektiv Kemény Zsigmond is időnként ebbe a Victor Hugo-i, romantikus lírai modorba csap át: „Olvasóim tudják már, mert előre elbeszéltem... Kisérjük most Klárát, ki, mint tudjuk... Mit tudja ő, melyik? ...“ (A rajongók II. rész, XII. feje.) Jókai ugyanezzel a szuverén fölényvel kezeli az epikai stílust. „Ifjú barátom, ki e sorokat olvasod, hidd el nekem, hogy...“ És három lapon keresztül az arany szívű író beszél, amíg végre aztán a kis lírai fölfrissülés után eszébe jut, hogy át kell engednie a szót a

harmadik személyben mesélő Jókainak. Az anekdotázó Mikszáth iskolát teremtett az elbeszélésnek szubjektív elemekkel való átszövésében. Nevezhetjük szegedi stílusnak ezt a humorizáló, jóízű, beszédutánzó modort, mert Szegeden talált legtermékenyebb talajra, Gárdonyi, Tömörkény, Móra és fiatal utódaik írásaiban. Ez magyar „specialitás“, amit a német „Heimatkunst“ mellé lehet állítani, de — mint minden specialitás — ez sem jelenti a teljes magyarságot.

*

Általánosabb jelenség a magyar irodalomban a szóképek túltengése, halmozása, a szemléletesség és a természetesség. Talán egy nyelvnek sincs olyan végtelen skálája, mint a magyarnak, bár a biedermeier-kor bizonyos redukción, finomkodást hozott a természetesen egyszerű és őszinte magyar stílusba. Késő-középkori nyelvünk gazdagságán, kifejezőbőségén és szóhalmozásain, ömlengő szaporításain méltán csodálkoznak irodalmunk történészei.¹ Ez a gazdagság magában foglalta az érzéki létnek olyan területeit, amiken ma ritkábban járunk irodalmi ruhában. Ismeretes a kódexíró hosszadalmas rém-kép sorozata a *rágalmasságról* (GuaryK. 12). Az irodalmi nyelv nem jelentette azt, hogy az író otthagyja a mindennapi életet. Sőt még inkább azt lehet észrevenni, hogy az író egyenesen keresi a triviális, nyers, leplezetlen, vaskos kifejezéseket. A XVI. század egész Európában kedvelte a stílusnak öldöklő barbárságát (Rabelais, Fischart). Nálunk is, nyelvünk kóorszakának nevezhető az a stílus-ideál, amely a XVI. században, sőt 1600 után is, az irodalomban testet ölt. A kései biedermeier-stílussal szembeállítva kitűnően látta meg ERDÉLYI JÁNOS² régi nyelvünk kiklopszi erejét: „A nyelv ereje, vidámsága, valami betyáros és nemes, de igaz magyarság ösztöne után oly szellemben fejlődött, melyet később folytatva nem látni fáj; még legújabbán is az a csicsomás úrfias nyelv, mi ezelőtt évekkel jó prózának tetszett, Pázmány nyelve mellett, vajmi halvány rendesség, életeréből kiaszott vénség...“ Pázmány — és vele együtt a régi magyar stílusműve — valóban nem akart cicomáskodni, sem ficsúri mezben díszelni, amint a következő prédikáció-részlet mutatja, amit Pázmány ádvent III. vasárnapján mondott el hiveinek: „Ha fát gyümölcsérül ismérünk: nézzed mennyi rútság származik orrodból, szájadból, egyéb részeidből. Aranyszájú Sz. János a mi testünket szarsáknak és бүdös kamaraszéknek nevezi: és mikor igen jóllakunk, abban fáradunk ugymond, hogy több ganéjt csinálunk. Nézzed, mennyi бүdös ganéj, takony, nyál, vizellet

¹ Vö.: HORVÁTH JÁNOS, A m. irodalmi műveltség kezdetei. 1931. 259, 267; MÉSZÖLY GEDEON, Legrégibb bibliafordítóinkról: MNy. XIII, 75 (1917.).

² Magyar közmondások könyve. 1851. 449; vö. BELLAUGH ALADÁR, Pázmány egyh. beszédei. 1889. XIII.

takaroszik testünkéből! Mennyi szenny, serke, tetű származik ebből! Es eszedbe veheted, ki-ki vagy, ha az eget is éred fejjeddel, hogy olyan vagy, mint egy bűdös perváta: mert a te tested bűdösségek műhelye, mely megbűszhőti, valamit magába veszén. Annakokáért a szentírás nagy gyalázzással szól a mi testünkről, hogy ennek gyűlölségére és utálására indíttassunk. Ezt a sárból csinált cserépháznak nevezi: lelkünk tömlőcének mondja; lélek kötelékének hijja és valamig a testben vagyon lelkünk, kötözött és vasbaveretett rab a neve. Végezetre, a testet koporsónak nevezi a szentírás, mikor az embereket koporsóban lakóknak mondja, mert noha, mint koporsó, kívül szépnek látszik a test, de belől bűdös rútsággal teljes.“ A hitvitázók írásairól TRÓCSÁNYI ZOLTÁN kritikája: „útszéli, kocsmái hang, a kocsisok, teherhordók. nehéz testi munkát végző, igás barmokkal kínlódó, szegény, elkeseredett emberek stílusa...“ (A régi m. nyomtatványok nyelve 23.) NÉGYESY LÁSZLÓ pedig Dugonics Etelkájának „zsiros száju frazeológájáról“ ír, „vaskos, visszataszító“ szavait idézi (MNY. XIII, 137).

Melyik az igazibb magyar stílus, a Pázmány termőföldje, vagy Szász Polixena: Iduna verses hagyományai (1853.)? Talán mindakettő, de a Pázmány darabossága, spirituális tendenciájú vaskos realizmusa inkább. Kétségtelen azonban, hogy van egy vízv választó a magyar stílusban, Csokonai körül, akiben még egyesül a régi Hortobágy és az új Arkádia...¹ Németországban száz évvel korábbra, a franciáknál 1600 utánra tehető a nagy fordulat: az esetlen grobianizmus trufái, az „esprit gaulois“ durva röheje átadja véglegesen helyét a francia stílusban a klasszikus lélekelemző kultúrának, a németeknél a szentimentális-pietista nyelvnevelésnek.² A természetérzék fölébredése, a rousseau-i visszatérés a természethez: mindenütt a stílus finomodásához vezetett. A Nouvelle Héloïse „vidéki“ hősnői mesterkélt Petrarca-sonettekét szavalnak. (Ez is arra vall, hogy az igazi természetes ember önmagát adja, míg a programmszerű természetkultusz, népies irányzat már a könyvkultúra és a dekadens civilizáció tünete: az akar visszatérni a természethez, aki eltávolodott tőle.) Nálunk Kazinczy modern görögössége, elvont humanizmusa és a racionális nyelvújítás véglegesen szakít a pallérozatlanságában öserejű nyelvgyakorlattal:

A poesis kikap a népből, s a durva valóból,
Es kiesebb tájra s lelki valóba vezérl.

Milyen stílus ellen irányul ez a harci nyilatkozat? Kazinczy egy kalap alá vesz durva valót és népiességet, amelyet — Berzsenyi-

¹ Vö. SZERB ANTAL, A magyar irodalom története (1934.) I, 284. — Vö. Csokonai: Anakreoni dalok VII: „paraszt Apollo“ és „észhozó Tokaj“ szembeállítás; Ódák II, 8: „e Hortobágy pusztái mellé e magyar Arkádiába“.

² Vö. H. SPERBER, Gesch. d. deutschen Sprache. 1937. 112.

hez írt költői levelében — a *rotyog, totyog, potyog, szotyog* hangutánzó szavakkal jellemez. Szól az új Bugac és a poéták ellen, akikről pásztoraink mondják, hogy poéták... Akár helyeseljük, akár nem, meg kell állapítanunk, hogy a magyar költői nyelv Kazinczy óta nem bírja el a rútnak nyers ábrázolásait. Ezt a finomkodó kritikát nemcsak a realista Petőfi szenvedte, hanem a „klasszikus“ Arany János is, akinek Toldijában néhány szépítőszó „ízléstelen“ kifejezéseket talált. Erre válaszolt Arany a Bolond Istók II. énekében, így jellemezve a saját költészetét:

Mindig marad — ha a fejére áll is —
Őnála valami vaskos, reális.

LEHR ALBERT írja Emlékezéseiben (MNy. XIII, 145), hogy az említett kritikákról beszélgetve, Arany gúnyosan föllengző hangon elszavalta előtte Kisfaludy Károly egyik „eszményi“ dalának sorait:

Hajnali kellemü fény
Hinti mosolygva sugarát,
Melyre az ifju remény
Rakja le fellegi várát...

Ady Endrét is azért fogadta oly nagy ellenkezés, mert biedermeier-ízlésen nevelkedett konzervatív kritikuskaink (akik persze tiltakoznának, ha őket valaki szégyenszemre biedermeier-ízlésűeknek nevezné), nem vették észre, hogy az új költő néhány erősebb színe az általuk oly igen tisztelt régiséghez való visszatérést jelenti. A Katalin-legendának szabad — iskolai kiadásokban, mint Pázmány esetében is láttuk — ilyen gótikus torzszobrokat faragni:

Oh marcona *gennyedt* ember,
Istennel mit veteködel?

A humanista-platonikus Balassi Bálint szintén élvezi a kényes ízlésű utókor helyeslését:

Mosd el bűnöm rutságát
S együtt a rut hirrel,
Mint rut büzt enyiszd el
Förtelmes bűdös szagát.

Pedig Dávidnak ez a bűnbánati imája, az 51. zsoltár, az eredeti bibliai szövegben sokkal tisztább képzetekkel vezekel. Ami Balassinál ősmagyar erő: Adynál bűnös dekadencia; de nem a kifejezés triviális volta miatt, — ebben Ady nem éri utol a „földszagú“ régiséget¹ — hanem az új önkínzó erkölestelenség okáért, amit a régi igék hirdetnek.

ZOLNAI BÉLA.

¹ Vö. NÉMEDY LAJOS, Adalék a 18. sz. m. stílustörténetéhez. Debrecen, 1936. 10. — Vö. még ALSZEGHY ZSOLT, A tizenhatodik század. 1935. 29.

Turóc megye helynevei.

Ez a közlemény a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 45. számaként megjelent értekezéséből ad tájékoztatót, illetőleg szemelvényeket.

Dolgozatomban Turóc megye helységneveit tárgyalom, de csak azon helyekét, amelyek már a XIV. század végéig kialakultak. Két körülmény teszi elfogadhatóvá, hogy egy végeredményben politikai helymeghatározás alapján tárgyaljuk egy terület helyneveit. Az egyik a földrajzi viszonyok: Turóc megye ugyanis zárt földrajzi egység, köröskörül hegyektől határolt medence; a másik körülmény pedig az, hogy MÁLYUSZ ELEMÉR kutatásai¹ óta ismeretes előttünk az a sajtószerű folyamat, ahogy Turóc megye benépesült és kialakult. Ez a dolgozat mintegy nyelvészeti kiegészítése lehet MÁLYUSZ könyvének. De nyelvészeti dolgozatról lévén szó, a tárgyalás sorrendje nem követheti MÁLYUSZ művét, hanem egyrészt a jelentéstan, másrészt pedig a helynevek egymással való összefüggésének szempontját kellett alapul venni.

A helyneveknél általában két nagy csoportról szoktunk beszélni: személynévi és köznévi eredetű helynevekről. Személynévi eredetűek azok, amelyek nevüket a hely birtokosáról (lakójáról, illetőleg lakóiról)-kapták; a köznévi eredetűek leginkább az illető területre jellemző földrajzi sajátosságokra, fekvésre, növény- és állatvilágra, térszíni formákra stb. utalnak. E szempontok szerint csoportosítjuk a neveket, természetesen megkülönböztetve a tót és a magyar eredetűeket.

*

× A II. szakaszban tárgyalt magyar eredetű helynevek közül közszói kifejezésből keletkezett névre példa:

Ujfalu. — 1272: terre *Wyfalu* vocate (TR. 4. §.) | 1279: villas . . . et *Wyfalu* vocatas (CD. V, 2 : 595) | 1283/1364 1576: terra *Wyfalw* (HO. VI, 295) | 1377: Dominicum et Petrum filios Karuli de *Wyfalu* . . . possessionum eorundem . . . et *Wyfalu* (TR. 41. §.) | 1391: Super possessione *Wyfalu*; Dominicus filius Karuli de *Wyfalu* (TR. 4. §.) | 1393: Dominicus filius Karuli de *Wyfalo* . . . de possessione *Wyfalo* (MODL. 7906). — E név ma már nem él. Maga a hely *Károlyfalvá*-val azonos, ez pedig nevét a fenti adatokban szereplő *Károly*-tól kapta. (L. még *Károlyfalva*.) — Figyelmet érdemel az 1393: *Wyfalo* adat. A *falu* szó sokat vitatott *u* véghangzójának kérdésében² a *folo* olv. *foló* alak a mellett szól, hogy a *falu u*-ja nem

¹ MÁLYUSZ ELEMÉR, Turóc megye kialakulása. Bp., 1922.

² Vö. MÉSZÖLY, A HB. hangtört. és alakt. sajátosságai: SzegTudKtár I, 34 kk., MNy. XXIV, 28 k., 275, HORGER: MNy. XXIII, 299, XXIV, 499, SZINNYEI: MNy. XXIV, 316, KNIEZSA: MNy. XXIV, 115—6, PAIS: MNy. XXVII, 245—6, XXX, 304—6.

megőrződött tövéghangzó (így MÉSZÖLY), hanem eredeti hosszú ú-ból való (vö. SZINNYEI, KNEZSA, PAIS).

× Ismeretes, hogy a magyarban a helynévadás történhetik a puszta személynévvel, vagy a személynév mellé odakerül a *-falva*, *-háza* stb. kifejezés. A puszta személynévvel való jelölés a régebbi a *-falva* stb. szavakkal összetett nevek pedig újabbak. (A *-falva*, *-háza* körülbelül a XIV. századtól kezdve fordul elő.) A szláv nyelvekben s így a tótban is a személynév rendszerint birtokos képzőt kap: *-ov*, *-ova*, *-ovo*, *-in* (vö. MELICH: MNy. XIX, 142, XXV, 135). Ha egy helynek kétnyelvű a lakossága, akkor az illető helynek rendszerint két neve is van. A magyar és a tót névadás módjait figyelembe véve, a turóc-megyei személynévi eredetű helynevek többfélék. Vannak olyanok, melyek puszta személynévek; ezek a helynévadás szempontjából akkor is magyar eredetűek, ha az illető személynév nem magyar eredetű. Puszta személynévből való helynév:

Turócdívék (*Divék*), t. *Diviaky*. — 1260: iuxta metas terrae *Dyvak* (CD. VI, 2: 386) | 1264: villanis de *Diwek* (i. h. IV, 3: 256) | 1264/1374/1391/1418: *dyweck*, *dyuek* (még nyolcszor), *Dyuek* (még egyszer), *Gyuek* (i. h. X, 3: 301—7) | 1275: Nobiles de *Diuek* . . . villas in *Dyvék* (i. h. V, 2: 307—8) | 1291: Bodomerij de *Diuek* (AŰO. XII, 516) | 1294: magistro Barleo de *Dywek* (i. h. XII, 566) | 1363: de *Gyuek* (MODL. 5249) | 1377: ubi continuatur terre *Diwek* (AŰO. IX, 193) | 1376: possessionis *Gyuegh* 1381: possessionem *Gyuegh* | 1391: *Gyuegh* (TR. 20. §.) | 1420: Valentinus filius Joh. de *Gyuek* (MODL. 10889) | 1534: *Diwek* | 1536: *Ghywek* | 1540: *Diueek* | 1554: *Dyweky* | 1613: *Dywak* | 1622: *Dewék* (Dic.) | *Dévik*, Slavais *Diviaky* (BÉL, Not. II, 345) | *Divék* m., *Divjaky* t. (Lex. 1773. 275).¹ — A *Divék* név egy nyitrai megyei nemzetiségnek a neve volt (vö. KARÁCSONYI JÁNOS, A magyar nemzetiségek a XIV. század közepéig I, 397—410), s mint ilyen valószínűleg személynévi eredetű. Noha a *Divék* helynév Nyitra megyében is előfordul, s erről is meg a turócmegyeiről is számos oklevéladat maradt fenn, a *Divék* személynévnek csak egy előfordulását ismerem: 1278: Sixtus filius *Divék* de *Derecske* (CD. VII, 5: 441). TAGÁNYI a nyitrai megyei *Divék* helynevet szintén személynévi eredetűnek tartja, s magát a személynévet a szláv *divjak* 'fenevad' szóból magyarázta. Magyarázata nem valószínű, mert az adatok nem igazolják. A tót *divjak* 'vad' szó újabb keletű lehet, mert pl. még sem GEBAUERNÁL, sem JANCISOVICSNÁL nem fordul elő.²

¹ A nyitrai megyei *Divék* LIPSZKYNÉL kétszer szerepel, a turócmegyei egyszer sem. Ez csak tévedés, az egyik minden bizonnyal a turócmegyei: *Divék* m., *Divjaky* vel *Diváky* t.

² PAIS DEZSÓ tanár úr felvetette azt az ötletet, hogy a *Divék* személynév esetleg a *Győ* < *Gyēk* névvel van összefüggésben (a *Győ* ugyanis számos személynév- és helynévben előfordul (vö. PAIS, MAn. 117, MNy. 507, Script. Rer.

× Az alábbiakban szemelvényesen bemutatjuk a dolgozat III. szakaszát.

*

MAGYAR ÉS TÓT EREDETŰ HELYNÉVPAROK.

Vannak olyan helynevek, melyeknek magyarul a pusztá személynév, tótul ennek birtokos személyragos alakja felel meg. Vannak azután olyanok, melyek a magyarban összetett nevek személynévből és *-falva*, *-háza* stb. szavakból, a tótban pedig a szokásos birtokos képzőkkel ellátott személynevek. Az első csoportba adatszerűen csak egy nevet lehet sorozni: ez *Mojs* (*Mojus* ~ *Majos*) ~ *Mosóc*, de nem lehetetlen, hogy eredetileg több név is ide tartozott, mert találkozunk a XIII. században ilyen kifejezésekkel is: „*possessio Bene, terra Bene. terra Drask, villa Zork* stb.“ (l. az illető helyeknél), csak hogy az ilyeneknél a XIV. századi adatokban már ott szerepel a *-falva*, *-háza* stb. mind a mai napig, s így ezeket is a második csoportban tárgyaljuk. Ez utóbbi csoportba sorozott nevek közül vannak olyanok, melyek csak a középkorban szerepelnek (rendszerint nagyobb területre vonatkoznak, s így több falu keletkezése miatt eltűntek a használatból). Ezek csak magyarul fordulnak elő. Ha a többi ide tartozó nevet jobban szemügyre vesszük, akkor érdekes sajátosságokat figyelhetünk meg. E nevek tót nyelvi alakja ugyanis kétféle változatot mutat: egyik részük a szláv *-ice*, *-ovico* (*-ovec*, később *-ovice* > *-ovce*), *-in* képzőkkel van ellátva, másik részükben pedig az *-ova* (nőnemű birtokos képző) szerepel. Mind e nevek a XIV. században csak magyarul fordulnak elő; a XV. században az *-ice* stb. képzősök legtöbbször a tót név megmagyarosodott alakjában jelentkeznek (pl. m. *Gyulafalva* ~ tót *Dulice* > m. *Dulic*, m. *Tonkaháza* ~ tót *Tomčín* ~ m. *Tomcsány* stb.), míg az *-ova* végződésű nevek egészen a XVII. század végéig csak magyarul szerepelnek, s csak elvétve kerülnek elő ilyen alakok: *Bodorova ves*, *Karolova ves* stb., amiből nyilvánvalóan látszik, hogy magyarból való fordítások. Ebből azt a következtetést lehet levonni — s nem valószínű, hogy ez tévedés volna —, hogy az előbbi nevek olyan helységek nevei, melyeknek az illető helynév kelet-

Hung. 116, NÉMETH: MNy. XXIV, 147—51, MELICH: MNy. XXIV, 161—3). Noha ezt az esetleges összefüggést még nem tudtam tisztázni, annyi bizonyos, hogy számos olyan személy- és helynév van, amely a *Divek* kel összefüggésben lehet, s amelynek a *Győ*-ből való származása nincs kizárva. Ilyenek: 1275: *Dyuchek* terra (CD. V, 2 : 307) | 1299: *Diuech* hn. (i. h. VI, 2 : 200) | 1294: *Diveche* terra (i. h. VI, 1 : 326) | *Deucha* villa (i. h. II, 74, V, 2 : 307) | *Deucha* szn. (i. h. I, 433) | *Devecha* terra (i. h. V, 2 : 54) | *Deveche* (i. h. II, 64, V, 2 : 49, X, 3 : 258, V, 1 : 144, X, 3 : 257, VI, 1 : 325) | *Devek* (i. h. VI, 2 : 216) | *Dyek* (Olah Petrus de ~) (i. h. X, 8 : 255). — A *Divek* névnek a *Győ*-ből való származását még az is lehetségessé teszi, hogy *gy*-s változatai is vannak. A magyar *gy* > *d* hangváltozásra vö. GOMBOCZ, BTLw. 68—9.

kezésekor, tehát valószínűleg a tulajdonos életében kétféle nyelvű lakossága volt, s nincs kizárva az sem, hogy e helyeket a magyarban a puszta személynévvel nevezték (az adatok jórésze legalább is erre mutat). Az utóbbiak pedig minden bizonnyal olyan helységek nevei, ahol a lakosság csupán csak az illető magyar nemes birtokos és házanépe volt. Később természetesen a helynek tót neve is lett, s ez nem volt más, mint az illető helynévnek magyarból való szó szerinti lefordítása. Tehát pl. *Károlyfalva* ~ tót *Karlova ves* stb. Minthogy azonban a szláv nyelvekben sokkal általánosabb, hogy az ilyen szerkezetek első része magában állva főnévi jelleget nyer, s ugyanazt fejezi ki, mint az egész szerkezet, azért idővel ezeknél is elmaradt a *ves* 'falu' jelentésű szó, s így lett a helynév *Karlová* stb. Az az állítás, hogy ezek a nevek tulajdonképpen magyar eredetűek, s mai tót nyelvű alakjuk csak fordítása a magyar névnek, még az által is nyer valószínűségében, hogy a tót név is legtöbbször magyar személynévet őrzött meg. Pl. *Laszlová* (m. *László*, t. *Ladislauis*), *Andrásová* (m. *András*, t. *Ondrej*), *Abramová* (m. *Abrám* ~ t. *Abrahám*), *Diaková* (m. *diák*), *D'anová* (*Gyán* szn.) stb. Ez állítások valószínűségét támogatja az a körülmény is, hogy az *-ice*, *-ovocv*, *-in* képzős nevek mind régebbiek, mint az *-ova* képzősök.

A) Magyar: személynév ~ tót: birtokos képzős személynév.

Mosóc, t. *Mosorce*. — 1264/1379/1391/1418: in villa *Mayus* (még háromszor), *Moyus* (CD. X, 3:300—4) | 1277: terra *Moys* (ÁÜO. IX, 193) | 1277/1290/1411: de terra *Mayus* (ÁÜO. XII, 201) | 1293: ad metas ville *Moys* (i. h. X, 132) | 1372: super venditione advocatie de . . . *Mayus* (Super advocatia ville *Mayus*) (TR. 43. §.) | 1377: libere ville regalis *Mayus* vocate | 1381: cives et hospites . . . regales de *Mayus*, cives et hospites de villa *Mayus* (TR. 44. §.) | 1374: in villa *Mayos* (TR. 2. §.) | 1381/1423: ville *Mayus* . . . de villa predicta *Moys* (Akad. okl. gyűjt. XII, 12) | 1391: Super possessione *Moffouech* conditionalis; Johannes filius Jacobi de *Mosouech* (TR. 5. §.) | 1420: universi ciues de *Maivs* . . . ciues de predicta *Mayus* (MODL. 10889) | 1534: *Mossocz* | 1535: *Moffowcz* | 1543: *Mofsowec* | 1547: *Mofocz* | 1548: *Moffocz* | 1552: *Mofsowcz* stb. | 1554: *Moffowetz* | 1564: *Mofchocz* | 1566: *Mofchowcz* stb. (Dic.) | *Moschótz*, Latine *Mofchowia* Slavis *Mofchowcze* (BÉL, Not. II, 342) | *Mossocz* m., *Mossowcze* t. (Lex. 1773. 275) | *Mosóc* m., *Moffowce* t. (LIPSZKY). — A *Mojs*, *Mayus*, *Mayos* helynév azonos a régi magyar *Mois*, *Mojs* < francia *Moise* (*Mózes*) személynévvel (vö. MNy. III, 172 és XIII, 55). Ez az Árpád-korban elég gyakran előforduló személy- és helynév. Turócmegyei helynevünket hozzá is tudjuk kapcsolni e

keresztnévhez, mert Turóban találunk is ilyen nevű embert: 1233: comes *Moys* (ÁÜO. I, 304), akitől e hely nagy valószínűséggel nevét nyerte. Míg magyarul tehát helynévvé maga a puszta személynév lett, a tótban a helynév úgy alakult, hogy a személynévet továbbképezték az *-ovce* összetett birtokos képzővel. Tehát: *Mojs* + *-ovce* = **Mojsovec* > *Mosovec* (amint a régi liptómegeyi *Stojsafalva* tótul ma *Stošovec*, a trencsénmegeyi *Motešice*¹ pedig a *Mojtech* személynévből való), amiből a mai magyar *Mosóc* ered. A helynévnek e tót nyelvi alakja a XVI. század óta fordul elő; addig a magyar *Majus*, *Majos* volt használatos.² Azonban már 1391-ben is előfordul a tót *Mosovec* is. A TR.-ban ugyanis az egyik oklevélkivonat fölött ez áll: „Super possessione *Moffouech* conditionali, s lejjebb: Johannes filius Jacobi de *Mosouech*“ (TR. 5. §.). Igaz, hogy ugyanakkor a *Majus*-ra vonatkozó oklevelek a 43. és 44. §.-ba vannak foglalva, és itt mindenütt *Mayus* (stb.) szerepel,³ de ez még nem zárja ki azt, hogy más birtokos kezében is ne lehetett volna erre a helyre vonatkozó oklevél. Talán éppen azért, mert *Mayus* „villa regalis“ volt, többen is kaphattak belőle területet.⁴ A *Moffouech*-et éppen ezért a *Mayus* helynév első ilyen előfordulásának tartom. A magyar *Majos* és tót *Mosovec* egyidejűen keletkezett nevek, s arra mutatnak, hogy a helynek kétnyelvű lakossága volt. Más magyarázatok *Mosóc*-ra: *Mošovec* ~ *Mojžišovec* (Slov. Let. I, 47). KNEI ZSA a *Mojzes* rövidüléséből + *-sa* képzőből keletkezett személynév származékának tartja (AECO. I, 193). A nyitrai megyei *Mosóc* nevét köznévből magyarázza TAGÁNYI: *moča* 'mocsár', orosz *pomoše* 'lápos talaj', *Mossóc* a. m. 'mocsaras' (Nyitrai megyei Közl. VIII. 18. sz.).

Kismajus. — 1254: terram *Kus Moys* vocatam . . . terra *Kus Moys* vocata (Akad. okl. gyűjt. I, 8)⁵ | 1254: possessio nis *Kysmayus* | 1266: possessionis *Kysmayus* (TR. 46. §.) | 1364: Iwanka de *Kyfmoych* . . . *Kysmoyus* (Justh-lt.) | 1381/1423: cum Stephano filio Iwanka de *Kýfmoys* (Akad. okl. gyűjt. XII, 12) | 1398/1748: terreni *Kis Moys* vulgo Kis-Csepcsini dicti (CD. X, 2: 624) | 1423: possessio *Kýfmayus* (Akad. okl. gyűjt. XII, 11) | Kis Cscheptschin . . . cum antiquis *Kis-Ma-*

¹ Ez utóbbi adatot KNEI ZSA ISTVÁN tanár úr szívésségének köszönöm.

² De pl. még 1567-ben is előfordul a magyar név. Egy 1567-i tótul írt okmányon — ahol különben a helynév így fordul elő: „z *Mosoviez*“ — a pecsét felírása ez: „Sigillum civitatis de *Mois*“ (Slov. Let. IV, 338).

³ MÁLYUSZ talán ezért azonosítja *Moffouech*-t a mai *Moskóc*-cal (i. m. 90).

⁴ Szentmárton is villa regalis volt, s itt volt egy „portio parochi“ (TR. 50. §.). A TR. 31. §-ban: „Super *Zenthpetur* apud manus alienas habita“ kifejezés is világosan megmondja, hogy a hely nem egy birtokosé volt, így tehát az oklevélvizsgálatkor bemutatott oklevelek több fejezetbe kerültek. (Vö. még a TR. és a LR. több hasonló fejezetét.)

⁵ FEJÉRNÉL is: CD. IV, 2 : 241.

jusch diceretur (BÉL, Not. II, 345). — *Majus*-ból elköltözött emberek alapíthatták, neve tehát ezzel van összefüggésben. Magyarázatát l. fentebb (vö. MÁLVUSZ 21—2).

B) Magyar: személynév + *falva*, *háza* ~ tót: patronymicum vagy birtokos képzős személynév.

Az idetartozó nevek tót változatában leggyakrabban a következő képzők szerepelnek: 1. *-ice* (*-ici* < *-ucv* kicsinyítő és patronymicum-képzőből való többes acc., illetőleg nom.: jelenti az illető személy utódait; vö. LESKIEN, Gram. der abg. Spr. 77, VONDRÁK, VglGram. I, 614—5, PO. 118—9, ČERNÝ—VÁŠA 7—9). 2. *-ovec*, *-ovice* (*-ovce*) (< *-ovcv*: összetétel *-ovv* melléknévi birtokos [ezzel képzett nevek jelölik az illető személy által alapított vagy lakott helyet; vö. VONDRÁK, VglGram. I. 523—4, PO. 125] és *-ucv* (*-ec*), később ennek megfelelő többes *-ici*, *-ice* kicsinyítő, illetőleg patronymicum-képzőből; l. fentebb). 3. *-inv* (melléknévi birtokos képző, de csak *-a* és *-v* végű szavakhoz járulhat; vö. LESKIEN, Gram. der abg. Spr. 92, PO. 126). 4. *-ova* (az *-ov* birtokos képző nőnemű alakja).

a) A tótban: *-ice*, *-ovcv*, *-inv*.

Benefalva, t. *Benice*. — 1267: *Bene* possessio (ÁÚO. III, 156) | 1269: terra *Bene* (M. 91) | 1269/1391: terre *Bene* | 1280/1391: terre predicte *Bene* vocate | 1391: Super *Benefalva* conditionalis (TR. 27. §.) | 1417: pro actore Martinus de *Bených* (OL. Törzsgy. 1894. 6. sz., az oklevél külsején)¹ | 1456: Georgius de *Bených* (Justh.lt.) | 1489/XVIII. századi másolat: *Benicz* (Kossuth.lt.) | 1534—1696: *Benicz*, *Benycz* stb. | 1565: *Benicze* (Dic.) | *Benicz* olim *Benefalva* (BÉL, Not. II, 330) | *Benefalva* m., *Benicze* t. (Lex. 1773. 273) | *Benicze* vel *Benefalva* m., *Benice* t. (LIPSZKY). — *Bene* < latin *Benedictus* > magyar *Benedek*-ből rövidült becéző alak. *Bene* régibb *Bena*-ból is származhat, s ebben *-a* kicsinyítő képző van; *-a* később illeszkedéssel *-e* (MNY. X, 152—3 és EtSz.). A tótban: *Bene* + *-ice* képző > *Benice*. Az ilyen nevek *-ice*-re végződő többese (amely tulajdonképpen acc., és kb. a XIII. század óta fordul elő az *-ici* nom. helyett, vö. ČERNÝ—VÁŠA 9) helynévül szolgál, s jelenti azt a helyet, ahol az illető személy utódai élnek (vö. i. h. 7—8). A magyar *Benic* a tót helynévnek többes genitívusi alakja.

Vachotfalva, t. *Vachotovice* (az 1937. Hnt.-ban nem szerepel). — 1392: Stephanus filius Martini de *Vahotfolua* . . . de eadem *Vahotfolua* . . . in predicta *Vahotfolua* (így!) (Szent-Ivány.lt.) | 1534: *Wakotowycz* | 1593: *Wachotfalwa* | 1598: *Wa-*

¹ Ez az oklevél az eredetinek ugyanazon évbéli másolata.

chothfalwa | 1601: *Wachoth* stb. (Dic.) | *Wachotfalwa*¹ (BÉL, Not. II, 344) | *Vahotfalva* m., *Wachotowicze* t. (Lex. 1773. 275) | *Vachotfalva* m., *Wachotowice* t. (LIPSKY). -- Eredete: *Vahud* < török (arab) *Vahyd* 'unique, egyetlen'. *Vahud* anyanyelve besenyő vagy bolgár-török volt (MELICH: MNy. XXII, 198—202). A tót név képzése: a személynév (m. *Vahod* > tót *Vachot*, m. *h* > tót *ch*; vö. GOMBOCZ, Hangtan II, 16—7) *-ovco* képzővel *Vachotowice* > magyar *Vachotovic*, *Vakotovic*.

β) A tótban: *-ova*.

Deákfalva, t. *Diaková*. — 1348/1430: villa *Dyak* (Ivánka-lt.) | 1403/1416: *Dyakfalwa* vel alio nomine Alberththeleke (Nyári-cs. iratai) | 1416: *Diakfalva* (Ivánka-lt.) | 1534: *Dyakfalwa* | 1548: *Dyakowawez* | 1564: *Deakffalwa* | 1601: *Deakfalw* | 1622: *Deakowa*, *Diakowa* stb. (Dic.) | *Deák-Falva* vulgo *Deáková* olim Albert-Földe (BÉL, Not. II, 346) | *Deakfalva* m., *Diakowa* t. (Lex. 1773. 273) | *Deákfalva* m., *Diáková* t. (LIPSKY). — Nevét Gilét fia *Literatus* Pál-tól nyerte. Latin *litteratus* = magyar *diák* (vö. M. 63, 83). Magyar eredetét legjobban igazolja, hogy tót változata nem a *diák* szó tót megfelelőjéből, a *ziak*-ból, hanem a magyar *diák*-ból való.

ÖSSZEFOGLALÁS.

A tárgyalt helynevek tót és magyar eredetűek, részben közszavakból, részben személynevekből valók.

A tót eredetű helynevek osztályozása jelentéstani szempontból:² A) Köznevekből való nevek: 1. Víznev mint helynev: t. *Bela*, t. *Bystrička*, *Blatnica*, *Babónok*, *Jezernic*, *Kelnik*, *Konotopa*, *Mutna*, t. *Polerieka*, *Ruttka*: *Vrútky*, *Zsarnóca*. 2. A növény- és állatvilágra vonatkozó elnevezések: *Briésztya*: *Briestj*, *Dubova*, *Jahodnik*, *Jeszen* (Nagy- és Kis-): *Jaseno* (Velké-, Malé-), *Laszkóc*, *Rakó* (Nagy- és Kis-): *Rakovo* (Velké-, Malé-), *Szocóc* (Nagy-): *Socovce* (Welké-), *Tarnó*: *Trnovo*, *Zsámbokrét*: *Zabokreky*. 3. Térszíni formákkal, földrajzi fekvéssel kapcsolatos elnevezések: *Dolina*, *Haj*: *Hoj(!)*, t. *Liesno*, t. *Priekopa*, *Próna* (Tót-): *Právno* (Slovenské-), *Rudna*: *Rudno*, *Szklabinya*, *Zábor*: *Zaborja*, *Zaturcsa*: *Zaturce*. 4. A hely lakosait jelölő nevek: *Kostyán*: *Kostany*, *Lazán*: *Lazany*, *Szlován*: *Slovany*, *Szucsán*: *Sučany*, *Turán*: *Turany*, *Zaluzsán*. 5. *Modly*. — B) Személynevekből való helynevek: *Csepčsén* (Nagy- és Kis-): *Čepčín* (Velky-, Maly-), *Csornakó*, *Lezsáchó*: *Ležjáčov*, *Necpál*: *Necpaly*, *Pribóc*: *Pribovce*, *Trebošztó*: *Treboštovo*. — A tót eredetű helynevek közül képző nélkül valók: *Bela*,

¹ „Nomen a *Vahud*, cuius nunc habuimus mentionem, accepit.“

² A nevek felsorolásában itt általában a LIPSKY-féle közléshez alkalmazkodunk; elől adjuk a magyar, utána a tót nevet.

Brest (később *Brestia*), *Dolina*, *Háj*, *Jesen*, *Konotopa*, *Modly*, *Necpaly*, *Polerieka*, *Priekopa*, *Vrútky*, *Sklabiňa*, *Žabokreky*. — Tót képzett nevek képzők szerint: *-ica*: *Bystrica*, *Blatnica*, *Jezernica*, *Žrnovica*. | *-ice*, *-ovce*: *Benice*, *Blážovce*, *Bodovice*, *Draškovec*, *Dulice*, *Kevice*, *Lieskovec* (*Lazkouch*), *Markovice*, *Pribovce*, *Rakovce*, *Socovce*, *Trnovce*, *Vachotovice*, *Zorkovce*. | *-in*: *Čepčín*, *Ivančina*, *Tomčín*. | *-ník*: *Liesno*, *Mutna*, *Pravno*, *Rudno*. | *-ník*: *Bobovnik*, *Jahodník*, *Kalník*. | *-janin*, *énin*: *Košťany*, *Lazany*, *Slovány*, *Sučany*, *Turany*, *Zalužany*. | *-ov*, *-ova*, *-ovo*: *Abramová*, *Andrašová*, *Bodorová*, *Borcová*, *Černákov*, *Diaková*, *Dianová*, *Dubová*, *Folkušová*, *Karlová*, *Kalamenová*, *Laclavá*, *Ležiachovo*, *Trebstovo*. | Praeposícióval összetett nevek: *Zabor*, *Zaturča*.

A magyar eredetű helynevek így csoportosulnak: Közsavakból valók: *Mezőház*, *Nádasér*, *Ózpaták*, *Solymos*, *Udvard*, *Ujfalú*, *Vendég*. — Templomuk védőszentjéről kapták nevüket: *Szentmária*, *Szentmárton*, *Szentmihály*, *Szentpéter*. — Puszta személynév jelöli a következő helységeket: *Divék*, *Hudviga*, *Majos* (*Kismajos*), *Mátyus*, *Raksa*, *Szoboszló*, *Valcsa*. — Személynév + *falva*, *háza* stb. összetételű nevek a következők: *Ábrahámfalva*, *Albertföldre*, *Ambosfalva*, *Andrásfalva*, *Benefalva*, *Bodófalva*, *Bodorfalva*, *Borcfalva*, *Dankföldre*, *Diákfalva*, *Diánfalva*, *Draskfalva*, *Folkusfalva*, *Gyulafalva*, *Ivánkafalva*, *Jordánföldre*, *Károlyfalva*, *Kelemenfalva*, *Kevefalva*, *Kosutfalva*, *Lászlófalva*, *Murenföldre*, *Ocskólehotája*, *Tomkaháza*, *Vachotfalva*, *Vidaföldre*, *Zorkfalva*.

*

Ami Turóc megye itt tárgyalt, tehát a XIV. század végéig keletkezett helységeire feltűnően jellemző, az az, hogy a tót nevű helységek — azok, melyeket MÁLYUSZ is a legelső turóc-megyei telepeknek tart — főleg köröskörül a hegyek tövében vannak; leginkább köznevekből valók, igen kevés közöttük a személynévi eredetű; gyakran folyóvizek nevéből valók, vagy pedig a vidékre jellemző növény- és állatvilágból erednek; több név utal a földrajzi fekvésre. Ezek lehetnek a legrégebbi elnevezések, esetleg olyan helyek nevei is, amelyek mielőtt még falvak nevévé lettek, egyes nagyobb területeket is jelölhettek (pl. *Zaturcsa*, *Lazkouch*). De azért nem feltétlenül szükséges, hogy az ilyen területeken kialakult falvak minden esetben korábbiak legyenek egyes magyar eredetű helyeknél. (MÁLYUSZ 67 pl. a tót nevű *Zábor* helység kialakulását a XIV. századba teszi.) Hogy az említett nevek sokszor valóban csak területet jelöltek, látszik abból is, hogy amikor adományozás útján valakinek birtokába jutottak, régi nevük megszűnt, s az új birtokos nevét vették fel (*Lazkouch* = *Kelemenfalva*). A tót eredetű helynevek között aránylag kevés a személynévi eredetű. Nem értendők itt a *Benefalva* ~ *Benice*, *Draskfalva* ~ *Draškovec*-féle nevek, hanem

azok, melyeknek pusztán csak tót változata van, pl. *Treboasztó*, *Csepcsény* stb. Lehetséges, hogy a *Treboasztó*-féle nevek már abból az időből valók, mikor megindul a magyar s ezzel együtt talán a más nemzetiségű (pl. cseh, rutén) betelepedés, s egyesek letelepedése. Lehet, hogy ezek a nevek párhuzamosan keletkeztek egyes magyar eredetű, pusztá személynévből álló helynevekkel; ezekhez hozzá kell vennünk azokat is, amelyeknél a névül szolgáló személynév tót eredetű ugyan, de mivel pusztá személynévként állanak és nem birtokos képzővel (vö. MELICH: MNy. XIX, 142, XXV, 135), helynévadás szempontjából csak magyar eredetűek lehetnek. A személynévi eredetű nevek e két csoportjából nyilvánvaló, hogy az előbbieket lakói — vagy a szomszédok, akik elnevezték — tótok, az utóbbiaké pedig feltétlenül magyarok voltak. — A magyar eredetű helynevek közül a köznévi eredetűek száma nem nagy, és ezek az elnevezések az idők folyamán el is tűnnek a használatból. Magyar eredetűek a templomok védőszentjéről elnevezett helyek is.

Igen nagy a száma azoknak a személynévi eredetű helyneveknek, amelyeknek magyar és tót változata is van. A magyar név: személynév + *falva*, *háza* stb., a tót név pedig a személynév birtokosképzős alakja. Azoknak a helyeknek nevei ezek, melyek eladományozása főképp a XIII. század második felében történt, s nevüket vagy első tulajdonosukról, vagy ennek valamelyik leszármazottjáról nyerték. Ezek a helyek mind a turóci medence közepén vannak; ez az a terület, mely üres volt és letelepedésre alkalmas, mert a tót lakosság inkább a hegyek tövében telepedett meg. Ami mármost eredetüket illeti, e helynevek kétfélék, noha — különösen mai szemmel nézve — egyöntetűséget mutatnak abból a szempontból, hogy mindegyiknek magyar és tót neve is van, s éppen csak a tót nevek képzői különfélék. Egy részüknek már keletkezésükkor is két neve volt: magyar és tót, másik részüknek eleinte csak magyar, s későbbi tót nevük a magyar név lefordítása (l. bővebben a III. fejezet bevezetését). Ebből az látszik, hogy egyes helyeken vegyesen volt magyar és tót lakosság, másutt eleinte csak magyar, s e helyek csak később tótosodtak el. Az itt vázoltak nagyjában egyeznek a település menetével is. Erről bővebben MÁLYUSZ műve és PAIS, A Turóci fennsík helynévtörténete: MNy. XIX, 72 kk.

ÜRHEGYI EMILIA.

Nem.

Nem 'progenies, genus, Geschlecht stb.' szavunk számos származékával (*nemes*, *nemz.*, *nemzet*, *-nemű*), változatosan gazdag jelentésárnyalataival szókincsünk régi eleme (vö. OklSz., NySz.). Eredeztetésére mindössze néhány kísérletet tart számon a szófejtő irodalom. CzF.-ék és VÁMBÉRY (MEr. 669, vö.

BUDENZ: NyK. XVIII, 14) származtatásai valószínűségeként sem jöhetnek számításba. DANKOWSZKY, Lex. oláh jövevénynek tartja. Az oláhban azonban a *nam* 'natio, genus stb.', *ne'mes* 'adelig', *nemesu'g* 'Adel' kétségkívül magyar kölcsönzavak (ALEXICS: Nyr. XVII, 13, TIKTIN, RDWb.).¹ Magára marad ilyenformán NAGY GÉZA (Ethn. V, 299) és vele MUNKÁCSI (ÁKE.) feltevése szavunk származására nézve. Szerintük a címül írt szó végelemzésben egyeredetű *név* 'Name' szavunkkal, és „nem más, mint a *név* szó árja eredetijének valamely újabban átkerült mása“ (ÁKE. 485). MUNKÁCSI legsúlyosabb érve, a kiindulásul felvett szanszkrit *nāmā* szónak 'Geschlecht, Art, Erscheinungsform, Weise' (BÖHTLINGK—ROTH, Sanskrit-Wb. IV, 113, GRASSMANN, Wb. zum Rig-Veda 724; vö. ÁKE. i. h.) jelentése első tekintetre valóban döntő bizonyítéknak látszik. Egyelőre nem is bizonykodom ellene, — bár az átvétel útjára ezzel még korántsem tekinthető végleg tisztázottnak —, mert a következőkben éppen közelebbit szeretnék mondani e szófejtés sorsáról. Azt szeretném ugyanis bizonyítani, hogy *nem* 'genus stb.' szavunk valóban indogermán nyelvből, közelebbről: az oszétből származott hozzánk, s ilyenformán egyike nyelvünk kevésszámú oszét jövevényeinek. Hogy emez utóbbi feltevés mennyiben egyeztethető össze a MUNKÁCSIÉK szanszkrit adatával, arról később.

Az oszét nyelvjárások mindegyikében ismeretes ez a szó: нæмуг (*näm'ig*), digori нæмуг (*nämug*) 'зерно, пуля, Kern, Korn, Kugel' (MILLER, Osset.-russ.-deutsch. Wb.). E szavak *-ig*, *-ug* eleme kétségkívül képző (MILLER, Die Osseten 90, ГОМБОЦ: РЕН. III, 9). A megmaradó ó-oszét **näm-* 'Kern stb.' alapszóval vetem össze *nem* 'genus stb.' szavunkat. A jelentésfejlődés csaknem világos. Legszebb példáját éppen hasonló jelentésű *mag* szavunk adja. Ennek ugyanis, mint ismeretes, 'semen' jelentése mellett 'sperma' jelentése is van: *mag sertés*, *mag ló*, *mag marha*, *magló disznó*, *mag hal*, *magberbécs*, *mag kanca* stb. (vö. HERMAN, Pászt., MTsz., NySz.). Ezt a 'sperma' jelentést kell a *nem* esetében is a jelentésfejlődés közbülső fokának tekintenünk. Belőle a 'posteri', majd a 'genus' jelentés könnyűszerrel fejlődhetett, s mint számos példával igazolható, fejlődött is. Csupán néhány párhuzamos példát mutatok be: „Judafnac *majuabol*“ BécsiK. 10 ~ „Judanac *néméből*“ i. h. 285 | „dauidnac . . . *néméből*“ MünchK. 110 ~ „Abrahamnak *magabol*“ ÉrdyK. 92 | „A te *magodnak* adom e földet“ Illyés A.: Megrövidített ige I, 424 (NySz.) | „Tudom, hogy Abrahamnac *magua* vattoc“ Helt: UT. II, 4 (NySz.). A *mag* szónak ez az 'utód, leszármazottja valakinek' jelentése a Szamosháton ma is él (CSÜRY, Szhsz.). Nógrádban *magom*: 'fiacskám', de általában is: 'gyermekem' (MTsz.); ugyanezen a

¹ Ugyancsak a magyarból került az oszmánliba is (FEKETE: MNy. XXVI, 262).

vidéken: „Szoptáttá hêt álló esztendejig a *mággját*“ (MTsz.). A *magva szakad, magvát szakasztja* kapcsolatok *mag* szava is ilyen jelentésben járatos, s mind a régiségben, mind a népnyelvben egyaránt közönséges (vö. NySz., MTsz.). Más példák: „Megh fokalojtom az thy *nemtókeh*: multiplicabo semen vestrum“ JordK. 68 ~ „*ô magua* megsokasodniec“ Born: Ének. 344 | „Mikepen zola a mi attiainknak abrahaamnak: es az *ô magainak*“ TihK. 162; „hog’ penitenciat nem akara tartani adam: ada magát mind az *ô magiual* halalra“ TihK. 226; „megh bociatuan neki: es mind az *ô maginac* binóket“ i. h. 246—7 ~ HB.: „ef mend w *nemenec*“. A *magz-* és *nemz-* igei származékok jelentéspárhuzamossága is feltűnő: „*magzo* ziz“ DöbrK. 509 | „Vnac mēdz *magzoy*“ BécsiK. 132 ~ „*nēmz* mōnal kēfēro itelētet“ i. h. 194 | „*nemz*’en az feld zeldellő fyvet“ JordK. 6 | stb. A további származékokban is megvan ez a feltűnő párhuzamosság. A *nemzet* névszói származéknak pl. van ’ivadék’ jelentése is: „Lámpista vót minden *nemzöte*“ (MTsz.) | „Kēēke kegōnac *nemzeti* MünchK. 36 (NySz.), — mint a *magzat*-nak; emennek meg a csángóknál ’Herkunft, Geschlecht’ jelentése: *roș mogzot* embēr ’ein Mann von schlechter Herkunft’, *kāzdāg mogzot* embēr ’ein Mann von reichem Herkunft’ (WICHMANN, Wb.). — mint a *nemzet*-nek: „Zūley nemes *nemzetek* walanak“ PeerK. 36 | „Benne lakozo nep mynd kyraly *nemzetők*“ ÉrdyK. 511 | „nemes *nēmzētecbol*: de semine...“ BécsiK. 117 (vö. NySz.). — A feltett ’semen’ → ’sperma’ → (’posteri’) ’genus stb.’ jelentésfejlődés az iménti példák alapján mindenképen indokoltnak látszik. Egyeztetésünknek tehát a jelentéstan oldaláról nincs akadálya.

Az egyeztetés hangtani felén — első tekintetre — leküzdhetetlenebb nehézségekbe ütközünk. Az alapul vett oszét *nām ā*-je ugyanis MELICH tanár úr szíves szóbeli közlése szerint igen rövid nyílt *ē* (az orosz eredeti átírásban *æ*). A magyar szót meg ma a legtöbb nyelvjárás zárt *ē*-vel ejti, szótározva is így van a legtöbb helyütt: *nēm* (vö. KASSAI, NySz., MTsz., OklSz. stb.). Csupán a Szamoshátról idéz CsűRY B. nyílt (orrhangú) *ε*-s adatokat: *nemes*, *Nemesembērszere*, *Nemesi-fōrdullōy* stb. (az *ε* hangértéke orrh. *ε*; vö. CsűRY, SzhSz. 19). Magam sem tartom megbízhatónak, de a teljesség kedvéért megemlítem, hogy hódmezővásárhelyi és kecskeméti közlőim így mondták a *nemes* szót: *nēmōs*. Megbízható népnyelvi anyag hiányában e téren nem dönthettem. A nyelvtörténethez folyamodtam. Nagy meglepetésre — s ez bizonyára perdöntő az egyeztetésre — az adatok legnagyobb része nyílt *ε*-re mutat. Feltűnő már a HB. *nemenec* adata. Ez ugyanis az *ü-ző zumtuchel*, *urdung*, *terumteve*, *ifemucut*, *vermut* stb. adatok mellett nyílt tőhangzóra vallhat. Az okleveles korból sincs *ü-ző* adatunk: 1135: *Nemusd*, 1347: *nemus* stb. (OklSz.). Az egyetlen 1231: *Numus* adatot az OklSz. kérdőjellel közli, olvasata

és értelmezése kétes (*Nyomos?*). Későbből a nyílt tőhangzós adatok egész sorát idézhetem. A Bécsi-kódexből: *nēmēnēc* 9, *nēmēbōl* 9, *nēm[p]lěknc* 50, *nēmeknēc* 125, *nēmeknec* 147, *nēmec* 149, *nēmēbōl* 275; *nēmi* 'familiae' 314 hatszor, *nēmec* 314; *nēmēfb* 133, *nēmēfb* 262, *nēmes* 117; *nēm̄tēlen/fegeket* 112; *nēmz-* 125, 126, 127, 136, 162, 191, 194, 207, 275, 284, 290, 305, 308; *nēmzēt-* 10, 11, 15, 17, 19, 20, 21, 25, 28, 31, 34, 40, 46, 51, 54, 55, 56, 58, 62 stb. stb. még számos adatban (vö. PÜNKÖSTI M., A Bécsi-Kódex *e*-féle hangjainak helyesírása 20). Az előzőkhöz képest elenyészően kis számú zárt *ē-s* adat merül fel, mindössze három: *nēm* 10, 285; *nēmēsség-* 91. A Münchener-Kódex is eredetibb nyílt tőhangzós adatokat mutat: *nēm* 78 kétszer, 210; *nēmes* 39, 105. Zárt tőhangzó csupán két esetben van: *nēm* 32; *nēmes* 154. — Az *e* hangok sorsára oly fontos Érdy- és Jordánszky-kódexekben — mint köztudomású — a zárt *ē* *ee*-vel van jelölve (SUHAJDA: NyK. XXXI, 222). Ha szavunk abban a korban zártan hangzott volna, nem találhattam volna ilyen adatokra az ÉrdyK.-ben: „mynemew *nēm̄b̄l*“ 652; *nemes* 520, „zabadus es *nemes*“ 652, „az *nemes* kyral“ 639; *nemēffeytee* 273; *nemēffeegeewel* 529; *nem̄tēlen* 215 stb. stb. Vagy a JordánszkyK.-ben nem volnának ilyenek: „az thy *nem̄tōketh*“ 68, „embery *nemet*“ 768, „ez zelōnek *nemēeb̄l*“ 606, „hw *neme* zerent“ 6 (a NySz. tévesen 2), „egy *nem* bely“ 195 stb. Egyetlen adatot sem találtam *ee* tőhangzóval. — A XVI. századi nyomtatványok, s a többi közül Verbőczyi következetes jelölésében az *e* általában nyílt rövid *e* (vö. TRÓCSÁNYI, A XVI. századbéli nyomtatványok *e*-jelölései 56). Verbőczyi Decretumából idézek néhány adatot: „kezeꝛ renden valo *nemes* ember“ c4, „nagyob a *nemēfeknel*“ a2, „à *Nemēffec* még ékefüttetnec“ a2a, „meg ékefittetic *nemēffēgnec* méltofágauál“ uo., „effele *nemēfeknec* fiai“ a3, „effele *nemēffec*“ uo. stb. Ő-ző kódexeinkben is kerestem adatokat. Az erősen ő-ző WinklK.-ben pl. ilyen adatokra bukkan- tam: *nemēf* 108, 142 háromszor, 143, 228 kétszer, 331, 334; *nemes* 120, 330, 332, 335, *nemēff* 343, — és csak egyetlen egyszer: *nēm̄s* 286. A NádK.-ben: *nem̄s* 298, *nem̄sb* 633. A TelK.-ben is: *nem̄s* ötször ~ *nēm̄sb*- 70. Az efféle adatokban az ő-zés előreható terjeszkedésének akadályát épen a tőszótag eredeti nyíltságában keresném. Mindamellett ő-ző adatok is találhatóak szép számmal (NySz.). Végül utolsó, alkalmasint perdöntő érvül: a *ruhanem̄ü*, *fehērnem̄ü*-féle összetétek *-nem̄ü* utótagjának (mely kétségkívül *e* szócsaládba tartozik) az *-e*-jét minden forrásomban nyílt tőhangzóval találtam. BécsiK.: *nēm̄o* 118, 120, 122, 160, 164, 265; *mēm̄o* 17, *minēm̄o* 32, 59, 61, 63, 83, 172, 239, 319; *nēm̄nēm̄o* 52, 84, 255, 267, 292. MünchK.: *nēm̄o* 37 3-szor, 38 3-szor, 84, 106, 106, 185; *minēm̄o* 28, 77, 108, 124, 184; *neminēm̄o* 53, 69, 102 stb. 33-szor. ÉrdyK.: *vala my nemew* 8; *mynemew* 41,

mynemew nagy 529, *eellyen nemew* 173 stb. A XVI. századi nyomtatványok néhányra is jelzi a tőhangzó nyíltságát: *mīnemū* Verb: Decr. d2,¹ *mīnemū* Dévai: At tíz parantsolatnac... 105, 107; *neṃā* i. h. 27, 34, 54 (vö. MELICH, OrthUng. 16).

Ezekután pedig meg kellene kísérelnem megkeresni a közös nevezőt a magam meg a MUNKÁCSIÉK adta két származtató lehetőség összeegyeztetésére. Mindjárt előljáróban hangsúlyozni szeretném, hogy MUNKÁCSIÉKNAK az a feltevése, hogy szavunk a *név* 'Name' szó indogermán atyafiságába tartozik, semmiképpen sem igazolható; sem a jelentésfejlődés, sem az átvétel útja-módja — mint már említettem — nincs megnyugtató módon bizonyítva. Az egyetlen körülmény, ami gondolkodóba ejthet, a szanszkrit *nāmā* szó 'Geschlecht, Art, Weise' jelentése. Az összeegyeztetésre csupán két lehetőséget látok. 1. Az oszét *nām* és az említett szanszkrit *nāmā* talán egyazon indogermán bázis folytatói; ebben az esetben kettejük jelentése úgy viszonylanék egymáshoz, amilyent az oszét és a magyar *nem*-re ép az imént kíséreltem meg igazolni. 2. Lehetséges az is, hogy két külön szóval van dolgunk; ebben az esetben a szanszkrit *nāmā* említett jelentését, ha nem merő véletlennek, a 'Name' szócsalád valamilyen messzeágazóbb jelentésfejléményének kell tekintenünk. Ezeknek a kérdéseknek eldöntésében azonban nem tartom magam illetékesnek

BABOSS R. ERNŐ.

Színpad és tájszólás.

MNy. XXXIV, 315–6 LAZICZIUS GYULA behatóan foglalkozott a „Bühnensprache“ gondolatának magyar vonatkozásával, és fejtegetései közben színházi életünk egyik sebezhető pontját érintette: „Ha ma az egyik színház népies bemutatót tart, holnap a kritikák biztosan mind arról fognak beszámolni, hogy milyen hamisan beszéltek a darab tájszólását a színészek! És igazuk lesz: a legnagyobb beszédkultúrájú színésznek is nehéz elsajátítani egy számára idegen nyelvjárás fonetikáját.“

Az idézett mondat mindkét megállapítása igaz, noha kritikusaink egyszer-egyszer el is vetik a súlykot, és pl. nem létező szónak nyilvánítják a *sömmi*-t, szellemesen megállapítva, hogy ilyet pedig „*sömmifélő* magyar ember nem mond“... De ez az írás nem színésztársaim hivatlan mentegetése, hanem: útkeresés. Kutatása valami olyan módszeres eljárásnak, amelylyel ezen a kétségtelenül meglevő bajon segíteni lehet. Mert segíteni kell. Felesleges sok szót vesztegetnem arra, hogy ma-

¹ Az *ε* Verbőczy és Heltai teljesen megegyező helyesírásában (vö. TRÓCSÁNYI: NyK. XXVIII, 57) kétségkívül nyílt *ε* (i. h. 56).

gyar színésznek, a „magyar nyelv apostolának“ kötelessége hibátlanul elmondani valamely nyelvjárásban írott szöveget. Erre a kérdésre mindenki csak igennel felelhet, ha figyelmére méltatja a művészetek népi gyökereinek jelentőségét.

De bármilyen helyes meglátás: esztétikai természetű, „ideális követelés“ marad mindaddig, amíg meg nem jelenik a gyakorlati élet halasztást nem tűrő sürgetése. A színpadi tájszólások terén ez az eset is elkövetkezett. Törvényszerűnek látszó jelenség, hogy a színpadi szemlélet lényegi vagy formai irányváltozásait, módosulásait mindig megelőzik az elbeszélő irodalom hasonló természetű jelenségei: a romantikus vagy naturalista regény után egészen bizonyosan megjelenik a romantikus vagy naturalista színdarab is, a formaváltozások minden következményeivel együtt. Már most: regényíróink igen tekintélyes része manapság abban látja feladatát, hogy feltárja a magyarság történelmi és népi sajátosságait. Színpad szempontjából ennek a népi és nemzeti tudatosságra és öntudatra törekvő irányzatnak az a legfigyelemreméltóbb jelensége, hogy íróink, majdnem azt mondhatnám: tudományos gondossággal formálják nyelvüket a kor vagy táj nyelvi követelményeinek megfelelően. És az utóbbi évek nem egy színdarabja bizonyította, hogy színészeink beszédkultúráját is haladéktalanul ki kell építeni a tájszólások irányában.

Legyen szabad mindenekelőtt az általam ismert legtökéletesebb próbaeljárást ismertetnem, amelyet tájszólásban írott daraboknál követnek. Az első próbán, mielőtt a színészek tanulni kezdenék szerepüket, a szerző, rendező és szereplők pontosan megállapítják az egyes szavak tájszólási tekintetben helyes kiejtését, és az emlékezetet javító próbákon minden egyes szöveghibát a rendező személyesen és azonnal javít. Később a színész játéklendülete, hangulata érdekében a segédrendező kíséri, ellenőrzi a szöveget, minden hibát feljegyez, és felvonások végén a helyes kiejtéssel együtt írásban adja át a hibázó színésznek. Ilyen lelkiismeretes eljárás sem tudta kiküszöbölni a hibát, és bizony, előadáson még olyan színész is hibázott, aki nem egy próbán kifogástalanul mondotta el szövegét.

Megfigyelésem szerint, az előadás hibái két csoportba oszthatók: 1. Ha a színész valamely tájszólást beszélő vidékről származik (és ha az, természetesen, nem egyezik a darabéval), az előadáson rendszerint keveri a két tájszólást; pl. az egyik dunántúli származású színész, *ő-ző* nyelvjárásban írott darabban többszöri figyelmeztetés ellenére is *harizsnyá*-t mondott. 2. Ha a színész pesti származású, kabaráink, színházaink műparasztjainak hatása alatt húzza-vonja a szót, és mert pl. a középső *ë* meghallására képtelen, az *ö-zést* ötletszerűen alkalmazza, és a *kemence* szót mondja így *kömönce*, *kömencő*, csak még véletlenül sem így: *kemönce!* Hangsúlyoznom kell, hogy

mindkét esetben lelkiismeretes, szorgalmas színész példáját idéztem.

Tapasztalataim alapján helytállóan látom azt a feltevést, hogy amilyen mértékben közeledik a színész az előadáshoz, és ahogy mindjobban átadja magát a szerepe kívánta érzelmeknek, indulatoknak, olyan fokban szűnik önfegyelmzése a tájszólás terén. Az ok abban rejlik, hogy a mai színész szereptanulási munkáját nem támasztja alá semmiféle fiatal korban beidegzett tájszólási gyakorlat, tudatos ismeret. Így azután a szövegtanulás bizonytalan alapra épül, és előadáson vagy gyermekkori emlékek kerülnek felszínre, vagy a hiba elkövetésének félelme szül hibákat. „Ha az író meg tud tanulni egy nyelvjárást, tanulja meg a színész is!” — mondotta egyszer egy szerző, és nem volt igaza: mert a színész megtanulja a nyelvjárást, és mégis megtörténik a hiba, mert előadáson, a tulajdonképeni alkotás pillanatában, lázában nem bizonyul elégségesnek az emlékezet gyakorlata, fegyelmzése.

A javításnak két irányban kell megindulnia: a jövő színésznemzedék nevelése és a jelenlegi nemzedék beszédkultúrájának ez irányú kiegészítése terén.

EGRESSY GÁBOR és PAULAY EDE könyveikben már megkövetelték, hogy a színészjelöltek ismerjék a tájszólásokat. Ma már nehéz megállapítani, hogy gyakorlatilag milyen mértékben szereztek érvényt ennek a követelménynek. Mikor e sorok írója a Színész-Akadémiára járt, egyáltalán nem tanítottak tájszólást. Ezen a téren tehát bizonyos fokig kísérletezésre vagyunk utalva, és így nyelvészeink egész színészetünket hálára köteleznék, ha hozzászólásukkal tisztelnék meg a kérdés ezen első fogalmazású tárgyalását, ha segítenének kiépíteni a módszeres eljárás irányvonalait.

A Színész-Akadémia tanfolyama három éves, és azt hiszem, csak akkor tudunk megfelelő alapot biztosítani valamely nyelvjárás elsajátításához, ha fonetikai kiképzést kap a színészjelölt már az első esztendőben. A kérdés módszeres kidolgozásánál tekintetbe kell venni, hogy minden színészközlőben az első évfolyamon legnagyobb a hallgatók száma, és így az egyéni foglalkoztatás akadályokba ütközik. Már pedig csak gyakorlati kiképzés jöhet számításba, mert a beszélőszervek működésének gyakorlati megfigyelése, amit minden növendék önmagán és egymáson végez, továbbá bizonyos mozgásoknak beidegzése járhat csak eredménnyel (pl. hogy milyen beszélőszervek milyen mozgása tesz egy hangzót zártabbá vagy nyitottabbá stb.). A magyar köznyelvi hangzók ejtésének elméleti és gyakorlati tudatosítására gondolok, valami színészek részére alkalmas fonetikanak kiépítésére, hogy zenei hasonlattal éljék: az élőszó ujgyakorlatainak meghatározására.

A színész-fonetika elsajátítása után, második és harmadik évfolyamon, következnek a nyelvjárások megismerése.

Túlzottnak tartom EGRESSY kívánságát, hogy minden nyelvjárást ismerjenek a színészek, illetőleg az ilyen ismeret csak felületes lehet. Gyakorlatilag úgy látom eredményesnek ezt a kívánságot, ha megelégszünk két nyelvjárás elsajátításával, de elsajátításával és nem ismeretével. Hogy melyik legyen ez a két nyelvjárás, nem tudom a magam erejéből eldönteni, csak egyet tudok, hogy az *ő-ző* nyelvjárást feltétlenül meg kell tanulnia minden színésznek. Tudomásom szerint ugyanis ez a legelterjedtebb nyelvjárásunk, írónk főleg ezt alkalmazzák archaikus nyelven írott darabjaikban, és végül: ennek a nyelvjárásnak segítségével, tudatosításával kiküszöbölhetjük színpadi beszédünk köznyelvi ejtésének egyik nagyon régen nehezményezett hibáját is.

SZARVAS GÁBOR már 1873-ban (Nyr. II.) rámutatott, hogy köznyelvünk az ú. n. közép vagy zárt *é-t* „megtagadja“ (99), pedig ennek alkalmazása „hajthatatlan szűkség“ (100), mert különben a nyílt ejtésű *e* túlteng a nyelvben, s ez nemcsak unalmas, de értelemzavaró is lehet. „A zárt *é*“ — mondja SZARVAS GÁBOR — „nem pusztá ékszer, amelyet tetszetősség kedvéért magára aggathat az ember, de ha kényelmetlen neki, le is teheti, hanem nyelvünk testének íze, tagja: lényeges alkotó hang“ (uo.), és: „az irodalmi nyelv, a művelt kiejtés nem hanyagolhat el oly hangelemeket, amelyek nem valamely tájszólás, hanem a nyelv alkotásának szülöttei“ (98—9). SZARVAS GÁBOR ebben a cikkében azzal vádolja a Nemzeti Színház tagjait, hogy ezt a hangzót fertelmes terpedten ejtik (99). Csakugyan bizonyos az, hogy színpadi beszédünk kiformálói: VÖRÖSMARTY, EGRESSY elhanyagolták ezt a hangzót, vagy legalább is csak az *ő-zés* terén játszott szerepét emelték ki, míg PAULAY már meg sem említi (VÖRÖSMARTY, ÖM. 1885. VII, 39. — EGRESSY G., A színészet könyve. Pest, 1866. 44. — PAULAY E., A színészet elmélete. Pest, 1871.). A helyzet később sem javul, noha HEVESI SÁNDOR is (Az előadás művésze. Bp., 1908. 8), HEGEDÜS GYULA is (A beszéd művésze. Bp., 1920. 34—5) kiemelik a hangzónak mind esztétikai, mind értelmi jelentőségét, de HEVESI könyve megjelenése körülményei, HEGEDÜSÉ pedig tartalma miatt nem fejthetett ki olyan hatást színészképzésükre, mint azt a hangzó megérdemelte volna. Az *ő-ző* nyelvjárás tökéletes elsajátításával ezen a híányon is segíteni remélek.

A másik elsajátítást érdemlő nyelvjárást illetően, ismétlem, nem tudok állást foglalni, és csak azt az egyetlen irányadó elvet szeretném jelezni, hogy véleményem szerint a nyelvjárások elsajátítása akkor éri el igazi célját, ha megteremtjük növendékeink részére azt a lehetőséget is, hogy legalább egyikét hónapot a nyelvjárás területén tölthessenek. Tehát: olyan másik nyelvjárást kellene az *ő-ző* mellé választanunk, amely

szélesebb látókört biztosítana színészeink részére, mégpedig nemcsak nyelvi, hanem néprajzi téren is.

De bármilyen lelkiismeretességgel készítjük is elő a jövőt, a probléma megoldását évtizedekkel toltuk ki, ha nem találunk megoldást a jelenlegi színész-nemzedék részére. Színházaink bérletrendszeres hajszoltsága, színészeink keresethajszoló elfoglaltsága mellett a már színpadra lépett, sőt, esetleg sikert aratott művészek „továbbképzéséről“ még csak álmodni sem lehet: egyszerűen nincs rá idejük. Egyelőre meg kell elégednünk valamely olyan átmeneti módszerrel, amely ha nem zárja is ki a hibákat, legalább csökkenteni igyekszik. Megítélésem szerint erre az adna módot, ha — ismétlem és hangsúlyozom: átmenetileg! — színházak és írók megállapodnának egy bizonyos tájszólásban, és minden népies tárgyú darabot abban írnának. Ez a megoldás csak egy lépéssel jobb a jelenlegi helyzetnél, de azzal a reménnyel kecsegtet, hogy minden színház keretében kialakul egy-egy olyan csoport, amely legalább egy tájszólásban tökéletesíteni tudja magát, és a beszéd egységét biztosítja.

NAGY ADORJÁN.

Szemponatok az ikerszók vizsgálatához.¹

1. Az ikerszókat (pl. *dirib-darab*, *tarka-barka*) leíró és történeti nyelvtanaink, nyelvtudományi kézikönyveink és e tárgyról írt vagy e tárgyat érintő nyelvészeti értekezéseink az összetételek közé sorolják. Legtöbbször a mellérendelő összetételek alfa-jának tekintik,² de arra is van példa, hogy az ikerszót a mellérendelő összetétellel teljesen azonos értékű műszóként használják.³ A részletesebb vizsgálat

¹ Előadás a MNyT. 1938. május 10-i ülésén.

² Így pl. SIMONYI, *Antibarbarus*. 1879. 40—1; A magyar nyelv. 1889. II, 88—91; ²1905. 282—3; *Ungarische Sprache*. 1907. 265—6; — BALASSA, *TMNy*. 356 [csak elvileg]; a *Nyelvőr szerkesztősége* [SZARVAS GÁBOR és talán SIMONYI]: *Nyr.* VIII, 264 (az iskolai műszók közt) s ezek hatására összes iskolai nyelvtanaink, pl. SIMONYI, *Magyar nyelvtan mondattani alapon*. Első rész: A szóképzés. A középisk. I. o. sz. ³1879. 86; [Harmadik rész:] *Magyar nyelvtan felsőbb osztályoknak és magánhasználatra*. 1879. 78—9; SZINNYEI, *Rendszeres magyar nyelvtan*. ⁴16; A magyar nyelv. ⁵1906. 26; stb. Bizonyára így fogták fel az ikerszó fogalmát azok is, akik újabban elvi megjegyzések nélkül közöltek ikerszókat a mellérendelő összetételek közt, pl. KONSZA SAMU: *Nyr.* XLV, 104—5; BARTA LÁSZLÓ, *A csurgóvidéki nyelvjárás*. 1918. 20—2 stb.

³ Így pl. a *Nyr.* régi évfolyamaiban levő ikerszó-gyűjtemények összeállítói: IHÁSZ GÁBOR, STEINER [SIMONYI] ZSIGMOND, VOZÁRI GYULA, ZIBRINYI GYULA, FISCHER [HALÁSZ] IGNÁC, KIRÁLY PÁL, KOVÁCS JÁNOS, SZIVÁK JÁNOS, FERENCZI JÁNOS, BÁNKAI FERENC, MÉSZÁROS ISTVÁN, KATONA LAJOS *I k e r s z ó k* címmel ikerszókat és mellérendelő összetételeket egyaránt közöltek. Mások pedig mellérendelő összetétel cím alatt közlik az ikerszókat is (l. f. 2. jegyz.). Ugyanígy közöltek mellérendelő összetételeket s ikerszókat egyaránt a régebbi *k e t t ő s z ó k* elnevezés alatt, pl. CZUCZOR: *Athenaeum* 1837. I, 235; IHÁSZ GÁBOR, *Magyar nyelvtan*. ⁶1858. 124—5. stb. — Nemcsak a közölt

azonban olyan szókat is felszínre vetett, amelyek nem tekintendők mellérendelő összetételnek (pl. a *nőttön-nő*-féle igék). Ezért felmerült az a gondolat, hogy az ikerszók egy része (pl. *dirib-darab*, *tarka-barka*) a mellérendelő, más része (pl. *nőttön-nő*) pedig az alárendelő összetételek közé tartozik.¹ A *nőttön-nő*-féle kifejezéseket megpróbálták az összetételektől is, ikerszóktól is külön választani és figura etymologica néven tárgyalni.² Felmerült végül még egy közvetítő megoldás is, amely szerint az ikerszók is összetételek ugyan, de gyakorlati szempontból célszerű a külön csoportban való tárgyalásuk.³

2. Ha az ikerszók kérdésében tisztán akarunk látni, e sokféle véleménnyel szemben feltétlenül szükséges a kritikai állásfoglalás és az ikerszó fogalmának tisztázása. E vizsgálatunkban azonban természetesen olyan példák elemzéséből kell

példák. hanem az osztályozás és az ehhez írt szöveg alapján is kétségtelen, hogy CZUCZOR és FOGARASI az ikerszót a mellérendelő összetételek megjelölésére is használták (l. CzF. I. Előbeszéd 147—8). Ugyancsak ikerszókat és mellérendelő összetételeket sorol fel ikerszók néven SZVORÉNYI, Magyar nyelvtan 1876. 23., 234. Nála egyáltalán nem szerepel a mellérendelő és alárendelő összetétel elnevezés. — Mások változtatva használják az ikerszó ~ szópár ~ páros kifejezés elnevezéseket a mellérendelő összetételek és ikerszók megjelölésére: SIMONYI: Nyr. XLVII, 172—3 a páros (iker) kifejezésekre főként mellérendelő összetételeket hoz fel példák gyanánt, pl. *levelestül-ágastul*, *fúr-farag*, *szegrül-végrül*. VIKÁRI BÉLA: Nyr. L, 44 szerint a nyelv „gyakran él... az u. n. ikerszókkal, szópárokkal”, pl. *immel-ámmal*, *szőrén-szálán*, *se szeri se száma*, *ija-figja*, *retye-rutyája*. — KERTÉSZ MANÓ: Nyr. LII, 45—6 is így nyilatkozik: „rokon- vagy ellentétes jelentésű szópárok (ikerszók)... kötőszó nélkül állandóan együttjárva szinte valóságos összetétellel forrtak”, pl. *szó-beszéd*, *ország-világ*, *szél-vész*, *per-patvar*, *kézzel-lábbal*, *éjjel-nappal*, *ámul-bámul*, *dúl-fúl*, *süg-büg*, *szán-bán*, *nyúz-fozst*. — De leghatározottabban APOR DEZSÓ (Az ikerszók. Bp., 1906. 3) mondta ki az ikerszók és mellérendelő összetételek azonosítását: „Ikerszóknak azokat az összetételeket nevezjük, amelyek nem olvadnak annyira össze értelmileg, mint az alárendelő összetételek, hanem egymást mintegy kiegészítve teszik szemléletesé a dolgot, amelyet ki akarnak fejezni. Ezért mellérendelő összetételnek is nevezik...”

¹ Részben így tárgyalja az ikerszókat BALASSA (TMNy. 350—71), aki az elnevezésben is különbséget tesz e típusok közt: a mellérendelő összetételnél tárgyaltakat ikerszóknak (TMNy. 356, 357, 358), ikerigéknek (359), ikerfőneveknek (364), iker melléneveknek (368) nevezi, az alárendelő összetételnél tárgyalt *nőttön-nő*-féleket pedig igeneves összetételeknek s az igék iker alakjának (359) mondja. A mellett nem is következtetes ez a felosztás, mert az *eligés-elig*, *éccérés-éccéribé*-féle határozókat, a *merődön-merő* féle melléneveket, a *cséppédős-csépp*-féle főneveket a mellérendelő összetételek közt tárgyalja, pedig ezek a korabeli felfogás szerint közelebb állnak az alárendelő összetételekhez.

² P. THEWREWK EMIL: Nyr. III, 385—9. — SZARVAS GÁBOR hagyatékából: Nyr. XLVII, 42. — ZLINSZKY ALADÁR: Nyr. XLI, 139—41. — DIÓSI GÉZA: Nyr. XLVII, 43. — FOKOS DÁVID: Nyr. LX, 47—53, 103—7, 130—3.

³ FÜLÖP ADORJÁN: ErdMuz. VI, 70: „Az ikerszók összetételek, azonban oly sokféle s a nyelvtan általánosan ismert szabályaitól elütő alkotásuk, hogy [öket] külön csoportokba foglalni elkerülhetetlenül szükséges.”

kiindulnunk, amelyek a közlők (beszélők, írók) és felfogók (hallgatók, olvasók) nyelvérzéke számára világos szerkezetűek, mert elhomályosult összetételekből vagy elhomályosult ikerszókból kiindulva könnyen téves eredményekre juthatnánk. Ilyen világos szerkezetű ikerszók pl. *dirib-darab*, *tarka-barka*, *nőttön-nő*, *túlon-túl*. Meg kell tehát vizsgálnunk, hogy jogos-e e különféle származékszóknak együttes tárgyalása és közös névvel (az ikerszó kifejezéssel) való megnevezése.

3. Igaz ugyan, hogy rendszerint csak az előbbiekre szoktunk gondolni, ha ikerszóról hallunk vagy beszélünk, hogy az utóbbiak alakulásuk módjában is különböznek az előzőktől, s hangulati szempontból is színtelenebbek azoknál, mégis vannak olyan közös mozzanatok is e szóalkotásokban, amelyekkel a különféle származékszók összekapcsolhatók, más rokon jelenségektől pedig megkülönböztethetők:

A) E szóalkotásokban a származékszó jelentése mindig az alapszó értelmének fokozása, nyomósítása, pl. *dirib-darab* 'sok darab', *tarka-barka* 'nagyon tarka', *nőttön-nő* 'megállás nélkül v. gyorsan nő', *túlon-túl* 'igen nagy mértékben'.

B) Az így keletkezett származékszónak rendszerint a hangulata is fokozottabb, nyomatékosabb, mint az alapszóé, vö. pl. *dirib-darab* : *darab* stb.

C) A származékszó két tagja szórend szempontjából is meghatározza egymást, tehát — néhány kivételes esetet nem tekintve — mindig csak *dirib-darab*, *tarka-barka*, *nőttön-nő*, *túlon-túl*-féle sorrendben használhatók, nem pedig **darab-dirib*, *barka-tarka*, **nő-nőttön* vagy **túl-túlon*.

D) A származékszó két tagjának mondatbeli elhelyezése az adott szórendi egymásután keretein belül is kötve van: rendszerint csak közvetlenül egymás mellett állhatnak, mert szorosan összetartoznak.

E) Az előbbinek egyik főoka, hogy az ikerszóknak legalább egyik tagja rendszerint csak a szóalkotásban keletkezett (az említett példákban a *dirib*-, *-barka*, *nőttön*- és *túlon*-tagok), s önmagában legtöbbször nem is használható.

F) A származékszó keletkezésekor a szóalkotásban létrejött új tagról világosan érezte a nyelvérzék, hogy az a régi tagnak csak alakváltozata; pl. a *dirib-darab* ikerszó keletkezésekor határozottan érezték, hogy a *dirib*- előtag csak a *darab* utótag alakváltozata, s ugyanígy érezték a *tarka-barka*, *nőttön-nő*, *túlon-túl* ikerszók keletkezésekor, hogy a *-barka* utótag csak a *tarka* előtag játszi változata, s hogy a *nőttön*-, *túlon*- előtagban a *nő*, *túl* utótag van benne. Még olyankor is egymásra utal az ikerszó két tagja, ha esetleg mindkét tag egyszerre keletkezik, éppen az ikerszóban, pl. N. *kele-pele* (veszekedést utánzó szó) (Nyr. X, 92).

G) Az ikerszó két tagjának egy közös alapszóra való utalása, pl. *dirib-darab* < **darab-darab* < *darab* nem-

csak a származékszó keletkezésekor volt meg, hanem — az el nem homályosult ikerszókban — napjainkig megmaradt, s nemcsak egyesek nyelvérékében van meg, hanem megvan ez minden magyar ember nyelvérékében, azaz a magyar kollektív nyelvtudatban is.

E közös sajátságok között tehát több olyan van, amelynek alapján jogosultnak kell tartanunk az említett ikerszó-típusoknak és a hozzájuk hasonló származékszóknak közös névvel való elnevezését és együttes tárgyalását. Másrészt pedig alkalmasak e sajátságok arra is, hogy velük elkülöníthessük az ikerszókat a mellérendelő összetételektől, sőt az összetételektől általában és az ú. n. figura etymologicától is.

4. Mivel ikerszavainkat legtöbbször a mellérendelő összetételekhez sorolják (l. 1.), azért először a mellérendelő összetételek és ikerszók egymáshoz való viszonyát fogjuk szemügyre venni. E két kategória egybefoglalása érthető ugyan, mert valóban találunk az ikerszók és mellérendelő összetételek közt egyező sajátságokat, de mégsem fogadhatjuk el, mert jelentős különbségek is vannak köztük. Ha az összehasonlításban módszeresen akarunk eljárni, akkor a különbségeket is, egyezéseket is fel kell kutatnunk, hogy így kiemelhessük azokat a sajátságokat, amelyeket az alaktani kategóriák osztályozásánál is tekintetbe kell vennünk.

A) Az ikerszók gyűjtése vagy akár csak nyelvbeli szerepük felületes megfigyelése közben is feltűnhetik bárkinek, hogy ezek gyakran fordulnak elő mellérendelő összetételek társaságában. Pl.: „Duzzog idébb-tovább és nem szól napokig. | Ilyenkor van osztán *csett-csatt* elé s hátra, | Borogat és hánnyvet, törrombol rakásra; | Minden *ingó-bingó* tövel-hegygyel össze; | Szegény Jóka csak úgy *csetlik-bottlik* közte.“ Arany „Jóka ördöge“ I. részének végén (ÖM. IV, 285). „nagy *dinom-dánomot* csapott [a király], két nap, két éjjel boldog-boldogtalan ingyen ehetett-ihatott a házánál, a mi szemének-szájának tetszett.“ A „Ráadó és Anyicska“ c. népmesében (ARANY L., ÖM. IV, 93). Vö. még: ide-oda, erre-arra, húzza-cipálja, hegyen-völgyön, erdőn-mezőn, vizen-szárazon, sikoltás-rikoltás, apjuk-anyjuk, ettek-ittak, fel és alá, ölelték-csókták, szemük-szájuk, híre-helye mellérendelő összetételek mellett *hipp-hopp* ikerszó, *beljebb-beljebb*, *ményén-ményén*, *ebben s ebben* szóismétlés „A holló, medve és hal sógora“ c. népmesében (NGy. X, 333—54) stb.

Néha párhuzamba is állíthatók az ikerszók és mellérendelő összetételek, pl. *üz-füz*, R. *öz-böz* ~ *üz-hajt*, *üz-kerget* (KELEMEN: SzegFüz. III, 67—8), s kétségtelen, hogy ugyanaz a stílus (halmozó, tréfás, gúnyos, játékos) kedvez az ikerszók használatának is, amelyben a mellérendelő összetételek is burjánzanak. De az is kétségtelen, hogy mindez csak hasonló

stiláris hatását bizonyítja. Hasonló stiláris hatást pedig különféle nyelvi eszközökkel is elérhetünk, pl. jelzők halmozásával, a szóknak akusztikailag tetszetős vagy kellemetlen hatású megválogatásával stb. Ez tehát nem elegendő ok a mellérendelő összetételek és ikerszók összevonására.

B) Megegyezik a szóalkotásnak e két módja egymással abban is, hogy mindkettő igen gyakran ritmikus tagolást mutat, s az előtag főhangsúlyt, az utótag mellékhangsúlyt kap; — vö. pl. *ap-ja-any:ja, előbb-u:több, fülét-far:kát, kutyástul-macs:kástul* stb. ~ *irul-pi:rul, iz-gat-biz:gat, men-de-mon.da, dí-ri-bre-da.rabra* stb., de ez sem általános érvényű, vö. *ás-kapál, rug-kapál, fúr-farag* ~ *nőt-tön-nő:; szünös-szün:telen* stb.; másrészt pedig, ha csak a *dirib-darab, tarka-barka*-féle ikerszókat tekintjük (amint azok tették, akik a mellérendelő összetételeket és ikerszókat együtt tárgyalták), akkor ritmikai azonosításról sem beszélhetünk, mert ezek az ikerszók szimmetrikus szerkezetűek, amit a mellérendelő összetételeknek csak egy részéről állíthatunk. De ritmikai alapra különben sem építhetjük az alakítani kategóriák osztályozását.

C) Kétségtelenül jellemzi a mellérendelő összetételeket az alárendelőkkal szemben bizonyos elmosó jelentéstágítás, amint pl. *fúr-farag, jó-megy, jár-kei, tész-vész* stb. többé-kevésbé határozatlan értelmű kifejezések az *asztalláb, széktámla, olvasókönyv*-félékkel szemben, s a jelentéstágítás az ikerszóknál is megfigyelhető, vö. pl. *dirib-darab:darab, giz-gaz:gaz* stb. De az ikerszóknál nagyon sokszor érezzük az alapszó értelmének fokozását is, pl. *irul-pirul, tarka-barka, csirég-csörög* stb., az ikerítés jelentés-elmosó hatása tehát korántsem általános vonás az ikerszóknál. Ez a mozzanat különben is csak annyit jelenthet a mi szempontunkból, hogy az e fajta ikerszók közelebb állnak a mellérendelő összetételekhez, mint az alárendelőkhöz, de nem jelenti azt, hogy egyiket azonosítanunk kellene a másikkal.

D) A mondattani szempont első pillanatra szintén a mellérendelő összetétel és ikerszó azonosítása mellett szól, hiszen mindegyik a zonos mondatrészekből áll, pl. *fúr-farag* és *irul-pirul* egyaránt többtagú állítmányok, *évés-ivás* és *mende-monda* egyaránt többtagú alanyok a mondatban. De alaposabb elemzéssel itt is különbséget kell látnunk a mellérendelő összetétel és ikerszó közt: Az *irul-pirul, mende-monda*-féle ikerszók két tagja közt ma is szorosabb viszonyt érzünk, mint a *fúr-farag, évés-ivás*-féle mellérendelő összetételekéi közt: az előbbieket ugyanis szétválaszthatatlan egységet alkotnak, s a két tagot egyetlen-egy mondatrésznek érezzük, az utóbbiak két tagjában pedig inkább érezzük a két tagnak megfelelő két állítmányt vagy két alanyt. Még inkább így volt ez e kapcsolatok létrejöttének időpontjában: a *fúr-farag, évés-ivás*-féle összetételek valóban két-két állítmányt, illetőleg alanyt jelen-

tettek akkor a mondatban, az *irul-pirul*, *mende-monda*-féléket azonban akkor is csak egyetlen-egy szónak érezték, ezek tehát akkor is csak egy-egy állítmányként, illetőleg alanyként szerepeltek a mondatban.

E) Ezzel kapcsolatban lehetetlen észre nem vennünk, hogy a mellérendelő összetételek és az ikerszók a kialakulás időtartamát tekintve is különböznek egymástól: Az előbbieket csak hosszabb együttes használat után érezzük mellérendelő összetételnek, pl. a *Péter egész nap jár-kél* mondatban a *jár-kél* igét összetételnek érezzük, mert állandó szókapcsolat, de (N.) a *fenye csömcsoğesse, rágesigájja* (Nyr. IV, 418) mondat *csömcsoğesse, rágesigájja* szavait már két külön igének s két külön állítmánynak érezzük. Ezzel szemben az ikerszót már kialakulásának időpontjában is ikerszónak érezzük, pl. a *kincre-koncra* ikerszót, melyet egy vízkeresztji játék szövegében jegyeztek fel: „Én vagyok Heródes királtkok, ki háromszázhatfanhat gyereket *kinczre-koncra* vagdaltatott“ (NGy. VIII, 88), valószínűleg a Heródest megszemélyesítő szereplő alkotta, de kétségtelenül ikerszónak érezte a megalkotás pillanatában is, valamint ikerszónak érzi az is, aki először hallja vagy olvassa.

F) A mellérendelő összetételek lassú s az ikerszók gyors kialakulásának egyik oka e kialakulás sajátos módja: Az ikerszók kialakulásában az egyik — már meglevő — tag irányítólag hat a másik keletkezésére, amennyiben csak bizonyos fokú és bizonyos irányú változtatást enged meg (a fenti példa esetében pl. lehetetlen volna egy **kácra-koncra* ~ **kacra-koncra*-féle ikerszó), s rendszerint csak egyféle, de feltétlenül mindig csak korlátolt számú és meghatározott alakú tag járulhat egy adott taghoz, pl. *koncra* > *kincre-koncra* ~ **koncra-boncra* stb. A mellérendelő összetételek kialakulásánál, illetőleg — helyesebben — a többtagú mondatrészeknél a szó alakja általában nem irányadó abban a tekintetben, hogy hány és milyen alakú szó társuljon vele a mondatban, vö. pl. az *ás-kapál* (EtSz.), *ás-nyes* (MTsz.), *ás-túr* (Tompá: ÖK., IV, 271), *ás-vés* (MTsz., SzF. II, 217—8) tanúsága szerint az *ás* előtaghoz négy különféle utótag járult, s a *fog-vág* (1707. RákF: Lev. IX, 341), *metél-vág* (1639. Ver: Verb. 29), *öl-vág* (vö. *ölesse, vágassa* 1707. RákF: Lev. IX, 212), *rug-vág* (MTsz., Csűry, Szhsz. stb.), *üt-vág* (NySz.), *ütöget-vág* (Miksz: M. I, 97), *ver-vág* (1705. RákF: Lev. IV, 686) példák tanúsága szerint a *vág* ige hét különféle igéhez is csatlakozott utótagként. Az *ás-vés*, *rug-vág*-féle összetételek tehát sokkal lassabban forrhatnak össze állandó kifejezéseké (mellérendelő összetételekké), a változatokban szükölködő *kincre-koncra*-féle ikerszók pedig elterjedésük esetén a kollektív nyelvtudatban is úgyszólván az első pillanattól kezdve valódi ikerszókként szerepelnek.

G) Az ikerszók kialakulásának módja nemcsak az új tag hangalakja tekintetében mutat szabályszerűséget, hanem a tagok sorrendje tekintetében is, és ezen a téren alig-alig van kivétel. A fenti ikerszónál maradvá nem várhatunk pl. **koncra-kincra* vagy **boncra-koncra* ikerszót, mert a tagoknak ez a sorrendje szokatlan ikerszavaink közt, és ilyen szórendű ikerszók ikerítéssel nem alakulnak a magyarban (s hihetőleg más nyelvben sem). A mellérendelő összetételeknél ezzel szemben gyakran megfigyelhetünk *hanyatt-homlok* ~ *homlok-hanyatt* (NySz.), *alá-föl* ~ *föl-alá*, *be-ki* ~ *ki-be*, *testi-lelki* ~ *lelki-testi*-féle ingadozásokat, sőt az állandó alakban való megállapodást sejtethetőleg mindig ilyenek előzték meg, s a *csömcsögesse rágsigájja* (l. 4. E) helyett **rágsigájja csömcsögesse* alakot használva senkit sem lepünk meg, de egy **koncra-kincra* alakú ikerszó ellen ugyancsak sok magyar nyelvérzéke tiltakoznék.

H) Mellérendelő összetételeinket az egyes tagok hangalakján kívül az elő- és utótag jelentése közt levő viszony alapján is vizsgálhatjuk, pl. hogy rokon-, azonos- vagy ellentétes értelmű szók kapcsolatából keletkezett-e az összetett szó (sőt eddig szinte kizárólag csak ezt a szempontot alkalmazták), ezzel szemben az ikerszóknál ilyen vizsgálat teljesen céltalan és hiábavaló lenne.

Eddigi összehasonlításaink eredményeként tehát megállapíthatjuk, hogy az ikerszók és a mellérendelő összetételek az alaktani jelenségek osztályozása szempontjából csak külsőségekben mutatnak egyezést (t. i. stiláris hatásukban és részint ritmikai tagolódásukban), de az osztályozás számára fontosabb szempontokból (alaki, jelentéstani, mondattani szempontból) különböznek egymástól. Sőt, láttuk, különböznek kialakulásuk lélektani és történeti hátterében is.

Pedig eddig a fontosabb kritériumok vizsgálatánál (D—H) alatt) szándékosan figyelmen kívül hagytuk a *nőttön-nő*, *túlontúl*-féle ikerszókat, mivel ezeket általában nem azonosították a mellérendelő összetételekkel. Minthogy azonban az elmondottak alapján (l. 3.) ezeket is ikerszóknak kell tartanunk, ezek pedig az alárendelő összetételek egyes fajaival állíthatók párhuzamba, s eredetüket tekintve sem hozhatók kapcsolatba a mellérendelő összetételekkel, azért az ikerszóknak a mellérendelő összetételekhez való sorolását vagy e két szóalkotási típusnak egymással való azonosítását végképen el kell ejtenünk.

5. De egy lépéssel még ennél is tovább mehetünk: nemcsak hogy nem mellérendelő összetételek az ikerszók, hanem lényegileg nem is összetételek:

A) Valamennyi összetételnek és valamennyi ikerszónak közös sajáttsága ugyan a ragozott szókkal, képzés, elvonás,

szövegyülés útján vagy más módon keletkezett származékszók-
kal szemben, hogy az összetételekben is, ikerszókban is
külön-külön egész szónak érezzük az egyes
tagokat, de azért jelentős különbségeket kell megállapítá-
nunk e két utóbbi kategória között. Az ikerszóknál pl. az
egyik tag önálló használatban rendszerint ismeretlen: *dirib-*,
-barka, *nőttön-*, *tulon-*; tehát a formansokra (ragokra, képzőkre,
jelekre, funkcióval bíró infixumokra) jellemző önállótlan-
ságot mutatja, az összetett szók elemei pedig rendszerint önállóan
használva is előfordulnak. Viszont az összetétel elemei — a
formansokhoz hasonlóan — *s z a b a d a b b a k*, *m o z g é k*
o n y a b b a k, azaz egy előtaghoz több utótag is társulhat, pl.
könyv-írás, *-írás*, *-író*, *-kötés*, *-kötő*, *-nyomtatás* stb., vagy
megfordítva, az utótagot több előtaggal is elláthatjuk, pl.
gyorsírás, *kép-*, *kéz-*, *könyv-levél-*, stb. *írás*; ezzel szemben az
ikerszóknál a tagok alakilag nagy mértékben meghatározzák
egymást: az utótaghoz rendszerint csak egyféle előtag, pl.
dirib-darab, *mende-monda*, s az előtaghoz csak egyféle utó-
tag járulhat, pl. *tarka-barka*, *cók-mók*, s ha mégis többféle
alakban találjuk az újonnan keletkezett tagot, pl. *tari-*, *tali-*,
tiri-, *tili-*, *tirke-tarka*, illetőleg *cók-mók* (MTsz., EtSz.)
~ *cók-bók* (Erd: NépdM. II, 258), ezek vagy külön-külön
típusú ikerítéssel keletkeztek, pl. *tari-tarka* ~ *tirke-tarka*, vagy
csak egyik tagnak alakváltozatai, pl. *tari* > *tali*-, *tiri* > *tili*-,
s még rendszerint így is időben és térben megosztva fordulnak
elő, tehát nem ugyanabban az időben ugyanazon a helyen.

B) De nem azonosíthatjuk az összetétellel az ikerszókat
azért sem, mert az összetételnél világosan érzi a közlő is,
a felfogó is, hogy két egészen különálló szót foglal magában az
összetétel (pl. *für-farag*, *könyv-kötés* stb.), az ikerszónál pedig
érzik, hogy a származékszóban ugyanannak a szónak
két alakváltozata van meg, vö. pl. *dirib-darab*. Az össze-
tétel a nyelvérzék számára tehát valóban synthetikus (össze-
tevő), az ikerszó megalkotása, az ikerítés pedig elsősorban
analitikus (elemző) és csak másodlagosan synthetikus szóalkotás.

6. Mivel tehát az ikerszók sokkal szorosabb kapcsolatot
jelentenek a mellérendelő összetételeknél, mivel ez utóbbiakról
kialakulásuk időtartamában és módjában, a tagok sorrendje
s az elő- és utótag közt levő jelentésbeli viszony alapján
különböznek, végül mivel alárendelő összetételekre utaló iker-
szók is vannak, az ikerszókat csakugyan külön kell választá-
nunk a mellérendelő összetételektől (l. 4.). De mivel az iker-
szók használatukban s keletkezésük háttérében különböznek
általában mindenféle összetételtől (l. 5.), s ez a különbség az
ikerítés módját szabályozó és irányító mozzanatként a kollektív
nyelvtudatban is megvan, azért az ikerszókat az össze-
tételtől elkülönítve kell megvizsgáljunk: Az ikerszók keletke-
zésének, változásának törvényeit az összetételtől függetlenül

kell megfigyelnünk, s az összetételek közül csak bizonyos fajtaakat kell itt szemügyre vennünk:

A) Amelyeket a nyelvérzék — bizonyos idő óta — kétségtelesenül ikerszóknak érez, tehát amelyek átcaptak az összetétel kategóriájából az ikerszók kategóriájába, pl. (gyermekversbeli) *üsd ki-vesd ki > üsski-büsski, eszki-veszki, ecki-becki, ecski-becki* stb. (KELEMEN: NNy. IX, 157, 161).

B) Amelyek hangalakjukat oly módon változtatták, hogy ezáltal közeledtek az ikerszókhoz, pl. *szédett-vétt > szédett-védett* (SIMONYI, A magyar nyelv ¹I, 29, ²12 stb.), *szédés-vévés* (OklSz.) *> szédés-védés* (NySz.).

7. De tisztáznunk kell még az ikerszóknak az ú. n. figura etymologicához való viszonyát is.

A figura etymologica (görög *τρόπος ἐτυμολογικός* vagy *σχῆμα ἐτυμολογικόν*, német *etymologische Figur*; magyar nevei: ránevezés SZVORÉNYI; etymologiai alakzat P. THEWREWK EMIL: EPhK. VII, 391; származtató isméltés ZLINSZKY A.: Nyr. XLI, 140; szótó-isméltés FOKOS D.: Nyr. LX, 3; némelyek szerint: *paronomasia*, *paromoion* vagy *annominatio*) legtágabb elfogadható értelmezése szerint egy képzetet nyomatékosan jelölő két vagy több, felismerhetően azonos tövű szó kapcsolata rendszerint ugyanazon a mondaton belül, pl. *visszahozván őt a poklok poklából* Miksz: M. IV, 52; *halalnec halalaal holz* HB. stb. Ez az értelmezés tehát magában foglalja az ikerszók legnagyobb részét is, mégis kétségtelen, hogy az ikerszót meg kell különböztetnünk a figura etymologicitól, mert nem minden figura etymologica tekinthető ikerszónak, pl. az *életet él, halállal hal*-félék nem azok. S nem is minden ikerszót tarthatunk figura etymologicának, pl. az *átabota, zenebona, csete-paté*-féle származékszókat ikerszóknak érezzük, bár a nyelvérzék nem tekinti ezeket azonos tövű szók kapcsolatának.¹

¹ A figura etymologicának a fentihez közelálló meghatározása FOKOSÉ: Nyr. LX, 5. A szokásos meghatározások egybeállítására i. h. 3—5. FOKOS azonban nem említi kritériumként a tövek azonos voltának a felismerhetőségét, s a *házzól-házra, az uralkodó uralkodik*-féle kifejezéseket nem tartja figura etymologicának, pedig ezek is azok: igaz, hogy a *házzól-házra*-félék sem az előtag jelentését nem nyomósítják, sem az utótagét, de e kettős kifejezés igenis nyomósítja a mozgás helyének képzetét; az *uralkodó uralkodik*-félék sem nyomósítják az alany jelentését sem, az állítmányét sem, de nyomatékosabban fejezik ki az alapképzet (jelen esetben: uralkodás) jelentését, amely az alanyban is, állítmányban is benne van; az azonos: *ház-, uralkod-* tö pedig ezekben a példákban is felismerhető. Hogy a figura etymologicánál nemcsak azonos eredetű, hanem felismerhetően azonos eredetű tövekről kell beszélnünk, az kitűnik az *ünnepet ül, a gyermek az oltás után elaludt*-féle kifejezésekből, amelyekben az *ünnep* főnév azonos eredetű az *ül* igével, az *oltás* főnév is ugyanabból a tövből fejlődött, mint az *elaludt* ige, s mégsem tartják e kifejezéseket figura etymologicának, mert az eredet azonossága nem ismerhető fel a nyelvérzék számára.

8. A figura etymologica és az ikerszó közt a következő fontosabb különbségeket állapíthatjuk meg:

A) Már külsőleg is szembevetünk, hogy az ikerszó tagjai általában szorosán összetartoznak, állandóan egymás mellett állnak, pl. *dirib-darab*, *tarka-barka*, *nőttön-nő*, *túlon-túl*, s csak igen kivételes esetben választhatók el egymástól, a figura etymologica pedig a közös eredetű szóknak lazább kapcsolata. Allhatnak e szók egymás mellett is, pl.: „szörnyű *halált halsz*“ Arany | „Ember *fogad fogadást*, agg eb, ki megállja“ Km. | „mirum *somniavi somnium*“ Plautus | stb.; de éppen úgy állhatnak egymástól távolabb is, pl.: „*Éljünk tiszta életet*“ Erd: NépdM. I, 279 | „*Almodd* el élted rózsáulmait“ Berzsenyi | „*Egy csöpp vére csöppene*“ NGy. I, 82 | „*Vérem a véreddel* Egy patakban folyjon; *Lelkem a lelkeddel* Egy istent imádjon; „*Testem a testeddel* Egy sírban nyugodjon“ i. h. 164 | „*Koma küldi komának*“ NGy. VIII, 385 | „*lumen de suo lumine* accendat“ Ennius | stb.

B) Ezzel a szorosabb, illetőleg lazább kapcsolattal függ össze az is, hogy az ikerszóknál legalább az egyik tag rendszerint csak az ikerszóban létezik, pl. a fenti példákban a *dirib-*, *-barka*, *nőttön-*, *túlon-* tagok, s önálló használatban ritkán fordul elő, a figura etymologicanak azonban mindegyik tagja rendszerint önálló használatban is előfordul, pl. *hal* : *halál*, *fogad* : *fogadás*, *él* : *élet* stb.

C) Ugyanezzel függ össze az a különbség is, hogy az ikerszó tagjainak a sorrendje általában kötött, pl. csak *dirib-darab* és nem **darab-dirib*, a figura etymologica tagjainak sorrendje gyakran felcserélhető, pl. *halált halsz* ~ *fogad fogadást* | *Szovát szollá* Moldva (Nyr. V, 47) ~ *szollá szovát* (i. h. III, 334, IX, 486) | „*Szót szólni* se tudtok?“ Sik: Költ. 12 ~ „*Szólani szót* most senki se merne“ 191 | *szeretőknek szerettelek* Kecskemét (Nyr. IX, 361) ~ *Szerettelek szeretőknek* Székelyföld (NGy. VII, 127 stb.).

D) A figura etymologica tagjainak egymáshoz való viszonya felismerhető mondatnyi viszony, pl.: *halált halsz*: tárgy — állítmány | *vérem a véreddel*: alany — határozó | *énekek éneke*: birtokos — birtok stb. Az ikerszó tagjainak egymáshoz való viszonya azonban nem tekinthető mondatnyi viszonynak, mert ugyanazt a mondatrészt a két tag csak együtt fejezi ki, pl. *dirib-darab szalonna*: a *dirib-darab* egy jelző, s így a *tarka-barka*, *nőttön-nő*, *túlon-túl* szókat is egy mondatrészként fogjuk fel. Viszont a figura etymologica tagjai közt nem érzünk alaktani viszonyt, az ikerszó két tagja között azonban felismerhető alaktani viszony van: a két tag meghatározott viszonya meghatározott alakú és funkciójú származékszót eredményez. A figura etymologica tehát különböző mondatrészek felismerhető viszonya alaktani funkció nélkül, az ikerszó pedig egyetlen

egy mondatrészen mint származékszóban jelenlevő közös eredetű elemek felismerhető alaktani viszonya, mondattani viszonyítás nélkül.¹

9. Az ikerszót az eddigiek alapján paradoxonnal így határozhatnók meg: az összetétellel szemben figura etymologica, a figura etymologicával szemben pedig összetétel. Ha pedig az összetételtől (l. 4—6.) és a figura etymologicától (7—8.) megkülönböztetett ikerszó fogalmának legfontosabb megkülönböztető jegyeit tudományos meghatározás céljából akarjuk kiemelni, akkor 1. az ikerszó tagjainak meghatározott sorrendű szoros kapcsolatát és 2. a nyelvérzék által e tagoknak származás szerint is egymásra, illetőleg egy közös alapszóra való vonatkoztatását kell kiemelnünk. Az előbbivel mint egységes szóként felfogott származékszót elhatárolhatjuk a figura etymologicától, és az összetétellel sem lett szó-találkozásoktól, az utóbbival megkülönböztethetjük az összetett vagy a szóalkotás egyéb módjaival alakult származékszóktól.

Ikerszónak tehát azt a származékszót nevezük, amelynek tagjai (a származékszó képzetének rész-képzetei) ugyanazon alapszó változataiként élnek a kollektív nyelvtudatban (a közlők és fel-fogók tudatában).

Ennek megfelelően ikerítésen az ikerszók saját-ságos, jellemző alkotásmódját értjük, mely abban áll, hogy valamely szó (szórész vagy szólam) hangtestét meghatározott változtatással megismételve alkotunk új származékszót, pl. **tarka-tarka* helyett *tarka-barka*, **darab-darab* h. *dirib-darab*, *nő-nő* h. *nőttön-nő*, *végig-végig* h. *véges-végig* stb.

¹ Ezek szerint a mondattani viszonyt kifejező figura etymologica tagjai csak akkor tekinthetők ikerszónak, ha a mondattani viszony megérzése elhomályosult a kollektív nyelvtudatban, ha állandóan együtt járó meghatározott sorrendű szoros kapcsolatban állnak e tagok egymással, s legalább az egyik tagot ugyanolyan jelentéssel más szerkezetben nem használjuk, s ez okoknál fogva a tagok kapcsolatát új szónak, származékszónak érezzük. A mai magyar nyelvérzék számára tehát a *nőttön-nő*, *túlön-túl*, *véges-végig*-féle kifejezéseket határozottan ikerszónak tarthatjuk. Az *életet él*, *szépnek-szép-féléket* csak figura etymologicának tekinthetjük. Az *énekek éneke*, *szébbnél-szebb*, *ágról-ágra-félék* is inkább a figura etymologica fogalma alá sorolhatók, de némileg közelednek az ikerszókhoz. Rendszerint ezek is szorosan összetartozó egységként fordulnak elő, de elég gyakran még ma is megbonthatók a szerkezet jellegének erősebb megzavarása nélkül, pl.: *királyok királya* (NGy. VIII, 17) stb. ~ *királyoknak királya* (MonIrók VIII, 77) | *egeknek egében* (NGy. II, 321) stb. | *helyről-helyre* (LevT. II, 369) ~ „egy herről mász herre” (Nyr. III, 4) | *számárnál számarabb* Gvadányi ~ *gúzsánál és gúzsabb* (Nyr. IV, 554 stb.). Ezeknél a tagok sorrendje is szabadabb, pl.: *selymébnnél selymebb* Szemere György ~ *selymebb a selyemnél* uő. (Nyr. LIX, 114), s így a *királyok királya* mellett is megállhat *királya a királyoknak-féle* szerkezet ugyanolyan jelentésben, de **nő-nőttön*, **túl-túlön*, **végig-véges* épp úgy nem használatos, mint **darab-dirib*, **barka-tarka*.

A magyar leíró és történeti alakokban tehát az összetétel, szóképzés, elvonás, szóvegyülés mellett a szóalkotásnak még egy típusát meg kell különböztetnünk: az ikerítést.

KELEMEN JÓZSEF.

Stájer Ottokár verses krónikájának magyar szavai.¹

ZSIRAI MIKLÓS barátom figyelmeztetett egy régebbi dolgozatomat érintő cikkekre, amely a stájer Ottokár német krónikájában előforduló magyar szavakat tárgyalja: GUSTAV SCHMIDT, Mittelehochdeutsch *jerwolieren*: Suolahti-Album (Suomalaisen Tiedekatemian Toimituksia XXX. 1934.) 555–61. Nem lesz talán érdektelen e szavakra és eddigi irodalmunkra visszapillantánunk.

A magyar szavakat és szócsoportokat tartalmazó krónika a német birodalom és Ausztria történetét mondja el a XIII. század közepétől 1309-ig, majdnem 100.000 verssorban. Keletkezési ideje SEEMÜLLER JÓZSEF kiadása szerint (Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. V, 1–2. Hannover, 1890.) körülbelül 1300-tól 1318-ig terjed. Mivel a tárgyalt félszázadban a magyar események időnként szorosan összefüggtek az osztrákokkal, a krónikás igen sokat mond el a mi dolgainkról is, és közben magyar szavakat is használ. Ezeket különböző csoportokban megvizsgáljuk.

I. 1258-ban V. István a stájerországi Pettau (Pettouwe, 5604) ellen vonult, de vereséget szenvedett. A magyarok gyors lovaikon menekültek: „niht lenger si beliben, | si spilten iruele, | fusto mingele“ (5624–26). Ezzel a szócsoporttal függ össze a következő néhány sor, amikor 1260-ban IV. Béla a stájer kudarc miatt megtámadta a cseh Ottokárt. Részletesen leírja a kunok haremódorát s többek között így szól: „dô diu naht ein ende hât | und der tac ûfbrach, | an die füeteraer man sach | jerwolieren die Valben“ (6792–94).² A gondos kiadó, SEEMÜLLER is megjegyezte itt, hogy a *jerwolieren* szó az *iruele*-vel függ össze: „ich vermute in dem dunklen Wort eine Ableitung von iruele“.

A krónika magyar szavait már régebben észrevették nálunk. JERNEY JÁNOS (Magyar nyelvkincesek Árpádék korszakából. 1854.) a verses krónika első kiadása alapján (H. PEZ, Scriptores Rerum Austriacarum. Tom. III. Ratisbonae, 1745.) könyvének függelékében idézi a sorokat, így olvassa őket: *irj elő, fussatok mind elő; egyezersmind utal* Th. KARAJAN idevágó hasonló magyarázatára (SEIFRIED HELBLING első kiadásában: Zeitschrift für das Altertum. Leipzig, 1844. IV. Bd. és önállóan is uo. 1844.), s azonkívül idézi az egyik sort — ugyancsak Pezből — más kézirat alapján is. Ugyanis PEZ az 1. 4. 5. kéziratot használta kiadásá-

¹ Előadás a MNyT. 1935. június 11-i ülésén.

² A kunokat mindig így említi a krónika. TH. SCHACHT, Aus und über Ottokar von Hornecks Reichchronik, oder Denkwürdigkeiten seiner Zeit. Mainz, 1821. 36. jegyzetben azt hiszi, hogy sárga arcbőrük miatt nevezték a kunokat *Valben*-nak.

hoz, a többit talán még nem is ismerhette; SEEMÜLLER másfél századdal később az addig ismert 8 kéziratból állította össze a szövegét.

PAULER GYULA (A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. 1893. II, 297) azt írja, hogy a stájerok gúnyolódtak, mintha a menekülő magyarok csak játszottak volna, úgy hallatszott egyre az *illa berek, fuss te, menj, gyere* kiáltásuk. Talán van a kifejezésben gúny is, de lehet a *spilten* szó egyszerűen verselő formula is. PEZ kiadásának Glossariumában is csak annyit mond: „genus lusus mihi incompertum, quod alius divinandum relinquo“. SEEMÜLLER kiadásában KÁROLYI ÁRPÁD magyarázatát közli (ezt ismerte PAULER is, mert a kiadást használta), mely szerint vagy a *jerni* (*jirni*) ige imperativusa, vagy a régi **ir-* alak imperativusával van dolgunk, melyet ma a bennható *-amod* képzővel használunk.

Részletesebben foglalkozik az egyes szócsoportokkal LOSONCZI ZOLTÁN (Nyr. XLIV, 255—62). Ő az előforduló hely- és személynéveket is megemlíti. Ezeknél sok magyarázni való nem akad, mert az előbbieket németre fordítva használta a krónikás, utóbbiakat pedig írásbeli forrásaiból többnyire jól másolta. De akkori alakjuk nyelvtörténetileg fontos (pl. *Moson* ~ *Miesenburc*, 10897). Az idézett sorokra vonatkozólag LOSONCZI azt fejtegeti, hogy a *jer-* sose fordul elő a régi nyelvben *jir-* alakban, tehát a KÁROLYI-féle első lehetőség eselik. Hogy egy **ir-* alapszót feltételezzünk, annak a NySz. vagy a rokonyelvek megfelelő alakjai szerint semmi nehézsége nincsen (vö. *iro-* BUDENZ, MUSz. 820). LOSONCZI olvasása: *ir elé, fussatok mind elé!* elfogadható, hiszen a régi és népnyelvben előfordulnak a felszólító mód alakjai *-r-* után *-j* nélkül is. A nehézség itt csak az, hogy az egyik egyszámú 2. személyben áll, a másik többesszámú 2. személyben. Amit még tovább kifejt, hogy itt „Ottokár leírja a magyarok lelkületét egy csata előtt“, és hogy az egész kifejezés valami játékszerű harcmodoruknak lehetett a neve,¹ nem tartható fenn, mert maga a krónika 10 sorral odább világosan mondja, hogy menekülés közben sok magyart megöltek és elfogtak: „der Unger an der selben vart | vil wart erslagen und gevangen“ (5638—9). Tehát vesztett csata utáni vezényszavak vagy felszólítás a gyors menekülésre.

SCHMIDT GUSZTÁV a Suolahti-émlékkönyvben egyetlen szóval foglalkozik az idézett csoportból, a *jerwolieren*-nal (változatai: *ierwolieren* SEEMÜLLERNél, *gerbolieren* 1., *yerwolieren* 4., *irwolieren* 5.). Ő abból indul ki, hogy ARVID ROSENQUIST fejtegetései szerint (Der französische Einfluss auf die mittelhochdeutsche Sprache in der ersten Hälfte des 14. Jhs.: Mémoires de la Société Néophilologique de Helsingfors IX. Helsinki, 1932. 120. l.) a *jerwolieren* az *iruele*-ből keletkezett. SCHMIDT is hangsúlyozza, hogy a két alak összetartozik, de nem így. Azonban mert a magyar nyelvben és nyelvtudományban nem eléggé jártas, ő is téves magyarázathoz jutott. Kizárt dolognak tartja, hogy az egyik kifejezés, úgy amint van, a másikkól fejlődött

¹ SCHMIDT fentemlített cikkében is arra gondol, hogy a kifejezések talán magyar zsoldosok gyakori játékából voltak ismereteseek.

volna (ebben igaza van), mert a szókezdő *jer*-ből a hangtörvényeknek megfelelően nem lehet *ir*-. De ő a két szótövet mégis újra meg újra egy közös töre szeretné visszavezetni, és ezt csak úgy véli megoldhatónak, hogy föltételezi, hogy az 5. kéziratban előforduló *irruete*-t (változatai: *ir vele* 1., *iruele* 4., *irruete* 5.) íráshibának veszi *ieruele* helyett, és így a *jer*- ~ *ier*- szókezdetet kapja, úgyhogy a főnehézség eltűnnék. Utána már akár a *jer*-, akár az *ir*-ből indul ki, egyazon szótőnek veszi. Pedig kétségtelenül két különböző, ma is élő szótővel van dolgunk. A szóközépi *-u-* és a szóvégi *-e* (*iruele*) új nehézséget okoz SCHMIDT-nek és itt újra téves utakon próbálkozik. Az *-u-* hangot azzal magyarázza, hogy a szóvégi *-e* miatt az *ir + vele* (*jer + vele*) alakból indul ki, azzal egyúttal a szóvégi, szerinte addig fel nem derített *-e* hang is kielégítően megmagyarázódik („der unaufgeklärte Auslaut *-e* aller drei erwähnten Imperativformen“). Pedig ennek sokkal egyszerűbb nyelvtörténeti magyarázata van. Már KÁROLYI ÁRPÁD alapján megjegyzi SEEMÜLLER a krónika megfelelő sorához, hogy a szóvégi *-e* jogos; ezt a jegyzetet SCHMIDT is ismerte, de nem tudta magyarázatába beilleszteni.

Az *el*- 'pars antica' egy régi *elé*-re megy vissza (vö. EtSz. I, 1513), és ugyanott találjuk meg a magyarázatát az *-u*-nak is. A magánhangzóközi *-l-* gyakran megkettőződött, ugyanígy az *-r-* is, és a *-rr-* után egy *-u-* szerű hangot véltek hallani. A helyes magyarázat szerintünk így volna: *iruele* <*ir elé* (*irj el!*). A *jerwolieren* helyes származtatása pedig: **jer-elé-ieren*. A *jer-elé-ieren* > *jerwolieren* úgy keletkezett, hogy az *r* által a *w* (*u*) másodlagos hangként beékelődött, és a *w* után *e* > *o* fejlődés történt; az *-ieren* igeképző a németben a XII. század vége óta fordul elő (vö. ROSENQUIST i. h.).

A második sor *fusto mingele* már könnyebben magyarázható. Ezt már Th. KARAJAN és SEEMÜLLER is jól olvasták: *fussatok mind el!* G. SCHMIDT a kéziratokban előforduló három változattól: *fustho meyn gele* 1., *fusto mingele* 4. és *ffusto und mingele* 5., az elsőt veszi kiindulásául. Hivatkozik JERNEY művére, ahol ez a változat szintén előfordul (hibásan: *fuscho meyn gele*), de a könyvet nem szerezhette meg, és így nem tudta, JERNEY honnan vette azt a változatot. JERNEY PEZ kiadását használta. SCHMIDT így az imperativus egyesszámú 2. személyhez: *irj* szintén egyesszámú 2. személyt kap, mert a *meyn gele*-t *menj el*-nek és a *fustho*-t *fuss*-nak olvassa, melyben a *t* betűt egyszerűen hozzáírásnak (Schreiberzutat) veszi. Pedig ez a magyarázat nem tartható fenn, mert hogy a *mingele*-ben az *-nd-* *-ng-*-nek érthető, az könnyen lehetséges, viszont a *meyn gele* > *menj el* magyarázatnál a *-g-* nincs megmagyarázva, ha a hangserét föltesszük is. A *fussatok* szót könnyen lehet hallás útján szóvégi *-k* nélkül írni, és itt az értelméből is világos, hogy a *-t-* nem pusztá hozzáírás, hanem a többszámú 2. személynek a személyragja. Előfordul a *fuss* egyesszámú 2. személyalakja is egy 1300 körül keletkezett német versben, a Seifried Helbling XV. 355. sorában: *fugat fush mingrel* (SEEMÜLLER kiadása. 1886. 169), ahol a *mingrel* *-r*-je csak a következő: „*hie kumt wuhart krel!*“ sor rímje miatt került a szóba.

Semmi nehézség nincs abban, hogy a két sort „*irj el, fusatok mind el!*”-nek olvassuk. Így az *iruele-mingele*-ben az *el*-'pars antica' szóhoz az EtSz.-ban (I, 1513) említett alaknál (KT.: *ele menuen*) régiebb alakot nyerünk, mert a krónika elejét a szerző minden valószínűség szerint már 1310 előtt írta meg.

Természetesen nehéz dolog a krónika egyes írásváltozatait hangtani fejlődések biztos adatainak tekinteni, mert az ismeretlen nyelv hallás útján leírt szavai a legkülönbébb íráshibáknak vannak kitéve. Hasonló hibákat gyakran találtam a hazai németek telepítéstörténetével kapcsolatban, amikor a Zomborban magyar vagy szerb hivatalnoktól kiállított egykorú névjegyzékben néha sem a családnevet, sem a német várost vagy kerületet még kikövetkeztetni sem lehetett. Vagy említhetjük G. SCHMIDTET, a tudós germanistát is, aki cikkében KÁROLYI ÁRPÁD nevét nyomtatott forrásból kétszer is A. KÁROLYNAK írta.

II. *Uram, zolgat*. Ismételten előfordulnak a krónikában. Jelentésük és használatuk világos.

a) „vil manigen hōhen *uram*“ (5726); változatai: *vram* (1. 4.) és *fram* (5.). „mit den hōhsten *uramen*“ (40887); változata: *framen* (4. 5.). — Csak ragozott alakjában fordul elő, sőt a krónikás az *uram* szót szótónek érezte, és a német gyöngre ragozás szerint tovább ragozta: *uramen*. Kódexeinkben és a nép nyelvében ma is gyakran használt alakja a szónak, de valószínűleg az Árpádok idejében is az volt, mivel ebben az alakjában ismerte meg az idegen krónikás. Ουρουα alakban már Kinnamosnál is előfordul 'trónörökös' értelemben (vö. NySz. és HUNFALVY, MgEthn. 344) és egy XII. századi oklevélben (MELICH: MNy. XIII, 5). A krónikában 'főúr' a szó jelentése Nyelvtörténeti fontossága, hogy az OklSz. és NySz. közléseiben *uram* alakban nem fordul még elő a szó ebből a korból. Többesszám 1. személyű birtokoszemélyraggal igen: HB.: *uromc, uromchuz* (vö. SZINNYEI: MNy. XXII, 246).

b) „bráht er und manigen *zolgat*“ (5727). „die ungerischen *zolgat*“ (25030). „der leiden *zolgaten*“ (6398); változatai: *holtäten* (1. 4.), *holtēten* (5.). — A főurak kíséretében szerepelnek a szolgák. LOSONCZI (Nyr. XLIV, 257) szerint a *zolgat* vagy tárgyraggal vagy birtokos személyraggal ellátott szó. Az írás nem okozna nehézséget egyik magyarázatnál sem, mert a bajorosztrák nyelvben nem különböztetik meg élesen a *d* és *t* hangot, vagy mint szóvégi betűt keményen írta a krónikás, ami közép-felnémet szövegben általános írásmód (*tac* ~ *tage*). De ezekre a magyarázatokra, azt hiszem, nincs szükség, mert a használatból (a főurak sok szolgát hoztak magukkal stb.), és abból a körülményből, hogy a magyarul tanuló idegen most is először a legszívesebben a tárgyesetet használja, amit már régi német író magyar szavainak feljegyzésénél is lehetett tapasztalni (vö. SZARVAS: Nyr. XVI, 174), nyugodtan tárgyesetnek vehető, amelyet a krónikás az *uram*-hoz hasonlóan tovább ragozott: *zolgaten*. — Jelentősége, hogy a legrégebb eddig ismert *zolga* alakú följegyzése a szónak (1357: *Zolga*, előtte csak *zulga*, l. OklSz.); ebből arra is lehet következtetni, hogy a kiejtése — legalább vidékenkint — már akkor is *zolga* volt, mert a krónikás hallás

után írta le a szót. Kódexeinkben mindig úgy van írva, mint a krónikában (NySz.).

III. *spân, crâl, weibot* ~ *weiwot* (*ispán, király, vajda*). Szláv eredetű szavak a magyar nyelvben (vö. MELICH, SzJövsz.), de példáinkból kétségtelenül bebizonyítható, hogy a krónikás a magyarból vette át őket, akkori alakjukban.

a) „der ungerischen *spâne*“ (6297). „die ungarischen *spân*“ (30.148). „manic ungerischer *spân*“ (43.076). „von manigen ungerischen *spân*“ (44.518). „die ungerischen *spân*“ (95. 464). — SEE-MÜLLER kiadásában helyesen jegyzi meg: *spân* < magyar *ispány*. Akkoriban, különösen míg Stájerország IV. Béla idejében magyar ispánok uralma alatt volt, sokat emlegették azokat Ausztriában, sokszor nem épen dicsérőleg. Krónikásunk is mindig magyar 'ispán' értelmében használja a szót. HALÁSZ feltevése mellett, hogy *ispán* < német *ge-spann*-ből származnék (Nyr. XVII, 307), nem szólnak a krónika adatai, mert a 100.000 verssorban csak magyar ispánokról esik szó. Ha a szó már előbb a német nyelvből került volna a magyarba, akkor a krónikás talán a német eseményeknél is használta volna a német *ge-span* szót, német ispánokra vonatkozólag. A krónikában előforduló *spân* alak talán még átmeneti alakja a meghonosodó szónak, mely folyamat néha igen sokáig tartott. Vö.: 1269: *yspan*, 1329: *ispán* és *span*, de 1410: *span* (OkI Sz.); *náderspân* (NySz. I, 1261). A kódexekben *espân, ispán, hispan, hispány* stb. alakban jelentkezik.

b) „geschoct umb ir *crâlê*“ (7983). „iwern ungerischen *grâlen*“ (43. 303). „die Unger mit ir *grâl*“ (44. 535). — Ezt a szót is a krónikás kétségtelenül a magyarból vette és nem valamely szláv nyelvből, mert csak a magyar királyt nevezi *crâl, grâl*-nak, Ottokár cseh királyt *kunic*-nak mondja. A krónikás alakjai pontosan egybeesnek MELICH JÁNOS egy régebbi megállapításával: „Biztos, hogy a *király* szó egy ideig *krâl*-nak hangzott nyelvünkben“ (MNy. II, 56). Bár a krónikánál jóval előbb előfordul a *király* szó (OkI Sz., NySz), mégis ezt az alakját a szlávból vett szó valami átmeneti változatának: *kral* > *király* kell tekinteni. A két-féle alak néha száz évnél tovább is élt egymás mellett, amint azt az *ispân* szónál is láttuk.

c) „Lazlá via *Waiwot*“ (43.756); változata: *Waiwot* (4. 5.). „Lazlá fia *Weibot*“ (80.760). „der *Weibot* Lazlá fia“ (80.003). „ungerischen Lazlá *Weibot*“ 87. 860); változata: *bayboth* (1. 2.). „mit Lazlá *Weiboten*“ (87.960). „reden mit dem *Weibot*“ (88.093). „der herzog Lazlá *Weibot*“ (88.133). „von dem Lazlá *Weibot*“ (88.395). „sprachen zdem *Weiboten*“ (88.404). „den herzogen Lazlá *Weibot*“ (88.424). „des Lazlá *Weibot*“ (88.490). „dem Lazlá *Weibot*“ (88.529); változata: *bayboten* (1.). A *fia* (*via*) és *Lazlá* szó hazai okleveleinkben és régi pénzeinken is előfordul. A krónikás az erdélyi vajdát érti rajta. A *vajda* szó fejlődését MELICH magyarázta: *vojvoda* > *vajda*, haplogia útján (MNy. XVII, 145; vö. még HORGER: Nyr. XXXIX, 391). A szó *vojvoda* ~ *vajvoda* alakjában másutt is előfordul: „*vajvoda* Transilvanus“ (CD. VI, 117); „*Turszon* vajvoda“ (RMK. III, 311). Ebben az alakjában vette át a krónikás is: *vojvoda, vajvoda* > *weiwot, weibot* (vö. *Iván* > *Yban*. Németújvári Iván min-

dig így). A $w > b$ csere a bajor-osztrák nyelvjárásban a XIV—XVI. században gyakori volt (vö. PETZ G., Grimm törvénye 75), de előfordul az osztrák krónikásnál a $b > w$ változat is: IV. Béla mindig *Wêlá*, *Wêlán*. Ez a $b > v$ hangváltozás megvan a hazai német (rajnai frank) nyelvjárásban ma is: *gräben* $>$ *grävə* (vö. SCHMIDT H.: EPhK. 1899: 831). A *vajda* szó kiejtése a magyar nyelvben a XIV. században még nem állandósult. Előfordul ugyan már 1337-ből *Woyda* (OkISz.), de utána több régebbi változatban is. A XV. századtól állandóan *wayda* van, (NySz.).

E szavakat magyarázva az Árpádok utolsó éveinek magyar nyelvtörténetéhez akartunk néhány adattal hozzájárulni. Sikerült is részben az eddigi kutatás eredményeit megfelelő példák-
kal támogatni, részben az eddigieknél régebbi adatokat kimutatni.¹

VITÉZ RÉZ HENRIK.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Becsel. Ezt a csíki tájszót 'öklelődzik' jelentéssel az EtSz. I, 323 csak a következő kifejezésben tartja számon: „*becsel* a bika“, s a szó eredetét ismeretlennek jelzi. Ha megnézzük a MTsz.-t, amiből az EtSz. adata is származik, ott ezt a teljesebb szöveget olvassuk: „*becselnek* a birkák v. ökrök: összeütik a fejüket“ (I, 108). Ez a KÖRÖDY MIKLÓS közölte adat azt bizonyítja, hogy az ige különböző szarvasmarhák öklelődésére, dulakodására egyaránt vonatkozhatik. Ha szavunk etimonját meg próbáljuk fejteni, ezt a megállapítást tovább fűzhetjük, s azt mondhatjuk, hogy eredetileg az ige csakis birkákra vonatkozott, s csak később terjedt ki alkalmazása más szarvas állatokra is. Véleményem szerint ugyanis ez az erdélyi tájszó oláh eredetű, s alapszava *beciu* (= *beč*) 'fiatal, jól fejlett, hátrahajló szarvú kétéves kos: bélier de deux ans, beau et aux cornes recourbées en arriere' (DictAcad. I, 535); sokszor a juhnyáj élén haladó öregebb, megbízható kos jelenti (erre az utóbbi jelentésre a DictAcad. csak a havasalföldi Ilfov megyéből idéz példát, de e jelentés Erdélyben s Arad megyében is előfordul).²

Amennyiben a *becsel* alapszava valóban az oláh *beciu* 'fiatal kos', akkor igénk úgy viszonylik alapszavához, mint: *koslat* és *kos*, *bikázik* 'bikát játszik' (MTsz. I, 130) és *bika* | *kanoz*, pl. „a póka *kanozza* a nőtényt“ (MTsz. I, 1036) és *kan* | *bagzik* és *bak*, — hogy a sok *-kodik*, *-kődik* képzésű igeről ne is beszéljünk, amilyen *disznólkodik*, *kakaskodik*, *majmoskodik*, *marhaskodik*, *ökörködik* 'durván, barom-módra viselkedik' (MTsz. II, 34 stb.). Mindezen esetekben „a denominális ige a cselekvést mint valamely tárgyhoz vagy tulajdonsághoz kötöttet tünteti fel“ (SIMONYI, TMNy. 452), tehát *becsel* a. m. '**becs* vagyis *kos* módjára öklelődik'.

¹ Az ÓMOLv. 279—81 gondosan felsorolja a krónika magyar személy- és helyneveit, a harcosok kiállításait és ismerteti az ezekre vonatkozó irodalom eredményeit.

² Feleségem nagyanyjának, özv. Z a p l e t á l H ú g ó n énak szóbeli közlése.

Ami az oláh szó további eredetét illeti, ezt igen nehéz teljes bizonyossággal eldönteni. Ha figyelmen kívül hagyjuk DICULESCU valószínűtlen feltevését: <βηκίον, aeol βήκιον 'fiatal juh' <βήκη 'juh' (Dacoromania IV, 1: 444) s CAPIDANNak egyetlen elszigetelt változatra, a szerbiai oláh *belgiu* alakra (vö. G. GIUGLEA — G. VÂLSAN, Dela României din Serbia. Bukarest, 1913. 283) alapozott szláv származtatását: *běl + ěc* (Dacoromania IV, 1: 348),¹ inkább PUŞCARIU magyarázataát fogadjhatjuk el. Tekintettel arra, hogy a *beciu* típusú kos- vagy juhelnevezések más román nyelvterületen is megvannak, így régi bergamoi *bech* 'kos', piemonti *beča* (REW.³ 773), Marche *becce* ~ oláh *bece* (DicţAcad. I, 535), valamint olasz *becco* 'kos', szárd *beccu* 'ua.' stb., — olyan magyarázatot, mely csak az oláhra vonatkoznék, szóföldrajzi okokból vissza kell utasítanunk. Nincs azonban semmi akadály annak, hogy PUŞCARIU-val (EtWbRumSpr. I. Lat. El. 16) és MEYER-LÜBKEVEL (REW.³ 9270) a *beciu*-féle szavakban a *vervex* ~ *berbex* származékainak (oláh *berbece* vagy *berbec*) megelevenedett, önállósult második részét lássuk. Erre a lehetőségre nemcsak a gyakori *berbeci-beci*-féle kifejezések utalnak (PRTIŞ: Convorbiri Literare XXIV, 1057, Gr. G. TOCILESCU, Materialuri Folcloristice I, 102), hanem az a tény is, hogy a *vervex* ~ *berbex* szó első szótagját a különféle pásztornépek s így a pásztorkodó oláhság is könnyen azonosíthatta az egész Európában elterjedt *ber* állat- s különösen juh-hívogató szóval (I. O. DENSUŞIANU, Grai ŝi Suflet I, 65, ROHLFS: Zschr. f. rom. Phil. XLV, 672, WARTBURG, FrzEtWb. I, :35—6), amiből végső fokon *birka* és *bárány* szavunk is származik (EtSz. I, 410, 282). Hogy egyes nyelvterületeken szoros kapcsolat áll fenn a *vervex* származékai s a *ber* hívogató szó között, annak bizonyítására elég felhoznunk, hogy Franciaországban az Eure-et-Loire-i pásztorok juhaikat *berb*, *berb* szóval hívják, ami nem más, mint a *berbis* (~ irodalmi francia *brebis*) alaknak a *ber* hatására megrövidült alakja (W. v. WARTBURG, Zur Benennung des Schafes in den rom. Sprachen. Berlin, 1918. 31). A magunk részéről azt is valószínűnek tartjuk, hogy a *ber* egyik gyakori franciaországi alakváltozata *br* (Br. E. ROLLAND, Faune pop. V, 128) hatására történt a *berbis* > *brebis* első szótagjának meglehetősen szokatlan hangátvetése is (GRAMMONTNÁL, Traité de Phonétique 339 kk. ilyen típusú hangátvetésre francia példát alig találunk). GÁLDI LÁSZLÓ.

Kandúr. E szavunkról MELICH (MNy. XXIX, 256) ezt mondja: „Nézetünk szerint a *kandúr* a *kanmacska* összetétel *kan* előtagjának valamiféle magyar származéka.“ Mikor e sorok nemrégiben szemem elé kerültek, hirtelenül eszembe jutott, hogy gyermekkoromban Lugoson nagyanyámtól hallottam egy német mesét, melyben „*Herr Kater* und *Frau Katze*“-ról volt szó. Ennek alapján nem tartom lehetetlennek, hogy a *kanmacskát* egykor a magyarok is, talán uraskodó és hatalmaskodó természete miatt, tréfásan *kanmacska úr*-nak nevezhették. Támogatja ezt a feltevést (talán szintén a német *der gestiefelte Kater* hatása alatt)

¹ CAPIDAN maga is bevallja, hogy az *l* esetleges kiesése nehezen magyarázható: „greu de explicat“ (i. h.).

a nép képzeletében élő *csizmás kandúr* alakja is, mert csizmát régebben csak az urak hordtak, a parasztok vagy meztláb vagy bocskorban jártak. (Ez magyarázza meg egyúttal a *bocskoros nemes* kifejezést is.) Ez a *kanmacska úr* elnevezés aztán (mint pl. a *főpincér* v. *főtisztelendő úr* > *főúr* esetében) **kanúr*-ra rövidülhetett. Mikor pedig ennek összetétel volta már el volt homályosodva, könnyen fejlődhetett hangsorának *n* hangja után egy járulékos *d*, mint pl. a német *Ahmung* > *ándung*, *benne* > N. *bendē*, R. *Bennek* > R. *Bendek* hn. (CSÁNKI II, 591), *csenevész* > N. *csenevész*, *Panna* > N. *Panda* (NNy. V, 182.) esetekben. CSEFKÓ GYULA szíves értesítése szerint *inda* (pl. *szöllő-inda*) is < *ina*, az *in* főnév egyes 3. személyű birtokos személyragos alakja.

Irdatlan. A MTsz. a Balaton és Debrecen vidékéről közli a köznyelvünkben sem ismeretlen *irdatlan nagy* kifejezést 'otromba nagy, rengeteg nagy' jelentéssel és magyarázataul utal az *idom-talan* szóra. Én azonban azt hiszem, hogy ennek se az *idom-talan* melléknévhez, se az *irt* vagy N. *irdal* igékhez nincsen köze.

Arról, ami meglepően nagy, a mindennapi életben egyáltalán nem szokatlan túlzással sokszor azt mondják, hogy *rém* vagy *irtóztató* vagy *irgalmatlan nagy*. Ahogyan a négy szótagos *irtóztató* jelző, mivel gyakori használata miatt már csak formalitássá vált, *irtó*-vá rövidült, úgy rövidült az én nézetem szerint ugyanezen okból az *irgalmatlan* jelző is ezzé: **irgatlan*. Ebből pedig, mivel az *irgalom* családjába való tartozása e rövidülés miatt teljesen elhomályosult, *irdatlan* lett.

Eskeréti. Ez a családnév a család köréből származó értesülésem szerint azonos volna a bibliai *Iskariót* nevével. Mivel sem ma nincsen *Eskkrét* nevű községünk, sem Csánkiban nem találók ilyent, ezért azt hiszem, hogy a családi hagyomány nem téved. Alaktani szempontból semmi akadályja sincsen e feltevésnek. A felteendő *i* > *ē* > *e* változás, valamint a hosszú magánhangzó előtti *i* kiesése (l. erről MNy. XXV, 255) ugyanis még számos más esetben is észlelhető; az így keletkezett **Eskarót* helyébe pedig a magánhangzók hasonulása következtében léphetett **Eskerét*. Hogy a családnévnek e régibb alakjából utóbb *Eskeréti* lett, az a *Réti* családnév hatásának tulajdonítható. Jelentéstani szempontból vizsgálva e kérdést, nem gondolnám, hogy a család névadó őse valamilyen árulása következtében kapta volna ezt a személynevet (melyből később családnév lett), mert ebben az esetben a család aligha örökítette volna ezt a nevet nemzedékről-nemzedékre tovább. Inkább azt hiszem, hogy első viselőjét azért nevezték el így, mert egy húsvéti passió-játékban (Judás) *Iskariót* szerepét játszotta. Az elnevezés célja a megkülönböztetés lehetett. Vagyis, ha pl. *Jóska* volt a neve, más ugyane községbeli Jósoktól való megkülönböztetésül *Iskariót Jóska*-nak nevezték.

HORGER ANTAL.

Itt van a kutya elásva. Régebben így és ennyit hallottam belőle; magyarázatul pedig a következőket: 'német eredetiből való fordítás' vagy pedig: 'ez a dolog bibije, ez az oka...'

A minap azonban egy debreceni újság került a kezembe, amelyben a többek között ezt olvastam: *Szóval ott van a kutya eltemetve, ahol sokat szaglász az eb.* — A nevét elhallgató cikkíró olyan értelemben írta, hogy akik a társadalmi és politikai élet vezetőit nagyon élesen bírálják, maguk sem különben, vagyis a döglött kutya szagát az eb érzi meg a legjobban.

KOCZOGH ANDRÁS.

Faramuci. A szót a MTsz. szótározza először katonanyelvi adatként. Jelentése 'eine Art Spiel', bakajáték, amely abból áll, hogy a résztvevők körbe ülve herezacskójukra spárgát kötnek, mindegyik spárgaszál végét más fogja és húzza, s aki először feljajdul, az a vesztes. Alakváltozata: *faramucsi*.

Az EtSz. is számba veszi a szót, de csak annyit mond róla, mint a MTsz., és hozzáteszi, hogy eredete ismeretlen.

Ez a maroknyi adat némi kiegészítésre szorul. Először is meg kell emlékeznünk a *faramuciz* igealakról, mert ez az eredet szempontjából elsődlegesnek látszik. Meg kell említenünk azt is, hogy a *faramuciz* is, meg a *faramuci* is régóta kikerült a kaszárnyából (eredeti jelentésében talán ma már ott nem is ismerik), az utca szava lett, beóvakodott a diáknyelvbe, a sportargotba, a durvább tónusú társalgási nyelvbe, sőt az alsóbbrendű irodalom (kabaré stb.) nyelvébe is. E szélesebb körben természetesen sokféle jelentésárnyalatot szedett magára, ezeket azonban a szó erősen affektív jellegére való tekintettel bajos volna pontosan meghatározni. De ezek az újabb árnyalatok¹ nem is érintik magyarázatunkat.

Ami mármost az eredet kérdését illeti, GOMBOCZ ZOLTÁN váltig meg volt győződve, hogy a szó az olaszból került hozzánk. Közvetlenül halála előtt beszélgetés közben többször is hangoztatta ezt a nézetét, abból indulván ki, hogy a magyar szó kezdetén nyilván az olasz *far(e) a* . . . lappang. Hogy mi jön utána, annak a tisztázására már — sajnos — nem volt ideje.

Ezt a torzóban maradt gondolatot most talán be tudjuk fejezni. A *fare* után — szerintünk — *ammušire* következett az olaszban. Az *ammušire* a. m. 'ein finsteres Gesicht machen, finster blicken' (RIGUTINI—BULLE), 'megneheztel, elfintorítja képét' (Kőrösi). Az alapszó itt *muso* 1. 'testa del cane . . . e si dice d'altri animali, museau, bajou'; 2. 'viso dell' uomo, ma per ischerno o per ischerzo, museau, visage'; 3. 'muso per broncio, segno di cruccio, musata, moue, grimace, mine, bouderie' (vö. F. DE ALBERTI DI VILLANOVA, Grande Diz. II.). Számunkra a két utóbbi jelentés egyaránt fontos: a 2. jelzi, hogy a szónak az olaszban is van kapcsolata az alsóbb stílusrétegekkel, a 3. pedig kezünkre adja a megfejtés kulcsát. Ennek az alapján ugyanis a *far(e) ammušire* a. m. 'valakit megfintorogtatni', vagyis úgy csinálni, hogy elfintorítsa a képét, fizimiskáját. Hogy ez a jelentés az eredeti tárgyi vonatkozást kielégíti, aligha kétséges. A brutális játék részeseinek minden okuk megvolt arra, hogy

¹ Pl. *faramuciz* 'vacakol, pepecsel, haszontalanul mulatja az időt', sportban: 'főlölesegen cselezget', *faramuci egy alak* 'furesa alak' stb.

eltorzuljon az arcuk a fájdalomtól. Grimaszt vághattak, csak éppen szólni nem szólhattak, mert aki feljajdult, vesztett.

A magyar szó pontosan megfelel az olasz kifejezésnek. Eredetibb alakja talán **faramusziz* vagy **faramusiz* lehetett. Ebből a *faramuciz*, illetőleg *faramucsiz* egészen szabályos alakulás, a *faramuci* és *faramucsi* pedig közönséges elvonás az igéből.

Daráce. Az EtSz. külön szóegyedként szótározza ezt az alakot egy biharmegyei közlés alapján, és megjegyzi, hogy csak egy összetételben fordul elő, melynek második tagja só, s az egésznek a jelentése 'fört só'. A címszó eredete ismeretlen.

SZENDREY ZSIGMOND közölte ezt az összetételt: MNy. X, 459 Tárkányból *darácczso* alakban, amelyet az EtSz. a mai helyesírás szerint természetesen *darác-só*-nak ír át. Ez az átírás helyes, és ha a kötőjelet elhagyjuk, könnyen megfejtethjük az összetétel első tagjának is a rejtélyét: *daráccsó* a. m. *darát só*, vagyis irodalmi alakban *darált só*. A közlemény hangjelölésére, illetőleg orthographiájára vö. *eczecczibere* (azaz mai írással, fonetikusán *ecceccibere*, elemezve *ecet-cibere*) 'savanyú leves' uo.

Nem kétséges, hogy az akkori MNy.-nek a *cz* betűs íráshoz való túlságos ragaszkodása tréfálta meg az EtSz. szerkesztőit. SZENDREY kéziratában bizonyára az ejtéshez közelítő *daráccsó* állott, ahol a *cs* az ikerített *cs*-nek volt a jele. Abban az időben — 1914-ben! — az iskolai helyesírás szerint már igen sokan írtak *c*-vel, valószínűleg a MNy. munkatársai közül is. Mivel azonban a nyomdának utasítása lehetett, hogy a kéziratokban szereplő *c*-ket az akadémiai helyesírásnak megfelelően *cz*-re kell átváltoztatni, a szedő az ikerített *cs* jelét, a *csz*-t gépiesen *czcsz*-nek szedte, nem is sejtve persze, hogy ezzel egy nem létező szót indít útnak és juttat esetleg ahhoz, hogy szótárról-szótárra vándoroljon.

LAZICZIUS GYULA.

Illik. NÉMETH GYULA: KCsA. I, 74—5, ÉN: KCsA. II, 460, LIGETI LAJOS: MNy. XXXI, 285—7 összeállítottuk a magyar *ölt* ige török, illetőleg mongol és mandzsunguz rokonságát. A török tartozékok között idéztünk egy *il* igét. Erre az igére, a szócsalád alapszavára vonatkozó adatok: **A** kun, tar., tel., alt., leb., sór, szag., kojb., kacs., küer., kirk., kirk., ujb., csag., turki, oszin., kar. L., T. *il* 'anhängen, aufhängen' [átható értelemben] (RADL. I, 1473, id. LIGETI) | kirk. *il* 'aufhängen' (RADL. I, 1374, id. L.) | jak. *il* 'anknüpfen, einhängen' (BÖHL., id. L.) | Kāšg. *il* 'ziehn (Dorn das Kleid)' (Brock., id. PAIS) | csag. *il* 'zuschliessen (das Tor)' (RADL. I, 1473) || **B** oszm. *il* 1. 'an etwas hängen bleiben'; 2. 'sich mit etwas verbinden, verwickeln'; 3. 'auf etwas treffen' (ZENKER, id. NÉMETH); 4. 'jemandem begegnen, auf jemand stossen, jemanden treffen' (RADL. I, 1473) | tar., szag. *il* 'auf das Wild stossen (von Raubvögeln), angreifen' (RADL. I, 1473) | Kāšg. *il* 'sich anschliessen' (Brock., id. P.). — Az **A** alatti adatok átható, a **B** alattiak át nem ható értelemben mutatják a török igét.

A fentebbi török igével vethetjük össze a mi *illik* szavunkat. Az érzéki értelemben való 'attinet, pertinet' jelentés (vö.

NySz.) az, amelyből az *illik* többi jelentései levezethetők. Így: *hozzá-* vagy *rá-illik* 'convenio, congruo, quadro' CAL. stb. (vö. NySz.) | régi és újabb *egybe-illik*, *össze-illik* 'cohaereo, convenio, congruo, concordo' (vö. NySz.) | *belle-illik*. Hasonlóképpen a következő átvitt jelentések: 1. 'decet, concedet'; 2. 'licet'; 3. 'possum'; 4. 'expedit'; 5. 'oportet' (vö. NySz.). A szamosháti nyelvjárásban előfordul *fel-illik* 'felfér' (Csűry, Szhsz.). — Az *illik* igének már a kódexekben jelentkező *illendő* igeneve (*illendőség*) szintén a 'quod pertinet' GyöngyTör. 2111, 2218, továbbá a 'conveniens, congruus, congruens'-féle jelentés után vette fel a 'decens' jelentést (vö. NySz.). Van BrassTör.: „*keesz* vel *Illendő*: aptitudinarius“, és van uo.: „*Éjbe Illendő*: asinfonia“; az utóbbi adatbeli „asinfonia“: „asymphonia“ téveskapcsolás, mégpedig valószínűleg egyelőre elmaradt **ígyentlenség* a. m. *egyenetlenség* szóhoz tartozott (vö. „asymphonia: *Igyentlenség*“ CAL. 108). Az *illetlen* (*illetlenség*) alakulatnak szintén 'incongruus, inconveniens, dissentaneus, inconcinuus, ineptus' (vö. NySz.) volt a korábbi jelentése, s ebből lett az 'indecens' (uo.). — Az *illik* igének vannak a régiségben ilyen származékai: *illés* vagy *hozzá-illés* | *illet* főnév 'ami illik'; *illetesség* 'concinnitas' (vö. NySz.).

A régiségben és az újabb nyelvben is élő, fontos származék az *ill-* alapszóból az *illet* ige. Az *illet*, *hozzá-illet*, *össze-illet* jelentésfejlődésében az 'applico, apto, coagmento, accommodo' mozzanathoz (vö. NySz.) indulhatunk ki. Az 'applico, apto: össze- vagy hozzáilleszt' jelentésből válhatott 'össze fog: comprehendo, összérint' vagy 'hozzáfog: apprehendo, hozzáérint', majd ezekből a 'fog' és 'érint: tango, anrühren' (vö. NySz.) jelentés. E tekintetben figyelemreméltó: „*Jogvan tapaftvan auag illetven*: apprehensum“ NémGl. 340¹ (vö. Paris: NyK. XLIX, 297). Ebben a jelentésben példa rá a KT.-ben: „quit fceplev nem *illetehet*“. Az 'érint' jelentés egyik folytatása a 'pertinet, convenit, decet', pl. „Temyenth, ky Istenth ylleth“ ÉrdyK. 122. Másik folytatása az 'érint' jelentésnek az 'afficio' értelem, pl. „zamtalan bozzosagokual yllettetikuala“ JókK. 3. — A régiségben van: *illetés*, mégpedig a. m. l. a *hozzá-szabás*-sal együtt: 'accommodatio' CAL.; 2. a *tapasztalás*-sal együtt: 'contactus' CAL., 'tactus, tactio' (vö. NySz.); 3. 'tactus: a tapintás érzéke' MURM. | *hozzá-illetés* a *formálás*-sal együtt a. m. 'conformatio' PPBl. — Példa az *illetlen* 'intactus' alakulatra DomK. 239, KeszthK.?, CAL., MA. stb. (vö. NySz.). Felmerül *illettehetlen* 'intactilis' MA., PPBl.¹ — A *meg-illet* összetétel jelentései a régiségben: 1. 'contingo, attingo'; 2. 'afficio' (vö. NySz.) | *meg-illetés* a. m. 'contactus, attactus' (vö. NySz.). — Az *illetődik* Sl. szerint: 1. 'tangor, moveor'; 2. 'commoveor, afficio' (vö. NySz.) | *meg-illetődik* már a régiségben a. m. 'afficio, commoveor'; *meg-illetődés* a. m. 'commotio animi' (vö. NySz.). — A NySz. Geleji Katonától *illetént* származékot idéz 'meminiscor, berühren, erwähnen' értelemzessel. — Geleji Katonára utal a NyÚSz. az *illeték* szóval kapcsolatban, de mai értelemben a múlt század negyvenes éveitől kezdve lett járatosá (vö. NyÚSz.). Az *illetmény* a nyelv-

¹ Vö. SermDom. (SZILÁDY kiad. I, 557).

újítás szava (vö. NyÚSz.). — Az *illetőleg*, úgy látszik, Sándor Istvántól ered (NyÚSz.).

Az *illeget* igére egy adatot közöl a NySz. Medgyesi Páltól 1660-ból: „Mint áll a süvegec, *illegetic* azokat fejekben.“ A népnyelvben *illegeti magát* 1. 'cicomázza, ékesgeti magát'; 2. 'kevélykedik, begyeskedik' (MTsz., SzhSz.). Változata *neki-illegeti magát* 'módosan nekihelyezkedik' Háromszék (MTsz.).

Az *illeszt* ige SzD.²-ban jelenik meg; a nyelvújítás terjesztette el (NyÚSz.).¹ Az *illeszkedik* FOGARASINÁL 1836-ban szerepel (NyÚSz.). — A nyelvújításnak köszönhetjük az *illedelem*, *illem* szókat is.

Hogy a török *il* ige milyen jelentésben került át a magyarba, arra nézve bajos volna egészen határozott állást foglalni. Még az is lehetséges, hogy áthatónak vettük át, és a magyarban lett belőle át nem ható. Mégis valószínűbb, hogy egy át nem ható értelmű török *il* ige jutott hozzánk, mégpedig közelebbről valami olyanféle jelentésárnyalatban, amilyen a Kászgariból ismert 'sich anschliessen'. Ehhez egész simán hozzákapcsolódik a magyar adatok alapján kiindulóul felvehető *illik* 'attinet, pertinet' meg *illet* 'applico, apto'-féle jelentés. Hogy török jövevényige a magyarban *-ik*-essé alakul, arra más példaként hivatkozhatunk a török *boşan*-nak megfelelő magyar *bocsánik-ra*.² — Hogy jövevényigével van dolgunk, a mellett szól, hogy aránylag csekély számú családja sarjadt, amint ezt török eredetű igéinknél általában tapasztalhatjuk.

A török *il* igének török műveltetője: turf. *ilt* 1. 'fortschaffen'; 2. 'führen' (BANG—V. GABAIN, id. P.) | kaz., tob., bar. *ilt* 'fortbringen' (RADL. I, 1493, id. L.) | oszm. *ilt* ~ *ilt'* 'tragen, bringen, fortbringen, fortschicken, absenden, wohin befördern, wohin führen, leiten' (ZENKER, id. N.) | kun, ujb., csag., kar. T. *ält* 'fortbringen, fortführen, führen, fortsenden'; kar. L., T. *ältin* 'fortgebracht, geschickt werden' (RADL. I, 824, 826, id. L.) | kar. T. *elt'* 'tragen, fortführen, liefern'; *eltin* 'getragen, geführt, geschickt werden' (KOWALSKI, id. L.) | Kászg. *ilt* 'sammeln' (BROCK., id. P.). — Úgy vélekedünk, hogy egy török 'függeszt, akaszt' jelentésű *ilt* igével tartozik össze a magyar *ölt*. Ez már a JókK., BécsiK., MünchK., AporK. tartalmazta adatoktól kezdve *ö-ző* hangalakban jelentkezik, csak a KulesK., PozsK., ÉrsK. mutat *ő-ző* formát (vö. NySz.). Ellenben az *illik* csoportjában *i-t* találunk, csak Heltainál merül fel *ü-ző* változat: *ellenéc*, *üllette* (l. NySz.). Van JordK. 388: *ellyk* a. m. *illik*, de ez minden valószínűség szerint íráshiba, mivel közvetlen közelében ismételt *yllyk* van. Ezekből a hangtörténeti okokból, de jelentéstani mozzanatok miatt is azt gondolhatjuk, hogy az *illik* eredetijét más török nyelvből és máskor kaptuk, mint az *ölt*-ét. — A török *i* hangnak a magyarban az a rendes története, hogy egy ideig *ü* felel meg neki, utóbb pedig a nyelvjárások nagy részében ez az

¹ Keletkezésére nézve vö., amit SIMONYI, MNy.² 294—5 mond arról, hogyan léptek a *mulat*, *fogvat*, *ugrat*, *illet*-féle műveltetők helyébe a *mulaszt*, *fogyaszt*, *ugraszt*, *illeszt*-félék.

² Itt jegyzem meg, hogy véleményem szerint a *bocsán*-nal együtt a *bocsát* és *búcsú* szók is egészenükben török nyelvelemek (másképp EtSz. I, 429).

ü ö-vé fejlődik. Van eset arra is, hogy török *i*-vel némely nyelv-járásokban még újabban is *i* áll szemben. Ilyenek: török *kiči* ~ magyar *kis*: *küs*, sőt *kös* mellett | török **kičin* ~ magyar *kicsiny*: R. *kücsin* és R. *kücsén* mellett (vö. NySz.) | török **ikir* ~ magyar R. *ikir*, R. *ikür*, a székelységből került mai köznyelvi *ikér*: R. *ükrüs*, R. *ükrü* melléknév, N. *ükre* személyragos alak mellett (vö. BTLw.). Azonban így is mindenesetre feltűnő az *illik*-nél és családjánál az *i*-s hangalaknak majdnem kivétel nélküli következetessége. LIGETI LAJOS vetette fel előttem, hátha talán annak a következménye ez, hogy a szó zárt *ë*-vel hangzó alakban került a magyarba; t. i. mivel szerinte az arab vagy ujjur írás „*ä*” betűje jelölhet *i*-t és zárt *ë*-t egyaránt, esetleg több török nyelvben hangzott a szó zárt *ë*-vel, mint a mennyit (l. az *ölt*-tel kapcsolatban idézett adatok között) az átírt közlések feltüntetnek. — Az *illik* családjának magánhangzóközi *ll*-je nem kíván külön magyarázatot. PÁIS DEZSÓ.

Manó. Ó-magyar nyelven a szerzetest nemcsak *barát*-nak, hanem *monoh*-nak is hívták. Innen a mosonmegyei *Barátfalva* régi magyar neve: *Monohodwar*, *Munuhuduor* (németül *Münichdorf*). Talán innen Kossuth szülőfalujának neve: *Monok* is. Ezek a helynevek éppúgy magyar nyelvi fejlemények, mint *Barát*, *Barátka*, *Barátfalva*. *Monoh* minden valószínűség szerint német eredetű: *monoh* < *munuh* < **munich* < ó-felnémet *munih*. — Ennek a 'szerzetes' jelentésű ó-magyar *monoh* szónak ma is élő utóda a homályos jelentésű *manó*, mely e szerint tulajdonképen *manoh*, mint *cseh*, *oláh*, *Imreh* stb. Szólások mellett: *a manó vigye el!* stb., úgy látszik, a mese őrizte meg a kivált irdatlanokban élő, ritkán látott, főleg úttalan utakon való bolyongás közben váratlanul szembetalált, a falvak lakosságának zömétől jóformán csak hírből ismert, tehát bizonyos titokzatossággal körülvett erdei szerzetesek alakját. (Az erdei szerzetesség jó rajzát adja Dawson, Európa születése.)

Ha figyelembe vesszük, hogy a mese hőse a középkori jog kivetettje, a hazulról egy hamubasült pogácsával útnak indított *junior*, vagyis a szerencsefi, akinek erkölce merőben fordítottja a majorátusi rend erkölcsének (a mese visszajára fordítja a feudális örökösödési törvényt, az utószülött pártján van az elsőszülöttel szemben; általában a közösséggel szembe forduló egyént magasztalja, akinek se országa, se hazája, és ökle a törvény), akkor könnyen magunk elé képzelhetjük a zabolátlankodó kóbor juniorokkal szemben álló *monoh* alakját, aki a rablóvezért megszegyeníti, munkára fogja, lelkét megköti, amint ez az egykori erkölcsnemesítő baráttörténetek olvasható, pl. a Jókai-kódex Ferenc-legendájában. Innen eredhet a mesebe szorult *monoh* > *manó* gonoszkodó, a hős: a junior törekvéseit gátló szerepe.

Adjuk ehhez hozzá, hogy a magyar királyság története okmányszerűen igazolja, hogy nálunk az új rend kivetettjei, a másod-, harmadszülöttek, akik az örökösödés vonalából kiestek, mint például a lázadó sort megnyitó Koppány, kezdettől a *monoh*-ban, a keresztény egyházban látták legfőbb ellenségüket, amint erre fényesen mutat rá SZEKFI—HÓMAN.

SZABÉDI LÁSZLÓ.

Várázlik. Nemrégiben BRÜLL EMÁNUEL megemlítette előttem, hogy neveltetési helyén, a szolnok-dobokai Kékesen hallotta a címszóul írt tulajdonnevet egy agyagos vízmosásos hely, régebben valószínűleg cserjés neveként emlegetni. Mint mondta, a vegyes magyar és rumén lakosságú község mindkét nemzetisége egyaránt használta a kérdéses hely megjelölésére e helynevet. Mint-hogy a helynév a ruménből nem magyarázható, mindketten a magyarból ruménbe átkerült és onnan ismét visszakölcsönzött helynevet sejtettünk benne. Valószínűnek látszott, hogy a helynév hangzócserével alakult a magyar **Ravaszkik* 'Rókalyuk' helynévből. Valóban, amint utána néztem kéziratban lévő erdélyi helynévtörténeti gyűjteményemben, 1742-ből kaptam előbb egy „*A Ravaszdombnál*“, sőt utóbb egy „*A Ravasz Lyuk előtt*“ alakban kiírt helynévalakot.¹ Ugyanilyen: *Ravaszyuk* adatra akadtam más forrásban 1812-ből, sőt 1864-ből is (KÁDÁR, Szolnok-Doboka Mon. IV, 280). — Nem kétséges tehát, hogy az ezelőtt körülbelül negyven évvel hallott *Várázlik* helynév a magyar **Ravaszkik* ~ *Ravaszyuk* helynévből hangzócserével alakult. E változás a történeti adatok tanúsága szerint a rumén lakosság erősödésével, legfeljebb a múlt század végén terjedt annyira el, hogy kiszorította a régebbi magyar alakot még a magyarság ajkáról is.

Nem vagyok káptalan. TOLNAI VILMOS: MNy. VII, 328 magyarázta a „*Nem káptalan a fejem*, hogy mindent tudjak“ szólást. Magyarázata ma is helytálló. Elkerülte azonban a figyelmét az, hogy e szólásmondásnak ilyen változata is él: „*Nem vagyok káptalan*, hogy mindent tudjak.“ Magam legalább ritkábban így is hallottam emlegetni. Ebben az esetben pedig a *káptalan* nem 'capitulum' jelentésű, hanem 'archivarius capituli, requisitor literarum' értelmű. Valóban e szavunknak van ilyen jelentése is (vö. NySz.). A kolozsmegyei Darócon 1733-ban tartott egyik határjáró esketésben is, mikor tisztázni akarják egyik határpatak nevét, az általánosan „Kő hid patakja“ vagy „Darocz bike patakanak“ nevezett patakról az egyik tanú azt vallja, „hallotta a *káptalantul*, hogy Mako bike patakának olvasta“ egy előbbi határjárás alkalmával a hely nevét.² — Valószínűnek tartom tehát, hogy a *káptalan*-nal kapcsolatos szólásmondásokban e szónak az általam megjelölt jelentése volt az elsődleges; legalább is a tölem idézett szólásformából határozottan inkább ez a jelentés hámozható ki. SZABÓ T. ATTILA.

Strena. *Strena* mint magyar szó JÓSIKA „A csehek Magyarországon“ című regényében fordul elő. A második kötet egyik fejezetének címe: *Strena*. Szerinte ez Mátyás korában is használt, régi szavunk. Mi a *strena*? JÓSIKA két helyen is választ ad a kérdésre: „Szokásban volt történetünk korában a magyar előkelő házaknál — főleg a királyi udvarban — január elején nyilvános

¹ Az adatokat az Erdélyi Múzeumban őrzött báró Wessolényi-levéltárból gyűjtöttem.

² Erdélyi Múzeum Gróf Bánffy I. Nemzetségi lt. Fasc. 63. No. 15.

ajándékokat osztogatni. E szokás még az első magyaroktól s a pogány korból vette eredetét; később Jézus körülmetéltetése ünnepével jött kapcsolatba. *Strénának* nevezték." (Jósika: A csehek Magyarországon. 1909. Badics kiad. 202. l.) A jegyzetekben a szó eredetére is következtet: „Január elején, Krisztus körülmetéltetése napján szokásban volt a magyaroknál *Strenát adni*. *Galeotti Mar.* De dictis et factis Mathiae Regis Cap. XXIV. 379. lap. Az ünnepély neve szláv eredetűnek látszik, de valószínűs gyökére nem akadhattam." (I. h. 255. l.)

Valóban magyar szó a *strena*? Alapos kétségeink vannak erre vonatkozólag. Sem a NySz., sem az OklSz. nem ismeri. — Legrégibb szótáraink: CAL., MA., PP., PPB. magyar-latin része említést sem tesz róla.

Azonban a szótárak latin-magyar részében megtalálhatjuk e *strena* szót a magyar értelmezéssel együtt: „*Strena*. Vy ezten-dőbeli aiandek." CALEPINUS | „*Stréna* gen. foe. Vy ebtendőbeli ajandec" MAL. 1604. | „*Strena*, ae: f. I. Új ebtendőbeli ajándék. *Strenarum commercium*: (Svet.) Új ebtendő napján-való ajándék küldözés egymásnak." PP. | „*Stréna*, ae: f. I. Új ebtendőbeli ajándék. *Strenarum commercium*: (Svet.) Új ebtendő napján való ajándék küldözés egymásnak." PPB.

A *stréna* szó tehát latin. Nemcsak a hazai latin szótárak ismerik, hanem a klasszikus és a középkori latin nyelv is. Így DU CANGE Glossariumában nem egy középkori, GEORGES szótárában pedig több klasszikus adatot közöl azonos hangalakban, azonos jelentéssel.

Világos tehát, hogy JÓSIKA félreértette valamely forrását.

Lássuk a JÓSIKA idézte GALEOTTO-fejezetet: „Caput XXIV. Factum sapienter. Kalendis Januariis in circumcissione Christi, consueverunt Hungari *strenam dare*, hoc est donum, pro bono omine incipientis anni. *Strena* vero a *strenua* id est a dextra, donum significare, non est dissimile graecitatis, quae δῶρον nominant donum, quod per palmam datur; unde et τετραδῶρον laterem, Vitruvius architectus quatuor palmarum esse testatur.”

Az idézett szövegrész megmagyarázza, miért gondolja a „Csehek Magyarországon” írója a *strena*-t magyar szónak. Mivel GALEOTTO maga is értelmezi a *strena*-t: 'donum significare', JÓSIKA nem-latin szónak gondolja, és mert a „consueverunt Hungari *strenam dare*” kifejezésből sajátosan magyar szokásra következtet, ezt a nem-latinnak vélt szót magyarnak hiszi. A szót pedig szlávossnak vélt hangalakja miatt szláv eredetűnek véli. Csakhogy ilyen hangalakban latin is lehet.

VÉRTES O. AUGUSZTA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Golyva elleni orvosság a XVI. században.

Golywatt kel vesteny

A₃ Lunak A₃ ket Monjyat Meg | kel egetnj¹ fazekba, | Azutan spondjatyjs kel Megh Ege[tni]¹ | Azütā (!) babertt kel

¹ A []-be tett részek az előzőklevél szélén kitört szótagokat jelzik.

*hozza venj | de Megh nē kel Egetnj | Ez három felet egybe kel
tjpor[ni] | S Borba kel Megh Innja Adnj | háromzor három
Naph S el[veß] | Mjkor A₃ hold fog' est probald [meg]*

Az orvosság Székely István Világkrónikájának (1559.) a kolozsvári református kollégium régi magyar könyvei között lévő címlaptalan példányába (RMK. 20.) az első előzéklevel a) lapjára van beírva. Az írás a könyv megjelenési idejével közel egykorú. Maga a nyomtatvány a kollégium egyik neves tanárának, dr. Pataki Sámuelnek (1731—1804.) könyveivel került jelenlegi helyére.

Bethlen Gábor utasítása a solymokról.

*Az Solymokath kgd mjnd Czikbol Girciobol Kaszombol¹ |
ualahol mi leben igen io gonduseless alath Jndiczja | kj, egy
bizonyos megh hitth Emberth hadgjon az Soly | maßok cloth
kinek meg hadgjad vram, hogj | en hozzam hozak uagj feier-
uarath² lennek uagj | Deuan³, megh ne hadgjak ehezny eoketh,
Jol tar | czijak az uton, ere kgk mingjARTH go[n]gja elseo |
legjen.*

[A papírszeletke hátlapján XVIII. századi kézzel:] *Solymok
felől Bethlen Gábor.*

Eredetije az Erdélyi Múzeum Báró Henter-levéltárában a „Bethlen Gábor korabeli levelek a báró Henter-család levél-
tárából“ feliratú csomóban. — A cédulácskát Bethlen Gábor
sajátkezüleg ismeretlen személyhez írta.

Bestelen király. Kolozsvár városa belső-közép-utcai fertályá-
nak 1737. január 15-én, Ulýhelly (!) Sámuel fertálykapitánnyá
választásakor kezdett PROTOCHOLON-át forgatva, az 1751-i „Eroga-
tum“-ban a következő bejegyzésre akadtam: „Imo A *bestelen*
királynak 8. rendbeli dögök ki hozasaert fizetett Den. 48.“ (A
kolozsvári ref. koll. lt.) — A *bestelen király* kifejezés itt két-
ségtelenül 'sintér, hóhér, gyepmester' jelentésű. A jelentésre nem
tudtam ráakadni sem a NySz.-ban, sem az OklSz.-ban. Sőt e két
szótárban még a *becstelen* szó *bestelen* alakváltozata sincs meg,
habár ez ma az erdélyi magyar köznyelvben is általános. Meg-
van azonban a NySz.-ban a *bestelenít, bestelenkedik*, de nem a
megfelelő címszó alatt (vö. MNy. VII, 33 és MTsz.).

Bor-bíróság. E köznevünket a NySz.-ban megkérdőjelezve
látom; ez pedig jelentésének kétes voltára mutat.⁴ Más nyomta-
tott forrásban nem találtam meg e köznevet. Most levéltári kuta-
tás közben kezembe került a magyargyerómonostori birtokosság-
nak egy 1732 die 14 mensis 9bris kelt egyezséglevele a korcs-
márlási rendről. Ebben a következő figyelemreméltó adatot olva-

¹ Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék.

² Gyulafehérvár.

³ Déva.

⁴ „Bor-biroság mellett sokat szenvedtek, gonosz s jo időben tisztnek meg-
eleltek.“ — Ez az adat Nógrádi Mátyásnak „Idvesség kapuja“ című, Kolozs-
várt 1672-ben megjelent művéből való.

som: „Hites *Bor biro* leven szoros gongja legjen hogj az obtin-gens veder bor szamnal egj egj Seriesben többet Se titkon Se nyilván edgjk Possessor reszin is ne aruljanak“ (Erdélyi Múzeum, Báró Bornemisza-lt. Főosztály II. 27. sz.). A borbírónak az egyezés második pontja szerint kötelessége volt az olyan parasztokat is „exequalni“, akik akár földesúri engedéllyel vagy megbízással a földesúr helyett korcsmároltak. Így már könnyen megérthető a NySz. egyetlen adata, hiszen a bor-bíróság alatt lévők valóban sokat szenvedhettek a bor-bíró önkényeskedései miatt. A *bor-bíró* a fennebbiek alapján legalább is Erdélyben az a hites személy lehetett, akit egy-egy falu birtokossága megbízott a megállapított korcsmárlási rend megtartása feletti őrködéssel. Alighanem így értelmezendő a NySz. egyetlen adata is.

A *-bali* képző. HORGER ANTAL írja „Magyar Nyelvjárások“ című művében (124. l.), hogy a *-beli* képzőnek Udvarhelyben megfigyelt illeszkedett *-bali* alakja nagyon régi lehet, mert már a Székelyudvarhelyi-kódexben is megvan. Nemrégiben egy 1634-ből való vallatás került kezembe. E szerint „egi felöl göczi andras ve[re]ls drabant, mas felöl Kovacz iftvan veres draban[t] mind ketten maros szekben Kölpiniben¹ lakók“ valami hozományügyben megegyezvén, úgy határoztak, hogy az asszony hozományából többek között „minden ruhazatia es egieb haz *bali* ezközi“ maradjon Kovacz Istvánnál (Erdélyi Múzeum, Báró Henter-lt. Kölpényi csomó). — Ez adat szerint a *-bali* képző régebben nemcsak Udvarhelyszéken volt meg, hanem Marosszéken is.

SZABÓ T. ATTILA.

Liparth Zsigmond levele 1600-ból.

Zolgalathomath ayanlom kgnek² mint reghi bizodalmas Wramnak Isten sok io szerenhyekkel io egezzeggel adgia megh kigielmedeth. Thowabba az kd lewelet tegnap előth adak megh, melyben az kd köserues panaszat megh ertetem miuel az nemeth witezlö rend az falukra ki menuen az szegenseghnek sok karth chyelekeödtenek volna, Isten lattia szinemeth, hogy mind Isten előth s mind az Warmegye előth uallom, hogy ez dologban bñntelen wagiok, sem hiröm sem tanachiom ez dologban. nemis tudtam kwlömben hanem az kd lewelebwl megh ertuen, tudakoztam azon dologrul es ugy talaltatoth az dologh minth az kd lewele tartotta, Holot kd azért azt iria hogy thouab el nem szenvedheti, hanem w fölsegenek ktek panaszkeppen eleyben adgia, en magamis mondom kgtek ugy chyelekedgyek, abbul ki talaltatik ki akarattiabul chyelekedtek az karth s ki uolt principalis azon dologban, adgion szamoth az rola. Isten sokaigh eltesse kgdeth. Datum Canisa. 3. die Aprilis Anno 1600

kgnek Zolgal
Sigismundus Liparht [?]

¹ Mezőkölpény, Maros-Torda m.

² A betűtől jobb felé felülre tett ponttal a szokásos rövidítést jelző vonalat helyettesítettük.

[K í v ü l:] Egregio Domino Georgio Eördeogh de Peöleöske vice comiti Comitatus Szaladiensis: [Egregio?] Dno et amico mihi obseruan'.

× Zala vármegye levéltárából, Közgyűlési Jegyzőkönyvek I. kötet 390. lap. PAIS LÁSZLÓ.

NÉPNYELV.

Magyar Népnyelv.

Szerkeszti: CSÜRY BÁLINT. Debrecen, 1939.

CSÜRY BÁLINT kezdeményezésére a debreceni egyetemen magyar népnyelvkutató intézet létesült azzal a céllal, hogy állandóvá tegye a magyar nyelvjárások rendszeres kutatását és megindítsa a magyar nyelvátasz munkálatait. Az intézetet CSÜRY BÁLINT vezeti, aki tudományos munkássága legfőbb céljának tekintti a magyar nyelvjárások feltárását, megismerését, s aki három évtizede folyó kutatásai során szerzett gazdag tapasztalatok alapján hallgatói közül munkatársakat nevel a magyar népnyelv tanulmányozására.

A fiatal intézet eddigi munkájáról ad számot a Magyar Népnyelv címen kiadott intézeti évkönyv első kötete. Bevezető soraiban azzal okolja meg CSÜRY BÁLINT az intézet alapítását, hogy meg kell szervezni a magyar népnyelv állandó és rendszeres búvárlatát azért, mert a népnyelv ugyanolyan értékű forrása nyelvünk tudományos megismerésének, mint a nyelvemlékek és a nyomtatott szövegek. Két feladatot óhajt az intézet útján megoldani: az egyik az egyes nyelvjárásoknak monográfiákban való feldolgozása, a másik egy magyar nyelvátasz készítése. Meg akarja szervezni természetesen nemcsak a mai országhatáron belül levő nyelvjárások, hanem az egész magyar nyelvterület tanulmányozását. Felsorolja, hogy tanítványai milyen területeken végeztek eddig rendszeres gyűjtést. Az intézet különleges feladatának tekinti a debreceni cívis-nyelv szókincsének szótári feldolgozását is.

Az évkönyvben megjelent dolgozatok szemelvények, részletek az intézetben folyó tervszerű kutató munkából. Maga CSÜRY BÁLINT a szamosháti nyelvjárás felső nyelvállású magánhangzóinak történetére vonatkozó vizsgálatait közli, VÉGH JÓZSEF a békési nyelvjárás felső nyelvállású hosszú magánhangzóinak rendszeres leírását adja, SZABÓ ISTVÁN a békési nyelvjárásban tapasztalható mássalhangzónyúlás eseteit állítja össze, s MÁRTON GYULA az ördögösfüzesi (Szolnok-Doboka m.) nyelvjárás magánhangzóinak nyiltabbá és zártabbá válására gyűjtött anyagát ismerteti. Ezekben a hangtani dolgozatokon kívül SZABÓ T. ATTILA e Kalotaszeghez tartozó Bábony nyelvének igealakjait vizsgálja mondattani és alaktani szempontból. Szógyűjteményt közöl KOVÁCS IMRE a nemrég visszatért gömörmezei Óbást község nyelvéből, IMRE SAMU pedig szövegeket Felsőőről. Találunk a kötetben helynévgyűjtést, sőt néprajzi anyagot is. BALASSA IVÁN a biharmegyei Szerep községben gyűjtött határneveket magya-

rázza, NAGY JENŐ pedig a magyarvalkói (Kalotaszeg) vállfő-mintákat ismerteti műszavaik pontos megnevezésével. A gyűjtött népnyelvi anyagot közlő dolgozatokon kívül két érdemes tanulmányúti jelentés is van az évkönyvben. BARTHA KATALIN a szlavóniai magyar községekben végzett népnyelvi gyűjtéséről számol be, BAKÓ ELEMÉR pedig nagyon tanulságos, részletes cikkben ismerteti a finn Szótáralapítványnak és a vele kapcsolatos más finn intézményeknek a finn népnyelvi szótár megalkotására szervezett nagyarányú működését.

Az évkönyv tartalmának ebből az egyszerű elsorolásából is megállapítható az az örvendetes tény, hogy CSÜRY BÁLINT intézetének vannak megfelelő felkészültségű munkatársai arra, hogy az intézet elé tűzött feladatokból a reájuk eső munkát elvégezzék. Gyűjtésük teljesen megbízható, a további kutatásban forrássul használható anyag. Egy másik nagy érdemük a bemutatott dolgozatoknak az anyag világos rendszerezése és eredményeiknek az eddigi kutatásokhoz való kapcsolása. A kérdések megválasztásán s a feldolgozás módján látható CSÜRY BÁLINT gondos, lelkiismeretes irányítása.

A már száz évnél régebben folyó, időnként ugyan ellanyhuló, de részletekben is, összefoglalásokban is szép eredményeket felmutató magyar népnyelvi kutatásnak új lendületet ígér CSÜRY BÁLINT intézete. Nagyon érdemes és a nép nyelvének folytonos változása, alakulása miatt sürgető feladat az egész magyar nyelvterületnek egységes szempontok szerint és lehetőleg egy időben történő tudományos átvizsgálása, feltárása. Ebben a magyar nyelvtudományra nézve nagyfontosságú munkában CSÜRY BÁLINT intézetétől nagyon szép eredményeket várhatunk.

SÁGI ISTVÁN.

Az aknaszlatinai bányászok szókinéséből.¹

Hazatérőben a Kárpátaljáról útbaejttem legnagyobb sóbányánkat, Aknaszlatinát, s augusztus 6-tól 9-ig időztem ott. Házigazdám SUTKA JENŐ negyvennégyéves bányász volt, akinek már édesapja is a bányában dolgozott. Az ő szívességének, továbbá a bányagazgatóság megértő támogatásának köszönhetem, hogy rövid négy nap alatt szépszámu műkifejezést gyűjthettem össze. Közreműködésükért fogadják hálás köszönetemet.

A Ferenc- és Lajos-bányában egyaránt ismeretes műkifejezések közül a következőket sikerült feljegyeznem:

akna: a *sakt* mellett ezt is használják.

alávágás l. *sámfajzás*.

becuhajtolás l. *cuhajtolás*.

blaska: a nyole óra alatt elvégzett munka ellenőrzésére szolgáló ellenőrző *márka*.

blokk: meghatározott méretű, fejtésre kerülő sötömb.

¹ Mint TARJÁN JENŐ „A vasércbányászat szaknyelvének szókinése Rudabányán” című (Bp., 1939.) tartalmas dolgozatából kiderül, szójegyzékünk több eleme más bányavidékeken is használatos. Az ebben a dolgozatban tárgyalt szavakat (T.)-vel különböztetjük meg.

blokkhuzás, -repszítés: a blokk lehasítása, lerepszítése.

cserpálni: szivattyúzni. Mint tájszó is ismeretes. Ha pl. megzavarodik a kút vize, akkor *kicserpálják* (vö. magyar-orosz *čerpáty 'schöpfen'* BERNEKER, EtWb. 170).

csille: vágányon guruló sószállító szekér.

csubajó: felfelé keskenyedő fedett fahordócska, amelyben régebben az ivóvizet tartották.

cuhajtolás: elővájás. A *cuhajtolás* után következik a *szélesítés*.

cve!: hosszú szélesedő s egyszersmind keskenyedő farkaró, mely a *sutter* beomlása ellen védi a tárna menyezetét. Hivatalos neve *cseglye-karó*. A *cveleket* a *pócok* tartják. Beverésük a *cvelezés*. A szó bizonyára a német *Zwickel 'csegely, szögletes beereszték'* (BALL., TeljSz.) megfelelője.

demjánka: kis vakakna. L. *flor*.

dob: a *kosarat* vonó *kötél* a *dobra* csavarodik fel.

dorni: lyukasztóvas (n.¹ *Dorn*). Másutt *dórni* (T.).

eksztrás: bányanapszámos.

ék l. *szeg*.

feldort: aknavég (<n. *Feldort*).

felezolás: ellenőrző névsorolvasás (<n. *verlesen*). Hivatalosan *szak-felolvasás*. Másutt *rendelés* (T.).

felstemplizni: alátámasztani. A meglazult *firstet felstemplizik* (<n. *Stempel 'támasztó oszlop'*). L. *stempli*.

flor: vaktáró. Oldalmélyedés. Kitérőnek, motorháznak vagy szerszámkamrának használják (vö. erdélyi oláh *fleură 'gaură, cavitate'* DAeR.).

first: menyezet (<n. *First*). (T.)

firstvágás: felső vágás. A blokk leválasztását célzó felső rés vágása.

folyóka: *palaggal* kidöngölt meder, mely a tárnákban összegyűlő vizet a gyűjtőbe: *kaszli* vezeti.

forgóplatt: csillefordító korong a csille irányának megváltoztatására.

fustyil: létrafok (<oláh *fuscél, fuščél 'échelon'* DAeR.).

galléria: keskeny folyosó a pillérek körül, ahonnan a menyezetet lehet megfigyelni.

gajhó: egyik felén hegyesen keskenyedő, másik végén laposan szélesedő éles csákány.

garádics: a bányába levezető hosszú lépeső.

gländer: régebben így nevezték a *galléria* korlátját (<n. *Geländer*.) (vö. MELICH: Nyr. XXIV, 246.)

gorc: lerakódóhely a bányán kívül, ahol a feldolgozásra nem kerülő földes hulladéksót halmozzák fel. Hivatalos neve *hányó*. Marosújváron hasonló jelentésben (vö. SZILÁDY: MNy. III, 330).

hagyás: olyan *vágtér* ahol a só kitermelését abbahagyták, mert pl. földes vagy *palagos* rétegekre bukkantak. Jó magyar elnevezés a másutt dívó *álterman* helyett (l. erre T.).

hasítás: a sótábla ékekkel eszközölt lerepszítése.

hányó l. *gorc*.

¹ n. = német.

hejusz: a „munkaidő (*szak*) vége. — „Huzd be a hejusz!” — mondják a kosárkezelőnek.

hébli: 1. a *kosarat* mozgásba hozó kar; 2. a *pumpa* mozgó karja (<n. *Hebel*) (vö. T.).

jegyezni: lyukfúrás előtt csákánnyal a lyuk helyét kissé felvágni.

juk: felvonó-akna.

kaparó: kapaszerű szerszám, mellyel a résből a *porsót* kikaparják.

kapszli: dinamitrobbantó gyutaes (T).

kártus: fogantyús nyitott vízfordó faedény. Mint tájszó is ismeretes.

kaszli, *kaszni*: fából készült vízgyűjtő, ahová a tárnákban összegyűlő talajvizet vezetik (<n. *Kasten*).

kivölgyel l. *poroha*.

kopogó: a sötömbnek repedés következtében leválásra hajlamos darabja, melyet hasítás előtt balesetek elkerülése végett eltávolítanak. Jelenléte kopogtatással állapítható meg.

kosár: felvonó. A *kosár* a *sakton* ereszkedik le az egyes szintekre vagy a *bánya talpára*. Hivatalosan *kasnak* nevezik.

kötél: drótkötél. L. *dob*.

kranc: aknakeret (<n. *Kranz*). Négy gerendából ácsolt faváz, mely az aknát beomlás ellen védi. A felső gerenda neve *póc*, a két kissé rézsutosan álló oldalsóé *fa*, az alsóé *poroha*. A *póc* rövidebb a *porohánál*.

kurblizás: a kas beállítása az egyes szintre (<n. *kurbeln*).

külszin: külvilág. A *bánya* méhéből a sót a *külszinre* viszik.

láb: a *bányát* pillérszerűleg hordozó hatalmas sőfalak neve. Ezek a *bánya* mélyítésével egyre inkább hosszabbodnak.

láda: a *porsó* szállítására használt deszkaoldalas esille.

letkolmi: forrasztóvas (<n. *Lötokolben*).

leváhol: leválaszt, lefeszít. *Leváholja* a *kopogót*.

levegő-gép: pneumatikus réselőgép. Résvágás közben meleg *porsó* keletkezik.

lezsompolni l. *zsompolás*.

lostokpáca: hosszú hengeres farúd, mellyel a dinamitot nedves *porsóval* lefojtják (a n. *Ladestock* nyelvjárási alakjából).

lódung: oldalborító deszka. A tárna oldalait védi a kaviesos omladék (*sutter*) benyomulása ellen. Másutt *ládholc* (T.).

lórísta: rakodó munkás, aki a sót a vagonokba hordja.

majorlás: a *strek*k két szélének és a talpfáknak sódarabokkal történő rögzítése. A talpfaközöket ugyanakkor *porsóval* töltik fel.

majorlás l. *majorlás* (<n. *mauern*). A *strek*ket *majorolják*. (Vö. NyK. II, 373, Nyr. XXIV, 346.)

márka l. *blaska*.

mérce: két egymással szemben és részben egymás mellé helyezett faléc, melyek a repedés tágulását elmozdulásukkal mérik.

möldli: 1. derékszögű egyenlőtenszárú faháromszög, mellyel a falfaragásnál a fal rézsűjét mérik; 2. nyomtávminta a vasút-építésnél (<n. *Modell*).

mosás: a sóba leszűrődő víz által kivájt üreg.

palag: a sóréteg felett húzódó természetes iszaplerakódás, mely a talajvíz leszivárgása ellen nyújt védelmet.

pagyel: a sótábla rendellenes leszakadása. Ha a tábla *pagyel* lett, új *párkányt* kell vágni, hogy újból be lehessen fúrni.

parti: négy-öt, esetleg több emberből álló együttlő csoport.

pájszer: hengeres vasrúd, laposra vert vagy hegyes véggel, melyet feszítésre használnak (*pajszéroz* 'valamit erősen megfog' T.).

párkány l. *pagyel*.

pászma: a sóban vonuló barnás vagy földes réteg. Pl. *pásmás* só.

pilnogjuk: a sófalba vájt lyúk, melybe a gerenda bütüjét, a *mérce* tartófáját stb. illesztik. Másutt *pinlok* T. (<n. *Bühnloch*).

pipa: a *firsten* körbefutó korlát gyámfáinak neve (a sófalba illesztett hosszabb és az erre merőleges rövidebb gerenda). Nevét alakjáról nyerte.

pliska: pót-ék.

poroha: párnafa. Az aknakeret alsó gerendája, amelyet *kivölgyelnek*, hogy a lefolyó víznek medrét képezze.

porsó l. *levegőgép*.

pozíció: a lehasított tábla cikkelye, melyet sámfával választanak le. A *pozíciót* csakánnyal tördelik kb. 30 kg.-os darabokra. A darabos sót csillékkal szállítják a *juk* alá.

póc: felsőfa. A póc tartja a *cveleket*. L. *kranc*.

pracli: kosárszék. A két *kosár* alatt négy-négy *pracli* van, melyek az állóhelyzetben lévő kosarat rögzítik.

pucka: nagy kalapács, mellyel az acélékeket verték be a sótáblába, amikor még a fekvő-blokkos fejtési módszer divatozott.

pumpa: szivattyú. A tárnában használják.

repszetés l. *hasítás*.

sajdoló: a tiszta sót a földestől különválasztó munkás, aki a *sajdolást* végzi.

sajdolni l. *sajdoló* (<n. *scheiden*). Másutt *sádol* (MELICH: Nyr. XXIV, 394).

sakt: akna. Másutt *sakta* T.

sámfa: három darabból álló vasszerszám. A hosszabb éket két rövidebb sámfa közé verik.

sámfázás: a sötömb alsó részének: *talpának* ferde lefaragása azért, hogy a lehasítás után magától ledőljön. Ha a ledőlés valamilyen oknál fogva nem következik be, akkor a *blokk seggre ül*. Az ilyen táblát *alávágják*.

seggreülés l. *sámfázás*.

sikt: egynapi munkateljesítmény. Másutt *sikta* (T.).

siktes: a sóval megrakott csillét a *juk* alá toló munkás neve.

spicc: furókorona, a furógép cserélhető hegye.

spirhák: a tárnaépítésnél használatos horgos-hegyes vasszerszám (<n. *Sperrhacken*).

sprájc: a *lódungot* kifeszítő léc (T.).

sram: a fekvő blokknál a feszítő ékek részére kivágott rés

(<n. *Schramme*, illetőleg osztrák-bajor *Schramm*. (T.-nál *srámol* 'rése!')

stángli: fúró- vagy réselőgépek hosszabbító rudja (<n. *Stangel*).

stempli: függőleges támasztó gerenda. L. *felstemplizni*. Másutt *stömp* (T.).

stoll: tárna. Másutt *stolna* (T.).

strek: bányavasút.

stufa: a munkateljesítmény leméréséhez használt és a sóra festett minium-jelzés, szakjegy (T.).

sutter: kavicsos omladék. Másutt *soter* (T.).

szak: nyolc órás munkaidőszak.

szakfelolvasás l. *felezolás*.

szakasztás: a fekvő blokk csákánnyal történő leválasztásánál a rövidebb vágások neve. A gépmunka bevezetése óta nem használatos.

szeg: kb. 50 cm. hosszú vasék, mellyel a sőtömböket feldarabolják. A sőtömbbe lyukat fúrnak, a lyukba két ékvezető vasat helyeznek s azután a *szeget* bevezetve a tömböt széthasítják.

szegő: bányamunkás, aki a régibb ú. n. fekvőblokk fejtési módszernél a sőtömböt feldarabolta.

szemhajtás: a sófal egyenetlenségeinek csákánnyal végzett eltávolítása, amelynek eredménye aránylag egyenletes bordás felület.

szemsó: kristályszó.

szélesítés: oldalra terjeszkedés. L. *cuhajtolás*.

szivornya: csővezeték a víznek a közlekedő edények törvény alapján történő elvezetésére.

talp: 1. a bánya legmélyebb szintje; 2. a sőtömb alsó része.

talpvágás: réselés a talpon, a blokk leválasztását célzó alsó vágás,

tárnaács: a tárnák famunkálatait végző mesterember.

vágás: a blokk leválasztását célzó függőlegesen bevágott oldalrés.

vágtér: fejtőtér.

vers: ékverésnél két pihenés közötti veréssorozat. A *verseket* addig verik, míg a tábla lehasad.

virágsó: az erősen sós víz elpárolgása után visszamaradó hófehér, tömör só, mely cseppkőszerű formában is előfordul.

vizistoll: vízmentesítő tárna.

zsomp: vízgyűjtő medence (T.). (Vö. MELICH: Nyr. XXIV, 404.)

zsompolás: aknamélyítés. A lefelé vágás pl. úgy kezdődik, hogy *lezsompolnak* egy *saktot*.

TAMÁS LAJOS.

A szabolcsvármegyei Kék dülőnevei.

É s z a k n a k: Előhegy, Előtó. Sóssziget. Hosszúsziget. Kormoly, tó és domb. Orozd. Értava. Ösvénytó. Ösvénydomb. Homokszeg. Kétág. Sűrűsziget. Lapossziget. Kiségető. Nagyégető. Vár. Suddomb. Kissut. Nagysut. Kecsker. Járóláp (Értavában). Papsziget. Zsóce (dombrádi határ). Dombócz (uo.). Kolbárd (decseri határ). Bersény (uo.). Gyalaptó (besztereci határ). —

Délnek: Pergalomhegy. Sátorosdülő. Sátoroshegy. Gálkut. Répahegy. Kéthegy. Ködmönöshegy. Csengőlapos. Köleshely. Szalóka. Kaesástó. — Napszállatnak: Cickahegy. Köveszeghegy. Poroshegy. Temetőláp (temető mellett). — Északra nyugatra: Királytó. Ludastó. — Napfeljöttnek: Tomsó (Demecser felé). Pepecs (feles Demecserrel). Szilas. Babod. Bodor ártér.

Megjegyzések: *Ösvénytó*. Volt benne egy domb, melyet műveltek. Hogy bejuthassanak, a nádban *ösvény*-t kellett vágniuk, s ezért nevezik *Ösvénytó*-nak. — *Jároláp*. Arra terjedt, merre a szél fúj. Szóval ezért nevezték el *járol*-nak, a helyváltoztatásáról. — *Ködmönös*. Forgószél egyszer Vas megyerről egy *ködmön*-t elragadt s itt tette le. — *Kecsker*. Volt benne egy domb is. Régen tó volt, ma rétság. — *Bodorártér*. Nevét egy kéki ember *Bodor* nevű borjáról kapta. — *Kormoly*. Régen igen nagy tó volt. 50 holdnyi is lehetett.

Mindezeket Sipos Gábor odavaló öregbírótól hallottam, 1939-ben. VITÉZ MIKESY SÁNDOR.

Megfizeti a nagy harang. Erdélyben szeres-szerzte használják ezt a szólásmondást olyankor, mikor a fizetendő kárpótlás bizonytalan. Valószínű, hogy e mondás az egész magyar nyelvterületen ismeretes,¹ de magam a rendelkezésre álló forrásokban nem látom nyomát. Meg kell azonban jegyezni, hogy e mondásnak még nemrégiben is más alakja volt. A Debrecenben megjelent és Jókai Mór szerkesztette Esti Lapok 1849. február 23-i 2. számát olvasva, a „Charivari” rovatban a császári bankók és adósságok értéke felett elmélkedő cikkíró a következő sorokat írta le: „Hátha épen nem volna kedve a császárnak adósságait leróni, ki lenne azoknak kifizetője? Igen is. Az *öreg harang*.” — Ebből nyilvánvaló, hogy mondásunk eredetibb alakja egyes vidékeken ilyen volt: „*Megfizeti az öregharang*.” Ez nem is feltűnő, hiszen *öreg* szavunk régebbi ’nagy’ jelentése köztudomású. A NySz. az *öreg-harang* köznevet is idézi ’magna campana, grosse Glocke’ jelentéssel.

SZABÓ T. ATTILA.

KÜLÖNFÉLÉK.

† Bátky Zsigmond.

1939. augusztus 27-én nagy veszteség érte a magyar néprajzi tudományt s a vele rokon tudományok egész sorát, mert hatvanhat éves korában meghalt felsőbátkai Bátky Zsigmond dr., a Magyar Nemzeti Múzeum nyugalmazott főigazgatója.

Tudományos pályájának legelejétől kezdve egész életét a Magyar Nemzeti Múzeum falai között töltötte. 1896-ban került a Néprajzi Osztályhoz, s jórészt itt is fejtette ki — kezdetben Jankó János irányítása mellett — a magyar tárgyi néprajzot érintő, de igen gyakran a nyelvészet és az emberföldrajz területére átkanyarodó eredményes munkásságát.

¹ Úgy van! — A SZERK.

Sokoldalú tevékenysége, érdeklődése sajátos korszakokra oszlik. Pályája kezdetén elsősorban értékes kalotaszegi anyaggyűjtését közli, s kisebb tárgyesoportok (egyes viseletdarabok, sarlók, tűzi-kutyák, tűzhelyek stb.) eredetéhez, földrajzi elterjedéséhez szól hozzá. Mindezekből széleskörű összefüggésekre rámutató óvatos ítélőképessége és bámulatos irodalmi ismerete csillan ki. 1905-ben jelenik meg „Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére” című munkája. Ebben — a külföldön is megbecsült és sokat idézett munkájában — rendszeres összefoglalást nyújt a magyar föld tárgyi kulturájairól. 1913–1919 között mint a Földrajzi Közlemények szerkesztője főleg település- és történetföldrajzi kérdésekkel foglalkozik, amit később a Föld és Emberben is tovább folytat.

A világháború utáni években — részben visszatérve ifjúkori tárgyaihoz is — elsősorban a magyar ház eredete érdekli: A magyar sátor és emlékei. A magyar ház eredetéhez. Magyar tűzhelyek és házípusok. A magyar konyha történetéhez stb. (A M. Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője XXII., XXIII.). A lakáskultúra búvárlása legkedvesebb témái közé tartozott; — ezzel kapcsolatban nem tűrt semmiféle más véleményt, s nem egyszer heves vitákba is keveredett. Néprajzi munkásságának summája „A magyarság néprajzá”-ban írt összefoglalása a táplálkozásról, népi építkezésről és mesterkedésről.

A magyar nyelvtudomány eredményeit állandóan nyomatékkal figyelemmel kísérte és kutatásai közben alkalmazta, különösen akkor, ha a honfoglaló magyarság néprajzi képének egyes vonásait (étkezés, építkezés) próbálta megrajzolni. Munkásságának utolsó korszakában mind gyakrabban érdeklik nyelvészeti kérdések. Maga is eljárta a Magyar Nyelvtudományi Társaság üléseire és összejöveteleire, résztvett az ott folytatott eszmecseréken, s ezekről múzeumi kollégái körében nagy elismeréssel nyilatkozott. Néhány korábbi, a Magyar Nyelvben megjelent adatközletét nem számítva a Föld és Emberben, a Népünk és Nyelvünkben helynévmagyarázatokkal foglalkozik. Majd — a *Kecskemét* név eredete körül támadt nagy vitája után (Népünk és Nyelvünk II. 1930.) — szólás- és tárgynévmagyarázatait közli a Magyar Nyelv, az Ethnographia, a Néprajzi Múzeum Értesítője, a Debreceni Szemle, a Vasi Szemle hasábjain. Sok eredményes szempontra hívja fel a figyelmet a magyar lovasélet ősiségéről Mészölylyel folytatott vitájában (NéprÉrt., Ethnogr. 1929–1930.), mely a honfoglalás előtti magyarság művelődési képének megrajzolása körül a magyar nyelvtudomány és néprajz kemény csatája volt. Az Etymologiai Szótár mintájára egy magyar tárgytörténeti szótár terve foglalkoztatta.

Bátky Zsigmond halálával a magyar összehasonlító tárgyi néprajzi kutatások vezetőalakját veszítettük el. Bámulatos emlékezőtehetsége révén roppant anyaggal dolgozott, a legkisebb útjába kerülő adatot többszörösen meglátolta, értékelt s eredményeit többszöri feltételezésekkel tette ruganyossá, hogy később esetleg saját maga is más utakon kereshesse a megoldást. Tanulmányai a megoldatlan problémák, új feladatok egész seregével vannak tele, — hirdetve írójuk szellemi gazdagságát és mély tudományos gondolkodását. Hatása, további munkára

öszönző gondolatai még nemzedékek írásaiban fognak visszatükröződni, s tudós és melegszívű emberi alakját mindig fel fogják idézni azok, akik a magyar néprajzi tudomány rögzös területén kívánnak haladni vagy a rokontudományok területéről oda áttekintenek.

GUNDA BÉLA.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Bakó Elemér írja: A „Lexicon locorum regni Hungariae“ 1773. 61. lapján olvassuk Bihar vármegye sárréti járásának a községei közt: „Latina: *Komjár*. Hungarica: *Komjár*. *Oppidum*. Habet Parochum Religionis *Helveticae*. Habet Ludimagistrum 1. Principaliter in eodem viget Lingua Hungarica.“ Meglepődve olvastam, hogy községünket, *Konyár*-t, a lexikon *Komjár*-nak írja. A község birtokában levő régi jegyzőkönyvekben és okiratokban ugyanis ennek az alaknak semmi nyomát sem találtam. Találomra közlök a legrégebb, megmaradt községi jegyzőkönyvből néhány XVIII. századi alakot: 1703. ápr. 1.: „Mikor volnank Bihar Varmegyébe'n Konyaron Ugyan a Konyári Biro Keniz Miklos Uram hazanal...“ | 1709. szept. 11.: „Konyári István Hadnagy Uram idejébe'n... az konyari Tanáts előtt...“ | 1715. márc. 2.: „Eun Nemes Bihar Varmegyébenn Konyár Varossá-bann Lakó Major János...“ | 1730. febr. 9. ... Konyári Fő Biró Varga János...“ „... Per Juratum oppidi Konyár Notarium...“ Az 1773-ból származó, tehát a lexikkal egy időből való urbarium felirata: „Konyár Mező-Varosnak Urbarioma.“ Ebben mindenütt *Konyár* szerepel. Az eredeti jegyzőkönyvek és az urbarium adatai alapján biztos, hogy a község neve a XVIII. században is *Konyár* volt. A XIX. századból számtalan, hivatalos okiratban található bizonyítékunk van, s községünket ma is *Konyár*-nak hívják. — **P. D.:** A Lex. 1773-beli *Komjár* minden bizonnyal a *Konyár* alak *ny* jelében előforduló *n* és *y* betűk vonalainak helytelen felfogásából keletkezett olvasási hiba.

Gunda Béla írja: A MNy. XXXV, 115 közölt adatokat ezzel egészíthetem ki: Szarvas és Békésszentandrás környékén, mikor a konyhában kuncogó, kisebb gyerek kérdezetgi az anyjától, hogy mit főz, az anya megúnva a sok kuncogást és kérdezősködést, gyakran ilyen feleletet ád: *Tengeri herkentyűt a billegetőjével.*

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,

A KIADÁSÉRT: SÁGL ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXV. ÉVF.

1939. DECEMBER

8. SZÁM

Állandó (szociális) érvényű hangkülönbségek a nyelvi ábrázolásban.

„Aber wie jedes Gewitter, zieht auch das Gespräch vorbei und verhallt. Was nun durch alle meteorologischen Erscheinungen hin als dauerndes Ergebnis zurückbleibt, nennt man Klima. Die Sprache verhält sich zu den Gesprächen wie das Klima zu den Wettern. Sprache und Klima sind beide etwas Abstraktes, etwas Mittleres, Durchschnittliches und zeiträumlich Festgelegtes, ein in der Schwebeweilendes Gedankending, an dessen Wirklichkeit man zweifeln darf, das man zum Verständnis der wirklichen Dinge aber notwendig braucht.“ (VOSSLER, Geist u. Kultur in der Sprache 16).

Minden tudomány, amely valamilyen változóval foglalkozik, így a nyelvtudomány is, csak úgy tudja a maga tárgyát megragadni, ha felteszi, hogy a változónak felismert jelenségek valamihez képest változnak meg. Felteszi, hogy vannak mozdulatlan átlagok, szilárd pontok. A mindenkori változást ezekhez képest állapíthatjuk meg.

SAUSSURE megkülönböztetése: a *linguistique synchronique* és *linguistique diachronique*, döntő jelentőségűvé vált az általános nyelvtudományban, holott jól tudjuk, hogy teljesen mozdulatlan, változatlan nyelvállapot nincs, nem lehetséges. De feltenni lehet, sőt kell, mert különben az egymásra következő nyelvállapotokban beállott változásokat meg sem figyelhetjük.

Fejtegetéseink ezúttal az egyszerű, minden érzelmi árnyalattól mentes ábrázolás síkján mozognak. Ilyen értelemben vett tiszta ábrázolás nincs, de éppúgy fel kell tennünk, hogy van, mint ahogy feltettük a mozdulatlan nyelvállapot létezését. Mindig valaki valamilyen lelkiállapotban beszél valahol és valamikor valakivel valamiről. Semilyen lelkiállapotban nem beszélhet, tehát a tiszta ábrázolás fikció, munkahipotézis.

A beszélt nyelvben elszigetelten kiejtett hangok, szavak, mondatok nincsenek, a beszéd a beszélővel, a helyzettel és az időponttal együtt megbonthatatlan egységet képez. A hanganyaggal történő közlés (beszéd) keretében pedig a mondatok, ezeken belül a szavak, ezeken belül a hangok alkotnak egységes szerkezetet. A mondatokat, szavakat és hangokat azonban ennek ellenére is lehet elszigetelt vizsgálat tárgyává tenni, de

sohasem szabad elfelejtenünk, hogy egy egységes szerkezet különböző alkatelemeivel foglalkozunk.

Az eszközfonetikus mindig csak bizonyos egyének kiejtését, beszédhangjait figyelheti meg, beleértve önmagát is. Elvileg egyetlen beszédhang sem jelenik meg teljesen azonos sajtásokkal egyetlen egyén beszédében sem. Azonosságukat egy bizonyos beszédhanggal kapcsolatban úgy állapíthatjuk meg, hogy feltesszük: van egy olyan megfelelő hang, amely a beszédben ugyan sohasem jelenik meg a maga teljes tisztaságában, de amelyhez képest a mindenkori sajtások változó vagy állandó jellegét meg tudom állapítani. Ennek a feltételezett hangnak azok lesznek a meghatározó sajtásai, amelyek a hozzá képest változóknak észlelt beszédhang-megjelenések állandó sajtásai. Ez nem definíció, hanem csak egy fikciónak a körülhatárolása. Minden nyelvben feltehető bizonyos számú hangfokció, amelyeket a nyelv állandó hangegységeinek (állandó hangkülönbségeinek) nevezünk. Ezeket nem szabad definiálni, csak fel- és elismerni lehet őket. A nyelvállapotot sem lehet definiálni, csak fel- és elismerni. Aki pedig felteszi a mozdulatlanságot, annak nincs és nem lehet szüksége arra, hogy a mozdulatlanságot bizonyítsa is. Azért vagyok létező, mert létezem, mondaná az, akitől megkérdeznék, hogy miért nem nemlétező. Életének egy bizonyos pillanatában a saját létezését állandónak fogná fel, és ehhez képest különböztetné meg magát a nemlétezőktől.

Az eszközfonetikus és a fonológus, vagy bárki, aki a nyelvvel foglalkozik, tudatosan vagy öntudatlanul, ezekhez a hangfokciókhoz képest méri le a beszédhang-megjelenések változó sajtásait. *Talp* szavunk esetében pl. a *t, a, l, p* beszédhangoknak a mindenkori egyéni kiejtésben tapasztalható állandó és változó sajtásait a megfelelő magyar hangegységekre való vonatkoztatással állapítja meg az eszközfonetikus. *Tél, tokány, pata* szavainkban hasonló eljárással észleli a *t* állandó hangegység megjelenéseit. A végén felállítja az állandó és egymástól elhatárolt magyar hangkülönbségek teljes lajstromát. Hogy a fonológus pl. a *t* fonémáját még úgy is megállapítja, hogy *tél: dél* típusú szópárokat állít szembe, az az állandó hangegységek lajstromának sem nem árt, sem nem használ. Minden nyelvben van több-kevesebb hasonló módon szembeállítható szópár; minél 'rövidebb szavakat' veszünk, annál többet találunk, de minél hosszabb egy szó, annál kevésbé lesznek benne fonémák. A szavakban azonban mindig meg fogjuk találni a nyelv állandó hangegységeinek beszédhang-megjelenéseit. A beszédhangok önmagukban még nem jelentenek, a jelentéssel önmagukban semmiféle kapcsolatba nem hozhatók. A jelentést a szótest-szerkezetek (röviden: szótestek) síkja alatt semilyen a szótestből kiemelt rész-szótest: hang vagy szótag egymagában nem érdekli. A szótag, éppúgy mint az

elszigetelt szótesthang, csak akkor hordozhat jelentést, ha ki-egészül teljes szótestté. Az ábrázolás szempontjából nincs szótagprobléma, sem szótaghatárprobléma. A szótaghatárt mindenestre fel lehetne tenni, de kiderülne, hogy ennek a feltevésnek az ábrázolás semmi hasznát sem látná. Mert ha feltesszük, hogy egy adott nyelvben a szótestekben vannak szótaghatárok, akkor ez az összes szótestek állandó tulajdonsága, s így nem lehet ábrázolási célokra felhasználható különbözőzés. Ha pedig az ellenkezőjét tesszük fel, akkor éppúgy nem beszélhetünk különbözőségről.

Ha a nyelvi hangnak az ábrázoláshoz való viszonyát vizsgáljuk, mindenekelőtt azt kell felismernünk, hogy minden nyelvi hangnak van egy materiális és egy nem materiális szerkezete. A nyelvi hangot a mindenkori cselekvő és szenvedő hangképzőszervek együttesen határozzák meg. „Jedes dieser Organe muss in jedem Augenblick der Rede eine bestimmte Stellung einnehmen, und keine dieser Stellungen ist absolut gleichgültig für das Endresultat, das in den Schwingungen der Luft auf ihrem Wege vom Mund zum Ohr und in dem Eindruck auf das Ohr und dadurch auf Gehirn und Seele des Empfängers vorliegt. Jeder Sprachlaut ist daher, artikulatorisch genommen, gleich zusammengesetzt.“ (JESPERSEN, Lehrbuch der Phonetik² 126.) A beszédben megjelenő nyelvi hangok között tehát a hangképzés állandó feltételeinek szempontjából nincs különbség. Az egyes nyelvi hangok között azonban az esetenként együttes aktivitásba lépő hangképzőszervek és együttes passzivitásban maradó (tehát változó és állandó) hangképzőszervek szempontjából van különbség. A nyelv pl. hol aktív (*t*), hol passzív (*m*), a hangszalagok hol működnek (*m*), hol nem (*t*), az orrüreg hol rezonál (*m*), hol nem (*t*), az ajakműködés hol aktív (*m*), hol passzív (*t*), stb., stb. A cselekvő és szenvedő hangképzőszervek együttes állapota a mindenkori hangképzés artikulációs szerkezetét képezi a hallott levegőrezgésekkel együtt.

Ugyanannak a nyelvi hangnak az artikulációs szerkezete beszéd közben kisebb-nagyobb változásokat szenved. A változásokat azonban csak úgy tudom megfigyelni, hogy felteszem: van egy artikulációs szerkezete, amely állandó. Ehhez képest vizsgálom a változásokat. Az artikulációs szerkezet a maga ideális állapotában beszéd közben sohasem valósul meg, mert minden hang a beszéd folytonosságában érintkezik más hangokkal, az érintkezési kölcsönhatások pedig mindig módosítják az artikulációs szerkezetet. A módosulásokat, a változásokat az állandó szerkezettel való összehasonlítással állapítom meg. Eltávolítok mindent, ami esetleges. Az ilyen artikulációs szerkezetet senki meg nem jelentetheti, mert mindenki valaki, tehát esetleges. Az állandó artikulációs szerkezet éppoly fikció, mint az állandó hangegység, de ez is olyan fikció, amelyet szám-

talan individuális megjelenésből vonunk el, amely tehát együtt valósul meg a mindenkori individuális artikulációs szerkezet-megjelenésekkel. Ami egy artikulációs szerkezet-megjelenésben állandó, és ami benne változó, azt vizsgálhatom külön-külön is, de nem szabad elfelejtenem, hogy a „kettő“ a beszédben mindig csak együtt jelenik meg.

Ebből a „kettő“-ből hármat kell csinálnunk, ha az artikulációs szerkezetnek minden beszédbeli sajátosságát ki akarjuk méríteni. Kiindulási pontul beszédbeli megjelenését kell vennünk. Tegyük fel, hogy egy mondatot a *kutya* szóval kezdünk. Ez az egyszerű szótest teljesen elegendő leírásunk céljaira. Benne a *k*, *u*, *ty* és *a* artikulációs szerkezetei bizonyos állandó és változó sajátságokat egyesítve jelennek meg.

1. Nézhetem a négy hangot, mint nyelvünk hangegység-rendszerének egymástól elhatárolt önmagukhoz képest állandó hangkülönbségeit. Elvonatkoztatjuk őket minden szociális és egyéni artikulációs esetlegességtől. Feltesszük, hogy pl. a *k* a *kutya*, *kút*, *külön*, *köles*, *kő*, *kert*, *késő*, *király*, *klór*, *baka*, *béke*, *törköly* stb. szavakban mindig azonos artikulációs szerkezeti sajátságokkal jelenik meg. Csak ezeket nézzük, hogy a továbbiakban említendő változásokat legyen mihez képest mérlegelni. Ebben az állapotában a *k* mint a nyelv valamennyi szótestében, a ténylegesen előforduló valamennyi helyzetben (szótest elején, belsejében két magánhangzó között, mássalhangzó után és magánhangzó előtt, magánhangzó után és mássalhangzó előtt, szótest végén, hogy csak a fontosabb típusokat említsük) előforduló artikulációs szerkezet-megjelenések közös sajátságainak az eredménye érdekel. A *k*-nak ez a szemlélete a beszédben egyedül sohasem fordul elő. Ezzel a megszorítással mondhatom, hogy csak a *langue*-ban van meg. Szociális érvényű állandó hangegység.

2. Nézhetem nyelvünk bármilyen *k*-t tartalmazó szótestében a *k*-nak artikulációs szerkezetét abból a szempontból, hogy az előtte és utána álló hangok milyen állandó jellegűnek felismerhető sajátságokat idéznek elő a *k* artikulációs szerkezetében. Állandónak vehetem pl. a szókezdő *k*- utáni *u*, *e*, *a*, *i* stb. magánhangzókat, s azt vizsgálhatom, hogy a *ku*-, *ke*-, *ka*-, *ki*- stb. szótestrészekben a *k* artikulációs szerkezete hogyan változik a következő magánhangzó kölcsönhatására. A *kutya*, *kurta*, *kulacs* *k*-ja állandóan kevésbé palatalizált, mint a *kert*, *kemény*, *keret*, a *kar*, *karom*, *kaloda* *k*-ja. Legpalatalizáltabb a *kincs*, *kilincs*, *kimél* *k*-ja. A hangok artikulációs szerkezete a beszédben megjelenő szótestekben az állandó hangegységekhez képest mindig változik. Nincs olyan beszédhang, amely ne volna „variante combinatoire“.¹ Egyetlen beszéd-

¹ L. ehhez a Terminologie standardiséet s. v. és LAZICZIUS Gy., Bevezetés a fonológiába 21. LAZICZIUS szerint „A *h* fonémnek két válto-

hang artikulációs szerkezetének szempontjából sem közömbös, hogy milyen hang van előtte vagy utána, vagy hogy milyen hangok között jelenik meg. A *k* palatalizáltságának változó fokát is állandónak vehetem a következő hang milyensége szerint. Változik ez a palatalizáltság a *k* állandó hangegység artikulációs szerkezetéhez képest, de állandó minden szóban, amelyben a *k* után *a* áll, egy nagyobb fokú palatalizáltság állandó minden szóban, amelyben a *k* után *e* áll, stb. Mivel pedig az egész nyelvközösség a *ki*- kezdetű szavakban palatalizáltabb *k*-t ejt, mint a *ke*-, *ku*- kezdetűekben, azt mondhatjuk, hogy a *k* állandó hangegységnek szociális érvényű beszédhangsajátságai vannak, amelyek változóak, ha a *k* állandó artikulációs szerkezetéhez hasonlítom őket: *kulacs*, *kemény*, *király*, de állandók önmagukhoz képest: *kappan*, *kaland*, *király*, egyrészt, *király*, *kisér*, *kis* másrészt, stb. LAZICZIUS GYULA szerint: „Der Sprechlaut verhält sich also zum Sprachlaut, wie das Lautindividuum zum Lauttypus.“ Ez lényegében helyes megállapítás,¹ de ehhez még hozzá kell tennünk, hogy a Lauttypus és a Lautindividuum dualisztikus szembeállítására nem elégséges a beszédhang artikulációs szerkezetének teljes mértékű felfedéséhez. A Lautindividuumnak azonos környezetben tipikus sajátságai is vannak, de ezek csak a beszédben jelenhetnek meg, mert hiszen csak itt érintkeznek a hangok artikulációs szerkezetei egymással. A beszédben a Lauttypus a Lautindividuummal együtt jelenik meg, a kettőnek együtt van valóságértéke. De ez még csak dualizmus. Azt kell mondanunk, hogy a beszédhangban a Lauttypus a Lautindividuum tipikus és egyéni tulajdonságaival együtt jelenik meg.² Ezt mi úgy fejeznők ki, hogy a *k* állandó hangegység

zafata van a magyarban: zöngés és zöngétlen.“ Azt hiszem, ezt pontosabban így kell mondanunk: A *h* állandó magyar hangegységnek annyi kombinatórikus variánsa van, ahány más hanggal kapcsolatban magyar szótestben előfordul. A *h*-nak a magyarban csak kombinatórikus variánsai vannak. A *híd*, *hő*, *hó*, *hab*, *kehely*, *köhol*, *hályha* stb. szavakban a *h*-nak megannyi kombinatórikus variánsa ismerhető fel. Az a nézet, hogy a *h* mássalhangzó után zöngétlen, nem állja meg a helyét, mert a *kályha* szóban zöngés *h* van. Ugyanígy a *málha*, *bolha*, *marha* szavakban. (Vö. LAZICZIUS: MNy. XXXIII, 307 és i. h. 43.)

Egy eset képzelhető el, amikor valamely nyelv egy bizonyos állandó hangegysége kombinatórikus variáns-sajátságok nélkül jelenik meg a beszédben. Ha valaki, valahol, valamikor valakinek egy kérdésére azt feleli, hogy „Ó“ (Pl. erre a kérdésre: „Ki volt a tettes?“), akkor az „Ó“ egy hangból álló mondattezt lévén, az *ó* hangnak nem lehetnek kombinatórikus variánsai.

¹ Proceedings of the Third Intern. Congress of phonetic Sciences, Ghent, 1938. Kny. 22.

² Nem tudom áttekinteni LAZICZIUS i. h. kifejtett nézeteiből az általa felállított „Sprechlaut = Phonem-Kern + konkrete Gegebenheiten (Lautindividuum)“ és „Sprachlaut = distinktive Eigenschaften (Lauttypus)“ viszonyát egymáshoz. Ha ezt úgy kell érteni, hogy minden Sprechlautnak Phonem-Kern-je van, akkor a variánsnak és emfaticumnak is csak Phonem-Kern-je lehet. Ebben az esetben azonban elmosódnak a három

artikulációs szerkezete a beszédben a rákövetkező és külön-külön állandónak vett hang szerint további állandónak vehető sajátosságokkal bővül. Ezeket jelölhetjük pl. így:

$$\boxed{k} \quad k^1 \quad k^2 \quad k^3 \quad k^4 \quad k^5 \quad k^6$$

(k a előtt) (k á előtt) (k e előtt) (k é előtt) (k i előtt) (k u előtt) stb.

3. Nézhetem a k -t harmadszor abból a szempontból, hogy a mindenkori és mindenholi egyéni kiejtésben hogyan változik az állandónak vett palatalizáltság bizonyos foka a k^1, k^2, k^3, k^4 stb. esetében. A *király* szó palatalizáltságának állandó vonások mellett vannak változó vonásai is. Elvben ugyanaz az egyén sem ejti ki teljesen egyformán a k -t a *király* vagy más *ki*-kezdetű szóban. Ha az egyéni megjelenést i előtt x -el jelöljük, akkor tehát változik az x egyéni kiejtése (x a nyelv-közösség bármely beszélő tagja lehet):

$$\boxed{k^5_x} \quad k^5_{x^1} \quad k^5_{x^2} \quad k^5_{x^3} \quad k^5_{x^4} \quad k^5_{x^5} \quad k^5_{x^6} \quad \dots \dots k^5_{x^n}$$

Ha az egyén változását is fel akarom tüntetni, akkor y egyén esetében a következőképpen alakul a helyzet:

$$\boxed{k^5_y} \quad k^5_{y^1} \quad k^5_{y^2} \quad k^5_{y^3} \quad k^5_{y^4} \quad k^5_{y^5} \quad k^5_{y^6} \quad \dots \dots k^5_{y^n}$$

Ha a k összes lehetséges helyzeteit számba vesszük, akkor egy bizonyos nyelvallapotban a következő beszédhang-megjelenések lehetségesek:

$$\boxed{k^1_x} \quad k^1_{x^1} \quad k^1_{x^2} \quad k^1_{x^3} \quad k^1_{x^4} \quad \dots \dots k^1_{x^n}$$

$$\boxed{k^2_x} \quad k^2_{x^1} \quad k^2_{x^2} \quad k^2_{x^3} \quad k^2_{x^4} \quad \dots \dots k^2_{x^n}$$

$$\boxed{k^3_x} \quad k^3_{x^1} \quad k^3_{x^2} \quad k^3_{x^3} \quad k^3_{x^4} \quad \dots \dots k^3_{x^n}$$

$$\boxed{k^4_x} \quad \text{stb., stb.}$$

Ez a k állandó hangegység beszédhang-megjelenéseinek artikulációs szerkezete. Állandó a k , változik a k helyzete a szótestben, a k helyzetartikulációja és a mindenkori beszélő egyéni artikulációja. A helyzetartikuláció szociális érvényű, vagy ha tetszik, tipikus, csak az egyéni érvényű beszéd-

kategória határvonalai. Valamilyen „mag“-ja a variánsnak és az emfaticumnak is kell, hogy legyen, mert ezek is beszédhangok. A beszédhang magva azonban nézetem szerint nem lehet variáns (se emfaticum). A *hamvas m*-jének magva nyilván az m . Mi ez az m ? Olyan Lauttípus, amely variáns? De hiszen az m a variáns.

hangsajátságok azok, amelyeket egy adott nyelvállapotban már nem foghatok fel semilyen szempontból sem állandónak. A beszédhang szerkezetét tehát nem dualisztikus, hanem triasztikus felépítettség jellemzi, az említett elvek szerint.

Lesznek, akik a fenti „képletekben“ matematikát fognak szimatolni. Erre nézve szükségesnek tartjuk a következők kinyilvánítását: A nyelvi hangok nem mennyiségek, a mennyiségek pedig nem nyelvi hangok. De változnak ezek is, azok is. Hogy a mennyiségek hogyan változnak, az a matematika dolga. Az általános nyelvészt csak az érdekli, hogy a nyelvi hangok hogyan változnak. A „képlet“ csak azért szükséges, hogy a nyelvi hang állandó és változó sajátságainak a szerkezetét tüntesse fel. Nem arra való, hogy valaki mennyiségnek tartsa a nyelvi hangot.

A nyelvi hang azonban nemcsak esetenként megjelenő artikulációs szerkezet eredménye, nemcsak fizikai valóság, hanem van anyagtalanság szerkezete is, amellyel mindig együtt lép fel a beszédforgalomban.

Ennek legfontosabb alkateleme a szociális érvény. Az az érvény, amelyhez a nyelvközösség minden beszélő és figyelő tagja igazodik beszéd közben. Amelyet érzünk. Hiába mondunk *lagbér-t*, mindenki a *g-t* a *lak* szótest *k-jára* vonatkoztatja, mint állandó hangegységekre. Persze csak akkor, ha tudatába hívjuk a *g* és *k* közötti különbséget. Egyébként a beszédösszefüggés köti le a figyelmét.

A nyelvi hang érvénye olyan állandóvá tett ideális esetlegességgel, amely csak állandó és változó materiális esetlegeségekkel együtt tud megjeleni a beszédben.

A nyelvállapot vizsgálóját a hangegység-rendszer felismerése érdekli. Annak eldöntése, hogy miért éppen azok a nyelvi hangok egy bizonyos nyelvnek állandó hangegységei, amelyeket ilyeneknek ismerünk fel, nem a leíró nyelvtudomány feladata. Kétségtelen, hogy egy a konkrét nyelveken felülemelkedő szempontból nézve a problémát, mások is lehetnének, mint amelyek tényleg azok. Ennek firtatását azonban, nyugodtan bízhatjuk azokra, akik furcsának találják, hogy pl. a magyarban éppen a *ló* szótest hordozza a 'ló, equus, cheval, Pferd stb.' jelentést. Ha ilyenféle kérdést tesznek fel, a felelet csak egy lehet. Egy szellemi és az ezt hordozó (vagy helyettesítő) anyagi (jelen esetben hanganyagú) különbség között állandó kapcsolatnak kell lennie, mert különben nem válhat szociális érvényű kapcsolattá, az emberek a maguk szellemi különbségeit nem tudják közölni. Éppenígy egy artikulációs szerkezet fizikai hangeredményét előbb érvénnyel kell ellátnom, mégpedig állandó és szociális érvénnyel, mert különben képtelenség volna szociális érvényű szótestek szerkesztése. Ha már a hangot választotta materiális különbség szerkezetek eszközéül az emberiség, akkor bizonyos artikulált hangokat minden nyelvnek rögzí-

tenie, állandósítania kell, különben nem jöhet létre közlésre alkalmas szerkezet. Ideogramokkal csak csendben lehet közölni, vagy legalább is felesleges közben beszélni is.

Az ábrázolás szempontjából csak az állandó hangegységek különbözőségi érvénye feltétlen szükséglet. A beszédhang létrejöttének külső körülményei azonban változhatnak, fontos csak az, hogy halljuk (érezkeljük és érezzük) őket. Gramofonlemezről ugyanolyan érvényű beszédhangmegjelenéseket kapunk, mint élő ember beszédszándékú szerves artikulációs mozgásai révén. A lemez az artikulációs mozgásokat nem reprodukálja, csak az artikulációs szerkezetek hangeredményeit. Az, hogy a beszédhang hogyan készül, az ábrázolásnak mindegy, fő, hogy valahogy létrejöjjön (vö. még telefon, rádió; valakinek a hangja, beszéde a rádióban évekkel halála után).

A nyelvi hang, akár mint esetenként megjelenő beszédhang, akár pedig mint állandó hangegység, egymagában mint ilyen még nem ábrázol, nem ábrázolhat. Csak különbözőségi érvényét sugározza. Az állandó hangegység-rendszer minden vele egyenrangú és tőle és egymástól különböző eleme felé. Minden nyelv állandó hangegységeinek közös sajátága, hogy egyazon nyelv hangegység-rendszerébe tartoznak. Állandó sajátáguk az is, hogy az egész nyelvközösség számára érvényesek. Változó sajátáguk egymáshoz képest csak az a saját hang, amelynél fogva mindegyik állandóan és szociális érvénnyel különbözik a többitől. Az ábrázolást csak ez a saját hang érdeklí. Hogy az állandó hangegységeket milyen szempontból csoportosítom, az az ábrázolás szempontjából teljesen mindegy. Lehet nyílásfok szerint (SAUSSURE), lehet magán- és mássalhangzók szerint (vulgáris szempont), lehet zöngéesség és zöngétlenség szerint stb. A csoportosítási elvnek nincs és nem lehet ábrázolási értéke.

Ha a fonológia műszavaival akarjuk kifejezni állásfoglalásunk lényegét, akkor a következőket mondhatjuk. A beszédhangban a „foném“ és a „variáns“ mindig együtt jelenik meg. A beszédben megjelenő szótestek hangjai között nem tehetünk hierarchikus különbségeket.¹ Nincs külön foném és ezzel szemben és külön variáns, csak állandó hangérvények és beszédhangmegjelenések vannak. Nézetünk szerint ezek szerkezetének a feltárása fontos általános nyelvészeti szempontból, értve most ezen a nyelvi hang és az ábrázolás viszonyát. A legkisebb funkcionális egység, amely az ábrázolás síkján a jelentéssel kapcsolatba lép, nézetünk szerint nem a „foném“, hanem a teljes, megbonthatatlan szótest

¹ Az emfatikumokról, amelyek nem az ábrázolás érzélemmentesen felfogott síkján jelennek meg, ezúttal nem foglalkozunk. L. erre a problémára: LAZICZIUS, Probleme der Phonologie: Zeichenlehre-Elementenlehre: UngJb. XV, 193 kk., továbbá KOŘINEK, Laut und Wortbedeutung. Travaux du Cercle Linguistique de Prague. VIII, 58 kk.

*** A cikkünkben mondottakat röviden a következő összefoglaló táblázat szemlélteti:

A BESZÉDBEN MEGJELENŐ <i>k</i> SZERKEZETE ÉS ÁLLAPOTA		
változó esetlegességgel együttesen	állandó esetlegességgel együttesen	esetlegesség nélkül együttesen
megjelenő különbözőségi érvény		
változó esetlegességgel együttesen	állandó esetlegességgel együttesen	esetlegesség nélkül együttesen
megjelenő artikulációs szerkezeti sajátosságok		
egyéni	szociális	
PAROLE		LANGUE
s a j á t s á g o k		
$k_{X^1}^1$ $k_{X^2}^1$ $k_{X^n}^1$ $k_{y^1}^1$ $k_{y^2}^1$ $k_{y^n}^1$ $k_{z^1}^1$ $k_{z^2}^1$ $k_{z^3}^1$	k^1	k
$k_{X^1}^2$ $k_{X^2}^2$ $k_{X^n}^2$ $k_{y^1}^2$ $k_{y^2}^2$ $k_{y^n}^2$ $k_{z^1}^2$ $k_{z^2}^2$ $k_{z^n}^2$	k^2	k
.....
$k_{X^1}^n$ $k_{X^2}^n$ $k_{X^n}^n$ $k_{y^1}^n$ $k_{y^2}^n$ $k_{y^n}^n$ $k_{z^1}^n$ $k_{z^2}^n$ $k_{z^n}^n$	k^n	k

szerkezeti egysége. A szótest szerkezete nem tűr meg fonológiai értelemben vett hierarchiát, a jelentést a szótest nem mint gépies hangegymásmellettiség, hanem, mint szerves hangegyüttes hordozza. Értelemdifferenciáló hangok nincsenek, csak értelemdifferenciáló szótestek, utóbbiak is csak a beszédben teljesednek ki, nem a szótárban. Meg a mindenkori helyzet, időpont és beszélők együttesében. Ha az értelemdifferenciálás szempontjából nézem a hangokat, azt kell mondanom, hogy a szótest minden hangja egyformán, helyesebben együttesen differenciál. Egyik se többet vagy kevesebbet, hanem mindnyájan együtt az egész szervesen együtthordozott értelmet.

Azt hiszem, hogy az újabban kibontakozó strukturális nyelvészeti irány követői helyesléssel fogják fogadni nézeteimet.

TAMÁS LAJOS.

A magyar igei személyragok történetéhez.

A *-k* igei személyragot ezekben: *adok*, *kérlek* SIMONYI is, SZINNYEI is nyomósító elemnek tartja, mely az ősi korban az *-m* rag mögött következett, SIMONYI szerint így: **adomk*, SZINNYEI szerint: **adomok*¹. Mindkét megoldási kísérletnek hangtani akadályai vannak. GOMBOCZ szerint ragunk azonos a *-k* többesszámi jellel, tehát pl. *adok* = *ado- + -k* többesjel; hasonló alakulásként idézi a francia nyelvjárási *je voudons*, *je sommes* stb. alakokat a köznyelvi *je veux*, *je suis* 'akarok, vagyok' helyett. Ez a kétségkívül szellemes, de igen messziről hozott hasonlítás csak akkor fogadható el, ha más megoldást nem lehet találni.

Pedig van egy szinte kézzelfogható magyarázati lehetőség: az *adok*, *kérlek*-féle igealakok *-k* személyragja azonos az igéből névszót alkotó *-k* képzővel, pl. *hajlok* 'hajlék', *véték* 'vétség'. Ha egymás mellé állítunk néhány igét *-k* személyragos meg *-k* névszóképzős alakjával: *én hajlok: a hajlok* 'a hajlék', *én áldok: az átok* (<: *áldk-*, *ádk-*), *én szidok: a szitok* (<: *szidk-*), *én rejték: a rejték* (hely), *én véték: a véték*, (az *ajándék* alapján föltehető **ajánd-* igéből) *én *ajándok: az ajándok* 'az ajándék', — hangtani szempontból a *-k* személyragnak a *-k* névszóképzővel való azonosítása ellen nem lehet kifogást emelnünk.

Arra a gondolatra, hogy a *-k* személyrag nem egyéb, mint a *-k* névszóképző, az vezetett engem, hogy van egy másik igei személyragunk is, mely eredetileg szintén igéből névszót

¹ Helyszüke miatt legyen szabad mellőznöm az eddigi magyarázatok alaposabb ismertetését. Az irodalmat úgyis megtalálja a kutató a NyH.⁷ megfelelő helyein, részletesebben HORGERnek „A magyar igeragozás története” című munkájában. Nem idézem a közismert megállapítások lelőhelyeit sem, mert a hozzáértő úgyis tudni fogja, mi e fejtegetésekben az én gondolatom, s mi a másé.

alkotó képző, s ez az *-n: ő* *vagyon: a* *vagyon*, aztán *megyén, lészén* stb. Felfogásomat meggyőződéssé érlelte bennem az, hogy egyes 2. személyű *-sz* ragunk: *adsz, kérsz* stb. köztudomás szerint eredetileg szintén képző; igaz, hogy gyakorító képző (*met-sz, ját-sz-ik, lē-sz* stb.), de az a fontos, hogy képző.

Most csak arra a kérdésre kell felelnünk, hogyan kapta meg a *-k* névszóképző az igében az egyes 1. személyt kifejező szerepet. Feleletünk csak az lehet, hogy a nyelvszokás így döntött. Hiszen tudva azt, hogy *-sz* személyragunk is, *-n* személyragunk is képző volt eredetileg, s igei személyragul való alkalmazásuk, ha a nyelvszokás másként állapodott volna meg, fel is cserélődhetett volna: a *-k* átvehette volna az egyes 2. vagy 3. személy, az *-sz* az egyes 1. vagy 3. személy, az *-n* az egyes 1. vagy 2. személy jelölését is. E három rag közül egyiket sem kötötte semmi ahhoz a személyhez, illetőleg alanyhoz, amelyre a nyelvszokás döntése alapján ráutalnak.

Más olyan igei személyragjaink is vannak, melyeket szintén semmi sem kötött alanyukhoz. Tudjuk, hogy a jelentő mód jelen idejű *adjuk, kérjük*-félék eredetileg *aduk, kérük* alakúak voltak, s egyes vidékeken ma is így hangzanak, ezekben pedig az *adu-*, *kéri-* igetőkhez csupán a *-k* többesjel járul; az *adjuk, kérjük* (<*aduk, kérük*) tehát akadály nélkül fölvehette volna a többes 2. vagy 3. személyt jelölő szerepet is. A múlt idejű *adók, kérők* 'adtuk, kértük'-féle alakok is tulajdonképpen csak *-ó*, *-ő* képzős melléknévi igenevek, megtoldva a *-k* többesjellel, s éppen úgy válhattak volna a többes 2. vagy 3. személy ragjaivá, mint ahogy a finnugorságban, pl. a finnben is *antavat, pyytävät* szóról-szóra 'adók, kérők', s jelentésük 'adnak, kérnek', tehát 3. személyű igealakok. Még abban sem sántít hasonlításunk, hogy a finnben az idézett alakok jelen idejűek, a magyarban pedig múlt idejűek: nem lett volna semmi akadálya annak, hogy az *adók, kérők* a jelen idő kifejezésére szolgáljanak.

Emlékeztem rá, hogy néhány évvel ezelőtt PAIS DEZSŐ egy kis cikkében az *-ék* igeragot: *adék, adnék* stb. azonosnak magyarázta az *-ék* névszóképzővel. Megkerestem a cikket, hogy bebizonyíthassam: a *-k* személyragot, ha nem is épen pontosan a jelentő mód jelen idő: *adok, kérek* *-k* ragját, más is névszóképzőnek tartja. Meg is találtam a közleményt MNY. XXVII, 142—3 a „Levélszekrény“ rovatban. Nagy volt az örömöm, mert PAIS nemcsak az *-ék* ragot magyarázta az említett módon, hanem az *adok, kérek*-félék *-k* ragjáról is azt mondja, hogy „igenév-, illetőleg eredetében árnyalatképzős formára mehet vissza.“ Ő is többek között idézi a *rejték, ajándok, hajlok* névszókat, s ezek szerinte is azonosak lehetnek az ugyanilyen alakú egyes 1. személyű igealakokkal. Ime tehát PAIS már nyolc évvel ezelőtt sejtette (vagy talán helyesebben: tudta), csak nem fejtette ki bővebben azt, amit most tárgyalunk:

a *-k* igei személyrag azonos az igéből névszót alkotó *-k* képzővel. Az *-ék* meg az ikes *-ik* ragok magyarázatát, minthogy igen jól beleillik fejtegetéseinkbe, most már az ő cikke nyomán, az abban foglaltat kiegészítésével végezhetjük.

Tudvalevő, hogy a múlt időnek *-á, -é* jele: *adék, adál* stb. azonos azzal az *-á, -é* igenévképzővel, mely megvan az *-ás, -és, -ány, -ény* stb. képzőkben is. Egy kis fejtörést okozott a nyelvészeknek ama tény magyarázata, hogy a mélyhangú szókban az *-é* nem változott *-á-vá*, tehát *én adék, oszték, tudék* stb. alakok használatosak *én adák, oszták, tudák* stb. helyett, s ilyen *én adák*-féle múlt időre csak a Jókai-kódexből vannak adataink. — A *fáz-ik, hajol* igéknek ilyen származékai vannak: *fázékony, hajlékony*, s kétségtelen, hogy azért nem váltak **fázákony, *hajlákony* alakúakká, mert az *-ékony* képző *-ék* eleme azonos a *hajlék, ajándék*-féle szók *-ék* képzőjével, s ez a képző ezekben a mélyhangú szókban sem illeszkedik. Azt hiszem, éppen a nem illeszkedés miatt bátran állíthatjuk, hogy az *adék-félék -ék* ragja azonos a *hajlék-félék -ék* képzőjével. E magyarázat helytálló voltát természetesen nem PAIS ötlete, s nem ez a fejtegetés dönti el, hanem a későbbi kutatások fogják eldönteni. De ha igaznak fog bizonyulni, akkor igaza lesz PAISnak abban is, hogy az ikes igék *-ik* végzete voltaképen az *-ék* képző változata. Az nem lehet akadály, hogy az *adék* múlt idejű, az *alszik* jelen idejű igealak (hivatkozhatunk arra, amit fentebb az *-ók, -ök* ragról mondtunk). Az sem okoz nehézséget, hogy az *adék* egyes 1. személyű, az *alszik* egyes 3. személyű alak: ugyanaz az *-ék* rag a nem ikes igékben az egyes 1. személynek, az ikes igékben az egyes 3. személynek ragja (*én adék, ő aluvék*). — Igen jó MÉSZÖLY magyarázata is, hogy az ikes igék *-ik* végzete voltaképen többes 3. személyű rag: *hallik = hallják* stb., de csak addig, míg tárgyas igével van dolgunk. Azonban ha nem tárgyas igékre akarjuk alkalmazni: *eszik* (átnemható értelemben!), *haragszik*, ezeket már nem lehet a többes 3. személy *-ják, -ik* ragjával azonosítani. Szándékosan idéztem az *eszik, haragszik* igéket, mert ezek már a HB. korában is ikesek voltak: *evéc, horoguvéc* 'evék, haraguvék'.

A finnugor nyelvész jól tudja, hogy az egyes 2. személy *-l: eszel, haragszol* ragját szerfölött nehéz a finnugor nyelvekben ismeretes *-t* (finn *menet* 'mégý', mordvin *kulat* 'meghalsz', cseremisiz *ulat* 'vagy') raggal azonosítani, s ugyanilyen nehéz a finnugor **tš 'te'* névmás feltételezett **dš* alakjából magyarázni, mert az egyeztetéseknek súlyos hangtani akadályuk van. Nem lesz-e egyszerűbb magyarázat, ha ezt az *-l* ragot azonosítjuk az *-l* gyakorító igéképzővel (*sujtol, hatol* stb.)? Erre a magyarázatra nemcsak azért gondolhatunk, mert másik egyes 2. személyű igeragunk, az *-sz: adsz, kérsz* is gyakorító igéképző, hanem azért is, mert a *vagy* és a *mégý* igealakok két-

ségtelenül igazolják, hogy a magyar igének az egyes 2. személyben valaha nem is volt ragja; az ilyen ragtalan igealakokhoz bátran járulhatott részben az *-sz*, részben az *-l* gyakorító képző, mert az igealakok lényegén voltaképen semmit sem változtattak.

Az eredmény: a magyar igeragozás rendszerének jelentékeny része a magyar nyelv külön életében, önállóan alakult ki.

JUHÁSZ JENŐ.

Zordon szavunk újjászületése.

1. Kazinczy Ferencnek 1811-ben „Tövisek és Virágok” címen kiadott epigrammái között van egy, mely irodalmunk egy lelkes, ma már elfeledett munkásának, Fábchich Józsefnek állít emléket. A vers így kezdődik: „Fábchich vala nevem. Az kilencz Szüzek *zordon* | Citerát adának énnekem” (RMK. XX, 33). Ennek az epigrammának a kéziratát Kazinczy egy évvel a megjelenés előtt megküldte egy levelében Berzsenyi Dánielnek; az idézett két sor azonban ekkor még így hangzott: „Fábchich vala nevem. A' kegyes Múzsák *zörgő* | Citerát adának énnekem” (Lev. VII, 310).

A változtatás nem volna feltűnő, hiszen a széphalmi mester szinte valamennyi munkáját évekig csiszolgatta, szebbítgette. A „Fábchich” címűben azonban minden változtatás különös figyelmet érdemel, mert ebben Kazinczy a tudatos stílusutánzó becsvágyával dolgozott. Említett levelében így vezeti be a vers szövegét: „De ímhol a' vers egészen a' Fábchich stylusában, manierjában.” Majd alább azt írja: „Ezek a' scázonok, ez a' magyarság, ezek az ideák, ez a' görög egygyűség voltanak a' Fábchich karaktere verseiben” (i. h. 330, 331). Ha tehát akkori költői nyelvünk legkitűnőbb ismerője a *zordon* szót utólag betoldotta epigrammájába, bizonyosan úgy érezte, hogy nyelvén így még inkább felismerszik Fábchich „stylusa” és „manierja”.

Milyen mármost a derék győrmezei pap költői stílusa? Bizony, a mai irodalmi ízlésű embernek kemény és darabos egy kissé. Eléggé bőven él a nyelvújítás alkotta szavakkal — jókkal és rosszakkal, ma is élőkkel és halvaszületettekkel egyaránt — sok tájszót is felvesz a nyelvébe, s az egészből valami furcsán erőteljes, magyaros zamatú, de erőltetett és nem nagyon irodalmias stílust fabrikál. Találón mondja magáról: „Ha már Magyar általkötött nadrágban öltöztettem Pindarust; az Muzsák annyára is fejére illett, hogy tegyek arany Magyarka Főkötőt” (Magyarra fordítatott Pindarus Alceus Záffo Stezikorus Ibikus... Győr, 1804. 280). A *zordon* szó kétségtelenül jól illeszkedik ebbe a „manierba”: „Atabíros hegy-

rül *zordon* Dörögéssel ijesztő Juppiter el fogadd Versemet“ (29); „Kedvetlen, *zordon*, szomorú, ellensége jön, | Akár bárátya, mind egy“ (198).

De mindez még nem jelentené azt, hogy az egykorú olvasó számára a *zordon* szó Fábchich és Kazinczy műveiben feltűnőbb volt a többinél, hacsak nem tartozott a nyelvújítás akkor még ritkábban használt szavai közé. Már pedig az első pillantásra nem látszik ilyennek: első szójegyzékeink óta minden szótárban megvan, a NyÚSz.-ban viszont nem szerepel. SZILY csak a belőle elvont *zord* szóalakot említi, TOLNAI (A nyelvújítás) pedig egyiket sem tárgyalja. És mégis igaza volt Kazinczynak. Joggal érezte, hogy ez a szó még 1811-ben is eléggé újszerűen hat, az irodalmilag művelt olvasónak bizonyára szemet szúr, s így szerencsésen használható fel az említett versben. S ha mai nyelvtudományunk a *zordon* szóval mostohán bánt is, a magyar költői nyelv mindig kész tanúsodni az egykor elfeledett szó érdekes sorsáról.

2. A szó életének első szakasza nagyjában a közép-magyar nyelvre esik. Régebbi történetéről, eredetéről egyelőre semmit sem tudunk; nemrég még jelentéseit sem ismertük világosan; s azt még ma sem tudjuk megmagyarázni, hogyan függ össze két jelentése (ha t. i. valóban összefügg).

A *zordon*-ra idézett adatokat ugyanis már az OklSz. két részre választja. A régebbi csoportot, mely lószínre vonatkozik (a legelső ilyen adat 1270-ből: „Vnum equum *Zurdyn* coloris“; az utolsó példa erre 1367-ből való), 'species coloris; eine Art Farbe' jelentéssel a Beszt. és a SchlSzój. adataihoz csatolja. A példák másik részét azonban (személynevek az 1290 és 1522 közti időből) — miért, miért nem? — a NySz. későbből igazolt 'horridus; greulich, erschrecklich' jelentéséhez kapcsolja.

A *zordon* színnévi jelentését: 'cinereus, color de asino' a szójegyzékekben levő latin megfelelője alapján GÁLDI LÁSZLÓ-nak sikerült nemrég megállapítania (Contributions à l'étude des lexiques latins-hongrois du moyen âge. Bp., 1938. 36–7). — A NySz. erre a 'species coloris' jelentésre csak egyetlen adatot ismer, de feltűnően késői korból, a XVII. század derekáról: „Az jácczint igen temérdek avagy *zordon* színű sárga [kő]“ (Kecsk.: ÖtvM. 277). Már elcve kétséges, hogy megbízhatunk-e ennyivel az utolsó okleveles példa után egyetlen adat vallomásaiban. De a „temérdek avagy *zordon* sárga“ nem is hamvas, hanem erős, vad sárgát jelent. Ugyanaz a forrás is ezt mondja odébb: „[A topáz] igen szép sárga színű világos kő, de nem szintén olyan temérdek sárga mint a jáchcinth, hanem mint az kristált igen szép gyengén arany színű sárgával festették volna meg“ (i. m. 272).

A 'horridus; greulich, erschrecklich' jelentés először tudtommal csak C.-ban fordul elő: „barbari: Darabos szauu, *zordon* szauu, parat [!] szauu, idegön szauu (124) | illaeuigatus: *Azordon* [!], darabos (503) | vaste: *Szordanul* [!], őregen (1103).“ Ép azért túlságosan merésznek tartom az OklSz. fentebb említett eljárását, hogy t. i. 1522-nél nem újabb személynévi adatokban is már 'horridus' jelentést tulajdonít a *zordon*-nak.

A szónak ez az újabb jelentése C.-ból átkerült aztán szinte valamennyi későbbi szótárunkba. Az élő nyelvben azonban ez a jelentés sem lehetett valami nagyon elterjedt. Szövegből csupán MA. egy könyvből idézi a NySz.; de MA. akár a szótárakból is vehette. Egyetlen független, szövegből való adatunk tehát az a XVII. század közepéről való példa, amelyet, mint láttuk, a NySz. tévesen színnévi értelemben közöl. Ezután mintegy száz éven át már egyetlen irodalmi adat sem bizonyítja, hogy a *zordon* bármily jelentésben is élt.

3. A szótárakban megkövült szó dermedtsége azonban nem tartott soká. A XVIII. század közepétől kezdve írónk egyre forgatják a régi fóliánsokat, s ahogy a friss levegő bejut a sárga lapok közé, egyre-másra új életre ébrednek halott szavaink. A *zordon* az elsők közt van: Faludi Ferenc 1748-ban kelti életre (NEmb. 221), majd harminc évvel utóbb ismét használja (TéliÉjtsz. 221). És Faludi példája nem marad magában. Baróti Szabó David költői szövegben először 1779-ben alkalmazza: „[A marhákat a béres] *zordon* szózattal ijeszszé“ (ParMaj. I, 39). Mint szótárírónak tudnia kell azonban, hogy az olvasók még nem ismerik ezt a felújított szót; azért a kötet végén lévő szójegyzékben megmagyarázza: „iszonyú, rettentő“.

Nem sokkal utóbb, 1793-ban a régi magyar nyelvnek egy másik bűvára, Földi János, a természettudományi műnyelv számára is értékesíteni akarja a nemrég felfedezett kincset: „[A régi *aranka*, *bársonka*, *boglárka* stb. növénynév] formáira lehet tehát többeket is faragni, mint *Borzonka* — *Echinophora*. *Erdeske* — *Asperula* . . . *Zordonka* — *Asperula*, e' megavült Magyar szótól: *zordon*, *asper*, *horridus*“ (RövKrit. 27—8).

És a XVIII. század nyolcvanas-kilencvenes éveitől kezdve egyre több és több költőnk veszi át a *zordon* szót, mégpedig először szórványosan, majd egyre lelkesebben. Nem sok idő kell hozzá, hogy kedvelt szava legyen az új szók iránt annyira fogékony költőnemzedéknek. Bizonyos azonban, hogy a *zordon* szó maga is keltette magát: hiszen hangalakja talán még erősebben érzékelteti a kifejezendő tartalom hangulatát, mint maga a jelentés ezt a tartalmat. Hogy ebben a hangulatkeltő erőben mennyi része van a szókezdő zöngés sziszegőnek, a két mély magánhangzónak s az *r*-nek, arról nem kívánok most szólni (vö. ZLINSZKY ALADÁR, Művészi hangfestés és hangutánzás 13 kk.). Vörösmarty egy mondatában szinte hangutánzó értéke

van: „*zordon* és kietlen a mássalhangzókkal... bővelkedő beszéd“ (1826-ból, l. ÖM. VI, 166). Rövidebb változatának, a *zord*-nak hangulatkeltő hangzását ZLINSZKY egy megállapításával kívánom bizonyítani. „Ha Petőfi Okatootáianak hívja azt a tartományt, mely műveletlenségben hazánkhoz hasonlít, akkor... nevének *zord hangzása* vezette“ (i. m. 15). Jól tudjuk mármost, mennyire keresték a felújulás korában költőink a kifejező hangalakú szavakat, kivált, ha azok a szentimentális érzelem- vagy természetfestésre alkalmasak voltak (vö. MNy. XXXII, 18 kk.).

Virág Benedek egy 1790-ben megjelent ódájában használja először: „A' *zordon* Éjszak' fergeteges szele“ (Hadi Tört. III, 242; vö. későbbi munkáiban: 1806: Kaz: Lev. IV, 315, 1815: Horátius Lev. 101 és 1818: Epod. 33). Kazinczy nyelvében is 1790-ben tűnik fel először. A Kül-földi Játszó-szin I. kötetének ajánlásában olvassuk: „Imé Férjfiaink 's Asszonyaink el-hányták a' költsönözött öltözetet: el-állottak a' káros idegen szokásoktól; most már, nem úgy, mint ez-előtt kevéssel, gyönyörködve beszélnék azon a' Nyelven, a' mellyen Etele és Etelka beszélt, 's nemes el-pirúlással vallják-meg, hogy meg-tsalódtak, midőn meg-romlott ízlések ennél a' kedves hangzásúnál szebbnek tartotta azt a' dörögő *zordon* nyelvet, a' melly semmire sem alkalmasabb a' despotai hideg parantsolásnál“ (Lev. II, 83). Érdekes, hogy Kazinczy — éppen Fábchich stílusáról — így ír 1807-ben Virág Benedeknek: „Nevesse verseit, a' kinek azok nem tetszenek; pattanjon meg a' kaczagásban... , piszkálja archaismusait, verseinek *zordonságokat*, hibás constructiójait“ (Lev. VII, 2). Önként kínálkoznék ebből az a feltevés, hogy talán az idézett epigramma szövegébe mégsem azért toldotta be a *zordon* szót, mert Fábchich is élt vele néhányszor, hanem azért, mert „verseinek *zordonságokat*“ a legegyszerűbben magának a *zordon* szónak a betoldásával akarta érzékeltetni. Ennek azonban több körülmény ellene mond. Egyrészt t. i. az eredeti fogalmazás „zörgő Citera“ kifejezése még keményebben, darabosabban hangzott, mint az átalakítás utáni „*zordon* Citera“. Másrészt Kazinczy 1790 és 1810 közt egyszer sem használja leveleiben a *zordon* szót; a *zordonság*-ot is csak egyszer, Virág Benedekhez írt levelében; ahhoz a Virág Benedekhez, aki maga is terjesztette a *zordon*-t (l. f.). Kazinczy tehát igen jól tudta, melyik költőnk élt ő előtte ezzel a ritka szóval, s nyilván úgy hitte, hogy az olvasók is felismerik a Fábchich „manier“-ját utánzó epigramma *zordon*-jában a győri pap-tanár szavát.

Jellegetesen új és kifejező költői szó lévén, nem maradhatott el a *zordon* Csokonai nyelvéből sem. Érdekes, hogy egyik-másik példája erősen emlékeztet arra a vessorra, amelyet fentebb Virág B. egy ódájából idéztem. Az egyik: „... a *zordon* éjszak pusztító szele“ Kinizsi Pál hamvai (Genius

kiad. II, 575); a másik: „a *zordon* fergeteg első elérkeztével“ egy Vajda Júliához intézett levelében (i. h. II, 648). Előfordul a *zordon* abban a divatos költői szólamokkal teletűzdelt, fellengős versében is, mellyel a fogságából kiszabadult Kazinczyt (= Orpheust) üdvözli: „A poklok félelmes torkából | Plútónak *zordon* országából | Mennybéli lantjával kiére“ (i. h. II, 110 és 693), s egy másik, szintén Kazinczyhoz írt levelében: „Szegény Daykánk is a Karpatus vidékét festi elébb, hogy egy ily *zordon* scenát készítsen a Magyaratlanságnak“ (II, 748). De művészien tudja alkalmazni teljesen egyéni jellegű költői stílusában is: „*Zordon* erdők, durva bércek, szirtok! Harsogjátok jajjaim!“ A tihanyi echóhoz (i. h. I, 525) stb.

Kisfaludy Sándor érzelmes stílusa szintén korán használja már ezt a színes, költői szót. Első példám tőle 1801-ből való: „Itt, hol minden irtóztató, | Sivatag és szigorú, | *Zordon*, puszta, szorongató“ KesSzer. 108.

Berzsenyi Dániel talán Virág Benedek hatására kedvelte meg annyira a *zordon*-t, hogy az tömör ódastílusának jellemző szava lett. Legalább is Virág idézett sorára utal a következő két részlet: „Zúg immár Boreas a Kemenes fölött. | *Zordon* fergetegek rejtik el a napot“ Horác (RMK. XXXIX, 171). „Mit főz magában Gallia Sándora | S a *zordon* észak rettenetes feje“ Amathus (uo.). A mai művelt ember tudatában a *zordon* szó leginkább a „Fohászkodás“ híres sorait idézi fel: „Bizton tekintem mély sirom éjjelét! | *Zordon*, de oh nem, nem lehet az gonosz . . .“ (193; vö. még: „*zordon* idők“ 202, „*zordon* Rhodopé“ 234, „*zordon* inség“ 253).

Berzsenyi férfias pátoaszű ódáiból juthatott át a *zordon* Kisfaludy Károly „Mohács“-ának megrázó erejű kezdősoraiba: „Hollószárnyaival lebegett a *zordon* enyészet . . .“ — Vörösmarty is számtalanszor használja, már legelső verseitől kezdve. 1822-ben: „Így jó ékes arccal, fegyverében | *Zordonan* szép, mint egy had istene“ Toldi Csepelben (ÖM. VIII, 104; vö. még 1823-ból: „*zordon* török“ 161, „*zordon* özön“ 162, 163, „a *zordon* [Fehát]“ 172, „*zordon* győzője“ 175 stb.).

Mint a romantikus stílus jellemző szava szerepel 1833-ban Fábrián Gábor Osszián-fordításában: „Lángazó szemök vadúl forog, | Innisfál *zordon* ellenségére“ (I, 9) stb. és Bajza lírájában, Garay epikájában. Lassan el is vesztí újszerű színezetét, s már Petőfi „Az Alföld“ című leíró költeményében a „*zordon* Kárpátok“ alig feltűnőbb, mint az újabb kor hazafias lírájában, pl. Sajó Sándor „Magyar ének 1919-ben“ című versében: „Egy égő, elszánt, *zordon* szó: soha!“

Érdekes megemlítenünk, hogy a *zordon* lassan az esztétika műnyelvébe is bevonult. Csak néhány példát idézek még erre a számtalan múlt századi adatból. Egyik Vörösmartytól a Dramaturgiai Lapokból 1837-ből való: „Zach[!] Felicián

leánya . . . a *legzordonabbul* fosztatik meg leányságától“ (ÖM. VII, 14). Császár Ferenc 1844-ben „*zordonan-regényes*“ tájakról ír (Utazás I, 134); Greguss Ágost 1877-ben Arany balladáival kapcsolatban ezt mondja: „az éjszaki, hegyi *zordonságnak* még nappala is homályos“ (Arany ball. 13).

A múlt század közepén élt nyelvészek még jól tudták, hogy ezt a szót is a nyelvújításnak köszönheti irodalmi nyelvünk. KUNOSS, KISS M. és KIRÁLYFÖLDY E. még egyaránt az „újdon“ szók közt említi. De a gyakori használatban közkeletűvé válván, a századforduló nyelvtudományának körében aztán valahogy elsikkadt nyelvújítási eredetének tudata; pedig a szó története — mint láttuk — szorosan egybeforrt irodalmi nyelvünk fejlődésével.

TECHERT JÓZSEF.

Ismeretlen levelek Aranka Györgyhöz.¹

Az alábbi négy levelet az Erdélyi Múzeum levéltárának egyik nem rég felbontott csomagjából közöljük, mely számos, Aranka Györgyhöz írott levelet tartalmaz a XVIII. század végéről gróf Teleki Sámueltól, Péteri Takács Józseftől, Döbrentei Gábortól, gróf Dessewffy Józseftől, Kenderesi Mihálytól és másoktól. E levelek nemcsak az akkori irodalmi mozgalmakra, hanem a politikai életre vonatkozólag is számos tudósítást tartalmaznak. Az írójuk személyénél fogva érdekebb leveleket lemásoltam, a többiből kivonatot készítettem. Az itt közöltek közül Baróti Szabó Dávid két levele írójuknak a magyar prozódia érdekében tett nyelvi kutatásaira vet világot. Beregszászi Nagy Pál és Révai Miklós levelei inkább életrajzi, illetőleg művelődéstörténeti érdekességűek.

*

Baróti Szabó Dávid két levele Aranka Györgyhöz.

Tekéntetes Consiliarius Úr!

A' Kassára-való vizsgálja-menetelem el-halafztódott. Virteñ, a' leg kedvesebb emberemnél, Tek. Pyber Benedek úrnál fogom a' telet tölteni. Azért a' rész szerént meg ígértt, rész fzeréñt kivántt Munkákból, mivel kezemnél nincsenek, mostanábañ nem küldhetek. A' mint a' múltt 8-bernek 22-dik napjãñ íra Béts-ből Takács József barátom, a' jövö Elftendőbeñ Mélt. Gróf Feltetich György' költségéñ nyomtatáfra fognak adattni újra-

¹ Az alábbi levelek az Irodalomtörténeti Közlemények XLV. kötetében (54 kk.) több mással együtt már megjelentek ugyan, de tárgyuknál fogva folyóiratunkba még szorosabban beletartoznak, s ezért indokoltnak tartjuk itteni közlésüket is.

ki-dolgozott Költeményes Munkáim. Azon utólfó levelem, melyben a tett kérdésekre, bővebb üdöm nem lévén, futó félben meg-feleltem, 's magam-is egy néhány Kérdéseket támaľztottam, talán el-tévelyedett, minthogy az ohajtott válasz reá el nem érkezett. Ha egészlégem meg-engedi, a' télen, mely szobába szokta kivált a' korolabb embert szorittani, azon munkátska' el-készítésében² fogom magamot foglalni, az Erdélyi, 's kivált Székely, dialectus szerént: mert ennél jobbat nem ifmérek, általlyában vévén a' magyar nyelvet. Ha ez iránt valami éfzre-vételei vólnának, igen szépen kérem, méltóztaffék velem közleni, egyszersmind azt-is hozzá adni, mi módon mondgyák ki MVásárhely' táján, hozfzān-e, rövidenn-e (: azaz: accentus-sal-e, vagy a' nélkül :) e' következendőkben az áll meg-húzott betűköt: tanú, -ság; bútsú, -ra, -zom: külö, -ös; külömb, -ség, -özni; nyár-at, -alni; dítsírni, dítsőség; gyalúl, szapúl, ülök, nyilatkozni, gyűlölni, síratom, síralmas; szűlök, szűlés, szűretelni.

A' több tagokból álló, és u-ba, vagy ü-be végződött nevek' utólfó tagját vonásotskával, vagy a' nélkül mondgyák-e ki. p. o. szomor-u, v. -ú; bet-ü, v. -ű 'sat?

Az n-et az illyenek végén: házon, falun, égen, földön, abban, ebben, midön, után, falain, lágyan, keményen, gondoson, örökön sat. kemény, vagy lágy hanggal ejtik-e ki?

Igy ejtik-e az illy féleket: bőrom-et, tsűröd-et, törökök-et, görögös-en, ökrünk-et, bűnötök-et; maga-mat, -dat, -tokat; madara-mat, -dat; búzádat, házakat, módosan, sat. vagy pedig így: bőromöt, tsűrödöt, görögösön, ökrünköt, bűnötököt, magamot, -dot . . . madaramot, -dot, búzádot, házakot, módoson.

Igy mongyák-e ki ezeket: arany, ellene tanitom, mozditom, sat. -bol, -rol, -tol, enyhitem, 'sat.; vagy aranny, ellenne, tanítottom, mozdítottom,³-ból, -ról, -tól (fából, fáról 'sat.) enyhíttem, 'sat.? Könnyü léfzen a' felelet. Tudva van az ottan fenn-forgó közönséges szó kiejtés' módgya. Tfak ezt kívánom. Az említett szókot (azokból a' többit-is érteni fogom:) nem léfzen nagy fáradtság azon accentusckkal, jegyekkel, mellyekkel ott élnek azokban, meg-külden. Igen igen meg fogom kölfözni; kivált, ha mennél hamarább kezemhez érkeznek. Hát ezek ottan közönségefen hogyan hangzanak: mutat, v. mutat, kíván, v. kíván, v. kéván? Én székelyesen írván, erőt egélfzéget kívánván, vagyok Virten fz. Andr. hav. 10-dik napj. 1798-ikban.

Az Úrnak, Teként. Confiliariuf uramnak
Hóltig való tifttelője és szolgája
Szabó Dávid

Ki-kérem egyszersmind a' Tituluffát. Igy lehet hozzám a' levelet útafittani: Per Budam, Comaromii, In Virt.

[Eredetije az Erd. Múzeum levéltárában Borbély Sámuel gyűjteményéből. Negyedrébbe hajtott félív papir három oldalán.]

Virt. Karátson hav. 18-dik napj.
1798-ikban.

Méltóságos Consiliárius Úr.

Ezen hónapnak 14-dikén Komáromból Virtre ki-hozák a nagy kívánsággal vártt levelet. Nagyon köszönöm a' kérdésekre adott feleleteket. Be nagyon szeretném, ha a' *Prosodia*-bann, 's kivált a Nevck 4-dik Ejtéfe' (: accuf. cas.) utólfó tagjának Magán hangzójában jobban meg-egyezhetnénk!

A' mint a' válafzból ki-tettfik, némellyekben ugyan az elfőre nézve, azonegy vágásban járunk. Illyenek: butsu, butszom, tanu, tanúság, ditsérni, nyilatkozni, gyűlölni, sīrat, sīralom, szűlök, -és, szűletett, szűretelni, lábū, kezū, nyomorū, betū, tetū, sat. Abban-is, hogy: *A' vég n-et ha egy betűvel írjuk is, de keményen hangzik ezekben, 's hasonlókban:* Házon pron. Így falun, égen, földön, abban, ebben, midőn, után, falain, gondofon, örökösön, 'sat., *mint Positiót, keményen mondják ki.* kíván, mutat, *prima longa.* De ezekben: külön,-ös; külömb-ség, -özni, v. nyar-at, -alni, dītsőség, gyalūl, szapūl, űlök, talán — mértékkel élnek, leg alább a' Székelyek? vagy talán mind a' kétféleképpen mondják? Nékem úgy tettezik, hogy hofzfza ejtik. Meg lehet, hogy meg feledkeztem rólla. Ki-kérem a' szorgalmas meg- vizsgálás után a' rölluk-való tudósittáft, valamint az effélékről-is: tanítom, mozdítom, enyhítem, sat.; mert ha el nem hagyott minden emlékezetem, legalább a' székelyektől ezek-is így mondottak-ki: tanítottam sat. húzás nélkül, de két t-vel.

Az illyenekben pedig: aól (: ultima brevi, és egy l :) fából, fāról, bűntől 's at. őlly mezfzfe efünk az értelembe egymáftól, mint Virthez MVásárhely, vagy még mezfzfebb. Én ezen szótágok' megrövidítettét sohasem hallottam Erdélyben. Itt néha a' Dunántúl-valóktól lehet hallani, kiket a' többi magyarok erre nézve-is gyakorta ki-nevetnek. Hátha még a' versbe tífzfna bé ezen vmérték?² ezt Magyar-orfzágon a' jelefebb Poéták mind ki fűtyölnék. Ezen szókban meg-űtközven. NB. *Nálunk az á, és é betűkön kívül nem igen adnak a' több vocalifoknak accentuft, ha hofzfzuk-is.* Nem dītsérem, sőt igen-is vádolom ezen Izokáft. A' jó magyar úgy ír, a' mint befzél. Az írás, néma befzéd. Senki sem köteles arra, hogy a' hiános íräft helyesen ű olvaffa, az az meg jobbittsa. Ha *nem igen adnak a' több vocalifoknak accentuft;* az á-nak, és é-nek is azon okból meg-tagadhatnák. Azért hozták, 's hozzák zűrzarvarba a' Magyar Szók a' Profodiát, hogy felette nehéz ki venni belöllök az igaz ki-ejtés' módgyát. Mit tudálkozunk kivált a' külfő nemzetbelieken, ha rozfzúl ejtik-ki a' magyar szókat a' rozfz magyar írás után? A' Tudós Társaságnak leg jobb módgya leszen ezen tetemes hiba ellen nyilván ki-szállani.

A máfodikra (: a' Nevek' 4-dik Ejtésére :) nézve még egyszer meg újítottam a' kérdéft. Nem azt akarom tudni, hogyan írják, hanem mi képpen mondgyák-ki az illyeneket: bőrö-m-et, tfüröd-et, Törökök-et, ökrünk-et, bünötök-et, sat. Igy-e, a'mint itt írva vannak, et-tel, vagy pedig öt-tel, a' mint én az Erdélyi Magyarokról gondolom, a' székelyekről pedig bizonyosnak tartom? Ezeket pedig: maga-mat, -dat, -tokat; madara-mat, -dat, búzádat, házakat 's a't., így, az az at-tal mondgyák-e ki közönségesen, vagy ot-tal, a' mint én ítélem, és a' Böjti Antal' Maros Vásárhelyen 1794-ikben nyomtatott Grammatika látvazatik bizonyítottani? A' közönséges ki ejtésnek módgyát akarom, mondám, ezekben tudni; mert az írással keveft gondolok, ha az a' meg-gyükerezett jól ki mondással meg nem egyez.

Abban pedig, hogy ezekben: bőrömet, 'sat, e betüvel írják; ezekben pedig: maga-mat, s'a't.¹ igen a' szerént írnak nálunk-is, a' kik a' Grammatika szerént, és igazán akarnak írni; egy kevés meg-világosittatást kívánnék, tudni illik miért kellene a' Grammatika szerént, és igazán így írni? — Akárki Grammatikájának sem hiszek ok nélkül, jól tudván, hogy sokban a' Magyar Grammatikák-is ellenkez-³nek egy mással, söt némelyek közüllök szarvas hibákat-is árúlnak. — Én abban az hizemben vagyok, hogy: A' Magában Érthető Névnek (: subftant. :) Többes számu Elfő Ejtéfe vezérli mind az egyes 4-dik ejtést (: ha ez meg rövidültt formát nem követ :), mind a' származott Mással Érthetőt, mind az egyes számu birtokos Ragalftékokat; és pedig úgy vezérli, hogy egyedül a' nevet bé-fejező k betü fordúlhat más betüre . . . Példák. Lábak, -t, -m, -d, -s; váarak, -t, -m, -d, -s; kezek, -t, -m, -d, -s; ökrök -m, d, -s.

Ugyan ezen regulát tartom a mással Érthetőkben is az előfzámiláltt ejtésekre, 's kivált a' meg határozókra (: adverb. :) nézve: Példák: szomoruk, -t, -n; v. szomoruak, -t, -n; Hofzfzuk, -t, -n v. Hofzfzuak, -t, -n. Hofzfzak, -t, -n; vizefek, -n; magyarosok, -n; Tótosok, -n, Törökösök, -n, 'sat. Ezek olly természetek, olly világosok, hogy kétttségbe nem hozhattya valaki, ha tfak el nem fogattatott az eleve ífteltől. A' többes számu elfő Ejtés kormányozza a' többes 4-dik ejtéft-is az illyenekben: módok-ot, határok-ot, faluk-ot; Török-öt, ürük-öt, 'sat. Az elfőkben természetefb-e at, hogy sem ot? az utólfőkben et, hogysem öt? Ha így kell mondanunk: bajnokot, lasnakot; Törököt, tzököt; miért [nem] barmok-ot, faluk-ot; bőrököt, ököft? — Tovább: ha o-val kell ki ejtenünk, vámot, Váradot . . ., miért nem fám-ot, magad-ot, 'sat.? Más ki ejtést kíván-e a' Többes számu, vagy ragalftékos, és az egyes számu, vagy nemragasztékos? hol van ez írva? és ha igaz volna; házakat, kezeket sem kellene az ellenkezőknek mondanioak a' házat, kezet miatt. —

¹ Itt valami a levélíró tollában maradt.

A' fel-vett dolgokban velem egyet értenek Magyar Országnak több 's magyarosabb részei is. Az a' sok *ket* (*köt* helyett) nem erőltetés-e? az a' sok *kat*, *mat*, *dat* (*kot*, *mot*, *dot* helyett) nem tótos-e? kedvebb hangu *ket*, hogy sem *köt*? Tehát kedvebben akarván szólni, miért nem mongyák p. o. *Töröket*, *Göröget*? Kérem méltóztaffék mind ezeket szorossan megvizsgálni, 's a' Tudós Társaság által-is; meg-viáltatni, 's a' bé fejező ítéletet velem közleni. Igen nagy szükségem van erre.

Ezekből könnyen ki-teffzik, miben akarom követni a' szé-kelyes magyarlágot. Sok vólna még hátra, a' miről e' dolog-ban szólni szeretnék.⁴

Oh, ha tfak két három napig-is MVásárhelyen lehetnék! bezzeg meg-hánynók vetnök az *Orthographiat*, *Grammatikát*, *Prosodiát* 's a't. élő nyelvvel. De ezt a' bé nem telendő jó kívánságok közti számlálhattuk. Engem' is utól értek a' ter-hesebb üdök. 1739-dikben születtem. Közel járunk egy máshoz. Mit irjak a' *szép Elmék, és Tudós Emberekről*? Erre felé, azo-koñ kívül, [a' kik]¹ a' ki jött munkájokból már az újság-levelek által-is igen isméretesek, keveset tudok, a' ki a' Ma-gyar Literaturában magát gyakorolná. T. Pyber Benedek Úr, midőn más foglalatosságai között reá érkezik, Seneca' leveleit magyarra forditgattya. Ez általam ezer közföntéft izen. Virág Benedeknél a' Deák mértékre vett magyar vers-szerzésben job-bat nem ímerek. Ez Budán lakik. Elfztergomban Kúlsár Iftván Profeffor úr-is még dolgozik. Igen alkalmas vólna a' Tudós Társaságnak Varga Márton úr Nagy-Váradon' a' Fisikának Tanítója. —

A' többi között ezen szókat olvafám a' kedves levélben: *Majd fogom közleni az itt lévő tudós P. Göntzi, és Miháltz Atyákkal-is. és vélekedéseket meg írni.* Oh! ki-is kérem. Él-e még az én kedves Miháltzom? ezerfzer tilztelem mind a ket-tőt. Az által küldött verseket nagy közfönettel vettem. A' két utólfó igen gyönyörű, 's nyilván jelenti, hogy a' *61-dik e/z-tendővel az Elme' vidám ere* éppen meg nem lankadott. Az Hexameterben fel akadtam. Így vala irva: Parnassus tetején szüz hajlékát fel emelte Elme leányainak páratlan számu cso-portja, Mellynek *nectárral dagadott emlője nevelte* Sárga hajju szép Brifeisért haragoskodo könnyű Lábu vitéz Ákhilleft *ének-lette* Homérust. A' szüzeknek hogyan dagadott emlőjük? hara-goskodo hogyan lehet rövid? Azon emlő, melly Akhilleft ne-velte, hogyan éneklette Homéruft? A' béküldendő könyvek iránt írtam a' minap Kaffára. Ki-fogyok a' pappirosból. Sze-rentfés víg Uj Esztendőt, 's hosszas életet kívánok

Szabó Dávid

[Eredetije negyedrébte hajtott félv papir négy oldalán az Erdélyi Múzeum levéltárában, Borbély Sámuel gyűjteményéből.]

¹ A közlő betoldása.

Beregszászi Nagy Pál levele Aranka Gyögyhöz.

Méltóságos K. Tanátfos Úr!

Drága Jóakaró Uram!

En körültem nagy változás egett. Mert hivatalomról lemondottam, nem tűrhettvénn tovább némelly nagy füvegű Papoknak méltatlan vexájokat. Tudtam ugyan én azt előre, hogy nekem a Hazámbann foja olly tfendes életem nem leffz, betfületem fe, mint vólt s lett vólna külfő országonn az idegenek között; még-is mindazáltal, hivattatván, tfak haza jöttem; meg gondolvánn, hogy Hazámnak fzolgálni — kivált mikor az azt világofann kívánnya — köteles vagyok. De nem hittem, hogy így üffön ki a dolog. Mert külobenn a hivatalt, mellyet nekem adtak, tfak meg köfzöntem, s örökre ott kinn maradtam vólna. És hol vólnék már az ólta az idegenek között, a kik engem érdemem felettis meg betfültek, és a kiknél nékem már is olly fzerentfés ki nézéfeim vóltak! Nálunk úgy bánnak a közönféges Tanítókkal, a hogy e világonn talán — tudtomra bizonyofann — sehol sem. Be fokfzor jut elzembe ama néhai tudós Forfternek, a Kook úti-tárlának egy rövid de fokat jelentő feleleti; a ki nékem ezen kérdéfmre „ugyan mitfodáfok — karakter²jekre nézve — azok az úgy nevezett Vad-emberek, a kiket az Úr e világ más réfzeiben látott együtt-máfutt, nem tfak, hanem közöttök mulatozott, és velek megis elmerkedett?“ el mofolyodván ezt mondotta: *nem azok a Vad-emberek, hanem mi.* (: ez, történt egy népes barátfági vendégfégbenn Niemayer Úrnál Hálábann 1797-dikbenn, a melly Tárfafágbann énis, mint hivatalos, jelen vóltam :) Hát ha még a Magyarokat elmerte, jól elmerte vólna, mit mondott vólna a tífztes ófz? Kétfég kívül avvagy tfak e helyett *mi*, ezt *ti* — ha ugyan igyis ő azonn nem azt értette. — En ugyan azt mondom hogy, vagy nem igaz, a mit olly régenn annak tartanak „didiciffe fideliter artes, emollit mores, nec finit esse feros“, vagy fok mi Magyarjaink — mert Iften örizzen, hogy kivételek ne vólnának — nem *fideliter* tanulták azokat. De, ne hogy ebben majd fokrais mennyek, tfak be harapom.

Miben van már a Magyar nyelv mivelő Tárfafág állapotja? Ki jötté már Munkáinak 2-dik darabja? Egy ezekről való örvendetes tudófitás, nékem illyen még illyen fzomorú környül-álláfimbannis nagy vigafz³taláfomra lenne, ki egy vagyok azon Magyarok közzül, kik anyai nyelveket igen fzeretik; mert az valóbann fzeretetre méltóis minden tekintetbenn. Mellyet még az idegenekis, akik azt tfak valamennyire elmerikis, meg vallanak. A Góthai öreg Hertzeg nála létebenn, velem való befzélgetéfétt ezzel zárta be „ha ifjabb vólnék magamis mindjárt tanúlnék Magyarúl és ezt két legény fia jelen léttében mondotta. Erlángábann, munkámnak közönféges helyenn lett fel

olvaífa után, ugy meg kedvelték nyelvünket, hogy nem ífak némelly Profeffor barátim, hanem még a ízép nembeliek közülis egy néhány efmerőfim, hogy őket Magyarra taníttfam, meg kértek; s az indított olzítán a Grammatica iráfárais. Rómábais Cardinalis Borgia Ő Eminentíájának — kívánfágára — megküldöttem ttekély munkámat, tavaly Bétsbenn létemben ízemélyefen beadvánn azt az ott levő Nunciufnak el küldés végett, a Rómából tavaly téllen hozzám küldetett levelben meg írott mód ízerént; melly már kezéhezis ment az említett Cardinálnak, a mint örömmel értem egy a minap Rómából ujra hozzám érkezett betles levelből. Ellenben nekemis küldöttek Rómából egy pár Differtatiót, mellynek egyike az én ellenem Londonban kijött Differtationak a Refutatioja; auctora *P. Paulinus a S. Bartholomaeo*, a ki, a mint,⁴ van, a Cardinalisnak nagy embere. Amannak pedig auctora — mert már azzalis birook — Hager Úr; a ki már moft nem Londonbann, hanem Párisbann van, oda hívatatvánn még harmad évi a Republicatol, hogy azon Sinai Lexicon kiadáífabann, mellyet a Republica kélzített, director lenne. Mert Hager Úr nagy Orientalíífta, a mint az én ellenem írt kis Differtatiojábólis meg tettízik, mellynek ez a tituluffa „de Vár Hunnorum pariter atque Hungarorum Disquifitio, „adversus Paulum Beregfzáfzi Philos. Profeff. Patakenfem etc. Londini 1800. igen ízép papirofira, s Londoni módonn van nyomtatva. Mi adott neki okot, hogy ellenem ki keljen, meg lehet tudni munkámnak el olvaífaból, a többek között pag. 187—192. mellyel ímé valahára a Méltófágos Úrnakis kedvelkedem; és alázatofann engedelmet kérek, hogy eddigis ígéretemet nem tellyefíthettem. Egyéb aránt magamat Gratiajába ajánlvánn, igaz tízítelettel állándóul vagyok — a Méltófágos K. Tanátífos Úrnak drága Jóakaró Uramnak

S. Patakonn Jun. 26. 1804.

alázatos ízolgája
Beregfzáfzi N. Pál

[Boríték és cím híányzik. Eredetije az Erdélyi Múzeum levéltárában, Borbély Sámuel gyűjteményéből. Negyedíret hajtott papír négy oldalán.]

Révai Miklós levele Aranka Györgyhöz.

Méltóságos Úr!

A múlt őzfízel oda jártam volt, állapotom, és ígyekezetem előmozdíttatásában. Haza érkezvén örömmel találtam afzatalomon Nagyságodnak, kegyes, és barátságos levelét. De mivel betegem jöttem vízfíza, tovább pedig még rofzabbúl is lettem, elkéstem a' válaízfízal. Moft ízerentsés új olzítendőt kívánok Nagyságodnak, 's azzal minden földi és mennyei áldásokat.

Gyönyörködtem Nagyságodnak Ékes Verseiben. Haragszom Hazánkknak Nagyjaira: hogy azoknak elfajult ízivők nem érez a' Magyarságért. Ezeknek hidegségök miatt kéntelenek vagyunk a' fősvény könyvárosokhoz folyamodnunk: kik mind azt ízá-molják, ha nagy lehet-e nyereségök, és hamar fzedhetik-e bé; 's ennek bizonyosabb voltától függ munkánknak kikelése. Én is fenakadtam már. Most új segedelmek után járok: meglátom, mennyire mehetek. A' Grammaticámnak első két rézfzeit a' múlt nyárom megküldöttem Nagyságodnak. Reményilem, olly hív volt az alkalma²ossága: hogy azokat kézbe szolgáltatta. Ked-veskedem az utóbbi két rézfzel is, mihelyest ki jó a' sajtó alól; nem külömben egyéb darabjaimmal is. Örülni fogok, ha Nagyságod helyben hagyását, vagy, a' hol hibáztam, barátságos intését megérdemelhetem. Ajánlom magamat kegyes hajlandóságába, 's vagyok mély tisztelettel

Nagyságodnak

Pest. 26 Decemb. 1804.

Alázatos szolgája
Révai Miklós sk.

[Boríték és cím hiányzik. Eredetije egy negyedívnél keskenyebb és hosszabb papir két oldalán. Erdélyi Múzeum levéltára, Borbély Sámuel gyűjteményéből.]

CSÜRY BÁLINT.

A kúrti nyelvjárás hangtana, fonetikai és fonológiai vizsgálata.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 48. száma-ként ezen a címen megjelent dolgozatból közöljük az alábbi részleteket.

I.

A KÚRTI NYELVJÁRÁS HANGTANA.

A) Magánhangzók.

b) Hosszú magánhangzók.

α) Zárt magánhangzók: *ú, ü.*

Élég gyakori eset, hogy a hosszú *ü* helyén hosszú *i* van. Példák: *fírész, hívés, míhē* (műhely), *kőműves, földműves, nyív* stb. Az itt következő példákban *ü* hangzik: *küpü, gyűsző, gyűrő, ésszegyűrnyi, nyüg, bün, csür, fűszfa, fű, fűves, tűz, de: tüzes, gyüll, küdött, sűrő* stb. — Van néhány szó *ü* ~ *ő* megfeleléssel: *gyűsző, gyűrő*.

A hosszú *ü*-t tekintve nem észleltem olyan eseteket, amelyekben *ü* helyett más hang képződne.

β) Féligzárt hosszú magánhangzók: *é, ő, ó.*

A féligzárt hosszú magánhangzóknak a kürti nyelvjárásban nincs megfelelő kettőshangzójuk. Tehát nem találunk *é ~ ié* megfelelést, hanem így hangzik: *pél*da, *é*g (névszó), *fél* (névszó), *mész, hét, réz, kéz, kötél, levél, keves, élés, elé, ért*enyi, *dér, név, léz*eng, *szekér, két, Lekér, T*éréz, *Pét*er, *gyükér, még, cél, veréb, tehén, kerék, létra, f*érnyi, *tér*nyi, *tenyér, tér, felé, föl*é, *mégé, öv*é, *öv*éké, *f*öszté, *égyé, t*egyé, *sér*üll stb. Az *é* helyett hosszú *i* van: *íg* (égni), *fi*ll (félni), *míz, f*inyés, *kirég, líp*is, *mi*ngyig, *s*étit, *fi*risz, *s*érit, *árny*ik, *bika, bír* (bér), *besz*id, *csek*il a. m. *csekély* és *sekély, cil, csip*fa, *déri*k, *dics*ír, *ebid, ed*iny, *eg*isz, *él*ig, *em*iszt, *ersz*iny, *i*bér (gyakran így is használják: *ib*rent, *ib*rent ember), *id*és, *ig*nyi, *ijj*é (éjjel), *ik, ill* (él), *im*élég, *in*ek (ének), *in*ek (élnek), *ip, it*é (étel), *fa*zik, *feh*ír, *fi*nyi (félni), *fi*rég, *fi*ső, *fi*szék, *g*ériny, *gyík*iny, *ig*ír, *ig*íz, *it*ill, *kik, kem*iny, *kiny*ír (kenyér), *kiny*és, *kint*elen (kénytelen), *kíp, kir, kí*ső, *kisz, ke*vél, *kíve, kí*mill, *kís*ír (kísér), *kök*iny, *leg*iny, *lil*ék, *lip, m*irég, *miszá*ros, *míz, ny*östiny, *nih*un (néhol), *nígy, ním*ét, *piz, rig*enn, *rem*ill, *rím* (rém), *ri*pa, *risz* (rész), *risz*ég, *rít* (rét), *s*étit, *szígy*én, *szí*lés (széles), *szém*il (személy), *szí*na (széna), *szip, szít* (szét), *szom*szid, *tány*ír, *tíg*éd, *tígy, típ, term*ízet, *tí*ved, *tört*ínet, *tör*viny, *víg* (vég), *vika, vík*ony, *vend*íg, *vír, lő*fi ny (vőfély), *kírt*é (kértél), *kírt*ik, *eng*edül, *köt*iny, *kír*is, *kí*beszill, *kert*ísz, *é*ttíték, *vé*ttíték, *ajá*ndik, *azí* (azért), *égy*énkint, *apr*ónkint, *máskí*ppenn, *apr*ólik, *er*edmény, *bet*eksig, *f*ösvínysig, *gíp, ví*n, *ri*tes, *mígy* (mégy), *vis*ő, *mír*ő, *mír, reg*iny, *vid*ik, *s*érit, *bírl*ő, *bor*bíl, *tölt*iny, *tőt*is, *kőt*is, *ker*ítis, *f*üzessíték, *szégy*íték stb. Hogy a köznyelvi hosszú *é* a magyar nép nyelvében nem egységes kiejtésű, annak okát a nyelvemlékek is megadják. Még a BécsiK. és a MünchK. korában is a *kéz, fél, hét* és egyéb olyan szavakat, amelyekben ma a népnyelv is hosszú *é*-t ejt, nyílt hosszú *ē*-vel ejtették, tehát így: *kēz, fel, hét, ēg* stb.; ellenben az a hang, amelyet a köznyelv *é*-nek, a kürti nyelvjárás pedig *i*-nek ejt, a kódexek korában zárt hosszú *é*-nek hangzott, előzőleg pedig *eí, űi* kettőshangzó volt, kivéve az *és* kötőszót (vö. LOSONCZI ZOLTÁN: MNy. XXIII, 158 és GOMBOCZ ZOLTÁN: MNy. IV, 378). A kürti nyelvjárásban hangzó *é* akkor jöhetett létre, amikor az előző *é > i* fejlődés végbement. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN szerint ez a változás a magyar nyelvben a XIII—XIV. században történt (MNy. V, 345—9). Az összes *i*-ző nyomtatványok közül az északkeleti nyelvjárás területéről származók mutatják a legtisztább *i*-zést: Murbelius, Gálszécsi, Székely, Komjáti, Ozorai és Sylvester János Új Testamentoma. (Bővebben: TRÓCSÁNYI: MNy. VII, 259.) — Mint érdekességet említem meg, hogy Arany János a nyelvjárások *i*-ző tulajdonosságát „útálatos, cigányos“-nak tartotta (HhM. II, 314).

Néhány esetben $\acute{e} \sim i$ megfeleléssel is találkozunk: *billeg* (bélyeg), *enyim*, *pinték*, *hitit* vagy *hittyit* (hitét), *nevinn* (nevén), *szeretettyinek* (szeretetének), *kezibe*, *tetejinn*, *hëgyinn* stb.

$\acute{o} \sim \acute{o}$: *kötöm* (költöm), *íód*, *zöd*, *gyümölcs*, *előjáró*, *tötött*, *ötöszkögyik*, *kötöszkögyik*, *önyi*, *ötényi*, *ötís* (öltés), *köccsönn*, *köccsig* (költség). De az *öl* nem változik mindig: *öl*, *ölfá*, *bölcs*, *töltyfa*, *előleg*, *köleskása*, *kölök*.

$\acute{o} \sim \acute{u}$, \acute{u} megfelelésre nincs példa; a hosszú *ö* erősen tartja jellegét: *bör*, *böcső* (bölcső, eredetibb *böcső*, mert az *l* járulékhang: MNy. III, 106), *löll* (lő), *szöll* (sző), *törögyik*, *fenyő*, *szöllő*, *gyöplő*, *kíső*, *meddő*, *sörpő*, *serpenyő*, *përgötüz*, *küpillő*, *slingöll* stb.

Az $\acute{o} \sim \acute{u}$ megfelelés előfordul: *rúzsá*, *gyűnnyí*, *rúlam*, *mogyorú* stb. Minden esetben megtaláljuk az $\acute{o} \sim \acute{u}$ megfelelést a *-ból*, *-ról* és *-tól* ragoknál: *-bú*, *-rú*, *-tú*; pl. *abbú*, *házbú*, *arrú*, *kalaprú*, *attú*, *kácsátú* stb. De a hosszú *ó* a legtöbb esetben nem változik: *óta*, *ló*, *hërnyó*, *kancsó*, *kóris*, *zsëcskó* (zaeskó), *Flóri*, *gyógyúll*, *lódúll*, *lóg*, *bohóc*, *gombóc*, *bojgózsídó*, *dongó*, *hordó*, *gója*, *gojó*, *fojó*, *hó*, *koporsó*, *kórház*, *só*, *nóta*, *pók*, *pokróc*, *nyomórúd* stb.

$ol > \acute{o}$ pótlónyújtás: *akó* (akol), *dógos*, *bódos* (boltos), *tóta* (tolta) stb. A példák mutatják, hogy az *ol* hangpárban gyakran az *ó* is megnyúlik, és az *l* is megkettőződik: *gondóll*, *kárpótóll* stb. Az *ol* hangpárból csak egy esetben fejlődik a kürti nyelvjárásban *ú*: *kúdús*; más esetekben $ol > \acute{o}$ változás van. Az $öl \sim \acute{u}$ megfelelést az előző bekezdésben tárgyaltam (*-ból* stb.).

γ) Nyílt hosszú magánhangzók: *á*, *ē*.

Ebben a fejezetben a nyílt hosszú *á*-ról és *ē*-ről van szó, a következő szempontokból: zártabbá válnak-e, — ejtenek-e helyettük kettőshangzót, — az *á*-nak megfelelő zárt hosszú *é* nyílttá (*ē*) válik-e?

A nyílt hosszú *á* tárgyalásánál megállapíthatom, hogy a kürti nyelvjárást beszélők ezt a hangzót épen úgy ejtik, mint amilyenek a köznyelvből ismerjük. Pl.: *ág*, *bánom*, *fáj*, *fát*, *ház*, *vág*, *át*, *száraz*, *szándík*, *harapás*, *madár*, *madárlátta*, *háburú*, *káromkogyik*, *rántyák*, *kácsa*, *anyám*, *má* (már), *láthatod*, *sokára*, *mándli*, *ártalmas*, *áruzó*, *ásó*, *sámó* (zsámoly), *sámli*, *bátor*, *sáros*, *vásár*, *Sándor*, *kártya*, *iskátula*, *ángyi*, *áristom*, *szántóíód*, *három*, *karácsony*, *vasárnap*. Nincs tehát sem zártabbá válás *ó* felé, sem diftongizálódás. Az *á*-nak zártabbá válása megvan a Kürttel szomszédos községekben, Fűrön és Szölgyénben. A kürtiek szebbnek és magyarabbnak tartják beszédüket az említett községeknél ép azért, mert azok a nyílt hosszú *á*-t zártabban ejtik, *ó*-szerűen (*ápám*, *fakudás*, *anyám* stb. Szölgyénben). A kürtiek is ejtenek *ā*-t, de nem az *á*

helyett, hanem az *al* szótag helyett, de akkor sem ejtik olyan zártan.

Az *é* hang képzésében egyéb változás nem történik, mint az, hogy *i*-nek ejtik. Ennek a szabályszerűségét láttuk a félig-zárt magánhangzók tárgyalásánál.

A nyílt hosszú *ē* hang a magyar nye'v keretén belül csak a nyelvjárásokban fordul elő. A kürti nyelvjárásban is elég gyakori, amint a pótlónyújtás és a nyílt rövid magánhangzók tárgyalásából kitűnik. — A nyílt hosszú *ē*-vel kapcsolatban sem hallhatunk kettőshangzót, amint már eddigi vizsgálódásaink során is tapasztaltuk. A zárt hosszú *é* hang helyén nem ejtenek sem nyílt rövid *e*-t, sem nyílt hosszú *ē*-t. Pl.: *mész, béget, gége, érész* stb.

δ) Pótlónyújtás.

Magánhangzóknál a pótlónyújtás az a hangtani jelenség, amelynél a rövid magánhangzó megnyúlik, az utána következő mássalhangzót pedig nem ejtjük, mert a megnyúlt magánhangzó átveszi ennek fonológiai szerepét. A kürti nyelvjárásban a szavak hangsorából a következő mássalhangzók hiánya fordul elő:

1. Pótlónyújtás az *-l* kiesésénél:

al > *ā*: *bāra* (balra), *vasāna* (vasalna), *mēksā* (megcsal), *ódā* (oldal), *tavā* (tavaly), *asztā* (asztal), *mēkhā* (meghal), *burúvā* a. m. *borulva*, ahol azért ejtenek *ā*-t, mert így gondolják helyesnek: *borúval, ávíg* (alvég), *āsó* (alsó), *talpānyi* (talpalmi). Ez a jelenség az előforduló alkalmak legnagyobb részénél érvényesül, de van kivétel is. Pl. *talpānyi*-ban az első *-al-* nem változik *-ā*-vá. Továbbá: *balta, alkalmaz, hatalmas* szavakban, jöllehet e szavakban is azonszótagú *-l* van, mint a felsorolt *al* ~ *ā* megfelelésekben.

el > *ē*: *ēmē* (emel), *ēmētem* (emeltem), *bēsō* (belső), *fele* (felel), *mēnnyē* (menj el), *ēmēnnyi* (elmenni), *ēgázóll* (elgázol), *ērendōte* (elrendelte), *legēsō* (legelső), *nevēte* (nevelte), *rēggē* (reggel), *ēballag*. Az *el-* igekötő mindig *ē*-nek hangzik. De kivétel minden olyan eset, amikor az utána következő ige vagy igéből képzett főnév magánhangzóval kezdődik. Tehát így hangzik: *elesik, elűnek, eladja, elád, eláraszt*. A *l*-kezdetű igéknél az *el* > *ē* változás megmarad: *ēlapít* (ellapít), *ēlāttya* (ellátja), *ēlop* stb. Az *el-* igekötő *ē* változata tehát általánosnak mondható.

il > *i*: *szíva* (szilva), *kinyít* (kinyílt). Erre a változásra kevés példa akad. Általánosabb a köznyelvi alakok használata: *nyil, nyiltan, Vilmos, Vilma, Ilka*.

ol > *ó*: *bód* (bolt), *vótam, gondókogyik, pokóvar* (pokolvar), *hónap* (holnap), *ódā* (oldal), *ját, gondónyi, mónár, jászó, parancsonyi, iszó* (iszol), *jáddzó* (játsszol), *láncónyi, kárpótóhat, nás-*

pángóta, szónyi (szólni), *szótá* (szóltál), *vóna, ódalog, ócsó* (olcsó), *dalónyi, tódanyi, hód* (hold). Az *ol > ó* változás minden esetben megvan, amikor a következő szótag mássalhangzóval kezdődik. Ha „urasan“ akarnak beszélni, ott is ejtenek *l-t*, ahol annak nincs helye: *csolnak, egy holnap mulva*.

ul > ú: *kúcs, túsó, hátúsó, burúvā, fordú, tanúnyi, magyarú, mēkfúnyi* (megfúlni), *kezet összekúcsónyi, múnyi* (múlni), *múvā* (múlva). Az *ul-* változatlanul marad a nevekben és idegen szavakban, pl. *Julcsa, szultán*.

öl > ő: *főd* (föld), *kőccsönn* (kölcsön), *zód, szemődök, ötöszkögyik, ebídotem, kötenyi, tőtenyi, pörőnyi, füstőnyi, ótis* (öltés), *kőtis* (költés), *őnyi* (ölni), *vőgy*. Vannak kivételek is: *töltőfa, böles, földő, öl* (távolságmérték).

ül > ü: *küd* (küld), *nékü* (nélkül), *süddő, süvē* vagy *süvel* (süleve), *ütem* (ültem), *repütek, kerüt, üdögéll, ütetmény, körü, főjju* (föjlül), *törüköző; külső* így hangzik: *kíső*.

2. Pótlónyújtás az -r kiesésénél.

A szóvégi *-r* általában képződik: *éccēr, másszor, akkor, cūkor, gúnár, kísir* (kísér), *jókor, öccör* (ötször), *gyükér, szekér, Péter*. Két szót találtam, amelyben az *-r* elmarad: *hama* (hamar), *má* (már). Ide csatolható a *mí* (= miér; m[i]ért; vö. MNy. XXV, 225) kérdőszócska is.

3. Az ikerített mássalhangzók megtartják hosszúságukat, s így az előttük álló magánhangzó pótlónyújtás révén nem gyarapodik. Példák: *virrad: vērrad, forró, buggyán, csappan, durran, csērren, alló* (olló), *kallantyú, vakkant, lettem, eresszēn, eggyig* (eddig), *rēggē, mellette, temette, benne, mēggyes, ēggyes, kettes, vēlla, messze, ēssze* stb. — Találtam két olyan esetet, amelyiknél az ikerített *-r* (*rr*) röviden hangzik, de azért az előtte álló rövid magánhangzó megtartja rövidségét: *foradalom, hurá* (hurrá). Két szó van, amelynél pótlónyújtás áll be: *ór* (orr) és *új* (ujj). Az eredetileg 'hegy' jelentésű *orr* szavunkban az *-r* rövid volt (igazolják ezek is: *orom, orozat, orja* és vogul *ur* a. m. 'hegy' [vö.: ZSIRAI M.: MNy. XXIII, 310; MÉSZÖLY: MNy. XXV, 328—31]). Összetételekben és ragos alakokban is: *nagyórá, órod, az ő óra* stb., *órmány; ingújra vetközögyik, kabátúj, hüvėkúj* (hüvelykujj) stb. — További példák a kettős mássalhangzókra: (*i*) *kissebbet, hittē, hiddē* (hidd el), *rikkant*; (*o*) *bottā, porrā tör*; (*ö*) *óttē, szöllő, könnyezze, örömmē, örökki, kórrē*; (*u*) *jusson, rüddā, puffan, lüddā, surran, túllip*; (*ü*) *üggye-bajjā, ünnep, üttettyi, tűzzē-vassā* stb.

4. Azonszótagú *-l, -r, -j* előtt a magánhangzó megnyúlik, jellege szerint zártabbá vagy nyíltabbá válik: *a > ā, e > ē*. Ilyenkor az *-l* kiesik vagy pedig hasonul a következő mássalhangzóhoz, az *-r* és *-j* változatlanul marad: *āsó* (alsó), *vasājja* (vasalja), *burúvā* (borulva), *támatyúvā, merre*; a következő

szavakban nincs semmi jellegzetes változás: *balta, zivatar, alkot, csalfa, talp.* — Két szóban *al* ~ *ó* megfelelés van: *alma:óma, szalma:szóma*, egy szóban *al* ~ *á*: *falka:fáka*. Az *al* hangpár viselkedésére nehezen alkotható szabály, mert sokszor megmarad *al*-nak, máskor pótlónyújtással *al* > *ā*, ismét más esetben az *al* -*l*-je beleolvad a következő mássalhangzóba, az említett két esetben pedig *al:ó*, egy esetben *al:á*. Ezekhez az esetekhez kombinációkként csatlakoznak a ragozás következtében jelentkező alakok, amikor az *al* a szó végén vagy rag előtt áll. Így pl.: *kazā, kazānak, kazalok; marasztāll, marasztānak* stb. Az *el*- igekötőt már leírtam.

A magánhangzók időmértéke (quantitas) *r, l, j* előtti helyzetben a következő képet nyújtja: Rövid az *ē, e* hang a következő szavakban: *serpenyő, mernyi, fërgetyü, përgetyü, serked* stb. Az *i* hang tartama *l, r, j* előtt egyezik a köznyelvi *i, í* tartamával: *tiltanyi, zsír, birkoznyi, csirkászatnyi, birtok, pirkad, kír* stb. A következő esetekben hosszú *ó* van: *gondókogyik, láncónyi, kárpótóhat, korhónyi, ócsó*. A *-ból, -ról* > *-bú, -rú*: *fárú, lórú, házbú, templombú*. Az *ol* ~ *ú*: *kúdás*. Az *o* rövid marad: *kormos, morgós, orvos, forma, korsó, korcsoja, forgó, tolvaj, dolmány, rojtos, gojho* (= csavargó) stb. Hosszú *ö*-k: *ördög, őrsig*; pótlónyújtással: *ödöklis, önyi* (ölni), *ötöszkönnyi, köccsönn*. Rövid *ö*-k: *körti, öl* (mérték), *törkö, nyöszörgő, pörsenis, Örzse*. Rövid az *u*: *surran, durcás, durva, hurekónnyi, hurka* stb. Pótlónyújtással hosszú az *u*: *kúcs, fúnyi, múnyi, múnak* (múlni, múlnak) stb. Rövid *ü*-vel: *sürgöny, sürgős, kürtő, Kürt* stb.; hosszú *ü*-vel: *küd, südő, bűn* stb. A törökből átvett *u*-s hangú szavaknak egy része megőrizte az *u*-t a kürti nyelvjárásban olyan helyeken, ahol a köznyelvben *o*-t találunk pl. *humok*. A szláv nyelvekből átvett *u* hangzók egy része változatlanul megmaradt: *puszta*, másik része *u* > *o* fejlődést mutat: *obrus* > *abrosz, gnus* > *gonosz*. Az *u*-szerű ósláv irracionális *ɔ* hang átvételénél különbséget kell tenni. Ha szóvégen állott, bizonyos esetekben elmaradt: *brat* > *barát*, más esetekben *a* maradt utána: *vnuk* > *unoka*. ÁSBÓTH OSZKÁR szerint ez az *a* hang nem a kemény jer (*ɔ*) megfelelője, hanem a magyar birtokos személyragok *a*-ja: *unok-a, az ő unoka* (ÁSBÓTH O., Szláv szók a magyar nyelvben 35, 37). Az is lehetséges, hogy a leggyakrabban előforduló alakban (birtokos jelző esete: *vnuka*, vele azonos később a tárgyeset is) vették át őseink. A szóközépi *ɔ* pedig *o*-t adott a magyar nyelvben: **moch* > *moh, rož* > *rozs* stb., s ezeket úgy találjuk a kürti nyelvjárásban is, mint az egész magyar nyelvterületen.

*

A magánhangzók vizsgálatánál megfigyelhettük azokat a jelenségeket, amelyek más vidékek, más községek nyelvél

szemben jellemző tulajdonságai a kürti nyelvjárásnak. Ezeket a jellegzetességeket négy csoportba lehet összefoglalni:

1. A gyakori $e \sim i$ megfelelés, vagyis i -zés.
2. Az el hangpár \bar{e} -ben realizálódik.
3. A ragok kötőhangzója zárt magánhangzó (*lovakot, szállókö*t).
4. A pótlónyújtás gyakorisága.

II.

A KÜRTI NYELVJÁRÁS HANGTANI SAJÁTSÁGAINAK FONETIKAI ÉS FONOLÓGIAI VIZSGÁLATA.

A) Magánhangzók.

a) Rövid magánhangzók.

e

Igen gyakran előforduló magánhangzó, jóllehet nem olyan gyakori az alkalmazása, mint a köznyelvben és az irodalmi nyelvben, mert az irodalmi és köznyelvi nyílt *e* helyén a kürti nyelvjárásban kis mértékű \bar{o} -zés található. Az *e* helyén találjuk pótlónyújtásos esetekben az \bar{e} kombinatórikus változatot és az \bar{e} fonémet. Artikulációja: A kürti nyelvjárás rövid magánhangzói közül az *e* képzésekor legnagyobb a hasíték. A nyelv a szájüreg első részében helyezkedik el. Az alsó állású nyelv hegye érinti a fogak tövét. A szájpadlás és a nyelv a garattól kezdve elég tág utat hagy az áramló levegőnek; a nyelv izomtömege az *e* képzésekor előrenyomul a keményíny alá, az *a* képzésekor pedig hátrahúzódik.

Az \bar{e} hang az *e* foném kombinatórikus változata. Képzésekor a nyelv hegye az alsó fogsorhoz szorul, az izmok feszültebbek és a nyelv háta magasabb állású, mint *e* helyzetben. Az ajkak erősen távolodnak egymástól. Szelesebb hasítékkal képződik, mint az *á* foném. Legtöbbször pótlónyújtással keletkezik *el* hangpárból, néha *r* és *j* előtti helyzetben is előfordul az $e \sim \bar{e}$ megfelelés. Pl. ezekben: *erre, emerre*. E pótlónyújtás akár szókezdeten, akár szó belsejében vagy szóvégen mindig érvényesül, ha az *-l* azonszótagú. Az említett eseteken (*l, r, j*) kívül a magashangú szavak határozói igeneve szintén hosszú nyílt \bar{e} -vel végződik. Tehát amilyen körülmények között az \bar{a} változat létre jön, ugyanolyan helyzetekben látunk mindig \bar{e} -t is. A két variáns között csak az az eltérés, hogy ugyanolyan körülmények között az *a* variánsa zártabbá válik, az *e* variánsa pedig egészen nyílt lesz. Az \bar{e} kombinatórikus változat időtartama hosszabb, mint a zárt hosszú *é-é*, és körülbelül megegyezik az *á* hang időtartamával. Az \bar{e} hangnál meg kell jegyezni, és ez vonatkozik az \bar{a} -ra is, hogy olyan ese-

tekben, amikor pótlónyújtással keletkezett, csak tágabb értelemben nevezhető változatnak. Ennek az az oka, hogy ilyen esetekben az \bar{a} és \bar{e} nem fonológiai egységet helyettesít, nem csupán egy fonémnak többé-kevésbé elváltozott, de felismerhető hangalakja, hanem két-két hangnak egyszerűsített realizációja: $al > \bar{a}$, $el > \bar{e}$.

Az \bar{e} hang, mivel kombinatórikus változat, jóllehet gyakran fordul elő, mégsem alkalmazható rá a foném elnevezés, mert nincs sem értelemdifferenciáló, sem érzelmet kifejező ereje, vagy műszót használva: nem bír sem szótani, sem alaktani funkcióval. — Gyakoriságát és a beszédben való elhelyezkedését láthatjuk a hangmegfelelések rendszeres tárgyalásánál.

\bar{e}

A kürti nyelvjárásban gyakran használt hang. Az \bar{e} hang nem változata az e -nek, hanem a kürti nyelvjárás hangrendszerének önálló eleme: tehát foném. Ezáltal a tárgyalt nyelvjárás hangrendszerének eggyel több hangeszköze van, mint az irodalmi vagy mint a köznyelvnek.

Képzésekor az ajaknyílás hasítékalakja az i és e között foglal helyet, de mint az illabialis hangzóknál általában, az ajkak helyzete nincs befolyással a hang minőségére. Fontos a nyelvtámasztás, ami az e -nél alsó, itt pedig középső. A lélektani, funkciós és szociológiai fonémelméletek leglényegesebb közös pontja szerint a hang akkor foném, ha értelemmeghatározó vagy alaktani szerepet tölt be (LAZICZIUS, Bev. 15). Ez a mondat nemcsak azt jelenti, hogy az \bar{e} hang ismerős a kürti nyelvjárásban, hiszen a köznyelv is ismeri, de a köznyelvben mégsem foném. Jóllehet a kürti nyelvjárás \bar{e} -je és a köznyelvi \bar{e} között nincs fonetikai különbség, mégis ha a fonológiai viszonyok iránt érdeklődünk, megtudjuk, hogy a köznyelvi \bar{e} csak variánsa a fonémnek, míg a kürti nyelvjárás \bar{e} -je önálló beszédhang, amelyet írásban külön betűvel kellene jelölni. De nem minden esetben, mert a kürti nyelvjárásban is vannak szavak, amelyekben az \bar{e} csak változata az e -nek, de ezeknek az eseteknek a megállapítása a legnagyobb nehézségekbe ütközik.

Hogy az \bar{e} hangnak értelemmeghatározó szerepe van, azt nem elég kimondani, hanem bizonyítani is kell. Az \bar{a} hangnál láttuk, hogy gyakori alkalmazása ellenére is csak a fonetikába tartozik, pedig a fonetikust csak a hangváltozások pszichofizikai folyamata érdekli. Ezzel szemben a fonológus a változó hangon át a változó értelmű tartalmat keresi (LAZICZIUS, Bev. 76), és ezt a kürti nyelvjárás \bar{e} hangjánál megtalálja. Pl.:

(*mēntem*: *menni* ige múlt idő egyes 1. sz.)

(*mēntēm*: *menteni* ige jelen idő egyes 1. sz., tárgyas ragozás)

(*mēntēk*: *menni* ige múlt idő többes 3. sz.)

(*mēntēk*: *menteni* ige jelen idő egyes 1. sz., alanyi ragozás)

- {*szemetek*: *szemét* névszó többes alanyesete
 {*szēmētēk*: *szem* névszó többes 2. sz., birtokos raggal
 {*kereket*: *kerék* névszó egyes tárgyesete
 {*kerekēt*: *kerek* melléknév egyes tárgyesete
 {*termet*: valakinek a *termete*, egyes alanyeset
 {*termēt*: *terem* névszó egyes tárgyesete
 {*kētēk*: én *keltek*
 {*kētek*: ők *keltek*
 {*hēgyēs*: pl. a ceruza
 {*hēgyes*: pl. a vidék
 {*tekintēd*: *tekinteni* ige egyes 2. sz.
 {*tēkinted*: 'te szerinted'
 {*lēgyetēk*: *lenni* ige felszólító mód jelen idő többes 2. sz.
 {*legyetēk*: *vestra musca*.

Tehát nem mindegy, hogy *e*-t vagy *ē*-t ejt-e a kürti ember, mert akkor beszédének az értelme is változik. Nagyon jellemző ez a foném a kürti nyelvjárásra. Nyílt rövid *e*-nek a használata zárt rövid *ē* helyett jobban bántja a kürti ember fülét, mintha ugyancsak azon nyelvjárási *i* helyett *é*-t vagy palatalizált mássalhangzók helyett kemény megfelelőjüket hallja.

A kürti nyelvjárás magánhangzóállománya az *ē* fonémmal gazdagabb az irodalmi és köznyelvi hangállománynál. Tehát az *ē* hang mint foném nem olyan értékű nyelvi szerep szempontjából, mint az *ā* vagy *ē* variánsok. Amikor *ā*-t vagy *ē*-t ejtünk, tudatalatti hangszándékunk nem tér el az *a* és *e* (illetőleg *al*, *el*) hangszándéktól: a szándék marad *a*, *e* vagy *al*, *el*, mert nincs értelem-differenciálódásról szó. De az *ē* foném képzésekor a hangszándék is más, mint az *e* fonémmal, épúgy mint pl. a *k* és *f* képzésekor, mégpedig azért, mert más-más funkcióval bíró beszédhangok realizálódnak (a hangszándékról: LAZICZIUS, Bev. 12).

Új fonémmal való gyarapodás gazdagodást jelent a nyelv számára. „Új foném születése a nyelv kifejező erejének tetemes gyarapodását jelenti, mert ezáltal olyan értelmi vagy alaktani különbségek juthatnak hangkifejezéshez, amelyeket a nyelv ugyan azelőtt is ki tudott fejezni, csak nem elemi hangeszközeivel, hanem más módon“ (LAZICZIUS, Bev. 84). De az *ē*-vel való fonémgyarapodás ellenére is azt látjuk, hogy az *e*, *ē* hangokkal is vannak azonos hangzású szavak, amelyek mégis más gondolatot szándékoznak kifejezni (példák fentebb). Az ilyen homonymák a hangzásbeli eltérés hiányának ellenére más jelentéssel előfordulnak, de ritkán, és legtöbbször a mondat értelméből meg tudjuk állapítani a pontos jelentést nagyobb nehézség nélkül is. A homonym szavakat elkerülni egy nyelv sem tudja, mert ahhoz sokkal több foném kellene, mint amennyivel a nyelvek rendelkeznek.

Az *ē* foném fejlődésére következtetni nem lehet. Így nem

lehet kinyomozni, hogy mikor volt csak változat, és mikor lett önálló beszédhanggá. De a fonológia mai állapota szerint főlegesen is lenne a fejlődést kutatni, mert a hangváltozásokat ugrásszerűeknek mondja. „A nyelv nem ismer átmeneti hangszándékokat, átmeneti fonémeket. Innen van az, hogy a hangváltozások a nyelvben mindig és kivétel nélkül ugrásszerűek“ (LAZICZIUS, Bev. 84). E szerint az *ē* fonémnek csak a szinkronikus képét lehet megrajzolni, amit bővebben a hangváltozások rendszeres áttekintése ad meg.

Megemlítendő a kis mértékű *ē* ~ *ö* megfelelés az igéknél az *-l* személyrag és képző előtt, a névszóknál az *-el*, *-ely* végzetben. A felsorolt esetekben gyakori a pótlónyúlás: *-el*, *-ely* ~ *-öl* > *-ő*.

Minden fonémnek lehetnek változatai, vagyis a foném különböző hangok között különbözőféleképpen módosul, a szerint, hogy a beszélő szervek hogyan tudják a legrövidebb idő alatt és a legkisebb energiafogyasztással az illető hangot képezni. Ha az *ē* fonémhez keresünk változatot, ilyen nem találunk, hacsak fel nem tesszük azt, hogy vannak esetek, amelyekben az *e* foném mint variáns *ē*-nek hangzik, és fordítva az *ē* foném a fent említett okok miatt *e*-ként realizálódik. De ezt kimutatni nehéz feladat lenne.

Nem lehet azt gondolni, hogy mivel az *ē* foném, azért az *e*-nek nem lehet *ē* hangváltozata. Nem lehet minden lehetséges esetben kimutatni, hogy mikor foném az *ē* és mikor variáns. Az abszolút lehetőség ugyan megvan, leszámítva az ingadozásokat.

Itt említem meg, hogy LAZICZIUS „Bevezetés a fonológiába“ című könyvének 64. lapján az olvasható, hogy a dunántúli nyelvjárás keleti határa valószínűleg nem a Duna. Lehet, hogy ez a megállapítás észak felé is érvényes, mert nehézségeket okoz, hogy milyen nyelvjáráshoz tartozik pl. Kürt. Ugyanis nincsenek meg a palóc nyelvjárás legjellegzetesebb sajátosságai, és részletekben hasonlít a dunántúli nyelvjáráshoz is. Történeti alapja mind a két irányú beosztásnak van. Adatok vannak palóc településről, és adatok vannak a tatárjárás idején Dunántúlra menekült kürtiekről, akik a veszedelem után visszatértek. Igaz, hogy ennek a visszatért maradéknak a nyelve nem változhatott sokat, — de nem jöttek-e velük dunántúli feldőlt falvak lakói? Mindenesetre hasonló feltevések el nem igazítanak bennünket. Véleményem az, hogy akár a palócokhoz, akár a dunántúli nyelvjáráshoz sorozzuk a kürti nyelvjárást, nem tévedünk nagyot, sem fonetikailag, sem fonológiaiilag. Fenntartások nélkül viszont egyikhez sem sorozható.

Ami az *ē* fonémét illeti, amely a magánhangzóilleszkedés szerint a magas magánhangzók szoros kapcsolatába tartozik, meg kell jegyezni, hogy néhányszor előfordul a kürti nyelvjárásban mély hangúak társaságában is: *pēlva*, *kunyeráll*, *csērda*, *pozđerja*.

DANCI VILLEBALD.

Szalup.

Huszonhárom évvel ezelőtt, a MNy. II, 239 egy érdeklődő kérésére válaszolva G. Z. [GOMBOCZ ZOLTÁN] említette meg először és utoljára tudományos irodalmunkban a *szalup* szót. Magyarázata: „*Szalup* (Csok: Dor. III. 290.): női köpönyegféle, vö. német *salopp* (<fr. *salope*) »art überwurf für weibliche négligé« (SANDERS, Frwb. 464).” Azóta sem fordult újból feléje a figyelem; pedig ennek a szónak a XVIII. században különös, színes szerepe volt, osztály- és rangjelölő jellege, továbbá története még a divatelvevészek sokszínű világában is érdekes fejezet.

A *szalup* tárgy történeti szempontból is mindvégig mostoha-germeke volt a divattörténetnek. Sem ROSENBERG, sem RACINET, sem a régebbi divattörténetek (FALKE, KÖHLER, HOTTENROTH művei) nem tárgyalják; az egy H. WEISS idéz — magyarázat nélkül — Engelbert Wichelhausen könyvéből: „Züge zu einem Gemälde von Moskwa . . .” (Berlin, 1803.) egyetlen adatot: „Auch das geringste leibeigene Dienstmädchen geht im Winter nicht aus dem Hause, ohne eine elegant seidene, sogenannte *Saloppe*, mit weissen Hasenfellen gefüttert“ (3).¹

A német szótárak sem tudnak róla sokat. Hozzávetőlegesen magyarázatok, mint alább látni fogjuk, az adatok nagyrésze nem is illik. SANDERS meghatározását már fentebb idéztük. J. H. KALTSCHMIDT, Frwb. (Lpz., 1870.) szerint „*salop* (fr.) unreinlich, schmutzig . . . *Saloppe* f., unsaubere Frau; Frauenmantel“. FR. SEILER a szót egyáltalán nem ismeri, csak a *salopp* melléknevet: „fr. *salop* oder *salope* nachlässig in Kleidung und Benehmen, schlumpig, schmutzig.“ Első adata 1822-ből való.² KLUGE—GOETZE, EtWb.¹¹, mint KALTSCHMIDT, a szó franciás hangzásának megfelelően szintén az azonos hangzású, bár egészen más értelmű francia melléknévvel kapcsolja össze: „*salopp* 'nachlässig in Kleidung und Benehmen': gleichbed. frz. *salope*, auf das neben frz. *sale* 'schmutzig' engl. *slippy* 'schlampig' hingewirkt zu haben scheint, gelangt um 1800 zu uns. In südwestdt. Mundarten spielt *Saloppe* 'Schlampe' dieselbe Rolle, wie frz. *la salope*. Noch weiter verbreitet ist *Saloppe* f. 'Umschlagtuch, Morgengewand für Frauen'.“ — GermRomMonSchr. XVII, 68 F. HOLTHAUSEN hasonlóan magyarázta a veszfáliai *salappdauk* elnevezést: „grosses Umschlagetuch für Frauen“ = nhd. *salopp* <frz. *salope* 'schmutzig, schlumpig'.“ Jelentésével a fr. *salopette* 'leinene Überhose', 'Arbeitsanzug', angol *slip* 'weites Gewand', Pl. *slops* 'Pumphosen, fertige Kleider' szavakat veti egybe. — Már itt hangsúlyoznunk kell, hogy a franciában a *salope* 'női köpeny vagy ruha' jelentése mind a XVIII. században, mind azóta teljesen ismeretlen.

A német forrásadatok száma nem nagy. Az első ismert adat Rabenernél fordul elő 1759-ben, de nem abban az értelemben, melyet KLUGE, EtWb.¹¹ tulajdonít neki (l. fentebb); inkább a divat egész körét általánosan jelképezi: [Egy ifjú bárónőről] „Ich habe sie auf der Promenade beynahe zwo Stunden am

¹ H. WEISS, Kostümkunde. Stuttg., 1872. V, 1309.

² Die Entwicklung der deutschen Kultur im Spiegel des deutschen Lehnworts. Halle (a. S.), 1925. I—IV.².

Arme gehabt, und von hundert Materien, von der Religion und ihrer *Saloppe*, von Kriegsunruhen und dem Viehsterben... gesprochen."¹ A többi adat vallomása egészen egyöntetű: a *szalup* mindig kifejezetten az előkelőség jele. Így Justus Mösernél: 1760.: „Es ist eine erbärmliche Sache... um ein Landmädgen, es weiss doch von nichts... Es lauft ohne Sonnenschirm und *Saloppe* wie ein Schaf im Felde...“² — „... das schnäppische Mädgen fragte mich, ob ich wohl jemals eine Dame mit einer *Saloppe* im Kuhstalle gesehen hätte?“ (I, 1.) Szinte hierarchikus jellege van: „... wenn die Frau Visitatorin eine schwarze *Saloppe* trägt, (müsse) meine künftige Liebste als Thorschreiberin doch wenigstens eine von grosse *Beaute* haben...“ (II, 173.)

Érdekes megfigyelni — alább vissza fogunk térni erre a mozzanatra — hogy a szalup a XVIII. század hetvenes éveiben feltűnedező, könnyebb, szabadabb görögös öltözettel szemben — mint az addigi divat egyik lényeges része — a merev szertartásosság jelképe (vö. Möser i. m. I, 1). — Az említett adatok főként a hatvanas, hetvenes évekből valók. 1801-ben a „Zeitung für die elegante Welt“ tanúsága szerint még hordják ugyan Boroszlóban a nagy sárga *salopp*kendőket (I, 36), de a sál divatja már erősen terjed.

A német adatok kicsiny száma és aránylagos színtelensége mellett annál meglepőbb a bécsi helyzet. Úgy tűnik fel, mintha ennek a divattárgynak és divatnévnek igazi hazája Bécs volna: sokkal nagyobb kiterjedésre, jelentőségre jutott itt, mint bárhol másutt, és szerepe Bécsben határozottan rangmegkülönböztető volt. Ez a jelleg szinte kivétel nélkül minden bécsi adatról kiviláglik. A szerfelett bőséges adattömegből néhány bizonyíték: „Der Herr Vetter kennt s' von keiner gebornen gnädigen Frau aus einander. Seit s' den *Salop* um hat, ist s' um ein ganzen Kopf g' wachsen; aber der Hals ist ihr so steif worden, dass s' kein Menschen von ihrer alten Bekanntschaft mehr danken kann.“ (J. Richter: Briefe eines Eipeldauers. 1793. IV, 42.) „D' Burgersleut treibn 's wirklich gar z' arg. Man kennt ihre Weiber von keiner Dam mehr auseinander. Sie tragn *Salopp* und Schmucknadeln...“ (1792. i. h. III, 14.) — „Da sieht der Herr Vetter alles unter einander: Milichmensch, Kellnerbursch, Fabrikantenmensch, gnädige Herrn und so gar Fraunzimmer mit *Saulop*“ (1795. i. h. XXIII, 13).

Rautenstrauch „Schwachheiten der Wiener“ című kis kötetében külön fejezet alatt foglalkozik a *szalup* kérdésével: „*Salopperie*. Der Mantel war ehemdem bey dem weiblichen Geschlechte ein Zeichen, entweder, dass jene, die ihn trägt, nicht gemeinen Herkommens sey, oder, dass sie durch Verheyrathung mit einem Mann von Distinktion des Rechts fähig geworden, ihn zu tragen. Man findet über das, was ich hier sage, zwar nirgends ein eigentliches Gesez; aber ich darf mich desfalls auf eine alte ehrwürdige obwohl schon verjäherte Gewohnheit beruffen... nun

¹ G. W. Rabeners sämtliche Schriften. Lpz. VI, 11.

² Patriotische Phantasien. Berlin, 1775—1776. I—II. [A cikkek nagyrésze már a hatvanas évekből való.]

tragen alle Kammerjungfern, alle Strumpfwäscherinnen, alle Exstubenmädchen und alle Kuplerinnen — Mäntel, oder wie man sie nennet, *Saloppen*." (1784. II, 17.)

A nyolcvanas években, a ruházat terén is egyre fokozódó egyenlőség korában nagy számmal jelentek meg tervezetek a különböző társadalmi osztályok ruházatának szabályozására. A „Projekt einer neuen Kleidungsordnung in Wien, welche künftiges Jahr 1787 beobachtet werden soll (Wien, 1786.)“ című röpirat felháborítónak találja, hogy már oly sokan hordanak szalupot: „Auch Lakayweiber tragen Mäntel oder sogenannte *Saloups* besonders wenn sie Haubenhefferinnen und Modehändlerinnen, oft auch Kupplerinnen, oder auch selbst barmherzige Schwestern sind.“ Nyilvánvaló, hogy a *szalup* ekkor már tekintélyes múltra tekinthet vissza, igazi kora jóval előbb lehetett. A tervezet szerzője azt ajánlja, hogy csak a nemes asszonyok hordhassák. A főrendűek köpenyét az egyszerű nemes-asszonyokétól színben különbözteti meg: „Die *Saloupe* der Fürstinen, Gräfinen, Baronessinnen können, von schwarzer, weisser, grauer, oder einer andern Farbe seyn ... Die Rittersfrauen aber dürfen nur schwarze lange Mäntel, oder *Saluppe* tragen.“ (26.) Az ellentétes álláspontot sok más röpirattal együtt: „Das empörte Wien wider den Verfasser der Schrift über die Kleidertracht und projektirten Kleiderordnung (Wien, 1781.) képviseli: „Derer Beamten Frauen ... sollten keinen Mantel tragen, und warum?“ (10.) — Fr. Gräffer 1845-ben visszaemlékezve a negyven-ötven év előtti időkre, így sorolja fel a jelenlevőket: „Da sieht man auch die liebe Jugend, da sieht man auch allerhand vom schönen Geschlecht mit und ohne *Salopp* ...“ A szalup nyilván benne is mint rangjelölő fogalom élt.¹

Már az eddigi adatokból is kitűnik, hogy az elnevezés mögött rejlő ruhatárgy nem volt mindig azonos formájú. A *szalup* név vonatkozhatott az előkelő öltözethez a középkor óta hozzátartozó hosszú köpenyre² (vö. pl. Fr. v. Heufeld: *Der Bauer aus dem Gebirge*. 1769. 23; *Eipeldauerbriefe* 1796. XXVII, 19–20) — sok esetben prémes bundára³ — de jelenthetett csak csipőig érő kisköpenyt is,⁴ vagy kendőszerű átvétőt.⁵ A „*Zeitg. f. d. elegante Welt*“ egy esetben így említi: „*Saloppe* oder atlassner Pelzmantel“ (I, 359). Mint köpeny számos esetben csuklyával is bírt. Az *Eipeldauerbriefe* egyik adata: „Ich bin auch vermaskerirt g' wesen. Ich hab ein langen schwarzen Mantl umghabt, wie unser Vikari, und ein *Salopp* von der Wiener Frau Mahm. [Jegyzetben: „Das wird eine Bajuti gwesn seyn.“] ... wie ich auf d' Redut kommen bin, hab ich gsehn, dass fast alle Herrn *Salopp* umghabt ...“ (1785. I, 33–4.) A *bajuti* = *bauta* — ez a Velencéből származó álarcos jelmez — valójában fekete selyem-

¹ Kleine Wiener Memoiren ... zur Geschichte und Charakteristik Wien's und der Wiener ... Wien, 1845. I–III.

² Vö. H. ESAU, Die Benennung der wichtigeren Bestandteile der modernen französischen Tracht. Diss. Kiel. 1902. 50.

³ Project einer neuen Kleidungsordnung ... 23.

⁴ J. Möser: Patriotische Phantasien I, 25.

⁵ [J. Sonnleithner:] Ph. Hafner's gesammelte Schriften. Wien, 1812. III, 285.

esuklya volt, amely majdnem derékig ért.¹ Gaál Tudós Palócában is megemlíti (1803. II, 42). Nők és férfiak egyaránt hordották: „eine *Bautte* oder kleines rundes Mäntelchen von Spitzen oder Gaze.“² A *szalup* sokszor magát a ruhát — elsősorban díszes báliruhát — jelentette, nem a felsőköpenyt. Vö.: „Wir waren es, die wir . . . itzt eine Locke, itzt das Halstuch, itzt gar die *Salope* vom Busen wegstiessen, der dem Ritter sein bischen Gehirn ganz raubte . . .“³ Ilyen értelműek Csokonai alább idézett adatai.

A magyar adatokból a divattárgy sokfélesége, de hierarchikus jellege is szépen kiviláglik. Első adatunk 1787: „Hajait, mint szoktad, olly rendre fodrozza, | Olly mesterség gyenge lábait hordozza, | Vállait, mint neked olly *szalup* szoritja, | Öszvefűzött mellyét olly tintuk borítja.“ Földi 188. Ugyancsak 1787: „*Szalup; fzalop* (a „Dámák“ öltözete) Gvadányi: Pöstényi Frödés . . . 33—34. || 1790: „Szittyai Klára hol valál? | Budán a' toronyok-közt: | Ott vala vélem Bükkiné [!]; | Fátyol a' *Szalup*-közt: | Tétova nézénk, Rátzira, | Tétova járánk, Partira. | Bámula fzemünk, fzánk.“ K. Molnár János: Orph. I. 303. || 1794: „Minyájon az aszszonyok, kitsinyek nagyok, vének ifjak, gazdagok szegények, *Szaluposok, Szalupatlanok*, Podgorze felé (a' Gallitziai szélekre) omlottanak.“ Magyar Merkur 1794: 695. Idézi Tr. Z.: MNy. VIII, 274, s magyarázatképen hozzáfűzi: „Vö. német *Saloppe*: pongyola.“ Nyilvánvaló, hogy ez a magyarázat — valamint Kluge stb. meghatározásai is — a *neglizsé* szó igazi jelentésének félreértéséből erednek; a *neglizsé* mai jelentését vették tekintetbe és nem a XVIII. században divót.⁴ — 1797-ben Beregszászi Pál a *fzalup* és a *Schleppe* közt vélt kapcsolatot találhatni (Ueber die Aehnlichkeiten . . . 156). — Csokonai adatai: 1799: „Ki is állt nyulbőrös *szalupban* a dada; | Melléje Dorottyá még kilencet ada.“ Dor. III. r. I, 586. || „A két szárnyán álltak mintegy könnyebb truppan | A fiatal szűzek felkötött *szalupban* . . .“ 589. — Fűsüs Ilona bírálata a Dorottyáról 1804-ben: „Elolvastam az Ur Dorottyáját és mivel az Ur a mi nemünket vagy elfelejtette meginteni, hogy tennénk le az előházba kritikus legyezönket, philosophus *szaluppunkat* és theologus főkötkönket, vagy talán maga is az Ur illetlennek tartotta ilyen megkoppasztva való betoppanásunkat. Én bizony csak szokott öltözetembe mentem végig az Ur 4 farsangos szobáin is . . .“ (IrtörtKözl. XV, 112).

A XIX. században a *szalup* szó álfraancia színezetét még jobban megerősíti a gróf Vay Sándornál és Jókainál megjelenő *salüpp* alak. Podmaniczky Anna Mária, generális Belezsnayné szalonjában Kármán Urániájának megindulásakor: „Fehér kezeeskék, sápadt kikiricsszin selyem *salüppök* ujjjaiból kibonta-

¹ L. G. GUGITZ jegyzetét E. v. PAUNEL Eipeldauerbriefe kiadásában, (München, 1917.) I, 339. Vö. még Prce Fréd. de HOHENLOHE—WALDEMBOURG, In tabaro e bauta („Sous le Manteau vénitien“). Paris, 1911. 9 kk.

² Neuestes Sittengemähle von Wien. Wien, 1801. I, 79—80. — Vö. Journal des Luxus und der Moden V, 239 is.

³ Briefe aus der Hölle an Herrn Friedel, über die Briefe aus dem Monde von Belzebub. Wien, 1785. 35.

⁴ L. HARTNAGEL E.: MNy. XXXIII, 227 kk.

kozva tapsoltak...“ VAY, MTE. II, 359. — Fruzsinka szavai Rab Rábyban, Jókai szerint kb. 1785 táján: „Ha párduczoz leveinte tünik fel a láthatáron, akkor velem is felvétetik a gyöngyös vállderekat, . . . ha pedig divaturacs közeledik a kalithoz, akkor a szalúpöt és a trompózt.“ (Cent. kiad. XXXIII. 87.) — A szalup első szótározása SIMAINÁL 1803: „*Szalup* Aulica vestis muliebris.“ GYARM. 1816: „*Szalup*. GaGe. *Saloup*.“

A szó etimonját eddig mindig a franciában keresték. Ilyen értelemben 'női ruhadarab', még hozzá: 'előkelő, hierarchikus jellegű öltöny'; a franciában azonban, mint már említettük, soha nem szerepelt. A francia szótárak ezt a jelentését egyáltalán nem ismerik. Vö. *salope* a. m.: 'très sale' (HATZFELD—DARMESTER—THOMAS, Dict.⁶) | 'sehr schmutzig, schlumpig, unmoralisch' (GAMILLSCHEG, EtWb.) || mint főnév a. m.: 'une femme dévergondée' és 'femme de mauvais vie' (LITTRÉ) | 'Schlumppe, Vettel, liederliches Weibstück' (SACHS—VILLATTE). Az egy idétartozó ruha: *salopette* 'leinenes Überhose' és 'Arbeitsanzug' (GAMILLSCHEG EtWb.); első adata 1841-ből (BLOCH—WARTBURG, Dict. étym.). A szó eredete homályos. DIEZ, SCHELER, GAMILLSCHEG a francia *sale*, illetőleg angol *slop*, *sloppy*-val kapcsolják össze.

A szalup 'aulica vestis muliebris' francia eredete ellen időrendi okok is szólnak. Legnagyobb elterjedését kétségtelenül Bécsben érte meg, és a XVIII. század harmadik, majd negyedik negyedében egyre inkább az egyszerűbb néposztály, a polgárnép körében is terjed. Hierarchikus hangulati színezetét azonban még igen sokáig megőrizte. Pezzl szerint a XIX. század első éveiben az előkelő hölgyek egy ideje egyáltalán nem hordják már (Neue Skizze v. Wien. 1805. I, 98—9). Nagyon jellemző J. Sonnleithner Hafner-kiadásának egyik helye. Hafnernél (1731—1764.) a század derekán: „Was geb ich denn auch den Mädeln? Den einzigen *Salopp*, den ich der Binderstochter hab machen lassen, der hat mich nicht arm gemacht. — Was braucht die Binderstochter einen *Salopp*?“ (Sonnleithner hozzátartozó jegyzete 1812-ben: „Der Luxus hat sich seit Hafners Zeit geändert; jetzt trägt manche Binderstochter — ich will damit nur sagen, manche Tochter eines Gewerbeamannes überhaupt — kein Seidenmäntelchen mehr, dafür aber einen echt ostindischen Schawl.“) — A francia divat hatása éppen a század utolsó negyedében, tehát a szalup alászállása idején volt legerősebb Bécsben; a század derekán még erősen érezhető volt a Habsburgok szigorú vallásossága, spanyol etikett-tisztelete. Ha a kifejezeten az előkelő, sőt udvari öltözet jelképeül szolgáló szalup a francia előkelő körök divatjából vevődött volna át, a hetvenes, nyolevanas években még semmiesetre sem szállhatott volna alá az alsóbb néposztályok körébe, — ehhez hosszabb múltra lett volna szükség.

A bécsi adatokból kivilágó hierarchikus jelleg, a szalup-nak a francia hatást megelőző általános elterjedettsége és hosszú élete Bécsben, valamint a magyar adatok bősége szemben a gyéresebb németországi adatokkal — nem utolsó sorban pedig maga az öltözet leggyakoribb és nyilván eredeti formája: hosszú fekete köpeny-volta a Habsburg udvar közvetítésén át s p a n y o l eredetre mutat. — A bécsi udvar a spanyol viseletet sokáig és

szívósan őrizte. J. B. Küchelbecker „Allerneueste Nachricht vom Römisch-Käyserlichen Hofe ...“ című könyvében (1730.) részletesen leírja a bécsi udvarnál kötelező öltözetek formáját.¹ Ha az udvar a Burgban tartózkodik, „... erscheint die sämtliche Hofstatt in spanischer Kleidung. — Die Käyserlichen *Miniftrés* und andere Vornehme des Hofes tragen Spanische Mantel-Kleider, von schwartzen wollenen oder seidenen Zeugen ... Die Käyserliche *Livrée* ist ebenfalls von schwartzem Tuch ... und sind auch die schwartzen kurtzen Mäntel, welche zu denen kurtzen Spanischen Wämssgen angeleget werden, auf dergleichen Art gebrämet. Die Käyserliche Hartschierer aber haben zur *Montur* rothe Röcke mit schwartzen sammetnen Aufschlägen und über dieselben tragen sie schwartze ... *Super*-Röcke mit Flügeln. — In der Burg werden die Speisen von denen Käyserlichen Truchsessen in Spanischer Mantel-Kleidung ... aufgetragen. In der Stadt reuten die Käyserlichen Cammerherren und andere vornehme des Hofes in Spanischen Mantel-Kleidern beyher.“ (382 kk.) M. v. BOEHN a XVII. század divatjáról szóló művében így foglalja össze a bécsi udvarnál Lotharingiai Ferenc idejéig kötelező spanyol férfíviseletet: „Die Männer trugen langschössigen Aermelrock, die Schösse aus einzelnen Flügeln, unten breiter, übereinandergeschoben.“²

M. L. WAGNER „Das ländliche Leben Sardinien im Spiegel der Sprache“ című tanulmányában a férfiak viseletének tárgyalásánál részletesen szól az ing fölött ma is hordott öltönydarabról: „ein ärmelloses Wams — dessen einer Flügel über den anderen geklappt wird — aus gut gegerbtem Leder häufig mit Stickereien verziert, wird ... mit dem Gürtel um den Leib geschlossen.“ Neve az észak-campidaniai nyelvjárásban: *šoloppádu* (SPANÓ kézirat szógyűjtésében a cagliari-i egyetemi könyvtárban: 'Spezie di corpetto, veste che attornia la vita'); ugyanez Bittiben, Oruneben: *soropátu*, Lollove-ban: *soropádu*. Valamennyi alak = spanyol *solapado* < spanyol *solapa* 'Umschlag, Klappe am Kleide'.³ — Azt hiszem, nem tévedek, ha divatelnvezésünket a német *Salopp(e)*, magyar *szalup* szót ugyancsak a spanyol *solapa*, *solape*, *solapo*: *solapar* szócsaláddal hozom kapcsolatba. Ennek jelentései: 'Revers, partie d' un habit qui croise sur la poitrine'; a belőle való *solapar* igéé 'croiser les revers d' un habit sur la poitrine' (CORONA BUSTAMENTE, Dicc. esp.-fr.); a főnévé: 'Aufschlag, Umschlag an einem Kleide, Klappe'; az igéé: 'übereinander schlagen (wie die Klappe eines Kleides)'; 'übereinander gehen, sich, übereinander schlagen (wie die Teile eines Kleidungsstückes)' (L. TOLHAUSEN, Spanisch-deutsches Wb.). A SPANÓNÁL szereplő szardíniai *assoloppare*, *-adu* 'affibbiare, unire, stringere al petto, dicesi delle vesti' spanyol eredete: *solapar* 'caer una parte del vestido sobre otra'. A szardíniai *šoloppádu* elnevezés, amely egy meghatározott és ma is általánosan divó vise-

¹ Vö. Casimir Freschot: *Memoires de la cour de Vienne*. Cologne, [1705.] 62. is.

² *Die Mode im 17. Jahrhundert*. München, 1913. 94 kk.

³ Heidelberg, 1921. (Wörter und Sachen IV. pótfüzete.) 138. (Fényképekkel.)

letre vonatkozik — nemcsak az öltöny egy részére, pl. a kabát hajtókájára — e jelentésekből érthető: az öltöny jellegzetes saját-ságai és alkalmazásának legfontosabb jegye megmagyarozzák.

Azt hiszem, a bécsi udvarnál kötelezően hordott spanyol öltözet leglényegesebb részének, a „Mantelkleid“-nek *Salopp(e)* elnevezése e jelentésekből ugyancsak érthető. Láttuk, hogy e rendi viselet lényegileg átvethető köpeny, a mellen egymásra boruló felsőruha volt, akár csuklyás, akár szabadabb formájában, esetleg derékig érő kis körgallérszerű alakban; s kétségtelen, hogy eleinte a férfi és a női nemesi öltözetnek egyformán hordott ruhadarabja volt. L. PFANDL a spanyol női divat egyik legfontosabb öltönydarabjaként éppen a köpenyszerű átvettőt jelöli meg, amellyel a fejet és arcot el lehetett fedni.¹

Sajnos, a Habsburg-udvar spanyol színezetű korszakában Bécsben még oly kevés és csaknem kizárólag vallásos irodalmi termék jelent meg, hogy érthető, ha adataink a *szalup*-ra csak a század derekától kezdve sorakoznak fel. Amikor Mária Terézia uralkodása alatt az udvar spanyol színezete lassan elveszett, a spanyol nyelv használata kiment a divatból és helyét a francia foglalta el, az egyre franciásodó Bécsben a ruhanév spanyol jelentése elhomályosult. A fogalom eleinte igen erős rendi jellege sokáig fennmaradt, de jellemző jegyként melléje szegődött a divat körének ekkor még erősen szabados hangulata. A francia divathegemónia idején az immár érthetetlen ruhanévet igen könnyen azonosíthatták az ismert és hasonló formájú francia szóval: *salope*, annyival is inkább, mert annak egyik jelentése: 'könnyelmű, feslett életű nő' találkozott a *Mode*, *modisch* szónak, a változó divat követésének hangulati körével. Nagyon sok adat bizonyítja, hogy ez időben még a közvélemény megítélése szerint együttjárt ez a szabadabb erkölcsökkel. Hogy egy szónak idegen, nem a sajátnyelvi kultúrkörhöz való kapcsolása, téves eredeztetése lélektanilag milyen könnyen befolyásolhatja külső formáját, tanulságosan mutatják az idézett Vay és Jókai adatok: mindkettőn bizonyosak voltak — körülbelül száz évvel a *szalup* divatja után — a viselet és a név francia eredete felől, és ezért egy még franciásabb ízű, de soha semmi forrásban elő nem forduló *salüpp* alakot használtak.

Az előkelő, régi szerepének hangulati nyomait még magánviselő ruhadarab és a francia *salope* szó összefüggése nem is volt érthető a századvégi bécsi nyelvész-írók előtt. Bizonyítja ezt az, hogy különös módon próbálták magyarázni. S. V. POPOWITSCH igen értékes nagy kézirat osztrák idiotikónjában² a XVIII. század vége felé ezt a magyarázatot kísérli meg: „*Salope* ist ein leichtes Mänterlein des Frauenzimmers, damit sie ausgehen. Der Namen soll daher seinen Ursprung haben: die Pom-

¹ L. PFANDL, *Spanische Kultur und Sitte des XVI. und XVII. Jahrhunderts*. Kempten, 1924. 197.

² J. S. Val. POPOWITSCH, *Vocabula Austriaca et Stiriaca*. (Wiener Nat. Bibl. Folio Nr. 9504, 9505, 9506. „Von Anton Wasserthal, seinem Schreiber umgeschrieben.“) A XVIII. század nyolcvanas éveiben készülhetett. Vö. E. HEYSSL, *Niederösterreichische und Wiener Wörterbücher: Monatsblatt des Vereines f. Landeskunde von NÖ*. 1909. 370.

padur soll sich eines zu ihrer Bequemlichkeit im Hause, haben machen lassen. Der König hat sie so angetroffen, und aufgerufen: eh la *salope!*“ (74/a.) A magyarázat erőltetettsége nyilvánvaló, ez az eredet a *szalup* hosszú és tekintélyes életét, a körülötte folyó, osztálykülönbségeket jelző harcokat sohase értethetné meg. Érdekes, hogy C. Pichler visszaemlékezve a XVIII. század hetvenes éveire, magára a ruhadarabra emlékszik ugyan, de a neve már elszíntelenedett előtte: „Die Damen tragen einen schwarzen Capuchon samt polnischem Pelz...“ Használja a francia szavakat: *capuchon* — másutt: *enveloppe* —, a XVIII. század korábbi éveinek legjellemzőbb, de más kultúrkörbe tartozó divatelnévezése azonban benne már nem élt.¹ — A későbbi német szótárakban feltűnő és BALLAGINÁL is jelentkező értelmezést: „*Saloupe* női felöltő; pongyola“ a *neglizsè* szó tartalmi félreértésén kívül kétségtelenül a francia *salope* 'hanyag' jelentése befolyásolta.

Ha fejtegetéseim megállanak, a *szalup*-ban egyikét kell látunk azon kevés számú spanyol jövevényszavainknak, amelyek — mint a *bázsalamán* vagy *ája* — a Habsburg-udvar sokszínű világából szakadtak hozzánk.

HARTNAGEL ERZSÉBET.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Az -n határozórag történetéhez.² A garamszentbenedeki apát-ság I. Gézától 1075-ben kiadott alapítólevelében, illetőleg az alapítólevél 1217. évi átiratában van: „In ca mar un trium aratorum terram, secus flumen danubii, et piscacionem in eodem danubio, in loco, qui dicitur *wagetuin*. In *sitouatuin* dedi undecim domus piscatorum et terram ad quattuor aratra, et piscacionem in danubio in eodem loco, qui *sitouatuin* dicitur“ (MonStrig. I, 55). A *wagetuin* helyjelölőnek előrése az oklevélben előbb *wag* alakban említett *Vág* víznév,³ a *sitouatuin* helyjelölőé pedig a *Zsitva* víznév *Zsitova* változatban⁴. Mind a két helyjelölőnek második -*tuin* részében a mi *tő* szavunk lappang. Ez a *tő* szó — mint tudjuk — finnugor eredetű magyar nyelvem: **tiŋä* ~ **tivä* előzményre megy vissza (vö. NyH.⁷ 25, 47—8). Egyébként gyakran vonatkozik a vizek beömlésére, torkolatára (adatok OklSz.). Az idézett esetekben is a *Vág*-nak és a *Zsitvá*-nak a Dunába folyását jelöli (vö. a későbbi *Zsitva-torok*; a *tő* ellentéte vizekre vonatkoztatva a *fő*, mint ebben is: *kút-fő*). A *tő* szónak XI—XIII. századi adatokban így van az egyes 3. személyű birtokost jelölő alakja: *tue* olv. *tüë* vagy *tüë* vagy *tüe* a. m. *töve*, hiatusos forma *v* nélkül. Hasonló *v* nélküli hiatusos alak a -*tuin* olv. *tüin* vagy *tüin*. Hogy alaktanilag mi ez, kétségtelen biztonsággal nem határozható meg. Lehet a **tüvi* ~ **tüi* alapszónak azzal

¹ Zeitbilder. (1844.) I, 13, 71, 72.

² Válasz egy kérdésre. — „A magyar szóragozás“ című 1937—1938. tanévi egyetemi előadásomból.

³ Vö. MELICH, HonfMg. 337—9 stb.

⁴ Vö. MELICH i. m. 351 stb.

a kicsinyítő -n képzővel való megtoldása, amellyel a *vadon* alakult a *vad*-ból. De valószínűbb, hogy magyar -n locativus-ragos forma. Ha -n ragos formának tekintjük, akkor is kétféle alakulatot kereshetünk benne: a) *tüin* olvasással a. m. a mai *tövön* vagy *tón*, tehát *Vágtón*, *Zsitvatón* jelöletlen birtokos összetételekben; b) *tüin* olvasással a. m. a mai *tövén*, vagyis birtokos személyragozott alak, tehát *Vág-tövén*, *Zsitva-tövén*, jelölt összetételként. Ha -n ragos alak, első adatunk a ragra.

II. Géza királynak 1142—1146 között kelt oklevelében van: „Ille tertiam partem de usonibus, qui caperentur *Gourin*, sancto Martino concesserat [Szent István]“ (PRT. I, 597). Vizahalászat harmadának a visszaadományozásáról van szó. A *Gourin* szórvány a mai *Győr* városra vonatkozik. A *Győr* helynév latinositott formája már XIII. századi adatoktól kezdve *Jaurinum*, így 1239., 1260/XIV. sz. stb. (ÁrpÚjOkm. VII, 81, 523); a belőle képezett latin melléknév általában *Jauriensis*. így 1233., 1235., 1237., 1238., 1239., 1240. stb. (ÁrpÚjOkm. VI, 529, II, 35, 73, XI, 303, VII, 79, 111), de feltűnik 1222-re keltezett hamis oklevélben „ciuitatem *Gaurinensem*“ és „de ciuitate *Gauriensis*“ kétszer (ÁrpÚjOkm. VI, 412—3; vö. SZENTPÉTERY, KritJ. 128). A helynévnek, — amelynek egyébként az etimológiája nincs felderítve, — lehetett tehát ezek szerint mélyhangú változata is. A *Gourin* olv. *Gyourin* magyar locativusi alakként illeszkedik bele a latin szövegbe.

Amennyiben a garamszentbenedeki oklevélből idézett adatok, valamint a *Gourin* adat locativusok, az -n rag előtt álló magánhangzó minőségére nézve figyelemre méltó változatokat mutatnak: *i* van az -n előtt, mégpedig nemcsak a palatalis hangrendű *tüin* alakban, hanem a velaris tövű *Gyourin*-ban is.

PALIS DEZSŐ.

Nyelvjárási adat az ótestamentumban. A Bírák Könyvében (12. r. 5—6. vers) ezt olvassuk: „És elfoglalák a Gileádbeliek Efraim előtt a Jordán réveit, és lőn, hogy mikor az Efraim közül való menekülők azt mondják vala: Hadd menjek által; azt kérdezték tőlük a gileádbeli férfiak: Efraimbeli vagy-é? És ha az azt mondotta: nem! Akkor azt mondák néki: Mondd *Sibboleth*!¹ És ha *Sibbolethet* mondott, mert nem tudta úgy kimondani, akkor megfogták őt és megölték a Jordán réveinél, és elesett ott abban az időben az Efraimbeliek közül negyvenkétezer.“

MICHETSCHLÄGER, Die Weltgeschichte in synchronistischem-schematischen Zeittabellen szerint: Izráel népe Kr. e. 1250 körül vonult ki Egyiptomból. Kr. e. 1200 körül kezdődött és 1130 körül befejeződött Kánaán földjének elfoglalása. Kr. e. 1100 körül játszódtak azok az események, amelyeket főntebb a Bírák Könyvéből idéztünk. Gileád földjén a Gád törzs lakott, s a Jordán vize választotta el Gileádot Efraim törzsének földjétől. A tizenkét törzs lakta Kánaán területe mintegy 28.000 négyzetkilométer, Efraim törzsének földje 600—700 négyzetkilométer volt. Az izra-

¹ Luther 1527-i zürichi bibliája szerint a *sibboleth* szó jelentése 'kalász, országot', újabb bibliamagyarázók szerint pedig 'folyam'.

eliták (a zsidók, vagyis a Júdabeliek csak egyike voltak a tizenkét törzsnek) törzsekre bontott élete Kánaán földjének elfoglalása után kezdődött.

A Szentírásban idézett nyelvjárási eltérés tehát harminc—száz év alatt fejlődött ki.¹ LOVÁNYI GYULA.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Csárdás kisangyalom. Újabb népdalainkban elég sűrűn előforduló kifejezés. Ma már nem értjük egészen pontosan, de annál jelentékenyebb a hangulati értéke. Valami szilaj örömmek, mulatós jókedvnek kifejezését érezzük benne. A jelentésnek e sajátos színeződését a *csárda* és a *csárdás* (t. i. tánc) szóképzete okozza. Van ugyan egy kis pajzán árnyalata is, mégsem megy sértésszámba, ha a nótában manapság a leányt a jelzett *csárdás kisangyalom*, *csárdás galambom* megszólítással illetik.

Régibb népköltési gyűjteményeinkből tűnik ki a kifejezésnek eredetibb, teljesebb, éppenséggel nem hízelgő értelme, jelentése. Azzal a leánnyal, akit *csárdás*-nak neveztek (vö. a MTsz. és az EtSz. adataival is), bizony nem igen mentek oltár elé. A szerelemnek szomorú robotosai voltak ők szegények (a sok bizonyító adat közül legjellegzetesebbek: NépkGy. II, 89, 102, 207; KÁLMÁNY, Koszorúk I, 192, II, 101, 108, 160; Szeged Népe I, 24, 68. II, 67 stb.). Érdekes, bár nem véletlen, hogy az adatok túlnyomó többsége az Alföldről való. A csárdás-sors ugyanis szoros kapcsolatban volt a rideg pásztorok, betyárok magányos életével, szilaj ösztöneivel, akiknek mostoha körülményei ritkán tették a családalapítást lehetővé.

Ma már a kifejezés jelentése annyira megenyhült és módosult (vö. *csárdás kiskalapot veszek*), hogy a kifejezésben semmi bántót nem érezünk. Valószínű, hogy e változást a népszínművek írói segítették elő, amikor ezt a romantikusnak vélt kifejezést megmentették a feledéstől és önkényesen a mostani enyhébb jelentést tulajdonították neki. BÁLINT SÁNDOR.

Strena. VÉRTES O. AUGUSZTA ilyen című cikkéhez (MNY. XXXV, 260—1) a következőket jegyezhetem meg: Olaszországi tanulmányaim idején Rómában töltöttem az 1881. és 1882. év karácsonyát és újévét. Feltűnt nekem, hogy az olaszok egyáltalában nem ismerik az ősgermán eredetű karácsonyfát, sem a karácsonyfiát, ellenben újév napján visznek vagy küldöznek egymásnak ajándékot, melynek neve *strenna di capo d'anno* 'évkézdeti v. újévi ajándék' vagy egyszerűen csak *strenna*. Némely kézi szótárban (pl. FANFANI—RIGUTINI, Vocabolario della lingua italiana scritta e parlata) a *strenna* alak mellett a már alig használt *strena* is szerepel. Ez utóbbi alak az ősi latin forma; Plautusnál fordul elő általában 'ajándék, adomány' de még 'foglaló, felpénz, borralaló' jelentésben is (DELLA NOCE—

¹ Teológiai szakkörök felvilágosítása szerint a cikkben jelzett időszámítás a most érvényes véleményeknek nem egészen felel meg. — A SZERK.

TORRE, Nuovo Vocabolario latino-italiano). — Amikor tehát a Mátyás király és nápolyi Beatrix udvarában élő Galeotto azt írja, hogy: „consueverunt Hungari *strenam* dare, hoc est donum pro bono omine incipientis anni“, nyilván azt akarja mondani, hogy a magyarok is megszokták, szokásba vették (olasz módra) az újévi ajándék adását, — persze különösen a királyi udvartartásban, ahol ő élt és megfigyeléseket tehetett. — A szó és szokás különben a franciában is megvan *étrenne* változatban, első sorban 'újévi ajándék' s csak másodlagosan általán 'ajándék' értelemben (SACHS—VILLATTE, FrzDWb.). — Jelenleg *strenna*-nak nevezik még Olaszországban a dedikált könyvajándékot is (RIGUTINI—BULLE, Wb.). — Eredeti formájában a szó semmiesetre sem tekinthető a magyar nyelvkinésbe átvett idegen szónak, már csak a szókezdeti mássalhangzótorlódás miatt sem. Így a német *strang* és *stab* sem foglalhatott helyet a magyar nyelvben másként, mint az általános nyelvtörvénynek megfelelően átídomított *istráng* és *istáp* alakjában. FÉST ALADÁR.

Galtum. Az esztergomi káptalan 1156-i dézsmajegyzékében (KNAUZ, MonStrig. I, 107—8), mellvel legutóbb KNEZSA ISTVÁN foglalkozott (Századok LXXIII, 167 kk.), a következő helynévmegjelölést olvassuk: „*chirna* que est *iuxta* *galtum*“ (KNAUZ i. m. 108). A helyrajzilag pontosan nem rögzíthető *Chirna* nevet KNEZSA a szláv *črna* 'fekete' szóból eredezteti, de megjegyzi, hogy „*a iuxta galtum* kifejezés jelentése ismeretlen“ (Századok LXXIII, 174). Úgy véljük, nem nehéz e középkori latin szó eredetét és helyes értelmezését meghatározni. Semmi kétség sincs aziránt, hogy az ó-francia *gaut* (alakváltozatai: *gau*, *gal*, *gaud*, *gualt*, *jout*, *joux* stb.) 'bois, forêt, bocage' (GODEFROY IX, 247; vö. ma is pikárd és normand *gaut* 'forêt, jeune taillis') visszalatinosított változatával van dolgunk. Du CANGE IV, 122—3 adatai szerint a *gaudum*, *gualdum* típusú latinos alakok a galliai latinságban közönségesek voltak Nagy Károly kora óta; a legrégibb adat: „*donamus partem terrae de Gualdo nostro quod Sisenate dicitur*“. De előfordultak Észak-Itáliában, longobárd területen is. Adelechi longobárd király egyik oklevelében ugyanis ezt olvassuk: „*statuimus ut animalia et peculia ex ipsa monasteria... escam habere debeant per silvas, Waldoras*“¹ (Du CANGE IV, 123); vö. piemonti olasz *vauda* 'unbebautes Feld', ó-olasz *gualdo* 'Wald', engadini rétoromán *got* (MEYER—LÜBKE, RomEtWb. 9491). Ez a szóföldrajzi eloszlás megfelel a szó hely-

¹ A *waldoras* alak könnyen magyarázható. Nyilvánvaló, hogy az egyeszámi *waldum* vagy *waldus* (megvan a Lex Salicá-ban is) alakhoz *waldora* többszámot képeztek, a *tempus* > *tempora* típus mintájára, mely éppen Itáliában igen termékeny alaktani kategóriát fejlesztett ki; vö. ó-olasz *campo* ~ *campora*, *prato* ~ *pratona*, *luogo* ~ *luogora*, *bosco* ~ *boscora* (MEYER—LÜBKE—BARTOLI, Gramm. stor. della lingua ital. 150—1); mint látjuk, az ilyen *-ora* többesek éppen térszíni formák nevével kapcsolatban igen közönségesek voltak. Szórványosan persze az is előfordulhatott, hogy a *waldora* alakot egyesszámnak értették, s ebből továbbképeztek egy *waldorae* többszámi alakot. Ennek az utóbbinak tárgyesete az itt előforduló *waldoras*. Hasonló analógiás képzés a katalánban is kimutatható, ahol *tempus* ~ *tempora* fejleményeként *la tempura* (többes e: *las tempures*) alakot találunk.

névi használatának is. Észak-Franciaországban sok *Gaut* típusú helynév van, pl.: *Le Gault*, dép. Loir-et-Cher ~ XI. sz.: „*gaudum* in Perthica“ ~ 1272: *Gaudo* | *Le Gault-la Forêt*, dép. Marne ~ 1133: „*villam dol Galt*“ ~ 1162: *Waldum* ~ 1203: *Gaut* | *Le Gault-St. Denis*, dép. Eure-et-Loire ~ 1212: *Gaudum* ~ 1300: „*S. Stephanus de Gaudo*“ (vö. A. VINCENT, *Toponymie de la France*. Bruxelles, 1937. 261—2). Észak-Olaszországban szintén több ilyenrel találkozunk, egészen Toszkánáig (vö. W. KAUFMANN, *Die galloromanischen Bezeichnungen für den Begriff „Wald“*. Zürich, 1913. 75). Mindkét területen a germán *wald* 'erdő' átvételével van dolgunk (MEYER-LÜBKE i. h.), mely az ó-franciába a frankból, az ó-olaszba pedig a longobárdból került át.¹

„*Iuxta galtum*“ tehát ezt jelenti: 'az erdő mellett'. Az esztergomi oklevélben olvasható *t-s* változat arra mutat, hogy a szó Magyarországra mint az ó-francia *galt* ~ *gaut* latinos változata került át, vagy a Karoling-latinságon alapuló okleveles gyakorlat szókincsével, vagy a Magyarországon letelepedett francia bevándorlók közvetítésével. A szókezdő *g* azt bizonyítja, hogy szavunk nem lehet vallon eredetű, mivel a vallonban a germán *w* megtartotta eredeti hangértékét.² A vallonon kívül a *galtum* alak kapcsolatba hozható minden olyan francia nyelvjárással, melyben a jól ismert *w > gu* változás bekövetkezett (frank **wardôn* > *garder*, frank **warnjan* > *garnir* stb.). Annyi bizonyos, hogy a magyarországi latinságban a *galtum* elég ritka szó lehetett: sem BARTALNÁL, sem a középkori latinság jelenleg készülő új szótárának akadémiai gyűjtésében e szóra más magyarországi adatot egyelőre nem találtam. GÁLDI LÁSZLÓ.

Hasonfél. A *hasonmás* főnév, a *hasonnevű* és *hasonszenvi* (*gyógymód*) melléknevek és a *hasonít*, *hasonul* igék tudvalevőleg nyelvújításkori tudatos alkotások. A *hasonfél* főnév is valószínűleg csak szótárirói elvonás az 'éppen a fele' jelentésű *hasonfele valaminek* kifejezésből, de ez utóbbi igen gyakori volt régi nyelvünkben, s ezért semmiképpen sem lehet tudatos eredetű. Felmerül tehát most az a kérdés, hogy milyen eredetű e kifejezés hangsorának *hason-* része, s hogy van-e ennek valamilyen köze a (*mög-, el-*)*hasonlik* (*hasonlít* stb.) ige hangsorának *hason-* részéhez. (E szócsalád egyes tagjainak jelentésbeli viszonyára nem akarok most itt kitérni, mert ez a nyelvészek körében közismert.)

A kérdésnek ez utóbbi részére határozottan azt válaszolhatjuk, hogy nincsen, mert a *hasonlik* igenek régibb alakja *hasom-*

¹ BERTONI az olasz alakot, valamint a belőle származó helyneveket, pl. *Gualdo Tadino*, *Gualdo Cattaneo* stb. az ó-felnémet *wald*-ból magyarázza (*L'elemento germanico nella lingua ital.* Genova, 1914. 137), de GAMILLSCHEG, a fentebb idézett példa tanúsága szerint igen helyesen, rámutatott arra, hogy az ó-olasz *gualdo* longobárd eredetű is lehet (*Romania Germanica*. Berlin—Leipzig, 1934. I, 212). Vö. még provençal *gau*, *gas* (RAYNOUARD, *Lexique Roman III*, 441).

² Ilyen pikárd-vallon-lotharingiai *w-s* alakok pl. *werpir*, *warnir*, *want*, szemben az ile-de-francei *guerpir*, *garnir*, *gant* alakokkal (l. NYROP, *Gramm. Hist.* I, 408). A *w > gu* hangváltozás természetére nézve vö. J. SCHWARTZ, *Übergang von germ. u zu rom. gu*: *Zschr. f. rom. Phil.* XXXVI, 256 kk.

lik volt, ez pedig a *hasad*, *hasít*, *hasogat* igék tövéből való olyan mozzanatos képzés, mint amilyenek pl. *fél* vagy *csúszik* (< R. *csuszik*) mellett *félemlik*, *csuszamlík*. A hangsorában észlelhető *ml* > *nl* változás olyan, mint pl. R., N. *fémlík* > *fénlík* (> *fénylík*).

De ha ez így van, márpedig feltétlenül bizonyosnak tartom, hogy így van, akkor mi a *hasonfele valaminek* kifejezés elején levő *hason-* rész? A magyar nyelvészek ezt általában a *hasad*, *hasít* stb. tövéből való *-n* képzős névszónak tartják (pl. NyH.⁷ 88). Én azonban ezt a feltevést nem tartom elfogadhatónak, mégpedig azért nem, mert egy **hason* névszónak nyelvünk történetében sehol semmi nyoma, hanem csakis a *hasonfele valaminek* kifejezés hangsorának elején van egy *hason-* hangalakú rész. Ez a *hasonfele* pedig az én nézetem szerint nem egyéb, mint korábbi *hasonlófele* < *hasonló* ('kettészakadó') *fele* rövidülése. Orayan rövidülés ez, mint amilyeneket nemrég a *vadon fő*-név (MNy. XXXV, 45) és a *mindent* határozószó (i. h. XXXIII, 247) eredetének kutatásával kapcsolatban már eleget idéztem. De hónapról-hónapra egyre több olyan szón vagy kifejezésen akad meg a szemem, melyeknek mai hangalakját csakis eredeti hangsoruknak a gyakori használat miatt történt megrövidüléseként lehet felfogni. Azt hiszem, hogy ez a hangtörténeti jelenség a szófejtésnek olyan segédeszköze, melyet a nyelvészek eddig még nem használtak fel eléggé.

HORGER ANTAL.

Máma. A veszprémvölgyi görög oklevél felsorolásában $\mu\alpha\mu\alpha$ az apácák második birtoka. A Kálmán-féle 1109-i hiteles renovatióban mint harmadik birtok jelenik meg *mama*, mégpedig kétszer említve. Adatok még rá: OLT. hamis renovatio, 1297, 1328, 1397: *Mama* „villa“, illetőleg „poss.“, amely a veszprémvölgyi apácáké | ma: *Máma*. Vörösberényhez tartozó pusztá a Balaton északkeleti csücskénél Kenesétől északnyugatra (CSÁNKI III, 241). — A veszprémi káptalan 1082-re keltezett hamis összeíró és megerősítő levelében egy ilyen adatot is találunk: „ad f o n t e m *Mama*“, mégpedig „in portu *Pejyt*“, vagyis a Veszprémtől északkelet felé eső *Pét* szomszédságában (HazOkm, IV, 3; vö. SZENTPÉTERY, KritJ. 9). Tehát ugyanazon a vidéken nemesak hely-, hanem víznévként is szerepel a *Mama*, de a hely- és a víznév tárgyilag nem függ össze, mivel az a „fons *Mama*“ nem a Balaton-part felé, hanem inkább a Séd patak balparti részén tűnik fel (összeveti őket egymással ORTVAY, Vízr. I, 500).

Véleményem szerint a neveket az 'anya' jelentésű szláv *mama* szóhoz kapcsolhatjuk hozzá, mégpedig úgy, hogy a szó eredetileg vízre, forrásra vonatkozott, s erről ment át a víz, forrás mellett fekvő helyre. Megerősíti ezt a magyarázatot, hogy a szláv *mama* szó *maminka* vagy *maménka* kiesinyítője (BERNEKER, SlavEtWb. II, 14) is előfordul víznévként: ez a horvát *Mamenka* „rivus“ Varazsd megyében (LIPSZKY).

Találunk *Máma* pusztát Csongrád környékén Csépa közelében a holt Tisza mellett (LIPSZKY és Pesti Hirlap 1937. július 6. 1.). 1488-ban mint *Manya* bukkan fel (CSÁNKI I, 682). Ezért kétes, hogy együtt magyarázható-e a veszprémmegyei hely-, illetőleg víznévvvel.

Ezt írtam a μάμα, illetőleg *Máma* földrajzi névről „A veszprémi völgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék” című dolgozatomban a Szent István-Emlékkönyv II. kötetének 621. lapján.¹

MELICH JÁNOS „A *Máma* helynév” című cikkében: MNy. XXXV, 143—50 másfelé keresi a név magyarázatát. Szerinte a *Máma* a X. században magyar személynév volt, s e magyar személynévvel magyar módra a magyarok nevezték el, esetleg ők is alapították a *Máma* lakott helyet. A magyar *Máma* személynévre nézve pedig MELICH azt tartja valószínűnek, hogy a görög-keleti egyház négy szentjének görög Μάμας, illetőleg szláv *Mama* nevével tartozik össze. — Szent István-émlékkönyvbéli dolgozatom megjelenése után nemsokára került a szemem elé Georgios Monachos folytatójának Makedon Vazul ifjúságáról szóló részletében εις τὸν ἄγιον Μάμαντα, a MHK. 100 fordítása szerint: *Sz. Mamasz* helynév. Akkor mérlegeltem a lehetőséget, hogy hátha ezzel a görög szent-névvel függenek össze a mi balaton—veszprém-környéki földrajzi neveink. Azonban csekély valószínűséget láttam abban, hogy ez a görög szent-név 1000 táján, sőt már 1000 előtt mint személynév forgalomban lett volna nálunk. T. i. a *Máma* földrajzi név aligha eredhet valamelyik Szent Μάμας tiszteletével kapcsolatos kifejezésből, pl. templomcimből, a birtokos egyház védőszentjének a nevéből, mert különben minden valószínűség szerint *Szent Máma* volna a név. Kétségeim miatt nem is siettem azzal, hogy ezt a származtatási lehetőséget a nyilvánosság elé terjesszem.

MELICH magyarázata után sem adom fel egyelőre fent jelzett nézetemet, hogy voltaképen 'anya' jelentésű víznevekkal van dolgunk. Minthogy annak idején nem akartam ezen a ponton szélesebbkörű bizonyítással növelni dolgozatom terjedelmét, most utalok egy-két már akkor ismert és számba is vett adatra. 1361-ben valószínűleg a nyugati országrészekről említik: „stagnum *Anyato* dictum” (OkISz.). Ezt még lehetne úgy magyarázni, hogy a név azt tünteti fel, hogy *anya* valamely tó birtokosa. Azonban van más is: 1224/1389: „piscinam que wigo *Chechtow* dicitur... [a határ] exiens a predicto fluuio [a Tiszából!] versus orientem, protenditur ad aque ductum, qui *Chechtow* dicitur, includens piscinam, que Feyrtow dicitur, et inde reuertitur ad Tyciam iuxta aque alueum, per quem omnes incluse piscine detrimentum aque suscipiunt et augmentum” (MonStrig. I, 247), a hevesmegyei Kakat hely és vízfolyás vidékén | 1367: „Prope piscinam *Chechtou* vocatam” | 1478: „Piscine *Chechtho* et aliarum piscinarum” (OkISz.). Ez esetekben nem lehet kétséges, hogy az *anya*val, illetőleg a női emlővel kapcsolatos szemlélet volt a víznév-adás indítéka. A *csecs-tó* HERMAN O., Hal. II, 776 szerint: „mely azokat a

¹ Ez a dolgozatomban a Szent István-Emlékkönyv II. kötetének 607—42. lapján itt részletezni nem kívánt körülmények miatt igen sok és szerfölött kellemetlen hibával jelent meg. Eppen ezért is indokoltnak tartom, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai sorozatának 50. számaként a saját költségemen újra közzétegyem. Nyelvésztársaimat arra kérem, hogy a Szent István-émlékkönyvbéli kiadást teljesen mellőzve ezt a másodikat tekintsék irányadónak. — P. D.

helyeket látta el vízzel (szoptatta), ahol a vejszék fel voltak állítva". Még arra is gondolhatunk, hogy a *Máma* víznév keletkezésében a *mama* közszó nem is annyira 'anya' vagy 'dajka', hanem inkább konkrétbb 'női emlő' jelentésváltozatával jutott szerephez.

Gáld. Mikor több mint másfél évtizede a székelység szállás-, illetőleg település-menetének és vele kapcsolatban a keleti országvédelem időbeli mozzanatainak meg helyrajzi szakaszainak a felderítése foglalkoztatott, akkor terelődött a figyelmem az Olt jobbpartján a Homoród vize beszakadásánál fekvő Ugra helység szász *Galt* nevére, valamint a Maros mentén Alsófehér megyében Tövis környékén előforduló *Gáld* és *Gáldtő* víz- és helynevekre. Ugyanakkortájt voltak érdeklődésem tárgyai a középkori magyarországi népmozgalomnak és művelődésnek francia-vallon vonatkozásai. Így jutottam arra a gondolatra, különösen, midőn a szóbanlevő nevekkel kapcsolatos adatokat tüzetesebben szemügyre vettem, hogy bennük a német *wald* 'erdő' szónak valamilyen román nyelvi *g* kezdetű tartozékával van dolgunk. — Többször is beszéltem e vélekedésemről egyeseknek. Például szót kerítettem rá, amikor olvastam, amit KARÁCSONYI JÁNOS írt „A vallon-olaszok Erdélyben” című dolgozatában (MNy. XXI, 22–5), vagy amikor megismertem MELICH JÁNOSnak „A honfoglalás kori Magyarország” című művében (288–91) az erdélyi *Galt* falu nevééről tett megjegyzéseit. A ki-dolgozás és a nyomtatásban való megjelentetés azonban húzó-dott. — Most GÁLDI LÁSZLÓnak az 1156-i dézsmajegyzékben elő-forduló *iuxta galtum* mivoltáról közölt észrevételeivel együtt időszerűnek tartom jelezni folyóiratunk nyilvánossága előtt az erdélyi *Gáld*-okra vonatkozó nézetemet. Hogy miképen kerülhet-tett hozzánk és válhatott földrajzi névvé Erdélyben két helyen is a germán-német *wald*-nak román *gald*, *galt* megfelelője, annak kifejtésére igyekszem hamarosan sort keríteni.

PAIS DEZSŐ.

Melegmáj, Szulimán. A Dunántúl déli részének dülönév-anyagát vizsgálva megállapíthattuk, hogy a nagyobb útvona-laktól távoleső erdős hegyvidékek magyar falvainak dülönvevei sokkal régiesebb színezetűek, mint a főútvonalak közelében, könnyen hozzáférhető sík területen fekvő helységek határrész-elvezései. Már „A dülönévkutatás történeti vonatkozásai” című dolgozatomban¹ is kimutattam, hogy a török időkben a Mecsek, valamint a nagyharsányi hegyek nehezen hozzáférhető erdősé-geiben menedéket talált az üldözött magyar lakosság, és mint-hogy ott a népesség folytonossága meg nem szakadt, nem pusztult el a régi dülönvevek sem. A főbb útvonalak mentén, a régi hadi utak közelében azonban elpusztult a régi lakosság, és vele együtt elpusztult az ősi dülönévanyag is. Újabban telepített falvakban ősi határrész-elnevezésekkel nem találkozunk, de a török időket túlélte helységekből, pl. a baranyai hegyhát magyar falvaiban található névkincs átvizsgálása nemcsak a történelem,

¹ Századok 1935. évi pótfüzet.

hanem a nyelvtudomány számára is érdekes eredményeket hozna. Az alábbiakban a *mál* szóval és *máj*, *mány*, *mán*, *mála*, *ma* változataival alkotott neveket állítom össze, amelyeket a Dunántúl déli részéből származó népnyelvi névgyűjteményemből, továbbá a kataszteri térképekből és PESTY FRIGYES kéziratos Helynévtárából (1864.) vettem.

A MTsz. szerint a *mál* első jelentése 'hasi bőr', de jelenti ezt is: 'délnek fekvő meleg hegyoldal'. CzF. szerint 'prém' az eredeti jelentése. Mindkét szótár ismeri a *mál* dülőnevet is.¹ A közölt példák Erdélyből, a Hegyaljáról és a Felvidékről, szóval az ország azon területeiről származnak, amelyek csak kevésbé sínylették meg a török pusztításokat. Minthogy én ezt a nevet az ország déli részén is megtaláltam, arra következtethetünk, hogy a középkorban az egész magyar nyelvterületen ismert köznévv volt, amely azonban ma már csak dülőnevekben és az ezekből lett helységnevekben fordul elő. Minden esetben délnek fekvő és rendszerint szőlővel beültetett meleg hegyoldalt jelent, de mivel eredeti jelentése ma már ismeretlen, a népsó szor hozzáteszi a *meleg* jelzőt is. *Hidegmál* dülőnév nincsen, annál gyakoribb a *Hidegoldal*, *Hidegmező* és *Hidegvölgy* elnevezés (Váralján, Tésenyén és Várpalotán). *Máll* van különben Rákoson, *Málmeg*, azaz 'a mál megetti rész' Vasason, *Melegmály* és *Melegmáj* Siklóson és Hetvehely mellett, *Melegmány* Mánfán, *Meleg-és Rétmál* Szászváron, *Küesmán* Mecsekpölöskén, *Kómálló* Zengővárkonyon, *Komál* és *Komálatlja*² Kisvaszaron és Nagyágon, *Disznómál* Mázán és Váralján, *Nagyberekmán* Sántoson, *Nagy Bükkmány* Bükösdön, *Bükkmál* Magyarhertelenden, *Rózsamány* Kárászon, *Rózsomány* Györén, *Ruzsoma* Pécsváradon, *Hursmány* Komlón, *Hársma* Vékenyén és Szászváron, *Cserma* Abaligetén. Mint mondtuk, ezek a *málak* rendszerint szőlővel vannak beültetve, ugyanúgy mint a *Melegoldal* és *Meleghegy* (pl. Vásárosdombon, Váralján, Solton), a *Sommerseite*, *Sommerberg* és *Rosenberg* (Murgán, Somogyhárságyon és Bőszefán), amely nevek a fentebbiekkel azonos jelentésűek.

A *mál* nevet és változatait a helységnevekben is megtalálhatjuk. A török kincstári defterek 1554-ben a pécsi náhieban említenek egy *Meleg mála* nevű falucskát, de ez a név, mely korábban kétségtelenül dülőnév volt, megint a dülőnevek sorába süllyedt vissza. Ugyancsak a *mál* dülőnévből származó, de ma is meglevő helységnevek a Dunántúl déli részében: *Mánfa*, *Nagymányok*, *Kismányok* és — *Szulimán*, mely utóbbit az 1720. évi hivatalos összeírások *Szöllőmály*-nak is nevezik. E helységnév mai alakja éppen a *mál*: *mály*, *mán* köznévv eredeti jelentésének elhalványodása által keletkezett népies értelmezés útján; ugyanennek a körülménynek köszönhető a *ma* alak is, amely a helyhatározóragnak érzett *n* elvonása után az új nominatívusi alak szerepét tölti be.

WEIDLEIN JÁNOS.

¹ Vö. még egyebek közt: PAIS, A *mál* változatai: MNy. XII, 168—73; TOLNAI V.: Föld és Ember 1921: 141—2.

² Vö. ehhez a kolozsvári *Kómál* és *Kómálatlja* dülőneveket!

NYELVMŰVELÉS.

Szűr, szüret, szüretel.

Mikes Kelemen leveleinek egyik legkedvesebbje az, amelyikben arról a helyes megfigyeléséről ír, hogy bár Kisáziában az éghajlat sokkal melegebb, mint minálunk, a szüret csudálatosképp ott is, de szerte a világon mindenütt körülbelül mégis egyidőben van. Ezt a levelét így vezeti be: „Itt most *szürnek*, azért beszélünk a szüretéről.“ Utóbb: „A Hegyalján novemberben *szürnek*.“ Egy másik mondatában: „Egy hónappal előbb kellene *szürni*, mint nálunk, de előbb nem *szürnek*.“ Látnivaló, hogy Mikes a *szűr* igét a szőlő borrá való elmunkálásának műszavaként következetesen a *szüretel* helyett használja. Nyilván ősi szóhasználat ez még abból az időből, amikor ez az ige a must leszűrésének fogalmára volt csak ismeretes, bizonyára azért, mert a műveltség kezdetleges fokán egyebet, teszem: tejet stb. nem szoktak *szürni*.¹ Habár a *szűr* ige a NySz. tanúsága szerint már Mikes korát megelőzően a XVII. századtól kezdve konyhai műszóként, tehát nemcsak a must, hanem egyéb folyadék tisztítására is használatos, viszont a belőle képezett *szüret* akkor is, azóta is egyedül a 'vintagium, Weinlese' fogalmának a jelölésére szolgál, míg a szőlő leszedésének, elmunkálásának műveltere a *szűr* ige helyett a *szüret* főnév továbbképzésével alkotta a nyelvhasználat a *szüretel* igét.

Szűr, szüret, szüretel: a nyelvfejlődésnek nyilván a művelődés haladásával kapcsolatos rendes menete hát. Ige — főnév — ige: a szóképzésnek ez az útja elég gyakori nyelvünk újabb alakulásában is, de találkozunk a helyes képzés mellett helytelennel is. Helyes a képzés akkor, ha a főnévből képezett ige a főnév alapszavával azonos fogalomkörbe tartozik, de ennek jelentését továbbfejleszti. Jobbára műszók alkotása történik így, mint a következő példák mutatják: *megy: menet: menetel, rohan: roham: rohamoz, mér: méret: méretez*; nem tekintve a hibás *roham* főnevet, csupa helyes képzés. Aki *menetel*, nemcsak *megy*, hanem zárt csoportban vagy csapatban vonul. *Rohamoz* az, aki nemcsak szalad, hanem rohanvást támad. Aki *méretez*, az a mérés alapján valaminek a terjedelmét, kiterjedését megadja.

A helyes képzések mellett olvashatni azonban ilyeneket is: „A Hősök Terén felállított dísztár hatalmas *kivitelezésű* szentségtartója“ (Rádióújság 1938. V. 22.). „Az értekezlet célja ennek a javaslatnak technikai *kivitelezése*“ (Az Est 1938. V. 29.). „Európai kulturával akarja *kivitelezni*“ (Pesti Napló 1938. V. 15.). Mindezekben a *kivisz: kivitel: kivitelez* képzéssel van dolgunk, melyre első megjegyzésünk az, hogy a *kivisz* alapszó ebben az értelemben sült németiség, a német *ausführen* szükségtelen fordítása, a második meg, hogy a *kivitelez* nem is mond egyebet, mint a *kivisz*, tehát a képzés rossz is. Ezek a mondatok helyesen így hangzanak: „A Hősök Terén felállított dísztár *hatalmas méretű* szentségtartója. Az értekezlet célja

¹ Máskép GOMBOCZ, Nyelvtörténeti Módszertan 28. — A SZERK.

ennek a javaslatnak műszaki, részletes [a szerint, hogy miről van szó] *végrehajtása*. Európai műveltséggel akarja *megvalósítani, végbevenni*. — *Bevesz: bevétel: bevételez*. Példa: „Ha a póstatakarék az összes *bevételezésről* értesítést küldött” (Ujság 1938. VIII. 16.). A pénz *bevételezése* nem mond mást, mint *bevételez*; ez is rossz, mert fölös képzés. — *Feltesz: feltétel: feltételez*. Példa: „*Feltételezni* kell, hogy az egykéz elutasításra fog találni” (i. h. 1938. VIII. 19.). *Feltételez* egy árnyalattal sem fejez ki egyebet, mint *feltesz*, tehát ugyancsak szükségtelen, hibás képzés. Helyesen: „Fel kell *tenni*, hogy a kizárólagosság elutasításra talál majd.”

Buzás Dezső.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Hidy György testamentuma 1679-ből.

En Danyadi Hidy Gyeörgy Istennek hozzam valo Atyay gondviseléséből mind Testemben Egesees mind Lelkemben Epp Elmembenis csendes lévén, mindazonaltal ez mostani hazankban fen forgo, maid Senki által nem kedvező, sőt egyket az masikat üldözeő és megemesztő fegyuerok között es az mostani hirtellen halál hozo keserves mirigynekis, mind szüntellen latvan köztünk grassálássát (hogy így azért mind az Fegyver s mind az halal köztünk leven egynekis közüllünk nem keduez) akarom mind keves Eős s mind Zalogos Atyay s mind Anyay Joszagomban mind eggyeb külső s belseő javaimban akarmi nevel nevezendőkben melyeknek vagyok birodalmaban s mind az kiknek lehetnek iövendőben s lehetek, mindazokbanis azen utanamvalo Természet szerint igaz haeresemet es Gyermekeket, Hidy Sandort io Dispositioival hadni es haereditalni es ezen Testamentalis Dispositioiban az ide alláb meg irt Dolgokra ordinalni io Lelkem ismereti szerint.

Elsőöbenis ayanlom azen lelkeket azen megvalto Jesus Christussomnak kezében, ki meghvaltót engemet az Eő Szent halalaval s megh mosogatot az Eő dragalatos Sz. vérével, hogy enis részeltessen abban az véghetetlen boldogsagban, melyet szerzet az Eő hiveinek es Eötet szereteőknek Eőreöké megh maradando helyül.

Testemet peniglen az Eő Anyanak az Földnek gyomraban Tisztességessen takaritassa el fiam Hidy Sandor, az jövendő Feltamadasnak jo Reménsége allat.

Eokeőrithay Porcsalmi ioszagocskamnak Eőszi es mind Tavaszi vetessekből iarulando Desmanak (mind hogy az Dominus Terrestriseknek iar az Desmaiek) annak hason felet szemül esztendeőnként Fiam Hidy Sándor adgya az Szatthmari Residentiahoz az Pater Jesuitaknak eő Kgk.

Ugyan azon Desmabol az Szatthmari Ispitalyhoz Esztendeőnként adgyon ket ket köből Buzát.

Hogy penighlen jelessebb leven immar En Hidy Gyeörgy, az Eőreg Hidy Gyeörgy successori között az töb Testver Atyamfiaival kikel Atyaval s Anyaval kiknek viszontag edes Anyokal

egy Testver leven, hogy Lelkemnek nagy szerelmevel es meghantodassával sem az Eöcsém Hidy Ferencz Ur, sem azen maradekom Hidy Sandor Töb Testver Atyafiaknak, ugy mint Hidy Istvan Ur s Nehay Hidy Ersebeth Aszony maradékinak, kiknek vellünk egyenlő jussal illető joszagok túllünk ketten Eöcsém Hidy Ferencz Urammal együt; Tovab nagy Törvenytellenül es igassagtalanul ne birattassek, az mint eddigh birattatot, ugy mint az Eökörithay Porcsalmi Portiok, melyeket az Meltosagos Bathori Sophya Fejedelem Aszony eö Naga Nehay szerelmes Fiaival Meltosagos Fejedelemmel Rakoczy Ferenczel Nehay jogkls Urammal eö Nagaval, versegünket s igassagunkat meghlatvan azon Falukbeli Portiokhoz remittalak Eö Nagok, iol lehet ugyan megh Tekintven az megh emlitet Meltosagos Fejedelem Aszony eö Naga sok esztendöktöl fogvast hüseges szolgalmatomat, kivaltkepen Boldogh Emlekezetü Nehay szerelmes Ura Massodik Rakoczy Gyeörgy idejeben, annak utanna iarulvan ugyan Eöcsém Hidy Ferencz Uramnak is, ez Meltosagos Udvarban szolgalmatya az felül megh irt Falukban Levö. Portiokat obtinealok de nem ugy hogy tellyessegeessen pro fidelibus servitys, hanem inkab versegünk utan obtinealtuk, Mely Falukbeli Portiokat Eöcsém Hidy Ferencz Urammal Dividaltuk kettönk közt Töb Testver Atyankfiait ugymint Hidy Istvan Uramat es Nehay Hidy Ersebeth Aszony maradekit akor ki rekesztven az joszagbol, az ki ha mind abban maradna, mind Istennek ellene s mind Emberi termesztel es igassagal ellenkeznék s mint Egy ver arulosagh következnék belöle, hollot azon ket Falubeli Portiok mint minekünk ketönknek sok joszagnelkül maradnanak, Mindazon altal magam reszemről fen tartva aszt hogy azon ket Falukban levö magam Portiomat az ki jutot eletemigh birom azon sok esztendömtül fogvást valo költségemert faratsagomért, melyet eslekettem az vegre ebben az Meltosagos Udvarban, hogy hüseges szolgalmatom utan juthassak mindenestül el idegenedet Joszagomhoz holtom utan peniglen Fiam Hidy Sandor az meg említett Atyafiakal Conveniallyon avagy Reszt ad belöle nekiek mert Egyenleö velek az igassagh. Hidy Ferencz Eöcsém Uramis Lelke üdvességenek megh nyeresse allat tartozik az Eö kglmekk jutot reszböl szinten ugi ki adni, mert eö Kkis sints abban töb igassaga mint az meghemlitet Atyafiaknak, mikor az Megh emlitet Atyafiaknak iussokat tagadna azon Portiokban, magajet is semmisse teszi, az mint az Eöreg Hidy Gyeörgy Testamentuma (az ki requisitio volt minden joszaginak az Hidy familia-nak) megh mutatya mint hatta Testamentalis Dispositiojaban az Faluk beli Portiokat.

Eö kegyelme penigh fölös költsegetis nem okozhatya, mert Ennek az Joszagnak requisitiojara többet nem költöt Eötven forintoknal azt is az Terminussok idejen, viszont annak az Resz Portionak ki váltassara melyet ezen Joszagbol Eöcsém Hidy Istvan Uk attunk volt s azon Reszt Eö klme zalogositotta volt Tyukody Janos Uk ketszaz forintokban s az szaz forintyat eö klme atta megh az ki váltasnak idejen s az szazat viszont En és igy eö kglmenek minden költseg kepen masfelszaz forintokat faratsaga Eö Kkg az Joszagh irant Egy nap is nem volt, hanem azon sok Esztendötül fogvast valo sok költsegem, farat-

sagom nyughatatlansagom vittem végebe ezen joszagnak requisitiojat.

Hogi ha penigh Eö klme az Eö Kgc jutot Reszböl elongalna az megh emlitet Atyafiaknak Resz ki adassat az megh emlitet Atyafiak Fiammal Hidy Sandorral Conventionalvan hozasának de communi consensu Egy Divisional mandatumot s mind az Egész Joszagot egybe ütven osztassek fel, mindazonáltal akoris Leven repetus Fiamra Hidy Sandorra azen sok faratsagomert költségemert hogy az Joszagba fordittassak ha csak zalogbanis eddig, az maga Rata Portiojan kivüll.

Jol lehet ezen Portiokhoz sokan tartyak közöket mas rendbeli Atyafiakis de senki mas Praetensiojat nem tarthatya mint az hanem az Vassallyay Paal gyermeki, de ezek is csak Eökörithon nyolez haz jobagyhoz, melyeket Bathori Miklos foglalt volt ell Rapolthy Seraphintul, ugymint Pinczes Antalt, Fosztó Dienest, Pentek Lukaesot, Apjok Simont, Biro Lenardot, Benedek Petert, Balogh Lenardot es Thot Laszlot. Ezekrül Teszen Hidy Gyeörgyis az Testamentumaban Emlekezetet, hogy az Vassallyay Paal Gyermekit az szegény Edes Atyank reszetlen ne hagyja az Eös joszagban. De ezeknek is semmi közök mind az Porcsalmi Portiohoz, mert azt Hidy Gyeörgy Penzen requiralta volt, Ezekelis kel conventionalni jo Lelki ismeret szerint.

Az Rapolthy Familianak Levelleit Fiam Hidy Sandor adgya megh mellyeket az Eperjessi Octavalis Terminusra föl vittem volt Egy csomoban vadnak kötve, kel penigh ezeket ressignalni Nagi Gabor EöcsemUk s obligatoriumomat vegye ki akor mikor az Levelleket resignallya.

Az Joszagrol valo Levelek tartassa Eöcsem Uramat Hidy Ferenez Uramat illeti az Fiam Hidy Sandor Egyet ertven töb Atyafiakal jo mod allat adgya kezekhez de jol megh lassak mint adgyak kezhez, mivel Eöcsem Ur igen szereti magat mindazonáltal oly lelkü embernek latom lenni nem cselekszik igasag kivül.

Munkacson vagyon harom Lada Egyik Ladaban vagyon ket Uy dolmany Az most mi hagyom Hidy Istvan Uk aranyos Gombok vadnak rayta, az masik legyen Fiam Hidy Sandore.

Ugjan ezen közös ladaban vagjon Egy Nyari Palolt komuka esztis hagyom Eöcsem Hidy Istvan Ur nagyubbik Lanyanak Ugyan azon ladaban vagyon töbi közöt Egy hegyes Gyemantos Gyürő aszt hagyom ugyan Eöcsem Ur Hidy Istvan kissebbik Leanyanak.

Egy Gyeöngyös Parta ezt is ugyan Eöcsem Hidy Istvan Uram nagyubbik Leanyanak avagy melyiknek akarja.

Az nagyubbiknak Egy Tisztesseseges Szoknyat, mellyet most mi elkészítettik.

Ugyan azon Ladaban ket Főre valo igen szep Fikető Fatyol Csipkestül annakis egyike Eöcsem Hidy Istvan Uram essen.

Ugyan Eöcsemnek Hidy Istvan Uk hat singh angliay Posztot.

Egy Aszony ember mentere valo Aranyos Rostélyos Gombok ezeketis hagyom Eöcsem Hidy Istvan Urm Részére.

Obis Miklost visza hagyom mind az többievel együve Gersemi Urfiaknak.

Azon Ladakban az mik vadnak hagyom mind Fiam Hidy Sandor Dispositiojába.

Ezen kívül mivel hogy ezen irasnak hamar kellet lenni és Dispositionak, hogy Fiam Hidy Sandor ha mi hya leszen az Petsetelesnek es subsscriptionak, Fiam Hidy Sandor supplealtassa, adok neki ezirant Plenar autoritást jövendőbenis helyben hagyva irrevocabilater. Melynek nagyub bizonyzagara magam kezem irassommal s pecsetemmelis ezen dispositiomat corroborationalvan. Datum In Arce Munkacs die 4ta Aprilis Ao 1679— Hidy Gyeörgy [Fekete címeres pecsét.] Coram me Georgi Kisfaludy Vice Coti Cottus De Bereg [Piros pecsét.] Coram me Georgio Dohay [Piros címeres pecsét.] Coram me Sigismundi Kende [Fekete címeres pecsét.] Coram me Stephano Uylaky Jurato Notario Cottus de Beregh [Fekete címeres pecsét.] Coram me Ladislao Fekete [Fekete címeres pecsét.] Coram me Michaelae Kemecesei [Piros címeres pecsét.] Coram me Petro Almasi [Piros címeres pecsét.] Coram me Stephanus Marothi Nobilis [Piros címeres pecsét.]

[Kívül]: Hidy György Testamentoma Sub L. Dr. No. 13-tium Testamentum Georgy Hidi Patris Alexandri Hidi de Danjad. No. 44—to.—

*

A szatmármegyei Csengerben lakó hiripi és ivacskei Szuhányi család levéltárából. Dr. Szuhányi Ferenc földbirtokos tulajdona. MOLNÁR JÓZSEF.

Bor-bíróság. SZABÓ T. ATTILA: MNy. XXXV, 262 *Bor-bíróság* cím alatt azt írja, hogy a NySz. idézte adaton kívül (Nógrádi Mátyás: Idvesség Kapuja. 1672.) mást, nyomtatott forrásból nem ismer, s most egy maga-találta 1732-ből való magyargyerőmonostori adat alapján megállapítja, hogy a *bor-bíró* „legalább is Erdélyben az a hites személy lehetett, akit egy-egy falu birtokossága megbízott a megállapított korcsmárlási rend megtartása feletti örökéssel“. — A kis cikk írójának elkerülte figyelmét „A közigazgatás népi szervei“ című dolgozatom (NNy. I, 23), amelyben a városi statutumok alapján a *borbírák* jogait és kötelességeit részletesen összeállítottam. S ebből az összeállításból az is kiderül, hogy a *borbíró* köznévi országosan ismert elnevezés volt a XVII. század elejétől egész az 1850-es évekig. KOLOSVÁRI—ÓVÁRI városi statutum-gyűjteménye és városmonografiáink szerint ismerték Tordán (ORBÁN 129, 148, 157), Szegeden (REIZNER 10), Szalontán (MÓCZÁR 81), Sarkadon (MÁRKI 178), Félégyházán (SZERELEMHEGYI 101, 177), Szatmáron (KOLOSVÁRI—ÓVÁRI III, 707), Debrecenben (i. h. III, 621; SZÜCS 513, 740, 755, 786, 869; ZSILINSZKY 36), Miskolcon (SZENDREI 502, 613; BOROVSKY 116), Jászsalsószentgyörgyön (LIPPAY 28), Szentgálon (MALONYAY IV, 24), — de említi BAKSAY (III, 108) és az Osztrák-magyar Monarchia (VII, 134) is. A Szabótól most említett 1732-ből való adat előtt tehát a *borbíró*-ra már jóval száz évvel azelőttről vannak adataink. Nevezték még őket *borurak*-nak Kassán (KOLOSVÁRI—

ÓVÁRI II, 158), *bortisztek*-nek (i. h. 169, 187, 197, 208, 234, 258, 262, 287, 292, 308) és *borinspektorok*-nak is; társaik voltak Debrecenben (SZÜCS 634) és Budán (JAKAB III, 136, 236) a *ser*-, Szentgálon (MALONYAY IV, 24) a *pálinkabírók*. SZENDREY ÁKOS.

NÉPNYELV.

Táj.

A gyermeknyelv üdvözlő szava legtöbb helyen: *pá!* Erdélyben e helyett azt mondják *táj!* szintén nyújtott hangon és emelkedő hanglegjtéssel.

A *pá* gyermeknyelvi szó legrégebb előfordulására, történetére elegendő világosságot derít TOLNAI VILMOS (MNY. XXVII, 187), HARTNAGEL ERZSÉBET (MNY. XXVIII, 116 és XXIX, 178) és ZSIGMOND FERENC (MNY. XXIX. 245) alapos fejtegetése.

Az erdélyi magyar gyermeknyelvben mindenütt *táj* van a *pá* gyermeknyelvi üdvözlő szó helyett. Kolozsvárt s másutt is mindig mindenkitől ezt hallottam. Molnár Lajosné Bakó Zsuzsanna etédi származású debreceni asszony szerint Udvarhely megyében Etéden is így köszönnek a kicsi gyermeknek *táj!* Ő is azt feleli rá, ha tud beszélni: *táj!* Ezt a szót magyar szótárban nem találom. HARTNAGEL ERZSÉBET erdélyi szász részről HALTRICH JÓZSEF tájszótártervezetében (Plan zu Vorarbeiten für ein Idiotikon der sbg.-sächsischen Volkssprache) 1865-ben találja első följegyzését. Tehát az erdélyi szászok 1865-ben már szótározták. HARTNAGEL ERZSÉBET tapasztalata szerint az erdélyi szászok csupán beszélni még alig tudó gyermekek nyelvében használják. Bíró Izabellától kapott értesülése szerint „Erdély magyar nyelvű felnőttjeinek körében nagyobbacska gyermekekkel szemben is már szélteben használt köszöntés” (MNY. XXVIII, 117).

Magam a fenti erdélyi szász adatnál jóval régibb erdélyi magyar adatot idézhetek a következő könyvből: „Próba, melyet anyai nyelve’ tanulására tett a’ Nagy-Enyeden tanuló ifjak között fel-állott Magyar Társaság. Kolo’sváratt. A’ Reform. Kol: Betüivel: 1792. Esztend.” Az idézett könyv 136–9. lapjain „Dámon és Czécília” című idill a következő sorokkal végződik: „Itt fokát beszélgettek míg a’ kitsi Liciska, | A’ jövő’ páfztorotskát mellöllek le-ugatta. | E’ kedves idejeket *Alkon* félbe szakasztá, | Táj! Táj! édes *Dámonom!* ’s meg-tsokolván ott hagyá.” Tehát az erdélyi magyar nyelvből a *táj!* már 1792-ben kimutatható.

Szatmár megyében a Szamosháton a gyermeknyelvi *pá* köszöntés falun is megvan. (A Szhsz.-ból — sajnos — e szó véletlenül kimaradt.) De csak a falu műveltebb osztályaiban hallottam. — A szamosháti falusi illemszabály szerint a látogató kopogtatás nélkül (a műveltebbek már kopogtatással) belép a szobába e szavakkal: „*Aggyon Istē jóy reggēlt (napot, estét)!*” Ez a köszöntés szól a szobában levő összes személyeknek, s ezt mindenki hangos szóval fogadja. A gazda (ha idősebb) azt mondja: „*Aggyon Isten neked is!*” A többiek: „*Aggyon Isten!*” A gyermek: „*Jóy napot kívánok!*” Az idegen a gazdá-

val kezét fog (másokkal nem!), leültetik, s aztán előadja jöve-tele célját. Az alsóbb néposztályban a beszélni nem tudó gyermeket nem szokás köszönteni. A beszélni tudó gyermek addig, míg az iskolát el nem végzi, így köszön a felnőtteknek: *Jóy napot kívánok!* A felnőtt így fogadja: „*Aggyon Isten!* (vagy: *A. I. neked is!*) Az iskolát végzett, ifjúvá serdült gyermek már úgy köszön, mint a felnőttek.

CSÜRY BALINT.

Szabolcsvármegyei határnevek.

Tiszarád.

A kataszteri térképről: Szőlővölgy (szó.).¹ Árpasziget (sz.). Kenderátó (r., k., sz.). Ivánka (sz.). Foglár (sz., temető). Haraszt (sz., temető). Ficgát (sz.). Kenyérhegy (sz.). Fertő (l., vízállás, tó). Nagyhegy (sz.). Földvár (sz.). Úszó (sz.). Újszőlőkert (szó.). Ószőlőkert (szó.). Ecsetava (sz.). Vágott erdő (sz.). Szellőtava (sz.). Középerdő (sz.). Alsóerdő (sz.). Nagytó (r., k.). Szívtó (sz.). Kistó (sz., láp). Tömörése (l., vízállás). Fényeshegy (sz.). Járatér (ér). — A népryelvből: Fehérláp (sz.). Szabósziget (sz.). Szekesepart (sz.). Papsziget (sz.). Porontó (sz.). Fenek (sz., k.). Szélessziget (sz., k.). Pallódon ~ Pallódomb? (sz., r., k.). Hosszútábla (sz.). Nyáros (sz.). Sáfrányos (sz.). Pávaszigeti dűlő (sz.). Betlehen (sz.). Vadalmaszeri dűlő (sz.). Csellingesi dűlő (sz.). Szivetava (sz.). Kisszellő (sz.). Nagyszellő (sz.). Árpásziget (sz.). Fertőpatak (ér).

Vasmegeyer.

A kataszteri térképről: Szőlőkert (szó.). Garaihegy (sz.). Zátorföld (sz.). Kónya (sz.). Peresföld (sz.). Daruhavas (sz.). Hegyeshalom (sz.). Határhegy. Köperszeg (sz.). Dinnyésszeg (sz.). Csellingoldal (sz.). Nagyrét (sz., r.). Nagypáti (sz.). — A népryelvből: Megyaljasi dűlő (sz.). Csorgódűlő (sz.). Századosdűlője (sz.). Átalföld (sz.). Zátom (sz., k.). Duránéhegy (sz.). Szilasszeg (sz.). Szék (sz., r., k., szíkes). Tancoshegy (sz.). Serkés (sz.). Kis-sáfrányos (sz., k.). Nagysáfrányos (sz., k.). Tógykás (sz.). Farkasnyárad (sz.). Kisfarkasnyárad (sz.). Papitag (sz.). Jujászol-hegy (sz.). Fertő (l.). Bikás (sz., l.). Nagykert (sz.). Konyhaláp (sz.). Burótó (sz.). Burólap (sz.). Kegyvögy (k., vízállás). Nagytó (sz.). Nagysziget (sz.). Cselling-sziget (sz.). Kisvármin (sz.). Nagyvármin (sz.). Ökörbugy (sz.). Cserésgám (sz.). Nyárfássziget (sz.). Döcögősidűlő (sz.). Kisszellő (sz.). Nagyszellő (sz.). Kispéc-kerkés (sz.). Nagypéckerkés (sz.). Boldizsár (sz.). Kigyós (sz.). Záporlaposi-dűlő (sz.). Disznóstó (sz.). Délőlap (l.). Szilasódal (sz.). Királytavi dűlő (l.). Macsiné (sz.). Hosszúsziget (sz.). Járati-dűlő (l.). Sulymod (k.). Újtag (sz.). Bőve (sz., régebben r.). Zsádány (sz.). Kónyahegy (sz.). Csónakrét (sz.). Keccestábla (sz.). Hordozó (sz.). Boszorkányos (sz.). Hosszúerdő (sz.). Mohos (sz.). Fényesoldal (sz.). Kárászós tó (sz., r., k.). Ártér (sz.). Szitakút

¹ Rövidítések: sz. = szántóföld, r. = rét, k. = kaszáló, l. = legelő, szó. = szőlő.

(sz.). Szitadülő (sz.). Mesterláp (sz.). Ördögárka (árok). Bődönös-kút (betemetett kút). Szincse (sz., kert). Duránci hegy (sz.). Kőperfolyas (ér, csatorna). Kónyató (l., r., régebben tó).

VITÉZ MIKESY SÁNDOR.

Beregmezei tájszók és szólásmódok.

MNy. XXXIV, 251—2 a *Láttam én már karón varjút* szólásmód beregi értelmezésére hívtam fel a figyelmet, most pedig, hogy a Felvidék visszacsatolása alkalmából ismét felújult bennem egy sereg gyermekkori emlék, talán nem lesz érdektelen közülük a nyelvi vonatkozásúakat egy pár szó kíséretében bemutatni.

Hányszor hallottuk pl. az iskolában, a faluban, de másutt is, a megye különböző helyein ezt a kemény intelmet: „De aztán megtedd ezt vagy azt, amit meghagytam, különben *megtestellek*.” Több, mint az egyszerű *megverlek*, mert érezzük benne azt is, hogy az ütés közvetlen a testet, a csupasz testet fogja érni, tehát a legerősebb fenytés gondolata lappang benne. — Amikor meg rimánkodva, zajongva estek neki (beregiesen nem is *neki*, hanem *rá*) a gyerekek a szülőkre vagy a felnőttekre, hogy valami kérelmüket teljesítsék, pl. hogy engedjék őket játszani, kirándulni, vagy adjanak még többet a kedves ételükből, rendszerint ezzel esendesítették az esengőket: „Hagyjatok már békét, ne *regnáljatok* rajtam.” Hogy a szó a közismert latin szó átvétele, kétségtelen, de ebben az esetben Rákoson és vidékén más fogalmi árnyalatot váltott, amennyiben nem uralkodást, hatalmaskodást, csupán csak afféle esengő kérést, zaklatást jelentett, olyat, amitől nehéz szabadulni, ami ép annyira fárasztó, mint aminő kellemetlen. Nem is annyira a nép, mint inkább a deákos műveltségű intelligensebb családok körében lehetett hallani.

Az agyafurt, durva és szájas parasztra (sőt néha a hasonló viselkedésű úribb emberre is) azt mondták megbotránkozva, hogy: *rivasz paraszt*. Tehát nem *ravasz*, hanem *rivasz*, pedig bizonyára ez is amannak a változata, de ezzel még jobban ki akarták emelni az illető faragatlanságát, durvaságát. Még nemrég is hallottam egy idősebb beregi ismerősöm szájából. De a szó mégis mintha már lassan kiveszőben lenne.

Ha koldusnak, kéregetőnek vagy napszámosnak stb. kellett kenyeret vágni, a háziasszony rendszerint így biztatta a cselédet: „Vágj már neki Julis egy *siláp kenyeret*, hogy ne kuncogjon.” Ez azt jelentette, hogy jókora nagy karéjt, hogy ne rimánkodjék. Ha pedig a gyermek esengett valami enniválóért, akkor ilyformán: „Én nem tudom, mi ütött belé, hiszen nemrég vágtam neki egy *siláp* kenyeret.” Tehát szinte kizárólag mindig a kenyérré értették; más kapcsolatban, pl. szalonnára vagy húsfélére vagy dinnyére, amiből szintén lehetett vágni karajat, én sohasem hallottam.¹

A betegeskedő, legyöngült emberre, olyanra, aki még mindig nem tud lábrakapni, csak lézeng ide-oda erőtlenül, mondták ezt

¹ Beregrákosról és vidékéről közli PAP KÁROLY: MTsz. — A SZERK.

a kifejezést, hogy *kornyadozik*. Pl. az influenzából és tüdőgyuladásból lábbadozókra vagy tüdővészerekre (a nép nyelvén „szárazbetegekre, hektikásokra“). Amazokra ilyformán: „Bizony még mindig *kornyadozik* szegény.“ Emezeknél: „Már egy éve is elmúlt, hogy csak úgy *kornyadozik* az istenadta.“ — Bizonyos tekintetben rokon ezzel a *gubbasztani* és a *gurnyasztani* szó. Ezek közt azonban megint van jelentős fogalmi különbség, bár azt hiszem, egy töről fakadtak, s bizonyára a szárnyasokról, közelebbről a házi szárnyasokról támadtak mint szemléleti képek. Ezekre mondjuk, ha pl. a tyúk, kacsa vagy liba stb. elesőndesedve, felborzolt tollal, néha-néha a szárnya alá dugott fejjel húzza félre magát. Emberre alkalmazva azonban nem szükségkép jelent testi gyöngéledést a *gubbaszt*. Elég, ha valaki valami nagy gondal, lelki bajjal csöndesen félreül, magábamerül. Így alkalmazza Arany János is egy megható képben magamagára a Toldi szerelme VI. énekében (I. versszak), amikor a Piroska névről kis unokájára, majd elvesztett leányára gondolva írja: „Még az se merészelt — a *panaszos* ének, | Enyhületet hozni az apa szívének: | Egy szomorú köre ült szárnyaszegetten, | S néma didergéssel *gubbaszta* felettem.“ Jóval súlyosabb jelentésű, sőt a betegeskedés fogalmával azonos a *gunnyasztás* vagy *gurnyasztás* (igei alakjában: *gurnyasztani*), amelynek külső képe ugyanolyan, mint a *gubbasztás*-é, de már egyenesen betegségre utal. De szemben a *kornyadozás*-sal inkább alkalmira, múlóra, míg amaz állandóbb vagy hosszabb természetű bajra vonatkozik. A *gunnyaszt* szó említettem jelentésére megint Aranyból idézhetek egy kitűnő példát. A Toldi III. énekéből, amikor a bátyjától vérig zaklatott Miklós nagy búsan az udvar aljába húzódik és ott emészti magát. S még ott se talál nyugtot, mert György a szolgálait uszítja rája: „Hé fiuk! amott ül egy tüzök magában, | Orrát szárnya alá dugta nagy buvában. | *Gunnyaszt* vagy dög is már? lássuk fölrepül-e? | Meg kell a palánkot döngetni körülé.“ *Gurnyasztani* hát nagyobb, komolyabb testi, nem ritkán lelki rosszullet idején szokott az ember, amely ha állandóbbá válik, *kornyadozás* lesz belőle, közel az elmúlás gondolatához. — Nem lehetetlen egyébként és hangtani törvények sem mondanak neki ellent, hogy a *kornyadozik* nem a *kórjadozik* más formája, hanem a *gurnyaszt* szó gyakorító képzős alakja. Így: *gurnyaszt*, *gurnyadozik* : *kornyadozik*. Itt a *k > g* zöngésülés az *rj* hangsoport képzettársulási távolbahatása alatt mehetett végbe.

Ha a kornyadozó beteg annyira legyengült már, hogy csak kél és fekszik, alig van jártányi ereje, hogy szinte lerí az arcáról, hogy „a lélek is hálni jár belé“, ezt a szomorú állapotot meg így jelölték meg mifelénk: Munkács és Beregszász vidékén stb.: *Ennek is az orrában van már a harangozópénz*. Körülírásal azt akarja mondani, hogy e felett is nemsokára meghúzzák a lélekharangot, amiért mint megfelelő szolgálatért a szokásos díj illeti a harangozót. Bizonyára az egyházi élet körében támadt régi, jellegzetes kifejezés, amely úgy tudom, sok helyt még ma is divatos Bereg megyében.

Gyermekkoromban igen kedvelt kifejezés volt megyeszerte elsősorban a gyermeki nyűgösködésre, ha pl. nehezen aludt el a

kiesi, a foga jött vagy az oltás utáni láz gyötörte stb., a *zehernyés*, *zehernyéskedik* szó. Átvitt értelemben azonban jellemezték vele a folyton panaszkodó, elégedetlen, akadékoskodó embert is ilyenformán: „Nyápic, *zehernyés* fráter volt az régtől fogva.”¹

A beregi ember nyugodt óráiban szívesen elszincerizál, az ország ügyét-baját csendes poharazás közt meghányja-veti. Ha aztán beszéd közben valami váratlan, meglepő, furcsa dolgot hall különösen az ismerőseiről, fokozódó csodálkozásában nem így tör ki: „*Ne mond már, ne beszélj már!* hanem: *Ne ölj már meg!* Mindenesetre igen eredeti formája az ismert, népies hyperboléknak.

Amikor a gyereket. eselédet, inasfiút stb. valami sürgős megbízással küldik valahová s ráparancsolnak: „Hanem aztán egy-kettő, az *egyik lábad itt, a másik ott!*” vagy épen: *A lábad aztán a nyakadban legyen!* Ez is alighanem a gyorsan futó kutyáról, nyúlról vagy lóról vett közvetlen kép, amikor az állat fékevesztett rohanásában szinte úgy tetszik, mintha lecsapott feje a két első lába között csüngene.

És végül hányszor használtuk gyermekkorunkban ezt a már alig érthető hasonlatot, hogy: *Úgy fújtam a leckét, mint a karikacsapás.* Vagy: *Úgy ment minden, mint a karikacsapás.* Magyarázatul egy régi gyerekkori játék emléke merül fel képzeletben, amit falun és kisebb városokban egyforma szeretettel űztek egykoron, és nemcsak a parasztfiúk, hanem a kisebb-nagyobb deákgyerekek is. A lényege az, hogy egy jó karvastagságú, arányosan fejlett faágból két-három cm széles karikát fűrészeltünk s mellé ütőszerszámul körülbelül egy méteres hosszú, szívós, hajlott végű botot válogattunk össze. A játékosok már most két pártra szakadtak, s hol egy-egy széles, síma talajú udvaron, hol, ha alkalmas volt rá, a labdázó és métázó tereken 20—25 méter távolságban, egymásnak átellenben felállottak. A karikát aztán egy közülök a földre állította, majd a botjával — előbb vigyázva, méregetve, aztán villámgyorsan — úgy csapta meg, hogy az csak úgy zúgva, nyílegyenesen repült a másik tábor felé, amely már várta, s alighogy hozzájuk ért, hasonló módon sietett visszaverni. Ez így ment néha órákon keresztül, meg sem állva, mint akár a tenniszben, amíg meg nem unták. A játékosoknak azonban nemcsak ügyes, hanem erős és avatott legényeknek kellett lenniök, hogy a karika szépen, egyenesen repüljön, vagy ha az illető úgy akarta, már az ütés pillanatában magasra szökkenjen, hatalmas ívvel hulljon az ellentábor elé. A legnagyobb élvezet épen ez volt, egy-egy ilyen szép, pompás ívben, süvöltve repülő karikát bámulni: nagy tisztességére a játékosnak, akit ilyenkor hasonló elismerés vett körül, mint manapság, mondjuk, egy-egy elismert focibámulójátékos. Ime így születhetett hevenyében a játékosok és a bámulók ajkán — mint az erő, a gyorsaság és ügyesség eredeti mértéke — ez a sajátos kifejezés, hogy úgy feleltem, futottam vagy úgy csináltam meg valamit, mint a *karikacsapás*.

PAP KÁROLY.

¹ Beregrákosról és vidékéről közli PAP KÁROLY: MTsz. — A SZERK.

A szegedi népnyelv szólásai.

Kifakad az agyara: hosszú hallgatás után megszólal (tréfás).

Bakja van: bővében van valami. Pl. *bakja vót mámma a piaconn a szöllőnek.*

Veri a mejjít: henceg, dicsekszik.

Öszik-iszik rúlla: mindig a nyelvéen hordoz, elrágalmaz valakit.

Főtötte a papkévét. Betötte a garast. Mögtötte a kovászt. Mögtötte a peteköt: rossz fát tett a tűzre.

Erőszakká mönt az Isten nyakára: öngyilkos lett.

Köpi a markát: erősködik, hogy így, meg úgy; fogadkozik.

Az óráig néz: önző, magának való (az orr szóból).

Köti a seböt: szépítgeti, mentegeti a dolgot.

Jámbornak mongya a gazdát: cselédre mondják, aki váratlanul felmond.

Baranyi kocsira ültették: becsapták.

Ódárra köti a derest: elszel, megszökik.

Templom alá jut: koldussorba kerül.

Balkézzé várni. Amikor a család valamelyik tagját nem várják meg az ebéddel, ez azonban közben hazaér, ezzel fogadják: *Balkézzé várunk!*

Úccát állít. Hangos családi perpatvar idején szokták így csillapítani a leglármasabbat: *Né állíjj úccát:* ne essék a pörölés a szomszédok hírével, ne álljon meg senki a kerítés előtt hallgatózni.

Féli a pilist: félti az irháját.

Fölönti a túrút: megneheztel valamiért, és ez meg is látszik rajta; duzzog.

Csomóba van a zóra: ugyanaz, mint az előbbi.

Fújja a kását: horkol (tréfás).

Kalap alatt hall: kocsmában mulat egész éjszaka (tréfás).

Tótú nevet: sír, pityereg, főleg a gyerek (tréfás).

Vérinn érte: tetten érte.

Mögtötte a hatvágást: kivágta a rezet.

Fülhőgygê hall: félfüllel hall.

Kutyára hagyja a nevit: fiúörökös nélkül hal meg.

Nem sok gancát ér: nem sokat ér.

Száraz kéztű szakad. Akkor mondják, ha valaki kelletlenül, irigykedve, kénytelenségből ad valamit: *Nagyon száraz kéztű szakadt, de mögdőgoztam érte!*

Viseli a kékjít: viseli valaki verésének nyomait.

Ki van verve vásári szöggê: szép, új ruhában kényeskedik.

Döngeti a lányokat: házasulandó legényre mondják, aki a lányok között feleségnek valót keres magának.

BÁLINT SÁNDOR.

KÜLÖNFÉLÉK.

† Györffy István.

1884. II. 11. — 1939. X. 3.

A magyar néprajzi tudományt alig másfél hónap alatt két súlyos veszteség érte. Még el sem hervadtak a koszorúk Bátky Zsigmond sírján, még fel sem ocsúdhattunk a gyász nehéz óráiból, még annyi időnk sem volt, hogy felmérjük veszteségünket,

amikor váratlanul újból temetni kellett. 1939. október 3-án meghalt dr. Györffy István a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karán a néprajz tanára. Tanítványa, munkatársa, barátja az előző halottnak, akivel 1906-tól 1934-ig — mindaddig míg egyetemi katedrát nem kapott — a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályában dolgozott.

Indulása idején nehéz helyzetben volt a magyar néprajz. Az európai etnológiai törekvések főleg tárgyi néprajzi kutatásaink felett nagyrészt termékenyítő hatás nélkül suhantak el. Herman Ottó zseniális, de a tudományos gondolkodás területéről le-lesikló írásai nem teremthettek iskolát. Jankó János pedig olyan fiatalon halt meg, hogy utódok neveléséről nem gondoskodhatott. Így a magyar népi művelődés kutatói rendszerint más tudományok területéről kanyarodtak át a néprajz mezejére. A szellemi néprajz képviselői az irodalomtörténet és a nyelvtudomány területéről jöttek, a tárgyi etnográfusok pedig a földrajz útvesztőjéből törtek előre, hogy a magyar néprajzi tudomány sokszínű freskóján az alapozás nehéz munkáját elvégezzék. Györffy István is földrajzi iskolából került ki, de elsősorban az élet ismerete, gyermekkorának nagy népi élményei, a magyar föld népi kultúrája iránti rajongás és szeretet emelte őt tudósi rangra.

Pályája elején szülőföldjének: a Nagykunságnak népi építkezésével, települési kérdéseivel foglalkozik: NéprÉrt. IX. 1908., X. 1910. Majd becses helyszíni megfigyelésekre és okleveles adatokra támaszkodó tanulmányokban számol be a Feketekörös völgyének betelepüléséről, az ottani magyarság és oláhság térfoglalásáról, faluformájáról, gazdasági életéről, viseletéről: A Feketekörös-völgyi magyarság: Földrajzi Közlemények XLI. 1913.; Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai negyedik száz év óta: i. h. XLIII. 1915.; Dél-bihar falvai és építkezése: NéprÉrt. XVI. 1915., XVII. 1916.; A feketekörösvölgyi magyarság viselete: NéprÉrt. XIII. 1912. Rámutat ezekben a tanulmányokban többek között arra, hogy a XIII. század végétől kezdve az oláhság miképpen szívárogo be a Feketekörös völgyébe, a XVI—XVII. században hatósági intézkedésre hogyan alakultak ki az irtványtelepekből zárt falvai, jórészt a török pusztítása nyomán lakatlanul maradt magyar falvak helyén. Megrajzolja a bihari gyepek irányát, a főbb határörtelepeket, megállapítja a határország székely etnikumát a történeti feljegyzések, a hagyomány és főleg a helynevek alapján. Bizonyítja, hogy a határőrző székelyek leszármazottjai a mai feketekörösvölgyi magyarok. Ezek a gondolatokban és eredményekben gazdag írásai a magyarországi települési kutatások első komoly, módszertani szempontból is figyelemre méltó megnyilatkozásai. Szoros kapcsolatba kerül velük Györffy a magyar nyelvtudománnyal is: felhasználja Pesty helynévgyűjtését, amit saját megfigyeléseivel egészít ki, a helynévmagyarázatok településföldrajzi szempontból értékeli, a mőcök nyelvének magyar jövevényszavai alapján azok etnikai összetételére következtet, rámutat arra, hogy az oláh települési térbe eső víz- és hegynevek között mennyi magyar eredetű van, vizsgálja a családnevek elemzéséből levonható települési tanulságokat.

Települési tanulmányait az 1920-as évek után tovább folytatja: Az alföldi kertes városok: NéprÉrt. XVIII. 1926. A két-beltelkű alföldi kertes településekkel ismertet meg bennünket. Felhívja a figyelmet arra, hogy az alföldi falvakban és gazdavárosokban két beltelek van. Az egyik a falu vagy város belső részén levő szűk lakótelek, a másik a lakótelekeket gyűrűalakban övező ólas kertek sora. Szerinte ez a településforma még ma is magán viseli a nomád téli szállás jellegét. Munkálkodása azonban már ebben az időben több határozott irányba térül el. Behatóan foglalkozik a magyar népviselet egyes ruhadarabjainak eredetével, a matyó és kun viselettel: A cifraszűr. Bp., 1930.; A matyók: NNy. I. 1929.; A nagykun viselet a XVIII. században: Ethnogr. XLVIII. 1937. Részletes leíró dolgozatokban számol be az alföldi mezőgazdálkodásról: Takarás és nyomtatás az Alföldön: NéprÉrt. XX. 1928.; A matyók mezőgazdasága: NNy. VI. 1934. Több tanulmányt szentel a magyar pásztorkodás egyes kérdéseinek megismertetésére, a pákászok rétes emberek életének bemutatására: Nagykunsági krónika. Karcag, 1922.; A nyék: Ethnogr. XXXIV/XXXV. 1923/1924.; Das Bauwesen der Hirten im ungarischen Tiefland. Debrecen, 1927.; A szilaj pásztorok. Karcag. 1928. Kutatásainak eredményét „A magyarság néprajza” című munka első két kötetében foglalta össze. Ő írja meg a viselet, a gyűjtögető gazdálkodás, vadászat, halászat, állattenyésztés, földművelés, teherhordás és közlekedés kérdését tárgyaló fejezeteket. Különösen kiemelkednek itt földművelő és állattenyésztő kultúránk török elemeire, törökös jellemvonásaira vonatkozó fejtegetései s a magyar viselet keleteurópai kapcsolatait feltáró sorai. A viseletre vonatkozó fejtegetéseinek értékét nagyban emeli az, hogy nagyszerűen tudta néprajzi szemléletébe beleilleszteni a magyar nyelvtudománynak a magyar ruhanemek eredetére vonatkozó vizsgálatait.

A magyar nyelvtudományhoz fűződő kapcsolatai közül emeljük ki még azt, hogy munkatársa volt a Magyar Nyelvnek, mégpedig főleg népnyelvi adatokat, helyneveket közölt benne: V. 1909., XVI. 1920., XXIV. 1928., XXV. 1929. Hosszabb tanulmányban hívja fel a helynévgyűjtés jelentőségére a figyelmet: MNy. XXIII. 1927. Részletesen bírálja WEIGAND és JORDAN oláh helynévmagyarázatait: UngJb. VI. 1926. Néprajzi tanulmányai is tele vannak gazdag népnyelvi anyaggal, népi kifejezésekkel, szólásokkal, amelyekre nyelvészeink már korábban is felhívták a figyelmet: MNy. XVIII. 1926. A nyelvtudomány művelői nagy segítségül könyvelték el főleg a biharmegyei oláhságra vonatkozó kutatásait (l. pl. Arch. Europae Centro-Orientalis II. 1936.). Nem lesz talán érdektelen megemlíteni, hogy Györffy István igen nagy becsben tartotta a Magyar Nyelvet, tanítványait állandóan biztatta annak olvasására s főleg Tagányi, Gombocz, Melich, Pais írásait ajánlotta figyelmükbe. Az általa irányított Táj- és Népkutató Központ nyári kutatócsoportjaiban fiatal nyelvészek is dolgoztak.

Röviddel halála előtt jelent meg „A néphagyomány és a nemzeti művelődés” című munkája, amelyben többször letérve szaktudományának területéről a népi művelődésre vonatkozó véleményét fejti ki. Külön foglalkozik a magyar nyelvvel is.

Fejtegeti a népnyelv jelentőségét. Rámutat arra, hogy „a magyar nyelv fennmaradását a magyar népnek köszönhetjük, mert a felsőbb társadalmi réteg többször hűtlen lett hozzá“. Követeli, hogy a tanítókat, tanárokat, lelkészeket a népnyelv helyes értékelésére, megbecsülésére neveljék. Szembeötltő példákkal igazolja a népi kiejtés romlását s a nyelvbeli biztonság megingását. Felveti azt a gondolatot, hogy „a magyar nyelv hagyományok összegyűjtésére, feldolgozására és kiadására, az élő magyar nyelv tanulmányozására és művelésére önálló Magyar Nyelvtudományi Intézetet kellene létesítenünk, melynek keretén belül a rendelkezésünkre álló erők és még beállítandó szakemberek a magyar nyelv tudományos és gyakorlati kérdéseivel foglalkoznának“. Ehhez a gondolathoz is, mint könyvének minden részéhez várta Györffy István a komoly, tervszerűen előkészített és nem lírába csukló hozzászólásokat; de sajnos már azokat nem hallhatja meg.

A magyar föld népének nagy szerelmese, gürcölő földművesek, szilaj pásztorok, a lábba húzódó rétes emberek és minden szegény ember igaz barátja, — akik között „ezerszer gondol(va) csodaszépet“ szinte úgy járt, mint Mátyás király — nincs többé. De azoknak a munkáknak a hosszú sora, amelyeket ezek életéből örökízű magyarsággal tudománnyá művészkedett össze, mindig élővé teszük Öt a magyarok és a tudósok rendjében. Nem azt keressük, hogy mi az igazság munkáinak eredményeiben, hanem ennél sokkal többet. Azt, hogy milyen távlatokat nyitott meg. És ha ezekbe a távlatokba tekintünk, magyarrá alakulásunk kezdetének földrajzi távolságai és történeti mélységei nyiladoznak meg, s felkomorlik előttünk a magyar nép magyarságunkat és számtalan tudományunkat tápláló életformája Györffy István felfedező munkája nélkül ennek az egész életformának sok-sok lényeges része ismeretlenül és örökre elfelejtve meredezne felénk, s tudományok egész sora szegényebbül törtetne előre kutatási területén. A gyász mélységét fájdalmasabbá teszi az, hogy a sorban az írásaiból bölcs okulást nyert legmagyarabb tudományok állanak: a magyar néprajz, a magyar emberföldrajz, a magyar történelem és a magyar nyelvtudomány.

GUNDA BÉLA.

LEVÉLSZEKRÉNY.

K. L. kérdi: Milyen eredetű a *Holba*, illetőleg *Holyba* és a *Balczó* családnév? *Holba* (*Holyba*) vezetéknevű emberek vannak Zalában és Békésben, *Balczó* nevűek meg Békés megyében Kondoroson és Szarvason. Gondolhatunk-e arra, hogy a *Holba* (*Holyba*) a német *die Halbe* 'félmesszely' szóból lett tót *holba* (alakv. *hol'ba*) mása? — **Felelet:** Minthogy a németben van *Seidel* családnév, s ez a német *Seidel* 'messzely' köznév mása, azért nem volna abban semmi különös, hogy a tót *holba* 'félicce' szóból is elnevezhettek a tótok tót embereket *Holbá*-knak, *Hol'ba*-knak. Mégis abból, hogy a csehek közt már a XIV. században vannak *Holbá*-k (l. GEBAUER, Slovník staroč.), s így a tótok közt is lehettek már régen is *Holba* nevű emberek, amikor még a németből lett tót *holba* 'félicce' a tótban nem volt meg, azt

következtetem, hogy a hazai *Holba* (*Holyba*) családnév a *holít'* 'kopaszít; kopaszt; tarol; borotvál' igéből feltehető **hol'ba* 'kopasztás, tarolás, borotválás' főnév mása. Ilyen képzések: *volít'* 'választ'; *vol'ba* 'választás'; *strelít'* 'lőni': *strel'ba* 'lövészet, lövés, lövöldözés' stb. — A *Balczó* név Szarvason igen ismert családnév, tót alakja *Balco* (alakv.: *Bauco*). Az -o benne kicsinyítő képző (a tóthban -co kicsinyítő alig van). Ilyen nevű emberek a gömörmegyei tótok közt is vannak (vö. SKULTÉRY J., Jan Jiskra a český jazyk na Slovensku 3; SlovPohl. 1901. évf. 6. sz.), tehát ott, ahonnan a szarvasi tótok egy része jött a XVIII. század első felében. Azt hiszem, a név egy német *Balz*, *Balzer* családnév mása; a német név a német *Balthasar* 'Boldizsár' rövidített és -z (olv. -c) képzővel kicsinyített alakja. M. J.

M.—K. Gy. kérdi: A WESZPRÉMI ISTVÁN „Pannoniae luctus“ című utolsó munkájában (1799. 50, 52) előforduló *vadum Totzónis* vagy *Tótzó tava* mit jelent, mi az eredete? — **Felelet:** ECSEDI ISTVÁN „Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kisvizeken“ című munkájában (6) írja: „ha a víz a füvet nagyobb területen elborítja, *Tócó* a neve. Ez a név rokon a ma használatos *tócsa* elnevezéssel. Régi szó, mely itt-ott tulajdonnévvé fejlődött. Így Debrecen város nyugati szélén a szőlőskertek alatt húzódnak a *tócók* és pedig a *Nagytóció* és a *Kistóció*“. Közénevek tartotta BÁTKY ZSIGMOND is (MNY. XXXI, 55), minden bizonnyal ECSEDI könyve nyomán. Az adatok ezzel szemben más eredetre mutatnak. 1334: *Tochzo* (ZichyOkm. VI, 29) | 1415: „aque *Thotzow*, aque *Tothzow*“ (kétszer) (i. h. 359) | 1417: „ultra aquam *Tothzo*“ (i. h. 441 és 442) | 1419: „ultra aquam *Thothzow*, aque *Thotzow*“ (i. h. 537) | 1414 körül: *Tothzo* (i. h. XII, 98). *Tócó-vize* alakban írja ZOLTAI LAJOS „Debrecen sz. kir. város határának kialakulása és birtokainak megszerzése“ című tanulmányában (4). A XV. századi adatok olvasata *Tótszós*. Ez pedig bizonyára egy *Tótaszó* alakulatból, a *tót* népnév és az *aszó* közszó összetételéből a második nyílt szótag rövid magánhangzójának kiesése útján keletkezett, mint a *Szikaszó*-ból *Szikszó*. *Berekaszó*-ból *Berekszó*. Hogy az összetétel első tagja valóban lehet a *tót* népnév, arra nézve vö. 1240: *Thoutmezeu* | 1289/1291: *Touthwelg* stb. (Oklsz.).

VITÉZ MIKESV SÁNDOR.

TARTALOM.

BABOSS R. ERNŐ: Gyűlöl 178. — Nem	228
BAKÓ ELEMÉR: Ady és a népnyelv 39. — Komjár	272
BAKOS JÓZSEF: Szemere Pál mint rímisztótíró	40
BÁLINT SÁNDOR: Csárdás kisangyalom 316. — A szegedi népnyelv szólásai	333
BALOGH JÓZSEF: Sir E. Denison Ross: This English Language	199
BÁRCZI GÉZA: Korc 18. — Fóra 42. — Pintér Jenő: Magyar iparosok nyelvvédő könyve	185
BGH.: Öskeresziény	189
BUZÁS DEZSŐ: Szűr, szüret, szüretel	323
CSÜRY BÁLINT: A magyar kiejtés kérdése 32. — A dativus possessivus szerkezet a Szamosháton 111. — Szóhang-	

súly-eltérés a magyar népnyelvben 213. — Ismeretlen levelek Aranka Györgyhöz 299. — Táj	328
CZIRÁKI JÓZSEF: Övéké	127
DANCFI VILLEBALD: Észtürmen 178. — A kürti nyelvjárás hangtana, fonetikai és fonológiai vizsgálata	297
D'ANGREMOND, TH. H.: Bliktri	177
D. V.: Sovét: szövetség?	42
FEST ALADÁR: Strena	316
GÁLDI LÁSZLÓ: A XVIII. századi oláh nyelv jövevényszavai 8. — Főre 113. — <i>Huszár</i> szavunk bizánci kapcsolatai 160. — Beesel 252. — Galtum	317
GOSZTONYI LÁSZLÓ: Iduna	71
GUNDA BÉLA: † Bátky Zsigmond 270. — Tengeri herkentyű 272. — † Györffy István	333
HADROVICS LÁSZLÓ: Tartalom, szó- és tárgymutató	337
HARTNAGEL ERZSÉBET: Parfüm 179. — Szalup	307
HORGER ANTAL: Gyimbor 43. — Vadon 45. — Szőnyeg. Ábrándoz 114. — Herkentyű 115. — Hésdát 181. — Bitó. Bibó 182. — Kandúr 253. — Irdatlan. Eskeréti 254. — Hasonfél	318
HORVÁTH KÁROLY: Nyereg	46
JACOBI LÁNYI ERNŐ: Hangsúly és hanglejtés	102
JUHÁSZ JENŐ: Föld 115. — A magyar igei személyragok történetéhez	282
KÁROLYI ÁRPÁD: Ústökvonás. Ugordó	190
KELEMEN JÓZSEF: Szempontok az ikerszők vizsgálatához	236
KEMENES PÁL: Mantoha	48
KISPÁL MAGDOLNA: Napság	49
KNIEZSA ISTVÁN: Rusag, Ršava 27. — Nyugatmagyarországi német települések 72. — Adalékok a magyar z hang jelöléséhez 93. — Szász-Régen 135. — Lőcese 183. — <i>Kór</i> szavunk eredete	201
KOCZOGH ANDRÁS: Itt van a kutya elásva	254
KOVALOVSZKY MIKLÓS: Láttam én már karón varjút	71
LAZICZIUS GYULA: Szőnyeg 22. — Magyar nyelvtudomány! 129. — A magyar hangsúly és hanglejtés dolgában 173. — Faramuci 255. — Darácc	256
LIGETI LAJOS: G. J. Ramstedt: Über den Ursprung der türkischen Sprache	57
LOVÁNYI GYULA: A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészetéhez 41 — Csikk 49. — Nyelvjárási adat az ótestamentumban	315
MELICH JÁNOS: Néhány német földrajzi névről 29. — A <i>Máma</i> helynév 143. — Hóman Bálint tiszteleti tagul való ajánlása 197. — Hollandia, Bulgária	200
MÉSZÖLY GEDEON: A HB. <i>vol</i> szavának magyarázata	150
VITÉZ MIKESY SÁNDOR: A szabolcsvármegyei Kék dülőnevei 269. — Szabolcsvármegyei határnevek 329. — Tóció	337
M. J.: Holba. Balczó	336
MOLNÁR JÓZSEF: Hidy György testamentuma 1679-ből	324
NAGY ADORJÁN: Szinpad és tájszólás	232
NAGY J. BÉLA: A „Lebensraum“ magyar neve 53. — Megfordítható szavak és mondatok	54

NÉMETH GYULA: A magyar népnév, a magyar törzsnevek, a kazár népnév	63
OLÁH MIHÁLY: Csepreg polgármesterének jelentése 1559-ből 56. — A csepregi protestáns iskolamester évi jövedelme 1585-ben 123. — A csepregi Szent Miklós- és Boldogasszony-templomok leltára 1560-ból	123
PAIS DEZSŐ: Illik 256. — Az -n határozórag történetéhez 314. — Máma 319. — Gáld	321
PAIS LÁSZLÓ: Liparth Zsigmond levele 1600-ból	263
PALOTAY GERTRUD: Szönyeg	184
PAP KÁROLY: Beregmegyei tájszók és szólásmódok	330
P. D.: Mondí-monda 135. — Wrhalma 136. — Komjár	272
VITÉZ RÉZ HENRIK: Stájer Ottokár verses krónikájának magyar szavai	247
SÁGI ISTVÁN: Magyar népnyelv	264
S. J.: Német települések története a magyar tankönyvekben	72
SZABÉDI LÁSZLÓ: Manó	259
SZABÓ T. ATTILA: Virgó 50. — Séd ~ síd ~ sid 51. — Bánffy Gáspár záloglevele 1540-ből 55. — Leltár 1580-ból. XVI. századi orvosszer a mirigy ellen 56. — Ragozott magyar helynevek a ruménben 112. — A homoródi székely fűrészmalom szókinese 125. — Székaszópaták 166. — Várázlik. Nem vagyok káptalan. 260. — Golyva elleni orvosság a XVI. században 261. — Bethlen Gábor utasítása a solymokról. Bestelen király. Bor-bíróság 262. — A -bali képző 263. — Megfizeti a nagyharang	270
SZENDREY ÁKOS: Bor-bíróság	327
SZEPESY GYULA: Az <i>isten-adta</i> -féle szerkezetek a finnugor nyelvekben	205
TAMÁS LAJOS: Legrégibb latin-magyar szójegyzékeink es szaváról 117. — Kniezsa István: Pseudoromänen in Pannonien und in den Nordkarpathen 127. — Az akna-szlatinai bányászok szókinéséből 265, — Állandó (szociális) érvényű hangkülönbségek a nyelvi ábrázolásban	273
TECHERT JÓZSEF: Máma 52. — <i>Zordon</i> szavunk újjászületése	285
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A XVIII. századi irodalmi nyelv és helyesírás	87
ULLMANN ISTVÁN: J. R. Firth: The Tongues of Men	61
URHEGYI EMILIA: Liptó 120. — Turóc megye helynevei	220
VÉRTESS O. AUGUSZTA: Strena	260
WEIDLEIN JÁNOS: Melegmáj, Szulimán	321
WICHMANN GYÖRGY—CSÜRY BALINT: Wichmann György északi-csángó hangtanának kiadatlan részei	73, 137
ZOLNAI BÉLA: Líraiság és realizmus a magyar stílusban	214
ZOLNAI GYULA: Posztfundus	120
ZSIRAI MIKLÓS: Reguly Antal emlékezete	1
Kisebb közlemények	39, 111, 314
Könyvismertetések	57, 127, 199
Különfélék	63, 129, 270, 333
Levélszekrény	71, 135, 200, 272, 336
Népnyelv	125, 264, 328
Nyelvművelés	53, 185, 323

- Nyelvtörténeti adatok 55, 123, 261, 324
 Szó- és szólásmagyarázatok 42, 113, 177, 252, 316
 Társasági ügyek: Titkári jelentés 1938-ról 191. — Bevételek és kiadások 1938-ban és költségvetés 1939-re 192. — Pénztári jelentés 194. — A számvizsgáló bizottság jelentése az 1938. évről 197. — Hóman Bálint tiszteleti tagul való ajánlása 197. — Jelentés az 1938. évi Szily-jutalomról . 198
 A borítókon: Tartalom. Tudnivalók. A MNyT. tiszteleti tagjai, tisztikara, választmánya és számvizsgáló bizottsága. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. Kérelem. Értesítés. Tájékoztató. Nyugtázás. A MNyT. kiadványai. Felolvasó ülések.

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Nincsenek, vagy csak részben vannak felvéve: A nyelvtörténeti, népnyelvi és nyelvművelési adatok 53, 55, 123, 125, 185, 261, 264, 323, 324, 328. DANCZI VILLEBALD, A kürti nyelvjárás hangtana, fonetikai és fonológiai vizsgálata 297. WICHMANN GYÖRGY—CSÉRY BÁLINT, Wichmann György északi-csángó hangtanának kiadatlan részei 73, 137.

Aachen 31	Babod 182	<i>bitó</i> 182
abrikotl 202	Babsa 182	<i>blíktri</i> 177
ábráz 114	Babuc 182	Boba 182
ábrándoz 114	bakter 202	bondzsur 121
<i>achingii</i> (oláh) 10	Balczó 336	bor-bíró 263
Ady E. ~ és a népnyelv 39 ~ stílusa 219	Balassi B. 219	bor-bíróság 262, 327
<i>administrelui</i> (oláh) 14	- <i>bali</i> melléknév-képző 263	Breznóbánya 30
<i>adresarisi</i> (oláh) 16	<i>barşon</i> (oláh) 11	Bries (ném. hn.) 30
<i>afanisire</i> (oláh) 13	Bánffy G. 55	Budenz J. 8
<i>afiom, afion</i> (oláh) 11	Baróti Szabó D. 287, 290	bukta 202
az aknaszlatinai bánnyászok szókinése 265	Bátky Zs. 270	Büdösszék 174
<i>alilografte</i> (oláh) 13	Bene 225	Cáchy (cseh hn.) 31
<i>almar</i> (oláh) 11	Benefalva 225	<i>catagrafte</i> (oláh) 13
<i>ambarcarisi</i> (oláh) 16	<i>beciu</i> (oláh) 252—3	<i>caterisi</i> (oláh) 14
<i>amiuzarisi</i> (oláh) 16	<i>becsel</i> 252	<i>catifcã</i> (oláh) 10
<i>anostie</i> (oláh) 13	„behaviourista“ társas lélektan 62	<i>chindeu</i> (oláh) 11
anya-tó 323	<i>Béli várú</i> (oláh)	<i>chitilian</i> (oláh) 16
Aranka Gy. 290	beregmegyei tájszók és szólásmódok 330	<i>ciarşaf</i> (oláh) 11
<i>ëltegyën</i> 159	Beregszászi Nagy P. 225	cifra stílus 92
<i>arsag</i> (rutén) 27	Berzsenyi D. 289	cikornyás stílus 92
Bába (hn.) 146	bestelen király 262	<i>ciorbagiu</i> (oláh) 10
Babies 182	Bethlen G. 262	<i>corpos</i> (oláh) 14
Babó 182	<i>bibó</i> 182	<i>corospondeantã</i> (oláh) 13
Babocsa 182	<i>bir</i> (oláh) 11	cors (ófr.) 19
	<i>birar</i> (oláh) 11	<i>crãl</i> (kfn.) 251
		<i>criminalion</i> (oláh) 14
		a csángó nyj. hangtana 73, 137
		csárdás kisangyalom 316

- Csepreg | ~ polgármesterének jelentése 1559-ből 56 | a ~ i Szent Miklós- és Boldogasszony-templomok leltára 1560-ból 125
- csecs-tó 320
- csegezi szőnyeg 185
- csikk 49
- Csokonai Vitéz M. 218, 288
- Csűry Bálint 264
- d | járulékos ~ n után 254
- Dada
- daha, dahī (tör.) 70
- daráce 256
- Deákfalu 226
- derapenare (oláh) 13
- Dézna 183
- dictăluī (oláh) 16
- dictarisi (oláh) 16
- dispotăŕie (oláh) 14
- Divék 221
- domuz (oláh) 10
- Drăganu M. 166
- dulap (oláh) 11
- Egressy G. 234
- egymásután 213
- en végződés elesése német helynevekben 30
- epitropisi (oláh) 14
- az erdélyi kiejtés 292
- Erdélyi János 217
- es 117
- es borjú 118
- Eskeréti 254
- es-pulgár 118
- es-szár 118
- es-vápa 118
- Észtürmen 29, 178
- Fábchich J. 285
- Fanar 9
- fanarióta 9
- faramuci, faramuciz 255
- farfurie (oláh) 10
- felistenel 39
- Ferréhába (oláh) 113
- filonichie (oláh) 14
- finnugor | *isten-adta*-féle szerkezetek a ~ nyelvekben 205
- Firth J. R. 61
- folyóka 40
- fondos (oláh) 14
- fóra 42
- fóráz 42
- fóre 113
- föld 115
- fövény 117
- fram (kfn.) 250
- francia | ó ~ el. a magyarországi latinban 320 | ~ el. a bécsi németben? 307 | ~ stílus 216
- Freising 31
- Fundu Kolimbi (oláh) 113
- funduş (oláh) 14
- fustan (oláh) 10
- fusto mingele (kfn.) 249
- Galenus 177
- Gáld 321
- gialău (oláh) 11
- galtum (lat.) 317
- gaut (ófr) 317
- gore 18
- Gourin 315
- görög | szláv hatás a bizánci ~ ben 164
- göth 39
- Grégoire H. 160, 163
- Gundolfingen 31
- gusar (délszl.) 165
- Gündlingen 31
- Gyarmathi S. 2, 3
- Gyelákurj 112
- gyimbor 43
- Györffy I. 333
- Gyulafalva 222
- gyűlöl 178
- ha, há 153
- Halotti Beszéd | a ~ vvl szavának magyarázata 150 | hanghelyettesítés:
- német *ch*: m. *k* és *h* 201 | szláv *χ*: m. *h* 201 | szláv *-vo-*: m. *-ó-* 204 | idegen *-ó-*: tót *-om-*, *-on-* 49
- hangkivetés | *-t-* kiesése mássalhangzó torlatban 121
- hangkülönbségek a nyelvi ábrázolásban 273
- hanglejtés 102, 173 | esőzárású ~ 36 | szökőzárású ~ 36 | kérdőmondatok ~ e 34 | párbeszéd közlés ~ e 36 | személytelen közlés ~ e 35
- hangsúly 102 | ~ és hanglejtés (m.) 102, 173 | fokozó ~ 174 | fő ~ (m.) 174 | kiemelő ~ 174 | történeti szó ~ (m.) a népnyelvben 214
- hangtörvény | magánhangzó kiesése középső nyíl szótagban 181
- hangváltozás | magánhangzók zártabbá, ill. nyíltabbá válása a XVIII. sz. irodalmi nyelvében 88 | *χ*: *h* 202; *l*: *n* foghang előtt 114; *o*—*o(ó)*: *ë (i)*—*o(ó)* 44; *o*: *ë* 181; *o*: *i* 182; *oy*, *öy*: *ol*, *öl* 114;
- haraciu (oláh) 10
- hasonfél 318
- Hecklingen 31
- helyesírástörténet | a XVIII. sz.-i

- nyomatványok helyesírása 90 | a zárt *ë* jelölése a kódexekben 231 | a *z* hang jelölésének története 93
- helynévadás (m.) 225, (tót) 225, (szláv) 221
- helynévpárok | magyar és tót eredetű ~ 222
- Hemelen 204
heretisi (oláh) 15
 herkentyű 115
 Hésdát 181
 Hidy Gy. 324
 hlapatol 202
 hliptol 202
 hlyebárka 202
hogyhana(á) 154
 Holba 336
Holdokurj (oláh) 113
 Hollý J. 178
Homlukurj (oláh) 113
- Xovód (gör.) 163
 Χοβάριος (gör.) 163
 Χωβάριος (gör.) 161
- Hosdát 181
 Hunfalvy P. 6, 8
husar (délszl.) 165
 husár 160
 Hymelen 204
 Iduna 71
- igealakok | névszókul használt ~ 206
- igeképzők: *-l* németből átvett szavakban 114 | *-z* németből átvett szavakban 115
- igeragozás: *-ék* 284; *-ik* 284; *-k* 282; *-l* 284
- Ihringen 31
 ikerszók (m.) 236
il (tör.) 256
 illet 257
 illik 256
- Illyés Gy. 214
ilyetén 159
individum (oláh) 14
informălui (oláh) 14
-ing német patronymicum-képző 31
inventariumul (oláh) 13
- ipochimen* (oláh) 14
 irdatlan 254
 irodalmi nyelv | a XVIII. sz.-i ~ 87
- iruele* (kfn.) 247
isten-adta-féle szerkezetek a fgr.-ban 205
- istenel 39
 itt van a kutya el-ásva 254
- itt-egy-él* 159
ittëgyën 159
 Jacobi Lányi E. 173
 jelentésátvitel 45
 Jerney J. 247
jerwolieren (kfn.) 247
- Jókai M. 216
 Joó J. 213
Jurmalı (baskir) 65
kadife (tör.-arab) 10
 Kalász 203
 káliz 203
 kandúr 253
 Károlyfalva 220
 Károlyi Á. 248
 kazár 63, 68
 Kazinczy F. 285
- Kék | a szabolcsme-
 gyei ~ dülönevei 269
- Kemény Zs. 216
 Kerényi K. 183
 Keszi 67
 Kímelan 204
 kengyel 179
 Kisfaludy K. 289
 Kismajus 224
 Komjár 272
 Kniezsa I. 127
 kór 201
- kore 18
 kukta 202
 Kürt-Gyarmat 64
 a kürti nyj. hang-
 tana 297
- larie farie (holland) 177
- Larifari (ném.) 177
 láttam én márkarón
 varjút 71
- Laziczius Gy. 304
 lengeteg 40
lepedeu (oláh) 11
 Léva (bolg.) 183
 Liparth Zs. 263
 Lipták 120
 Liptó 120
 líraiság a m. stílus-
 ban 214
- litrosi* (oláh) 15
liule (oláh) 11
 Losonczy Z. 248
 Lőse 183
tula (szerb) 11
lu'ä (oláh) 11
luëä (oláh) 11
 mag 229
 magzat 230
 magyar (népnév) 63 |
 ~ el. a kfn.-ben
 247 | ~ hanglejtés
 34, 102, 173 | ~
 hangsúly 102, 173,
 213 | ~ helyes-
 írástört. 90, 93, 231
 | ~ helynévadás
 221, 225 | ~ és tót
 helynévpárok 222 |
 ~ kiejtés 32 | ~
 népnyelv 213, 264
 | ~ nyelvtudo-
 mányt! 129 | ~
 prosodia 292 | ~
 stílustört. 92, 214
 | ~ szótárak és
 nyelvtanok köny-
 vészete 41
- mál 322
 Mályusz E. 220
 máma 52
 Máma (hn.) 143, 319

- Máμας 148
 manó 259
 mantoha 48
 máre 21
 márma 52
 mátoha 48
 megfizeti a nagyha-
 rang 270
 megfordítható sza-
 vak és mondatok
 54
 Melegmáj 321
 Melich J. 166, 178,
 183, 320
 mende-monda 135
 Mészáros Gy. 63
 miként — ugyan 156
 Mikes K. 323
 Mikszáth K. 217
 Mojs 222
 mondi-monda 135
 Moór E. 63
 Mosóc 222
 Munkácsi B. 229
 nāmā (szanszkrit)
 229
 Nána 144
 napság 49
 Naszód 204
 nem (fn.) 228
 nem vagyok kápta-
 lan 260
 nemes 230
 német | ~ el. 49, 114,
 179, 307 | -en vég-
 ződés elesése ~
 helynevekben 30
 | -ing ~ patrony-
 micumképző 31 |
 -l igeképző ~ -ből
 átvett szavakban
 114 | ~ — magyar
 hanghelyettesítés
 201 | nyugatma-
 gyarországi ~
 víznevek 72 | magy.
 el. a kfn.-ben 247
 névragozás: -l hat-
 rag 150, 159; -n
 318; -él 158; -én,
 -in 158
 névszóképzők: -bali
 263 | deverb. -g 26
 | denom. -d 117; -g
 47; -n kicsinyítő?
 45; -ó, -ő 182
 névszókul használt
 igealakok 206
 Nogzygethor 136
 nyelv 47
 nyelvjárás adat az
 ótestamentumban
 315
 nyereg 46
 nyugatmagyaror-
 szági német víz-
 nevek 72
 oláh nyelv | a XVIII.
 sz.-i ~ jövevény-
 szavai 8 | ragozott
 magyarhelynevek
 a ruménben 112
 oly — mēlyha 153
 olyan 155
 olyan-ha 156
 olyatén 159
 oly-ha 153
 olymá 154
 olymēly 152
 olymint 151
 Orgels P. 160
 orja 47
 orom 47
 orr 47
 orsag (szláv) 27
 orszak (lengy.) 27
 orvosszer mirigy el-
 len 56
 oszét el. 229
 ott-ogyan 157
 ottogyal 158
 ottogyan 158
 ottogyél 158
 ottogyén (-in) 158
 ottogyól 158
 ott-olyan 157
 őskeresztény 158
 övéké 127
 Pais 128
 palincă (oláh) 11
 Pápa 145, 147
 parfüm 179
 parfümíroz 179
 Pázmány P. nyelve
 217
 pedepsi (oláh) 15
 pehhes 202
 peşchir (oláh) 11
 Petőfi S. 216
 Pintér J. 185
 pipă (oláh) 11
 planisi (oláh) 13
 piroforisi (oláh) 14
 postfundus (lat.) 121
 poszfundus 120
 potroh 204
 pretendălui (oláh) 16
 pretenderisi (oláh) 16
 privileghiom (oláh)
 14
 pronomion (oláh) 14
 protipendadă (oláh)
 12
 publicălui (oláh) 16
 publicarisî (oláh) 16
 rachiu (oláh) 11
 Ramstedt, G. J. 57
 rāndcă (oláh) 11
 Räsänen 178
 realizmus a magy.
 stílusban 214
 recomandă (oláh) 17
 recomandălui (oláh)
 16
 recomendarisî (oláh)
 16
 Régen 175
 Reguly A. 1
 Révai M. 296
 rímszótár 40
 Rosenquist, A. 248
 Ross, E. Denison Sir
 199
 Ršava (szerb) 27
 ruinare (oláh) 13
 rusag (szerb) 27
 Rušava (szerb) 27
 Sajnovics J. 2, 3
 salope (fr.) 311
 Saloppe (ném.) 307
 Sárálimba (oláh)
 Schmidt G. 247
 Scyguetwr 136
 séd 52
 Šibboleth (zsidó) 315
 sicriu (oláh) 11

- silbak 202
simvivasí (oláh) 15
sitouatuin 314
 Sohl 30
 solapa (spanyol) 312
 solapado (spanyol) 312
 Sószek 167
 sovét (orosz) 43
spán (kfn.) 251
 spanyol el. a ném.-ben 312
 Stájer Ottokár 247
 stílus | cifra ~ 92 | cikornyás ~ 92
 stílustörténet (m.) 92, 214
 Strém 29
strena (lat.) 260, 316
subspendálui (oláh) 14
suspendálui (oláh) 14
 Szabó T. A. 327
 Szabolcs megye | ~-i határnevek 329 | a ~-i Kék dűlőnevei 269
 szagos víz 181
 Szakadát 181
szalup 307
 szamosháti nyj. 111
 Szarvas G. 235
 Szászrégen 71
 a szegedi népnyelv szólásai 333
 szék (districtus) 167, 170
 Székaszópatak 166
 személynévadás (m.) 183
 Szemere P. 40
 szimmetrikus szavak 54
 Színész-Akadémia 234
 színpadi nyelv 232
 szláv | ~ *ch*: magy. *h* és *k* 201 | ~-*vo-*: magy. -*ó*- || ~ el. a bizánci gör.-ben 164 | orosz el. a m.-ban? 42 || ~ helynévadás 221-7 || -*očb*, -*oča* ~ képző 184
 Szódó 204
 szójegyzékeink *es* szava 117
 szóképek a m. stílusban 217
 Szórád 204
szölnyeg 26
szön 26
 szönyeg 22, 114, 184
 Szórfi 44
 szövetség 42
Szulimán 321
 szűn 26
 szűr 323
 szüret 323
 szüretel 324
táier (oláh) 10
 táj (gyermek ny.-i szó) 328
 tájszólás a színpadon 232
táner (oláh) 10
 Tarján 67
 Tata 145
taxi (l) dar (oláh) 11
 tengeri herkentyű 115, 272
Tikon 204
 tiszarádi határnevek 329
 Tóció 337
 Tomcsány 222
 Tonkaháza 222
 tót | idegen -*ó*- ~ -*om-*, -*on-* 49 | magy. és ~ helynévpárok 222
 Tota 145
 Totisz 147
 tő 314
 török ny. 57
 Trencsén 30
Trens(e) 30
 Turóc megye helynevei 220
 Turócedivék 221
 tükrös szavak és mondatok 55
 ugordó 190
ügy — mintha 153
ugyan 155
ugyan — mint 156
ügymint 151
 Ujfalú 220
uram (kfn.) 250
 üstökvonás 190
 vad 46
 vadon 45
 vadonat új 46
 Vachotfalva 225
 vasmegyeri határnevek 329
 várázlik 260
 Vászoly 149
 villong 51
 Virág B. 288
 Virgó 50
 virog 51
 virog 51
 vogul -*m* igenév-képző 207
vvl 150
wagetuin 317
weiwot (kfn.) 251
 Wichmann Gy. 73
Wrazowhege 136
Wrhalma 136
zeneg (k) 25
ziker 202
zikerhájc-tű 202
zogat (kfn.) 250
 Zólyom 30, 204
 zordon 285
 Zrinyi M. 216

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,
 A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

XXXV. ÉVF.

1939. JAN.—FEBR.

1—2. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

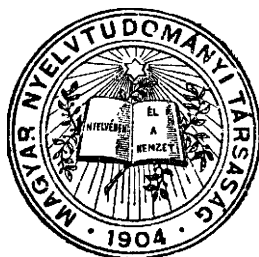
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

341—342. SZÁM

1939. JAN.—FEBR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1939

T A R T A L O M

Lap

<i>Zsrai Miklós</i> : Reguly Antal emlékezete	1
<i>Gáldi László</i> : A XVIII. századi oláh nyelv jövevényszavai	8
<i>Bárcei Géza</i> : Korc	18
<i>Lazicius Gyula</i> : Szönyeg	22
<i>Kniezsa István</i> : Rusag, Ršava	27
<i>Melich János</i> : Néhány német földrajzi névről	29
<i>Csúry Bálint</i> : A magyar kiejtés kérdése	32
Kisebbségi közlemények. <i>Bakó Elemér</i> : Ady és a népnyelv. — <i>Bakos József</i> : Szemere Pál mint rímszótáríró. — <i>Loványi Gyula</i> : A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészetéhez	39
Szó- és szólásmagyarazatok. <i>Bárcei Géza</i> : Fóra! — <i>D. V.</i> : Sovét: szövetség? — <i>Horger Antal</i> : Gyimbor. Vadon. — <i>Horváth Károly</i> : Nyereg. — <i>Kemenes Pál</i> : Mantoha. — <i>Kispál Magdolna</i> : Napság. — <i>Loványi Gyula</i> : Csikk. — <i>Szabó T. Attila</i> : Virgó. Séd ~ síd ~ sid. — <i>Techert József</i> : Máma	42
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : A „Lebensraum“ magyar neve. Megfordítható szavak és mondatok	53
Nyelvtörténeti adatok. <i>Szabó T. Attila</i> : Bánffy Gáspár záloglevele 1540-ből. Leltár 1580-ból. XVI. századi orvosszer a mirigy ellen. — <i>Oláh Mikály</i> : Csepreg polgármesterének jelentése 1559-ből	55
Könyvismertetések. <i>Ligeti Lajos</i> : G. J. Ramstedt: Über den Ursprung der türkischen Sprache. — <i>Ullmann István</i> : J. R. Firth: The Tongues of Men	57
Különlélek. <i>Németh Gyula</i> : A magyar népnév, a magyar törzsnevek, a kazár népnév	63
Levélszekrény	71
A borítékon: Tudnivalók. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság. — Kérelem. — Értesítés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest XI. Lenke-tér 12.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 4., C épület) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 4., C épület) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1939-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXXV. ÉVF.

1939. MÁRC.—APR.

3—4. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

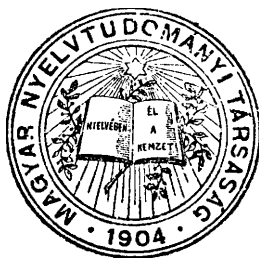
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

343—344. SZÁM

1939. MÁRC.—APR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1939

T A R T A L O M

	Lap
<i>Csúry Bálint</i> : Wichmann György északi-csángó hangtanának kiadatlan részei	73
<i>Trócsányi Zoltán</i> : A XVIII. századi irodalmi nyelv és helyesírás	87
<i>Kniezsa István</i> : Adalékok a magyar <i>z</i> hang jelöléséhez	93
<i>Jacobi Lányi Ernő</i> : Hangsúly és hanglejtés	102
Kisebbségi közlemények. <i>Csúry Bálint</i> : A dativus possessivus szerkezet a Szamosháton. — <i>Szabó T. Attila</i> : Ragozott magyar helynevek a ruménben	111
Szó- és szólásmagyarazatok. <i>Gáldi László</i> : Főre. — <i>Horger Antal</i> : Szőnyeg. Abrándoz. Herkentyű. — <i>Juhász Jenő</i> : Föld. — <i>Tamás Lajos</i> : Legrégibb latin-magyar szójegyzékeink és szaváról. — <i>Úrhegyi Emilia</i> : Liptó. — <i>Zolnai Gyula</i> : Posztfundus.	113
Nyelvtörténeti adatok. <i>Oláh Mihály</i> : A csepregi protestáns iskola-mester évi jövedelme 1585-ben. A csepregi Szent Miklós- és Boldog-asszony-templomok leltára 1560-ból	123
Népnyelv. <i>Szabó T. Attila</i> : A homoródi székely fűrészmalom szókinése. — <i>Cziráki József</i> : Övéké	125
Könyvismertetések. <i>Tamás Lajos</i> : Kniezsa István: Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpathen.....	127
Különfélék. <i>Lazicius Gyula</i> : Magyar nyelvtudományt!	129
Levélsekrény	135
A borítékon: Tudnivalók. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. — Kérelem. — Ertesítés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest XI. Lenke-tér 12.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 4., C épület) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 4., C épület) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1939-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

I.

1. Zolnai Gyula. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. 1905. Elfogyott.
2. Szily Kálmán. A mágnás-czím a magyarban. 1905. 0.40 P.
3. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 1905. 0.80 P.
4. Balassa József. A nép nyelvének tanulmányozása. 1905. Elfogyott.
5. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. 1905. Elfogyott.
6. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 1906. 0.60 P.
7. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 1908. 2.40 P.
8. Melich J. Az Orthographia Vngarica és a magyar helyesírás. 1908. Elfogyott.
9. Szeremley Császár Lóránd. Jelentés-tanulmányok. 1909. 0.80 P.
10. Kóssa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1909. 1.20 P.
11. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 1910. 0.60 P.
12. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1910. 1.20 P.
13. Melich János. Nyelvünk szláv jövevényei. 1910. Elfogyott.
14. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 1914. 2.— P.
15. Melich János. Keresztneveinkről. 1914. Elfogyott.
16. Gombocz Zoltán. Arpádkori török személynveink. 1915. Elfogyott
17. Hóman Bálint. A székelyek eredete. 1921. Elfogyott.
18. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvszete. 1922. 2.40 P.
19. Gragger Róbert. Omagyar Máriasisalom. 1923. 0.60 P.
20. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink írónak személyéhez. 1924. 0.40 P.
21. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 1924. 0.80 P.
22. Csűry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1925. 1.20 P.
23. Szinnyi József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 1926. 0.60 P.
24. Balogh József. Szent Gellért és a symphonia Ungarorum. 1926. 0.40 P.
25. Knieza István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 1928. 0.80 P.
26. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1930. 1.20 P.
27. Moravcsik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1930. 1.— P.
28. Csefkó Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 1930. 6.— P.
29. Bárezi Géza. A „pesti nyelv“. 1932. 1.— P.
30. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1932. 1.— P.
31. Gyalmos János. Latin eredetű képzőink. 1933. 0.80 P.
32. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 1933. 0.80 P.
33. Laziczius Gyula. Bevezetés a fonológiába. 1932. 3.— P.
34. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1934. 1.60 P.
35. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégebb ábécéi. 1935. 0.80 P.
36. Melich János. Gombocz Zoltán emlékezete. 1936. 0.80 P.
37. Zsirai Miklós. Budenz József. 1936. 0.60 P.
38. Csűry B. Mássalhangzónyúlás, ikerítődés a szamosháti nyelvjárásban. 1937. 0.80 P.
39. Kispál Magdolna. Napszakok nevei az ugor nyelvekben. 1938. 1.— P.
40. Szende Aladár. A XVI. század nyelvszemlélete. 1938. 1.20 P.
41. Baboss R. Ernő. A causativ igeképzés. 1938. 0.80 P.
42. Melich János. Jelentéstani kérdések. 1938. 0.80 P.
43. Kálmán Béla. Obi-ugor állatnevek. 1938. 0.80 P.
44. Vértés O. András. Az *u* és *v* hangok jelöléstörténetéhez. 1939. 0.80 P.

II.

- Melich János. A két legrégebb magyarnyelvű nyomtatvány. 1912. Elfogyott.
Emlék Szily Kálmánnak nyolcvanadik születésnapjára. 1918. 3.— P.
Juhász Jenő. A Magyar Nyelv I—XXV. évf. Mutatója. 1931. 10.— P.
Csűry Bálint. Szamosháti Szótár. Két kötet. 1935—36. 25.— P.

Megrendelhetők a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztáránál (Budapest VIII. Múzeum-körút 4., C épület). Társaságunk tagjainak féláron adjuk a meglevő kiadványokat.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1939-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 4., C épület) vagy az idei 1—2. sz. füzethez mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság 18.144. számú postatakarék-pénztári csekkszámlájára.

Budapesten, 1939. április 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Nyelvművelő Bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1939. április 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1939. február 15-től április 14-ig.

Alapítványok: Balogh Jenő, Nagylózs (kieg.) 5, Ligeti Lajos (II. részlet) 40, összesen 45 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Csorna: premontrei könyvtár 8, Csúry Bálint 8, Győr: női felsőker. iskola 8, Horger Antal 8, Horváth János 8, Losonczy Zoltán 8, összesen 48 pengő.

Adományok a Szily-alapra (írói tiszt. díjakból): Loványi Gyula 3, Melich János 5, Szinnyi József 3, összesen 11 pengő.

Magyar Nyelvtudományi Társaság.

I. Tiszteleti tagok:

Balogh Jenő, Budapest (1936.), Hóman Bálint, Budapest (1939.), Kannisto Artúr, Helsinki (1934.), Mark Gyula, Tartu (1937.), Nielsen Konrád, Oslo (1936.), Toivonen György, Helsinki (1937.).

II. Tisztikar:

Elnök: Szinnyei József, alelnökök: Melich János és Zsirai Miklós, titkár: Laziczius Gyula, szerkesztő: Pais Dezső, jegyző: Ligeti Lajos, pénztáros: Sági István, ellenőr: Kniezsa István.

III. Választmányi tagok:

a) *Fővárosiak*: Bárczi Géza, Eckhardt Sándor, Farkas Gyula, Gulyás Pál, Horváth János, Juhász Jenő, Losonczy Zoltán, Moravcsik Gyula, Nagy J. Béla, Németh Gyula, Némethné Sebestyén Irén, Putnoky Imre, Rásonyi László, Schwartz Elemér, Szidarovszky János, Tamás Lajos, Trócsányi Zoltán, Vizsota Gyula, Gróf Zichy István, Zlinszky Aladár, Zolnai Gyula.

b) *Vidékiek*: Csefkó Gyula, Csúry Bálint, Gyomlay Gyula, Horger Antal, Klemm Antal, Mészöly Gedeon, Pap Károly, Soly-mossy Sándor, Szendrey Zsigmond, Techert József, Vargha Damján, Zolnai Béla.

IV. Számvizsgáló bizottság:

Gáldi László, Horváth Endre, Sipőtz Pál.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent füzetek:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan. 1922. 2.50 P.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története. 1922. 2.50 P.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése. 1922. 2.50 P.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. 1923. 4.— P.
6. Melich János: A honfoglalás kori Magyarország. 1925—1929. 17.— P.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. 1923. 3.— P.
8. Viski Károly: Etnikai csoportok, vidékek. 1938. 0.80 P.
10. Trócsányi Zoltán: Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása. 1935. 0.80 P.
11. Laziczius Gyula: A magyar nyelvjárások. 1936. 1.20 K.
12. e. Fludorovits Jolán: A magyar nyelv latin jövevényszavai. 1937. 1.20 P.
12. fa. Bárczi Géza: A magyar nyelv francia jövevényszavai. 1938. 1.30 P.
- II. 2. Németh Gyula: A magyar rovásírás. 1934. 1.50 P.
6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (Első rész.) 1928. 6.— P.
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. 1929. 6.— P.

Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalában (Budapest V Akadémia-utca 2.).

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1939-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 4., C épület) vagy a mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság 18.144. számú postatakarékpénztári csekk számlájára.

Budapest, 1939. február 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Nyelvművelő Bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve ebben az évben is ingyen kapják.

Budapest, 1939. február 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1938. december 1-től 1939. február 14-ig.

Alapítványok: Bátky Zsigmond (kieg.) 14, Cegléd: áll. gymn. önképzőköre (II. részlet) 50, Esterházy hercegi könyvtár (kieg.) 100, Viszota Gyula (kieg.) 10, összesen 174 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Balogh Jenő tisz. tag 8, Melich János 8, Országos Kaszinó 8, Zirc: apátsági könyvtár 8, összesen 32 pengő.

Adományok: Haich Károly 2, Tomcsányi Móric 7, összesen 9 pengő.

Adományok a Szily-alapra: Pap Károly 2, Trócsányi Zoltán 6, összesen 8 pengő.

XXXV. ÉVF.

1939. MÁJ.—JÚN.

5—6. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

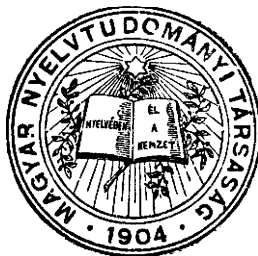
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

345—346. SZÁM

1939. MÁJ.—JÚN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1939

T A R T A L O M

	Lap
<i>Csúry Bálint</i> : Wichmann György északi-csángó hangtanának kiadatlan részei	137
<i>Melich János</i> : A <i>Máma</i> helyrónv.....	143
<i>Mészöly Gedeon</i> : A HB. <i>vol</i> szavának magyarázata	150
<i>Gáldi László</i> : <i>Huszár</i> szavunk bizánci kapcsolatai	160
<i>Szabó T. Attila</i> : Székaszópatak	166
<i>Lazicius Gyula</i> : A magyar hangsúly és hanglejtés dolgában	173
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Th. H. d' Angremond</i> : Bliktri. — <i>Baboss R. Ernő</i> : Gyűlöl. — <i>Danczi Villebald</i> : Észtürmen. — <i>Hartnagel</i> <i>Erzsebet</i> : Parfüm. — <i>Horger Antal</i> : Hesdát. Bitó, Bibó. — <i>Kniezsa</i> <i>István</i> : Lócse. — <i>Palotay Gertrud</i> : Szőnyeg	177
Nyelvművelés. <i>Bárcki Géza</i> : Pintér Jenő: Magyar iparosok nyelvvédő könyve. Férfi iparágak I—II. Női iparágak. — <i>Bgh.</i> : Oskeresztény ..	185
Nyelvtörténeti adatok. <i>Károlyi Arpád</i> : Ustökvonás. Ugordó	190
Társasági ügyek. Titkári jelentés 1938-ról. — Bevételek és kiadások 1938-ban és költségvetés 1939-re. — Pénztári jelentés. — A szám- vizsgáló bizottság jelentése az 1938. évről. — Hóman Bálint tiszteleti tagul való ajánlása. — Jelentés az 1938. évi Szily-jutalomról	191
Könyvismertetések. <i>Balogh József</i> : Sir E. Denison Ross: This English Language	199
Levélszekrény.....	200
A borítékon: Tudnivalók. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiad- ványai. — Kérelem. — Értesítés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest XI. Lenke-tér 12.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 4., C épület) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 4., C épület) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1939-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXXV. ÉVF.

1939. OKTÓBER

7. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

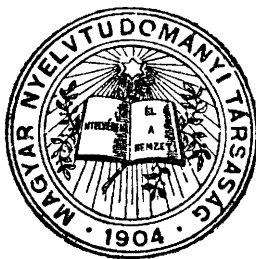
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

347. SZÁM

1939. OKTÓBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1939

T A R T A L O M

	Lap
<i>Kniezsa István</i> : Kór szavunk eredete	201
<i>Szepesy Gyula</i> : Az <i>isten-adta</i> -féle szerkezetek a finnugor nyelvekben	205
<i>Csúry Bálint</i> : Szóhangsúly-eltérés a magyar népnyelvben.....	213
<i>Zolnai Béla</i> : Líraiság és realizmus a magyar stílusban	214
<i>Urhegyi Emilia</i> : Turóc megye helynevei	220
<i>Baboss R. Ernő</i> : Nem	228
<i>Nagy Adorján</i> : Színpad és tájszólás.....	232
<i>Kelemen József</i> : Szempontok az ikerszók vizsgálatához	236
<i>Vitéz Réz Henrik</i> : Stájer Ottokár verses krónikájának magyar szavai.....	247
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Gáldi László</i> : Becsel. — <i>Horger Antal</i> : Kandúr. Irdatlan. Eskeréti. — <i>Koczogh András</i> : Itt van a kutya elásva. — <i>Lazicius Gyula</i> : Faramuci. Darácc. — <i>Pais Dezső</i> : Illik. — <i>Szabédi László</i> : Manó. — <i>Szabó T. Attila</i> : Várázlik. Nem vagyok képtalan. — <i>Vértes O. Augusztá</i> : Strena.....	252
Nyelvtörténeti adatok. <i>Szabó T. Attila</i> : Golyva elleni orvosság a XVI. században. Bethlen Gábor utasítása a solymokról. Bestelen király. Bor-bíróság. A <i>-bali</i> képző. — <i>Pais László</i> : Liparth Zsigmond levele 1600-ból	261
Népnyelv. <i>Sági István</i> : Magyar Népnyelv. — <i>Tamás Lajos</i> : Az aknaszlatinai bányászok szókincséből. — <i>Vitéz Mikesy Sándor</i> : A szabolicsvármegyei Kék dűlőnevei. — <i>Szabó T. Attila</i> : Megfizeti a nagy harang	264
Különfélék. <i>Gunda Béla</i> : † Bátky Zsigmond	270
Levélszekrény	272
A borítékon: Tudnivalók. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. — Kérelem. — Értesítés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest XI. Lenke-tér 12.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 4., C épület) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 4., C épület) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1939-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXXV. ÉVF.

1939. DECEMBER

8. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

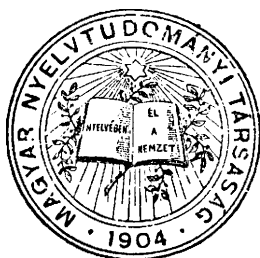
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

348. SZÁM

1939. DECEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1939

T A R T A L O M

Lap

<i>Tamás Lajos</i> : Allandó (szociális) érvényű hangkülönbségek a nyelvi ábrázolásban	273
<i>Juhász Jenő</i> : A magyar igei személyragok történetéhez	282
<i>Techert József</i> : <i>Zordon</i> szavunk újjászületése	285
<i>Csüry Bálint</i> : Ismeretlen levelek Aranka Györgyhöz	290
<i>Danczi Villebald</i> : A kürti nyelvjárás hangtana, fonetikai és fonológiai vizsgálata	297
<i>Hartnagel Erzsébet</i> : Szalup	307
Kiseb b közlemények. <i>Pais Dezső</i> : Az -n határozórag történetéhez. — <i>Loványi Gyula</i> : Nyelvjárási adat az ótestamentumban	314
Szó- és szólásmagyarazatok. <i>Bálint Sándor</i> : Csárdás kisangyalom. — <i>Fest A'adár</i> : Strena. — <i>Gáldi László</i> : Galtum. — <i>Horger Antal</i> : Hasonfél. — <i>Pais Dezső</i> : Máma. Gáld. — <i>Weidlein János</i> : Melegmáj, Szulimán	316
Nyelvművelés. <i>Buzás Dezső</i> : Szúr, szüret, szüretel	323
Nyelvtörténeti adatok. <i>Molnár József</i> : Hidy György testamentuma 1679-ből. — <i>Szendrey Akos</i> : Bor-bíróság	324
Népnyelv. <i>Csüry Bálint</i> : Táj. — <i>Vitéz Mikesy Sándor</i> : Szabolcsvármegyei határnevek. — <i>Pap Károly</i> : Beregmegyei tájszók és szólásmódok. — <i>Bálint Sándor</i> : A szegedi népnyelv szólásai	328
Különb félék. <i>Gunda Béla</i> : † Györffy István	333
Levélszekrény	336
Tartalom	337
Szó- és tárgymutató	340
A borítékon: Tudnivalók. — Tájékoztató. — Közgyűlési meghívó. — Ertesítés. — Nyugtázás. — Felolvasó ülések.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest XI. Lenke-tér 12.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 4., C épület) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 4., C épület) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1940-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

TAJÉKOZTATÓ

a tagságról és előfizetésről.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai: a) tiszteletbeliek, b) alapítók, c) rendesek. Tiszteletbeli tagok a választmány javaslatára közgyűlésen választhatók. Alapító és rendes tagok választása a havonként tartott választmányi üléseken történik. *Alapító vagy rendes tag lehet mindenki, akit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel, s akit a választmány egy tag ajánlatára a Társaság tagjává megválaszt.*

Minden tagnak joga van a felolvasó és közgyűléseken részt venni, szavazni, új tagokat ajánlani. Az alapító tag a Társaság pénztárába egyszersmindenkorra befizetett alapítványa, a rendes tag pedig az évenként fizetett tagdíj fejében tagsági illetményül *Magyar Nyelv* című folyóiratunkat kapja, és a Társaság egyéb kiadványait kedvezményes áron szerezheti meg. *Az alapítvány összege 200 pengő, az évi tagdíj 8 pengő.*

A *Magyar Nyelvet* előfizetők is megrendelhetik évi 8 pengő előfizetésért. Magyar szakos egyetemi és főiskolai hallgatók szaktanáruk ajánlatára évi 2 pengő kedvezményes előfizetésért kaphatják folyóiratunkat.

A M. Tud. Akadémia Nyelvművelő Bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát tagjaink és előfizetőink a Magyar Nyelv füzetéhez mellékelve ingyen kapják.

A tagdíj, előfizetés beküldhető a Magyar Nyelvtudományi Társaság címére (Budapest, VIII., Múzeum-körút 4. C épület) postautalványon vagy a Társaság 18.144. számú postatakarék-pénztári csekkszámlája útján.

Társaságunk tagjait bizalommal kérjük, szíveskedjenek a magyar nyelv tudományos kutatását és gyakorlati művelését szolgáló Magyar Nyelvtudományi Társaságot új tagok és új előfizetők ajánlásával támogatni.

Budapest, 1939. december 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

XXXVIII. évi közgyűlését

1940. január 23-án d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti ülés-
termébeu tartja. Az elnökség a Társaság tagjait a közgyűlésre
ezennel meghívja.

Tárgysorozat:

Titkári jelentés a Társaság 1939. évi működéséről.

Az 1939. évi Szily-jutalom odaítélése.

Pénztári jelentés 1939-ről. — Költségvetés 1940-re.

Tisztikar, hét fővárosi, négy vidéki választmányi tag és
három számvizsgáló választása.

Esetleges indítványok.*

* Az alapszabályok értelmében a közgyűlés elé terjesztendő mindennemű
indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmány-
nak be kell jelenteni. Ha az indítványokat a választmánynak nem jelentették be,
tárgyalásuk a legközelebbi közgyűlés napirendjére marad.

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Nyelvművelő Bizottságának *Magyarosan*
című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és
a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve
ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1939. december 15-én.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.

Nyugtázás

1939. október 1-től november 30-ig.

Alapítványok: Balogh Jenő, Nagylózs (kieg.) 5, Jánosi József,
(kieg.) 4, Ligeti Lajos (III. részlet) 30, összesen 39 pengő.

☛ **Felolvasó ülések.** Társaságunk felolvasó ülései 1940-ben
a következő napokon lesznek: február 13-án, március 12-én, áp-
rilis 9-én, május 14-én, június 11-én, október 8-án, november
12-én és december 10-én.

A felolvasások helye: a M. Tud. Akadémia heti ülés-
terme, kezdete: d. u. 5 órakor. Az ülések nyilvánosak, s azokon tagja-
inkat, előfizetőinket és az érdeklődő közönséget szívesen látjuk.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

I.

1. Zolnai Gyula. Nyelvelmékeink a könyvnyomtatás koráig. 1905. Elfogyott.
2. Szily Kálmán. A mágnás-czím a magyarban. 1905. 0.40 P.
3. Pápay József, Reguly Antal emlékezete. 1905. 0.80 P.
4. Balassa József. A nép nyelvének tanulmányozása. 1905. Elfogyott.
5. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. 1905. Elfogyott.
6. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 1906. 0.60 P.
7. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 1908. 2.40 P.
8. Melich J. Az Orthographia Vngarica és a magyar helyesírás. 1908. Elfogyott.
9. Szeremley Császár Lóránd. Jelentés-tanulmányok. 1909. 0.80 P.
10. Kóssa Gyula. Régi magyar gyógyszervek. 1909. 1.20 P.
11. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 1910. 0.60 P.
12. Tolnai Vilmos. A szóhasználatról. 1910. 1.20 P.
13. Melich János. Nyelvünk szláv jövényei. 1910. Elfogyott.
14. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 1914. 2.— P.
15. Melich János. Keresztneveinkről. 1914. Elfogyott.
16. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személyneveink. 1915. Elfogyott.
17. Hóman Bálint. A székelyek eredete. 1921. Elfogyott.
18. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. 1922. 2.40 P.
19. Gragger Róbert. Ómagyar Máriasisiralom. 1923. 0.60 P.
20. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvelmékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 1924. 0.40 P.
21. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 1924. 0.80 P.
22. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1925. 1.20 P.
23. Szinyei József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 1926. 0.60 P.
24. Balogh József. Szent Gellért és a symphonia Ungarorum. 1926. 0.40 P.
25. Knieszta István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 1928. 0.80 P.
26. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1930. 1.20 P.
27. Moravcsik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1930. 1.— P.
28. Csefkó Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 1930. 6.— P.
29. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“. 1932. 1.— P.
30. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1932. 1.— P.
31. Gyalmos János. Latin eredetű képzőink. 1933. 0.80 P.
32. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 1933. 0.80 P.
33. Laziczus Gyula. Bevezetés a fonológiába. 1932. 3.— P.
34. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1934. 1.60 P.
35. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégebb ábécéi. 1935. 0.80 P.
36. Melich János. Gombocz Zoltán emlékezete. 1936. 0.80 P.
37. Zsirai Miklós. Budenz József. 1936. 0.60 P.
38. Csúry B. Mássalhangzónyúlás, ikerfűződés a szamosháti nyelvjárásban. 1937. 0.80 P.
39. Kispál Magdolna. Napszakok nevei az ugor nyelvekben. 1938. 1.— P.
40. Szende Aladár. A XVI. század nyelvszemlélete. 1938. 1.20 P.
41. Baboss R. Ernő. A causativ igekepzés. 1938. 0.80 P.
42. Melich János. Jelentéstani kérdések. 1938. 0.80 P.
43. Kálmán Béla. Obi-ugor állatnevek. 1938. 0.80 P.
44. Vértes O. András. Az *u* és *v* hangok jelöléstörténetéhez. 1939. 0.80 P.
45. Úrhegyi Emilia. Turóc megye helynevei. 1939. 1.20 P.
46. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás felső nyelvválású magánhangzóinak története. 1939. 0.40 P.
47. Szepegy Gyula. Az isten-adta-féle szerkezetek a finnugor nyelvekben. 1939. 1.— P.

II.

- Melich János. A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány. 1912. Elfogyott.
Emlék Szily Kálmánnak nyolcvanadik születésnapjára. 1918. 3.— P.
Juhász Jenő. A Magyar Nyelv I—XXV. évf. Mutatója. 1931. 10.— P.
Csúry Bálint. Szamosháti Szótár. Két kötet. 1935—36. 25.— P.

Megrendelhetők a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárándnál (Budapest VIII. Múzeum-körút 4., C épület). Társaságunk tagjainak féláron adjuk a meglevő kiadványokat.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1939-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 4., C épület) vagy az idei 1—2. sz. füzethez mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság 18.144. számú postatakarék-pénztári csekkszámlijára.

Budapesten, 1939. október 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Nyelvművelő Bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1939. október 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1939. június 1-től szeptember 30-ig.

Alapítványok: Balogh Jenő, Nagylózs (kieg.) 5, Jánosi József, Veszprém (kieg.) 4, összesen 9 pengő.

Alapító rendes tagdíja: A pécsi ciszt. gimn. önképzőköre 6 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

I.

1. Zolnai Gyula. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. 1905. Elfogyott.
2. Szily Kálmán. A mágnás-czím a magyarban. 1905. 0.40 P.
3. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 1905. 0.80 P.
4. Balassa József. A nép nyelvének tanulmányozása. 1905. Elfogyott.
5. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. 1905. Elfogyott.
6. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 1906. 0.60 P.
7. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 1908. 2.40 P.
8. Melich J. Az Orthographia Vngarica és a magyar helyesírás. 1908. Elfogyott.
9. Szeremley Császár Lóránd. Jelentés-tanulmányok. 1909. 0.80 P.
10. Kóssa Gyula. Régi magyar gyógyszervevek. 1909. 1.20 P.
11. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 1910. 0.60 P.
12. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1910. 1.20 P.
13. Melich János. Nyelvünk szláv jövényei. 1910. Elfogyott.
14. Melich János. A magyar tárgyias igeragozás. 1914. 2.— P.
15. Melich János. Keresztneveinkről. 1914. Elfogyott.
16. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személynéveink. 1915. Elfogyott.
17. Hóman Bálint. A székelyek eredete. 1921. Elfogyott.
18. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. 1922. 2.40 P.
19. Gragger Róbert. Ómagyar Máriasisalom. 1923. 0.60 P.
20. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 1924. 0.40 P.
21. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 1924. 0.80 P.
22. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1925. 1.20 P.
23. Szinyei József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 1926. 0.60 P.
24. Balogh József. Szent Gellért és a symphonia Ungarorum. 1926. 0.40 P.
25. Knieszsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 1928. 0.80 P.
26. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1930. 1.20 P.
27. Moravcsik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1930. 1.— P.
28. Csefkó Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 1930. 6.— P.
29. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“. 1932. 1.— P.
30. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1932. 1.— P.
31. Gyalmos János. Latin eredetű képzőink. 1933. 0.80 P.
32. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 1933. 0.80 P.
33. Lazicius Gyula. Bevezetés a fonológiába. 1932. 3.— P.
34. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1934. 1.60 P.
35. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégebb ábécéi. 1935. 0.80 P.
36. Melich János. Gombocz Zoltán emlékezete. 1936. 0.80 P.
37. Zsirai Miklós. Budenz József. 1936. 0.60 P.
38. Csúry B. Mássalhangzónyúlás, ikerítődés a szamosháti nyelvjárásban. 1937. 0.80 P.
39. Kispál Magdolna. Napszakok nevei az ugor nyelvekben. 1938. 1.— P.
40. Szende Aladár. A XVI. század nyelvszemlélete. 1938. 1.20 P.
41. Baboss R. Ernő. A causativ igeképzés. 1938. 0.80 P.
42. Melich János. Jelentéstani kérdések. 1938. 0.80 P.
43. Kálmán Béla. Obi-ugor állatnevek. 1938. 0.80 P.
44. Vértés O. András. Az *u* és *v* hangok jelöléstörténetéhez. 1939. 0.80 P.
45. Úrhegyi Emilia. Turóc megye helynevei. 1939. 1.20 P.

II.

Melich János. A két legrégebb magyarnyelvű nyomtatvány. 1912. Elfogyott.
Emlék Szily Kálmánnak nyolcvanadik születésnapjára. 1918. 3.— P.
Juhász Jenő. A Magyar Nyelv I—XXV. évf. Mutatója. 1931. 10.— P.
Csúry Bálint. Szamosháti Szótár. Két kötet. 1935—36. 25.— P.

Megrendelhetők a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztáránál (Budapest VIII. Múzeum-körút 4., C épület). Társaságunk tagjainak féláron adjuk a meglevő kiadványokat.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1939-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 4., C épület) vagy az idei 1—2. sz. füzethez mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság 18.144. számú postatakarék-pénztári csekkszámájára.

Budapesten, 1939. június 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Nyelvművelő Bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1939. június 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1939. április 15-től május 31-ig.

Alapítvány: Balogh Jenő, Nagylózs (kieg.) 5 pengő.

Adományok: Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület 100, Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete 200, Varga Bálint 2, összesen 302 pengő.